STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p. 3-7

CZU: 81'23 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984800**

PSIHOLINGVISTICA *VS* NEUROLINGVISTICA. ASPECTE

Victoria BARCARU

Universitatea de Stat din Moldova

Articolul de față vizează rolul paradigmei antropocentriste în organizarea și procesarea informației ontice, orientând lingvistica modernă spre noi direcții de cercetare. Plecând de la definiția saussuriană a comunicării din perspectiva relației cod – mesaj, în lingvistica modernă se acordă o atenție sporită aspectului psihoneurologic uman și procesului de codare / decodare a gândirii, misterul căruia îl putem elucida doar cercetând mecanismul de funcționare a scoarței cerebrale.

Cuvinte-cheie: *neurolingvistică, mirror neurons (neuroni-oglindă), empatie, theory of mind (teoria conștiinței), system sensorial (sistem senzorial), modalitate, atenție etc.*

PSYCHOLIGUISTICS VS NEUROLINGUISTICS. ASPECTS

This article aims at the role of anthropocentric paradigm in the organization and processing of ontical information, leading modern linguistics towards new directions of research. Starting with the Saussure's definition of communication from the perspective of the code-message relationship, modern linguistics has to pay increased attention to human psycho-neurological aspect and to coding / decoding the process of thinking, the mystery of which can only be depicted by researching the functioning of cerebral cortex.

Keywords*: neurolinguistics, mirror neurons, empathy, theory of mind, sensory system, modality, attention, etc.*

Introducere

Reprezentanţii şcolilor structuraliste din primul deceniu al secolului XX (Şcoala lingvistică de la Praga, Şcoala lingvistică de la Paris etc.) au examinat limba din perspectiva psihicului uman, elaborând teorii în relaţie directă cu psihologia [1]. În contextul teoriilor vizate, limba era analizată în cadrul unui sistem de deprinderi ale cărei elemente se află în raport de reciprocitate în procesul de transmitere a informaţiei. Odată cu dezvoltarea studiilor afiliate lingvisticii (filozofia limbajului, neurolingvistică ș.a.), numeroși savanți au întreprins variate cercetări menite a elucida diverse aspecte legate de interacțiunea limbă - gândire.

Savantul ucrainean A.Potebnea, unul dintre premergatorii psiholingvisticii moderne, a subliniat importanța studierii psihologiei de către lingviști pentru o analiză mai aprofundată a raportului menționat, compartiment pe care l-a numit „psihologia lingvistică". În epoca modernă, problema în cauză scoate în evidenţă multiple aspecte de investigație, de ordin cognitiv, condiționând noi laturi ale modului de a aborda lumea obiectivă.

În legătură cu cele relatate, este pertinentă concepția lui В.И. Шаховский, specialist reputat în domeniul emoționologiei, potrivit căreia cuvântul, dotat cu valoare emotivă, exercită spontan asupra conștiinței umane același efect, propriu cuvântului însuși [2, p.54-55]: „ ... слово, «принявшее» в своё значение объективную эмоциональную окраску представления о предмете, начинает само по себе производить такое же воздействие на наше сознание, как и сам предмет или представление о нём ...". În exemplul ce urmează tenta emotivă a cuvântului recepționat e capabilă să declanşeze o reacție psihoemotivă ce dezvăluie profunda tulburare sufletească a personajului: „Celeste își dorea ca femeia să înceteze să mai folosească cuvântul „abuz"". [3, p.249].

În această ordine de idei, vom semnala câteva îmbinări de cuvinte, apte a exterioriza diverse reacții fiziologice: *a răni cu cuvântul*, *a străpunge / a înfige cu privirea*, *sânge rece* / *privire rece* etc. Sunt elocvente exemplele de tipul: „*Cuvintele* lui *m-au rănit drept în inimă*" în care sintagma *a răni cu cuvântul* sugerează senzația de durere fizică; „*M-a străpuns / înfipt cu privirea*" unde verbul *a străpunge* / *a înfige* este asociat percepției vizuale. După părerea noastră, sintagmele *sânge rece, privire rece* denotă o pronunțată semnificație emotivă, datorată faptului că în conştiința vorbitorilor „sângele rece", specific reptilelor, este impropriu speciei umane.

Prof. А.Р. Лурия explică mecanismul neurolingvistic al acestui lanț de senzații fiziologice, relevând impulsurile nervoase, generate de organele noastre de percepție din zona scoarței cerebrale, care se incită reciproc, dată fiind poziția adiacentă a căilor neuroconductoare ale acestora. În psiholingvistică acest fenomen e numit *sinestezie*: *co-percepție* [4, p.15]: „А.Р. Лурия предположил, что психофизиологический механизм такого

рода связи ощущений, зафиксированных в языке, состоит в том, что нервные импульсы, идущие от наших рецепторов (органов чувств) в подкорковой зоне, друг друга индуцируют (возбуждают), так как нейропроводящие пути близко расположены друг от друга".

Examinând problema în discuţie, savantul Wallace Chafe opinează [5, p.243]: „Recepţionând enunţul: *Sat kicked the bucket* (Sat loveşte găleata), conlocutorul, ca şi mine, îşi imaginează aievea pe cineva care loveşte o căldare cu piciorul, deşi eu mă refeream la faptul că persoana respectivă a decedat, iar conlocutorul conştientizează perfect mesajul emis. În cazul în care folosesc expresia idiomatică *red herring* / pistă falsă /, conştiinţa mea nu s-a eliberat definitiv de asocierea cu peştele roşu": «Если я, например, говорю *Sat kicked the bucket,* то у моего слушателя, да и у меня может возникнуть впечатление, что он пнул ногой ведро, хотя я имел в виду, что он помер, и слушающий меня прекрасно знает, что я хотел сказать. Если я употребляю идиому *red herring* «ложный след», сознание мое полностью не свободно от представления о рыбе красного цвета».

Şi în limba spaniolă se atestă expresii similare, de exemplu: „ *cancelar una cita* " (literalmente: „a şterge un program") comportă sensul de „a anula un program". În limbile rusă şi română, îmbinările *a pune receptorul, класть трубку* sunt utilizate chiar şi atunci când se are în vedere folosirea unui telefon mobil. Întrebuinţarea în limbajul curent a sintagmelor evidenţiate se datorează, în opinia noastră, unor premise de ordin pur fiziologic, legate de persistenţa în conştiinţa lingvistică a locutorilor a reflexului de a lua / a pune receptorul, odată conversaţia terminată. Conchidem că sistemul nostru psihomotoric condiţionează necesitatea pur umană de comunicare ***în contact / off line /*** cu realiile înconjurătoare. Este semnificativ, în acest sens, fragmentul spicuit din opera scriitorului rus M.Bulgakov, care ilustrează substratul psihomotoric, determinat de exigenţele de comunicare:

„ – Как ты узнал, что я хотел позвать собаку?

– Это очень просто, – ответил арестант по-латыни, – **ты водил рукой по воздуху, –** арестант повторил жест Пилата**, – как будто хотел погладить, и губы..."** [6].

Este de reţinut că informaţia furnizată conştiinţei umane nu este o copie exactă a unui stimul din lumea exterioară, ci doar o interpretare a acestuia: „ ... то, что поступает в сознание, не является точной копией стимула, но есть его интерпретация" [7, p.36]. Am putea explica acest fenomen prin efectul Perky, / Perky effect / [8], ce rezidă în faptul că participanţii la un experiment psihologic nu sunt capabili să distingă obiectul-stimul imaginat (de exemplu, un măr, o roşie, o banană sau oricare altul) de cel vag, care ar putea să apară pe ecran, ceea ce reliefează hotarul şters dintre percepţia indivizilor şi realitatea obiectivă.

Astfel, *efectul Perky* constă în atenuarea percepţiei vizuale, ca urmare a procesului de simulare / vizualizare mintală. Referindu-ne la fenomenul menţionat, aderăm la opinia lingvistului Wallace Chafe, care consideră că informaţia din conştiinţa indivizilor nu este altceva decât o proprie viziune (convingere) asupra realiilor externe, avându-se în vedere conştiinţa aptă să interpreteze realitatea obiectivă. Această convingere este condiţionată de ceea ce este pus la dispoziţia organelor de percepţie, pe de o parte, şi de influenţa puternică a contextului situativ sau a predispoziţiei cultural-individuale a locutorilor, pe de alta: „То, что находится в сознании, является своего рода убеждением относительно того, что находится во внешнем мире. Это убеждение связано, безусловно, с тем, что предоставлено в распоряжение органов чувств, но оно подвергается и сильному воздействию контекста ситуации, а также культурной и индивидуальной предрасположенности» [9].

În această privinţă, sintagma *măr verde* (sau vizualizarea imaginii respective) le poate provoca unor locutori un reflex de senzaţie acidă în cavitatea bucală, în timp ce alţi vorbitori percep doar culoarea verde a fructului.

După cum observă specialiştii în domeniul neurolingvisticii, în perioada timpurie a dezvoltării aptitudinilor vocale ale bebeluşului, aproximativ la vârsta de o lună, începe formarea inconştientă a unui complex fiziologic de reacţii cu funcţie imitativă, menite să reproducă mimica şi vorbirea din anturajul înconjurător. Pentru a desemna fenomenul în cauză, este utilizat termenul *neuroni – oglindă* (rus. *зеркальные нейроны,* engl. *mirror neurons,* ital. *neuroni specchio*) [10]. În anumite zone ale creierului, unii neuroni rămân activi atât în procesul propriilor mişcări / gesturi, cât şi în procesul de observare / cercetare a aceleiaşi mişcări a altei persoane, fapt ce determină imitarea psihofiziologică la nivel lingvistic sau paralingvistic. Din perspectiva semnalată, suscită interes fragmentul semnificativ din opera lui C.Negruzzi „Alexandru Lăpuşneanu", unde mulţimea furioasă, venită la palat „aşa cu zurba" nu conştientizează, de fapt, nici obiectivul propus, nici motivul acţiunilor sale:

„ – Oameni buni! Măria-sa vodă întreabă ce vreţi şi ce cereţi? ***Prostimea rămase cu gura căscată. Ea nu se aştepta la asemenea întrebare. Venise fără să ştie pentru ce au venit şi ce vrea.***

– Moţoc să moară! – Capul lui Moţoc vrem***! Acest din urmă cuvânt, găsind un eho în toate inimile, fu ca o schânteie electrică. Toate glasurile se făcură un glas şi acest glas striga:*** „Capul lui Moţoc vrem!" [11].

Sintagma *„scânteie electrică",* intuită subconştient de către autor, în plan neurofiziologic, constituie exteriorizarea lingvistică a unei reacţii a creierului uman, electromagnetic prin excelenţă şi acţiunea cerebrală a ***neuronilor-oglindă*** cu funcţia specifică de a imita gesturile, dar şi acţiunile subiecţilor din jur.

Fenomenul ***mirror neurons*** este generat de activitatea emisferelor creierului care asigură legătura dintre percepţie şi funcţiile motorice, ceea ce pune în lumină empatia în calitate de concept intersubiectiv şi dezvăluie atât emoţiile şi sentimentele umane, cât şi limbajul uman, în general. Activitatea neuronilor e condiţionată de aria lui Broca – regiunea emisferei creierului care face posibilă procesarea limbajului. Aşadar, empatia, ca replică emoţională la simţămintele altor indivizi, dar şi imitaţia gestuală sau verbală sunt fundamentate pe anumite funcţii neurofiziologice, axate pe sistemul ***mirror neurons*** de conexiune a sferelor de percepţie şi a celei motorice**: „**Пилат указал вправо рукой, **не видя никаких преступников, но зная, что они там, на месте, где им нужно быть"** [12].

Într-un anumit sens, empatia poate fi analizată drept o componentă inerentă a „***teoriei conştiinţei***" (engl. ***theory of mind***, rus. *понимание чужого сознания*), al cărei aspect neurobiologic se manifestă prin centrele cerebrale legate de emoţii: „В самом общем смысле, можно говорить о том, что нейроанатомической основой эмпатии являются система зеркальных нейронов и лимбическая система, причём особое внимание уделяется миндалине и островку" [13].

În această ordine de idei, este cazul să relevăm „***teoria reliefului emoţional***" (engl. ***salience landscape theory***, rus. *теория эмоционального ландшафта*), emisă de savanţii Vilayanur Ramachandran, William Hirstein şi Portia Iversen. Aceşti cercetători abordează aspectul emoţional, invocând reacţiile somatovegetative ale locutorilor. Aşa-numitul „relief emoţional" semnifică întregul spectru al unor asemenea reacţii într-un moment concret de timp: „ Все сенсорные стимулы проходят через миндалину, где определяется их эмоциональный аспект, вследствие чего возникает определённая соматовегетативная реакция. Эмоциональным ландшафтом называется весь спектр таких реакций в конкретный момент времени" [14]. Iată un exemplu concludent: „– La luptă! îi strig, ridicând braţele. ***Mulţimea mă imită, înteţind scandarea numelui meu,*** ajungând până la un ***soi de paroxism*** ..." [15].

Putem afirma că cercetarea fenomenelor neurologice axate pe sistemul de reţea ***mirror neurons*** a aprofundat atât studiile din domeniul neurolingvisticii, cât şi cele interdisciplinare, graţie posibilităţii de a analiza cu descernământ comportamentul psihoemotiv al indivizilor. Investigaţiile realizate recent permit dezvăluirea unor aspecte latente ale unei alte conştiinţe (theory of mind), atestându-se, astfel, tangenţe cu aspectul intersubiectiv ce ţine de filosofia limbajului.

Deşi intersubiectivitatea presupune experienţa alterităţii „prin sine şi de la sine" a indivizilor, ar trebui să se ţină seama de substratul fiziologic, întrucât individul nu e capabil să înţeleagă acţiunile altora în cazul în care este lezată emisfera stângă a creierului, ceea ce demonstrează raportul evident dintre intersubiectivitate şi fenomenul ***neuronilor* mirror:** „Например, известно: когда повреждена левая часть мозга, то человек порой не может понимать действий других людей" [16].

În legătură cu cele relatate, ţinem să menţionăm că în literatura de specialitate din ultimul timp termenul **modalitate** sugerează apartenenţa unui stimul la un anumit sistem senzorial: **„Модальность – это принадлежность стимула к определѐнной сенсорной системе"** [17].

Examinând problema în discuţie, savantul B.Bergen [18] a realizat un experiment menit să releve rolul subiectului şi al predicatului (corespunzător: *tema* şi *rema*) în procesul de activare a vizualizării imaginii. În acest sens, participanţii, după audierea prealabilă a sintagmelor cu semnificaţie spaţială, amplasate pe axa orizontal-verticală (de exemplu: *scaunul a căzut, locatarul urcă*), trebuiau să indice cât mai rapid una dintre figurile geometrice de pe ecran, localizate în una dintre poziţiile sus / dreapta, jos / stânga. Experimentul a demonstrat că în cazul în care verbele cu sens spaţial declanşează vizualizarea mintală, procesarea acestora poate împiedica percepţia vizuală, dată fiind utilizarea aceloraşi resurse cognitive: „если слова (в данном случае – глаголы) с пространственным значением вызывают визуализацию образов, т.е. ментальную симуляцию, то их обработка должна мешать визуальному восприятию вследствие использования одних и тех же когнитивных ресурсов" [19].

Mecanismul care presupune utilizarea simultană a câtorva modalităţi sensorice este ***atenţia***, graţie căreia individul selecţionează stimulul potrivit din realiile din jur. În felul acesta, atenţia este un factor relevant, susceptibil să influenţeze procesul de gândire.

În afară de aceasta, cuvântul este identificat ca formă și conținut, dar și în funcție de multiple particularități cognitive: frecvența unității date, diferența dintre forma grafică și cea fonetică ș.a. Frecvența limitată a cuvintelor și lungimea lor reduc substanțial procesarea cognitivă a acestora; deosebirea dintre formele grafică și fonetică necesită un efort de percepere suplimentar, în schimb câmpul semantic vast al vocabulei contribuie la identificarea sa rapidă. Altfel spus, sistemul neurofiziologic uman procesează informația venită din exterior în baza tipologiei modalităților de percepție, iar limba are menirea de a reliefa diverse aspecte din ontogeneză.

Concluzii

1. Cercetările efectuate recent demonstrează că mecanismele limbii sunt condiționate de fenomene ale sistemului sensomotoric; ideea vizată vine să confirme teza reputatului filosof M.Merleau-Ponty, unul dintre iluștrii reprezentanți ai fenomenologiei, despre primatul percepției (***primacy of perception***), întemeiată pe interacțiunea dintre intelect, experiență și conștiință, percepțiile senzoriale stabilind un raport de mediere dintre om și realiile ontice.

2. Investigațiile neurolingvistice relevă o activitate sporită a neuronilor în zonele cerebrale F 5 și Broca în procesul de activitate motorie cu participarea mâinilor și a vorbirii, ceea ce dezvăluie implicarea nemijlocită a ariilor vizate în procesul psihofiziologic de imitare. Fenomenul ***neuronilor-oglindă,*** care asigură interacțiunea dintre ansamblul psihosenzorial și funcțiile motorice, ne permite să analizăm empatia în calitate de aspect psihoemotiv al intersubiectivității ce ține de filosofia limbajului și **este fundamentată pe un substrat profund neurofiziologic.**

3. Un rol important în gestionarea informației din exterior îl are ***atenția*** ca parte componentă a sistemului psihosenzorial. Dată fiind funcția subiectivă a acesteia în preselecția unui stimul adecvat dintre realiile înconjurătoare, lipsa atenției sau localizarea nepotrivită a ei într-o porțiune de informație poate cauza așa-numitele „***fisuri de semnificație***" (psiholingvistul rus Н.И. Жинкин folosește termenul *смысловые скважины*) [20].

4. Cele expuse reliefează pregnant rolul paradigmei antropocentriste în organizarea și procesarea informației ontice, orientând lingvistica modernă spre noi direcții de cercetare, dincolo de multitudinea de discipline afiliate lingvisticii. Plecând de la definiția saussuriană a comunicării din perspectiva relației cod – mesaj, în lingvistica actuală se acordă o atenție sporită aspectului psihoneurologic uman și procesului de codare / decodare a gândirii, misterul căruia se ascunde în abisurile scoarței cerebrale.

5. Cercetarea experienței umane individuale și colective prezintă un interes vădit, ținându-se cont de aptitudinea subiecților de a reflecta, întâi de toate, ceea ce ține de lumea imaginară individuală, bazată pe propriile experiențe și percepții, decât fenomenele lumii reale. Astfel, aspectul subiectiv al sistemului perceptiv-senzorial e analizat în neurolingvistică în calitate de „ușă" ce deschide misterioasa cale spre conștientul uman.

Referințe:

1. NĂDRAG, L. O abordare psiholingvistică a cercetărilor referitoare la comunicare. În: *Intertext*, 2009, nr.1-2, p.95-101.
2. ШАХОВСКИЙ, В.И. *Эмоции: долингвистика, лингвистика, лингвокультурология.* Москва: Либроком, 2009. 128 с. ISBN 978-5-397-00850-1
3. MORIARTY, L. *Marile minciuni nevinovate.* București: Trei, 2015. 536 p. ISBN 10: 6067193256
4. *Apud* ГОРЕЛОВ, И.Н., СЕДОВ, К.Ф. *Основы психолингвистики.* Москва: Лабиринт, 2001. 304 с. ISBN 5-87604-141-6
5. *Ibidem*, p.243.
6. БУЛГАКОВ, М.А. *Мастер и Маргарита*. Москва: Пальмира, 2018. 431 с. ISBN 978-5-521-00271-9
7. ЧЕЙФ, У.Л. Память и вербализация прошлого опыта. В: *Новое в зарубежной лингвистике.* Вып. XII: Прикладная лингвистика. Москва: Прогресс, 1983, с.35-73.
8. NIGEL J.T. THOMAS. *The perky experiment.* Disponibil: https://plato.stanford.edu/entries/mental-imagery/perky-experiment.html https://www.khanacademy.org/test-prep/mcat/social-sciences-practice/social-science-practice-tut/e/perky-effect [Accesat: 12.03.2019]
9. ЧЕЙФ, У. Память и вербализация прошлого опыта. В: *Текст: аспекты изучения семантики, прагматики и поэтики*. Сборник статей. Москва, 2001, с.3-42.
10. RIZZOLATTI, G., CRAIGHERO, L. The Mirror-Neuron Sistem. In: *Annual Review of Neuroscience,* 2004, no 27(1), p.169-92.
11. NEGRUZZI, C. *Alexandru Lăpușneanul. Nuvelă.* București: Corint, 2014, p.90. ISBN978-606-8668-05-5
12. БУЛГАКОВ , М.А. *Op.cit.*, p.38.
13. КОСОГОНОВ, В. *Зеркальные нейроны: краткий научный обзор*. [Accesat: 13.04.2019] Disponibil:

https://postdocru.hse.ru/ruspostdoc/vkosonogov
14. КОСОГОНОВ, В. *Op.cit.*
15. ROANHORSE, R. *Calea fulgerului (Seria „A șasea lume" partea I*) București: Nemira. Disponibil: https://books.google.md/
16. RIZZOLATTI, G. Disponibil: https://www.kp.md/daily/26300.5/3181287/ [Accesat: 12.04 2018]
17. КАСАВИН, И.Т. *Энциклопедия эпистемологии и философии науки* / гл. ред. и сост.: Т.Касавин. Москва: Канон+, 2009, c.1247.
18. ЗДОРОВЕЦ, А.И. *Вертикальные смещения внимания в условиях взаимодействия модальностей, реальных и симулируемых.* [Accesat: 4.07.2018] Disponibil: http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vital:5566 .
19. *Ibidem.*
20. Apud ГОРЕЛОВ, И.Н., СЕДОВ, К.Ф. *Op.cit.,* p.46.

Date despre autor:
Victoria BARCARU, doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare,* Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: victoriabarcaru4@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9470-871X

Prezentat la 14.03.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.8-11

CZU: 811.135.1'27 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984810

CONSIDERAȚII PRIVIND VARIETATEA DIAFAZICĂ A LIMBII ROMÂNE

Liliana BOTNARI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al MECC,
Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir" din Chișinău

Limba, prin varietățile sale, este mai bogată, mai complexă, dinamică, dar totuși are un caracter mai mult sau mai puțin unitar, pentru a asigura comprehensiunea dintre vorbitorii ei. Diafazia este o dimensiune variațională ce se referă la variația generată de situația de comunicare, de contextul situațional, în baza cărora vorbitorul recurge la diverse posibilități variaționale, iar varietățile diafazice sunt diferențele care se atestă în cadrul stilurilor individuale ale vorbitorilor.
Cuvinte-cheie: *variație, diafazie, varietăți diafazice, varietate idiosincrasică, mărci stilistice.*

CONSIDERATIONS REGARDING THE DIAPHASICAL VARIETY OF THE ROMANIAN
A language, through its varieties, becomes richer, more complex and dynamic, but still retainit its more or less unitary character, to ensure the comprehension between its speakers. Diaphasia is a variational dimension that refers to the variation generated by the communication situation, by the situational context, based on which the speaker uses different variational possibilities, and the diaphasic varieties are the differences that are attested in the individual styles of speakers.
Keywords: *variation, diaphasia, diaphasic varieties, idiosyncratic variety, stylistic marks.*

Introducere

Din punct de vedere teoretic, limba poate fi clasificată în diferite varietăți în funcție de anumiți factori: lingvistici sau extralingvistici, care influențează la un moment dat această limbă și „o modelează" mai mult sau mai puțin. Însă, din punct de vedere funcțional, toate aceste varietăți interacționează armonios creând unitatea limbii, funcționând simultan sau prin alternanță, în funcție de locutor și de contextul în care acesta vorbește. Identificând clasificările propuse de către unii lingviști, precum E.Coșeriu, F.Gadet, F.Bulot, D.Stosic, L.Flydal ș. a., observăm că acestea au drept punct comun cele 5 dimensiuni variaționale, și anume: diacronia, diatopia, diastratia, diafazia și diamezia, chiar dacă ultima dintre ele nu este încă suficient de consolidată și ar constitui, mai degrabă, „punte de lansare" a celorlalte dimensiuni. Astfel, limba, prin varietățile sale, este mai bogată, mai complexă, dinamică, dar totuși are un caracter mai mult sau mai puțin unitar, pentru a asigura comprehensiunea dintre vorbitorii ei.

Varietatea diafazică a limbii

Varietățile diafazice sunt diferențele care se atestă în cadrul stilurilor individuale ale vorbitorilor. Sub aspect stilistic, fiecare vorbitor devine un „artist", el are acea libertate de a selecta din multitudinea de posibilități de a spune același lucru, din planul paradigmatic, are libertatea asociativă – de a combina și a „prezenta produsul vorbirii" după bunul plac, din planul sintagmatic, bineînțeles, în limitele limbii sau, altfel spus, ale competenței sale lingvistice.

Relevante ni s-au părut constatările lingvistului F.-T. Olariu care, în lucrarea sa *Variație și varietăți în limba română*, menționează că „a așeza stilurile la baza diversității diastratice corespunde unei echivalări, practic, a unităților sinfazice cu cele sinstratice, fapt ce atestă strânsa corelație între variația stilistică și cea sociolingvistică în cadrul proteicului spațiu al comunicării publice" [1, p.117]. Prin urmare, variația diafazică este o variație generată de situația de comunicare, de contextul situațional, în baza cărora vorbitorul recurge la diverse posibilități variaționale, fie în vorbirea sa cultă se strecoară mărci ale limbajului popular sau unele trăsături ale varietății diastratice – elemente dialectale sau regionale, care edifică o pronunțată coloratură stilistică locală –, fie viceversa – o comunicare sau un text scris în virtutea potențialului stilistic al limbajului oral, popular poate intercala unele neologisme sau unități lexicale împrumutate, care sunt intenționat utilizate pentru a produce un anumit efect voit, o anumită finalitate stilistică. Opinii referitoare la variație în funcție de stratificarea socială, dar și de contextul de comunicare întâlnim la Françoise Gadet care afirmă că „într-o limbă, constatăm că anumite utilizări se manifestă numai în unele medii (...). Noțiunea de niveluri de limbă se referă la diferențierea socială în clase sau diverse grupuri" [2, p.22]. În această ordine de idei, autoarea observă că dimensiunea socială corespunde axei verticale a variației, iar stilul – axei orizontale, ceea ce ar permite poziționarea varia-

bilelor pe un plan în care se intersectează variaţia diastratică cu cea diafazică, adică variaţia socială se produce pe axa paradigmatică, iar cea diafazică – pe axa sintagmatică. Concluziile autoarei coincid în mare parte cu afirmaţiile lui Eugen Coşeriu [*apud* 3, p.131] care observă că toate tipurile de varietăţi se întrepătrund şi interferează, fiind simultan prezente într-o situaţie de comunicare, mai ales la nivelul lexical al limbii, în care se atestă un împrumut continuu, conştient sau mai puţin conştient, între varietăţi.

Variaţia diafazică vizează diversitatea stilistică a limbii, la nivelul unui singur vorbitor – individuală, în funcţie de factorii motivaţionali şi atitudinali ai acestuia, care sunt identificaţi şi enumeraţi de către Lilia Răciulă în lucrarea *Variabilitatea diafazică în cadrul unor serii stilistico-istorice*: „percepţia şi sensibilitatea estetică, imaginaţia şi intuiţia artistică, structura cognitivă şi afectiv-socială, libertatea totală a opţiunii stilistice, posibilitatea inovaţiei, capacităţile de conştientizare şi de exprimare a emoţiilor, a impresiilor, a trăirilor, a diverselor dimensiuni ale existenţialului etc." [4, p.82]. În această cheie, considerăm că limba „se actualizează" prin fiecare vorbitor, prin trăirile şi raţionamentele lui, acesta, având la dispoziţie toată libertatea de creaţie şi selecţie, poate modela propriul limbaj, fie unul cult sau fie popular, utilizând anumite unităţi lexicale, apte să redea lumea sa interioară sau oferind denotatului conotaţii noi, deviind uneori conştient de la normele limbii. Însă, nu doar vorbitorul poate modela limbajul său şi „jongla" cu semnificaţiile semnificantului. Labov [*apud* 5, p.5-15] susţine că oamenii sunt în aceeaşi măsură sau chiar mai mult subiecte ascultătoare decât vorbitoare: noi ne formăm „competenţa eterogenă" prin confruntările noastre constante cu diferite produceri neunificate sau răzleţe. Trebuie să mai precizăm că receptorul, cel care ascultă şi recepţionează o informaţie scrisă sau orală, reconstituie sensul în funcţie de competenţa sa lingvistică, interpretându-l în baza trăirilor proprii. Efectuând o analiză a sensului, ca mecanism al variabilităţii individuale, Lilia Răciulă conchide că „abordarea variabilităţii diafazice obligă la o interpretare a sensului în raport cu alte sensuri, sensul individual depinzând, astfel, de alte sensuri individuale" [4, p.100]. Prin urmare, lingvista consideră că o comunicare, o idee care este proiectată spre un receptor generează în mintea acestuia o altă idee sau un „interpretant", dacă e să utilizăm termenul propus de către autoare, care se constituie în limitele experienţei umane a receptorului. La rândul său, interpretantul respectiv poate fi unul imediat – echivalent cu invarianta semantică sau sensul denotativ, unul dinamic, format în funcţie de context sau un interpretant final, care le include pe cele două tipuri menţionate anterior, vizând experienţa colaterală atât a emiţătorului, precum şi pe cea a vorbitorului ori semnificaţia oferită de dicţionar.

Mariana Ciolac defineşte variaţia diafazică, numită şi variaţia sociostilistică, în felul următor: „variaţia determinată de sfera, domeniul sau contextul comunicării, axat pe stilistica limbii şi pe variaţia lingvistică" [6]. Prin urmare, orice limbă cunoaşte mai multe stratificări stilistice, orice comunicare, mai ales orală, prezintă, de cele mai multe ori, o coloratură stilistică. Orice vorbitor, care dispune de o varietate idiosincrasică a limbii, adică o varietate de limbă ce îi este specifică doar lui, poate intercala în discursul său elemente variaţionale, care pot să-l claseze, în momentul contextului, într-o anumită clasă socială sau într-un anumit spaţiu geografic, care pot să-l apropie sau să-l distanţeze de interlocutorul său. Relevante ni s-au părut, în acest sens, constatările lui Johannes Kabatek, precum că, „în funcţie de gradul de «amestec», subiectele vorbitoare se identifică (şi sunt identificate) (…). Între două limbi funcţionale, A şi B, pot exista interminabile posibilităţi de realizare individuală" [7, p.215-223]. În această ordine de idei, autorul propune o schemă simplă, dar esenţială, care redă posibilităţile de realizare a unui discurs individual (Fig.1).

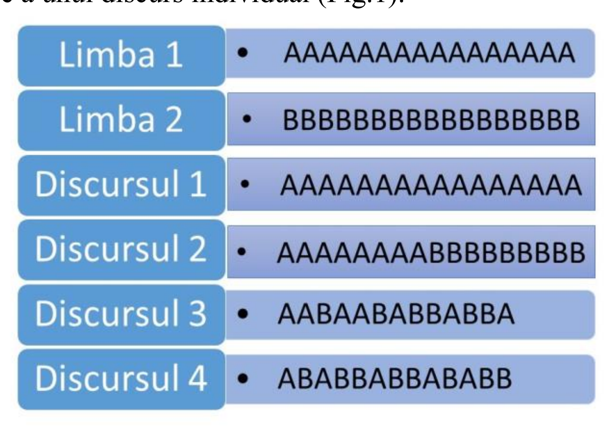

Fig.1. Posibilităţile de realizare a unui discurs individual (după J.Kabatek 1998).

Observăm că interferențele graduale dintre diferite varietăți se produc aleatoriu, în funcție de decizia creativă a vorbitorului și de finalitatea pe care o urmărește, ceea ce ne permite să-l identificăm pe acesta ca membru al unei anumite comunități lingvistice sau să-l identificăm pe interlocutorul său – cel căruia îi este adresată comunicarea, cel cu care vrea să se omogenizeze (sau nu) vorbitorul. Opinii referitoare întâlnim la lingviștii Waren Maguire și April McMahon [8], care propun noțiunile: *intra-speaker variation*, variația la nivelul unui singur vorbitor și *inter-speaker variation*, adică variația între vorbitori. Aceste concepte s-ar preta perfect la schema propusă de J.Kabatek în Figura 1, în care Limba 1 și Limba 2 constituie *intra-speaker variation* sau *variația idiosincrasică*, iar Discursurile 1, 2, 3, 4 reprezintă variația dintre vorbitori, adaptabilitatea limbii unuia la limba celuilalt. Cu multă perspicacitate, F.Gadet redă starea de lucruri referitoare la acest capitol prin intermediul următoarei definiții: „Variația diafazică sau stilistică este capacitatea locutorilor de a modula felul lor de a vorbi (sau a scrie) în funcție de interlocutori și activități" [9]. Astfel, locutorul utilizează o anumită varietate de limbă sau elemente ale unei varietăți de limbă, în funcție de relațiile sale cu interlocutorul și de situația de comunicare. Acesta va comunica într-un anumit mod cu un prieten, o rudă sau un cunoscut apropiat și cu totul altfel atunci când se va adresa unui funcționar public, unui profesor sau medic, va utiliza limba în diverse variante, transmițând același mesaj, același conținut semantic prin diferite forme și variații fonetice, morfologice, sintactice sau lexicale. O constatare a lingvistului Ion Coteanu ține de faptul că „uzul limbii reprezintă (…) o mişcare permanentă de adaptare a structurii idiomului la necesităţile social-culturale ale vorbitorilor. Rezultatele cele mai importante sunt limbajele şi stilurile" [10, p.9].

Diversitatea stilistică și registrele limbii

Diversitatea stilistică a unei limbi se manifestă prin registrele acesteia, care sunt diferențiate în funcție de criteriul de formalitate ce caracterizează o anumită situație de comunicare: registrul *literar* – limbajul cultivat și controlat, care respectă cel mai mult normele limbii, caracterizându-se printr-o articulație și dicție (aproape) exemplară, prin evitarea construcțiilor sintactice incorecte sau confuze, prin acordul corect al părților de vorbire, prin utilizarea neologismelor și a vocabularului elevat, a formulelor de politețe etc.; *standard* – registrul de limbă curent, neutru, uzual; *familiar* – limbajul colocvial, care este utilizat, de obicei, într-o situație de comunicare bine cunoscută de către vorbitor, acesta având drept interlocutor un prieten sau unul dintre părinții/copiii săi, ceea ce-l face să simtă o oarecare libertate de exprimare; *popular* – limbajul cotidian, spontan, la lingviștii francezi – vernacular –, care poate conține unele arhaisme, regionalisme; *vulgar* – utilizarea argotismelor sau a cuvintelor licențioase. O repartiție similară întâlnim la Irina Condrea, lingvista referindu-se, în special, la diferențierea lexicului; or, acesta este cel mai sensibil la variația stilistică, acaparând diverse mărci stilistice. Autoarea abordează problema selecției mijloacelor de limbaj în funcție de situațiile concrete de comunicare, diferențiind: *limbajul neutru*, care se caracterizează prin „informativitate, neafectivitate și prin abordarea unui lexic general, cunoscut de întreaga societate/comunitate căreia îi este adresat mesajul" [11, p.51] și care are un caracter neutru, transmițând informații concrete – anunțuri, știri, dări de seamă, prospecte etc.; *limbajul popular* – care se atestă, mai mult, la nivelul oral al limbii, dar care, prin valori stilistice ale oralității, a căpătat extindere și în textele literare, devenind un mijloc „de individualizare a personajelor (…), un cod ce se manifestă prin particularități caracteristice la diferite niveluri – fonetic, morfologic, sintactic, lexical" [*Ibidem,* p.53]; *limbajul familiar*, care, în opinia lingvistei, nu poate fi disociat la nivel practic de limbajul popular. Însă ceva mai departe [*Ibidem,* p.189], autoarea reia problema diferențierii variantelor funcționale ale limbii, apelând la accepția lui Ion Coteanu despre diasistemul limbii, care cuprinde două direcții: *limbajul popular* artistic și non-artistic și *limbajul literar* artistic și non-artistic. Alți lingviști, precum Dumitru Irimia, Magda Manu, Viorica Molea, Paula Diaconescu, Rodica Zafiu etc., diferențiază aceleași sau alte stiluri ale limbii, însă majoritatea recunoscând drept criteriu de bază al stratificării stilistice opoziția oral/scris.

În același sens, variația diafazică interferează și cu variația diastratică, căci „în orice stil de limbă pot exista diferențe de la o regiune la alta, sau de la o categorie socială la alta" [12, p.179], fapt remarcat de către lingvistul Ioan Milică: „Astfel, în limba română, adresarea formală se poate realiza, în zonele rurale, prin termeni tradiționali precum *dumneata, mata(le)*, dar și prin elemente mai des întrebuințate în zonele urbane, cum ar fi *dumneavoastră, domnia sa*" [*Ibidem*].

Concluzii

Prin urmare, distribuirea limbii pe registre este mai mult virtuală, teoretică. Or, toate acestea formează un continuum în limba funcțională, vorbitorii utilizând un limbaj „multicolor", variat, achiziționat pe parcursul

experiențelor trăite, perindându-se prin diverse medii sociale și „alimentându-se" din pluralitatea de posibilități de exprimare, pe care le asimilează treptat încă din copilărie. În acest sens, insistăm asupra faptului că nu există varietăți diatopice, diastratice, diafazice sau diamezice pure, ci, mai degrabă, mărci variaționale în funcție de diatopie, diastratie, diafazie și diamezie, mărci care se împletesc, care se modelează adaptându-se la statutul social al vorbitorului, la dialectul pe care îl vorbește acesta, la context, la interesele profesionale proprii sau la cele ale interlocutorului etc. În acest sens, este foarte important ca părinții să insiste asupra formării la copil a unui limbaj literar și îngrijit, căci acesta, inițial, însușește doar o formă a limbii, o variantă de bază, care este învățată mai mult sau mai puțin conștient, devenind parte a identității sale, mijloc de exprimare, prin care se simte cel mai în largul său și prin care va comunica ulterior, până va conștientiza „supremația" limbii literare, prestigiul recunoscut și importanța acesteia pentru impunerea/ascensiunea socială spre care tinde majoritatea ființelor umane.

Referințe:

1. OLARIU, F.-T. *Variație și varietăți în limba română. Studii de dialectologie și sociolingvistică*. Iași: Editura Institutul European, 2017. 264 p. ISBN 978-606-24-0187-0
2. GADET, F. Niveaux de langue et variation intrinseque [online]. En: Bensimon P. *Niveaux de langue et registres de la traduction*, *Palimsestes* 10, 1996, p.17-40. ISBN 2-87854-112-X. [Accesat: 12.10.2019]. Disponibil: https://journals.openedition.org/palimpsestes/1504
3. GLESSGEN, M.-D. *Lingvistică romanică. Domenii și metode în lingvistica franceză și romanică*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014. 654 p. ISBN 978-973-703-999-6
4. RĂCIULĂ, L. *Variabilitatea diafazică în cadrul unor serii stilistico-istorice*. Chișinău: Bons Offices, 2010 189 p. ISBN 978-9975-80-322-9
5. GADET, F. Variation et hétérogénéité [online]. En: *Langages*, 26e année, n°108, Hétérogénéité et variation: Labov, un bilan, sous la direction de Françoise Gadet. Paris: Larousse, 1992, p. 5-15. [Accesat: 15.03.2020]. Disponibil: https://www.persee.fr/doc/lgge_0458-726x_1992_num_26_108_1647#
6. CIOLAC, M. *Questions de sociolinguistique*. București: Editura Universității din București, 2006. ISBN 973737238-7
7. KABATEK, J. La variation linguistique dans le domaine des langues romanes: théorie et réalité empirique [online]. En: *Actes du XXII Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes,* Vol.III. Bruxelles: Niemeyer, 1998, p.215-223. [Accesat: 15.03.2020]. Disponibil: https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/46344/pdf/C26.pdf?sequence=1&isAllowed=y
8. MAGUIRE, W., MCMAHON, A. *Analysing variation in English*. Cambridge: University Press, 2011. 332 p. ISBN 9780511976360
9. GADET, F. *La variation sociale en français, nouvelle édition revue et augmentée*. Paris: Ophrys, 2007. 186 p. ISBN 978-2-7080-1154-0
10. COTEANU, I. *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*. Bucureşti: Editura Academiei R.S.R., 1973. 202 p.
11. CONDREA, I. *Curs de stilistică*. Chișinău: CEP USM, 2008, p.196. ISBN 978-9975-70-743-5
12. MILICĂ, I. *Noțiuni de stilistică*. Iași: Vasiliana '98, 2014. 247 p. ISBN 978-973-116-382-6

Date despre autor:
Liliana BOTNARI, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu" al MECC, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir" din Chişinău.
E-mail: botnari.liliana86@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9909-2982

Prezentat la 09.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.12-19*

CZU: 81'42 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984816**

TIMP ȘI REFERINȚĂ TEMPORALĂ ÎN LIMBĂ

Irina BREAHNĂ

Universitatea de Stat din Moldova

Analiza lingvistică modernă a eșuat în tentativele sale de a aborda timpul anume prin limitarea semnificativă a valențelor semantice ale timpurilor verbale. Această stare a lucrurilor a cauzat revenirea la teoriile gramaticale clasice, după mai multe decenii de dominație a lingvisticii așa-zise moderne, reprezentată de structuralism și lingvistica textuală. Descrierile timpului în limbă au beneficiat substanțial de renașterea interesului pentru gramaticile tradiționale. În aceste coordonate, contribuția pragmaticii este concepută drept o completare a descrierilor lingvistice cu analize pragmatice.
Cuvinte-cheie: *gramatică, lingvistică textuală, pragmatică, referință temporală, structuralism, timp verbal.*

TENSE AND TEMPORAL REFERENCE IN LANGUAGE
Modern linguistic analysis has failed in its attempts to approach tense, namely by significantly limiting the semantic richness of verbal tenses. This state of affairs caused the return to classical grammatical theories, after several decades of domination of so-called modern linguistics, represented by structuralism and text linguistics. Tense descriptions in language have benefited substantially from this resurgence of interest in traditional grammars. The contribution of pragmatics, and the future of research in linguistics, is conceived in this framework as supplying linguistic descriptions with pragmatic analysis.
Keywords: *grammar, text linguistics, pragmatics, structuralism, temporal reference, verbal tense.*

Introducere

În studiul dedicat modului în care temporalitatea în limbă a făcut obiectul investigațiilor științifice, de la gramatică la pragmatică, J.Moeschler notează că analiza lingvistică modernă a eșuat în tentativele sale de a aborda timpul anume prin limitarea semnificativă a valențelor semantice ale timpurilor verbale [1, p.88]. Această stare a lucrurilor a cauzat, în opinia pragmaticianului elvețian, una dintre cele mai recente contradicții în istoria lingvisticii, și anume – revenirea la teoriile gramaticale clasice, după mai multe decenii de dominație a lingvisticii așa-zise moderne, materializate de structuralism și lingvistica textuală. Acest fenomen a vizat și descrierile timpului în limbă care, în opinia lui J.Moeschler, au beneficiat substanțial de renașterea interesului pentru gramaticile tradiționale [*Ibidem*, p.78].

În cele ce urmează, ne propunem să ilustrăm în ce mod timpul în limbă a fost abordat de structuralism și lingvistica textuală, indicând în paralel esența criticilor aduse de reprezentanții pragmaticii.

Timpul în viziunea lui E.Benveniste – istorie și discurs

Structuralismul își are originea în lucrarea „Curs de lingvistică generală", compilată de studenții lui F. de Saussure, în urma lecțiilor ținute de lingvistul elvețian la Geneva, între anii 1906 și 1911. Principiul de bază al structuralismului constă în a considera fenomenele drept sisteme sau produse ale sistemelor, și nu drept ansambluri de elemente izolate. Acest postulat a fost aplicat nu doar pentru fenomene de limbă. Structuralismul a devenit o paradigmă de referință pentru o mare varietate de abordări atât în lingvistică, cât și în alte domenii de cercetare: antropologie, critică literară și de artă, biologie, etnologie, sociologie, matematică [2, p.165-166].

În corespundere cu postulatul saussurian, potrivit căruia „limba este un sistem care nu cunoaște decât propria sa ordine" [3, p.46], contribuția perspectivei structuraliste a fost de a stabili că timpurile unei limbi formează un sistem. În acest context, și cu referință la limba franceză care ne interesează cu precădere în prezentarea de față, considerăm pertinent să ne referim la concepțiile lui E.Benveniste prezentate în capitolul „Les relations de temps dans le verbe français" din lucrarea „Problèmes de linguistique générale" (1966).

Modul în care E.Benveniste structurează sistemul, sau mai degrabă sistemele, verbului în franceză este bazat pe distincția operată între două moduri de semnificare în limbă: semiotic (în virtutea căruia semnul este caracterizat drept element al sistemului) și semantic (semnificația produsă în urma enunțării). Semnul, semioticul trebuie să fie recunoscut, iar discursul, semanticul trebuie să fie înțeles [4, p.64-65]. Diferența dintre modul semiotic și modul semantic i-a permis lui E.Benveniste să ilustreze și specificul limbajului verbal față de alte sisteme semiologice. În viziunea sa, doar limbajul posedă cele două moduri de semnificare, ceea ce îl face

capabil să vorbească nu doar despre lucruri sau alte sisteme semiologice, dar și despre sine însuși. Limbajul fiind capabil să vorbească despre limbaj conține astfel o capacitate metalingvistică [5, p.736-738].

Cu privire la relațiile temporale din cadrul verbului francez, în capitolul menționat *supra* E.Benveniste observă că paradigmele tradiționale care se distribuie conform celor trei mari categorii de timp – prezent, trecut, viitor – sunt departe de utilizările reale ale formelor personale ale verbului francez. În mod curios, interesul renăscut pentru gramatica tradițională rezidă, de asemenea, în modul în care aceasta încearcă să reunească semnificația de bază și utilizările particulare ale timpurilor verbale [1, p.87].

E.Benveniste nu este de acord nici cu modul în care este explicată redundanța formelor de trecut, *il fit* și *il a fait*, drept opoziție dintre limba scrisă și limba vorbită, deoarece aceasta nu se aplică și în cazul altor forme paralele (*il fera* și il aura *fait*). Soluția propusă de lingvistul francez constă în a separa timpurile verbului francez în două sisteme distincte și complementare, contrar paradigmelor tradiționale care concepeau toate formele drept parte a unui sistem unic [6, p.238]. Aceste două sisteme exprimă două planuri diferite ale enunțării: planul istoriei (*histoire*) și planul discursului (*discours*) [*Ibidem*]. Prin *enunțare* E.Benveniste înțelege „punere în funcțiune a limbii printr-un act individual de utilizare" [7, p.68].

Istoria este definită drept modul de enunțare care exclude orice formă lingvistică, considerată de Benveniste „autobiografică". Planul istoric al enunțării impune astfel o delimitare de ansamblu a celor două categorii verbale: de timp și de persoană. În istorie nu există *eu, tu, aici* sau *acum*. Aceste elemente aparțin aparatului formal al discursului, construit pe relația de persoană *eu-tu*. Expresia temporalității se va realiza prin trei timpuri: aoristul, termen prin care E.Benveniste desemnează *passé simple* sau *passé défini, imparfait* (inclusiv forma în *-rait*) și *plus-que-parfait* [6, p.239].

Prin discurs E.Benveniste înțelege orice formă de enunțare care include un locutor și un receptor (auditor), precum și intenția primului de a-l influența într-un mod sau altul pe cel de-al doilea. Discursul se poate materializa prin diverse forme orale de orice natură și nivel, dar și prin totalitatea formelor scrise care reproduc discursurile orale sau preiau de la acestea finalitățile și modurile de realizare: corespondență, memorii, teatru etc.

În ce privește opțiunile formale ale discursului, acesta poate utiliza toate formele personale ale verbului, precum și formele pronominale *eu/tu* sau *el*. Spre deosebire de istorie, unde persoana a treia este, de fapt, o absență de persoană, în discurs persoana a treia este o non-persoană pe care locutorul o opune unei persoane *eu/tu*. Timpurile fundamentale ale discursului sunt prezentul, viitorul și perfectul. Cu excepția aoristului, discursul poate utiliza orice alt timp [6, p.242-243]. Observăm că soluția celor două planuri îi permite lui E.Benveniste să coreleze sistemul care organizează timpurile verbale cu cel care organizează pronumele personale: doar pronumele deictice (*eu, tu*) se pot regăsi în discurs, pronumele substitute (persoana a treia) sunt tipice pentru istorie.

Diferențierea celor două planuri ale enunțării are și un rol explicativ pentru fenomene ca, de exemplu, dispariția formelor simple ale preteritului în franceză, problemă semnalată de A.Meillet în 1909 [6, p.243]. În opinia lui E.Benveniste, nu poate fi vorba de dispariție, ci de specializare conform planului de enunțare. Aoristul rămâne o opțiune, sau mai degrabă o condiție, viabilă pentru planul istoriei. În acest context, lingvistul francez sugerează ample studii de corpus pentru a observa frecvența de utilizare a aoristului. Fiind de altfel sigur că acestea nu vor face decât să confirme teoria celor două sisteme. În același sens este enunțată și sugestia de a studia modul în care traducerile ar putea servi drept mărturii ale echivalențelor spontane care survin la transferul unui text scris într-o altă limbă. Cele două opere citate de E.Benveniste confirmă utilizarea aoristului în traducerea spre franceză din engleză și norvegiană, respectiv [6, p.244]. Dorim să atragem atenția asupra spontaneității presupuse a traducerii, în formularea lui E.Benveniste. Acest calificativ ar implica o anumită naturalețe a modului în care subiectul traducător recurge la aorist când textul se plasează în cadrul istoric al enunțării.

Într-un final, lingvistul francez recunoaște că nu a prezentat decât o schiță a unui subiect vast care necesită numeroase analize și studii statistice. Esențial, în opinia sa, era de a identifica diviziunile ce marchează sistemul temporal al verbului francez modern și modul în care acestea produc, la rândul lor, fenomene sistemice. Opoziția istorie-discurs creează două subsisteme în categoriile verbale ale timpului și persoanei. Cealaltă diviziune, semnalată de E.Benveniste, nu este de ordin temporal, ea opune prezentul și perfectul. La fiecare nivel temporal, perfectul comportă două funcții pe care sintaxa le distinge: funcția de perfectiv și cea de anterioritate, repartizate simetric între istorie și discurs [6, p.250].

Lingvistica textuală și mărcile discursului

Cea de-a două perspectivă a lingvisticii moderne care, în viziunea lui J.Moeschler, a suferit un eșec în descrierea timpurilor verbale este lingvistica textuală [1, p.79].

În lucrarea sa despre termenii-cheie ai analizei discursului, D.Maingueneau definește lingvistica textului, precizând că în anii 1960-1970 se vorbea mai mult de gramatica textului, drept o disciplină ce își fixează ca obiect de studiu textualitatea, și anume – proprietățile de coerență și coeziune, datorită cărora un text este ireductibil la o simplă succesiune de fraze. În pofida acestei definiții unificatoare, lingvistul francez admite că delimitarea domeniului de cercetare a lingvisticii textuale este totuși marcată de mai multe controverse. Pentru unii cercetători obiectul de studiu este, în primul rând, coeziunea și fenomenele asociate acesteia, pentru alții – problemele legate de genuri și tipologii discursive, foarte apropiate abordărilor din analiza de discurs[1] [8, p.83].

Fenomenele legate de coeziune și de coerență, pe care le vom aborda în ansamblu, pentru a evita lungi paranteze cu precizări terminologice și teoretice, delimitează astfel problema centrală a analizei de discurs și a lingvisticii textuale, și anume: în ce condiții o succesiune de enunțuri, un discurs/text, este considerat bine format [9, p.447]. Pentru limba franceză, timpurile verbale și rolul acestora în asigurarea coeziunii și coerenței au fost analizate de E.Benveniste, prin paradigma descrisă *supra*, și de H.Weinrich, în special în lucrarea „Le temps. Le récit et le commentaire" (1973), dar și în „Textgrammatik der französischen Sprache" (1982).

În cele ce urmează vom prezenta paradigma textuală elaborată de H.Weinrich, în versiunea sa din 1973, deoarece anume în această formă ea va face ulterior obiectul criticii pragmatice, atât din perspectiva analizei categoriei timpului, în particular, și a analizei de discurs, în general.

Analiza lui H.Weinrich continuă tradiția benvenistiană de a considera că timpurile verbale se organizează în două sisteme care fondează două planuri de enunțare. Ea integrează, de asemenea, și teoria ficțiunii lui K.Hamburger propusă în „Die Logik der Dichtung". Din aceasta din urmă lucrare H.Weinrich reține ideea că operele de ficțiune, spre deosebire de enunțurile din comunicarea reală, nu au un *eu-Origo* (punct de vedere egocentric) prin care variabilele deictice temporale, spațiale sau personale pot fi interpretate. K.Hamburger rezolvă paradoxul adverbelor deictice temporale care apar în ficțiune cu verbe la trecut prin aceea că postulează o deplasare a *eu-Origo* din sistemul realității în sistemul ficțiunii, unde *azi, ieri* sau *mâine* referă la un *Aici* și *Acum* fictiv al personajelor și nu la un *Aici* și *Acum* real al naratorului [11, p.79]. Concluzia lui K.Hamburger este, prin urmare, că ficționalizarea, acțiunea prezentată ca un *Aici* și *Acum* al personajelor fictive anulează sensul temporal al timpului în care este narată o lucrare literară [*Ibidem,* p.98]. Altfel spus, literatura narativă formează un sistem temporal fictiv în același mod în care sunt formate și alte aspecte ale materialului formativ puse la dispoziție literaturii de către realitate [*Ibidem,* p.93]. Concluzia lui H.Weinrich este că timpurile verbale nu referă [10, p.99].

Lipsind timpurile verbale de funcția referențială, H.Weinrich le acordă totuși o funcție textuală, în virtutea capacității lor de a marca atitudinea locuțională, perspectiva locuțională și punerea în relief [12, p.424]. Pentru lingvistul german, timpurile verbale sunt în primul rând semne „obstinate". Acest termen, împrumutat din muzică, sugerează nivelul înalt de recurență a unei forme [13, p.17].

Atitudinea locuțională se materializează prin comentariu și povestire, opoziție în care regăsim istoria și discursul benvenistian. În funcție de modul în care lumea devine obiect de dezbatere sau de povestire, se organizează două sisteme de timpuri verbale disjuncte și complementare: perfect compus, prezent și viitor pentru comentariu; mai-mult-ca-perfect, perfect anterior, perfect simplu, imperfect și condițional pentru povestire.

Perspectiva locuțională este bazată pe relația dintre timpul textului (*Textzeit*) și timpul acțiunii (*Handlungszeit*). Retrospecția este marcată prin urmare de perfectul compus pentru comentariu și de mai-mult-ca-perfectul și perfectul anterior pentru povestire, semnalând că timpul acțiunii este „ceea ce s-a întâmplat". Prospecția indică timpul acțiunii ca „ceea ce se va întâmpla" și se exprimă prin viitor pentru comentariu și prin condițional pentru povestire. Prezentul în comentariu, iar perfectul simplu și imperfectul în povestire indică timpul nemarcat sau timpul-zero [13, p.67-68].

Punerea în relief este o soluție textuală pentru a distinge perfectul simplu de imperfect: „imperfectul este în povestire timpul fundalului, perfectul simplu este timpul prim-planului" [13, p.115].

Ca și în cazul analizei de sistem a lui E.Benveniste, analiza lui H.Weinrich, și ea una sistemică, dar deja în planul textului, postulează că alegerea și utilizarea timpurilor verbale este determinată de planul enunțării sau de o atitudine locuțională, rezultate ale unei opțiuni făcute de un locutor sau de un narator. Implicațiile acestor concluzii au făcut obiectul mai multor analize critice, dar și au contribuit la apariția unor paradigme noi care și-au propus să depășească impasul descriptiv și explicativ în care s-a regăsit temporalitatea verbală.

[1] Deoarece ne vom referi în această sinteză și la reflecțiile din domeniul pragmaticii discursului, în special la pozițiile teoretice ale lui A.Reboul și J.Moeschler, reunite în „Pragmatica discursului", din motive de claritate terminologică, vom prelua termenii *analiză de discurs* și *analiza discursului*, astfel cum sunt ei utilizați în traducerea română a lucrării menționate [10, p.11].

În „Pragmatica discursului" (1998), o critică a analizei de discurs (*analyse de discours*) și o contribuție la analiza discursului (*analyse du discours*), A.Reboul și J.Moeschler notează că abordările tipologice, prelungiri ale abordărilor din analiza de discurs, au influențat negativ evoluția lingvisticii și a analizei discursului. Regresul, constatat de autori, a vizat în special domeniul temporalității verbale. După cum am văzut, în special în interpretarea lui H.Weinrich, distribuția timpurilor verbale este, pe lângă o marcă a coeziunii și garant al coerenței, și un factor de diferențiere tipologică, odată ce este asociat cu alți indicatori (*discurs/istorie* la E.Benveniste (1966), *povestire/comentariu* în terminologia lui H.Weinrich din 1973). În opinia lui A.Reboul și J.Moeschler, lingvistica textuală sau gramatica textului[2] „a aruncat în uitare decenii întregi de tradiție în analiza lingvistică sau gramaticală, pentru care cei mai cunoscuți reprezentanți sunt Damourette și Pichon sau Guillaume. Apariția lucrărilor structuraliste de orientare textuală a ignorat conținutul, de orientare „psihologizantă" (azi s-ar spune mentalistă), al ideilor acestor gramaticieni și ale fondatorului psiho-mecanicii și mai ales insistența cu care acești autori descriu modul în care timpul verbal permite reprezentarea procesului descris" [10, p.96].

În cele ce urmează vom prezenta liniile directoare ale unei astfel de evaluări a proiectului lingvisticii textuale, precizând cum anume reprezentanții pragmaticii explică inadecvarea descriptivă și explicativă a lingvisticii textuale, dar și a unor soluții din semantica modernă.

Critica lingvisticii textuale și a abordării structurale

Critica de pe poziții pragmatice a lingvisticii textuale este bazată pe două principii: adecvarea lor descriptivă și adecvarea lor explicativă. O teorie este adecvată din punct de vedere descriptiv dacă oferă o descriere corectă a obiectului său. O teorie este adecvată din punct de vedere explicativ dacă este adecvată descriptiv și poate explica fapte noi (care nu aparțineau domeniului faptelor inițiale), utilizând aceleași principii și categorii. În plus, o teorie adecvată explicativ are putere de predicție, este capabilă să prezică dacă unele fapte sunt posibile, iar altele nu [15].

Teoria lui E.Benveniste nu este considerată descriptiv adecvată, deoarece, contrar celor stipulate (incompatibilitate între passé simple și persoana I), există numeroase exemple de povestiri la persoana întâi, pe de o parte. Pe de altă parte, existența celor două planuri exclude posibilitatea unui continuum care ar admite povestirea autobiografică ca fenomen intermediar. Din inadecvarea descriptivă rezultă și inadecvarea explicativă a contribuției benvenistiene [14, p.106].

Teoria lui H.Weinrich este supusă unei analize similare. Din punct de vedere descriptiv, aceasta este inadecvată pentru că nu oferă o descriere corectă a stilului indirect liber și a *conditionnel*. Reamintim că formele în *-rait* fac parte din domeniul povestirii. Există însă și alte utilizări, de tipul *J'aimerais que nous allions au cinéma ce soir* sau *si j'avais su, je ne serais pas venu*. Aceste exemple nu pot fi încadrate nici în povestire (atitudinea locuționară se pretează mai degrabă comentariului), nici în prospecție, nici în planul secund [14, p.107].

În ce privește stilul indirect liber, marcat de utilizarea *imparfait* în franceză (din considerente de concordanță temporală), din teoria lui H.Weinrich ar reieși că frazele respective reprezintă informație de fundal, neesențială. Frazele în stil indirect liber, într-adevăr, nu pot fi considerate narative, dar nu le putem considera în niciun caz lipsite de importanță în trama discursului. De asemenea, nu se oferă vreo descriere fenomenelor semnalate mai sus, în contextul cercetării lui K.Hamburger, despre coprezența în stilul indirect liber a deicticilor temporale și a imparfait.

Din perspectivă explicativă, cadrul elaborat de H.Weinrich este incapabil nu doar să descrie, dar și să explice sau să prezică utilizări în aceeași frază ale passé simple și ale deicticelor temporale ca *astăzi, ieri, mâine*[3]. În aceeași situație se regăsește și predicția legată de punerea în relief. Gramaticalizarea opoziției prim-plan/plan secundar prin opoziția passé simple/imparfait este corelată de H.Weinrich cu gramaticalizarea aceluiași fenomen în germană prin poziția secundă sau finală a verbului. Chiar dacă aceste fenomene de gramaticalizare sunt valabile, separat, în limbile respective, corelarea lor este greșită. Precum o demonstrează investigațiile critice ale lui L.Alplanalp și ale lui J.-M. Luscher, predicția unei astfel de corelații nu este confirmată decât în jumătate din cazuri de chiar corpusul lingvistului german, iar în alte corpusuri, majoritatea Präteritum-urilor în poziție secundă este tradusă prin imparfait în franceză și nu prin passé simple [14, p.109].

---

[2] Versiuni ale analizei de discurs care înaintează ipoteza că timpurile verbale au funcția de a semnala prin recurența lor un tip de text [14, p.102].

[3] Le malheur diminue l'esprit. Notre héros eut la gaucherie de s'arrêter auprès de cette petite chaise de paille, qui jadis avait été témoin de triomphes si brillants. *Aujourd'hui* personne ne lui *adressa* la parole; sa présence était comme inaperçue et pire encore. (Stendhal, *Le rouge et le noir*)

Argumentele raționale și empirice, evocate *supra*, sunt completate de argumente filosofice. Este vorba de poziția antirealistă a lui H.Weinrich în legătură cu referința temporală. Cum se explică, în acest caz, utilizarea verbelor la trecut atât în povestiri de ficțiune, precum și în povestiri care relatează fapte reale? Or, ipoteza că limbajul utilizat în discursul de ficțiune pentru a referi la obiecte fictive nu este același limbaj utilizat în comunicarea obișnuită pentru a referi la obiecte din lumea considerată reală nu este una acceptabilă. Problematica ficțiunii nu este una de interes lingvistic, ci pragmatic. Diferența dintre realitate și ficțiune rezidă în modul de utilizare a limbii și în intențiile locutorului [9, p.393-414].

Refuzul de a admite o funcție referențială pentru expresiile temporale ține și de o confuzie de natură conceptuală. Este vorba despre opoziția referință virtuală/referință actuală. Astfel, J.-C. Milner observă că odată ce este aleasă o unitate lexicală, din start, sunt eliminate unele segmente în calitate de referințe posibile. În acest sens, fiecărei unități lexicale individuale îi este atașat un set de condiții pe care trebuie să le satisfacă un segment de realitate pentru a putea fi referința unei secvențe unde intervine unitatea lexicală în cauză. Prin urmare, în concepția lui J.-C. Milner, *referința actuală* este segmentul de realitate asociat unei secvențe; referința virtuală este setul de condiții care caracterizează o unitate lexicală [16, p.63-64].

Poziția lui A.Reboul și J.Moeschler față de abordările moderne, structurale și textuale este tranșant critică, în baza argumentelor prezentate mai sus. Soluția propusă constă în a face un pas înapoi și a reveni la tradiția gramaticală, din spațiul francofon, bineînțeles. Punctele forte ale gramaticilor tradiționale se regăsesc în două elemente: ele conțin germenii unei abordări procedurale (element-cheie al interpretării temporale pragmatice) și sunt bazate pe o viziune pre-cognitivistă a limbajului, disting conceptele de semnificație de bază (valoare generală) și utilizări particulare [1, p.85].

În cele ce urmează nu ne propunem să facem o retrospectivă a subiectului, ci să ilustrăm trei exemple elocvente în acest context: lucrarea „Grammaire méthodique du français" (1994 pentru prima ediție), opera lui Nicolas Beauzée, gramatician din secolul XVIII, și monumentala „Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française" de J.Damourette și E.Pichon.

Contribuțiile gramaticilor tradiționale

Prima ediție a „Grammaire méthodique du français" (în continuare – GMF) a fost publicată în 1994. Ultima versiune atestată, din 2018, era cea de-a șaptea ediție. Două surse, în raporturi de complementaritate, dar și de „actualizare", ne vor permite să identificăm în ce mod această gramatică de referință este simptomatică pentru peisajul lingvistic continental de la finele secolului XX – începutul secolului XXI: prefața propriu-zisă a celei de-a treia ediții (2006) și articolul dedicat GMF de către J.-C. Pellat și M.Riegel, din 2012.

Abordând GMF într-o perspectivă de analiză, putem afirma că noțiunea care caracterizează cu justețe această lucrare ar fi cea de globalitate. Este, de altfel, și termenul pe care doi dintre autori, J.-C. Pellat și M.Riegel, îl atribuie efortului depus în articolul din 2012 „La grammaire méthodique du français: élaboration d'une grammaire linguistique globale". Globalitatea GMF rezidă, pe de o parte, în ambiția sa de a se adresa unui public cât mai larg, curios și cultivat, în căutare de răspunsuri, și de a depăși gramaticile învechite ale părinților și buneilor [17, p.12]. Pe de altă parte, globalitatea GMF constă în obiectivul fixat de a fi o gramatică în sensul larg al cuvântului, o gramatică care ține cont de toate aspectele legate de forma și interpretarea enunțurilor [18, p.XV]. Scopul său descriptiv vizează toate componentele domeniului gramatical: fonologie, ortografie și punctuație, morfologie, sintaxă, lexic, semantică și pragmatică [17, p.12].

Un rol semnificativ este acordat în GMF aspectelor comunicaționale ale mecanismelor gramaticale: expresiilor referențiale, mărcilor subiectivității locutorului (enunțarea) și principiilor de structurare textuală [18, p.XVI]. Perspectiva comunicațională, mai funcțională, se explică și prin demersul descriptiv pentru care a optat GMF, în contrast cu ceea ce autorii numesc concepția rigidă și mutilată a unui *bon usage* ce caracterizează încă majoritatea gramaticilor prescriptive [17, p.21]. Această perspectivă, a limbii ca instrument de comunicare, explică în parte capitolele destinate teoriilor pragmatice în GMF. Autorii își ilustrează explicit poziția când afirmă că pentru descrierea comunicării verbale ordinare nu este suficient doar modelul semantic codificare/decodificare, fondat pe o teorie clasică a semnului lingvistic. El trebuie completat cu un model al activității inferențiale, de tipul celor elaborate de P.Grice sau de D.Sperber și D.Wilson [18, p.3].

O altă trăsătură importantă a GMF este și eclectismul său metodologic, care explică totodată și caracterul deschis al GMF. Autorii consideră că, la ora actuală, bogăția și complexitatea datelor lingvistice sunt de așa natură, încât nu există vreun punct de vedere exclusiv capabil să prelucreze diversitatea fenomenelor care ar merita să se regăsească într-o gramatică. Din acest motiv, conceptele descriptive utilizate în GMF se înscriu

în mai multe cadre teoretice, autorii optând pentru acele direcții ale lingvisticii moderne care au făcut cel mai mult să progreseze cunoștințele noastre despre limbă, dar și pentru cele care permit o abordare cât mai unificată a unui număr cât mai mare de fenomene [18, p.XVII].

Eclectismul metodologic, precum și perspectiva descriptivă, justifică caracterul deschis al GMF. În gramatică, observă autorii, nu există răspunsuri definitive. Cunoașterea gramaticală se află în perpetuă construire, supusă revizuirii și deschisă mereu spre noi orizonturi. În 2012, chiar după o actualizare de proporții a GMF în 2009, acest principiu a rămas intact [17, p.13].

În ultimă instanță, meritul GMF constă în a postula primatul funcției referențiale a limbii. Autorii, preluând schema jakobsoniană, subliniază ideea că o limbă ne servește în primul rând ca să vorbim despre toate aspectele realității. În acest sens, ei pun în valoare funcția referențială, pe de o parte, și funcțiile metalingvistică și expresivă, ca forme particulare ale funcției referențiale, pe de alta [18, p.3-4]. Această poziție contrastează cu ascriptivismul pragmaticii integrate, conform căruia enunțurile nu comunică stări de fapte, dar acțiuni, adică acte de limbaj precum *a ordona, a promite, a dori* etc. Pragmatica radicală, precum și orientările pragmatice formaliste și cognitiviste sunt, dimpotrivă, de orientare descriptivistă. Pentru acest grup de teorii și abordări funcția de reprezentare este primară în raport cu funcția comunicațională, privilegiată de teoriile și orientările de tradiție și inspirație structuralistă [9, p.13].

Din prezentarea GMF de mai sus devine clar de ce lucrarea în cauză este menționată de J.Moeschler [1, p.78] în calitate de exemplu al unui interes reînnoit pentru teoriile gramatice clasice, dar și de emancipare, chiar dacă parțială, de sub tutela orientărilor structuraliste și textuale.

În ce privește gramaticile tradiționale, lucrările dedicate problemelor de referință temporală, concepute în optica teoretică și metodologică pe care ne-am fixat-o pentru această sinteză, menționează contribuțiile lui N.Beauzée, J.Damourette și E.Pichon.

„Grammaire générale ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage" a fost publicată în 1767 și, deși cronologic o anumită filiație cu tradiția „Grammaire de Port Royal" (1660) era inevitabilă, totuși sistemul timpurilor verbale elaborat de N.Beauzée este foarte original. Inovația gramaticianului francez consta în introducerea perechii *timpuri periodice*/*timpuri simple*. Această opoziție este ilustrată, de exemplu, de passé simple și imparfait (passé antérieur périodique și passé antérieur simple, în terminologia lui N.Beauzée). De asemenea, analizele din „Grammaire générale" sunt valoroase pentru abordările referențiale ale timpurilor verbale din secolele XX și XXI și datorită mecanismului elaborat de N.Beauzée. Lingvistul francez a conceput un algoritm de reperaj al referinței temporale a timpurilor verbale pornind de la trei puncte de observație ale unui eveniment și de la relațiile dintre ele.

Gramatica lui N.Beauzée este, înainte de toate, un tratat de lingvistică care propune explicații bazate pe logica gândirii umane, care formează principiile conform cărora se elaborează propozițiile din limbă. N.Beauzée concepe această logică în primul rând ca un mecanism al gândirii. Și acest mecanism este același pentru vorbitorii unor limbi diferite. După cum observă L. de Saussure, din aceasta rezultă că dincolo de limbile particulare există un șir de principii care sunt universale pentru procesul care duce la producerea unui enunț [19, p.172]. În viziunea lui N.Beauzée, gândirea formează propoziții logice, concepute conform reprezentărilor adecvate furnizate de gramatica generală, în calitate de ansamblu de principii, și le dă o formă recurgând la o structură corespunzătoare într-o limbă specifică. În continuare, pornind de la această structură de bază, se alege între diferitele opțiuni de enunțare a acestor propoziții; alegerile făcute sunt condiționate, la rândul lor, de principiile gramaticii generale.

Verbul, în sistemul lui N.Beauzée, este considerat sufletul vorbirii; prin el, ființele și lucrurile sunt descrise ca existând intelectual [20, p.392-394]. Or, această existență exprimată de verb este capabilă să ia o valoare temporală, să exprime existența într-un anumit segment de timp, într-o epocă (*époque*). Timpul este măsura existenței. Prin urmare, este justificat ca exprimarea unei existențe să fie formulată cu referință la o epocă. Verbul îndeplinește această funcție, iar sistemul său se formează în modul următor: verbul exprimă o existență în raport cu o epocă de existență; această epocă de existență este determinată prin raportul său cu un termen (epocă sau perioadă) de comparare; termenul de comparare este reperat, la rândul său, prin raportul său cu un element fix, momentul enunțării, numit *punct fix al duratei*, care trebuie să fie același pentru cel care vorbește și pentru cei cărora le este destinat discursul [20, p.432]. În această configurație, algoritmul de reperaj utilizează epoca de comparare pentru a determina referința tuturor timpurilor. Epoca de comparare își va stabili referința în funcție de momentul vorbirii. L. de Saussure observă că N.Beauzée nu indică explicit ordinea acestor re-

peraje. În schimb, pot fi constatate trei momente în expunerea din „Grammaire générale", care permit să se deducă un algoritm, postulat implicit [19, p.177].

În primul rând, autorul însuși descrie diferitele timpuri, luând în considerare mai întâi epoca de comparare, iar mai apoi punctul fix al duratei. Astfel, un présent postérieur (futur simple/viitor simplu) trebuie să exprime simultaneitate de existență în raport cu o epocă posterioară momentului vorbirii.

În al doilea rând, chiar definiția timpurilor verbale indică aceeași succesiune a etapelor algoritmului: „Timpurile sunt forme care adaugă, la ideea fundamentală a semnificației verbului, ideea accesorie a unui raport de existență într-o epocă. […] În aceasta rezidă diferența specifică a acestor forme, semnificația lor caracteristică, în care trebuie considerate două lucruri: raportul de existență într-o epocă și epoca propriu-zisă care este termenul de comparare" [20, p.426- 428].

În al treilea rând, vorbind despre punctul fix al duratei, N.Beauzée îl descrie ca fiind cel care servește drept ultim termen al tuturor relațiilor de existență pe care trebuie să le exprimăm [20, p.433].

Prin urmare, algoritmul de stabilire a referinței temporale, elaborat de N.Beauzée, se prezintă ca o secvență cu următoarele instrucțiuni: 1. Stabiliți raportul epocii de existență cu epoca de comparare (existența exprimată de verb este considerată trecută, contemporană sau viitoare); 2. Stabiliți raportul epocii de comparare cu punctul fix al duratei (momentul enunțării).

Deși această descriere lapidară nu reflectă toată profunzimea și originalitatea proiectului beauzian, ea ne permite totuși să întrevedem de ce lucrările în cauză au atras atenția și au fost valorificate de pragmaticienii preocupați de referința temporală. N.Beauzée a elaborat un adevărat sistem al referinței temporale a timpurilor verbale care este articulat în jurul operațiilor mentale și reprezentărilor timpului, un algoritm de reperaj care funcționează asemenea unei proceduri în care variabile la intrare sunt combinațiile între diferitele puncte de ancorare (epoca de existență, epoca de comparare, punctul fix al duratei), iar această procedură nu poate fi decât codată în timpul verbal însuși [19, p.194].

Contribuția lucrării monumentale a lui J.Damourette și E.Pichon „Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française" (EGLF), în opt volume publicate între 1911 și 1940, rezidă în perspectiva pre-cognitivistă a analizei limbajului. În abordarea timpurilor verbale, cei doi autori indică asupra faptului că reprezentările pe care noi le avem despre anumite stări de lucruri sunt redate în mod diferit în funcție de *tiroir*[4] (timp verbal) și de natura *répartitoire* (sistem de clasificare gramaticală privind numărul, genul, diateza, persoana etc.) căruia îi aparține acel tiroir.

EGLF arborează chiar în prima parte a titlului o perspectivă net semasiologică. În § 2, autorii, în una dintre multiplele luări de poziții contra teoriei saussuriene (§ 74 contra arbitrarului semnului lingvistic, pentru alte exemple), consideră secundară valoarea socială a limbajului și pun în evidență rolul pe care îl poate ocupa lingvistica în analiza gândirii. În opinia lui J.Damourette și E.Pichon, printre semnele exterioare prin care se poate manifesta gândirea, limbajul este cel care o relevă cel mai exact. În această abordare, care parcurge asemenea unui fir roșu întregul corp de analiză lingvistică al EGLF, se conțin acele premise ale cognitivismului, care vor fi, în urma contribuțiilor și descoperirilor ulterioare, integrate de unele teorii pragmatice [21].

Premisele unei perspective procedurale pot fi găsite, în opinia noastră, chiar în definiția gramaticii dată în § 3. J.Damourette și E.Pichon observă că orice limbă permite să se vadă în ea două elemente: un material al ideilor care se poate înmulți la infinit și un număr determinat de idei directoare (*directrices* în original) care servesc la o clasificare sumară a ideilor-material și la aplicarea lor în discurs. Funcția gramaticii nu este de a face un inventar complet al ceea ce posedă o limbă anumită ca material de gândire. Acest inventar ține de domeniul lexicografiei. Gramatica studiază ideile directoare. Sistemul ideilor directoare este cel care reglează funcționarea așa-zisei componente logice a gândirii. Dar, ne atenționează autorii, dacă toată logica este în gramatică, toată gramatica nu este în logică. De fapt, noțiunile generale, structură de rezistență a limbajului, nu sunt nici pe departe toate conștiente, iar lucrul unui gramatician este de a releva, de a face conștiente noțiunile directoare în funcție de care o comunitate lingvistică își ordonează și reglează inconștient gândirea [21].

În ceea ce ține de dezbaterea care opune o analiză din perspectiva identificării unei valori generale celei care privilegiază utilizările particulare, poziția autorilor poate fi ilustrată prin abordarea propusă în cazul imperfectului. În § 1708, J.Damourette și E.Pichon notează că imperfectul a fost timp îndelungat clasificat printre timpurile trecutului și sunt de acord că acest *tiroir* participă, într-un mod foarte important, la exprimarea trecutului în franceză. Totuși, există numeroase cazuri de utilizare când imperfectul exprimă altceva decât un trecut.

---

[4] Aici și mai departe, preluăm termenii utilizați de J.Damourette și E.Pichon, cu precizările de rigoare.

Aceasta constatare i-a făcut pe numeroși lingviști să se întrebe dacă este pertinent să includă imperfectul în grupul timpurilor trecute. Poziția lui J.Damourette și E.Pichon este de a considera imperfectul în rolul său de exprimare a trecutului doar ca un caz particular al sensului său *toncal*. Categoria de timp este înlocuită de J.Damourette și E.Pichon cu trei *répartitoire*: de temporaneitate, de actualitate, de enarațiune (*énarration*). În cadrul actualității seria *noncal* (de la latinescul *nunc* „acum") se opune seriei *toncal* („atunci") [21]. Respectiv, problema imperfectului este soluționată prin introducerea unei categorii de actualitate, în detrimentul unei categorii strict temporale, exprimate metaforic prin axa timpului, cu prezentul ca tip de referință [22, p.19].

Concluzii

Din cele expuse *supra* reținem că problemele legate de referința temporală a timpurilor verbale nu sunt actuale, în sensul în care fac obiectul unor analize originale, începând chiar cu secolul XVIII. Însă, ele sunt extrem de actuale pentru exponenții referențialității, în măsura în care lingvistica modernă, pe direcția structuralistă și textuală, a promovat modele și explicații care au ocultat, deliberat sau nu, tot spectrul de fenomene asociate interpretării timpului verbal. În aceste condiții, tendințele actuale de valorificare, reinterpretare sau expansiune a modelelor de tipul celor menționate mai sus sunt coerente și chiar predictibile.

Referințe:

1. MOESCHLER, J. *Inférences directionnelles et autres objets temporels*. Recueil d'articles publiés et non publiés. 2000. [Accesat: 12.11.19]. Disponibil: https://drive.google.com/file/d/0B0SyOnDGrlhyNmQ2NjAxMjctNDA5Mi00NjMxLThjZTQtYjZhZjgwMWZiNTI3/view
2. CLARK, B. Structuralism. In: E. K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, p.165-166. ISBN 9780080442990
3. SAUSSURE, F. de. *Curs de lingvistică generală*. Iași: Polirom, 1998. 432 p. ISBN 976-683-127-2
4. BENVENISTE, E. *Problèmes de linguistique générale, 2*. Paris: Gallimard, 1974. 286 p. ISBN 2-07-020420-0
5. GUIMARÃES, E. Benveniste, Emile (1902-1976). In: E. K. BROWN and A. ANDERSON, eds. *The Encyclopedia of Languages and Linguistics*. Amsterdam: Elsevier, 2006, p.736-738. ISBN 9780080442990
6. BENVENISTE, E. *Problèmes de linguistique générale, 1*. Paris: Gallimard, 1966. 356 p. ISBN 2-07-029338-6
7. BENVENISTE, E. *Probleme de lingvistică generală, 2*. București: Editura Militară, 2000. 248 p. ISBN 973-20-0434-7
8. MAINGUENEAU, D. *Les termes clés de l'analyse du discours*. Paris: Editions du Seuil, 1996. 93 p. ISBN 978-2020229593
9. MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dictionnaire encyclopédique de pragmatique*. Paris: Editions du Seuil, 1994. 562 p. ISBN 978-2020130424
10. REBOUL, A., MOESCHLER, J. *Pragmatica discursului*. Iasi: Institutul European, 2010. 204 p. ISBN 978-973-611-705-3
11. HAMBURGER, K. *The Logic of Literature*. Bloomington: Indiana University Press, 1993. 369 p. ISBN 0-253-33605-8
12. MOESCHLER, J., REBOUL, A. *Dicționar enciclopedic de pragmatică* / Trad. Cluj-Napoca: Echinox, 1999. 558 p. ISBN 973-9114-66-5
13. WEINRICH, H. *Le temps. Le récit et le commentaire*. Paris: Editions du Seuil, 1973. 333 p. ISBN 978-2020020442
14. REBOUL, A., MOESCHLER, J. *Pragmatique du discours*. Paris: Armand Colin, 1998. 220 p. ISBN 978-2200016449
15. CHOMSKY, N. *Aspects of the Theory of Syntax: 50th Anniversary Edition*. Cambridge, MA: MIT Press, 2015. 270 p. ISBN 978-0-262-52740-8
16. MILNER, J.-C. Réflexions sur la référence. En: *Langue Française*. 1976, no30, p.63-73. ISSN 0023-8368
17. RIEGEL, M., PELLAT J.-C. La grammaire méthodique du français: élaboration d'une grammaire linguistique globale. En: *Langue française*. 2012, no.176, p.11-26. ISSN 0023-8368
18. RIEGEL, M., PELLAT, J.-C., RIOUL, R. *Grammaire méthodique du français*. Paris: PUF, 2006. 646 p. ISBN 978-2130539599
19. SAUSSURE, L. de. Le temps chez Beauzée: algorithmes de repérage et comparaison avec Reichenbach. En: *Cahiers Ferdinand de Saussure*, 1995, no.49, p.171-195. ISSN 0068-516X
20. BEAUZÉE, N. *Grammaire générale, ou Exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage: pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*. Paris: J. Barbou, 1767. 1337 p.
21. DAMOURETTE, J., PICHON, E. *Des mots à la pensée. Essai de grammaire de la langue française*. Paris: J.-L.-L. d'Artrey, 1911-1940 [Accesat: 02.07.2020]. Disponibil: https://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru? Operation =searchRetrieve&version=1.2&collapsing=disabled&query=dc.relation%20all%20%22cb37374990j%22#
22. WILMET, M. L'EGLF: Une grammaire à "tiroirs". En: *Langages*, 1996, no.124, p.17-34. ISSN 0458-726X

Date despre autor:
Irina BREAHNĂ, doctor, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: irina_breahna@yahoo.fr
ORCID: 0000-0002-9462-8303

Prezentat la 09.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.20-23

CZU: 81'42 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984827

ELEMENTE ALE PERSUASIUNII ÎN DISCURSUL POLITIC

Alina LOPATIUC

Universitatea de Stat din Moldova

Politica a prezentat mereu un interes sporit pentru societate. Oamenii întotdeauna au construit negocieri și conflicte în jurul politicii. Iar între negocieri și conflict este poziționată undeva politica, ca o constantă a existenței noastre. Politologii, dar și lingviștii afirmă că discursul politic actual este construit pe ideea clivajului, clivajul politic însemnând divizarea lumii politice în două, trei sau n…părți. Astfel, în politica din Republica Moldova, dar și în politica mondială există această antiteză bine-rău, stânga–dreapta.

În general, discursul politic se caracterizează mai mult prin persuasiune, care, la rândul său, face apel la emoțiile cetățenilor. Emoțiile care pot fi provocate de un discurs politic pot fi diferite, în dependență de persoana care recepționează mesajul. Un discurs politic poate provoca atât simpatie, cât și antipatie sau chiar agresivitate, atât mândrie, cât și compasiune.

Cuvinte-cheie: *emoții, discurs, politică, persuasiune, manipulare.*

ELEMENTS OF PERSUASION IN POLITICAL DISCOURSE

Politics has always represented a high level of interes for society. People have always built negotiations and conflicts around politics. But politics is positioned somewhere between negotiations and conflicts, as a constant of our existence. Political scientists, and also linguists say that the current political discourse is built on the idea of cleavage, political cleavage means the division of the political world into two, three or n… parts. Thus, in the politics of the Republic of Moldova, but also in the world politics, there is the antithesis of good-bad and left-right.

In general, the political discourse is characterized more by persuasion, which in its turn appeals to citizens' emotions. The emotions that can be chalenged by a political speech can be different depending on the person receiving the message. A political speech can provoke both sympathy and antipathy or even aggression, both pride and compassion.

Keywords: *emotions, discourse, speech, politics, persuasion, manipulation.*

Introducere

Discursul politic reprezintă un proces complex de comunicare, constând într-un schimb masiv de informații, adevărate sau false, de opinii și de comentarii, rezonabile sau pasionale, transmise pe diverse căi de comunicare. În literatura de specialitate, discursul politic este caracterizat printr-o interacțiune strategică, deoarece la această comunicare participă mai mulți actori, cum ar fi omul politic și publicul, sau omul politic – omul politic. Comunicarea este considerată interactivă, deoarece de cele mai multe ori atunci când se discută despre politică întotdeauna există păreri diferite, contradictorii, care duc la provocări și dezbateri.

Trăim într-o lume care se confruntă cu o abundență de fapte și acte de natură politică. Puterea este factorul principal în organizarea, conducerea şi reglarea vieţii sociale. În acest fel puterea impune ordinea la nivel social, ordinea care, la rândul ei, generează fenomenul puterii. Ambele se materializează prin suportul lingvistic.

Puterea politică *versus* limbaj

Puterea politică apare grație unui proces de inovare socială și se legitimează printr-un proces de recunoaștere, inovarea răspunzând unei „nevoi de ființare" politică, în timp ce recunoașterea exprimă „dreptul de ființare" a unei puteri politice legitime [1].

În acest sens, inovarea și recunoașterea devin două procese complementare care configurează indubitabil puterea politică și, implicit, determină eficacitatea unui sistem politic prin limbaj.

Ca registru specific, limbajul politic a reușit să se dezvolte și sa-și aplice propriul set de trăsături lingvistice, adaptând limbajul de așa manieră încât în cele din urmă să-i servească complet interesele, nelăsând urme detectabile care să ne facă să ne gândim că „totul e manipulare". În același timp, este singurul tip de limbaj specializat care împrumută structuri din toate celelalte registere (e.g. limbajul care reprezintă puterea politică poate utiliza structuri din toate celelalte limbaje care reprezintă puterea legislativă, puterea economică, judiciară ș.a.m.d.), iar aceasta îi conferă caracterul distinctiv și complicat. Nu există categorii de „limbaj politic bun" sau „limbaj politic rău", întrucât limbajul pare să ofere doar structurile politice specializate aplicate într-un asemenea tip de discurs, el neputând să acopere cazurile, contextele sau intențiile emițătorului.

Potrivit lui Coșeriu, în limbajul politic pot fi trei înțelesuri:

- Lexiconul politic: terminologia referitoare la desemnarea noțiunilor și instituțiilor politice (specifice fiecărei țări în parte);
- Metoda de aplicare: utilizarea lingvistică determinată de ideologiile și atitudinile politice; acoperind toate modalitățile în care este folosit limbajul, modalități subiective orientate înspre fapte lingvistice suplimentare, modalități determinate de atitudinile adoptate de către vorbitori, prin utilizarea cuvintelor față de obiectele desemnate;
- Utilizarea limbajului în „bucăți discursive"/ „texte" politice, observând trăsăturile lingvistice specifice ale unui asemenea tip de text [2, p.53].

Conform unor cercetători, tematica discursului politic poate fi pozitivă sau negativă. Pozitivă este atunci când emițătorul vorbește în așa fel încât își pune în valoare calitățile sale. Discursul negativ este acel care are ca scop criticarea oponenților politici. Respectiv, limbajele și mijloacele utilizate vor avea și ele conotații pozitive sau negative.

Persuasiunea în discursul politic

Discursurile politice încorporează mesaje ideologice, politice, economice şi sociale. Candidaţii îşi structurează discursurile pentru a-şi accentua propriile ideologii. Toate nivelurile discursului sunt implicate în atingerea persuasiunii. Van Dijk consideră că discursul poate lua forma unei analize a ideologiei şi delimitează şapte niveluri de analiză: structurile de suprafaţă, sintaxa, lexicul, semantica locală, semantica globală, structurile schematice şi structurile retorice. Pe lângă aceste structuri mai există și limbajul non-verbal, care poate fi mult mai expresiv decât cel verbal.

Atât comportamentul verbal, cât și cel non-verbal sunt concepute ca și canale de comunicare separate. De corelația dintre aceste două tipuri de canale depinde valoarea încărcăturii emoționale a mesajului și impactul comunicativ raportat la tema abordată de locutor. Dacă ne referim la claritatea mesajelor emoţionale exprimate non-verbal (prin tonul vocii, prin gesturi, prin expresie facială), euristic sunt considerate ușor de decodificat pentru persoanele care cunosc limbajul non-verbal, dar mai greu pentru cei care nu vor înțelege unele gesturi. În schimb, vocabularul utilizat într-un discurs poate fi pe înțelesul audienței, iar cuvintele pot fi alese în mod spontan. Mesajul emoţional propriu canalului non-verbal este mai puţin controlat voluntar, ceea ce scade probabilitatea de a fi utilizat într-un mod care să înșele interlocutorul. Deşi fiecare vorbitor înţelege şi este conştient de limbajul său nativ, atât pentru emiţător, cât şi pentru receptor mesajele încărcate emoţional (chiar şi atunci când sunt foarte puternice) operează la nivelul inconştientului. Ca urmare, cel care doreşte să înţeleagă ce anume simt ceilalţi trebuie să studieze acest tip de mesaje, să le conştientizeze, să ştie ce anume îi place sau nu-i place unei persoane, sau dacă persoana spune adevărul sau nu. Deseori, locutorii recurg la un vocabular emoțional/conotativ atunci când au intenția de a manipula pe cineva. Persuasiunea este prezentă în multe tipuri de discursuri, un discurs politic sau publicitar se va baza din start pe persuasiune, deoarece și în discursul publicitar și în cel politic locutorul are intenția de a influența opinia inițială a publicului.

Tehnicile de persuasiune implică anumite legi ale persuasiunii, pe care le putem găsi în multe ghiduri pentru o comunicare eficientă. De asemenea, aceste legi mai implică şi manipularea altor circumstanţe curente, care pot include folosirea cu măiestrie a întrebărilor, împărtăşirea secretelor, folosirea cuvintelor şi a frazelor cu efect puternic, aplicarea presiunilor de timp şi altele. În mod paradoxal, comunicarea non-verbală pe care o exhibăm este de la două până la şapte ori mai semnificativă în procesul de persuasiune decât cuvintele pe care le rostim. Pe masură ce devenim mai abili în comunicarea non-verbală, trebuie să devenim comunicatori non–verbali excelenţi. Într-o comunicare persuasivă, valoarea cuvintelor pe care le rostim reprezintă cam cincisprezece la sută din mesajul de ansamblu. Semnalele vocale, inclusiv ritmul vorbirii, tonul, timbrul, volumul şi accentele, sunt evaluate la aproximativ treizeci şi cinci la sută. Fiziologia, inclusiv expresiile faciale, postura, mişcările trupului şi contactele vizuale ar acoperi cam cincizeci la sută. Nu putem stabili procentaje exacte pentru fiecare dintre aceste trei categorii. Acesta este unul dintre motivele pentru care persuasiunea este o artă, nu o ştiinţă exactă. Procesul de persuasiune presupune şi o anumită pregătire, care vizează colectarea de informaţii, formularea mesajului şi „intrarea în funcţiune".

Vocabularul emoțional cuprinde mai multe categorii de lexeme, acestea fiind clasificate gramatical și semantic. Pronumele ***noi*** folosit în loc de ***eu*** întotdeauna va insufla o mai mare încredere publicului, implicând presupoziții de felul: locutorul se asociază colocutorilor, împărtășește aceleași idei și promovează aceleași valori.

Numeralele folosite într-un discurs vor avea aceeaşi funcţie de a insufla încredere, căci, atunci când o persoană operează cu cifre concrete, ea pare a fi bine iniţiată în subiectul discutat şi mai convingătoare.

Folosirea simbolurilor lingvistice sau nelingvistice constituie o tehnică frecventă şi eficientă în discursul politic, urmărind manipularea emoţională a publicului. Termenii cu o deosebită valoare simbolică, precum: democraţie, adevăr, bine, valori, solidaritate, viitor, interes, naţional, dreptate etc., apar în majoritatea discursurilor ţinute de actorii politici [3, p.23].

Persuasiunea are loc în strictă concordanţă cu actele vorbirii. Fiecare politician are un scop bine definit atunci când ţine un discurs. Manipularea opiniei publice este întotdeauna un atu pentru orice politician. Discursul politic este, cu siguranţă, şi un fapt lingvistic, iar analiza acestuia din acest punct de vedere presupune o delimitare în cadrul mai larg al discursului politic şi implicita trecere în revistă a unor aspecte care ţin de aria ştiinţelor politice, a dreptului sau a perspectivei istorice. Analizarea discursului dintr-o perspectivă lingvistică de orientare retorico-pragmatică a permis indicarea unor specificităţi, stabilirea modului în care este constituit discursul politic din punct de vedere retoric.

Elemente de retorică în discursul politic

Pornind de la *Retorica* lui Aristotel (Logos, Ethos, Pathos), putem prezenta următoarea schemă:

Tabel

Retorica discursului politic

	Concepte ale retoricii	**Scopul emiţătorului**
Logos	**Argumente de ordin conceptual:** - Prezentarea adevărului pur; - Dorinţa emiţătorului de a-şi atinge scopurile; - Coerenţa gândurilor. **Argumente de ordin practic (punerea în aplicare a ideilor)**	Argumente eficiente şi convingătoare care se referă la obiective dezirabile, dar cu conţinut vag; Raţiune conceptuală *versus* Raţiune politică
Ethos	- Interesul general; - Structurile şi metodele standard de funcţionare a persuasiunii; - Cadrul conceptual.	- Echilibrul universal dintre obiectivele dezirabile şi conţinutul vag; - Competenţă, imparţialitate, independenţă; - Demers ştiinţific.
Pathos	- În situaţii de criză sau situaţii de eşec; - În cazul ameninţărilor sau acuzaţiilor.	O sursă de emoţii puţin studiată de cercetători.

Concluzii

În concluzie, persuasiunea este o formă de influenţare. Este modalitatea de argumentare prin intermediul căreia o persoană încearcă să convingă o altă persoană sau un grup de persoane să creadă sau să facă un anumit lucru. Persuasiunea este un proces de ghidare a oamenilor pentru a adopta idei, atitudini sau acţiuni (raţionale sau mai puţin raţionale). Persuasiunea se bazează pe discuţii şi pe „atractivitatea prezentării" în locul folosirii mijloacelor de forţă. Manipularea este o formă extremă a persuasiunii, în care doar o parte beneficiază pe seama celeilalte părţi. Aristotel a afirmat că „retorica este arta descoperirii, iar într-un caz particular, a descoperirii mijloacelor de persuasiune aflate la îndemână" [3, p.22].

Persuasiunea este capacitatea de a induce convingeri şi valori altor persoane, influenţându-le gândurile şi acţiunile prin strategii specifice. Psihologia, în sensul ei cel mai literal, este studiul sufletului (prin suflet înţelegând adevăratul individ).

Există un fapt dat într-un mod atât de firesc, încât nici nu mai este sesizat fără un efort special: în permanenţă primim mesaje destinate să ne influenţeze (de exemplu, citind ziarele în fiecare zi, ascultând predica unui preot, uitându-ne la un indicator rutier, discutând cu un prieten despre un film etc.). În concluzie: persuasiunea este peste tot [4, p.22].

Discursul politic este conceput astfel încât să convingă şi să placă, în acelaşi timp, publicului receptor. Emiţătorii recurg la diferite tehnici de persuasiune, cum ar fi: politeţea, agresiunea verbală, imperativul, interogaţia etc.

De obicei, politicienii utilizează termeni negativi despre oponenţii politici, ei recurg la crearea unei imagini negative a oponentului. O altă tehnică este utilizarea imperativului, ceea ce reprezintă o apropiere faţă de public,

adresarea aceasta impune o rugăminte, un îndemn. Interogația, de obicei, se utilizează în publicitatea electorală. Atunci când în slogan este utilizată o întrebare alegătorul este provocat să analizeze întrebarea și să-și exprime o anumită opțiune.

Referințe:

1. https://www.academia.edu/7332865/STRATEGII_DE_COMUNICARE_MANIPULARE_SI_CONTROL_IN_DISCURSUL_POLITIC. Accesat: 8.07.2020
2. COŞERIU, E. Limbaj şi politică. În: *Identitatea limbii şi literaturii române în perspectiva globalizării*. Iaşi: Trinitas, 2002.
3. GĂINĂ, U. Simboluri verbale și nonverbale în discursul politic actual. În: *Limba Română*, BDD-A20628, 2008.
4. SOLOMON, M. *Semne despre semne*. București: Editura Stiintifică și Enciclopedică, 1979.

Date despre autor:
Alina LOPATIUC, doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare*, Universitatea de Stat din Moldova; asistent universitar, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu".
E-mail: alina.lopatiuc@usmf.md
ORCID: 0000-0003-3186-0196

Prezentat la 14.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.24-31

CZU: 81'27'373.2 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984833

DENUMIRILE PERSOANEI ÎN FUNCȚIE DE VÂRSTĂ ȘI ÎNRUDIRE. IDENTITATE ȘI ALTERITATE ÎN CIRCUMSTANȚE SOCIOLINGVISTICE ACTUALE

Raluca Miruna SOISUN

Universitatea de Stat din Moldova

Cercetările actuale examinează identitatea persoanei „individ al speciei umane, om considerat în totalitatea însușirilor fizice și psihice, ființă omenească, ins", raportând-o la alteritate. Cuvântul „persoană" este un neutralizator de gen, pentru că persoana este femeie „persoană adultă de sex feminin" sau bărbat „persoană adultă de sex masculin". În viața reală, un individ are trăsături care îi dovedesc, la un moment dat, identitatea. Pe parcursul existenței sale, unele date rămân constante, iar altele variază sau pot varia. Realitatea extralingvisică are o anumită organizare, căreia îi corespunde, la nivelul limbii, o organizare macrostructurală (grupuri de concepte) și o organizare microstructurală (grupuri semantice de cuvinte), care se pot clarifica prin analiză lexicografică, analiză semică și analiză contextuală. O prezentare a termenilor care definesc persoana are în vedere următorii factori: vârsta, înrudirea (familia), orientarea sexuală, raportarea la comunitate (apartenența etnică, lingvistică, confesională, locală, zodiacală), ocupația (profesia) și angajarea civică. Urmărim structurile denominative în funcție de primii doi factori. Pe baza cercetării vorbirii cotidiene și a discursului mediatic actual, arătăm denumirile persoanei în funcție de vârstă și sex, urmărind copilăria, adolescența, maturitatea, bătrânețea (câmpuri lexicale, sensuri denotative și conotative).

Actualizăm terminologia înrudirii accentuând dimensiunea „gen". Reexaminăm terminologia rudeniei naturale (de sânge) directe și colaterale, precum și a rudeniei sociale.

Evidențiem procesul de metaforizare a termenilor, care a condus la sensul figurat al acestora. Arătăm, prin exemple în contexte, că acest proces continuă, dovedind resursele de expresivitate ale limbii române și creativitatea vorbitorilor ei.

Cuvinte-cheie: *persoană, sex, gen (gender), bărbat, femeie, vârstă, rudenie, metaforă.*

THE DENOMINATIONS OF A PERSON ACCORDING TO ONE'S AGE AND KINSHIP. IDENTITY AND OTHERNESS DURING THE CURRENT SOCIOLINGUISTIC CIRCUMSTANCES

Current research examines the person's identity "individual of the human species, considered human in the entirety of one's physical and psychological characteristics, human being, man", in regards to alterity. The word "person" is a gender neutralizer, due to the fact that the person is a woman "feminine gender mature person" or man "masculine gender mature person". In real life, an individual possesses certain traits that, at certain time, serve as proof for one's identity. During their existence, some data remain persistent, and others fluctuate or might change course. Extralinguistic reality has a certain organization, which, at the level of language, corresponds to a macrostructural organization (groups of concepts) and to a microstructural organization (semantic groups of words), that can be clarified through the means of lexicographic analysis, semic analysis and contextual analysis. A presentation of the terms that are used to define the person takes the following factors into consideration: age, kinship (family), sexual orientation, community rapport (ethnical, linguistic, denominational, local, zodiacal affiliation), occupation (profession) and civic implication.

We analyse the denominative structure according to the first two factors. We shine a light on the denominations of a person according to their age and gender, following their childhood, teenagerhood, maturity, old age (lexical fields, denotative and connotative meanings), based on the research of colloquial speech and current media discourse.

We reexamine the terminology of the direct and collateral natural (blood) kinship, as well as the one of social kinship. The terminology used for the members of the close family is almost in entirety inherited from Latin, suffers no changes of meaning and is constituted in binary gender pairs. For each concept, there is a prototypical lexeme and others that circulate regionally, are archaic, or rare.

We highlight the process of metaphorizing the terms, which led to their figurative meaning. We show, through examples in contexts, that this process is an ongoing one, proving the expresiveness resources of the Romanian language and the inventiveness of its speakers.

Keywords: *person, sex, gender, man, woman, age, kinship, metaphor.*

1. Persoana, neutralizator de gen

Sensul principal al cuvântului *persoană* este „individ al speciei umane, om considerat prin totalitatea însușirilor fizice și psihice, ființă omenească, ins". Poate fi bărbat „persoană adultă de sex masculin" sau femeie

„persoană adultă de sex feminin". *Om* este termenul cel mai vechi (lat. *homo*) prin care se lexicalizează conceptul „ființă superioară socială, care se caracterizează prin gândire, inteligență și limbaj articulat […], prin poziție verticală […], mâinile libere și apte de a efectua mișcări fine și creierul deosebit de dezvoltat" (DEX). Ca lexem prototipic, *om* include *femeie,* ca polisemantic, substantivul *om* semnifică și „soț", ca termen generic apare în paremiologie („*Omul* face, *omul* trage", „La *omul* sărac nici boii nu-i trag") și constituie baza unor locuțiuni și expresii („de la *om* la *om*", „a face pe cineva *om*", „a fi *omul* cuiva") sau cuvinte compuse (*om-orchestră, om-cheie, om-nou*). Polivalența lui *om* a generat sesizarea asimetriei de gen și subordonarea lui *femeie,* lingvistica generalizând termenul *persoană*, ca neutralizator de gen.

Neologismul *persoană* (lat. *persona,* fr. *personne*) a înlocuit termenul vechi *ipochimen* (ngr. *ipohimenon*), azi familiar și ironic. Nu este lipsit de interes sensul etimologic; latinul *persona* de la care provin *personaj* și *personalitate* semnifică „mască". Sensul primar transmite până azi ideea că persoana are trăsături care rămân ascunse sau camuflate sau că o persoană „joacă" în viață roluri: tată sau mamă, frate sau soră, soț sau soție, profesor sau profesoară, scriitor sau scriitoare etc.

O persoană este un individ unic genetic și psihic, care își asumă o anumită identitate, iar aceasta se constituie numai prin raportare la alteritate. În religie, reprezintă „subiectul care este și își asumă în mod individual substanța comună a lui Dumnezeu. Dumnezeu este unu în trei persoane. Hristos este unu ca persoană" (DEX). Sintagma *persoană fizică* semnifică „om considerat ca subiect cu drepturi și obligații și care participă în această calitate la raporturile juridice civile". Normele societății moderne au instituit actele de stare civilă ale persoanei. Ea se identifică oficial prin cartea de identitate care menționează numele și prenumele, apartenența locală (locul nașterii, domiciliul), vârsta (anul nașterii), naționalitatea și sexul.

Câmpul lexical al persoanei se intersectează multiplu cu alte câmpuri lexicale, fiindcă în viața reală un individ are simultan trăsături care îi dovedesc, la un moment dat, identitatea. Pe parcursul existenței, unele date ale persoanei râmâm constante, iar altele variază sau pot varia: „În anii '70 era sexy *actriță*, acum e *călugăriță*. *Monica Fermo* a devenit *Maica Ecaterina* și trăiește într-o chilie la Ierusalim" [8, p.5] sau „*Bărbatul* perfect s-a făcut *femeie*. *Rodrigo Alves*, poreclit Păpușarul Ken, după ce și-a făcut 51 de operații de înfrumusețare, a devenit recent *Roddy Dol"* [9, p.24].

Termenii pentru denumirea generică a persoanei se află într-o permanentă reînnoire, după cum subliniază Rodica Zafiu: „Mi se pare corect să descriem cuvântul *gorobete* ca termen generic de desemnare a persoanelor, ca sinonim marcat stilistic pentru *om, ins, individ, tip, gagiu*, cu o notă depreciativ-ironică variabilă, accentuată sau atenuată în funcție de context" [10, p.6]. Ocazional, apar formele *ins-insă* (neliterară), *individ-individă* „persoană privită ca unitate distinctă față de alte persoane" sau peior. „om necunoscut sau vrednic de dispreț", *tip-tipă* (apropiate semantic de *individ-individă*) dar și fam. *tipesă* (fr. typesse) „persoană de sex feminin cu relații și comportări dubioase". *Gagiu-gagică* desemnează persoana în argou și în limbajul familiar.

Realitatea extralingvistică are o anumită organizare, căreia îi corespunde, la nivelul limbii, o organizare macrostructurală (grupuri de concepte) și o organizare microstructurală (grupuri semantice de cuvinte), care se pot clarifica prin analiză lexicografică, analiză semică și analiză contextuală. O prezentare a denumirilor persoanei poate avea în vedere următorii factori: vârsta, înrudirea (familia), orientarea sexuală, raportarea la comunitate (apartenența etnică, lingvistică, confesională, locală, zodiacală), ocupația (profesia) și angajarea civică. Urmărim structurile denominative în funcție de primii doi factori. Aplicăm în circumstanțe sociolingvistice actuale considerațiile din capitolele „Sexele și vârsta" și „Gradele de rudenie și stare civilă" din lucrarea exemplară a Mioarei Avram *Limba română între corect și incorect* [1, p.16-25].

2. Denumirile persoanei în funcție de vârstă și sex. Utilizări contextuale

Termenul generic tradițional pentru exprimarea numărului de ani, luni, zile ale unei persoane la un moment al vieții este *vârstă* sau *etate.*

Cuvântul de bază pentru prima categorie de vârstă este *copil*. Denumește „băiat sau fată din primul an de viață până la adolescență". Copilul mic este numit în limbajul standard *nou-născut* sau *sugar* (s. m.). În mediul urban se utilizează *bebeluș*, circulând și cu varianta feminină „*bebelușă*" (neatestată în DEX), ce tind să înlocuiască pe *bébe/bebé* sau *bébi*, care desemnează ambele sexe.

Deși definește ființă umană de ambele sexe, cuvântul *copil* posedă forma de feminin *copilă* (derivat cu sufix moțional) și are o serie de sinonime (*prunc, cocon, făt*), care circulă regional. Valorile afective exprimate prin

sinonime au conotații pozitive (*gâgâlice, prichindel, pitic, puști, pici*) sau peiorative (*plod, puradel, danci*). Foarte puține s-au feminizat: *puști>puștoaică, puștan>puștancă*. În expresia „Ești *copil*?" se activează semul „naivitate" pentru comportamentul infantil al unui adult. Când un adult se adresează afectuos unui copil, apelativul este, frecvent, o metaforă: „Te doare gâtul, *puișorule*" sau „Ce faci, *prințeso*?". În perioada comunistă a apărut cuvântul *decrețel*, pl. *decrețel* (atestat în DCR), care denumește un copil dorit sau nedorit, născut după 1966, când, prin decret s-a interzis avortul. E considerat jignitor și odios, dar rostit cu o undă de tandrețe. Structura semantică a cuvântului are seme care ar trebui introduse în definiția lexicografică: fragilizat și vulnerabil, privat de unele bucurii ale vârstei, maturizat prea devreme (copilul cu cheia de gât). Acestea se desprind din analiza discursurilor unor intelectuali contemporani din această generație: Adrian Cioroianu [11, p.II] și Florin Iepan [12, p.IV].

Termenii cu sfera cea mai largă și cu cea mai mare frecvență sunt *băiat-fată*, care apar ca hiponime față de hiperonimul *copil*. *Băiat* „copil de sex masculin" se poate utiliza cu nuanțe afective pentru bărbați, sugerându-se admirația: „Nae, bun băiat!". După 1989, *băiat* a avut o evoluție semantică imprevizibilă. Dintr-un cuvânt neutru, desemnând imaturitatea unei persoane de sex masculin, a început să indice, eufemistic și ironic, pe securistul din comunismul românesc. Folosit la plural, el constituie nucleul sintagmei „băieții cu ochi albaștri", devenită etichetă colorată pentru a acoperi disprețul. În ultimii ani, realitatea a condus la creația lexicală „băieții deștepți", care desemnează pe demnitarii acuzați de afaceri ilicite, mai ales din domeniul energiei. Sintagma „băiat de băiat" (fam., arg.) se vrea decodată „individ la superlativ" (DCR), dar este, de regulă, atenuată sau relativizată.

Fată „este copil de sex feminin" sau „femeie tânără, nemăritată". Cuvântul intră în combinații stabile: *fată mare*, „virgină", „fecioară", *fată bătrână* „fată trecută de vârsta măritișului care a rămas necăsătorită", *fată în casă* „tânără angajată ca menajeră". Calc după limbile romanice, este actuala structură *fată-mamă* (fr. *fille mère*, it. *ragazza madre*), care desemnează „tânără necăsătorită cu un copil pe care îl crește singură". Simetric cu „băiat de băiat" în româna contemporană circulă expresia „fată de fată" (fam. arg.), „fată la superlativ", care sugerează un anume tip de feminitate. O alunecare de sens a suferit în ultimii ani diminutivul *fătucă*. Folosit inițial într-un talk show de gazetarul Ion Cristoiu, repetat și preluat în mai multe dezbateri televizate, a ajuns să desemneze în forma de plural *fătuce*, tinere jurnaliste considerate „ofițeri sub acoperire". Chiar o variantă lexicală neutră (*fete, fetele*) suferă o degradare semantică, desemnând „tinere cu o moralitate îndoielnică", dacă comunicării verbale i se adaugă comunicarea nonverbală peiorativă.

Adolescența este etapa cuprinsă între vârsta pubertății și cea adultă, în care are loc maturizarea treptată a funcțiilor fizice și psihice ale individului. Termenul *adolescent* are în limba populară o întinsă serie sinonimică: *copilandru, băiețandru, flăcău, fecior* etc. Corespondentul neologismului generic *adolescentă* este, în limba populară, *fetișcană*. Persoana cu vârsta cuprinsă între 13 și 19 ani (limita de vârstă variind de la o specialitate la alta) poartă în limbajul sportiv numele *junior-junioară*, deosebindu-se de *senior-senioară*. Pentru brevilocvență, dacă este cazul, cuvintele *junior-junioară* se asociază numelui de familie *Hagi-junior, Hagi-senior*. În ultimul timp, cuvântul *senior* s-a generalizat pentru oamenii vârstnici (programe turistice „Senior-voiaj"). O persoană sub 18 ani este socotită *minor* și nu dispune de toate drepturile prevăzute de lege. De aici formulările: „Film nerecomandat *minorilor*", „Local interzis *minorilor*".

Substantivele *matur* și *adult* nu sunt sinonime perfecte, dar ambele acoperă categoria de vârstă următoare adolescenței. O persoană ajunsă la o deplină dezvoltare fizică și intelectuală este numită *matur*. Un matur cu judecată și experiență poate fi serios și responsabil. O persoană care și-a încheiat creșterea și a ajuns la stadiul de reproducere este considerată *adult*. Adultul poate fi tânăr, de vârsta a doua sau a treia. Echivalentul în fondul vechi al limbii pentru cuplul *tânăr-tânără* este *june-jună*. Acești termeni sunt încă folosiți în stilul colocvial sau în îmbinări care amintesc tradiția: „Junii Sibiului" (formație folclorică). Substantivul compus *june-prim* semnifică „actor care interpretează rolul de tânăr îndrăgostit".

Termenul de adresare oficial către o persoană adultă în regimul comunist a fost *tovarăș-tovarășă*, cu sensul actualizat: „persoană considerată în raport cu alta de care este legată prin activitatea dusă în comun și lupta pentru aceeași cauză". În viața privată, *tovarăș* n-a fost folosit niciodată decât cu sensul „asociat, părtaș, partener" (de afaceri, de călătorie, de distracții) sau a fost evitat. În democrația post-totalitară a crescut stima de sine și respectul pentru ceilalți, iar discriminările de vârstă și gen sunt condamnate. Aceasta explică reluarea rapidă a apelativelor *domn-doamnă*, pentru adulți, în mediul urban sau pentru orășeni. Varianta feminină *doamnă*

dispune de diminutivul *domnișoară*, care face distincția de statut matrimonial, tânăra fiind necăsătorită. S-a pierdut omologul masculin *domnișor* înlocuit ulterior de *cavaler*, ambele dispărute după perioada interbelică. În registrul popular al comunicării, celibatarul e denumit *burlac, becher* sau *holtei*, iar celibatara – *burlăciță* (vehiculat, dar absent în DEX). Circulă încă *duduie*, sinonim cu *domnișoară* sau *femeie tânără*, dar marcat stilistic ușor negativ.

Dacă în trecut *doamnă* era soția voievodului, astăzi soția președintelui țării este numită *prima-doamnă*. Se extinde sintagma *doamna mea* cu sensul de „soția mea", ceea ce degajă respect și o anumită detașare solemnă. În comparație cu *doamnă*, *damă* este astăzi învechit, păstrat în locuțiunea adjectivală *de damă* „pentru femei", în legătură cu piese vestimentare. În sintagmele stabile și eufemistice, permite conotații: *damă-bine* „femeie distinsă", *damă de companie* „femeie de moravuri ușoare".

Având în vedere sensibilitățile generate de condiția umană, eufemismul „vârsta a treia" în ultimele decenii este utilizat mai mult decât „bătrânețe", iar neologismul *senectute* tinde să exprime (în limbajul cultivat) vârsta de peste 70-80 de ani. Perechii lexicale *bătrân-bătrână* din limba standard îi corespunde în registrul popular perechea sinonimică *moș-babă,* care datorită polisemantismului intră și în câmpul numelor de rudenie.

DEX menționează că *moș* este derivat regresiv (*moș<moașă* „femeie cu pregătire specială, care asistă sau îngrijește femeile la naștere", p. ext. „femeie bătrână", iar *babă* are origine slavă. Ambele cuvinte din această pereche lexicală au familii întinse. Sufixele diminutivale sau augmentative generează valori afective: *moșuleț, moșulică, moșuc, moșnegel, moșneguț*; *băbucă, băbuță* (simpatie); *moșnegoi, băboi* (antipatie, depreciere). Petrache Lupu, bătrânul din Maglavit (Oltenia), despre care se spune că în perioada interbelică a avut convorbiri cu Dumnezeu, a rămas în memoria colectivă ca *Moșicu*. Sinonimele sunt neutre ca expresivitate: *moșneag, uncheaș, bât* (regional în Transilvania și Maramureș); *mătușă, băbătie* sau peiorative: *ghiuj, vâj*; *babetă, baborniță, cotoroanță, hârcă, hoașcă*. Cuvintele strident peiorative apar în limbajul violent (mai ales al bărbaților), în limbajul sexist sau în textele literare unde moșul și baba sunt ființe malefice (basme, legende). Din motive de expresivitate spontană, în limba populară nu se respectă genul sau apare pleonasmul (*hoașcă bătrână*, atât pentru persoane de sex feminin, cât și de sex masculin). *Babalâc* și *boșorog* sunt substantive fără formă de feminin, pluralul masculin fiind folosit pentru persoane îmbătrânite înainte de vreme, disprețuite sau ironizate (de ambele sexe). Cuvântul *babalâc* exprima inițial persoană respectată; degradarea semantică s-a produs paralel cu intrarea în fondul pasiv al limbii a altor cuvine de origine turcă cu aceeași terminație; apropierea dintre *babă* și *babalâc* s-a produs prin etimologie populară, după cum afirmă Stelian Dumistrăcel [2, p.23]. În registrul familiar-argotic se semnalează *babaie<babă+mamaie*, cuvânt-valiză provenit prin contaminarea a două cuvinte cu sens apropiat, ceea ce produce umor, și *băbăciune* (cu sufixul -*iciune*) care conotează ironie, cum observă Rodica Zafiu [3, p.78,193].

Cuvintele *moș* și *babă* apar și cu intenția de autopersiflare: „Ei, sunt și eu *un moș*" sau „Sunt *o babă* comunistă" (titlul romanului lui Dan Lungu, 2007). Substantivul *moș* la vocativ apare ca termen de adresare în argou, chiar dacă nu face referire la un bărbat în vârstă. Poate fi sesizat în limbajul tinerilor: *moșule*, similar cu *nepoate, frate, neamule, vere,* ca sugestie a prieteniei.

Etapele de viață ale persoanei, marcate fizic și psihic de trecerea timpului, se reflectă în terminologie, care respectă constant genul.

3. Denumirile membrilor familiei. Utilizări metaforice

Familia înseamnă cuplul *bărbat-femeie*, ceea ce reclamă dimensiunea genului, care se extinde ascendent și descendent în arborele genealogic. Terminologia membrilor familiei este moștenită aproape în întregime din limba latină, nu a cunoscut modificări de sens și se constituie în perechi binare, în funcție de sex. Pentru fiecare concept există un lexem prototipic și altele, care circulă regional, sunt arhaice sau rare.

Rezultatele celei mai ample cercetări asupra terminologiei sunt cuprinse în lucrarea *Câmpul lexical al numelor de rudenie în limba română* de Alina-Mihaela Bursuc [4, p.201], care identifică în acest câmp multidimensional conceptele și lexicalizarea lor prin lexeme. Paradigmele se organizează în funcție de rudenia naturală și rudenia socială. Opozițiile semantice indică lexemele, apărute ca rezultat al reunirii semelor.

Rudenia naturală, directă (de sânge) cuprinde conceptele din cuplurile *bunic-bunică, tată-mamă* (Eu) *fiu-fiică, nepot-nepoată*. Pentru fiecare cuplu de gen există un neutralizator masculin: *bunic-bunică* (bunici), *tată-mamă* (părinți), *fiu* sau *fiică* (copil), *fiu* și *fiică* (copii). Rudenia de sânge colaterală cuprinde: *unchi-mătușă* (unchi), *frate-soră* (frați), *văr-vară* (veri), *nepot-nepoată* (nepoți).

Tabelul 1

Rudenia naturală directă și colaterală –
reprezentare grafică elaborată de Angela Bidu-Vrânceanu și Narcisa Forăscu [5, p.154]

Semne comune de paradigmă „relație” + „de rudenie naturală”			„linie”					
			„directă”		„colaterală”			
			L_1		L_2		L_3	
			S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f
„generația”	„ascendentă”	gr^2	bunic	bunică				
		gr^1	tată	mamă	unchi	matușă		
	zero		(eu)		frate	soră	văr (verișor)	vară (verișoară)
	„descendentă”	gr^1	fiu	fiică	nepot^2	nepoată^2		
		gr^2	nepot^1	nepoată^1				

Din tabel se observă omonimia dintre *nepot-nepoată* „persoană în raport cu bunicii” și *nepot-nepoată* „persoană în raport cu unchii și mătușile”.

Fiecare concept se lexicalizează prin lexeme: bunic al unei persoane este un concept lexicalizat prin varianta standard *bunic*, dar și prin *tata-mare, bătrân, bât, moș* (regionalisme); bunică – prin: *bunică, bună, mama-mare, mamaie, moașă, bătrână*.

Cuvântul *moașă* este pe cale de dispariție din vocabularul înrudirii, datorită specializării în domeniul medical (obstetrică). Regional (numai în Vestul Banatului), *babă* este sinonim cu *bunică.*

Tată se lexicalizează prin *tătâne, taică, babacă, babac* (arhaisme) sau prin neologismul *papa*. Varianta de bază este *tată*, utilizarea actuală a variantelor lexicale se produce cu intenții de expresivitate.

Mamă se realizează lexical prin *mamă* în limba standard, dar dispune de variante ca: *mumă, maică, mamaie, neneacă*. *Mumă* apare în textele vechi (*Muma* lui Ștefan cel Mare), balade, legende, basme (*Muma* Pădurii), *maică* s-a specializat pentru limbajul religios (*Maica Domnului* sau „călugăriță”, „monahie”), *mamaie* desemnează și „bunică” sau este termen de adresare către o femeie în vârstă: „*Mamaie*, uită-te la semafor!”. *Neneacă* (mama lui Guliță în comedia lui Vasile Alecsandri) a devenit arhaism.

O persoană în raport cu părinții săi este *copil*. Conceptul se realizează prin lexemele: *copil, prunc, făt, plod, odraslă, progenitură, beizadea*, semul fundamental activat este „filiație”, iar semul „vârstă” rămâne indiferent (dezactivat), câmpurile lexicale intersectându-se. Ultimele trei cuvinte sunt de genul feminin, dar denumesc persoane de ambele sexe și au conotații peiorative: „*odrasla* vie a crimei tuturor” (T.Arghezi, *Testament*), „O, te admir, *progenitură* de origine romană” (M.Eminescu, *Scrisoarea III*). *Beizadea* cu sensul din DEX „fiu de domn, principe” a fost repus în circulație după ce a suferit o degradare semantică; denumește astăzi un copil al unui demnitar, care prin comportament își compromite familia.

Conceptele *fiu* și *fiică* sunt redate lexical prin *fiu, făt, copil, băiat, prunc* sau *fiică, fie, fată, pruncă, copilă*. *Nepot* și *nepoată* sunt fiul sau fiica unei persoane în raport cu bunicii, iar *strănepot-strănepoată* – persoană de sex masculin sau feminin în raport cu străbunicii. Lexicalizarea se face prin lexemul prototipic.

Rudenia de sânge colaterală se realizează prin conceptele: *frate-soră*, *văr (verișor)-vară (verișoară), unchi-mătușă, nepot-nepoată*, fiind lexemele în circulație.

Frate din limba standard are o formă veche *frățâne*, folosită colocvial în limba actuală, pentru amuzament. *Soră* a adăugat sensului moștenit din latină, relativ târziu, sensul „soră de caritate, infirmieră”, tot mai puțin folosit în prezent. *Frate* și *soră* pot fi „buni” sau „vitregi”, „bune” sau „vitrege”. Dacă sunt gemeni de același sex, acordul se face la masculin (gemeni) sau la feminin (gemene). Dacă au sex diferit, egalizarea se face la masculin (gemeni). Fratele cel mai mic sau sora cea mai mică dintr-o familie se numesc *mezin-mezină* sau *prâslea* pentru ambele sexe. *Unchi*, fratele unuia dintre părinți sau soțul mătușii și *mătușă*, soția unuia dintre frați, sunt concepte care se lexicalizează prin lexeme prototipice. În Moldova, circulă cuvântul *moș* (*moș* Vasile, fratele tatei; *mătușa* Mărioara, ca la Ion Creangă), mai ales în vorbirea rurală. Formele prescurtate *mătu* și *tușă* se întâlnesc în vorbirea urbană, ca și neologismul *tanti*. Cuvintele *lele* și *țață*, atestate ca termeni ai înrudirii în lucrarea Mihaelei-Alina Bursuc [4, p.106], înregistrează astăzi o lărgire de sens în limba comună sau o degradare de sens: „Mă duc la *țața* Vasilica să cumpăr ouă. Înainte de a ajunge aici, cuvântul «*țață*» era pentru mine

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria “Ştiinţe umanistice” ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.24-31

mai degrabă un epitet, evident peiorativ. Aici (un sat din Câmpia Dunării – *n.n.*) este un apelativ pentru femeile măritate”, după cum observă Ana Blandiana [6, p.35].

Rudenia socială (prin alianţă) face referinţă la cuplul conjugal, conceptele de bază fiind *soţ* şi *soţie*. Alte denumiri: *ginere-noră, cumnat-cumnată, socru-soacră, cuscru-cuscră.*

Tabelul 2

Rudenia socială (prin alianţă) –
reprezentare grafică elaborată de Angela Bidu-Vrânceanu şi Narcisa Forăscu [5, p.155]

Semne comune de paradigmă „relaţie” + „de rudenie socială”				„linie”							
				„directă”				„indirectă” (colaterală)			
				L_1		L_2		L_3		L_4	
				S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f	S_m	S_f
„generaţie”	„acen-dentă”					socru	soacră			cuscru	cuscră
			„înaintea căsătoriei”	logodnic	logod-nică						
	„zero”	„periodizare”	„în momentul căsătoriei”	mire	mireasă						
			„în timpul căsătoriei”	soţ	soţie	ginere	noră	cum-nat	cum-nată		
			„după căsătorie”	văduv divorţat	văduvă divorţată						

Din reprezentarea grafică se pot sesiza denumirile cuplului înaintea căsătoriei (*logodnic-logodnică*), în momentul căsătoriei (*mire-mireasă*), în timpul căsătoriei (*soţ-soţie*), după căsătorie (*văduv-văduvă* sau *divorţat-divorţată*).

Soţ se lexicalizează prin cuvintele *soţ, bărbat, om, jupân*. *Soţ* este cuvântul din limba standard, *bărbat* include în conţinutul semantic nu doar semul „soţul unei femei”, ci şi „activ, voinic, curajos, întreprinzător, puternic”, ceea ce se vede în „Fii *bărbat*!” sau în îmbinările stabile, care păstrează semul „viril”: „bărbat verde” sau „bărbat de stat” (voievod, rege, demnitar de rang înalt). *Soţie* se lexicalizează prin: *soţie, femeie, nevastă, muiere, gospodină, jupâneasă.* Corespondentul principal al cuvântului *soţie* este *nevastă* în limba populară, ca şi *muiere*, dar acesta din urmă are, zonal, un sens peiorativ „femeie rea”. *Gospodină, jupâneasă*, ca şi *creştină,* nu mai apar astăzi ca termeni de înrudire. Regional, ca sinonim pentru *soţie* se întâlnesc *hazaică* (în Dobrogea) şi *gazdă*, percepute ca vocabule care înglobează sensul de „stăpână a casei”. *Consoartă* exprimă în registrul familiar al limbii ideea de soţie, iar *matroană* „soţia unui general roman” a devenit, prin generalizare, „femeie căsătorită care impune respect”: „Unde e *matroana*?” sau, prin degradare de sens, „femeie în vârstă şi grasă”. Cuvântul *jumătate* provine prin metaforă şi neutralizează la singular opoziţia de sex, putând avea sensul „soţ” sau „soţie”.

Numele membrilor familiei sunt constituite din heteronime (*tată-mamă, unchi-mătuşă, ginere-noră*) sau provin prin derivare moţională (*soţ-soţie, văr-vară, socru-soacră, cumnat-cumnată, cuscru-cuscră*). Pentru fiecare pereche de gen există un termen generalizator, masculin. Perechea conceptuală *frate-soră* se lexicalizează printr-un singur termen în română, la fel ca în franceză, italiană, spaniolă şi în unele limbi slave. Folosite în mediul familial, *socru-soacră* devin, uneori, *tată-socru* sau *mamă-soacră*. Afecţiunea copiilor faţă de părinţi distribuită echilibrat a condus la construcţii lexicale simetrice: *mămică-tătic, mămucă-tătucă, mamaie-tataie, maică-taică, maman-papa* (jargon), *mami-tati* (abrevieri contemporane). Un copil are tată şi mamă, primul cuvânt conţine semele bărbatului, iar celălalt ale femeii; semnul distinctiv al mamei este „capacitatea de a da naştere”. Cuvintele care denumesc genitorii au intrat în locuţiuni şi expresii uşor de înţeles datorită acestor indici semantici: „Vai de *mama* lui!”, „De *mama* focului”, „O *mamă* de bătaie”, „De când *mama* m-a făcut”; „Bucăţică ruptă, *tată-său*”, „Se leapădă şi de *tată-său*", „*Tatăl* hoţilor”.

Fiecare dintre termenii care denumesc familia apropiată au fost metaforizaţi de timpuriu. Metaforele rezultate, cunoscute tuturor vorbitorilor, sunt considerate „tocite”, dar procesul de metaforizare continuă, comunicând factorii genezei, înrudirea, apartenenţa, dependenţa, protectoratul sau tutela şi compatibilităţile.

În credința creștină, cuvintele *tată* și *mamă* ocupă un loc primordial, fiind legate de actul genezei. *Dumnezeu-Tatăl* este creatorul lumii, iar *Maica Domnului* este maica lui Iisus Hristos. „Tatăl Nostru" este numele celei mai cunoscute rugăciuni creștine și are transpuneri în toate limbile. Simbolul arhetipal *mamă* exprimă concomitent instinctul de ocrotire și nevoia de protecție, asociate pântecului matern, matrice a vieții. Reprezintă pe Sfânta Fecioară, biserica, universitatea (Alma Mater), cuibul natal, țara „mama patria". Ivan Evseev afirmă: „Folclorul și mitologia românească sunt puternic marcate de cultul mamei (*muma-pădurii, muma-ploii, muma-florilor, muma lui Dumnezeu* etc.), pentru că în concepția țărănească nu e nimic pe lume care să nu aibă o mamă sau o maică, sinonime cu obârșie sau origine" [7, p.98].

Toate compusele pe baza cuvântului *mamă* induc sensul de spațiu originar, protector: *cabina-mamă, compania-mamă, firma-mamă, nava-mamă, planta-mamă*. La aceste formațiuni lexicale moderne se adaugă, în româna actuală, *mamă-purtătoare* (după fr. *mère porteuse*), *mamă-gazdă, mamă-surogat*.

Tatăl este simbolul arhetipal al figurilor de autoritate și putere. Fiind cap al familiei, așteaptă supunere filială (Ilie Moromete), ca monarh își exercită autoritatea asupra supușilor, țarul era numit metaforic „*tătucul* popoarelor", prezidenții republicilor din a doua jumătate a sec. XX și-au asumat imaginea paternă. „*Tată* al patriei", „*tată* al națiunii" este conducătorul care are autoritate de lider și asigură protecția, bărbatul ferm, energic, care hotărăște pentru cetățeni. În timpul regimului totalitar, când s-a impus cultul personalității, „marele bărbat" a fost pentru români Nicolae Ceaușescu, „iar mama națiunii" soția sa. Imaginea paternă s-a devalorizat, în ultimii ani, în favoarea liderului politic care simte pulsul vremii și se adaptează. Modelul patern este cel al masculului care favorizează calitățile virile, impune înțelepciunea, ordinea, disciplina. În lumea politică actuală, aceste calități de multe ori sunt mimate, ceea ce explică ironia: „PSD nu mai e condus de *un tătuc*" (Marcel Ciolacu, președintele interimar PSD, DG 24, 27 noiembrie, 2019).

Modelul matern apără afectivitatea și instinctualitatea. Feminismul acuză societatea contemporană de paternalism, fiindcă practică sexismul, „șovinismul masculin". Puținele femei, ajunse în politica de vârf, își uită identitatea feminină. O aluzie ironică la figura protectoare (desuetă) a președinților PSD se face prin două cuvinte „la modă": „Care reformă? Că a plecat *Daddy* și a venit *Mommy*", replică dată de Tia Șerbănescu reporterului Claudiu Târziu, care afirmase: „Congresul extraordinar al PSD (…) a fost pus de altfel, de către Dăncilă sub semnul reformei" [13, p.3].

Arhaismul *tătâne* este reactivat ironic, pentru a sugera o legătură spirituală foarte puternică și o continuitate politică apropiată de cea filială: „Năstase e *tătânele* lui Dragnea" (C.T. Popescu, emisiunea tv „Jocuri de putere", Realitatea TV, 30 mai 2019).

Frate și *soră* trec, în multe situații, de la sensul propriu la sensul figurat. În limbajul familiar, ambele cuvinte se folosesc pentru adresarea către o persoană neînrudită, în semn de intimitate. În viața călugărească, în mănăstirile de femei, una se poate adresa alteia cu apelativul *soră*, iar în mănăstirile de bărbați, în aceeași situație, se folosește *frate*. Fiindcă izvorăsc din același masiv muntos, Mureșul și Oltul sunt în legendă *frați*, semul activat fiind „înrudirea". Fiindcă aparțin aceleiași etnii, moldovenii din Basarabia sunt numiți „*frații* de peste Prut": „Bun venit acasă, Basarabie frumoasă/Bun venit acasă, Bucovină luminoasă/Bun venit acasă, Transilvanie aleasă/Bun venit acasă/Ca să stăm cu *frați* la masă" (cântec pe muzică de Eugen Doga, interpretat de Pavel Surugiu-Fuego, 19 aprilie 2020, TVR 2). Limbile romanice sunt *surori*, fiindcă au aceeași mamă, limba latină.

Uneori, abstracțiunile devin expresive prin alăturarea în baza unei similitudini. Titlul unui articol ocazionat de haosul acțiunilor de combatere a coronavirusului, semnat de Cătălin Ștefănescu, apare prin transfer metaforic: „Trei *surori*: Panica. Isteria. Ignoranța" [14, p.10].

Sensul primar al terminologiei familiei este, de multe ori, extins prin metaforizare, depășind înrudirea biologică.

Referințe:

1. AVRAM, M. Sexele și vârsta. Gradele de rudenie și stare civilă. În: *Limba română între corect și incorect*. Chișinău: Cartier, 2001. ISBN 9975-79-091-7
2. DUMISTRĂCEL, S. *Expresii românești*. Iași: Institutul European, 1997. ISBN: 793-586-061-9
3. ZAFIU, R. *101 cuvinte argotice*. București: Humanitas, 2010. ISBN: 978-973-50-2811-4
4. BURSUC, A-M. *Câmpul lexical al numelor de rudenie în limba română*. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2016. ISBN 978-973-152-298-2
5. BIDU-VRÂNCEANU, A., FORĂSCU, N. Câmpul numelor de rudenie. În: *Limba română contemporană. Lexicul*. București: Humanitas Educațional, 2005. ISBN 973-689-056-2

6. BLANDIANA, A. Țărănci bătrâne. În: *Fals tratat de manipulare*. București: Humanitas, 2019. ISBN 978-973-50-6387-0
7. EVSEEV, I. *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*. Timișoara: Amacod, 1994. ISBN 973-96667-2-8
8. Click! nr. 3656, 18 ianuarie 2019, p.5, www.click.ro
9. Click! nr. 3985, 14 februarie 2020, p.24, www.click.ro
10. ZAFIU, R. Cuvinte nepotrivite, Gorobete. În: *Dilema veche*, anul XVII, nr.835, 20-26 februarie 2020, p.6. ISSN 1584-1669
11. CIOROIANU, A. Marile și micile revoluții din destinul decrețeilor. În: *Dilema veche*, anul XVI, nr.799, 24-30 ianuarie 2019, p.II. ISSN 1584-1669
12. IEPAN, F. Portretul decrețelului la maturitate. În: *Dilema veche*, anul XVI, nr.799, 24-30 ianuarie 2019, p.IV. ISSN 1584-1669
13. TÂRZIU, C. Interviu cu Tia Șerbănescu. În: *Formula ASS*, anul XIX, nr. 1394, iulie 2019, p.3. ISSN 1583-9907
14. ȘTEFĂNESCU, C. Trei surori: Panica. Isteria. Ignoranța. În: *Dilema Veche*, anul XVII, nr.836, 27 februarie-4 martie 2020, p.10. ISSN 1584-1669

Date despre autor:
Raluca Miruna SOISUN, doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare,* Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: prof.mirunasoisun@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2474-3012

Prezentat la 24.04.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.32-36

CZU: 81'373.46 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984845

O CLASIFICARE A CALCURILOR: CALCUL ÎN TEXTUL SPECIALIZAT EDITORIAL-POLIGRAFIC

Svetlana CALARAȘ

Universitatea de Stat din Moldova

Calcul lingvistic este un fenomen la fel de frecvent întâlnit în textul nespecializat ca și în cel specializat. Calcul lingvistic reprezintă elementele morfologice ale unui termen sau cuvinte întregi din sursă traduse literal pentru a forma un termen nou în limba țintă. Facând un studiu asupra caracteristicilor sincronice ale terminologiei editorial-poligrafice, am clasificat acești termeni în trei grupuri fundamentale. Observările efectuate asupra unor corpusuri de exemple, ce atestă existența unor elemente de vocabular noi/recente, extrase preponderent din surse specializate, ne permit să înțelegem că calcul deține un rol important în formarea noilor termeni editorial-poligrafici, fiind o oglindire a tangențelor dintre limbile lumii, dar și un rezultat al globalizării lingvistice.

Cuvinte-cheie: *calc, text specializat, termen, editorial-poligrafic, exemple, clasificare, globalizare.*

A CLASSIFICATION OF TRANSLATION LOANS:
TRANSLATION LOANS IN THE SPECIALISED EDITORIAL-POLYGRAPHIC TEXT

Translation borrowing is a common both phenomenon in the non-specialized text and in the specialized one. It represents the morphological elements of a term or whole words translated literally from the source to coin a new term in the target language. Conducting a study on the synchronous characteristics of the editorial-polygraphic terminology, we classified these terms into three basic groups. The observations made on some corpora of examples attesting the existence of new/recent vocabulary elements, extracted mainly from specialized sources, allow us to understand that translation loans play an important role in the formation of new editorial-polygraphic terms, being a reflection of tangents between world languages, and also a result of linguistic globalization.

Keywords: *translation loans, specialized text, term, editorial-polygraphic, examples, classification, globalization.*

Introducere

În terminologie, pentru ca un termen să se formeze, trebuie să se aleagă o noțiune, să se fixeze o denumire (normalizare) sau să se creeze o unitate lexicală conceptualizată (neologia terminologică). Spre deosebire de neologismul lexical, care este natural, spontan, neologismul terminologic este creat și poartă numele de *neonim*.

Sunt cunoscute următoarele mecanisme de formare a termenilor, aplicate în limba română, dar care pot fi aplicate și în alte limbi:

1) crearea formelor noi – derivarea, compunerea, abrevierea, trunchierea etc.;
2) folosirea formelor deja existente – conversiunea, terminologizarea, reterminologizarea etc.;
3) împrumuturi translinguale/extralinguale – împrumuturi directe și indirecte (calcurile).

Calcul în sine presupune o copie, o imitație, o „traducere" mai mult sau mai puțin corectă din punct de vedere structural-semantic a unui termen: calc (*lat.* calcō – a călca > *sp.* calcar – a copia, a calchia, a imita) [1, p.62-63]. Calcul lingvistic reprezintă elementele morfologice ale unui termen sau cuvinte întregi din sursă traduse literal („cuvânt cu cuvânt") pentru a forma un nou termen în limba țintă. Astfel, din această definiție înțelegem acest procedeu lingvistic ca fiind un împrumut „ascuns".

Clasificarea calcurilor

Pe baza cercetărilor lui Theodor Hristea, putem vorbi de trei tipuri fundamentale de calc: calc lexical, calc gramatical și calc frazeologic [2, p.275]. Facând un studiu asupra caracteristicilor sincronice ale terminologiei editorial-poligrafice, am divizat acești termeni după cum urmează:

1. Calcuri lexicale
   a. *Calcuri lexicale de structură (morfematice)* – de exemplu, calchierea afixelor -ing, -ment, -tion etc. care sunt substituite cu afixele române –are, -iție etc. (interpolation > interpolare, pixelization > pixelizare, edition > ediție).
   b. *Calcuri semantice* – fereastră (engl. window), vierme, virus (engl. virus), restaurare (recovery, restoration), contrapagină (lat. verso), distribuție (fr. distribution) etc.

2. *Calcuri gramaticale (morfologice și sintactice)* – personalizat (engl. user-defined) – definit de utilizator, novice (engl. newbie) – nou-venit în internet etc.
3. *Calcuri frazeologice* – calculator gazdă (engl. host computer), formatare rapidă (engl. quick format) – sistem de formatare care exclude anumite etape, formatare de siguranță (engl. safe format), manualul utilizatorului (engl. User's manual), coș de gunoi (electronic) (engl. recycle bin), foaie de calcul, casetă de dialog, registru de lucru, drept de autor (engl. copyright), sită foto (germ. Raster), săptămânal (fr. hebdomadaire), pozitiv foto (fr. photocopie), bandă desenată (eng. comics) etc.

Calcul în textul specializat editorial-poligrafic

În textele specializate, calcul își are locul său ca și oricare altă metodă de formare a termenilor de specialitate. Calcurile nu sunt specifice doar textului nespecializat, cum am putea presupune inițial. Astfel, în analiza de mai departe demonstrăm că utilizarea calcurilor este în egală măsură caracteristică și textelor strict specializate. Drept sursă a exemplelor ce urmează am luat preponderent suporturile de curs ale Facultății de Textile și Poligrafie a Universitații Tehnice a Moldovei din anii 2005-2015, unica sursă de text strict specializat editorial-poligrafic al specialiștilor moldoveni în Republica Moldova în momentul de față.

1. Calcul lexical

a. Calc morfematic

Prin acest tip de calc rezultă în limba receptoare cuvinte compuse sau derivate prin traducerea morfemelor care compun unele cuvinte străine, de exemplu: prefixele co-, con-, de-, re-, contra-, tehno-, super- etc. (*super-copertă*, *contraunghi*, *copaternitate*, *tehnoredactare*, *impermeabilitate*, *parasolar*, *decompilare*, *reproducere* etc.), sau calchierea unor sufixe străine, ca, de exemplu: -ing, -ment, -tion, -ity etc., care sunt substituite cu sufixele române -are, -iție, -ate etc. (*interpolation*>*interpolare*, *pixelization*>*pixelizare*, *edition*>*ediție*, *impermeability*> *impermeabilitate* etc.).

Exemple de text ce conțin calc morfematic:

- supercopertă: „La prezentarea cărții I. Bogdesco insistă mai mult asupra *supercopertei*." [3, p.17]
- contraunghi (4, p.10) „Sistemul poate fi prevăzut uneori cu o racletă în *contraunghi* – cilindru care transportă cereneala fluidă cu uscare rapidă pe forme ce pot tipări teoretic pe orice suport absorbant sau neabsorbant";
- impermeabilitate [4, p.19] „Cerințe generale: […] *impermeabilitate* la gaze, praf, grăsimi";
- tehnoredactare;
- parasolar (parasol – nuanță a obiectivului, parasolar – capotă - paronime) – „*Parasolarul* este reflectorul suplimentar ce îmbunătățește iluminarea pe toată suprafața iradiată." [5, p. 70], mai corect ar fi – parasol;
- irioditate – „Important, pentru obținerea luciului sidefat există posibiliatetea de protecție a producției imprimate de falsificare la imprimarea etichetelor și ambalajelor prin intermediul cernelurilor ce poartă denumirea de *irioditate*, când pe lângă cernelurile speciale sunt utilizte pelicule cu efect de intensificare." [6, p.66] – mai corect ar fi *iriditate* (*irido-* <iris – diafragmă a unor aparate optice);
- copaternitate/coautori: „*Copaternitate* – dreptul de autor aupra operei create prin muncă comună a două sau mai multe persoane aparține *coautorilor*, indiferent de faptul dacă această operă constituie un tot unitar sau este formată din părți." [6, p.93]
- reproducere: „Autorul cedează Editurii dreptul exclusiv de *reproducere* și difuzare a lucrării pe o perioadă de șapte ani din momentul apariției lucrării." [6, p.143]
- microreproducere: „Dreptul de a reproduce în întregime sau în parte traducerea pe orice suport grafic actual sau viitor și mai ales prin tipărire, fotocopiere, *microreproducere* sau de carte sub alte prezentări decât ediția principală."

Astfel, analizând acest corpus de exemple, atestăm o utilizare destul de frecventă a traducerii unor prefixe și sufixe străine în procesul de formare a unor termeni editorial-poligrafici noi.

b. Calc semantic

Calcul semantic este preluarea sensului unui cuvânt străin de către un cuvânt existent în limba receptoare: a citi imaginea, fereastră, restaurare, fibre optice, gamă dinamică, codul-obiect, text-sursă etc.

Exemple de text specializat ce conțin calc semantic:

- citește – (engl. read) „Aceste dispozitive citesc imaginea, o descompun într-o multitudine de puncte numite pixeli […]." [5, p.4]

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.32-36

- fibre optice (engl. optical fiber): „Principale elemente constructive ale scanerelor sunt: sursa de lumină, fotoreceptorii, fibrele optice […].” [5, p.19]
- gama dinamică (engl. dynamic range): „Gama dinamică, adâncimea de culoare și alți parametri permit acestor modele (de calitate superioară) de scanere să concureze cu scanerele cu tambur.” [5, p.11]

Aceste exemple reprezintă traduceri mot-à-mot ale echivalentelor engleze de termeni specializați, analiza lexico-semantică a cărora ne demonstrează acest lucru.

2. Calcul gramatical (morfologic și sintactic) – este schimbarea unei părți de vorbire în alta: *consumabile* (Adj.<S) fr. *provisions*; *bunul* de tipar (Adj.<S) – eng. *good for print*; *albitura* materialului (Adj.<S) – fr. *blanc* – lacună, rus. *пробел* (mici piese de plumb care servesc la completarea spațiului alb dintre litere, cuvinte sau rânduri; p. ext. spațiu alb între rânduri), alb=белый; cilindru *„flotant”* (Part.<Adj.) – fr. *cylindre “flottant”* (cilindru „plutitor”); ceramică *randomerizată* (Part.<Adj.) – engl. *random* – la întâmplare, *randomized pottery*; construcție *planetară* (S<Adj.) – engl. *planetary construction;* cerneluri *polimerizante* (Part.<Adj.) – fr. *encre polymérisante*, imagine *rasterizată* (realizarea semitonurilor pentru tipar) – germ. *Gerastertes Bild*, sau eng. *rasterized image* (raster, rastru – sită foto, program bitmap, rezoluția imaginii) etc.

Exemple de text specializat ce conțin calc gramatical:

- consumabile: „Vânzătorii de *consumabile* vor recurge și ei la adapatarea tehnologiilor, pe măsură ce standartele de calitate ale tipăririi sunt tot mai riguroase.” [4, p.10]; „La selectarea unui sistem CtP, în afara evaluării principalelor caracteristici tehnice, se impune evaluarea respectării următoarelor cerințe: […] compaccitatea și ușurința de întreținere a dispozitivului; *oportunitatea de activare cu consumabile de la diverși producători* etc.” [5, p.96]
- bunul de tipar: „Autorul se angajează să returneze „*bunul de tipar*” în cel mult treizeci de zile după trimiterea acestuia din urmă de către editor.” [6, p.144]
- construcție planetară: „O etapă marcantă în evoluția acestei ramuri poligrafice a avut loc în perioada anulir ’50 ai sec. XX, în această perioadă începând a fi implementate construcțiile mașinilor de tipar cu cilindru de presiune central comun, supranumită și *construcție planetară*.” [7, p.45]
- ceramică randomerizată: „Una din ultimele realizări ale cilindrului anilox este intitulată cilindru din *ceramică randomerizată*.” [7, p.15]
- cilindru „flotant”: „Cei mai utilizați senzori în sistemele de debitare cu tensionare constantă a benzii sunt cei cu *cilindrul „flotant”*.” [7, p.27]
- celofan netermosudabil: „În domeniul poligrafic se utilizează trei tipuri de celofan: 1. *Celofan* neprelucrat, nerezistent la apă, *netermosudabil*; 2. Celofan cu suprafața finisată cu nitroceluloză; 3. Celofan cu suprafața polimerică.” [4, p.39]
- cernelurile ultraviolete: *„Cernelurile ultraviolete* în forma sa finală au apărut pe piașă nu prea demult.” [4, p.55]
- masa de recepție a materialului fotografic: „După ce filmul iese din procesor, acesta ajunge pe *masa de recepție a materialului fotografic* gata de utilizare.” [5, p.57]
- întărirea cernelurilor polimerizante: „Pe de altă parte, *întărirea* UV a compozițiilor din *cerneluri polimerizante* și altor acoperiri sunt pe larg utilizate cucerind noi piețe.” [7, p.73]
- imagine rasterizată – „densitatea optică a *imaginii rasterizate*” [7, p.127]

În aceste exemple observăm ponderea termenilor polimembri, compuși sau sintagme, ceea ce arată că specialiștii editorial-poligrafici sunt foarte toleranți față de exprimarea sintagmatică a calcurilor gramaticale.

4. Calcul frazeologic – este transpunerea unei sintagme, adesea prin traducere mot-à-mot, din limba donatoare în limba receptoare. De exemplu: *formatare rapidă* (*engl.* quick format) – sistem de formatare care exclude anumite etape, *formatare de siguranță* (*engl.* safe format), *manualul utilizatorului* (*engl.* User’s manual), *săptămânal* (*fr.* hebdomadaire), a capta informația (*fr.* capturer l’information), a citi imaginea (*engl.* read the image), fabricație în flux (*rus.* производство в потоке/ поставлено на поток) etc.

Exemple de text ce conțin calc frazeologic:

- A capta informația vizuală (*fr.* capturer l’information visuelle) – „Scanerul este un dispozitiv conceput pentru *a capta informația vizuală*, convertind-o în date digitale ce pot fi prelucrate ulterior la calculator.” [5, p.6]
- citește imaginea (engl. *reads the image*) – „Acesta se rotește cu viteză mare și fotoreceptorul plasat lângă acesta *citește* cu mare precizie *imaginea* de pe original.” [5, p.15]

- permite desfășurarea potrivelii (engl. *allows matching*) – „Imprimarea flexografică permite *desfășurarea potrivelii* la viteze mici". [7, p.129]
- completat cu utilaj (eng. *completed with equipment*) – „Mașinile de tipar ofset *pot fi complecte cu* stații flexografice sau pentru tipar adânc." [7, p. 129] Aici verbul „a completa" este substituit de forma sa greșită „a complecta", iar în loc de verb este folosit adjectivul „complectă", ceea ce este o vădită greșeală gramaticală.
- mașini mixte (engl. *hybrid machine*) – „Avantajele acestui tip de mașină sunt: […] posibilitatea cuplării secțiilor suplimentare de imprimare, obținându-se astfel *mașini mixte (hibride)* sau a dispozitivelor de finisare care permit predarea produselor finite direct din mașina de tipar." [7, p.53] În exemplul dat utilajul este un aparat de tip hibrid; mai corect din punct de vedere gramatical ar fi *de tip mixt*.
- fabricație în flux – (rus. *производство в потоке/ поставлено на поток*): „Linii de *fabricație în flux*", „Un avantaj mare al flexografiei în raport cu alte metode de imprimare ține de posibilitatea variației lungimii imprimeului și posibilitatea combinării imprimării cu diferite operații de finisare amplasate în același *flux de fabricație*." [7, p.115]
- filme negative (engl. *negative films* – negative de peliculă) – „Caracteristica distinctivă a scanerelor cu tambur destinate industriei tipografice ține de capacitatea de scanare a originalelor cu densitate optică mare (printuri, opere de artă, diapozitive, *filme negative*), limitată doar de dimensiunile tamburului." [5, p.16]
- uscare neconformă (fr. *séchage non conforme*) – „*Uscarea neconformă* este determinată de reținerea unui procent mare de solvent în imprimant […]." [4, p.22]
- expunerea filmului (engl. *film exposure*) – „Ca urmare a modulării semnalului luminos după principiul „da-nu" se realizează *expunerea filmului* și, prin urmare, se înregistrează imaginea fotografică a zonelor alb-negru și a punctelor." [5, p.44]
- conduce filmul spre procesor – „Sistemul de acționare rotește rolele fiecărui grup de bază, care, împreună cu mecanismul de ghidare, *conduce filmul spre procesor*." [5, p.61]
- ramă de copiat / copiere (engl. *copy frame*) – „*Rame de copiat*"; „Pentru copierea imaginii de pe film pe placa de tipar, practic, singurul tip de utilaj specific acestui acestui proces este *rama pentru copiat*."; „Procesele de copiere implicate în fabricarea plăcilor pentru tiparul ofset se realizează în *ramele de copiere* prin contact." [5, p.62]
- sistem de acționare melcat (rus. *винтовая система*) – „Grupul de transportare este constituit dintr-un motor principal conectat la *sistemul de acționare melcat* (spiralat)." [5, p.61]
- imprimare „la cald" și „la rece" (engl. *"hot" and "cold" printing*, rus. «горячая» и «холодная» печать) – „grupul de imprimare cu folie *„la cald" și „la rece"*" [7, p.50]
- timbru sec (rus. сухая печать) – „grupul de imprimare *„timbru sec"*" etc. [7, p.50]
- mașinile lucrează (rus. машины работают): „Majoritatea *mașinilor* flexografice, instalate în SUA, Marea Britanie și Franța pentru imprimarea cutiilor de carton, *lucrează* în tipografii ofset, deoarece este profitabilă implementarea imprimării flexografice în domeniul în care sunt deja remaracte calitățile ei." [7, p.129] Mai corect ar fi *utilajele flexografice funcționează*.
- sistemul conduce (rus. система ведет) – „*Sistemul* de acționare rotește rolele fiecărui grup de bază, care, împreună cu mecanismul de ghidare, *conduce* filmul prin procesor." [5, p.61] Mai corect ar fi: sistemul […] *transportă* filmul prin procesor.

Ca urmare a analizei întreprinse asupra unor exemple de calcuri frazeologice din texte specializate editorial-poligrafice, remarcăm unele traduceri incorecte din punct de vedere semantic, dar și adesea caraghioase, care ar trebui corectate și utilizate în mod corespunzător, sau ar fi mai optimă inventarea altor termeni noi, nativi, care să desemneze aceleați concepte, ceea ce ar duce la o instituire a limbii naționale drept limbă funcțională în domeniul specializat editorial-poligrafic.

Concluzii

Observările efectuate asupra unor corpusuri de exemple ce atestă existenţa unor elemente de vocabular noi/recente, extrase preponderent din surse specializate, ne permit să înțelegem că inovarea lexicului românesc se înfăptuieşte, în special în ultimul timp, prin intermediul unor unităţi terminologice noi, care au menirea de a acoperi golurile noţionale apărute, mai ales, odată cu progresul tehnico-ştiinţific, iar *calcul* deține un rol im-

portant în formarea noilor termeni editorial-poligrafici, fiind o oglindire a tangențelor dintre limbile lumii, dar și un rezultat al globalizării lingvistice, care, pe de o parte, facilitează comunicarea specializată internațională, iar, pe de altă parte, împiedică instituirea limbii naționale drept limbă funcțională într-un domeniu specializat.

În concluzie, este recomandabil ca terminologia să fie standardizată cu ajutorul terminologilor instruiți, iar dezvoltarea terminologică ar trebui să respecte politica lingvistică și să urmeze principiile și procedurile terminologice.

Referințe:

1. HANGANU, A., VARZARI, E., NEGRU, V. *Cuvinte latine în limbile europene de largă circulație.* Chișinău: Elan-Poligraf, 2007. 500 p.
2. BAHNARU, V. *Lexicologia practică a limbii române.* Chișinău: S.n., 2013. 490 p.
3. GOLȚOV, D. *Grafica cărții Moldovei Sovietice*. Chișinău: Expoziția internațională a cărților, 1969. 40 p.
4. SCOBIOALĂ, V., LISNIC, V. *Tehnologii poligrafice – flexografia. Partea I.* Note de curs. Chișinău: Universitatea Tehnică a Moldovei, 2010. 148 p.
5. ADASCALIȚA, L., CAZAC, V. *Utilaj în industria poligrafică. Utilaj tipografic pre-press.* Note de curs. Chișinău: Universitatea Tehnică a Moldovei, 2015. 112 p.
6. SCOBIOALĂ, V., LISNIC, V. *Procese editoriale. Anexe. Partea I.* Chișinău: Universitatea Tehnică a Moldovei, 2008. 164 p.
7. SCOBIOALĂ, V., LISNIC, V. *Tehnologii poligrafice – flexografia. Partea II.* Note de curs. Chișinău: Universitatea Tehnică a Moldovei, 2010. 152 p.

Date despre autor:
Svetlana CALARAȘ, lector la Universitatea de Stat din Moldova; doctorandă la Universitatea Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie.
E-mail: svetlana.calaraș@mail.ru
ORCID: 0000-0002-7326-853X

Prezentat la 12.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.37-40*

CZU: 378.018.43:004 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984854**

DEVELOPING LEARNERS' SOFT SKILLS IN THE TIME OF A PANDEMIC

Viorica CONDRAT

Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți

Language educators' role is to facilitate the process of language learning. They should design their education process so that it responds primarily to the real needs of their learners. Special attention should be paid to the development of soft skills in learners, so that they are able to think critically, communicate, collaborate, and engage in problem solving. The article presents an overview of the challenges faced in developing soft skills in learners taking into account the present COVID-19 context. The results seem to indicate that the onlinization of the education process contributes little to the development of learners' soft-skills.

Keywords: *online education, socialization, soft skills, 21st century skills, communication, collaboration, onlinaziation, offline, HOTs.*

DEZVOLTAREA ABILITĂȚILOR SOFT LA STUDENȚI ÎN TIMPUL PANDEMIEI

Rolul profesorului de limbă străină este de a facilita procesul de învățare al elevilor. El trebuie să-și proiecteze activitatea de educație lingvistică în așa fel încât să răspundă la nevoile reale ale elevilor. O nevoie imperativă a societății moderne este de a educa o generație capabilă să gândească critic, creativ, care să poată colabora și comunica în rezolvarea anumitor probleme; adică, dezvoltarea abilităților soft trebuie să devină o prioritate. Studiul de față vine să prezinte problemele educației online în dezvoltarea abilităților secolului XXI la orele de limbă engleză, în contextul pandemiei COVID-19.

Cuvinte-cheie: *educație online, socializare, abilități soft, abilitățile secolului XXI, comunicare, colaborare, onlinizare, offline, HOTs (abilități de gândire înaltă).*

Introduction

One of the prerogatives in nowadays education is to scaffold learners' development of skills that will prepare them for the challenges of the 21st century [1]. The endeavour itself is quite challenging, particularly when the system seems to be outdated and reluctant to change. Moldovan education system was not ready to face the challenges of distance learning caused by the COVID-19 pandemics.

The pandemic has caused quite a lot of turmoil in every walk of life. Things that have been taken for granted were taken away without any definite prospect of a soon comeback. It is up to each individual how they choose to respond to this anxiety-provoking time. Some have accepted the pillow challenge, others have started reconsidering their whole lives. And everyone has the right to (re)act the way they find most suitable for themselves.

In times like this, one understands the importance of education in a person's life. It is the education one gets, both formally and informally, that shapes one's personality and contributes to the development of critical thinking (HOTs). Yet, the (re)actions of both teachers and students now highlight the drawbacks of an outdated system which is still followed by the traditional way of teaching, the one used in the 20th century, or even in the 19th century.

Technology has become part of our daily life. There have been attempts at integrating technology into the process of education. However, I would argue that, in the majority of the cases, this integration is not well-planned and is little effective in developing the skills needed for the 21st century. Being interested in this topic for more than a decade, I have looked at ways of integrating technology into the education process [2-7]. The conclusions I arrived at are that learners still rely on the teacher's presence in their education process, whereas technology is not perceived as a tool actually contributing to their skills development, particularly to soft skills.

Methodologists have been quite hesitant in offering specific methodological suggestions of effective technology integration into the EFL classroom (8-15). It is true that they mention it, they are aware of the possible benefits it might offer, yet, their books still revolve around methodologies primarily applied to offline education. This is understandable and can be justified by the fact that education is above all socialization, which is rather impossible to be done online. So far, there has been no evidence that online education contributes to the creation of small communities where people really engaged in the process of collaboration and communication.

Pre-school starts the process of socialization, which must be developed in schools as well as colleges. Learners should be prepared to build complex relationships and work in teams to solve problems in life as well as their future work environments. Thus, teaching should cease to be viewed as the act of knowledge transmission (which can be very well achieved in online learning), where the learners are expected to learn something without necessarily making connections to real-life situations. It should become mindful and purposeful. Moreover, learners should be helped develop their emotional intelligence as this skill is the one defining humans, in general. I think once these become priorities in education, learners will find the education process motivating and purposeful.

Challenges of online learning

So how is it possible to make the education process motivating and engaging in time of the Covid-19 pandemic? The traditional classroom vanished into thin air one day, leaving teachers and students alike in the dark. I will not speak about the lack of digital skills in both students and teachers. (The fact that almost all of them have Facebook or Instagram accounts does not make them digitally literate!) I will not mention the issues some might have related to the internet connection or the necessary equipment (Moldova is still the poorest country in Europe!).

What I would really like to focus on is whether or not offline education can be equalled to online education. I can say that it can never do it, as such a process can be called many names, yet I do not think one of them would actually be 'education'. To what degree does 'hiding' behind screens contribute to the development of soft skills as well as emotional intelligence?

It is true that nowadays educators look for engaging and motivating ways of bringing learning online. The principles of active learning applied in the online context seem to offer the optimal solution to the problem. Yet, there are still many challenges, particularly when it comes to communication and collaboration.

As known, communication is an extremely intricate process involving so many factors of various kinds, such as psychological, social, linguistic, and cultural. The onlinization does not seem to enact all of these factors. When entering the process of offline communication, people engage in negotiating their roles, in getting outside their comfort zones, in adapting to a new reality. Being behind a screen does not allow this; it actually oversimplifies the communication process, which would result eventually in communication failures in face-to-face contexts.

I am not against integrating technology into the process of education. The key word here is 'integrating'; it is not replacing. Technology cannot replace education. It can replace, for example, a knowledge transmission channel, but never the person.

Moreover, even this knowledge transmission channel might not result in positive effects for learners. Research shows that the moment people delegate the primary mental processes of their brain to the machines, such as memorizing, for example, they regress [16]. Thus, the development of hard skills might be in jeopardy as well. It appears to be quite obvious that the moment one finds a substitute to the brain work, the brain stops developing, it stops creating complex constructs needed for critical thinking.

Observations of online courses

On the internet one can find quite a lot of useful information concerning how to make online teaching engaging and motivational. I can say it has always been there, actually. There have always been so many online tools one can use in the process of education. Yet, they were considered only when the teacher thought appropriate to integrate them in a lesson/course.

The current context is different. The teacher has no choice now. The teacher must rely exclusively on technology to do his/her job, and to make his/her learners feel like home nonetheless. There are useful tips shared online. These are good tips one should definitely consider while designing the online education process. Yet, one should similarly be prepared that they will not create the same results as offline education does.

My virtual classrooms usually look like this. I rely on videoconferencing as the substitute for synchronous learning, and on google classroom as the substitute for asynchronous learning. To my mind, this can be the optimal solution to the present situation. It helps create the illusion of (inter)contentedness. Yet, an illusion is just an illusion.

Alexandra Matrusova [17] debunked some of the myths related to online education, starting with the myth that it is extremely easy to change from offline to online learning, and ending up with the myth that teachers

are just reluctant to embrace the change. The passage I particularly liked in the article is that the human brain develops more actively when people are interacting/communicating face-to-face (i.e. socializing). Unfortunately, by simply sitting in front of the computer, one's brain cannot make neural connections necessary for the elaboration of complex constructs the way it does in face-to-face contexts. It does not mean that the brain does not develop at all. Yet, as our thinking is primarily social, it cannot be developed outside a social context. Virtual classrooms can create only the semblance of an educational context. Maybe this semblance contributes to what has been labelled as 'Zoom fatigue'[18].

The fatigue I particularly experienced was due to the fact that I did not get feedback. I could not see the learners' faces as they had their cameras turned off. They did not seem to want to have their cameras on, a wish that needed to be acknowledged and respected. There were delays when it came to answers they gave to questions (and the delays were more than 1.2 seconds). One more remark, there were cases when they would simply disconnect, claiming later that the connection was very poor just not to get involved in an activity. Another problem was the impossibility of making them work in pairs or groups.

The learners' reaction to the onlinization was rather negative. They admitted to feeling 'disconnected' and 'anxious'. They confessed that it was very difficult for them to concentrate and learn. Some of them would tell that they saw very little sense in learning. Out of 30 students asked to leave their impressions on one of my blog posts only one admitted that they liked the online education. All the others expressed their hope that this situation would soon end and they would come back to the 'normal' way of studying. It was also interesting to note that the part they were missing most was socialization. They confessed they had not been aware of its importance in their lives before the pandemic.

Conclusions

The point is that distance learning cannot replace face-to-face education, and it definitely has little contribution in the development of learners' soft skills. How is it possible to develop one's social skills when the only place for interaction is the computer screen? Yet, I do realize that technology has become part of our lives, and it won't go anywhere. Hence, we have to look for viable solutions of integrating technology into the education process so that it helps develop our learners' 21st century skills. If, however, we choose to rely on technology exclusively, this is rather impossible to attain.

Things will get back to normal, a new normal, a different one, as every experience shapes our way of being, thinking, and (re)acting. I think we are changing. Change, no matter how painful it is initially, is something that contributes to our growth and development provided we embrace the change and think critically.

References:

1. GUȚU, V. at al. *Cadrul de referință al curriculumului național*. 2017. [Last access: 10/07/2020] Retrieved from: https://mecc.gov.md/sites/default/files/cadrul_de_referinta_final_rom_tipar.pdf
2. CONDRAT, V. *Developing Academic Writing Skills with The Help of Blogs*, LAP LAMBERT Academic Publishing, 2019. 276 p. ISBN-13 978-620-0-46571-9
3. CONDRAT, V. The role technology can play to enhance students' learning. In: *The use of modern educational and informational technologies for the training of professional competences of the students in higher education institutions (conference proceedings)*. Bălți: Tipografia din Bălți, 2019, p.71-78. ISBN 978-9975-3369-3-2
4. CONDRAT, V. The Flipped Classroom: The Role YouTube Videos Can Play to Enhance Students' Learning. In: *Professional Development in Language Contexts: Perceptions and Practices (symposium proceedings)*. Bălți: Indigo Color, 2019, p.63-71. ISBN 978-9975-3316-2-3
5. CONDRAT, V. Helping students develop higher order thinking skills. In: *The use of modern educational and informational technologies for the training of professional competences of the students in higher education institutions (conference proceedings)*. Bălți: Profadapt, 2018, p.238-242. ISBN 978-9975-3225-4-6
6. CONDRAT, V. The Use of Technology to Promote Learner Autonomy. In: *Materialele Colocviului internaţional „Filologia secolului al XXI-lea". Ediţia a V-a. „Creativitatea lingvală: de la semn la text"*. Iaşi: Pim, 2014, ISBN 978-606-13-2121-6
7. CONDRAT, V. Combining Face-to-Face and Online Learning of the Future Teachers of Foreign Languages. In: *Materialele Conferinţei ştiinţifico-practice internaţionale „Integrarea specialistului cu studii superioare în piaţa muncii: aspecte naţionale şi internaţionale".* Bălţi, 2012, p.138-139, ISBN 978-9975-50-069-2
8. BROWN, D. H. *Teaching by Principles. An Interactive Approach to Language Pedagogy. Second Edition*. New York: Longman, 2001. 480 p. ISBN 0-13-028283-9

9. HALL, G. *Exploring English Language Teaching: Language in Action*. London; New York: Routledge, 2011. 282 p. ISBN 13: 978–0–415–58415–9
10. JARVIS, P. (ed.) *The Theory and Practice of Teaching. Second Edition*. London; New York: Routledge, 2006. 257 p. ISBN13: 978–0–415–36525–3
11. NUNAN, D. (ed.) *Practical English Language Teaching*. New York: McGraw-Hill/Contemporary, 2003. 342 p. ISBN 007-123462-4
12. NUNAN, D. *Task-Based Language Teaching*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2004. 222 p. ISBN-13 978-0-521-54947-9
13. RICHARDS, J. C., RODGERS, Th. S. *Approaches and Methods in Language Teaching. A description and analysis*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 1999. 171 p. ISBN 0-521-31255-8
14. SCRIVENER, J. *Learning Teaching: The Essential Guide to English Language Teaching.* Third Edition. Oxford: Macmillan Education, 2011. 431 p. ISBN 1-4050-1399-0
15. UR, P. *A Course in English Language Teaching*. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2012. 336 p. ISBN 987-1-107-68467-6
16. КУРПАТОВ, А. *Чертоги разума. Убей в себе идиота!* Санкт-Петербург: Дом Печати Издательства Книготорговли "Капитал", 2019 416 p. ISBN 978-5-906902-91-7
17. МАТРУСОВА, А. *Этот беспощадный псевдоофлайн. Какие мифы об образовании разрушила самоизоляция. И возможно ли правильное онлайн-образование в условиях форс-мажора*. 2020. [Last access: 10/07/2020] Retrieved from: https://www.pravmir.ru/eto-besposhhadnyj-psevdooflajn-kakie-mify-ob-obrazovanii-razrushila-samoizolyacziya/?fbclid=IwAR39SB4zfa-MEsAlXrBjvRMgpKwHqejc7dt0sLqLg_LszHPfkZCosTfgC8A
18. JIANG, M. *The reason Zoom calls drain your energy*. 2020. [Last access: 10/07/2020] Retrieved from: https://www.bbc.com/worklife/article/20200421-why-zoom-video-chats-are-so-exhausting

Viorica CONDRAT, doctor, lector universitar, Universitatea de Stat „Alecu Russo" din Bălți.
E-mail: viorica.condrat@usarb.md
ORCID: 0000-0002-7779-0587

Prezentat la 13.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.41-44

CZU: 81'373.46:57=111=135.1 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984862**

FENOMENUL EPONIMIEI ÎN TERMINOLOGIA DIN DOMENIUL BIOINGINERIEI MEDICALE ÎN LIMBILE ENGLEZĂ ŞI ROMÂNĂ

Natalia GOBJILA

Universitatea de Stat din Moldova

Lucrarea urmăreşte examinarea noţiunii de eponimie prezentând modul în care aceasta este percepută în cadrul terminologiei ştiinţifice. Pornind de la etimologie şi trasând istoria şi evoluţia eponimiei, fenomenul este studiat din perspectiva formării termenilor. Sunt aduse exemple din domeniul bioingineriei medicale în limbile engleză şi română, fiecare exemplu fiind însoţit de o notă care dovedeşte că eponimele stabilesc rolul unor personalităţi remarcabile şi al activităţii acestora în dezvoltarea domeniului de specialitate.

Cuivinte-cheie: *eponimie, eponim, terminologie, termen, concept, termen descriptiv, formarea termenilor.*

EPONYMY IN THE TERMINOLOGY FROM BIOMEDICAL ENGINEERING DOMAIN IN ENGLISH AND ROMANIAN

This paper aims at examining the notion of eponymy presenting the way in which it is perceived within the scientific terminology. Starting from the etymology and tracing the history and evolution of eponymy, the paper then proceeds to consider the phenomenon from the perspective of the term formation providing examples from the domain of biomedical engineering in English and Romanian, each example being accompanied by a note that proves that eponyms establish the role of prominent figures and their scientific work that lead to the ultimate development of the field.

Keywords: *eponymy, eponym, terminology, term, concept, descriptive term, term formation.*

Introducere

Termenul „eponim” provine din limba greacă, unde *epi* înseamnă pe sau deasupra, iar *onyma* – nume [1, p.384], *ἐπωνῠμία* (epōnumia) desemnând un nume ce reflectă o însuşire sau calitate ori un supranume. Prin extensie, adjectivul *epōnumos* însemna folosirea numelor de persoane (eponime) sau locuri (toponime), reale sau fictive, pentru a descrie ceva [2, p.1].

Lucrarea de faţă îşi propune să cerceteze eponimia ca o modalitate de desemnare a termenilor în ştiinţă şi, în mod special, rolul acesteia în formarea termenilor din domeniul bioingineriei medicale.

Eponimia în domeniul bioingineriei medicale

În opinia lui Eugene Garfield, în ştiinţă eponimele reprezintă o tradiţie. Deseori acestea sunt folosite pentru a onora pe cei care au descoperit o lege sau o teoremă, cum ar fi *legile lui Newton,* pe cei care au descris o afecţiune, cum ar fi *boala lui Addison,* sau pe cei care au inventat un nou utilaj, cum ar fi *becul Bunsen*.

Multe dintre eponimele folosite astăzi au fost introduse odată cu evoluţia ştiinţei începând cu secolele XVI şi XVII, însă practica în sine are rădăcini în timpurile antice. Unele dintre cele mai timpurii eponime înregistrate datează din primul şi al doilea milenii î. Hr., fiind folosite de asirieni şi de locuitorii din Atena.

Deşi există un număr de eponime provenite din mitologie, literatură sau geografie, majoritatea eponimelor, poartă, totuşi, numele unor savanţi din diverse domenii ale ştiinţei.

Cu toate că medicina este unul dintre domeniile a căror terminologie conţine un număr mare de eponime, în niciun alt domeniu utilizarea acestora nu a fost supusă unor dezbateri atât de aprinse. Mulţi specialişti susţin că eponimele nu sunt suficient de descriptive, o altă obiecţie fiind faptul că deseori afecţiunile descrise depăşesc eponimul prin care au fost iniţial desemnate. Criticii, de asemenea, susţin că uneori eponimele comemorează nu atât persoana care a făcut descoperirea originală, cât pe o alta care fie nu are nicio legătură cu aceasta, fie a consacrat importanţa acestei descoperiri prin cercetări ulterioare. Un alt dezavantaj îl constituie faptul că, de multe ori, un concept poate fi desemnat prin mai multe eponime sau eponimele ce desemnează concepte diferite pot reprezenta perechi de omonime, astfel cauzând ambiguitate, ceea ce constuie un factor negativ în terminologie.

Însă, există şi opinii în favoarea desemnării conceptelor prin utilizarea eponimelor. Roy D. Schmickel consideră eponimul ca fiind „un termen neutru care permite unui concept să evolueze în mod liber fără a fi

influențat de vreo idee preconcepută". Dacă un concept depășește eponimul care îl desemnează, acesta poate fi scos din uz, dar până în acel moment eponimul a servit totuși scopului în care a fost folosit. Eponimul reprezintă un simbol util până când apar mai multe informații despre o noțiune, astfel ca un alt termen să poată fi inventat pentru desemnarea noțiunii respective. Chiar și atunci, eponimele sunt preferate față de un termen descriptiv datorită faptului că sunt mai scurte. Eponimele sunt utilizate și cu scopul de a exprima aprecierea și meritul unei contribuții în dezvoltarea științei [1, p.384-390]. Robert K. Merton menționează că eponimia este cea mai durabilă și cea mai prestigioasă formă de recunoaștere intituționalizată în știință [3, p.300].

Cercetările privind eponimele în domeniul medicinei pot fi aplicate și în cazul bioingineriei medicale. După cum sugerează și denumirea, bioingineria medicală reprezintă interacțiunea dintre medicină și inginerie. Scopul bioingineriei medicale constă în aplicarea metodologiei și tehnologiei fizicii și ingineriei la problema sistemelor vii, cu accent pe diagnosticul, tratamentul și prevenirea bolilor la om [4, p.33-34].

În ceea ce privește formarea termenilor eponimici, John H. Dirckx a elaborat în studiul său despre eponimele medicale o clasificare a modurilor de formare a acestora în limba engleză. Astfel, el distinge șapte modalități de formare a eponimelor:

1. Genitivul sintetic format cu *'s*: *Hodgkin's disease, Poupart's ligament, Hutchinson's teeth, Schatzki's ring, Gay-Lussac's law* (în numele lui Joseph Louis Gay-Lussac).
2. Genitivul analitic format cu *of*: *the circle of Willis, the foramen of Monro, a crypt of Lieberkühn, the sinuses of Aschoff and Rokitansky*.
3. Atributul substantival: *a Colles fracture, the Jones criteria, the Hering-Breuer reflex* (în numele lui Heinrich Ewald Hering și Josef Robert Breuer). Capacitatea de a forma o expresie plasând în fața unui substantiv un alt substantiv care își asumă o funcție adjectivală fără schimbarea formei este una dintre caracteristicile cele mai distinctive ale sintaxei engleze.
4. Forma trunchiată (substantiv propriu izolat, folosit în loc de atribut substantival + substantiv principal): *a positive Babinski* [*sign*], *to insert a Foley* [*catheter*], *the one-minute Apgar*. Deși, cu siguranță, mai puțin formali decât expresiile complete, acești termeni prescurtați sunt utilizați pe scară largă, cel puțin în vorbire.
5. Atributul adjectival derivat: *cushingoid facies, eustachian tube, graafian follicle, rolandic fissure*.
6. Substantivul derivat: *bartholinitis, chagoma, descemetocele, parkinsonism.*
7. Verbul derivat: *to bovie, to credé, to kocherize, to pasteurize* [5, p.18-20].

Pentru a aduce exemple de termeni eponimici în limba engleză din domeniul bioingineriei medicale am consultat lucrările „Biomedical Engineering Handbook 1" [6] și „Biomedical Engineering Handbook 2" [7] redactate de Joseph D.Bronzino. Parcurgând aceste două lucrări, am observat că din cele șapte moduri de formare propuse de John H. Dirckx sunt prezente doar trei, și anume: genitivul sintetic, atributul adjectival derivat și atributul substantival, ultimul constituind modul de formare a majorității termenilor întâlniți. Mai jos sunt prezentate unele exemple de termeni, informația respectivă fiind extrasă de pe paginile web Encyclopaedia Britannica [8] și National Center for Biotechnology Information [9]:

1. Genitivul sintetic format cu *'s*:
   - *Hooke's law* – lege a fizicii numită în cinstea fizicianului britanic Robert Hooke;
   - *Young's modulus* – caracteristică mecanică numită în cinstea savantului britanic Thomas Young;
   - *Poisson's ratio* – coeficient numit în cinstea matematicianului, inginerului și fizicianului francez Siméon Denis Poisson;
   - *Alzheimer's disease* – afecțiune neurodegenerativă cronică descrisă pentru prima dată de psihiatrul și neuropatologul german Alois Alzheimer;
   - *Crohn's disease* – afecțiune a tractului gastrointestinal ce poartă numele medicului american Burrill Bernard Crohn;
   - *Parkinson's disease* – afecțiune neurodegenerativă descrisă pentru prima dată de medicul britanic James Parkinson.
2. Atribut substantival:
   - *Cauchy convergence* – criteriu de convergență numit în cinstea matematicianului francez Augustin Louis Cauchy;
   - *Frank-Starling mechanism* – mecanism de compensare a deficitului funcțional cardiac numit în cinstea fiziologului german Otto Frank și a fiziologului britanic Ernest Henry Starling;
   - *Navier-Stokes equation* – ecuație numită în cinstea inginerului francez Claude-Louis Navier și a fizicianului și matematicianului irlandez Sir George Gabriel Stokes;

- *Fourier transform* – operație matematică numită în cinstea matematicianului și fizicianului francez Joseph Fourier;
- *Schwann cell* – celulă a sistemului nervos periferic descoperită de fiziologul german Theodor Schwann;
- *Bessel function* – un set de funcții matematice elaborat de astronomul german Friedrich Wilhelm Bessel;
- *Larmor frequency* – numită în cinstea fizicianului și matematicianului irlandez Sir Joseph Larmor;
- *Poiseuille flow* – numită în cinstea fizicianului și fiziologului francez Jean-Louis-Marie Poiseuille;
- *Björk-Shiley tilting disc valve* – valvă mecanică artificială inventată de inginerul american Donald Shiley și chirurgul suedez Viking Björk;
- *Starr-Edwards heart valve* – valvă inventată de chirugrul american Albert Starr și de inginerul american Lowell Edwards.

3. Atribut adjectival derivat:

- *Brownian movement* – un set de fenomene fizice numite în cinstea botanistului scoțian Robert Brown;
- *Bayesian analysis* – metodă statistică numită în cinstea matematicianului englez Thomas Bayes.

Este de menționat faptul că utilizarea genitivului sintetic în formarea termenilor eponimici reprezintă un aspect pe larg discutat, mai ales pentru acei termeni care provin din domeniul medicinei. Bioingineria medicală, fiind un domeniu cu caracter interdisciplinar, conține mulți astfel de termeni. Chiar și în exemplele aduse mai sus, în sursele pe care le-am consultat pentru a afla despre istoria unităților analizate, termenii *Alzheimer's disease*, *Crohn's disease* și *Parkinson's disease* apar fără particula *'s*. Conform opiniei Tatianei Canziani, unii critici susțin că utilizarea genitivului sintetic trebuie abandonată. Astfel, unele dintre cele mai importante dicționare de eponime medicale nu mai utilizează această formă [10, p.226].

Dacă e să vorbim despre termenii eponimici în limba română, constatăm că cercetătoarea Floriana Popescu este de părerea că receptarea noțiunii de eponim a cunoscut o traiectorie diferită. Astfel, ea menționează că noțiunea de *eponim* apare pentru prima dată ca element metalingvistic nu într-un dicționar specializat de lingvistică, ci în prefața unui dicționar medical. Deși este evidentă lipsa unui metalimbaj, preocupările lexicografice pentru utilizarea numelor de persoane în terminologia medicală românească își au originea încă din anii '60 ai secolului al XX-lea [11, p.147].

Cercetând eponimele medicale, Floriana Popescu a descris modurile în care acestea se formează în limba română, aducând unele exemple. Astfel, ea distinge:

1. Substantiv comun + nume de persoană: *triada Beck, ciroza Laënnec, glandele Montgomery, coreea Sydenham, tubul Miller-Abbott*;
2. Substantiv comun + nume de persoană cu sufix ce formează un adjectiv: *criză addisoniană*;
3. Substantiv comun + lui + nume de persoană: *mărul lui Adam, scala lui Likert, jurământul lui Hippocrate, insulele lui Langerhans, organul lui Corti* [11, p.150].

Pentru a aduce exemple de termeni eponimici din domeniul bioingineriei medicale în limba română am consultat lucrarea „Instrumentație biomedicală" de Anatolie Iavorschi, Călin-Petru Corciovă și Victor Șontea [12]. Astfel, unele exemple identificate sunt:

1. Substantiv comun + nume de persoană:

- *legea Weiss-Lapicque* – lege numită în cinstea fizicianului și inginerului francez Geoges Weiss și a fiziologului francez Louis Lapicque;
- *transformata Gabor* – numită în cinstea fizicianului și inginerului ungar Dennis Gabor;
- *zgomotele Korotkoff* – sunetele utilizate pentru a măsura presiunea arterială numite în cinstea chirurgului rus Nikolai Korotkoff;
- *puntea Wheatstone* – dispozitiv pentru măsurarea rezistenței electrice numit în cinstea omului de știință englez Sir Charles Wheatstone;
- *deplasarea Stokes* – fenomen ce poartă numele fizicianului și matematicianului irlandez Sir George Gabriel Stokes;
- *zgomotul Johnson* – poartă numele inginerului american de origine suedeză John Bertrand Johnson;
- *frecvența Nyquist* – poartă numele inginerului american de origine suedeză Harry Nyquist;
- *aparatul Holter* – dispozitiv de monitorizare a activității inimii inventat de biofizicianul american Norman Holter;
- *triunghiul Einthoven* – numit în cinstea fiziologului olandez Willem Einthoven;
- *sistemul His-Purkinje* – sistem cardiac ce poartă numele fiziologului ceh Johann Evangelist Purkinje și al cardiologului elvețian Wilhelm His Jr.

2. Substantiv comun + nume de persoană cu sufix ce formează un adjectiv:
- *mişcare browniană* – un set de fenomene fizice numite în cinstea botanistului scoțian Robert Brown;

3. Substantiv comun + lui + nume de persoană:
- *relația lui Golgman-Hodgkin-Katz* – numită în cinstea fiziologului și biofizicianului britanic de origine germană Sir Bernard Katz, a americanului David E. Goldman și a fiziologului și biofizicianului englez Sir Alan Hodgkin;
- *constanta lui Faraday* – numită în cinstea fizicianului și chimistului englez Michael Faraday;
- *legea lui Fick* – poartă numele fiziologului german Adolf Eugen Fick;
- *relația lui Einstein* – poartă numele fizicianului Albert Einstein;
- *relația lui Nernst* – expresie matematică ce poartă numele fizicianului și chimistului german Walther Nerst;
- *constanta lui Boltzmann* – numită în cinstea fizicianului german Ludwig Boltzmann.

Ponderea termenilor eponimici întâlniți, având forma substantiv comun + nume de persoană, este puțin mai mare decât a celor cu forma substantiv comun + lui + nume de persoană, deși diferența nu este una semnificativă.

Concluzii

În concluzie, putem afirma că eponimele sunt un fenomen cu o istorie lungă, existența acestuia fiind condiționată de mai mulți factori, unul dintre cei mai importanți fiind recunoașterea și imortalizarea cercetătorilor care au adus o contribuție valoaroasă în evoluția tuturor ramurilor științei. Deși eu existat dezbateri privind utilizarea acestora cu argumente atât pro, cât și contra, chiar și până la propuneri și încercări de a le înlocui complet prin termeni descriptivi, eponimele continuă să reprezinte o parte importantă a terminologiei științifice, precum demonstrează exemplele prezentate ce aparțin domeniului bioingineriei medicale, domeniu ce a integrat descoperiri efectuate de savanți din cadrul diferitor discipline precum fizica, chimia, matematica, biologia, medicina, ingineria și care au lăsat o amprentă importantă în dezvoltarea științei.

Referințe:

1. GARFIELD, E. What's in the Name? The Eponymic Route to Immortality. In: *Essays of an Information Scientist. Vol.6*, 1983, p.384-395. ISBN 0894950320
2. ARONSON, J. Medical eponyms: taxonomies, natural history, and the evidence. In: *The BMJ 349:g7586*. 2014, p.1-5.
3. MERTON, R.K. *The Sociology of Science: Theoretical and Empirical Investigations*. Chicago: University of Chicago Press, 1973. 605 p. ISBN 0226520927
4. SAWHNEY, G.S. *Fundamentals of Biomedical Engineering*. New Delhi: New Age International Publishers, 2007. 264 p. ISBN 978-81-224-2549-9
5. DIRCKX, J.H. The synthetic genitive in medical eponyms: Is it doomed to extinction? In: *Panace@ Revista de Medicina, Lenguaje y Traducción*, vol.2, 2001, no.5, p.15-24. ISSN-e 1537-1964
6. BRONZINO, J.D. *Biomedical Engineering Handbook 1*. Springer Science & Business Media, 2000. 1892 p. ISBN 3540663517
7. BRONZINO, J.D. *Biomedical Engineering Handbook 2*. Springer Science & Business Media, 2000. 1408 p. ISBN 354066808X
8. *Encyclopaedia Britannica* [Accesat: 12.03.2020] Disponibil: https://www.britannica.com/
9. *National Center for Biotechnology Information* [Accesat: 12.03.2020] Disponibil: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/
10. CANZIANI, T. The status of medical eponyms: advantages and disadvantages. In: LOIACONO, A., IAMARTINO, G., GREGO, K.S., eds. *Teaching Medical English: Methods and Models*. Monza: Polimetrica International Scientific Publisher, 2011, p.217-230. ISSN 1974-0603
11. POPESCU, F. Register Knowledge and the Specialist Translation Practice. In: *Intertext*, 2013, no.1-2(25), p.145-152. ISSN 1857-3711
12. IAVORSCHI, A., CORCIOVĂ, C.P., ȘONTEA, V. *Instrumentație biomedicală*. Chișinău: Pontos, 2017. 300 p. ISBN 978-9975-51-866-6

Date despre autor:
Natalia GOBJILA, doctorandă, Școala doctorală *Studii de Lingvistică Romano-Germanică și Literatură Universală și Comparată;* asistent universitar, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: gobjila.natalia@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0520-5999

Prezentat la 9.04.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.45-52

CZU: 81'25:821.133.1-22.09=135.1 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984867

MIJLOACELE DE ECHIVALARE A ENUNȚURILOR PAREMIOLOGICE ÎN COMEDIILE FRANCEZE SUBTITRATE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Angela GRĂDINARU
Universitatea de Stat din Moldova

Acest articol reprezintă un studiu al proverbelor în traducerea audiovizuală. În comedie, proverbele joacă un rol important în procesul de comunicare al personajelor. Chiar dacă franceza și româna au caracteristici conexe care manifestă o dimensiune universală (definită de lingviști ca frazeologii universale), traducerea paremiilor rămâne o problemă complexă. Dificultățile impuse de paremii vizează transferul sensului și al valențelor expresive. Subtitrorul își propune să ajute telespectatorul să depășească barierele lingvistice și culturale. Prin urmare, cea mai mare dificultate reprezintă nu cuvintele, unitățile de cuvinte, pentru care nu există un echivalent adecvat, ci realitățile la care acestea se referă. Scopul traducerii audiovizuale este de a stabili o echivalență între textul limbii sursă și cel al limbii țintă (ambele trebuie să însemne același lucru), ținându-se cont de un anumit număr de constrângeri. Procesul este complet dacă finalitatea textului vizat coincide cu cea a textului sursă, cu alte cuvinte, dacă primul are aceeași funcție comunicativă într-un context cultural echivalent. Prin urmare, acest studiu va arăta calea de traducere valabilă pentru găsirea echivalentelor paremiologice. Ea constă în aplicarea diferitor tehnici de traducere, ținându-se cont de particularitățile formale, semantice, stilistice, culturale și funcționale ale universului paremiologic. Studiul este ilustrat de numeroase exemple din diverse comedii franceze cu subtitrare în limba română.

Cuvinte-cheie: *comedie, echivalență, proverb, traducere, tehnică de traducere, text sursă, text țintă.*

MEANS OF EQUIVALENCE OF PAREMIOLOGICAL UTTERANCES IN FRENCH COMEDIES SUBTITLED IN ROMANIAN

This article represents a study of proverbs in audiovisual translation. Proverbs play an important role in comedy movies in the process of communication between the characters. Even if French and Romanian have related characteristics that display a universal dimension (defined by linguists as universal phrasemes), the translation of paroemia remains a complex problem. The difficulties imposed by paroemia target the transfer of meaning and the expressive valences. The subtitle aims at helping the viewer to overcome the linguistic and cultural barriers. Therefore, the greatest difficulty is not posed by the words and the word combinations that do not have an appropriate equivalent, it rather regards the realities they refer to. The goal of audiovisual translation is to establish an equivalence between the source-language text and the target-language text (both should mean the same thing), having regard to a certain number of constraints. The process is complete if the purposefulness of the target-text coincides with that of the source-text, in other words, if the former has the same communicative function in an equivalent cultural context. Hence, this study will reveal the means of translation which is valid for identifying paremiological equivalents and which resides in applying different translation techniques, considering the formal, semantic, stylistic and functional peculiarities of the paremiological universe. The study is illustrated by different examples excerpted from French comedy movies subtitled in Romanian.

Keywords: *comedy, equivalence, proverb, subtitling, translation, translation technique, source-text, target-text.*

Introducere

Comediile franceze creează un teren propice pentru discursul paremiologic. Graţie caracterului lapidar, rimei, ritmului, funcţiei mnemotehnice, proverbele sunt actualizate în discursul audiovizual. Ele au menirea de a captiva publicul cititor/ascultător şi de a spori calitatea, eficacitatea şi expresivitatea limbajului. Valorificând stilistic posibilităţile discursului paremiologic, autorul de mesaje, preocupat nu doar de ceea ce comunică, ci şi de felul în care comunică, recurge la utilizarea proverbelor, astfel relevând potenţialul expresiv al comunicării. Discursul paremiologic este un procedeu eficient de producere a unui mesaj (text) cu totul specific, filtrată prin competenţele lingvistice şi epistemice ale emiţătorului, a cărui intenţie reală este de a accentua mai puternic individualitatea mesajului, de a potenţa originalitatea gândurilor ce îl alimentează şi de a intensifica ambiguitatea. Pornind de la un fenomen lingvistic concret (proverbele), emitentul exploatează unitățile lexicale, pentru a comunica, prin intermediul lor, idei, sentimente, efecte comico-satirice, iar câteodată dezvăluie realitatea ascunsă. Puse în serviciul de captare a atenţiei destinatarului, rostul proverbelor este să impresioneze, să creeze momente de emoţie.

Proverbul

Proverbul este un enunţ semantic autonom, transparent, cu sens metaforic [1, p.55]. Sensul unui proverb este clar, el se deduce din sensurile unităţilor lexicale care constituie proverbul şi din relaţiile sintactice dintre aceste unităţi. Proverbul este un enunţ autonom din punct de vedere gramatical şi referenţial. Enunţurile paremiologice sunt structurile propoziţionale care comportă un mesaj complet. Autonomia semanticii proverbului este direct legată de structura sa lingvistică: ca şi maximele, enunţul paremiologic este un sistem sintactic, semantic şi pragmatic, prin urmare, fără raport deictic cu emițătorul sau cu circumstanţele enunţării. Acest fapt limitează considerabil câmpul lingvistic al proverbului. În discursul audiovizual se dispune de un număr practic infinit de combinări stilistice posibile, de o gamă destul de vastă de timpuri verbale susceptibile de a evoca omnitemporalitatea şi de o mare libertate de alegere în ceea ce priveşte figurile retorice şi mijloacele argumentative, în proporţie directă cu capacităţile literare şi talentul literar al autorului. Proverbul se caracterizează printr-un număr relativ redus de tehnici cunoscute. Într-adevăr, proverbul este un enunţ invariabil mono- sau bipropoziţional, este mereu o frază declarativă cu o structură morfologică şi sintactică caracteristică.

După cum s-a menţionat, concizia este prima trăsătură distinctivă a proverbelor. Caracterul lor lapidar constituie cel mai important mijloc mnemotehnic care le caracterizează. Ritmul, rima şi forma laconică a enunţurilor paremiologice facilitează procesul de memorare a lor. Cele mai reuşite enunţuri exprimă idei neaşteptate în termeni insoliţi, utilizând în acest scop jocurile de cuvinte, paradoxul şi o logică în aparenţă înşelătoare.

Trăsătura structurală şi stilistică cea mai importantă a proverbului este organizarea sa binară. Forma binară poate rezulta din juxtapunerea a două propoziţii principale:

a) două propoziţii terminate: nume 1 verb 1 – nume 2 verb 2.
   - *L'homme propose et Dieu dispose.* → *N1 V1– N2 V2*

b) două propoziţii eliptice: nume 1 – nume 2.
   - *Femme boniche, femme potiche.* → N1 – N2
   - *A tout seigneur, tout honneur.* → N1 – N2
   - *Bouche de miel, bouche de fiel.* → N1 – N2.

Din aceste exemple rezultă că structura proverbelor poate fi eliptică (cu o sintaxă incompletă), dar cu un mesaj complet. La prima vedere s-ar părea că frazele eliptice necesită adăugarea altor cuvinte pentru a completa sensul lor. Dar nicio cantitate de cuvinte nu va completa niciodată „sensul" unui enunţ, dacă prin „sens" se subînţelege obiectul-semnificat. Obiectul-semnificat este mereu în afara cuvintelor şi nu în interiorul cuvintelor. Acest obiect-semnificat este în situaţia enunţării şi nu în enunţ.

Cauzele elipsei sunt diferite pentru enunţurile paremiologice. Ele ţin îndeosebi de crearea unei prozodii, care constituie una dintre trăsăturile caracteristice ale acestui gen. Proverbele, graţie caracterului lor lapidar, se găsesc într-o asimetrie cu conţinutul promovat. Elipsa creează o valoare emfatică, un ritm şi o cadenţă.

c) Propoziţie relativă fără antecedent în funcţie de subiect:
   - *Qui se ressemble s'assemble.*
   - *Qui s'excuse s'accuse.*
   - *Qui voit les veines voit ses peines.*
   - *Qui vole un œuf vole un bœuf.*
   - *Qui terre a, guerre a.*

d) Majoritatea proverbelor nu exclud existenţa modelelor lingvistice fixe: nume 1 – verb – nume 2:
   - *Chat et chaton chasse le raton.* → N1 – V – N2
   - *Nourriture passe nature.* → N1 – V – N2
   - *Patience passe science.* → N1 – V– N2

e) prepoziţie – verb 1 – prepoziţie – verb 2:
   - *A prendre et à déprendre* → à V1 à V2.

Din exemplele citate e lesne de observat că trăsăturile formale sunt tot atât de importante ca şi cele stilistice. Majoritatea proverbelor sunt enunţuri metaforice. Aceste enunţuri conţin diverse valori ilocutorii, cea mai frecventă valoare fiind cea de avertisment. Proverbul ne transmite o informaţie. Această informaţie este gravată în memoria colectivă, ornamentată cu rimă şi ritm.

Lingviştii susţin că proverbul are în general un sens diferit de cel al propoziţiei care îl vehiculează. Se disting astfel: 1) sens „propoziţional" (interpretarea literală a propoziţiei care constituie proverbul); 2) sens „referenţial" (care denumeşte o clasă de situaţii); 3) sens „funcţional" (valorile pragmatice).

Unii lingvişti optează pentru teoria potrivit căreia „sensul nu depinde de structura compoziţională". Semnificaţia unor proverbe cu sens figurat nu se deduce din semnificaţiile elementelor sale şi din combinarea lor gramaticală. Raportul dintre sensul literal şi sensul metaforic al proverbului este considerat o legătură etimologică, deseori nemotivată sau totalmente pierdută. Într-adevăr, sensul proverbului depinde de relaţia dintre imagine şi sens (perfect comprehensibilă), care este considerată o metafază în sincronie. În sincronie, enunţul paremiologic are, fără îndoială, un sens global convenţional, dar acest sens este deseori transparent, pentru că el deviază direct de la sensul literal care este compoziţional şi, prin urmare, inteligibil.

Sensul „referenţial" se află în legătură directă cu statutul proverbului în limbă. Georges Kleiber demonstrează că proverbul denumeşte o clasă de situaţii şi se bazează pe o relaţie referenţială fixă şi convenţională, permiţând tuturor locutorilor limbii să recurgă la aceeaşi expresie cu scopul de a semnifica o situaţie [G. Kleiber *apud* Ch.Shapira, p.79].

Asocierea constantă şi durabilă a aceluiaşi semnificant cu situaţia semnificată conferă proverbului statutul de semn lingvistic [2, p.154]. Numeroase argumente susţin această teorie:

- se învaţă proverbele dintr-o limbă aşa cum se învaţă cuvintele;
- pentru orice locutor, la un moment dat al dezvoltării limbii, lista proverbelor este o listă deschisă, întocmai ca vocabularul; niciun vorbitor nu cunoaşte toate proverbele şi nici toate cuvintele;
- vorbitorul nu participă la crearea proverbului, aşa cum nu participă nici la crearea cuvintelor, relaţia referenţială care fixează o astfel de propoziţie pentru o astfel de situaţie există în discurs ca orice relaţie referenţială între semnificant şi semnificat;
- în discurs locutorul îşi alege din rezervorul lexical proverbul care convine situaţiei, aşa cum ar alege cuvântul care se adaptează mai bine contextului.

Mai multe argumente pot fi aduse şi contra acestei teorii:

- dacă proverbul este un semn, el nu este ca şi cuvântul un semn arbitrar, pentru că semnificantul – fraza literală care îi serveşte ca suport – descrie situaţia care constituie semnificatul;
- cuvântul denumeşte o noţiune, în timp ce proverbul denumeşte un mesaj complet; cuvântul care nu este integrat în discurs este de natură abstractă; proverbul, chiar şi în dicţionar, este purtător al unui mesaj.

Prin urmare, proverbul denumeşte o situaţie arhetipică şi nu cere să fie interpretată de fiecare dată când este utilizat în discurs. Locutorii sunt capabili să utilizeze corect proverbele, ceea ce înseamnă că sensul funcţional al acestor enunţuri este clar, deşi referentul este greu de formulat. Se consideră că structura semnificantului indică structura semnificatului.

Astfel, am constatat că proverbul constituie un enunţ anonim, de origine populară, cu o autonomie gramaticală şi referenţială. Acest enunţ are o valoare expresivă, fiind condimentată cu ritm, rimă şi cu asonanţe. Deseori paremiile exprimă un avertisment sau o învăţătură trasă dintr-o experienţă. Aceste enunţuri tratează un subiect de interes practic, aplicabil în situaţiile umane simple şi fundamentale. Ele posedă, de asemenea, o putere previzibilă, rezultând din caracterul lor de frază generică care exprimă o idee prezentată ca un adevăr omnitemporal. Deseori proverbul poate fi inserat în discurs pentru a aduce un argument. Acest argument este de o importanţă primordială, pentru că el sprijină discursul. Aceste paremii impresionează cititorul prin ideea pe care o exprimă şi prin originalitatea exprimării. Rolul argumentativ al enunţului paremiologic este deseori completat de valoarea estetică. Această valoare este direct proporţională calităţii imaginii care serveşte ca suport mesajului şi mijloacelor stilistice etalate în proverb.

Discursul paremiologic la nivel interlingual

Menţionăm, de asemenea, că discursul paremiologic poate fi actualizat şi în plan interlingual. Pentru a reda particularităţile definitorii ale proverbelor, sub aspect interlingual, am insistat asupra tehnicilor de traducere al lor.

Procesul comunicării interlinguale implică un locutor, un receptor, un traducător, un obiect pe care locutorul vrea să-l comunice receptorului şi semnele lingvistice prin intermediul cărora se comunică. Ferdinand de Saussure consideră semnul lingvistic drept o asociaţie indisolubilă dintre „semnificant" şi „semnificat", adică o asociaţie dintre un concept şi o imagine acustică [3]. O schemă analoagă ne prezintă şi procesul traducerii:

Semnificatul (noţiunea de copac)

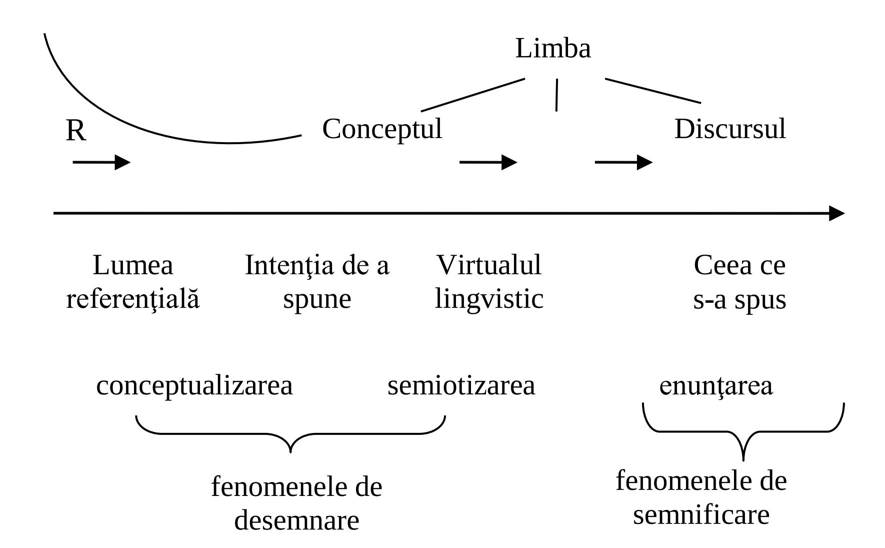
↙ ↘

A1 = A2

Liniile notate prin A1 şi A2 reprezintă asociaţiile dintre noţiunea copac şi imaginile acustice în franceză *arbre* şi în română *arbore*. Semnul egalităţii dintre cele două imagini acustice arată că lanţul acustic *arbre* din original trebuie substituit în traducere prin lanţul acustic *arbore*. Deci, procesul traducerii s-ar putea defini drept o operaţie de stabilire a unei echivalenţe între două imagini acustice din două limbi diferite în baza asocierii lor cu aceeaşi noţiune, operaţie care permite substituirea unei secvenţe sonore prin altă secvenţă sonoră. Ferdinand de Saussure arată în lucrarea sa că orice semn lingvistic stă în centrul unei „constelaţii asociative". Vederea sau amintirea unui *copac* (arbre) evocă în spiritul locutorului imaginea vizuală sau conceptul (arbore), acest concept evocă prin asociere imaginea acustică a cuvântului (arbre); sunetele (arbre) transportate în aer sub forma undelor sonore ajung la urechea receptorului şi provoacă în spiritul său imaginea acustică (arbre) care evocă prin asociere imaginea conceptuală (arbore). Există, deci, o asociere fizică bipolară care implică doi termeni: forma semnificantă şi conceptul semnificat. O comunicare eficace se stabileşte în cazul în care ambele imagini *arbre* şi *arbore* coincid. Acest fapt se bazează pe relaţii foarte complexe:

a) relaţii dintre concept şi obiect (chose);
b) relaţii dintre concept şi imaginea acustică a semnului;
c) relaţii dintre imaginea acustică a semnului şi forma sa sonoră actualizată;
d) transmiterea şi receptarea semnului;
e) formarea imaginii acustice şi a conceptului în spiritul receptorului şi relaţia conceptului primit cu obiectul.

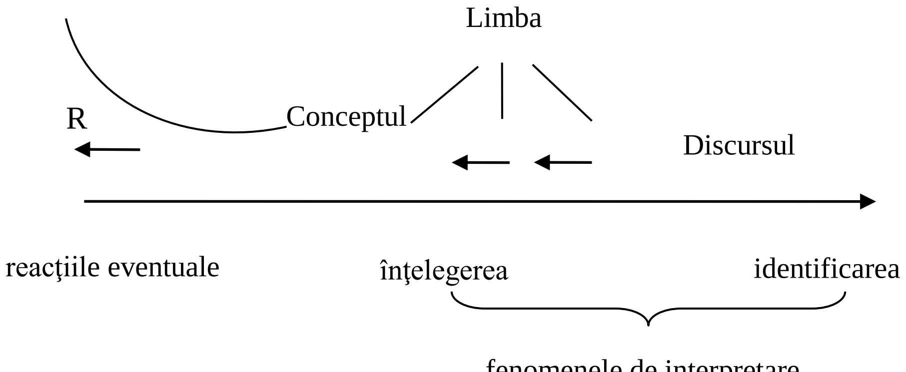
Procesul de traducere este o interacţiune care poate fi concepută, mai întâi, prin parcursul onomasiologic (intenţiile de a spune spre manifestările lingvistice) şi prin interpretarea parcursului semasiologic (texte sau mesaje complexe care permit a înţelege). Emiţătorul este cel care concepe mesajul şi este responsabil de mesaj. El are un punct de plecare referenţial, care poate fi de orice natură. Anume emiţătorul devine conştient de *intenţia sa de a spune*, în măsura în care el *conceptualizează* intenţia sa de a semnifica. Această organizare mintală trebuie semiotizată prin intermediul mijloacelor furnizate de un sistem semiotic, de o limbă naturală în acest caz. Această limbă fiind şi ea compusă din sistemul său de limbă, sistem virtual, şi de mecanismele de enunţare care permit realizările discursive. Parcursul onomasiologic poate fi prezentat în felul următor [4, p.16]:

Din această schemă se observă că extinderea referenţială este infinită, iar intenţia de a spune este concisă. În acest context, e cazul să menţionăm că „lumea referenţială" desemnează ceea ce eu văd, ceea ce aud, ceea la ce eu mă refer în mintea mea sau în imaginaţia mea. În timpul actului verbal, locutorul poate recurge la un referenţial văzut, amintit sau imaginat. Limba oferă un vast domeniu bine definit (mecanismele gramaticale sunt bine determinate, dar limitele lexicului cunoscute de către individ sunt imprecise). În cazul schimbului lingvistic, receptorul are ca punct de plecare textul oral. Datorită competenţelor sale, el va identifica elementele discursive pentru a construi o ipoteză de sens care îl vor ghida spre înţelegerea mesajului, pentru a-l reprezenta în minte, a-l conceptualiza.

Parcursul semasiologic poate fi prezentat schematic în felul următor [4, p.17]:

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.45-52

În acest context, e cazul să menţionăm că existenţa unui semnificant presupune în acelaşi timp şi existenţa unui semnificat. La rândul său, un semnificat este materializat datorită existenţei unui semnificant care îl face cunoscut. Altfel spus, existenţa semnificatului presupune existenţa semnificantului. Dar numai în procesul comunicării semnificatul îşi găseşte semnificantul.

Comunicarea interlinguală este un act ce presupune mereu o alegere. În interiorul universului semnificant se aleg mereu unele semnificaţii şi se exclud altele. Comunicarea este exerciţiul unei oarecare libertăţi, dar e vorba despre o libertate limitată.

Tehnici de traducere a proverbelor

Bagajul cognitiv al traducătorului constituie o bogată sursă de soluţii în traducerea proverbelor. Însă, pentru ca recurgerea la elementele cognitive extratextuale să fie eficace, trebuie ca acestea să fie inspirate dintr-un bagaj comun al traducătorului şi al destinatarilor/cititorilor potenţiali ai mesajului/filmului. Exploatarea bagajului cognitiv constituie pentru traducător un vast câmp de investigare şi creativitate.

În acest context, e cazul să menţionăm că, după părerea lui Jacqueline Henry, se poate recurge la patru tipuri de traducere a proverbelor: traducerea izomorfă; traducerea omomorfă; traducerea eteromorfă; traducerea liberă [5, p.111].

Distincţia stabilită dintre diferitele tipuri de traducere a proverbelor este fondată pe menţinerea sau nemenţinerea aceluiaşi procedeu ca în textul original, a aceluiaşi tip de proverb, a cărui motivaţie să fie lingvistică, funcţională sau contextuală.

Traducerea izomorfă (din greacă *iso* – „egal" şi *morphe* – „formă") permite traducătorului să redea proverbul întocmai ca în limba sursă, păstrându-se modelul structurii şi utilizându-se aceiaşi termeni ca în original. Este vorba despre o traducere literală, reluându-se totodată cuvintele care corespund celor din original şi tipul de proverb utilizat:

- *Qui s'excuse s'accuse. / Cine se scuză se acuză.*
- *L'homme propose et Dieu dispose. / Omul propune, iar Dumnezeu dispune.*

Traducerea omomorfă (de la *homos* – „asemănător" şi *morphe* – „formă") este procedeul de traducere a unui proverb printr-un alt proverb echivalent. În diferite culturi, una și aceeași realitate este deseori reflectată prin proverbe diferite. Traducerea omomorfă este, fără îndoială, cea spre care traducătorul are tendinţa de a se orienta în prima etapă a căutării unui echivalent proverbului din limba sursă. La prima vedere, se pare că e imposibil a găsi un proverb care să corespundă celui din original şi traducătorul încearcă să caute, în limba sa, un echivalent creat de alţi termeni (sugeraţi de context şi de recurgerea la bagajul său cognitiv), dar păstrând acelaşi procedeu. Existenţa aceleiaşi trăsături de înţelepciune în ambele limbi-culturi facilitează uneori munca traducătorului, care poate să se mulţumească făcând apel la un proverb „corespondent", chiar dacă metafora nu este aceeași în ambele limbi. Este vorba despre o echivalenţă categorială, ceea ce înseamnă că unui proverb din limba sursă trebuie să-i corespundă un alt proverb din limba ţintă:

- *Qui se ressemble s'assemble. / Spune cine ţi-i prietenul şi ţi-oi spune cine eşti.*
- *Chat et chaton chassent le raton. / Ce naşte din pisică şoareci prinde.*
- *A bon chat, bon rat. / Şi-a găsit tingirea capacul.*
- *Qui peu endure, peu dure. / Cu răbdarea treci şi marea.*

Găsirea unui proverb echivalent în limba română este posibilă datorită analizei valorii pragmatice a proverbului. Într-adevăr, proverbul din limba sursă, precum şi corespondentul său din limba ţintă, trebuie să aibă aceeaşi valoare funcţională, acelaşi efect asupra cititorului/spectatorului. Dacă în procesul traducerii nu s-ar găsi un proverb echivalent, rezultatul obţinut riscă a nu fi strălucitor şi ar putea să se piardă o bună parte din efectul versiunii originale. În procesul de căutare a echivalențelor, traducătorul trebuie să se preocupe de funcționalitatea proverbului, căutând echivalente în aceeași categorie.

Proverbele sunt indisolubil legate de limba și cultura în care au apărut, de aceea una și aceeași semnificație este redată prin procedee diverse în diferite limbi. În unele cazuri, pentru a reda coerenţa şi lizibilitatea textului, e mai bine să optăm pentru traducerea *eteromorfă* (de la *heteros* – „altul" şi *morphe* – „formă"), deci pentru un alt tip de enunț decât cel din original. Într-adevăr, păstrarea aceluiaşi procedeu nu e de ajuns să garanteze reuşita, reproducerea funcţiei şi efectului unui proverb. În loc de a produce un proverb mai puţin firesc, care nu respectă caracteristicile limbii ţinte şi care nu se include în contextul limbii ţinte, e preferabil a se recurge la un procedeu mai compatibil cu limba de traducere, pentru a găsi un echivalent care nu jenează citirea traducerii. Traducătorul poate da dovadă de creativitate în cazul în care cultura țintă nu a elaborat un proverb corespunzător. Prin urmare, traducătorul poate traduce un proverb printr-o aluzie, o metaforă susceptibilă de a crea un joc de cuvinte. Esențialul constă în a transmite fidel sensul și efectul produs de către proverb asupra cititorului/spectatorului din textul sursă.

Cea de-a patra categorie este constituită de „*traducerea liberă*" care permite trecerea de la proverb, din limba sursă, la altă formă în limba țintă. Putem vorbi în acest context despre o traducere semantică. Traducătorul poate decide transmiterea sensului enunțului proverbial dar nu și caracterul său proverbial.

Misiunea traducătorului constă în a face să corespundă o formă din limba sursă cu o altă formă din limba țintă, păstrând, pe cât e de posibil, nu doar constrângerile paremiologice, dar și spiritul textului. În cazul proverbelor, dificultatea este dublă: traducătorul trebuie să se preocupe atât de structură/formă, cât și de sensul transmis. Ideal ar fi ca traducătorul să asigure o dublă corespondență, a semnificantului și semnificatului, în procesul de transfer din limba sursă în limba țintă. Sensul vehiculat trebuie să se mențină în interiorul aceleiași subclase paremice.

În ultimele decenii, în studiile paremiologice apare un tip de traducere denumit „*traducerea paremiologică*" având scopul de a cerceta paremiile în limba țină care coincid formal, semantic și pragmatic cu paremiile din limba sursă; această coincidență trebuie să se regăsească în domeniul sensului, formei și funcționalității. În acest context, Marina Garcia Yelo distinge două tipuri de echivalente: *echivalentul literal*, când proverbul din limba țintă are aceeași formă și un sens identic ca și cel din limba sursă, ca în exemplul următor: *Tu te dois d'aimer ton prochain comme toi-même. / Iubeşte pe aproapele tău ca pe tine însuţi (Rien à declarer)* şi *echivalentul conceptual*, în cazul când proverbul din limba țintă are același sens ca și cel din limba sursă, dar forma lor este diferită: *Dieu sait rappeler à Lui ses brebis égarées. / Domnul ghidează oile rătăcite (Rien à declarer)* [6, p.82].

Prin urmare, în procesul traducerii paremiologice e necesar a localiza proverbul în limba țintă care exprimă în cel mai exact mod posibil sensul proverbului din limba sursă; este vorba despre un echivalent conceptual. Dacă în procesul de cercetare se găsește și un echivalent formal, este și mai bine. Traducătorul trebuie, totuși, să descopere un *echivalent tipologic:* pentru un proverb din limba sursă să găsească ca echivalent alt proverb în limba țintă.

Jean-Claude Anscombre afirmă că în procesul de căutare a unor echivalente traducătorul recurge întâi de toate la un fond comun (limbile franceză și română fiind limbi romanice dispun și de un fond comun de enunțuri paremiologice). Chiar dacă franceza și româna au caracteristici conexe care manifestă o dimensiune universală, traducerea proverbelor rămâne o problemă complexă. Prin urmare, cercetătorul recomandă traducătorilor să recurgă la *echivalență categorială* (a căuta un proverb echivalent), *echivalență lexicologică* (invarianța formei – menținerea structurii), *echivalență stilistică* (invarianța stilistică – respectarea nivelului stilistic), *echivalență ritmică* (respectarea structurii ritmice), *echivalență sintagmatică* (proverbul trebuie să asigure coeziunea discursului, să se integreze perfect în interiorul discursului) [7, p.23-31].

Michel Ballard consideră că traducătorul, în procesul de traducere a proverbelor, aplică o echivalență prestabilită în memorie, încercând să-și amintească și să substituie o formă prin alta, fiind în același timp preocupat și de transferul funcției proverbului [8, p.51]. Lingvistul susține că „golurile proverbiale" pot condiționa, ca și „golurile lexicale", comportamente creative, anume la acest nivel este solicitată creativitatea traducătorului.

Prin urmare, traducerea proverbului deschide calea explorării unui domeniu în care interferează lingvistica, stilistica, culturalul, stereotipul, creația. Traducerea proverbelor nu constituie un exercițiu mecanic, implicând numeroase procese de analiză și reflecție.

Într-adevăr, a reuși să faci o bună traducere, fidelă textului limbii sursă și în același timp corectă în limba țintă înseamnă a găsi o corespondență totală (semantică și formală). Ca să putem vorbi despre o corespondență totală, proverbul trebuie să prezinte, în ambele limbi, același lexic, o structură sintactică identică și, bineînțeles, același sens. Uneori, ar părea o misiune imposibilă. Acest fapt îl obligă pe traducător să aibă cunoștințe de paremiologie, destul de profunde, în ambele limbi de lucru pentru a putea găsi corespondențe între limba sursă și limba țintă.

În prezentul studiu ne-am propus să analizăm traducerea proverbelor din comediile franceze subtitrate în limba română. Chiar dacă e vorba de două limbi romanice, trecerea dintr-o limbă în alta poate fi complicată. Identificarea proverbelor și interpretarea valorii semantice și a funcțiilor lor în context poate de asemenea varia de la un traducător la altul. Prin urmare, și rezultatul final al fiecărei traduceri poate fi diferit. Astfel, traducătorul poate să recurgă la următoarele procedee [9, p.73-77]:

Corespondența totală. Ca să putem vorbi despre o corespondență totală a proverbelor din ambele limbi, trebuie să avem o echivalență nu doar semantică, dar și formală a ambelor enunțuri proverbiale. Dacă există această echivalență, traducătorul trebuie să adopte această soluție: *Les grands hommes sont ceux qui ont du coeur. / Marii oameni sunt cei care au inimă* (*Supercondriaque*). Din punct de vedere formal, proverbul prezintă o structură sintactică și un lexic echivalent în ambele limbi. Proverbul face referință la generozitatea oamenilor.

Corespondența parțială. Acest tip de corespondență, numită parțială, este utilizat de traducător în cazul când vocabularul sau structura sintactică prezintă unele diferențe: *Les voies du Seigneur sont impénétrables. / Căile lui Dumnezeu sunt misterioase (Rien à declarer).* Acest enunț are o structură asemănătoare în ambele limbi, dar prezintă diferențe la nivel lexical. Într-adevăr, substantivului *impénétrables* îi corespunde substantivul *misterioase* în limba română. Traducătorul a utilizat procedeul echivalenței pentru transferarea mesajului, iar mimica și gesturile personajelor, contextul de enunțare creează efectul umoristic. Proverbul *Même les plus grands chênes tous un jour ont été un gland. / Chiar și cei mai înalți stejari au fost cândva o ghindă* (*Supercondriaque*) face referință la faptul că „lucrurile mari se fac din lucruri mici". Din punct de vedere formal, echivalentul în limba română prezintă unele diferențe în structura sintactică, dar împărtășesc același lexic și reprezintă o echivalență semantică.

Prin urmare, traducătorul poate să recurgă la următoarele tehnici de traducere a proverbelor:

Traducerea literală, care poate fi utilizată în cazul unei corespondențe totale: *Qui bâille avant six heures se couche après minuit. / Cine cască înainte de ora 6 adoarme după miezul nopții*. (*Un plan parfait*) ; *On est fait l'un pour l'autre*. / *Suntem făcuți unul pentru altul.* (*Un plan parfait*) ; *Souvent imité, jamais égalé. / Adesea imitate, niciodată egalate*. (*Un plan parfait*)

Substituirea. Traducătorul substituie proverbul cu un alt proverb în limba română cu sens asemănător: *Bonne renommée vaut mieux que ceinture dorée. / Un nume bun face mai mult decât aurul.; C'est la fin des haricots! / Asta a fost ultima picătură!; On est tous dans le même bain./ Suntem în aceeaşi oală.; Charité bien ordonnée commence par soi-même. / Bunătatea începe acasă.*

Aceste proverbe au fost substituite prin alte proverbe echivalente în limba română, având același sens ca în limba franceză. Traducătorul a reușit să păstreze atât echivalența semantică, cât și structura bimembră și rima internă.

Reducerea. Unii autori pot cita proverbe incomplete. Este o modalitate de a-i face pe cititori să participe activ la jocul de reconstituire a enunțului proverbial. Jocul funcționează dacă cititorul cunoaște proverbul. De exemplu, proverbul *L'amour est aveugle. / Dragostea e oarbă.* (*Un plan parfait*): forma completă a proverbului este *L'amour est aveugle, mais le mariage lui rend la vue.* Traducătorul păstrează forma redusă a proverbului în limba română. În alte cazuri poate completa proverbul în limba țintă sau îl poate explica.

Adăugarea. Traducătorul recurge la acest procedeu în cazul proverbelor incomplete, propunând varianta completă a proverbului. Traducătorul preferă versiunea completă a proverbului din necesitatea redării mai clare a sensului.

A traduce ceea ce e enunțat într-o limbă, păstrând echivalența semantică și expresivă, este un proces complicat. Diferențele lingvistice și culturale redau munca traducătorului destul de dificilă.

Vom menţiona în mod expres că cel care joacă cu cuvintele este un actor care posedă arta şi inteligenţa de a o face într-o manieră eficace, pentru că aceasta implică un grad de erudiţie şi o abilitate de a combina cuvintele ca ele să intrige, să surprindă şi să-l facă pe cititor să râdă.

Concluzii

Studierea proverbelor demonstrează faptul că aceste formule convenționale nu constituie aspecte periferice, izolate ale limbajului. Aceste enunțuri paremiologice ne transmit o importantă informație semantică, gramaticală și culturală. Proverbele, datorită utilizării lor frecvente, fac parte din memoria colectivă a unei țări și ne permit să realizăm inferențele necesare pentru a înțelege sensul lor figurat.

A traduce un proverb înseamnă a transpune o mentalitate națională, pentru a fi înțeleasă în cadrul unei alteia, fiind în final la fel de original. Traducerea proverbelor rămâne a fi, totuși, un exercițiu dificil, în cadrul căruia traducătorul trebuie să reproducă fidel în textul țintă toate particularitățile proverbului din textul sursă. Intraductibilitatea proverbelor poate fi generată de diferiţi factori, unii fiind de natură lingvistică, iar alţii de natură traductologică. Paralel cu teoria intraductibilităţii proverbelor poate fi pusă în discuţie problema traducerii „formei". Traducerea proverbelor pune în faţa traducătorului unele probleme ce ţin de ritm, rimă şi, în acelaşi timp, de redarea emoţionalului. Ceea ce pare cam dificil este a reda într-o altă limbă structura şi conţinutul originalului.

Pentru a admite traductibilitatea proverbelor, trebuie să optăm pentru teoria traducerii-echivalenţă şi nu pentru cea prin transliteraţie. Aceasta din urmă se ciocneşte cu diferite obstacole ale structurii limbilor şi cu diferite extensiuni semantice ale unităților lexicale ale unei limbi.

Pentru a traduce un proverb, se iau în considerare următoarele elemente: funcția proverbului în discursul audiovizual, efectul său (mnemotehnic, ludic) şi contextul verbal sau cognitiv care îi poate oferi „pilonii" pentru a construi un efect echivalent. Mijloacele care pot fi de folos în găsirea unui proverb analog sunt extratextuale, cu recurgerea la bagajul cognitiv al traducătorului şi la asocierile sale de idei cu complementele noţionale pe care le extrage, mai mult sau mai puţin conştient, din memoria sa. „Traducerea proverbială" implică un mare efort mintal, pentru a înțelege proverbul în limba sursă, pentru a capta valoarea sa semantică și pragmatică și pentru a localiza corespondența în limba țintă.

Referințe:

1. SCHAPIRA, Ch. *Les stéréotypes en français: proverbes et autres formules*. Paris: Ophrys, 1999. 172 p. ISBN 2-7080-0911-7
2. GRĂDINARU, A. *Atracția paronimică în limba franceză*. Chișinău: CE USM, 2007. 212 p. ISBN 978-9975-70-286-7
3. SAUSSURE, F. de. *Cours de linguistique générale*. Paris: Payot, 1993. 520 p. ISBN 2-228-88165-1
4. POTTIER, B. *Sémantique générale*. Paris: PUF, 1992. 237 p. ISBN 2-13-044159-9
5. HENRY, J. *La traduction des jeux de mots*. Paris: Presses Sorbonne Nouvelle, 2003. 297 p. ISBN 2-87854-248-7
6. GARCIA YELO, M. Sources parémiologies françaises et espagnoles face à la traduction. En: *Traductologie, proverbes et figements*. Michel Quitout, Julia Munoz (éd.). Paris: Harmattan, 2009, p.81-98. ISBN 978-2-296-07946-5
7. ANSCOMBRE, J.Cl. La traduction des formes sentencieuses: problèmes et méthodes. En: Michel Quitout, Julia Munoz (éd.). *Traductologie, proverbes et figements*. Paris: Harmattan, 2009, p.11-35. ISBN 978-2-296-07946-5
8. BALLARD, M. Le proverbe: approche traductologique réaliste. En: Michel Quitout, Julia Munoz (éd.). *Traductologie, proverbes et figements*. Paris: Harmattan, 2009, p.37-53. ISBN 978-2-296-07946-5
9. CHACOTO, L. La Celestina de Fernando de Rojas et la traduction portugaise des proverbes. En: Michel Quitout, Julia Munoz (éd.). *Traductologie, proverbes et figements*. Paris: Harmattan, 2009, p.71-80, ISBN 978-2-296-07946-5
10. Rien à déclarer disponibil la adresa https://www.filme3d.net/filme-hd/8215-rien-a-declarer-nothing-to-declare-2010.html#server1 Accesat: 20.01.2020
11. Supercondriaque. Disponibil: https://filmehd.se/supercondriaque-2014-filme-online.html Accesat: 01.04.2020
12. Un plan parfait. Disponibil: https://filmehd.se/un-plan-parfait-un-plan-perfect-2012-filme-online.html Accesat: 10.04.2020
13. http://limbafranceza.ro/vocabular/proverbe Accesat: 12.04.2020

Date despre autor:
Angela GRĂDINARU, doctor în filologie, conferențiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: angelagradinaru16@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5225-6583

Prezentat la 07.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.53-56

CZU: 81'373.612.2:611 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984871

DENOMINAȚII METAFORICE ALE PĂRȚILOR CORPULUI UMAN

Eugenia MINCU

Institutul de Filologie Română „B.P. Hasdeu"

Metafora este una dintre cele mai uzuale modalităţi de a modela realitatea, iar metaforizarea este un fenomen cognitiv, care implică mecanisme gnoseologice universale la nivel conceptual.

Terminologia medicală abundă în termeni-metafore. Conform datelor prezentate de către specialiştii, în domeniul medical sunt atestaţi 3500 de termeni medicali-metafore, dintre care 1000 sunt termeni utilizaţi în domeniile anatomie şi clinică.

În terminologia anatomică predomină metaforele la nivel de microunivers; transpoziţia presupune proprietăţile fizice (formă, mărime, situare, stare, culoare etc.), funcţiile obiectului (tactil, cinetic etc.) din „spaţiul limitat".

Cuvinte-cheie: *denominații, metaforă, terminologie, medicină, corp uman.*

METAPHORICAL DENOMINATIONS OF THE PARTS OF THE HUMAN BODY

Metaphor is one of the most common ways to model reality, and metaphorization is a cognitive phenomenon, which involves universal gnoseological mechanisms at the conceptual level.

Medical terminology abounds in metaphorical terms. According to the data presented by the specialists, in the medical field are attested 3 500 medical terms-metaphors, of which 1000 are terms used in the anatomy and clinical fields.

In anatomical terminology, metaphors predominate at the microuniverse level; transposition involves the physical properties (shape, size, location, state, color, etc.), the functions of the object (tactile, kinetic, etc.) in the "limited space".

Keywords: *denominations, metaphor, terminology, medicine, human body.*

Metafora este puntea dintre ceea ce știm și ceea ce vrem să știm.
(Warren K.Wake)

În faimoasele *Dialoguri ale lui Platon* este prezentă esenţa „potrivirii numelor": „..ar exista în chip firesc, pentru fiecare din realităţi, o dreaptă potrivire a numelui" [1, p.251].

„Dreapta potrivire a numelui" în terminologia medicală se axează pe realităţi cotidiene antice, pe mitologie, pe folclor etc. Gândirea metaforică face parte din sistemul conceptual uman; este esenţială modului în care ne înţelegem şi înţelegem, comunicăm, învăţăm, descoperim şi inventăm. „Metafora este, mai întâi, un mod de gândire, apoi un mod de exprimare a cuvintelor" (Geary James) [2].

Metafora și limbajul specializat. Esenţa metaforei rezidă în înţelegerea unei noţiuni prin intermediul termenilor care exteriorizează alte noţiuni. În lucrarea sa fundamentală *Încercare asupra semasiologiei limbei române* (1887), Lazăr Șăineanu se referă la creațiile metaforice, creații care sunt analizate și ca efecte ale generalizării (sau „limitării") cuvintelor aparținând „primitiv" (= originar) „limbii agricole", „graiului ciobănesc", celui „vânătoresc" și, respectiv, ale „scăderii sensului" prin scăpătarea desăvârșită a titlurilor și a rangurilor străine" [*apud* 3, p.127].

Cercetătoarea Elena Toma propune o clasificare a metaforei antropomorfice, menționând o dublă direcție [4, p.116-128]:

a) nume de organe umane pentru obiecte, plante etc.;

b) nume de obiecte, plante, animale, pentru denumiri de organe umane.

Elena Toma precizează: „Metafora antropomorfică poate fi numită și metaforă transpozitivă, deoarece înregistrează transfere metaforice, univoce sau biunivoce, în cadrul aceluiași regn sau regnuri diferite". În definiția oferită de cercetătoare, metafora antropomorfică este un aspect al metaforei terminologice: un procedeu lexical în proces de formare a terminologiei funcționale, care oferă expresivitate și valoare stilistică. Metafora terminologică este o „imagine funcțională" diferită de imaginea poetică propriu-zisă [*Ibidem*]. Transpoziția semantică permite a stabili tipologia metaforelor terminologice: a) transfer animat → inanimat și *viceversa*; b) transfer interregn; c) transfer interdisciplinar.

Metafora nu este nimic altceva decât „capacitatea românilor de a crea, prin intermediul metaforei, o terminologie funcțională, prin intermediul resurselor lexicale proprii", „o modalitate de a transforma un termen

popular în termen savant. Metafora ca modalitate de formare a unei terminologii științifice este revelatoarea limbajului specializat *in statu nascendi*" [*Ibidem*].

Denominații metaforice existente în terminologia anatomică. În terminologia anatomică predomină metaforele la nivel de microunivers; transpoziţia presupune proprietăţile fizice (formă, mărime, situare, stare, culoare etc.), funcţiile obiectului (tactil, cinetic etc.) din „spaţiul limitat"; totuşi, elementele terminologice sunt omniprezente. În secolul al XIX-lea, un vestit anatomist ironiza faptul că mitologia a „invadat" anatomia: *cornu Ammonis/ cornul lui Amon* (termen introdus de către G.Aranci (1530-1589); *mons sacer Veneris/ muntele sacru al Venerei* „muşchii care asigură funcţionarea degetului mare"; *os Priapri/ osul lui Priap* etc.

În prezentul articol propunem o clasificare a metaforelor atestate în terminologia anatomică [5; 6, p.1-27; 7, p.1101-1107; 8, p.364-368; 9, p.48-54; 10, p.581- 587; 11; 12, p.29-30].

I. Matricea metaforică, nivel de microunivers

1. Metafora ambianţei (realitatea cotidiană)

a) Casa şi împrejurimile: într-o casă romană se pătrundea prin *vestibulum* spre *atrium*. Cuvântul *vestibulum* desemna „spaţiul închis dintre strada şi uşa casei, intrarea". În terminologia anatomică sunt prezenţi termenii *vestibul bucal, vestibul duodenal, vestibul osos* etc. Camerele *vestibulum* şi *atrium* erau unite.

Termenul *atriumul* (inimii) derivă de la *atrium* „antecamera cu pereţii afumaţi" (< lat. *ater* „negru"), deoarece focul ardea în mijlocul încăperii.

Termenul *thalamus,* utilizat de către Galenus pentru a desemna „camerele interne ale creierului", în uzul antic era „dormitorul, camera din interiorul casei".

În Grecia antică, „peretele despărţitor al camerelor" se numea *phragma* (varianta romanică *septum*). În terminologia medicală se atestă dubletul < lat. *sept* „perete care separă două cavități" – < gr. *diaphragma* „formaţune care separă toracele de abdomen", termeni utilizatţi în terminologia anatomică. Grinda acoperișului se numea *trabes* „bârna mare" şi *trabeculum* „bârna mică"; în terminologia medicală sunt atestaţi termenii *trabecul, trabecular* „filamente fine anostomozate în formă de bandă sau fascicul". Locurile de trecere în casa romană erau denumite *fauces,* arcada – *fornix*. Latinescul *porta, ae, f* „poartă de intrare" este prezent în termenul creat de către Galenus *vena porta/ vena portă*.

2. Artefactele

a) Obiectele şi uneltele agricole: *vomer, ĕris, m* „fierul plugului" este utilizat intact cu semnificaţia de „os turtit care desparte fosele nazale"; *falx, falcis* „coasă, seceră, cosor" – în anatomie „formaţiuni facliforme în formă de coasă". Termenul *pelvis* „parte a scheletului uman, situată la baza trunchiului, formată din oasele coxale și din osul sacru" derivă din grecescul *pelike* „cupă"; în varianta latinizată desemnează „bazin, rezervor". Alte exemple: *ciocănel, scăriţă, nicovală, sac lacrimal, vas sangvin* etc.

b) Formaţiunile de luptă: termenul *falangă* „os mic care formează scheletul unui deget" s-a format în baza cuvântului *phalanx, angis, f* „trupă, mulţime" indica o „formaţiune de luptă în rânduri strânse la greci, macedoneni, gali şi germani".

Grecescul *thorax, akos* „platoşa luptătorilor greci" a format termenul *torace* „cavitate a corpului cuprinsă între gât și abdomen".

c) Vestimentaţia şi podoabele: broşele, agrafele, podoabe ale femeilor în Grecia antică erau numite *fibula,* iar partea agăţabilă – *pironeus*; ambii termeni sunt prezenţi în terminologia anatomică.

d) Instrumentele muzicale: termenul *claviculă* din latinescul *clavicula, ae, f* este diminutivul cuvântului *clavis* „cheie muzicală". *Salpinx* în latină însemna „trompetă"; în anatomie, termenul *trompa lui Eustache* desemnează segmentul care „uneşte urechea medie cu fosele nazale", iar *trompa lui Falloppio = trompă uterină* – segmentul care „face legătura între ovar şi uter". Grecescul *tympanum, i, n* „instrument orchestral, tambur" stă la baza termenilor complecşi: *membrana timpanului, osul timpanului* etc.

3. Metafora antropomorfică/ somatică

Termenul *homunculus* (< lat. *homunculus, i, m* „omuleţ"), motor şi senzitiv, presupune „proiecţiile în zona cortexului, cu formă de corp omenesc". *Omulețul* are cap enorm, limba voluminoasă, mâini enorme. Acest mozaic cortical este determinat de frecvenţa stimulării motorii şi senzitive; segmentele mai dezvoltate sunt cele mai solicitate.

Termenul este creat în Evul mediu de către alchimişti, care încercau să dea naştere, prin magnetizarea spermatozoidului, unei fiinţe asemănătoare omului.

Alte exemple: *capul pancreasului, corpul limbii, corpul tibiei, lingula* etc.

1. Metafora zoomorfică: *aripa crestei de cocoş, creasta tuberculului, muşchi pterigoid, inimă de bou* etc.

2. Metafora botanică: termenul anatomic *amigdală* derivă din grecescul *amygdale* „o migdală”. Latinescul *glans, ndis, f* „ghindă, orice alt fruct care seamănă cu ghinda” este la originea termenului *glandă* (endocrină, sudoripară etc.). Metaforele se axează pe similitudine de formă.

Alte exemple: *cortex prefrontal, rădăcina nervului, ram dental, trunchiul jugular stâng* etc. Termenul *trunchi* desemnează cel mai voluminos segment anatomic al corpului uman. „Arborele vieţii” al cerebelului (< lat. *arbor vitae cerebelli*) este un „desen rezultat din disecția sagitală a cerebelului, care poate fi asociat cu tuia, arbore veşnic verde”, făcând trimitere la pomul vieţii şi al destinului. Aceste transpoziţii metaforice floră – om fac trimitere la conceptualizarea corpului uman ca parte integrală a biosistemului (comuniunea om/ natură).

Morsus diaboli seu fimbriae tubae uterinae este un termen anatomic învechit – *muşcătura diavolului sau fibrele trompei uterine* care fac conexiunea cu ovarul.

3. Metafora geomorfică: latinescul *tuber, ĕris, n* „deal” şi diminutivul său *tuberculum, i, n* „deluşor” formează o serie de termeni anatomici: *tuberculul mare, tuberculul inferior* etc.

Alte exemple: *fosă* (< lat. *fossa, ae, f* „şanţ, groapă”) „fosa nazală”; canal (< lat. *canalis, is, f* „cale”) „canal rahidian: *canal rahidian* v. *canal medular; canal urinar* etc.

4. Metafora axată pe similitudinea funcţiilor: se presupune că termenul *aortă* are la bază cuvântul grecesc *aierein* „a ridica”. Aristotel a folosit acest termen pentru a denumi artera care „ridică” inima.

Alte exemple: termenul *abdomen* derivă de la *abdĕre* „a ascunde”; aici se ascund „în grăsime” viscerele. Cuvântul grecesc *mys* „şoarece” a format elementul terminologic *mio-* „muşchi”. Ce legătură are șoarecele cu muşchiul? Forma şi mişcarea unui muşchi, în special a bicepsului, se aseamănă cu forma şi cu mişcarea unui şoarece. Asocierea este prezentă în mai multe limbi: slavonă – *мышь* „şoarece” şi *мышца* „muşchi”; germană – *maus* „şoarece” şi „muşchi”; arabă – *adal* „soarece” şi *adalah* „muşchi” etc.

II. Matricea metaforică, nivel de macrounivers

1. Metafora antropomorfică

În mitologia antică, *Iris* este zeița curcubeului, cu aripi de aur, considerată crainica (vestitoarea) zeilor. Culorile curcubeului sunt asociate cu membrana colorată a ochiului. În anatomie, *írisul* este „membrană circulară, colorată a ochiului, situată înaintea cristalinului, în mijlocul acesteia se găseşte pupila”.

Bucata de membrană elastică la intrarea în vagin este numită după *Hymen*, zeul căsătoriei.

Atlas, termenul denumeşte prima vertebră care suportă greutatea craniului. Titanul *Atlas* a complotat împotriva lui Zeus, regele zeilor; ca pedeapsă, a fost condamnat să suporte greutatea cerului.

Termenul *tendonul lui Ahile* desemnează „tendonul care prinde muşchiul triceps de calcaneu”; indică punctul vulnerabil, „partea slabă” a eroului legendar *Ahile.*

2. Metafora zoomorfică

Termenul *hipocamp* „excrescenţă de substanţă cenuşie, în planşeul ventriculelor laterali” îşi are originea în mitologia greacă: *hippocampus* „caluţ-de-mare”, care trage trăsura lui Neptun, zeul mărilor şi al oceanelor. Căluțul este reprezentat cu două picioare, coadă de delfin sau de peşte.

3. Metafora botanică

Termenul *microfloră* are la bază numele zeiței Flora, zeița florilor și a grădinilor la romani şi desemnează „totalitatea microorganismelor care trăiesc în mediul uman: mucoasa intestinală, mucoasa nazală etc.”

4. Metafora cromatoformă

Termenul *melanină* (< gr. *melas* „negru”) „pigment negru care se formează la suprafața pielii, mai ales sub influența razelor solare” s-a format de la numele *Melanie* „întuneric sau îmbrăcat în negru”. În mitologia greacă, *Melania* sau *Melanie* este numele dat *Demetrei,* zeița pământului (agriculturii, recoltei), care a îmbrăcat haine de doliu atunci când fiica sa *Persefona* a fost răpită de *Hades* şi dusă în Infern.

5. Metafora arhitectoformă

Acromion „os plat care formează centura scapulară” derivă din *Acropolis* din Atena (< gr. *akron* „vârf” + < gr. *omos* „umăr”), faimoasa clădire grecească antică.

Termenul anatomic *labirint* (*labirintul osos, membranos al urechii interne*) s-a format în baza grecescului *labyrinthis*. La înscăunarea sa, regele *Minos al Cretei* a promis că va aduce în fiecare an sacrificii lui *Poseidon,* dar nu şi-a onorat promisiunea. Zeul mărilor și al oceanelor a trimis un taur alb, care a conceput cu soţia lui *Minos* un fiu, *Minotaur*. Ruşinată, soţia lui *Minos* a ordonat lui *Daedalus* să construiască un labirint pentru fiul său, din care să nu mai iasă niciodată.

6. Metafora sacrală

Osul sacral (< gr. *osteon hieron*) se mai numeşte şi *crucea-șalelor, osul crucii* „formează partea posterioară a centurii pelviene; este compus din cele 5 vertebre sacrale".

Termenul *mărul lui Adam* (< lat. *pomum Adami seu proeminentia laryngea*) reprezintă o asociere de metafore: botanică şi antropomorfică. În accepţia biblică, Adam muşcând din mărul „ispitei", acesta i-a rămas în gât; în anatomie, termenul desemnează „proeminența laringală", „umflătura cartilajului tiroid al laringelui, vizibilă în partea anterior-mediană a gâtului".

Lyra Davidis seu psalterium/ lira lui David este denumirea segmentului anatomic care indică comisura (< lat. *comissura, ae, f* „legătură, colţul gurii") hipocampului „fascicul de fibre nervoase, care uneşte două regiuni simetrice ale emisferelor cerebrale sau ale altor segmente din sistemul nervos".

Concluzii

Împrumuturile lexicale (științifice), la nivel de diferite limbi, moderne, sunt supuse procesului de demetaforizare. Astfel, neologismele terminologice reflectă două procese cronologic distincte: a) metaforizarea realizată în momentul de formare a unei terminologii, prin traduceri din greacă sau latină (traduceri din limbile greacă și latină → termen științific → metaforă) și b) demetaforizarea termenului științific în limbajele epocii moderne (metaforă greco-latină → termen științific).

Referințe:

1. PLATO. *Timeos*. Bury RG, trans. Plato's works (vol). Cambridge, MA: Harward Univarsity Press, 1975. ISBN-13: 978-0674992573
2. GEARY, J. *Metaforic vorbind* (traducere). Iași: Polirom, 2009. 134 p.
3. DUMISTRACEL, St. *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1980. 252 p. ISBN 9786069280041
4. TOMA, E. Sur la formation de la terminologie médicale-biologique en roumain (XVIII – XIXe siècles). En: *Rumänistik in der Diskussion, Guinter Narr Verlag Tübingen*, 1986, p.116-128.
5. ONI, T., CARTIDGE, C. *Medical terminology: A hiding place for Greek terminology*. Junior Dr, Monday, 08 February 2010. Disponibil: http:/ / www.medterms.com/ script/ main/ rt.asp?articlekey=12194.
6. BANAY, G. Introduction to Medical Terminology. Ph. D.: Librarian, Worcester State, January 1948, p.1-27.
7. CHRISTOS, S. G. Etymology of selected medical terms used. Radiology the mythology connection. In: *American Journal Roentgenlogy*, 2002, no178, p.1101-1107; American Journal of Roentgenology, 2002, no.179, p.1347. Disponibil: www.ajronline.org>doi> bs>ajr.178.5.1781101
8. HOLOMANOVA, A. et al. History of medicine. In: *Proceedings of the American philosophical society*, 1950, vol.94, no.4, p.364-368. Disponibil: https://www.amphilsoc.org/publications
9. HOLOMONOVA, A. et al. Andreas Vesalius – the reformer of anatomy. In: *Bratisl. Zec. Listy*, 2001, no.102(1), p.48-54. ISBN-13: 978-1330570128
10. MAREČKOVA, E. et al. Latin as the language of medical terminology: some remarks on its role and prospects. In: *SWISS MED WKLY*, 2002, no.132, p.581- 587. Disponibil: europepmc.org › article › med
11. MELNIC, V. *Aspecte umaniste ale limbii latine*. Chişinău: Medicina, 2000. 40 p.
12. RUSU, V. *Dicţionar medical*. Ediţia a IV-a revizuită şi adăugită. Bucureşti: Editura medicală, 2010. 2064 p. ISBN 9 789-02-2

Date despre autor:
Eugenia MINCU, droctor habilitat, conferențiar universitar; Director adjunct al Institutului de Filologie Română „B.P. Hasdeu".
E-mail: jana_mincu@yahoo.fr
ORCID: 0000-0002-3774-2599

Prezentat la 12.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.57-61

CZU: 81'373.46:61 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984955

PREFIXE ȘI SUFIXE CU VALOARE CONOTATIVĂ ÎN LIMBAJUL MEDICAL

Maria PRUTEANU

Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu"

Mijloacele de îmbogățire a terminologiei medicale, în special derivarea, au constituit obiectivul cercetării.
Rolul elementelor prepozitive și postpositive (prefixe și prefixoide, sufixe și sufixoide), folosite la formarea termenilor inserați în lucrare, a fost elucidat din perspectiva etimologiei, productivității și a frecvenței acestora în limbajul medical.
Cunoașterea semnificației prefixelor, sufixelor și a elementelor terminologice facilitează utilizarea termenilor medicali nu doar în medicină, ci și în uzul cotidian.
Cuvinte-cheie: *prefixe, prefixoide, sufixe, sufixoide, elemente terminologice, lexeme.*

PREFIXES AND SUFFIXES WITH CONNOTATIVE VALUE IN MEDICAL LANGUAGE
The means of enriching the medical terminology, especially derivation, have been the objective of this research.
The role of the preposition and postposition elements (prefixes and prefixoids, suffixes and suffixoids) used to form the terms inserted in the work has been elucidated from the perspective of their etymology, productivity and frequency in medical language.
Knowingt of the meaning of prefixes, suffixes and terminological elements facilitates the use of medical terms not only in medicine, but also in everyday use.
Keywords: *prefixes, prefixoids, suffixes, suffixoids, terminological elements, lexemes.*

Introducere

Terminologia unei discipline nu este o stare, ci un proces niciodată încheiat.
(Silviu Berejan)

Limbajul medical românesc, baza căruia o formează lexemele de origine greacă și latină, nu constituie o excepție de la normele dominante în dezvoltarea unei limbi. Mijloacele de îmbogățire a terminologiei medicale sunt aceleași ca și în cazul vocabularului general al limbii: derivarea, compunerea, conversiunea și împrumuturile lexicale.

În cercetarea dată ne vom referi la formarea termenilor medicali prin derivare, la semnificația unor prefixe și sufixe și la valoarea lor în limbajul medical.

Metodologia de cercetare aplicată în investigația dată este bazată pe principiul etimologic în formarea cuvintelor, din perspectiva funcționalității elementelor de compunere, prin prisma mijloacelor de îmbogățire a vocabularului, în special a limbajului medical.

Semnificația elementelor de compunere greco-latine prepozitive în terminologia medicală românească
Toate elementele fără existență independentă în limba română, profesorul universitar, dr. Petru Zugun le numește *elemente de compunere*. În opinia savantului, cele care se plasează pe primul loc în cuvântul compus „se aseamănă întrucâtva cu prefixele și de aceea au fost numite de unii lingviști *pseudoprefixe* sau *prefixoide*" [1, p.20], iar Mioara Avram le califică drept *elemente de compunere prefixoide* [2, p.25-36].

În româna actuală, unii cercetători au remarcat existența unei tendințe „de a schimba funcționalitatea așa-ziselor pseudoprefixe … în sensul transformării lor în prefixe propriu-zise" [3, p.98], alții susțin că între prefixoide și prefixe „există o deosebire esențială: elementele de compunere au sens lexical deplin, exprimă noțiuni (provenind din substantive, adjective, numerale, verbe), iar prefixele nu au sens lexical deplin, nu exprimă noțiuni (provenind de cele mai multe ori din prepoziții)" [4, p.21].

Elementele terminologice prepozitive reprezintă un procedeu de formare a termenilor medicali în limba română, cu ajutorul prefixelor/prefixoidelor de origine latină sau greacă, numite prepozitive, plasate înaintea radicalului, la începutul termenului, care îi atribuie anumite nuanțe semantice.

Cele mai productive pefixoide, utilizate în scopul de a preciza topografia formațiunii anatomice, sunt:

- ***epi-*** (gr.) = deasupra (*epigastru* < epi-; gaster = stomac; *epiglotă* < epi-*;* glotta = limbă – lamă fibro-cartilaginoasă mediană, dispusă deasupra orificiului laringelui);

- ***extra-*** (lat.) = în afară (*extradural* – situat în afara sau deasupra durei mater; *extrauterin* – în afara cavității uterine);
- ***hypo-*** (gr.) = sub (*hipocondru* < hypo = sub; khondros = cartilaj – regiune abdominală anterolaterală, simetrică, situată lateral față de epigastru, sub cartilajele costale; *hipoderm* – zona tegumentului situată sub dermul profund);
- ***infra-*** (lat.) = sub (*inframastită* < infra-; mastos (gr.) = sân, mamelă; -ită – flegmon retromamar, subadenoidian, dezvoltat în țesutul celular care separă mamela de peretele toracic; *infraliminar* < infra-; limen, -inis = prag – inferior pragului de percepție sau de reacție; *infraclinic* < infra-; klinikos = referitor la pat – care nu provoacă o manifestare clinică și nu poate fi relevat prin examene de laborator);
- ***inter-*** (lat.) = între, localizat între formațiunile anatomice (*interarticular* – situat între două sau mai multe părți osoase care se articulează; *interosos* – care se referă la spațiul sau elementele de legătură între două oase; *intercostal* – situat între coaste);
- ***intra-*** (lat.) = înăuntru; în interior (*intraarticular* – care se află în interiorul unei articulații; *intramural* < intra-; murus = zid – care este situat în grosimea unui perete, fiind separat de suprafață printr-un strat de țesut; *intraventricular* – care se produce în interiorul unui ventricul cardiac sau cerebral);
- ***para-*** (gr.) = lângă, dincolo de (*paracardiac* < para; kardia = inimă – situat în vecinătatea inimii; *paradentar* < para; dens, -ntis = dinte – care este situat lângă dinte; *paratiroide* – glande endocrine mici, situate pe fața posterioară a lobilor laterali ai glandei tiroide);
- ***peri-*** (gr.) = în jurul (*periapical* < peri; apex, -icis = vârf – care este situat deasupra sau în vârful unui organ, al unei formațiuni; *pericard* – sac seros care învelește inima; *pericolic* < peri; kolon = intestin gros – care se află în jurul colonului);
- ***post-*** (lat.) = după (*posthipofizar* < post; hypo = sub; physis = creștere – care se află în relație cu lobul posterior al hipofizei; *posttraumatic* – care se produce după un traumatism sau în consecința acestuia);
- ***pre-*** (lat.) = înaintea (*precondilian* < pre; kondylos = articulație – situat înaintea unui condil; *precordial* – cu referire la regiunea situată anterior cordului; *prefrontal* < pre; frons, -ntis = frunte – situat în partea anterioară a lobului frontal sau a regiunii frontale);
- ***retro-*** (lat.) = înapoi (*retroflexie* < retro; flexio, -onis = îndoire – înclinarea posterioară a unei părți a unui organ față de restul organului; *retronazal* – care este localizat înapoia piramidei nazale; *retroperitoneal* – care este localizat îndărătul peritoneului);
- ***sub-*** (lat.) sub (*subcostal* – care este situat sau care se produce dedesubtul coastelor; *submandibular* – situat sub mandibulă; *sublingual* – care este situat sau se produce sub limbă; *subscapular* < sub; scapula = umăr, spate – care este situat inferior față de omoplat);
- ***supra-*** (lat.) = deasupra (*suprarenal* – deasupra rinichiului; *supraselar* – situat deasupra șeii turcești; *supraventricular* – deasupra ventriculilor).

Elementele prepozitive, utilizate frecvent la formarea termenilor medicali, pot avea conotații diferite de cele menționate anterior, indicând nivelul/concentrația unei substanțe, dereglarea funcției, perturbarea procesului, locul afectat etc. De exemplu:

- ***acro-*** < akron (gr.) = extremitate, vârf (*acrocefalie* < akron; kephale = cap – malformație a craniului; *acrodinie* < akron; odyne = durere – durere la nivelul unei extremități; *acromegalie* – dezvoltare exagerată a extremităților);
- ***dis-*** < 1. dis (lat.) = separat de (*disecție* – secționarea și separarea sistematică a țesuturilor unui cadavru, a elementelor anatomice; *disociație* – acțiunea de a separa elemente asociate; *dislocare* – a mișca din loc; a scoate din încheieturi = luxație; 2. Dys (gr.) = greu, dificil; indică o funcționare anormală (*disartrie* – dificultate de vorbire dată de tulburările motorii ale organelor de fonație: limba, buzele, vălul palatin etc.; *disfagie* – tulburare a deglutiției);
- ***endo-*** < endon (gr.) = înăuntru (*endogen* – fenomen provocat de factori interni ce provin din organism; *endoscopie* – examen medical al interiorului tubului digestiv; glande *endocrine* – cu secreție internă; *endolimfă* – lichidul din interiorul labirintului membranos al urechii interne);

NB! Dacă inflamaţia afectează mijlocul unui organ, termenul clinic este însoţit de prefixoidul **endo :** *endometrită* – inflamație a mucoasei uterine, *endocardită* – inflamarea endocardului etc.

- ***hiper-*** < hyper (gr.) = mai mult, deasupra, peste, în exces (*hipercalcemie* – creșterea concentrației de calciu din sânge; *hiperglicemie* – creșterea cantității de glucoză din sânge; *hipertonie* – creșterea tonusului muscular);

- ***hipo-*** < hypo (gr.) = mai puțin, sub, diminuare (*hipoaciditate* – diminuarea anormală a acidității sucului gastric; *hipoacuzie* – tulburare de auz; *hipotermie* – scădere a temperaturii generale a corpului; *hipoxie* – diminuarea aportului de oxigen la nivelul țesuturilor);
- ***macro-, mega-, megalo-*** < makros (gr.), megas, megalos (gr.) = mare (*macrobiotică* – arta prelungirii vieții și a preîntâmpinării bătrâneții; *macrocit* – celulă mare; *macrodactilie* – dezvoltarea excesivă a unuia sau a mai multor degete de la mâini sau de la picioare; *megacariocit* – ultima celulă medulară din seria trombocitară; *megacolon* – anomalie a intestinului gros; *megaloblast* – celulă de dimensiuni mari, existentă patologic în măduva roșie; *megaloftalmie* – anomalie congenitală a ochiului, caracterizată prin mărirea dimensiunilor acestuia, în special a corneei);
- ***micro-*** < mikros (gr.) = mic (*microdonție* – oprirea dezvoltării unuia sau a mai multor dinți; *micromastie* – dezvoltarea insuficientă a glandelor mamare; *microrinie* – nas anormal de subțire);
- ***olig-, oligo-*** < oligos (gr.) = puțin (*oligurie* – diminuarea cantității de urină emisă în 24 de ore; *oligodipsie* – scăderea normală a senzației de sete; *oligofrenie* – oprirea sau dezvoltarea insuficientă a facultăților mentale; *oligopnee* – diminuare globală a ventilației pulmonare);
- ***poli-*** < polys (gr.) = mulți (*poliartrită* – inflamație ce afectează simultan mai multe articulații; *polifagie* – consum exagerat de alimente, consecutiv unui apetit exagerat; *polimastie* – existența unor mamele multiple);
- ***pseudo-*** < pseudes (gr.) = fals (*pseudotumoră, pseudovirus, pseudopsihoză* etc.);
- ***ultra-*** (lat.) = dincolo de (*ultrasonografie* < ultra; sonus = sunet; graphein = a scrie – *ecografie; ultrasunet; ultraviolet* etc.).

La formarea termenilor prin derivare un rol important le revine și prefixelor. Deși numeric sunt mai puține, aceasta nu le diminuează valoarea. Moștenite din limbile clasice sau create pe teren propriu, prefixele generează nu doar familii lexicale, ci și termeni consacrați. Considerate unități lexicale formative neindependente, prefixele fiind încadrate în procesul derivativ capătă valoare conotativă, desemnând stări, acțiuni, procedee etc. De exemplu:

- **a-, an-** (gr.) are sens privativ, indică absența, lipsa: ***a****pnee* – oprire temporară a respirației; ***a****vitaminoză* – boală cauzată de lipsa vitaminelor din alimentație; ***an****oxie* – absența totală a oxigenului; ***an****urie* – diminuarea până la dispariția completă a excreției urinare;
- **de-, des-, dez-** (lat.) = separat de (cu sens de depărtare, privare): ***de****calcifiere* – scăderea cantității de calciu din organism; ***des****hidratare* – stare rezultată dintr-o diminuare excesivă a apei în țesuturile organice; ***dez****infecție* – procedeu cu rezultat momentan, care permite eliminarea sau distrugerea microorganismelor patogene sau inactivarea virusurilor dintr-un mediu inert;
- **in-** (lat.) – 1. în: ***in****crustație* – formarea unei cruste; ***in****tubație* – introducerea unui tub într-un conduct natural; 2. lipsit de: ***in****apetență* – diminuarea apetitului; ***in****adaptare* – starea unui subiect inadaptat; ***in****somnie* – absența somnului în perioade normale de somn; ***in****suficiență* – stare patologică a unei structuri anatomice de natură funcțională sau organică, care se caracterizează prin imposibilitatea (parțială sau totală, acută sau cronică) efectuării funcțiilor sale fiziologice;
- **im-** 1. în: ***im****plantare* – introducerea în organism a unui implant; ***im****pregnare* – pătrunderea unor particule mici ale unui corp solid în masa altui corp compact; 2. lipsit de: ***im****aturitate* – starea a ceea ce este imatur; ***im****obilizare* – procedeu prin care o parte a corpului, în mod normal mobilă, este menținută fixă în scopul favorizării vindecării.

Sufixe cu valoare conotativă în limbajul medical

În limba română derivarea cu sufixe este mai productivă decât cea cu prefixe. Această tendență este relevantă și în formarea termenilor medicali.

Sufixarea, enunțată și profesată în secolul al XVIII-lea de savanții francezi Guyton de Morveau (1737-1816) și Antoine Lavoisier (1743-1794), a avut o influență internațională deosebită asupra nomenclaturii medicinei, chimiei, în primul rând, și asupra terminologiei științifice.

Astfel, în medicină, termenii constituiți cu ajutorul sufixului ***-it****(ă)* < itis (gr.) = inflamație indică, de obicei, o maladie acută (*apendic****it****ă, artr****it****ă, conjunctiv****it****ă, fleb****it****ă, laring****it****ă* etc.). Or, sufixul dat poate forma termeni ce marchează:

a) diferite procese inflamatoare ale organelor: *gastr****it****ă, pancreat****it****ă, hepat****it****ă;*
b) inflamația membranei organului: *perimetr****it****ă, perihepat****it****ă;*
c) inflamația membranei interne a organului: *endocard****it****ă, endometr****it****ă;*

d) inflamația țesutului celular: *paranefr**ită**, parametr**ită.***

Dacă termenii formați cu sufixul ***-it****(ă)* relevă procese inflamatorii acute, cei creați cu sufixul ***-oz****(ă)* denumesc procese neinflamatorii, boli cronice, stări, condiții: *artr**oză**, cir**oză**, dermat**oză**, leucocit**oză**, lord**oză**, parodont**oză**, nevr**oză*** etc.

Termenii care includ sufixul ***-om*** < -oma (gr.) se referă, de obicei, la o tumoare (*aden**om**, carcin**om**, osteosarc**om**, glauc**om**, mi**om***).

Medicul și lingvistul francez Edouard Pichon (1890-1940) menționa că sufixul ***-om*** este destinat pentru a forma denumirea de tumori în sensul anatomopatologic al acestui cuvânt, adăugându-se la radicalul denumirii de țesut din care sunt formate tumorile. De exemplu: *angi**om*** – tumoare vasculară; *carcin**om*** – tumoare epitelială malignă; *fibr**om*** – tumoare benignă din țesut fibros; *lip**om*** – tumoare benignă formată din țesutul adipos; *oste**om*** – tumoare formată din ţesutul osos; *neurin**om*** – tumoare formată din ţesutul unui nerv traumatizat.

Formarea termenilor medicali prin derivare implică nu doar prefixe și sufixe, ci și alte unități lexicale care, având o semnificație anume în limba de origine, conferă derivatului conotația respectivă. De exemplu, sufixoidul **-omatoză** < *oma* (gr.) + *ose* (gr.) = sufixe care indică o boală caracterizată prin formarea de tumori multiple: *fibr**omatoză*** – boală caracterizată prin formarea de fibroame multiple; *mi**omatoză*** – boală reprezentată de mioame multiple; *sarc**omatoză*** – boală determinată de formarea multiplelor sarcoame.

Termenii medicali formaţi cu ajutorul sufixului ***-om*** sunt întrebuinţaţi mai des în chirurgie şi în oncologie.

În terminologia medicală se folosesc și multe sufixe din lexicul general al limbii române, ca de exemplu:

-aj (*detartr**aj**, mas**aj**, surmen**aj**, tri**aj***);

-ment (*lini**ment,** pansa**ment**, trata**ment***);

-tor (*locomo**tor**, inhala**tor,** inhibi**tor***) etc.

Sufixele **-al, -an, -ar, -ic, -il, -os,** care servesc la formarea adjectivelor, sunt utilizate și la crearea termenilor medicali cu referire la diverse segmente anatomice, organe, sisteme etc., cum ar fi:

-al (*brachi**al**, cerebr**al,** lingu**al**, palpebr**al***);

-an (*carpi**an**, crani**an**, esofagi**an**, meningi**an***);

-ar (*glandul**ar**, mandibul**ar**, ocul**ar,** pulmon**ar***);

-at (*cutan**at,** filtr**at,** vertebr**at***);

-ic (*bronș**ic**, hepat**ic,** limfat**ic**, thorac**ic***);

-iv (*audit**iv**, gustat**iv,** olfact**iv***);

-os (*nerv**os**, membran**os**, os**os**, parenchimat**os***) etc.

Sufixul **-olă** ajută la formarea diminutivelor. De exemplu: *alve**olă*** – cavitate mică sacciformă care conține aer sau, mai rar, o structură organică; *arteri**olă*** – ramură fină, terminal al unei artere, care leagă arterele de capilare; *bronhi**olă*** – fiecare dintre ramificațiile bronhiilor, care pătrunde profund în țesutul pulmonar; *vacu**olă*** – formațiune cavitară intracelulară, iar sufixul **-ul, -ul(ă)** este utilizat pentru denumirea obiectelor sau structurilor mici (folosit și pentru formarea diminutivelor): *lob**ul*** – subdiviziune mică a unui organ parenchimatos; *nod**ul*** – formațiune anatomică cu formă sferică sau ovoidală; *ov**ul*** – celulă sexuală feminină; *cel**ulă*** – unitatea de bază a organismelor vii; *valv**ulă*** – formațiune anatomică în formă de plică acoperind incomplet un orificiu; *ven**ulă*** – venă mică; *vezic**ulă*** – formațiune anatomică de dimensiuni mici, cu aspect sacciform.

Sufixul **-ină** desemnează o substanță a cărei natură este diferită de rădăcina cuvântului: *album**ină*** – proteină care se găsește în sânge, în albușul de ou și în alte lichide organice; *cafe**ină*** – alcaloid extras din boabele de cafea; *glicer**ină*** – lichid uleios, incolor, extras din grăsimi; *morf**ină*** – substanță alcaloidă extrasă din opiu.

Sufixul **-ism** se utilizează pentru formarea unor termeni medicali care desemnează o intoxicare: *alcool**ism*** – intoxicație produsă prin abuzul de băuturi alcoolice; *iod**ism*** – intoxicație cu iod; *ergot**ism*** – boală provocată prin consumul cerealelor atacate de ciuperci; *satur**nism*** – boală profesională provocată de o intoxicație cronică cu plumb, în timp ce sufixoidul **-ismus** < *ismos* (gr.) denumește o acțiune cu sensul de spasm, contracție: *tr**ismus*** – contracție spastică a mușchilor masticatori, care împiedică deschiderea gurii.

Dintre elementele terminologice care servesc la formarea termenilor ce indică stări patologice putem remarca:

- sufixoidul **-iasis** de origine greacă (*pitir**iasis*** – descuamarea epidermului în fâșii fine, *satir**iasis*** – exacerbare anormală a apetitului sexual la bărbați);
- sufixul **-ie** < *ia* (gr.) utilizat pentru formarea denumirilor unor maladii, cum ar fi: *difter**ie*** – boală contagioasă caracterizată prin formarea unor membrane false pe amigdale, pe faringe; *granul**ie*** – formă gravă, generalizată, de tuberculoză; *pneumon**ie*** – inflamație a unui lob sau a unui segment pulmonar, provocată de pneumococ, virusuri etc.

Concluzii

Formarea noilor unităţi lexicale se supune întru totul normei dominante, convenţiilor gramaticale, morfologice, sintactice, ortografice ale sistemului general al limbii. Acestea se răsfrâng și asupra termenilor medicali deja consacrați și a celor neologici.

În concluzie, considerăm că datoria fiecărui angajat în sistemul de sănătate, a mediciniştilor şi a tuturor celor interesați de limbajul medical este să cunoască semnificația elementelor terminologice și să le utilizeze adecvat, căci aceasta le va facilita studiul și activitatea în domeniul profesional.

Referințe:

1. ZUGUN, P. *Lexicologia limbii române. Prelegeri.* Iași: Tehnopress, 2000. 293 p. ISBN: 9738048419, 9789738048416
2. AVRAM, M. Compuse de tip tematic în presa actuală. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, XLII, 4, p.25-36.
3. DRINCU, S. *Compunerea și prefixarea. Repere teoretice în lingvistica românească.* Timișoara: Amphora, 1999. ISBN 973-98244-5-5
4. ZUGUN, P. *Lexicologia limbii române. Prelegeri.* Iași: Tehnopress, 2000. 293 p. ISBN: 9738048419, 9789738048416

Surse:

1. MÂRZA, E., ȘTEFÂRȚA, E. et al. *Limba latină și bazele terminologiei medicale.* Manual pentru studenții de la Medicină și Stomatologie. Chișinău: CEP Medicina, 2006, 508 p. ISBN 978-9975-9528-3-5
2. RUSU, V. *Dicționar medical.* Ediția a III-a revizuită. București: Editura Medicală, 2007, 1982 p. ISBN 978-973-39-1622-3

Date despre autor:
Maria PRUTEANU, doctor în pedagogie, conferenţiar universitar, Centrul de instruire preuniversitară, Universitatea de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu" din Republica Moldova.
E-mail: pruteanumaria@ymail.com
ORCID: 0000-0001-7420-4645

Prezentat la 13.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.62-67

CZU: 801.73:165 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984959

HERMENEUTICA ÎN CONTEXTUL CERCETĂRII EPISTEMOLOGICE DIN SFERA DISCIPLINELOR UMANISTICE

Liviu CHISCOP

Universitatea de Stat din Moldova

Deși unii autori, atunci când vorbesc despre *hermeneutică*, o numesc *știința interpretării*, iar alții preferă să-i spună *arta interpretării*, noi considerăm că hermeneutica este mai curând o *tehnică* sau, mai bine zis, o metodă de cercetare. Iată de ce am considerat necesar să consacrăm acest studiu metodei hermeneutice în contextul metodologiei de cercetare din ştiinţele umanistice, în general, şi al celei din ştiinţa literaturii, în special. De altfel, aşa a şi apărut hermeneutica: drept o activitate al cărei obiect consta în descifrarea scrierilor autorilor greci şi latini. Asta ar fi – cum vom vedea – ceea ce s-a numit *hermeneutica clasică*. Ulterior, după apariţia creştinismului, metoda prin care teologii se străduiau să pătrundă sensul adevărat al **Scripturii** se va numi *hermeneutica sacră*. Împreună, cele două tipuri mai sus menționate alcătuiesc ceea ce se cheamă *hermeneutica tradițională*. Începând din secolul XVIII, hermeneutica devine tot mai amplă, diversificându-se în funcție de noile discipline care apar sau se dezvoltă în epocă, având tendința de a da un sens comprehensibil tuturor scrierilor greu de înțeles, nu doar din domeniul teologiei, ci și din cel al filosofiei, literaturii, jurisprudenței, semioticii ş.a. Apar, așadar, *hermeneuticile aplicative*, specializate pe mai toate disciplinele umanistice și alcătuind ceea ce s-a numit *hermeneutica modernă*.

Iată de ce în eseul de față ne propunem să formulăm câteva sumare considerații referitoare la locul pe care îl ocupă *hermeneutica* în contextul cercetării epistemologice din sfera disciplinelor umanistice, în general, și a literaturii, în special. Ne vom referi, mai întâi, la conceptul de *metodologie a cercetării*, efectuând și o succintă trecere în revistă a principalelor metode de cercetare specifice disciplinelor umanistice, cum ar fi documentarea teoretică, euristica, analiza, sinteza și – nu în rând – hermeneutica.

Cuvinte-cheie: *hermeneutică, cercetare, epistemologie, gnoseologie, metodă, bibliografie, analiză, sinteză*.

HERMENEUTICS IN THE CONTEXT OF EPISTEMOLOGICAL RESEARCH IN THE FIELD OF THE HUMANITIES

Although, when talking about *Hermeneutics*, some authors call it *the science of interpretation*, and others prefer to call it *the art of interpretation*, we believe that Hermeneutics is rather a *technique* or a research method. That is why we considered it necessary to dedicate this study to the hermeneutical method in the context of the research methodology in the Humanities, in general and in the literature, in particular. In fact, this is how Hermeneutics appeared: as an activity whose object was to decipher the writings of Greek and Latin authors. That would be – as we later see – what is called *Classical Hermeneutics*. Later, after the introduction of Christianity, the method by which theologians strove to penetrate the true meaning of **The Scripture** it is called *Sacred Hermeneutics*. Together, the two types mentioned above make up what is called *Traditional Hermeneutics*. Since the 18th century, Hermeneutics is becoming more and more diverse, diversifying according to the new disciplines that emerge or develop at the time, with the tendency to give a comprehensible meaning to all the hard-to-understand writings, not only in the field of theology, but also in the field of philosophy, literature, jurisprudence, semiotics, etc. Thus, the *Applied Hermeneutics*, specialized in almost all the Humanities, appear and make up what has been called *Modern Hermeneutics*.

That is why, in this essay, we intend to formulate some brief considerations regarding the place that *Hermeneutics* occupies in the context of epistemological research in the sphere of the Humanities in general and that of literature, in particular. We refer, first of all, to the concept of *research methodology*, carrying out a brief review of the main research methods specific to the Humanities, such as theoretical documentation, heuristics, analysis, synthesis and – not least – hermeneutics.

Keywords: *hermeneutics, research, epistemology, gnosiology, method, bibliography, analysis, synthesis*.

Introducere

Termenul *metodologie* – preluat în româneşte de la fr. *méthodologie* – provine, asemeni multor altora, din gr. *methodos* = metodă şi *logos* = studiu. La rândul ei, vocabula *metodă* provine tot din greacă, unde *meta* = după şi *hodos* = cale. Aşadar, metoda ar însemna „calea de urmat” pentru realizarea unor obiective, în cazul nostru – al unei cercetări din domeniul ştiinţei literaturii. Conform definiţiei din **Dicţionarul de neologisme**, metoda ar fi „un ansamblu de mijloace socotite proprii pentru realizarea unui scop; mod de realizare a unui

lucru" [1, p.677]. Totodată, **metoda** poate fi definită ca totalitate a procedurilor practice cu ajutorul cărora se predă o ştiinţă, o disciplină. Conform unei definiţii mai recente, „*metoda* reprezintă un ansamblu de modalităţi, reguli şi mijloace de cercetare adecvate conştient în vederea realizării unor probleme determinate care constituie scopul cercetării" [2, p.20]. Rezultă de aici că metoda este strâns legată de conţinutul fenomenului studiat, de cele mai intime particularităţi ale acestuia. Această exigenţă se numeşte „adecvarea metodei la obiect", care este absolut necesară, întrucât o metodă general-valabilă nu ar fi eficientă. Pentru eficienţa metodei este necesar ca aceasta să rezulte dintr-o teorie anterioară, verificată în practică. „În procesul cunoaşterii – se spune în lucrarea mai sus menţionată – nu există o graniţă clară între teorie şi metodă. Graniţa se sesizează cu atât mai greu, cu cât creşte gradul de complexitate al cercetării. (...) Metoda condiţionează şi modalităţile concrete de utilizare a procedeelor, care sunt mai independente faţă de metodă decât tehnicile" [2, p.20-21]. Într-adevăr, posibilitatea de a adecva şi a dezvolta o tehnică este condiţionată de metodă. În timp ce metoda poate fi concepută ca o strategie a cercetării, tehnica este doar o tactică pusă în slujba strategiei. Într-o lucrare consacrată *metodelor şi tehnicilor de cercetare*, Cerasella Crăciun defineşte tehnica de cercetare ca fiind „un ansamblu de prescripţii referitoare la modul de abordare a fenomenelor în vederea obţinerii unor cunoştinţe cât mai valide". Şi fiindcă un obiectiv principal al cercetării este şi înţelegerea fenomenelor, rezultă că „elaborarea metodologiei presupune opţiuni *epistemologice*, filosofice" [2, p.21]. De asemenea, conform definiţiei date în dicţionar, metodologia este „o parte a filozofiei care se ocupă cu analiza metodelor folosite în ştiinţa modernă". Prin metodologie se înţelege cel mai adesea „totalitatea metodelor de cercetare folosite într-o ştiinţă" [1, p.677].

Metode de cercetare utilizate în disciplinele umanistice

Referitor la *metodele de cercetare* utilizate în studiile umanistice, trebuie să menţionăm mai întâi *metoda documentării* (documentarea teoretică), care presupune depistarea, consultarea şi clasificarea surselor de informaţie necesare alcătuirii lucrării. Rezultatul acestor operaţii se concretizează într-*o bibliografie* absolut indispensabilă oricărei lucrări de cercetare. Privită ca o manifestare necesară, reclamată de mersul înainte al culturii, bibliografia literară a început să nu mai fie o „cenuşăreasă", un simplu şi neglijabil apendice. Astăzi, când omenirea trăieşte „a patra explozie informaţională şi fără îndoială cea mai puternică" [3, p.11], nimeni nu poate întreprinde o acţiune serioasă de investigare a moştenirii literare a trecutului sau de interpretare a manifestărilor estetice contemporane fără sprijinul serios al *bibliografiei*. Pe drept cuvânt, tot mai numeroşi sunt cei care recunosc în ea o călăuză avizată a exegezei literare, însoţitorul ei de nădejde. Sau, dacă mai persistă în unele cazuri prejudecăţi potrivit cărora nu lumina izvoarelor ar fi decisivă, ci capacitatea de a le comenta, trebuie să observăm că fără o judicioasă evidenţă a surselor, comentariul nu are cum opera, rămâne suspendat în gol. Iată de ce, bibliografia ajunge o necesitate, am putea spune că devine o ştiinţă: „la bibliographie est la science du livre et la condition premiere de tout science" [4, p.11]. Pe scurt, studiul literar aplicat – cum este şi cazul prezentei teme de cercetare – nu se mai poate lipsi de sugestiile fertile ale instrumentelor de lucru adecvate. În acest sens, cărturarul de mare prestigiu care a fost Tudor Vianu nu şovăise să noteze: „Înainte de a privi larg peste un domeniu şi de a cuprinde cu vederea întreaga linie a orizontului, îi este necesară cercetătorului investigarea amănuntului" [5, p.18]. Dar această „investigare a amănuntului" presupune numeroase eforturi din partea unor forţe înalt calificate, nevoite deseori să-şi irosească timpul pentru a depista izvoare şi a le prospecta. Altfel spus, investiţia într-o lucrare documentară – fie că este vorba de un volum de documente sau de o bibliografie – se recuperează înzecit şi însutit prin uriaşa economie realizată în munca de documentare a tuturor celor care se ocupă de domeniul sau tema în chestiune.

Şi fiindcă am utilizat – nu întâmplător! – în acest compartiment formula *metodă euristică de cercetare*, trebuie să spunem că, într-adevăr, o altă metodă de cercetare este *euristica*. „Euristica – afirmă Cerasella Crăciun – studiază apariţia noului, originalului şi valorosului în ştiinţă, tehnică, artă etc., prin conlucrarea între conştient şi subconştient, logic/ ilogic, cât şi modalităţile, tehnicile şi procedeele de modelare, stimulare şi dezvoltare a creativităţii, de antrenament creativ şi de învăţare creatoare" [2, p.22]. Evidenţiind şi promovând noul la toate nivelurile existenţei, în toate ipostazele şi formele sale, de la cele generale la cele particulare, euristica devine filosofie a creaţiei. Nu întâmplător unii filosofi consideră euristica drept „ştiinţa artei de a inventa". Caracterul dual, ambivalent al euristicii, definită atât ca filosofie, cât şi ca ştiinţă, „are în vedere atât dimensiunea ei istorică, cât şi statutul ei contemporan" [2, p.23].

Întrucât însuşi eseul de faţă e alcătuit prin alăturarea unui însemnat număr de concepte şi probleme/ aspecte din sfera hermeneuticii literare, e de amintit că un astfel de procedeu poartă numele de *sinteză*, care este, la

rândul ei, o metodă importantă în epistemologia literară. Termenul *sinteză* este unul polisemantic. Într-o primă accepţie, sinteza ar fi o „metodă generală de cunoaştere care constă în recompunerea unui întreg din părţile sale componente, date iniţial în mod separat". În cazul nostru, sinteza este „o metodă ştiinţifică de cercetare a fenomenelor, bazată pe trecerea de la particular la general, de la simplu la compus, pentru a se ajunge la generalizare" [6, p.1814].

Aşa după cum critica nu poate fi separată de istoria literară, sau forma nu poate exista în absenţa unui conţinut, tot la fel sinteza nu poate exista fără analiză. Astfel încât *analiza* constituie, la rândul său, o altă metodă de cercetare în cadrul prezentului proiect. De regulă, analiza presupune descompunerea unui întreg în părţile sale constitutive, fiind aşadar un proces invers în raport cu sinteza. În critica literară, analiza „reprezintă metoda curentă de cercetare, în faza de aplicare la obiect" [7, p.25], fiind sinonimă cu examinarea, studierea în amănunt, disocierea. Ea are drept obiect final formularea unor aprecieri, unor judecăţi de valoare pertinente, întrucât e ştiut că judecata de valoare trebuie să fie axul oricărui demers critic, coloana vertebrală a criticii literare. Credem, de aceea, că în cazul oricărui critic autentic autoritatea profesională este conferită doar de axiologie şi de puterea diagnosticului. Ca şi medicul, de pildă, criticul trebuie să determine identitatea unor fenomene, adică să „ghicească" diagnosticul, ceea ce ne-a determinat să optăm, în cazul culegerii de cronici literare intitulate **Axiologice**, de pildă, pentru subtitlul *Diagnoze critice*. Pe cale de consecinţă, am zice, metoda adoptată de noi aici va fi una împrumutată din acelaşi domeniu, şi anume – metoda disecţiei, în sensul că opera care urmează a constitui subiectul cronicii literare va fi disecată acribios cu bisturiul esteticii literare în elemente detaşabile, după care va fi reconstituită sub forma textului coerent şi aplicat pe care îl reprezintă *cronica literară*. Se înţelege că este vorba nu doar de o disecţie, de o dezmembrare, de o analiză atentă şi competentă, ci şi de o reasamblare, de o reconstituire a întregului, adică de sinteză, aşa încât am putea vorbi foarte bine de o metodă *analitico-sintetică.* Inutil a mai preciza că textul rezultat trebuie exprimat/formulat într-un limbaj de specialitate, de o elevată competitivitate. Ajungem astfel la problema legăturilor strânse care trebuie să existe între critică şi creaţie, între opera analizată şi cronica literară care îi este dedicată. Amintim, în această ordine de idei, că odinioară G.Călinescu afirmase tranşant că, de fapt, „critica este o vocaţie aşa cum sunt poezia, romanul şi celelalte arte" [8, p.83]. Rezultă de aici că *textul critic* (recte cronica literară) are, prin însăşi natura lui, un caracter creator, fiind tot o operă de creaţie şi, *ca orice operă, el reprezintă rezultanta dintre un conţinut şi o formă,* ceea ce înseamnă că şi critica literară trebuie să placă, oferind o lectură agreabilă. E obligatoriu chiar ca textul critic să beneficieze şi el de o regie a ideilor, în sensul că un fragment trebuie să cheme pe altul, înlănţuindu-se ca într-o poveste. Nu în ultimul rând, textul critic, ca orice operă literară, e bine să aibă cadenţă şi muzicalitate chiar, ceea ce va face ca lectura să fie plăcută, fără sincope, fără nicio piedică...

În secvenţa intitulată chiar „Analiză şi sinteză" din eseul **Metoda de cercetare în istoria literară,** Tudor Vianu spunea că *„orice lucrare de sinteză,* adică de expunere a unui întreg domeniu, trebuie pregătită printr-o minuţioasă cercetare a detaliilor, adică printr-o lungă şi laborioasă *activitate de analiză,* de strângere a întregii informaţii necesare, de cunoaştere a tuturor izvoarelor, de grupare a tuturor faptelor (...) O cercetare asupra vieţii, dar mai cu seamă asupra întregii opere a unui scriitor, este una dintre cele mai dificile lucrări din sinteză" [5, p.17, 19]. Concluzia nu poate fi decât aceea că, în cazul oricărei lucrări de cercetare literară, materialul de fapte se cere prelucrat şi introdus într-un edificiu, adică într-o *sinteză.*

Gnoseologie şi epistemologie

În literatura de specialitate din ultima vreme, aserțiunea conform căreia prima sarcină a cercetării *epistemologice* constă în identificarea unei probleme științifice este deja un adevăr axiomatic. Înainte de a ne referi pe larg la aceste aspecte, sunt necesare, ca de obicei, câteva precizări terminologice ţinând de domeniul teoriei cunoașterii, adică al *gnoseologiei* ca parte a filosofiei referitoare la capacitatea omului de a cunoaște realitatea și de a ajunge la adevăr. Iar *epistemologia*, la rândul ei, este o parte a gnoseologiei care studiază procesul cunoașterii așa cum se desfășoară în cadrul științelor. Altfel spus, epistemologia e sinonimă cu teoria cunoaşterii ştiinţifice. Iar cunoaşterea ştiinţifică nu e posibil a se realiza decât prin *cercetare științifică,* adică printr-o investigație precis delimitată, „care încearcă să răspundă unei întrebări, de asemenea formulate precis, generată de o anumită situație, un anumit context, anumite circumstanțe" – după cum se afirmă într-o lucrare consacrată **Metodologiei cercetării științifice**. „Răspunsul, la rândul său – continuă autorul lucrării –, trebuie să fie argumentat logic și științific, prin recurgerea la fapte și la procedurile teoretice de elucidare și

interpretare a faptelor" [9, p.27]. Iată de ce, conștientizarea problemelor, precum și soluționarea acestora constituie punctul de plecare al oricărei investigații științifice – *id est* prima sarcină a *cercetării epistemologice* – care trebuie să-şi propună, mai întâi, sistematizarea datelor deja existente în domeniul respectiv, iar mai apoi acumularea de noi date/ informații. Întrucât creația științifică (inclusiv cea din sfera științei literaturii, a criticii și istoriei literare) își are *punctul de plecare* – cum spuneam – în *identificarea unor probleme*, rezultă că atitudinea problematizatoare este caracteristică oricărei activități raționale și critice. De aceea, progresul cunoaşterii constă în stabilirea, clasificarea și rezolvarea de noi probleme. Iar *alegerea acestor probleme*, ce urmează a fi soluționate într-o cercetare științifică, reprezintă unul dintre cele mai dificile aspecte de realizare a unei cercetări științifice. O condiție ca *problema identificată* să fie considerată științifică, susține cercetătorul Th.Kuhn, „este ca ea nu doar să aibă soluție, dar și ca această soluție să fie una acceptabilă în termeni conceptuali și teoretici. În principiu, cercetătorul să fie capabil să satisfacă cerințele conceptuale, teoretice, instrumentale și metodologice ale științei pe care o slujește" [10, p.81]. O prezentare riguroasă, completă și coerentă pe terenul *epistemologiei*, a unor aspecte privind *problema științifică și soluționarea ei*, adică aspectele ce apar destul de frecvent în practica reală a cercetării, realizează Tatiana Callo în articolul cu acest titlu din nr. 2/2013 al publicației **Intellectus** (Republica Moldova). Scopul articolului este acela de a facilita candidaților la gradul științific de doctor ori de doctor habilitat o înțelegere mai clară, adecvată, a conceptului de *problemă științifică*, precum și a celui de *soluționare a problemei științifice*. Importanța temei în discuție fusese menționată de cercetătorul Max Weber, care precizase că „o știință nu progresează decât subliniind și rezolvând probleme care se raportează la fapte, decelând contradicțiile metodologice implicate de imaginea obiectului științific" [11, p.220]. Rezultă de aici că orice om de știință trebuie să-şi înceapă cercetarea prin a-şi pune probleme, adresând o serie de întrebări realității. „Este cunoscut faptul – susține Tatiana Callo – că problema științifică se referă, de regulă, la existența unor necunoscute de a căror identificare, prin activități de cercetare sistematice și prin aplicarea unor generalizări teoretice, depinde, în mare măsură, Progresul cunoașterii" [12, p.58]. Iar teoria cunoașterii științifice – cum am specificat într-un context anterior – poartă numele de *gnoseologie*, fiind o parte a filosofiei. La rândul ei, *epistemologia* – pomenită în debutul articolului din **Intellectus** – este o parte a gnoseologiei care studiază, cum am văzut, procesul cunoaşterii aşa cum se desfăşoară în cadrul științelor.

Soluționarea oricărei probleme științifice nu este posibilă însă fără utilizarea unei *metodologii de interpretare* adecvate. Această știință sau metodă a interpretării fenomenelor culturii spirituale poartă numele de *hermeneutică*. „Hermeneutica este știința interpretării" – scrie Victoria Fonari, adăugând că „hermeneutica filologică coabitează cu hermeneutica teologică, juridică, filosofică, istorică, cu toate disciplinele care se ocupă cu editarea, critica și interpretarea istorică a textelor" [13, p.4].

Dacă schițăm un cadru de delimitare, atunci *problema științifică* constituie „un ghid cu valoare de orientare în domeniul științific" [14, p.52]. Faptul științific ca atare nu este important doar fiindcă el există, ci pentru că este construit *problematizat*, astfel încât problema problemei apare strâns legată de *problematica ipotezei*, care asigură posibilitatea identificării unor probleme de a căror soluționare depinde dezvoltarea unei științe. De altfel, știința pornește numai de la probleme, progresând către problemele de o profunzime tot mai mare. În opinia unui alt cercetător, Karl Popper, „problema este aceea care ne provoacă să învățăm, să împingem mai departe cunoașterea noastră, să experimentăm și să observăm". „Obiectivul conștient care stă în fața cercetătorului – conchide K. Popper – este întotdeauna *soluționarea unei probleme*" [15, p.67].

Ipoteza de lucru

E de observat, de asemenea, că întotdeauna cercetătorul care se străduiește să rezolve o problemă nu caută pur și simplu la întâmplare, el știe ce vrea să obțină, astfel încât își proiectează instrumentele și își ordonează ideile în mod corespunzător. Or, noutatea i se arată doar celui care știe cu precizie la ce să se aştepte. „În relația dintre problema științifică și anticiparea rezolvării (ipoteza) se manifestă situația când problema formulată corect conține, implicit, și propria soluție. În acest caz, trebuie să existe un echilibru rezonabil între importanța problemei pe care ne-o propunem și probabilitatea soluționării ei" [14, p.63]. Într-adevăr, dacă privim din perspectiva dezvoltării cunoașterii, *soluționarea problemei* este mai importantă decât chiar *problema științifică* în sine, deoarece problema științifică indică ce tip de fapte trebuie adunate, iar a doua creionează doar cadrul în care trebuie căutată soluția. De aceea, problema științifică, soluția ei și sistemul de ipoteze de cercetare se manifestă într-o legătură esențială și indisolubilă.

În cazul activității de cercetare din cadrul tuturor științelor umanistice – filologie, teologie, filosofie, literatură, lingvistică, psihologie, sociologie etc. – una dintre principalele probleme o constituie formularea clară și coerentă a unor întrebări ipotetice adresate realității sociale concrete sau, altfel spus, a unor *ipoteze de lucru* pertinente. În această privință, chiar Ferdinand de Saussure afirmase, în al său celebru **Curs de lingvistică generală**, că „punctul de vedere creează obiectul" [16, p.5], iar Max Weber considera, la rândul său, că „nu raporturile reale dintre lucruri constituie principiul delimitării diferitelor domenii științifice, ci raporturile conceptuale dintre probleme" [11, p.146]. De regulă, *problema științifică* se referă la existența, în aria unei științe, a unor „necunoscute", de a căror identificare (prin activități sistematice de cercetare sau prin aplicarea unor generalizări teoretice) depinde în cele din urmă progresul cunoașterii din respectivul domeniu. „O știință – preciza, de asemenea, Max Weber – nu se poate fonda, iar metodele sale nu progresează decât subliniind și rezolvând probleme care se raportează la fapte, decelând contradicțiile metodologice implicate de imaginea pozitivistă a obiectului științific" [11, p.220].

O altă cerință metodologică generală, care derivă din necesitatea restrângerii domeniului științific la un set de fapte relevante, o constituie circumscrierea ariei cercetării științifice unor „regiuni problematice". De cele mai multe ori, *cercetarea științifică* își are punctul de plecare în identificarea unor probleme, de unde rezultă că atitudinea problematizatoare este caracteristică oricărei activități raționale și critice, iar progresul cunoașterii constă în formularea, definirea, clasificarea și rezolvarea de probleme. Poate de aceea, din perspectivă gnoseologică, soluția rezolvării problemei apare – cum am mai spus – ca fiind chiar mai importantă decât problema științifică. În acest sens, epistemologul Ștefan Georgescu spunea: „Formularea problemei, ca scop al efortului cognitiv, nu este însă suficientă pentru circumscrierea faptelor de investigat. Căci genul de date care e convenabil să fie culese nu este determinat de problema cu care cercetătorul este confruntat, ci mai degrabă prin soluția provizorie pe care cercetătorul încearcă să i-o aducă sub forma unei ipoteze; tocmai prin prisma ipotezei urmează să se definească, fie și vag, ceea ce caută" [17, p.165]. Așadar, suntem avertizați că problemele se pot rezolva doar prin inventarea sau aplicarea de conjuncturi care dau naștere *ipotezelor științifice*. În acest fel, soluția unei probleme poate deveni punctul de plecare pentru noi cercetări. Problema este aceea care ne provoacă să învățăm, să împingem mai departe cunoașterea noastră, să experimentăm și să observăm. Formulând adevărul axiomatic conform căruia obiectivul conștient care stă în fața omului de știință este întotdeauna soluționarea unei probleme, sociologul Alexandru Băeșanu adaugă: „Prima sarcină a *cercetării epistemologice* constă în identificarea unei probleme la care trebuie dat un răspuns; elaborarea unor ipoteze științifice constituie o activitate complementară în absența căreia cercetarea n-ar avea obiect, devenind o acțiune empirică întâmplătoare, accidentală. Indicând direcția de urmat, selectând fapte pertinente și relevante și anticipând modul de desfășurare a fenomenelor, ipoteza are o puternică încărcătură metodologică, care face corp comun cu strategia globală a cercetării, cu încercările de clasificare și ordonare a materialului investigat" [14, p.55]. Într-adevăr, ciclul cunoașterii științifice pornește de la elaborarea unor probleme științifice cunoscute spre ceea ce nu este cunoscut încă, printr-un proces amplu de investigație pe care îl reprezintă activitatea de cercetare. Problema științifică și ipoteza, implicite oricărui proces de cercetare, au un rol important în orientarea către căi eficiente de dezvoltare a cunoașterii, problemele științifice constituind adevărate *primum movens* ale oricărei cercetări. În ceea ce ne privește, considerăm că *epistemologia literară* se poate dezvolta numai în măsura în care oferă mai mult decât evidențierea unor relații de dependență sau interdependență între fenomene, „pătrunzând până la esența lăuntrică a fenomenelor – cum spunea Alexandru Băeșanu, referindu-se la științele sociale –, descifrându-le mecanismele și tendințele de evoluție" [14, p.57]. Este ceea ce a realizat „cu asupra de măsură" – vorba Poetului – pentru *științele literaturii*, acel *hermeneut al hermeneuticii* care a fost Adrian Marino, cel care, vreme de patru decenii, din 1963 (când a fost eliberat, după paisprezece ani de închisoare și domiciliu forțat) și până în 16 martie 2005 (când, pe neașteptate, a decedat), s-a dedicat amintitului domeniu cu o râvnă benedictină, concretizată în sute de articole/ studii/ eseuri și zeci de volume, multe scrise direct ori traduse în limbi de circulație internațională.

În concluzie, putem spune că în ultimele decenii situația hermeneuticii în cultura românească a ajuns să fie pe deplin clarificată, fiind tot mai bine cunoscută și adecvat aplicată de numeroși specialiști din sfera științelor umanistice. Multitudinea acestor studii de hermeneutică – și îndeosebi a celor de hermeneutică literară – în spațiul spiritual românofon este și o dovadă a capacității creatoare de excepție a românilor.

Referinţe:

1. MARCU, F., MANECA, C. *Dicţionar de neologisme*. Bucureşti: Editura Academiei, 1978.
2. CRĂCIUN, C. *Metode şi tehnici de cercetare*. Bucureşti: Editura Universitară, 2015.
3. NICOLAU, E. *Omul informaţional*. Iaşi: Junimea, 1966.
4. CALOT, F., THOMAS G. *Guide pratique de la bibliographie*. Paris, f.e., 1936.
5. VIANU, T. Metode de cercetare în istoria literară. În: *Studii de literatură română*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1965.
6. *Dicţionarul explicativ ilustrat al limbii române:* Chişinău: Arc & Gunivas, 2007.
7. *Dicţionar de termeni literari*. Bucureşti: Editura Academiei, 1976.
8. CĂLINESCU, G. *Principii de estetică*, 1939.
9. RĂDULESCU, M.Ş. *Metodologia cercetării ştiinţifice*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 2011.
10. KUHN, Th. *Structura revoluţiilor ştiinţifice*. Bucureşti: Humanitas, 1999.
11. WEBER, M. *Essais sur la theorie de la science*. Paris: Plon, 1965.
12. CALLO, T. Problema ştiinţifică şi soluţionarea ei În: *Intellectus*, 2013, nr.2.
13. FONARI, V. *Hermeneutica literară*. Chişinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2007. 114 p.
14. BĂEŞANU, Al. *Recunoaşterea problemei ştiinţifice*. În: *Revista Română de Studii Culturale*, 2004, nr.3.
15. POPPER, K. *Logica cercetării*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1981.
16. SAUSSURE, F. *Cours de lingvistique générale*. Ediţia a V-a. Paris: Payot, 1962.
17. GEORGESCU, Şt. *Epistemologie*. Bucureşti: Editura Didactică şi Pedagogică, 1978.

Date despre autor:
Liviu CHISCOP, doctorand, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare,* Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ana11nes@yahoo.com

Prezentat la 11.03.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.68-73

CZU: 81'42 **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984961**

COHESION IN LITERARY NARRATIVES

Oxana CREANGA

Moldova State University

Cohesion, one of the main standards of textuality advanced by Robert de Beaugrande and Wolfgang U. Dressler, is treated in the present article as a constitutive principle of textual organization. The study aims at identifying the role of cohesive categories, i.e. reference, substitution, ellipsis, junction, and lexical cohesion to the thematic organization and logical structuring of literary narratives. Analyzing the actual manifestation of lexical and grammatical cohesion elements in specific narrative contexts, the article seeks to identify the cohesive devices that enhance or preclude the logical, coherent concatenation of a given literary text with a view to evaluating their impact on the general understanding and interpretation of the narrative.

Keywords: *textuality, cohesion, lexical cohesion, reference, substitution, ellipsis, thematic organization.*

ROLUL COEZIUNII ÎN NARAȚIUNEA LITERARĂ

Coeziunea, unul dintre standardele de bază ale textulaității înaintate de către Robert de Beaugrande și Wolfgang U. Dressler, este abordată în prezentul articol drept principiu de bază al organizării textuale. Studiul dat are drept scop identificarea rolului categoriilor coezive, *id est* al referinței, substituției, elipsei, joncțiunii și al coeziunii lexicale, la organizarea tematică și la structurarea logică a textului narativ. Analizând punctual manifestarea elementelor coezive gramaticale și lexicale în anumite contexte narative, în articol se urmărește identificarea mijloacelor coezive specifice care contribuie la sau prejudiciază organizarea logică, coerentă a textului literar narativ cu scopul de a identifica impactul acestor mijloace asupra comprehensiunii și interpretării textului.

Cuvinte-cheie: *textualitate, coeziune, coeziune lexicală, referință, substituție, elipsă, organizare tematică.*

Introduction

Cohesion is one of the key-concepts in text linguistics whose object of study, as formulated by Robert de Beaugrande and Wolfgang U. Dressler, includes the defining properties of texts – what constitutes their textuality or texture [1]. In this framework, texts are considered from two standpoints: *1) the text-as-a-product* approach, which focuses on text cohesion, coherence, topical organization, and communicative functions; *2) the text-as-a-process* perspective, which studies how texts are created and understood, i.e. the text production, reception, and interpretation [2, p.18]. Texts are seen as language units having a particular communicative function, characterized by definable linguistic features and such principles as cohesion, coherence, informativeness, etc. A stretch of language is identified as a text, to a large extent, due to the connections within and among its sentences, which are of several kinds:

- Connections created through the arrangement of information within each clause and the way this relates to the arrangement of information in preceding and following clauses and sentences; these contribute mainly to topic development and maintenance through *thematic* and *information structures.*
- Surface connections which establish interrelationships between persons and events; these allow us to trace participants in a text and interpret the way in which different parts of the text relate to each other *(cohesion).*
- Underlying semantic connections which allow us to 'make sense' of a text as a unit of meaning *(coherence)* [3, p.123].

Cohesion is the principle of textual organization that concerns the ways in which the components of the surface text, i.e. lexemes, clauses, sentences and paragraphs, are mutually connected within a sequence [4, p. 4]. This standard of textuality is systematized by means of five distinct categories: reference, substitution, ellipsis, junction, and lexical cohesion (synonymy, antonymy, and collocation). Each of these categories is represented in the text by particular features – repetitions, omissions, occurrences of certain word classes (articles, pronouns, demonstratives, adverbs, and adjectives), and lexical constructions which have the function of signaling that the interpretation of one textual element is dependent on another element in the text.

Analysis of the role of cohesive devices in the logical organization of the text and their impact on text understanding and interpretation

In what follows, the contextual analysis of specific cohesive elements is conducted in order to identify the impact they have on the enhancement or preclusion of the logical organization of a given literary piece with a view to evaluating their contribution to the general understanding and interpretation of the narrative.

Referencing elements are those items which make reference to some other language elements in a given context for their interpretation. There are two general types of reference: *endophoric,* which refers to information that can be retrieved from within the text, and *exophoric*, which refers to information from the immediate context of situation. In English, referencing items are pronouns, demonstratives, the definite article and comparatives. The opening excerpt of the novel *The Mayor of Casterbridge* by Thomas Hardy contains different types of endophoric reference:

> ONE EVENING of late summer, before the present century had reached its thirtieth year, a young man and woman, *the latter* carrying a child, were approaching the large village of Weydon-Priors, in Upper Wessex, on foot. They were plainly but not ill clad, though the thick hoar of dust which had accumulated on their shoes and garments from an obviously long journey lent a disadvantageous shabbiness to their appearance just now [5, p.1].

The underlined markers in the quoted example have the function of reference. For the text to be logical, readers assume that *its* in *its thirtieth year* is the year of the century introduced earlier in the sentence; the *latter* stands for the woman in *a young man and woman*; *they* refer to the same couple, likewise *their shoes and garments* and *their appearance* are the young man and woman's. The referents for *its, they, their,* can be tracked by looking back in the text; i.e. by means of *anaphoric reference*. This type of reference "points backwards" to previously mentioned information in the text.

Cataphoric reference "points forward" to information presented later in the text, when the information needed for the interpretation is to be found in the part of the text that follows, as in *When he was twenty-three years old, Paul sent in a landscape to the winter exhibition at Nottingham Castle* [6, p.252]. Cataphora can be used to generate uncertainty and therefore to intensify readers' interest in the text. It is a classic device for engaging the reader's attention and is usually characteristic of modern narratives that begin *in medias res,* or with an *etic opening,* i.e. narratives that lack a proper incipit that would provide a preliminary orientation in the text. In such texts, persons and objects from the fictional world are usually treated as given, known and therefore in no need of being introduced, with referents being withheld for quite long stretches of text:

> He came back into the kitchen. The man was still on the floor, lying where he had hit him, and his face was bloody. He was moaning. The woman had backed against the wall and was staring with terrified eyes at Willi, his friend, and when *he* came in she gave a gasp and broke into loud sobbing. Willi was sitting at the table, his revolver in his hand, with a half empty glass of wine beside him. Hans went up to the table, filled his glass and emptied it at a gulp [7, p.174].

The beginning of the short story "The Unconquered" by W.S. Maugham contains elements that are typical of an *etic opening*. There is no antecedent for the personal pronoun *he.* Its identity is disclosed towards the end of the quoted paragraph *Hans went up to the table [...].* We have to piece the connections together, slowly, and work out who Hans and Willi are, what has happened to the man and woman. The objects and setting are referred to by the definite article, also referred to in narratology as *familiarizing article*: *the kitchen*, *the man, the floor*, *the wall, the table.* Thus, unknown information to the reader is presented in the guise of given information. No exposition is provided to introduce the reader to the protagonists' situation, and, consequently the items in question, though specific, are unidentifiable in the text. Readers are compelled to use more than just the text to establish referents; the narrator expects them to share a world with him irrespective of the text, with a house and a typical kitchen in it, furnished in a certain way, where a fighting scene is taking place.

References to assumed, shared worlds outside of the text are *exophoric references*. Because they are not text-internal, i.e. they do not bind elements together into a text, they are not truly cohesive, but they are text forming agents contributing to textuality. Referents "outward" from texts are often culture-bound and outside the experience of the readers (e.g. geographical locations, historic events, symbols, etc.). In this case they will need to consult some source of encyclopedic information in order to identify the referent.

Substitution, the replacement of one item by another, and **ellipsis**, the omission of an item, represent two forms of another type of cohesive relation. Writers resort to substitution and ellipsis when they wish to avoid the repetition of a lexical item being able to draw on one of the grammatical resources of the language to replace the pronoun *it*. In English there are three types of substitution which reflect its grammatical function: nominal (*one, ones, same*), verbal (*do*), and clausal (so, *not*).

The substitute *one/ones* always functions as the head of a nominal group and can substitute only for an item which is itself the head of a nominal group. For example, in "*... he took the bread out of the oven, arranging the <u>burnt loaves</u> at the bottom of the panchion, the <u>good ones</u> at the top"* [8, p.209] the noun *loaves* is the head of the nominal group *the burnt loaves* and *ones* is the head of the nominal group *the good ones*. The noun that is presupposed is always a countable noun; there is no substitute form for mass/uncountable nouns: *These biscuits are stale. – Get some fresh ones. This bread's stale. – Get some fresh.* [9, p.92]. In the second example the only possible form of substitution is substitution by ellipsis.

In **clausal substitution**, actualized by means of the words *so* and *not*, the presupposed element is an entire clause:

> 'Well,' he began apologetically, 'she didn't ask me; but one morning –and it WAS cold – I found her on the station shivering, not able to keep still; so I asked her if she was well wrapped up. She said: 'I think so' [10, p. 131].
>
> 'Are you a bachelor, *mon colonel?* If so I strongly recommend you to go to Geneva [11, p.847].

In the first quoted example *so* is a report substitute that presupposes the whole of the clause *I think I am well wrapped up,* whereas in the second, *so* is a condition substitute replacing the conditional clause *if you are a bachelor*.

Ellipsis is the omission of elements normally required by the grammar which the issuer assumes are retrievable from the context and therefore need not be mentioned [12, p.43]. An elliptical item is one which, as it were, leaves specific structural slots to be filled from elsewhere.

> Mrs. Morel rose.
> 'You will let me help you wash up,' said Clara.
> 'Eh, there are <u>so few</u>, it will only take a minute,' said <u>the other</u> [13, p.323].
>
> Emma was rather plain, rather old, and condescending. But to condescend to him made her happy, and he <u>did not mind</u> [13, p.110].

The selected excerpts present different forms of nominal ellipsis specific for the English language. In the first, the presupposed element *dishes,* although not explicitly supplied, of the elliptical nominal group *so few* is retrievable form the previous sentence *You will let me help you wash up.* The same procedure is valid for the second underlined nominal ellipsis *the other,* implying the *other woman*, i.e. *Mrs. Morel*. Therefore, in literary narratives, the saturation of elliptical structures with the necessary elements implies more than the analysis of the previously occurring nominal groups, it relies on the consideration of wider fictional context. Still, another form of nominal ellipsis is displayed in the last excerpt *did not mind* refers to the first part of the same sentence, the presupposed elements being *he did not mind <u>her condescending to him</u>.* Hence the double status of ellipsis: using texts with no ellipses is time and energy consuming, nevertheless extreme, very heavy ellipsis cancels out this advantage by soliciting intensive search and problem solving.

Cohesion is also supported by *tense* and *aspect*. The tense system marks the chronological distinctions among *past, present,* and *future times* of the relations of retrospection, simultaneity, and prospection of the narrated actions or events. Aspect qualifies the actions as continuous, finished or unfinished, repeated or singulative. Some of these distinctions arise mainly from the perspective of the narrator at that moment (e.g. past, present, and future are relative to the situation of utterance), and others from the organization of text-world situations or events among themselves [14]. In literary narratives, for instance, tense and aspect are aligned with either the perspective of the narrator or character acting in the story:

> When October came in, she thought only of Christmas. Two years ago, at Christmas, she had met him. Last Christmas she had married him. This Christmas she would bear him a child [15, p.13].

The use of tenses and deictics in the above example mark the perspective of the character referred to by the pronoun *she* (Mrs. Morel). The combination of the temporal deictics *two years ago, last Christmas,* typical of direct discourse, with the past perfect tense *she had met him, she had married him* defy the grammar conventions suggesting that the perspective is that of the character in the story, otherwise the past perfect tense would normally be used with *two years before* and *the previous Christmas*. The actions *she had met him, she had married him, she would bear him a child* are interpreted as retrospective or prospective from the woman's viewpoint. Thus, cohesion is also viewed as a means of providing temporal, spatial, and logical orientation for the reader.

Junction is another device for expressing the relationships among events or situations. At the surface level, junction markers relate sentences, clauses and paragraphs to each other, thus amounting to text coherence by means of such relations as cause-consequence, contrast, evidence, concession, result, etc. signaled by the corresponding junctive devices:

> He had been completely idle at Oxford; although his father had given him a very large allowance, he had got monstrously into debt; and now he had been sent down [16, p.325].

> "I rather wanted to be a painter when I was a boy, but my father made me go into business because he said there was no money in art…" [17].

> It was not till he was twenty years old that the family could ever afford to go away for a holiday. Mrs. Morel had never been away for a holiday, except to see her sister, since she had been married. Now at last Paul had saved enough money, and they were all going [18, p.174].

The first quoted excerpt presents two coherence relations: the first clause offers the *cause* for the character's dismissal from university announced in the last clause of the sentence (*and now he had been sent down*); then follows a relation of *concession,* i.e. the third clause (*he had got monstrously into debt*) denies the expectation raised by the second clause (*his father had given him a very large allowance*). In the second sample a negative relation is signaled by the contrastive connective *but.* The second clause (*but my father made me go into business)* is the *consequence* of the last part of the sentence (*because he said there was no money in art*). The last extract displays the relation of *enablement:* Paul's action of saving enough money made it possible for his family to go away for a holiday.

Lexical cohesion refers to the role played by the selection of vocabulary in organizing relations within a text. It is classified into: recurrence/reiteration, partial recurrence, parallelism, and paraphrase. *Recurrence* means either restating an item in a later part of the discourse by direct repetition or reasserting its meaning by exploiting *lexical relations*: the use of synonymy or near synonymy, hyponymy or hyperonymy: *"I will draft you a Bill," said the King, [...]"enacting that women <u>shall vote</u> at all future elections. <u>Shall vote</u>, you observe; or, to put it plainer, must* [19].

Partial recurrence is the shifting of already used elements to different classes (e.g. from noun to verb). Partial recurrence can also be helpful in disclosing the meaning of titles. W.Dressler notes a story by Erich Fried where the title of "*Turtle-Turning"* and the expression *turtle-turner* are introduced without explanation until a later passage:

> [12] Everywhere he finds a helpless <u>turtle</u> fallen on its back, he <u>turns</u> it over [20].

Repeating a structure but filling it with new elements is termed **parallelism**:

> [13] Heaven knows <u>what pains the author has been at</u>, <u>what bitter experiences he has endured</u> and <u>what heartache suffered</u>, to give some chance reader a few hours' relaxation or to while away the tedium of a journey [21].

In addition to anaphoric reference, the textuality of the quoted excerpt is enhanced by direct repetition, synonymy, and parallelism. The clauses *<u>what</u> pains the author has been at, <u>what</u> bitter experiences he has endured and <u>what</u> heartache suffered* co-refer to the same activity – the act of creation, the process of writing a book. In the process of text comprehension, decoding the co-referring relationships is an important act of the reader similar to the process that occurs with pronouns.

Collocation, as a sub-class of lexical cohesion, in Halliday and Hasan's model, covers any instance which involves a pair of lexical items or long lexical chains that are associated with each other or among them through recognizable lexico-semantic relations of: synonymy and near-synonymy (*climb ... ascent, beam ... rafter, disease ... illness);* superordination (*elm ... tree, boy ... child, skip ... play);* opposition of various kinds (*boy ... girl, order ... obey, crowded ... deserted);* part to whole *(car ... brake, box ... lid), etc.* [22, p.286-288]. The cohesive effect of such lexical pairs or chains depends on their tendency to share the same lexical environment, to occur in collocation with one another. The paragraph from the novel *Death of a Hero* by Richard Aldington represents a rich reserve of such collocational cohesion:

> ...Travel means the consciousness of adventure and exploration, the sense of covering the miles, the ability to seize indefatigably upon every new or familiar source of delight. Hence the horror of *tourism*, which is a conventionalizing, a codification, of adventure and exploration – which is absurd. Adventure is allowing the unexpected to happen to you. Exploration is experiencing what you have not experienced before. How can there be any adventure, any exploration, if you let somebody else – above all a travel bureau – arrange everything beforehand? It isn't seeing new and beautiful things which matters, it's seeing them to yourself. And if you want the sensation of covering the miles, go on foot. Three hundred miles on foot in three weeks will give you infinitely more sense of travel, show you infinitely more surprising and beautiful experiences, than thirty thousand miles of mechanical transport [23, p.84].

Lexical connectedness in the above paragraph is achieved be the reiteration of items such as *travel*, which constitutes the topic of the paragraph, and its near synonyms *adventure, exploration, covering the miles*. Chains of collocation cohesion that establish and maintain the subject of the extract are: *travel ... adventure ... exploration ... unexpected ... new ... tourism ... travel ... bureau ... miles ... on foot ... mechanical transport.* They are characterized by synonymy (*unexpected ... new ... surprising, experience ... sensation)*, oppositeness of meaning (*beauty ... horror, new ... familiar)*, superordinate relation between *tourism* and its hyponyms: *travel, adventure, exploration, travel bureau, go on foot*, etc.

Cohesive devices that run throughout a text usually differ in their density. In some instances, there might be numerous clusters of cohesive ties, giving a very close texture which serves to reinforce the unity of the text. Conversely, there might be isolated sentences or other structural units which do not cohere with those around them, even though they form part of a connected passage. This is usually the case of transitions of some kind, for instance the transition from narration to description or from a main line of the narrative to a flashback in a passage of prose fiction. Generally, a greater degree of cohesion is found within a paragraph than between paragraphs. In some literary narratives, however, as an idiosyncratic style of certain authors, the rhythm is contrapuntal: the writer extends a dense cluster of cohesive ties, across the paragraph boundary and leaves the texture within the paragraph relatively loose. Given to the fact that continuity is the basic feature of textuality, readers would normally interpret text-world events and situations, presented by these passages, as related. Noticeable gaps could be filled by making inferences about how the text-world is evolving without explicit statements being provided.

Conclusions

Having considered the standard of cohesion, it can be stated that its actualization in literary narratives is based on various grammatical, discursive and logico-semantic relations at the micro-level of the text as well as on the readers' knowledge of the world, their skills to draw inferences, fill in the ellipsis and focus on contextually relevant information. Although this standard of textuality is regarded as an objective property of the text, making sense of cohesive links in a literary narrative requires the reader's involvement, too. Hence, it can be stated that cohesion is pragmatically determined. The contextual analysis conducted in the present article has proved that the cohesive relations that enhance the logical organization of a narrative text are anaphoric reference, junction and lexical cohesion; whilst the cohesive categories and elements that preclude the logical connectedness of a text are cataphoric and exophoric reference, referentless pronouns, familiarizing articles usually occurring in *medias res* incipits. Thus, the reader's ability to piece the information together, identify the missing links and interpret the details in wider contexts of the text are essential in defying the challenges to cohesion.

References:

1. BEAUGRANDE, R. DE, DRESSLER, W. *Introduction to Text Linguistics*. Longman, 2002. [online] http://www.beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm
2. DONNELLY, C. *Linguistics for Writers*. Buffalo: SUNY Press, 1994. 251p.
3. BAKER, M. *In Other Words*. New York: Routledge, 2011. 332 p. ISBN978-0-415-46754-4
4. HALLIDAY, M.A.K., HASAN, R. *Cohesion in English*. London: Longman, 1976. 375p. ISBN0582550416
5. HARDY, T. *The Mayor of Casterbridge.* London: Penguin, 1996. 386 p.
6. LAWRENCE, D.H. *Sons and Lovers*. London: Penguin, 1995. 420 p. ISBN0140621601
7. MAUGHAM, W.S. *Sixty-Five Short Stories*. London: William Heinemann Ltd., 1976. 937 p. ISBN0905712692
8. LAWRENCE, D.H. *Sons and Lovers*. London: Penguin, 1995. 420 p. ISBN0140621601
9. HALLIDAY, M.A.K., HASAN, R. *Cohesion in English*, London: Longman, 1976. 375p. ISBN0582550416
10. LAWRENCE, D.H. *Sons and Lovers*. London: Penguin, 1995. 420 p. ISBN0140621601
11. MAUGHAM, W.S. *Sixty-Five Short Stories*. London: William Heinemann Ltd., 1976. 937 p. ISBN0905712692
12. MCCARTHY, M. *Discourse Analysis for Language Teachers.* Cambridge: Cambridge University Press, 2000. 213 p. ISBN 0 521 36746 8
13. LAWRENCE, D.H. *Sons and Lovers*. London: Penguin, 1995. 420 p. ISBN 0 14 062160 1
14. BEAUGRANDE, R. DE, DRESSLER, W. *Introduction to Text Linguistics*. Longman, 2002. [online] http://www.beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm
15. LAWRENCE, D. H. *Sons and Lovers*. London: Penguin, 1995. 420 p. ISBN 0 14 062160 1
16. MAUGHAM, W.S. *Sixty-Five Short Stories*. London: William Heinemann Ltd., 1976. 937 p. ISB 0905712692
17. MAUGHAM, W.S. *The Moon and Sixpence*. [online] http://www.gutenberg.org/files/222/222-h/222-h.htm
18. LAWRENCE, D.H. *Sons and Lovers*. London: Penguin, 1995. 420 p. ISBN0140621601
19. MUNRO, H. *Hermann the Irascible* [online] http://www.eastoftheweb.com/shortstories/UBooks/HerIra.shtml
20. BEAUGRANDE, R. DE, DRESSLER, W. *Introduction to Text Linguistics*. Longman, 2002. [online] http://www.beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm
21. MAUGHAM, W.S. *The Moon and Sixpence*. [online] http://www.gutenberg.org/files/222/222-h/222-h.htm
22. HALLIDAY, M.A.K., HASAN, R. *Cohesion in English*, London: Longman, 1976. 375p. ISBN 0582550416
23. ALDINGTON, R. *Death of a Hero*. Moscow: Vyssaja skola, 1985. 350 p.

Dare despre autor:
Oxana CREANGA, doctor în filologie, lector universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: creangaoxana@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1470-0801

Prezentat la 12.06.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.74-82

CZU: 821.135.1(478).09 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984963

ELEMENTE ALE INTERTEXTUALITĂȚII ÎN OPERA DRAMATICĂ A LUI CONSTANTIN CHEIANU

Ina DRIGA
Universitatea de Stat din Moldova

Obiectul de cercetare al acestui articol îl reprezintă fenomenul intertextualității în discursul dramatic al lui C.Cheianu.
Cercetarea noastră are intenția de a identifica formele de intertextualitate valorificate de dramaturgul C.Cheianu, sursele de inspirație și argumentele ce servesc ca fundal de concepere a textului produs.
Intertextul își asociază ironia și aluzia, iar C.Cheianu își asociază eticheta de scriitor postmodern prin textele sale dramatice.
În opera dramatică a lui C.Cheianu întâlnim elemente intertextuale care evocă diverse epoci și curente literar-filosofice: mitologie antică, mitologie română, folclor, literatură română, literatură universală, filosofie, maxime, proverbe, expresii românești etc.
Strategia evidentă urmată de către dramaturgul C.Cheianu este cea conativă – textul nou-creat cu elemente de intertextualitate este un instrument de captare a atenției receptorului, de incitare să decodeze aluzia culturală efectuată și, în același timp, un instrument de manipulare a destinatarului.
Cuvinte-cheie: *intertextualitate, text dramatic, receptor, cultură, interpretare.*

ELEMENTS OF INTERTEXTUALITY IN CONSTANTIN CHEIANU'S DRAMATIC WORK
The research object of this article is the phenomenon of intertextuality in the dramatic discourse of C.Cheianu.
Our research intends to identify the forms of intertextuality capitalized by the playwright C.Cheianu, the sources of inspiration and the arguments that serve as a background for conceiving the text produced.
Intertext associates its irony and allusion, and C.Cheianu associates his label of postmodern writer with his dramatic texts.
In C.Cheianu's dramatic work we meet intertextual elements, which evoke various epochs and literary-philosophical currents: ancient mythology, Romanian mythology, folklore, romanian literature, universal literature, philosophy, maxims, proverbs, romanian expressions, etc.
The obvious strategy followed by the playwright C. Cheianu is the conative one - the new text created with elements of intertextuality is a tool to capture the receiver's attention, to incite to decode the cultural allusion made, and at the same time, a tool to manipulate the recipient.
Keywords: *intertextuality, dramatic text, receiver, culture, interpretation.*

Introducere. Intertextualitatea – fundamentări teoretice

Intertextualitatea ca opțiune estetică a personalității creatoare imprimă semnificații largi demersului artistic. Cercetarea noastră are intenția de a identifica formele de intertextualitate valorificate de dramaturgul Constantin Cheianu.

Intertextualitatea ca standard discursiv necesită a fi concepută prin prisma a doi factori: cea a creatorului, a rețelei de lecturi pe care acesta le implică în procesul creației, dar și din perspectiva cititorului, a celui care recreează opera din lecturarea sa practică.

Intertextualitatea obligă cititorul la o lectură relațională, aptă să recunoască totalitatea textelor preexistente. Receptorul identifică intertextul în procesul decodării mesajului implicit, care poate varia de la un cititor la altul în funcție de competențele sale intertextuale, culturale, de interpretare și cele cognitive.

Receptarea și înțelegerea textului de către destinatar este direct dependentă de raportul dintre cunoştinţele de fond (enciclopedice) ale participanților la actul de comunicare, inclusiv cele de competență socioculturală și cele individuale.

Intertextualitatea este modul în care textele interacționează pentru a crea semnificații, sau, mai exact, pentru a produce conotații noi, chiar fără precedent, existența lor fiind condiționată de contextul pragmatic de comunicare. După cum semnele trimit la alte semne, tot așa textele trimit la alte texte.

Criticul Roland Barthes menționa: „Citind un text raportat la Sthendal (dar care nu-i aparține), îl regăsesc pe Proust ... Altundeva, dar în același mod, la Flaubert, merii normanzi în floare sunt cei pe care-i citesc pornind

de la Proust. Savurez atotputernicia formulelor, răsturnarea originilor, dezinvoltura care face ca textul anterior să vină din textul ulterior" [1, p.78].

Roland Barthes afirma că *orice text este un intertext* – această definiție a devenit una dintre formulele cele mai citate și interpretate.

Textul este o permutare de texte, o intertextualitate: în spațiul unui text, mai multe enunțuri luate din alte texte se încrucișează și se neutralizează [2, p.252].

De obicei, se analizează trei forme de relații intertextuale: internă (situată în interiorul textului); propriu-zisă (între textele literare); externă (textul literar este raportat la textul lumii).

Numeroși specialiști au dedicat studii importante intertextului, printre care: Mihail Bahtin, Julia Kristeva, Roland Barthes, Laurent Jenny, Michael Riffaterre, Gerard Genette, Phillippe Sollers, Umberto Eco, Maurice Blouchot, Tzvetan Todorov etc. Pe teren românesc, s-au impus studii semnate de Cristina Hăulică, Stelian Dumistrăcel, Cristinel Munteanu, Elena Ungureanu, Maria Carpov, Smaranda Vultur, Anca Măgureanu, Mariana Neț etc.

Inițiatorul conceptului este teoreticianul, filosoful, semioticianul și criticul literar rus Mihail Bahtin. În studiul său *Problemele poeticii lui Dostoievski* (1929), el detronează conceptul formalist, conform căruia textul literar ar fi o entitate închisă, autonomă și dezvoltă o teorie avansată privitor la funcțiile dialogice ale discursului literar. M.Bahtin abordează caracterul polifonic al textului romancierului rus F.Dostoevski și, astfel, promovează ideea posibilității ca un text să fie interpretat în mai multe chei.

Ideea dialogismului a fost preluată de Julia Kristeva, care afirmă că orice discurs intră în relație nu doar cu propriile componente, dar și cu alte discursuri. Este cunoscut faptul că Julia Kristeva este primul cercetător care utilizează termenul „intertextualitate", fiind influențată de Mihail Bahtin. Julia Kristeva numește intertextualitate relația textului cu alte texte: orice text se construiește ca un mozaic de citate, orice text este absorbție și transformare a unui alt text. În locul noțiunii de intersubiectivitate, se instalează cea de intertextualitate, iar limbajul poetic se citește, cel puțin, ca dublu [3, p.85].

Julia Kristeva se referă la texte în termenii a două axe: o axă orizontală, care leagă autorul de cititorul textului și o axă verticală, care conectează textul cu alte texte [4, p.146].

Lucrarea cercetătoarei în domeniul semioticii și lansarea conceptului de intertextualitate reprezintă o încercare de a sintetiza semiotica lui Ferdinand de Saussure cu dialogismul lui Mihail Bahtin.

Ne-am propus să identificăm formele de intertextualitate valorificate de dramaturgul C.Cheianu. Decupajul exemplelor a variat în funcție de specificul fenomenului ilustrat și ne-a permis efectuarea analizei lingvistice. Din eșantionul textelor dramatice basarabene, consultate și analizate (în total 11 texte integrale), am selectat ca reprezentative următoarele texte dramatice: C.Cheianu – *Plasatoarele, Luministul, Sfârșitul piesei îl scrie spectatorul, Achitarea lui Salieri, Toți bătrânii ajung în paradis, Adi, Luna la Monberry, În container, Volodea, Volodea…, Cu bunelul ce facem?, Țara asta a uitat de noi!.*

Este de subliniat și faptul că cercetarea lingvistică este efectuată cu mijloacele puse la îndemână de aparatul conceptual și de metodologia pragmatică. Motivul care incită interesul nostru de a evalua strategiile intertextuale, utilizate de dramaturgi în operele lor, rezidă în relația dintre cunoștințele despre lume ale celor care produc textele dramatice și competențele enciclopedice intertextuale necesare, pentru ca cititorul (destinatarul) să poate decripta în totalitate sau în mare parte semnificațiile implicite din textele dramatice.

C.Cheianu a scris și scrie într-un stil postmodernist, întrucât textele lui realizează un dialog intertextual cu alte texte (literare și nonliterare). Relația autor-cititor este importantă, pentru că textul e interpretat ca producție textuală, ca o materializare, ca practică nemijlocită a limbii, concretizată în scriere [5, p.559].

Textul nu este doar producție, ci și produs sau obiect de schimb între autor și cititor. Prin urmare, textul presupune interpretare, nu doar relație de schimb. Așadar, un text cheamă un alt text, iar un text cheamă un cititor să interpreteze.

Intertextul își asociază ironia și aluzia, iar dramaturgul C.Cheianu își asociază eticheta de scriitor postmodern prin textele lui dramatice.

Noțiunea de intertextualitate este concepută atât ca instrument de construcție utilizat conștient de autori, cât și ca instrument folosit de către destinatar în procesul de interpretare a textului. În funcție de aceste criterii, putem afirma că textele dramatice ale lui C.Cheianu reprezintă spațiul în care ambele aceste tendințe se conectează.

Dezvăluind legătura profundă a textului cu factorii implicați în devenirea sa, textele dramatice ale autorilor menționați se transpun imaginativ anume datorită mecanismului intertextualității, fapt reliefat și de capacita-

tea autorilor de a asocia intertextul cu viziunea socială a epocii actuale. Anume în acest context insistăm a fi cititătă/ înțeleasă/ cercetată opera dramatică a lui Constantin Cheianu.

Autorul utilizează cu măiestrie intertextul; astfel, reuşeşte să comprime un volum mare de informații, să intrige cititorul şi, în acelaşi timp, îi îndeamnă pe cititori să revină la lecturarea unor lucrări artistice, şi nu numai.

În operele dramatice ale lui C.Cheianu întâlnim elemente intertextuale care evocă diverse epoci şi curente literar-filosofice: mitologie antică, mitologie română, folclor, literatură română, literatură universală, filosofie, maxime, proverbe, expresii româneşti etc.

Are perfectă dreptate prof. Th.Hristea când spune că a neglija, în continuare, frazeologia ori numai a o subestima înseamnă a uita, în primul rând, că adevărata bogăție a unei limbi se manifestă, în mare măsură, prin frazeologismele ei. Se poate chiar afirma că, după tezaurul lexical propriu-zis, cel frazeologic ne permite mai mult ca orice să clasăm o limbă prin idiomurile sărace, bogate sau foarte bogate [6, p.134].

În ceea ce priveşte frazeologia, E.Coşeriu o identifică cu *discursul repetat* [7, p.36]. Prin discurs repetat se înţelege „tot ceea ce în vorbirea unei comunităţi se repetă într-o formă mai mult sau mai puţin identică de discurs deja făcut sau combinare, mai mult sau mai puţin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a ceea ce s-a spus deja".

Stelian Dumistrăcel clasifică vorbitorii înregistraţi în două categorii esenţiale: „cei cărora componenta paremiologică a limbii le este mai mult sau mai puţin străină (şi aceştia sunt mai numeroşi) şi cei care recurg la zicători şi proverbe ca mijloace de plasticizare a expresiei. Din ultima categorie se selectează însă şi adevăraţii virtuozi ai formulei proverbiale" [8, p.282-295].

Concluzia cercetătorului ieşean (valabilă şi pentru componenta idiomatică) este că, în limbajul popular, „prezenţa elementelor stilului proverbial trebuie raportată la idiostiluri ca idiolecte dezvoltate, dominate de conotaţii" [8, p.291].

La momentul actual, există numeroase clasificări ale elementelor intertextuale. Într-o tipologie a intertextualității se pot include numeroase genuri, specii și forme textuale: *citatul, parodia, aluzia, pastișa, plagiatul, ironia, imitația, clișeul, palimpsestul, compilația, parafraza, toposul, motivul, motto*-ul, *arhetipul cultural, artefactul* etc.

Intertextualitatea, ca mijloc de a reliefa în mod plastic textul dramatic, cunoaște concretizări diferite și în cele ce urmează vom aborda în cadrul operelor dramatice ale lui Constantin Cheianu trei tipuri, pe care le considerăm esențiale în cercetarea noastră, și anume: *aluzia, citatul* și *parodia*.

Tabel

Forme ale interdiscursului

Citatul		*Parodia*		*Aluzia*
Formele citatului:		Hipertextul parodiei are două surse:		Mijloacele de exprimare a aluziei sunt:
1.Direct (proverbe, zicători, expresii românești).	*2. Indirect* (reproducere modificată a textului original).	*1.Folclorică* (proverbe, zicători, versuri, expresii românești).	*2.Cultă* (fraze celebre, titluri de cărți etc.)	1. numele proprii; 2. titlurile textelor; 3. fragmentele de text; 4. simbolurile; 5. textele de autor.

1. Cel mai cunoscut tip de intertextualitate, cel de coprezență, de text în text, îl reprezintă ***citatul.*** De multe ori, au calitatea citatului proverbele și zicătorile, frazeologismele, expresiile românești care vin să confirme o situație, să facă o concluzie sau să ilustreze o opinie.

După R.Jakobson, citatul reprezintă un „mesaj în interiorul altui mesaj" [9, p.193-230], constituind o formă de trimitere la alte texte.

Citatul, în textul dramatic, semnalează existența unuia sau a mai multor discursuri (texte sau enunțuri) anterioare, emise de o persoană concretă, într-un context specific, relevant temei discutate în cadrul operei dramatice.

Corpusul nostru de material faptic ne pune la dispoziție numeroase exemple de citate care se manifestă cu o deosebită pregnanță semantică și pragmatică.

În cadrul operei dramatice *Volodea, Volodea,* scrisă de C.Cheianu, regăsim un citat trunchiat al proverbului românesc „La plăcinte înainte, la război înapoi" utilizat pentru prima dată într-o operă literară, proverbul respectiv a fost la I.Creangă, în „Povestea lui Harap Alb".

- Sandu: Liliana mea ne așteaptă acasă cu uite așa un clit de plăcinte!
  Vlad: *la plăcinte-înainte!* [Cheianu C. *Volodea, Volodea*, p.408]

Citatul apare ca o practică de salvare a imaginii emițătorului, căci dramaturgul (C.Cheianu) încearcă să convingă destinatarul printr-o afirmație (proverb) neterminată, pe care o enunță fără a spune expres acest lucru și, în consecință, reușete să mențină aparența de obiectivitate.

Zicala sugerează ideea că atunci când e vorba de avantaje, toţi se înghesuie, iar dacă apar greutăţile prezentate metaforic prin substantivul „război", mulţi bat în retragere. Faptele din zilele noastre demonstrează adevărul şi înţelepciunea zicalei citate. Considerăm că ar fi bine să ne manifestăm întâi la „război" sau la muncă şi mai apoi la plăcinte.

J.L. Borges spunea că întreaga limbă este un sistem de citate. Textul este deci un sistem de citate. Cercetătorii vorbesc despre două tipuri de citat: *citatul direct* (reproducere în formă intactă a textului original) și *citatul indirect* (reproducere modificată a textului original).

Cele mai expresive şi pline de culoare se dovedesc a fi proverbele şi expresiile româneşti la care se face frecvent trimitere (prin citare) în opera dramatică a lui C.Cheianu.

Deoarece au o structură stereotipică, frazeologismele, proverbele și zicătorile sunt uşor recunoscute, chiar dacă nu sunt reproduse întocmai. Însă, orice modificare aduce un nou sens, creează noi analogii, care surprind adesea prin semnificații originale, creează efect de surpriză.

Ca formule care generalizează o situație, proverbele și zicătorile pot fi utilizate în calitate de comentariu și atunci, chiar în textul original, se găsește o justificare a apariției lor.

Proverbul se impune ca un criteriu de interpretare a raportului dintre ființa umană și lume; prin aceasta își relevă esența sa sapiențială, actualizându-și caracterul axiomatic al semanticii predicației, care guvernează planul semantic global al enunțului [10, p.133].

Proverbele și zicătorile fac parte din arsenalul limbajului popular, fiind utilizate din plin în creația populară, dar și, în cazul nostrul, în textele dramatice.

- Lorenzo da Ponta: *Apa trece, pietrele rămân.* [Cheianu C. *Achitarea lui Salieri,* p.161]

Proverbul românesc „Apa trece, pietrele rămân" este asemănător cu proverbul „Ierţi, dar nu uiţi", deoarece mesajul transmis este, de fapt, că viața trece, însă faptele rămân în memorie, nu se uită. Cu alte cuvinte, dacă ai făcut un lucru rău, persoana respectivă te iartă, deși nu uită niciodată.

Utilizarea numeroaselor proverbe și expresii româneşti în textele dramatice poartă un caracter moralizator, având statut de lege, oferind credibilitate incontestabilă mesajului. Nu în zadar se spune că proverbele și zicătorile au stat la baza legislațiunii. Înţelepciunea invocată de dramaturgi este transformată în joc al moralei.

- Doamna I: O să-mi *vând scump pielea.*[Cheianu C. *Plasatoarele,* p.55]

Expresia: *A-și vinde (și) pielea de pe el* = a-și vinde tot, a face orice sacrificiu material (pentru a scăpa de o datorie, de o primejdie etc.).

- Procurorul: Şi *se vede de la o poștă* că nu eşti un oarecare. [Cheianu C. *Achit*area *lui Salieri,* p.148]

Deci, expresia hiperbolizantă *a vedea pe cineva de la o poștă* înseamnă a vedea pe cineva de la o distanță foarte mare.

- Decanul: Iar dacă încerci să trișezi, puștiule, să-ți fie clar: te distrug. Că zbori din facultate, e *floare la ureche*. [Cheianu C. *Volodea, Volodea,* p.395]

Expresia „este floare la ureche" este folosită în limba română cu sensul de „nimica toată".

- Liderul: O-o, vechea cunoştinţă!... Ce-i, Slavic, *o cauți cu lumânarea*? [Cheianu C. *Țara asta a uitat de noi!* p.503]

Expresia *a o căuta cu lumânarea* semnifică: 1. A se comporta imprudent; a se expune accidentărilor. 2. A căuta cearta cu orice preț.

- Liderul: Cine știe că suntem doisprezece? Numai noi. Nici cei care *au spălat putina* nu știu câți am ajuns la clădire. [Cheianu C. *Țara asta a uitat de noi!* p.506]

A spăla putina – a fugi; a pleca precipitat / în goană / pe furiș.

- Vlad: Marea țară sovietică *se duce pe apa sâmbetei* și totul a început cu pasta de dinți. [Cheianu C. *Luna la Monkberry,* p.300]

Expresia populară *a se duce pe apa Sâmbetei* – a dispărea, a se pierde. După o veche credință mistică, Apa Sâmbetei era un râu (Styx), care se vărsa în Infern. Legenda pretinde că apa fierbea toată săptămâna și numai sâmbăta se potolea, de unde i se trage și numele. Expresia semnifică, prin urmare, *a se prăpădi.*

- El: Soția mea *bate câmpii.*[Cheianu C. *Plasatoarele,* p.45]

Expresia populară *a bate câmpii* reprezintă traducerea expresiei *battre la campagne* din limba franceză, care datează din sec. al XIX-lea. Dacă în limba română *a bate câmpii* înseamnă a vorbi aiurea, a se abate de la subiect, a vorbi fără sens, în limba franceză ea însemna a explora locuri noi.

- Viorica: Bunicule, eşti cu un *picior în groapă*, iar noi mai avem de trăit!

[Cheianu C. *Cu bunelul ce facem?* p.469]

Expresia populară *a fi cu un picior în groapă* semnifică a fi foarte bătrân; a fi foarte bolnav; a fi pe moarte.

Piesa *Luna la Monkberry* este, probabil, cea mai poetică din textele dramatice ale lui C.Cheianu. Autorul surprinde, cu un fel de fraternă empatie, la modul dureros, cum se învălmăşesc şi se strivesc destinele unor oameni, pe care năvala timpului schimbător îi găsește prea visători, prea idealiști, nepregătiți pentru a se adapta, poate chiar prea slabi pentru viață.

În cadrul piesei *Luna la Monkberry* apar versuri preluate dintr-o poezie a lui Eugen Cioclea.

- Vlad: „Azi pentru prima dat-am priceput
  Până în gene raiul și pustia,
  Cât de ușor e Stixul de trecut
  În barca ta de coapse arămie." [Cheianu C. *Luna la Monkberry,* p.349]

În cadrul operei dramatice a lui C.Cheianu de asemenea regăsim citate din replicile memorabile ale unor personalități marcante:

- Studentul: Firește. *Cunoaște-te pe tine însuți* (după replica lui Socrate) [Cheianu C. *Luna la Monkberry,* p.42]

Cunoaşte-te pe tine însuţi**!** (în greacă: **Gnothi seauton!**, în latină: **Nosce te ipsum!**) este una dintre cele mai cunoscute cugetări care a intrat în conştiinţa culturală a lumii, prin semnificaţia ei filosofică şi morală, transmiţând un îndemn legat de dimensiunea spirituală a omului. **Originea expresiei *Cunoaşte-te pe tine însuţi* se află în limba greacă – *Gnothi seauton!* Primul care face referire în scris la acest adagiu este Platon, într-unul dintre Dialogurile sale – *Charmides* (sau Despre înţelepciune)** – o lucrare elaborată în jurul anului 388 î.Hr. **Cel care a consacrat însă expresia *Cunoaşte-te pe tine însuţi*! este Socrate**, filosof al antichităţii greceşti. Chiar dacă nu a lăsat nicio operă scrisă, gândirea sa a fost transmisă de-a lungul secolelor de către discipolii săi, Platon şi Xenofon, având o contribuţie esenţială în acest sens.

2. ***Aluzia*** este considerată de cercetătorul H.P Allan drept una dintre formulele dominante ale intertextualității, susceptibilă de o extindere până la dimensiunea unei opere [11, p.5].

Aluzia este un element intrinsec discursului literar și, bineînțeles, intertextualității în general. Vom sublinia că recunoașterea aluziei ține direct de receptarea și interpretarea mesajului.

Aluzia desemnează un cuvânt sau o frază prin care se face referire la o persoană, la o situație, fără a se exprima direct. Aluzia constă în exprimarea unui lucru, cu intenția de a face să se înțeleagă altceva.

Mijloacele de exprimare a aluziei pot fi: *numele proprii*, *titlurile textelor* care aparțin autorilor consacrați*, fragmentele de text, simbolurile* sau *textele de autor*.

În textele dramatice apare clar utilizarea numelor proprii și a trimiterilor specifice spre fapte din istorie, evenimente, regimuri. În urma analizei exemplelor din corpus, putem afirma că am acumulat un material ilustrativ bogat privind aluzia ca instrument intertextual, ceea ce demonstrează înalta productivitate a acestei forme de intertextualitate.

E.Popova menționează că aluzia este un procedeu specific de creare a textelor, care constă în corelarea conținutului textului enunțat cu un fapt precedent (istoric sau literar), prin evocarea sau prin includerea lui în text [13].

Aluziile, prin referire la nume de personalități și opere marcante, formează prima subcategorie de aluzii identificate în corpusul nostru faptic. Ca o strategie de intensificare a mesajului, ele sunt concepute cu scopul evident de a produce un puternic efect persuasiv asupra cititorilor. Aceste aluzii reprezintă cazul cel mai elocvent și mai des utilizat al relațiilor intertextuale. De fapt, fiecare text dramatic analizat conține nume notorii, cunoscute în diferite cercuri politice, artistice, literare etc.; astfel, explicarea utilizării acestor nume devine specifică și individuală, în funcție de personalitatea, de mentalitatea și de competențele de decodificare ale fiecăruia. Să analizăm câteva exemple:

- Profesorul: Și ce faceți cu ei?

  Vasile: Îi împușcăm pe loc... În piesa „*O noapte furtunoasă*" [Cheianu C. *Țara asta a uitat de noi!* p.525]

(se face aluzie la titlul comediei lui Ion Luca Caragiale *O noapte furtunoasă*)

În opera dramatică a lui C.Cheianu *Plasatoarele*, una dintre plasatoare elogiază crearea în șapte zile a spectacolului, după modelul bine cunoscut al creației divine.

- Plasatoarea III: *La început a fost piesa. În prima zi, regizorul a citit-o în fața trupei. În ziua a doua a făcut distribuția. În a treia a început repetițiile. În a patra a dispus confecționarea decorurilor și a costumelor. În a cincea a pus luminile. În a șasea actorii și-au intrat în roluri... În ziua a șaptea s-a declarat zi de odihnă! După care a venit premiera.*[Cheianu C. *Plasatoarele*, p.57]

Textul dramatic face aluzie la facerea lumii în șapte zile de către Dumnezeu, astfel: Ziua întâi: Despărţirea luminii de întuneric; ziua a doua: Despărţirea apelor pentru a forma cerul şi marea; ziua a treia: Separarea mării de uscat, crearea plantelor; ziua a patra: Crearea luminătorilor care să cârmuiască mersul zilei şi al nopţii; ziua a cincea: Crearea păsărilor şi a peştilor care să umple cerul şi marea; ziua a şasea: Crearea animalelor şi a oamenilor care să umple pământul şi să mănânce plantele; ziua a şaptea: Crearea cerurilor şi pământului a fost terminată, iar Dumnezeu s-a odihnit.

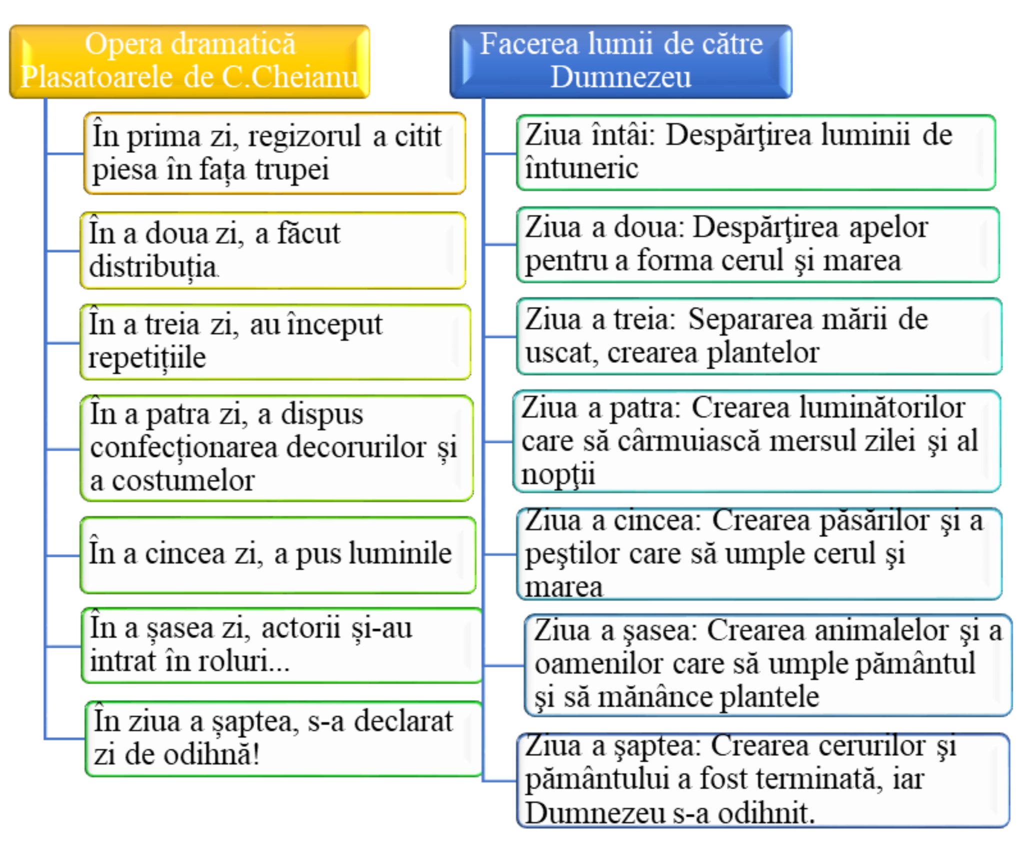

Fig.1. Facerea lumii în concepția autorului dramatic și în cea a lui Dumnezeu.

În opera dramatică *Cu bunelul ce facem?* de C.Cheianu se face aluzie la simbolurile folosite pentru reprezentarea comunismului și a partidelor comuniste. Imaginea celor două unelte *secera* și *ciocanul* suprapuse simbolizează alianța politică dintre țărănime și proletariatul industrial.

- Grigore: (aruncând tricoul) Nu-mi trebuie mie așa cadouri!

Marcel: Oare? E cel mai potrivit pentru mata!... A, nu, mămica a greșit. Trebuia să-ți trimită unul cu *secera* și *ciocanul*… sau și mai bine portretul lui Voronin! [Cheianu C. *Cu bunelul ce facem?* p.468]

În cadrul piesei dramatice *Luna la Monkberry,* C.Cheianu face uz de ironie şi dintr-o intenţie de menajare a receptorului pe care nu dorește să-l plictisească. Prin ironie, C.Cheianu deposedează originalele interludii, ce secundează fiecare tablou al piesei, de statutul lor de divertisment între două părţi ale unui spectacol, chiar şi unda dramatică ce se suprapune cu cea muzicală, începând cu titlul piesei şi având drept rezultat consolidarea relaţiei intertextuale cu cântecul lui Paul Mackartney „*Monkberry moon delight*", apoi cu „*Je ne regrette de rien*" al lui Edit Piaf şi cu „*I will survive*" al Gloriei Geinor, accentuează şi permanentizează stările emotive şi trăirile latente ale unei societăţi în tranziţie.

Regăsim în opera dramatică lui C.Cheianu versuri sau titluri din diverse cântece atât autohtone, cât și străine:

- Profesorul: Ha? Patria? Care patrie? Tu ai patrie? De când, mă rog? Până mai ieri cântai *"Moi adres-Sovetskii Soiuz"!,* da azi de-amu ai altă patrie?... [Cheianu C. *Țara asta a uitat de noi!* p.526] (se face aluzie la titlul cântecului rusesc *Moy adres Sovetskiy Soyuz,* interpretat de formația Samotsvety);
- Marcel: Nu, nu, cântecul e așa: (cântă) „Moldovenii când se strâng, și-n petreceri se avântă/La un colț de masă plâng, la alt colț de masă cântă". [Cheianu C. *Cu bunelul ce facem?* p.485] (se interpretează un vers din cântecul *Moldovenii când se strâng,* interpretat de Mihai Volontir);
- Petru: Iar noi facem așa... (pune cu zgomot o piesă, fredonează) *Îmi plac Ilenele și Magdalenele.* [Cheianu C. *Volodea, Volodea...* p.449] (aluzie la titlul cântecului *Îmi plac Ilenele* de Ion Suruceanu).

În rezultatul analizei exemplelor, putem concluziona că procesul de interpretare a aluziei este direct dependent de experiența și de cunoștințele tematice ale destinatarilor textelor dramatice și doar un cititor cu o competență intertextuală bine antrenată este capabil să stabilească relația dintre sine și text în procesul lecturii și să extragă informația aluzivă în toată amploarea ei.

3. Hipertextul – cea mai răspândită specie bazată pe relația de hipertextualitate, este ***parodia*** care face referire în mod ironic la o persoană, la o situație sau la un text. Parodia constă în modificarea și remontarea unui text preexistent cu intenția de a produce anumite efecte comice, ironice, are o funcție de transformare în relație cu textul original.

Parodia este mai puțin frecventă, deoarece hipotextele ce pot fi parodiate nu sunt prea numeroase: proverbele, locuțiunile lexicalizate, citatele celebre [13, p.149].

Am pornit de la constatarea experienţială că în româna actuală, în variantele ei de limbă vorbită, dar şi scrisă, există tendinţa de a altera forma standard a proverbelor, intenţiile fiind diferite: fie de a transmite o anumită informaţie incomodă sau negativă într-un mod indirect, de a contribui la referenţialitatea textului, fie de a produce ironie, umor, sarcasm, jocul de limbaj spiritual.

Deraierile frazeologice reprezintă un fenomen realizat conştient de vorbitor, cu impact la nivel semantic şi chiar la nivel pragmatic. Mai mult, frazeologismele pot conţine jocuri de cuvinte, dar prezenţa calamburului nu este întotdeauna obligatorie pentru o deraiere frazeologică. A analiza un frazeologism deconstruit ca un joc de cuvinte înseamnă a-l aborda din două perspective: semantică şi stilistică.

În ultimul timp, frazeologismele apar în formă modificată mai frecvent decât în cea originară, în presa scrisă, în limbajul publicitar, jurnalistic şi în textele dramatice, şi nu numai. Asemenea frazeologisme deraiate mai sunt numite de unii cercetători şi pragmateme.

Se pot urmări consecinţele semantice şi discursive pe care le antrenează prezenţa în textul dramatic basarabean a frazeologismelor deviante din punct de vedere semiotico-pragmatic. Cele mai des exploatate mecanisme ale deconstrucţiei frazeologismelor sunt substituţia şi expansiunea frazeologică. Modificări în structura frazeologismelor sunt produse de fenomenul substituţiei şi al expansiunii.

Substituţia se realizează prin înlocuirea unuia sau a mai multor elemente lexicale din frazemul originar, cu condiţia ca acesta să poată fi actualizat cu uşurinţă de interlocutor. Cu alte cuvinte, substituţia este controlată de condiţia păstrării unui grad de intertextualitate. În urma analizelor efectuate se constată că frazemele deviante au comportamente inferenţiale asemănătoare. Nu se poate vorbi despre o identitate a proceselor inferenţiale la nivelul acestor utilizări ale limbajului, ci de asemănări.

În varianta frazeologică modificată transpare forma frazeologică originară. Devierile frazeologice sunt salvate de la nonsens sau de la o ambiguitate prea mare de intertextualitatea pe care se sprijină.

În cele ce urmează, vom supune analizei unele exemple de frazeologisme din textele dramatice ale autorilor basarabeni ce au deraiat structural, adică au suferit anumite modificări la nivel de structură.

În cadrul dialogului dramatic îşi găsesc expresie numeroase aspecte şi conţinuturi ale oralităţii: de la cuvinte şi gesturi semnificative până la formule, replici consacrate şi, bineînţeles, expresii frazeologice, care sunt eleganţa expresivităţii şi a inteligenţei populare.

Frazeologismele sunt o achiziţie perfectă a operei dramatice, cu atât mai mult cu cât aceasta este supusă unor procese continue de integrare în sfera realului, fără a-şi pierde însă alura fanteziei creatoare ce constituie forţa esteticului în artă [14].

Una dintre modalităţile de modificare ad-hoc a unui model frazeologic este introducerea, adăugarea intenţionată a unui element nou care face referire mai precisă şi mai sugestivă la o anumită situaţie din viaţa cotidiană. Expansiunea sau renovarea unităţii frazeologice respective implică accentuarea unei nuanţe semantice şi, eventual, o remotivare *sui-generis* a acesteia.

- Liderul: Mda...Asta se cheamă „*Plecat-am nouă din Vaslui ...*" şi au fugit cu coada între vine... [Cheianu C. *Ţara asta a uitat de noi!* p.507] (Parodie la poezia lui V.Alecsandri *Peneş Curcanul).*

Plecat-am nouă din Vaslui,
Şi cu sergentul, zece,
Şi nu-i era, zău, nimănui
În piept inima rece.

Formele textuale, cu lectură parodică, provin din două surse: cea *populară* (folclorică) şi cea *cultă* (livrească).

1. *Parodia populară* sau folclorică vizează un text ce aparţine patrimoniului folcloric (proverbe, zicători, versuri, expresii populare etc.);
2. *Parodia* de factură *cultă* porneşte de la fragmente din text proprii literaturii culte (fraze celebre ale unor persoane, titluri de cărţi, fraze) pe care dramaturgul le modifică intenţionat, le substituie parţial cu altele.

Procedeele transformărilor parodice sunt următoarele: *substituţie, adăugare, suprimare*. Parodia formată prin *substituţia unică* conduce la crearea unor variante parodice mai simple. Se porneşte de la schema sintactică a enunţului-model, în care sunt înlocuiţi termenii plasaţi în poziţie forte.

În formaţiunile date putem identifica mai multe surse care asigură intertextualitatea parodică:

Expresii celebre: A fi sau a nu fi se clasifică în grupul idiomelor livreşti. Unele expresii idiomatice se prezintă ca nişte amintiri ale titlurilor, ale expresiilor apărute într-o operă literară.

Dintre cele mai răspândite reorganizări de structură, cu efecte pragmastilistice notabile, sunt jocurile de cuvinte create în baza unui frazeologism consacrat.

- Turiştii: – Şi cu cât călătoreşti mai mult, cu atât trăieşti mai mult, e dovedit de ştiinţă.
  – Eu dacă nu fac cel puţin un voiaj pe an, anul acesta e ca şi pierdut.
  – Domnilor, *a călători sau a nu călători*, aceasta-i întrebarea.
  – Bine spus!
  – Unde am mai auzit expresia asta. [Cheianu C. *Luministul*, p.65] (parodie după expresia celebră *A fi sau a nu fi* de W.Seakespeare)

Formula originară *a fi sau a nu fi, aceasta-i întrebarea* provine din opera lui William Shakespeare, *Hamlet,* fiind preluată din actul al III-lea, scena I. Pe parcursul monologului, Hamlet are o dilemă, posibilităţile între care oscilează fiind *a fi sau a nu fi, aceasta este întrebarea*. El oscilează între a trăi, a suferi şi a visa, visul devenind un soi de armă.

În contextul oprei dramatice analizate, turiştii fiind emoţionaţi de euforia călătoriei prin Danemarca, îşi pun o altă întrebare decât cea cunoscută de către toţi, aceasta fiind *a călători sau a nu călători, aceasta-i întrebarea*. Astfel, calătoria exprimă un mod de existenţă pentru turişti, pentru ei viaţa fără călătorie fiind un nonsens. *A fi sau a nu fi,* precum şi *a călători sau a nu călători* în ambele opere reprezintă afirmaţii metaforice, deoarece, dacă pui această întrebare, înseamnă că deja eşti, iar *eu sunt* este o precizare la răspunsul că deja exist.

A fi sau a nu fi: aceasta este întrebarea ... – una dintre renumitele expresii din literatura universală. Atât de faimos că, poate, chiar şi cei care nu au citit tragedia *Hamlet* de William Shakespeare ştiu acest citat şi îl folosesc la ocazional în discurs.

Cântecele parodiate la fel pot fi regăsite în opera dramatică a lui C.Cheianu.

- Igor: Căsuţa noastră/ Fulguşor de nebunii/Te aşteaptă ca să vii.
  Valeria: Căsuţa noastră, Unde-ntâi ne-am sărutat.
  Silvia: *Unde-ntâi ne-am regulat.*
  Toţi: Plânge dorul ne-ncetat.
  [Cheianu C. *Luna la Monkberry*, p.295] (Parodie după cântecul *Căsuţa noastră* de Gică Petrescu).

Concluzii

- Intertextualitatea se referă, în general, la faptul că textele conţin în sine texte preexistente. Prin urmare, ele sunt alcătuite din elementele altor texte preexistente şi aceste resurse intertextuale sunt utilizate cu variate scopuri.
- Se poate ajunge uşor la ideea că toate textele sunt intertextuale, în baza faptului că fiecare enunţ este un element în lanţul comunicării şi din motiv că fiecare text conţine rămăşiţe din texte precedente.
- Intertextualitatea în textele dramatice moderne denotă o strategie evidentă, urmărită de către dramaturgul C.Cheianu, şi anume – cea de influenţare a receptorului. Textul nou-creat, care conţine elemente intertextuale, este un instrument de atragere a receptorului, incită la depistarea aluziei culturale insinuate şi, în acelaşi timp, este un mijloc de manipulare a destinatarului.

- Corpusul nostru de material faptic ne-a pus la dispoziție numeroase exemple de citate care se manifestă cu o deosebită pregnanță semantică și pragmatică. În urma analizei exemplelor, putem afirma că am acumulat un material ilustrativ bogat privind aluzia ca instrument intertextual, ceea ce demonstrează înalta productivitate a acestei forme de intertextualitate.

Referinţe:

1. BARTHES, R. Plăcerea textului. În: *Romanul scriiturii*. București: Univers, 1994. 144 p.
2. KRISTEVA, J. Problemele structurării textului. În: *Antologie Tel Quel, 1960-1971*. București: Univers, 1980. 496 p.
3. KRISTEVA, J. *Semiotike. Recherches pour une semanalyse*. Paris: Éditions du Seuil, 1969. 319 p.
4. CONDREA, I. *Curs de stilistică*. Chișinău: CEP USM, 2008. 146 p.
5. TOMA, E. Probleme ale structurării textului: metatextul. În: *LR,* XXIX (1980), p.559-563.
6. HRISTEA, Th. Introducere în studiul frazeologiei. În: *Sinteze de limbă română*. București: Albatros, 1984, p.134.
7. COŞERIU, E. *Lingvistica integrală* (interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu). Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, p.36.
8. DUMISTRĂCEL, S. Cercetarea dialectologică şi analiza stilistică în procesul de învăţământ. În: *Limbă şi literatură*, vol. II. Bucureşti, 1988, p.282-295.
9. ЯКОБСОН, Р. Лингвистика и поэтика. В: *Структурализм: «за» и «против».* Москва, 1975, с.193-230.
10. IRIMIA, D. *Introducere în Stilistică*. Iași: Polirom, 1999, p.133.
11. PASCO, A.H. *Allusion: A Literary Graft*. Charlottesville: Rookwood Press, 2002, p.5.
12. GHERASIM, A., CARA, N. *Teoria textului*. Chișinău: CEP USM, 2008. 291 p.
13. Попова Е.А. Культурно-языковые характеристики политического дискурса: Канд. дис. Волгоград, 1995. [Accesat: 23.08.2019]. Disponibil: http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/175915.html.
14. MOLEA, V. Expresivitatea frazeologismelor în context dramatic (dialogul)]. [Accesat: 12.06.2020. Disponibil: http://limbaromana.md/index.php?go=articole&printversion=1&n=2625.

Surse:

1. Cheianu, C. Luministul. În: *Teatru*. Chișinău: Cartier, 2015. 540 p. ISBN 978-9975-86-008-6
2. Cheianu, C. Plasatoarele. În: *Teatru*. Chișinău: Cartier, 2015. 540 p. ISBN 978-9975-86-008-6
3. Cheianu, C. Achitarea lui Salieri. În: *Teatru*. Chișinău: Cartier, 2015. 540 p. ISBN 978-9975-86-008-6
4. Cheianu, C. Luna la Monkberry. În: *Teatru*. Chișinău: Cartier, 2015. 540 p. ISBN 978-9975-86-008-6
5. Cheianu, C. Volodea, Volodea. În: *Teatru*. Chișinău: Cartier, 2015. 540 p. ISBN 978-9975-86-008-6
6. Cheianu, C. Cu bunelul ce facem? În: *Teatru*. Chișinău: Cartier, 2015. 540 p. ISBN 978-9975-86-008-6
7. Cheianu, C. Țara asta a uitat de noi! În: *Teatru*. Chișinău: Cartier, 2015. 540 p. ISBN 978-9975-86-008-6

Date despre autor:
Ina DRIGA, doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare*, Universitatea de Stat din Moldova; lector universitar la USMF „Nicolae Testemițanu"
E-mail: ina.oprea@mail.ru
ORCID: 0000-0003-0374-0189

Prezentat la 12.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.83-89

CZU: 821.135.1-1(478).09 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3984967

POEZIA LUI NICOLAE DABIJA SUB SEMNUL MITICULUI

Victoria FONARI

Universitatea de Stat din Moldova

Scopul acestei cercetări constă în a valorifica creaţia poetică a lui Nicolae Dabija din perspectiva imaginilor mitice şi ale personalităţilor notorii din cultura antică. Sunt selectate poezii din diferite volume care dezvăluie respect pentru cultura antică elină, cum ar: simbolul orfic, poetul Homer, Ulise, Nausicaa, Euridice etc. Conexiunea misteriosului cu lumea reală este o componentă a poeziei de a crea o atmosferă de reverie. În acest articol sunt incluse argumente de complicitate a eului liric în a descoperi, a trăi mirarea. Comprehensiunea macrocosmosului se realizează în detaliu de cinematografie. În poezia lui Nicolae Dabija elucidăm cum este valorificat poetul contemporan, pliat pe imaginile culturii antice Homer şi Orfeu, ceea ce contribuie la o deschidere spre universalitate dintr-o viziune inedită. Măiestria în arta cuvântului se măsoară în tendinţa de a vedea frumosul, de a pleda pentru viaţă şi de a avea forţă să opreşti timpul printr-o *fotografiere de fulger*, prin textul poetic.

Cuvinte-cheie: *mit orfic, arhetip, simbol, Homer, transformarea imaginii, actualizarea mitului, lirica lui Nicolae Dabija.*

THE POETRY OF NICOLAE DABIJA UNDER THE SIGN OF THE MYTHIC

The purpose of this research is to capitalize on the poetic creation of Nicolae Dabija from the perspective of mythical images and notorious personalities from ancient culture. Poems from different volumes are selected, revealing a respect for the ancient Hellenic culture, such as: The Orphic symbol, the poet Homer, Odysseus, Nausicaa, Eurydice, etc. The connection of the mysterious with the real world is a component of poetry in order to create an atmosphere of reverie. This article includes arguments of complicity of the lyrical self in discovering, living the wonder. The understanding of the macrocosmos is done in cinematic detail. In Nicolae Dabija's poetry we illustrate how the contemporary poet is capitalized, reported to the images of Homerus and Orphaeus – the ancient culture, thus contributing to an opening towards universality from a unique vision. The mastery of the word is measured in the tendency to see the beautiful, to plead for life and to have the strength to stop time through a flash photography, by means of the poetic text.

Keywords: *the Orphaeus myth, symbol, Homerus, actualization of the myth, archetype, Nicolae Dabija's lyrics.*

Metodologia de cercetare vizează hermeneutica mitului, acest articol fiind o componentă a unui studiu de amploare ce va constitui ulterior o monografie. Reieşind din această perspectivă, vor fi utilizate metodele ce contribuie la comprehensiunea unui text artistic: analiza de la arhetip spre mitul individual, investigarea liricii lui Nicolae Dabija din perspectiva transformărilor / conexiunilor eroilor şi a personalităţilor din cultura antică, precum şi din cea naţională, metoda mitologică [*a se vedea* 1, p.150-161].

Introducere

Creaţia lui Nicolae Dabija, fiind o componentă esenţială în cadrul generaţiei „Ochiul al treilea" (titlul poeziei sale) a şi fost consemnată în categorisirea scriitorilor din perioada anilor '70 de către criticul literar Mihai Cimpoi, inclusiv în cărţile din acele timpuri. Din această generaţie cercetătorul îi enumeră şi pe Leonida Lari, Vasile Romanciuc ş.a. Printre particularităţile acestei generaţii se evocă şi misticismul, evadarea de la doctrina timpului imperial în mit. Subiectele din mitologia universală se împletesc cu motivele folclorice. Acestea se concentrează/orientează pe o structură derivată din raportul dintre mit şi mitul literar. De aici şi predilecţia pentru imaginea lui Homer, perspectiva orfică a poetului care are menirea de a schimba lumea, viziunea creştină şi mesianică, ceea ce vom argumenta prin interpretarea textelor lui Nicolae Dabija, asigurând ipotezele noastre şi prin studiile realizate de Mihai Cimpoi, Alexandru Burlacu, Theodor Codreanu.

Homer – o emblemă a vizionarismului poetic

În anii nouăzeci Nicolae Dabija îşi continuă traseul generaţionist prin încrederea în mesia cuvântului, care trebuie să valorifice frumosul, misterul, ontologicul. Este timpul în care problemele Renaşterii naţionale pun accent pe un ontologic de revenire la legende, la simbolurile primordiale. În acest sens apare imaginea emblematică a lui Homer.

Poezia cu acelaşi titlu (din volumul *Zugravul anonim*, 1985) relevă imaginea aedului în spaţiul mitic, care nu neagă nici actualitatea. Simbolistica cromatică „Amurgul e ca un drapel / purtat prin sânge" nu explică doar

Războiul troian, este senzaţia de a trăi intensiv sacrificiile ce ţin de trecut şi viitor. Lupta apare într-un echivoc al trăirilor, perspectiva lui nu ţine doar de elini şi troieni, accentuează demnitatea dintr-o perspectivă a timpului. La actualizarea imaginii lui Homer insistă cercetătorul Alexandru Burlacu: „Poetul, care îl cântă pe Homer, vede cu ochiul lăuntric ceea ce nu voiau să vadă poeţii care sincronizează pulsul inimii cu bătaia de cap a regimului. Vederile ochiului lăuntric echivalau în anii „stagnării" cu un act de curaj pentru care disidenţii erau condamnaţi la tăcere sau izolaţi în psihiatrii" [2, p.40].

Inversia „Nu aedul lacrima-şi plânge – / lacrima-l plânge pe el" îl focusează pe poet ca un centru al universului. Este desfigurat fizic, convertit, doar „Bătrânul nu are chip – / el are doar riduri". De parcă ar fi o componentă a timpului în straturi de memorie şi prorocire. Acest vers este reţinut în interpretarea acad. Mihail Dolgan: „Poetul se află în posesiunea unui spirit de observaţie atât de acut, încât ajunge să scruteze lucrurile dintr-o perspectivă inversată (principiu fundamental al poeticii lui Nichita Stănescu) (...). În această ordine de idei, definitoriu pentru modelul poetic al lui Nicolae Dabija este apelul frecvent la paradoxul ontologic şi metafora paradoxală – modalităţi artistice moderne şi eficace de a dinamita dogmele şi locurile comune, inerţia şi linearul, evidenţele şi prejudiciile, iar, pe de altă parte, de a instaura o nouă logică şi un nou inefabil poetic (...). Paradoxul, inclusiv metafora paradoxală, îl întoarce pe creator la deosebirile primare, îi permite liricului să intuiască analogii şi aluzii chiar şi acolo unde acestea par a lipsi sau nu pot fi imaginate" [3, p.471-472].

Imaginea arhetipală reapare în poem pentru a valorifica individualitatea acestuia în raport cu mulţimea: „Orb, bate aceleaşi cărărui. / Şi lumea cum – a câta oară? – / nu o găseşte în afară, / o caută-nlăuntrul lui". Poetul impune mesajul, devine sursa căutărilor. Condiţiile fizice nu-i oferă posibilitatea de a percepe lumea cromatic, dar de a o simţi, de a cugeta. Deşi una dintre problemele homerice este şi descrierile amănunţite care sunt prezente, cum ar fi în elucidarea figurilor în detalii prezente pe scutul lui Ahile.

O altă virtute a poetului este superioritatea recunoscută de zei, în consecinţă – mitizarea aedului: „Au zeii mai puţin talent – / şi-l lasă pe Homer să-i cânte". Această „cântare" a zeilor au provocat multe polemici, inclusiv la relaţia dintre elin şi zeu, fiind una comercială. Excepţie nu este nici pseudoconcursul de frumuseţe între zeiţe care îl *plătesc* pentru alegere. Şi Paris alege, la rândul său, darul de care are nevoie. Iată şi secvenţa care denotă această situaţie: „... cum bolţi sunt zădărâte".

Întrebarea retorică creată dintr-un oximoron constituie admiraţia pentru talent: „ … de n-ar fi orb – oare lui / i-ar fi fost dat să vadă-atâte?!". Eul liric parcă ar vrea să descifreze modalitatea scrierii, posibilitatea interiorizării îi oferă să descifreze un univers, să-l perceapă în grandoarea lui, fără frica de a nu vedea aievea, el percepe esenţe pe care ochii, de fapt, nu le percep, ascunzându-se după forme, culori, sunet. Orbirea deţine punctul de echidistanţă dintre eroul liric Homer ce perseverează în timp, fiind primordial războiului şi eroilor despre care a scris.

Vocaţia orfică şi pledoaria vieţii

Poetul Nicolae Dabija relevă misiunea artistului prin imaginea lui Orfeu, semnând o carte cu titlul sugestiv *Pe urmele lui Orfeu*. Cântăreţul apare în mai multe poezii, dar una dintre cele mai sugestive este „Orfeu". Purtătorul vocaţiei „cum trece – se face, brusc, zi" distinge arta în elementul frumosului, în sensul dăruirii de viaţă. Scopul creaţiei fiind perceput în felul următor: „Când cântă: / o moarte se amână / şi iarba se face mai verde...". Arta având remedii, oferind siguranţa, plăcerea existenţei de a o savura – în acest sens harul este indispensabil cu dăruirea vieţii. Intensitatea trăirii şi momentul de autodăruire apare într-o sincopare cu instrumentul: „cu nervii proprii întinşi / în loc de strune de harfă". O autozidire, o dăruire de destăinuire, de sacrificiu sunt trăsături care se relevă în mai multe versuri. Instrumentul deţine încordarea poetului de a cunoaşte şi de a-şi expune cunoaşterea într-un limbaj artistic. Imaginea conţine o valenţă de incorporare a poetului Orfeu cu harpa.

Integritatea se realizează printr-o interiorizare de a trăi într-o evlavie a cuvântului: „Supuşi ai cuvântului, sub zodiece / facem rugă cu harul şi harpa" („Supuşi ai cuvântului"). Ascultarea melodică a sufletului transcende în cuvinte într-o percepţie inedită felul de a vedea: „Îmi vine din ce în ce mai greu / să deosebesc primăvara de rai" („Ochiul al treilea"). Apare echivalenţa dintre primăvară şi rai, eul liric le expune de parcă ar fi avut acces la ambele. Primăvara este percepută drept anotimpul paradisiac, sau copilăria omenirii. Dar această confundare este vehiculată de eul liric dintr-o viziune de expert, a celui care a avut acces. Imediat ce facem referinţă la cel care a suprapus planul real în alegorie dintr-o perspectivă personalizată ne apare în memorie Dante Alighieri. Poetul care şi-a construit biografia prin „Divina comedie", însoţit de Virgiliu, se află în Paradis timp de o zi. Prin suprapunerea autorului cu personajul se valorifică un empirism de a dezvălui alte lumi într-o lume cunoscută. De fapt, Orfeu, în călătoria sa pe tărâmul lui Hades, va avea acces la un spaţiu interzis. Iubi-

rea valorifică acest paradisiac terestru. Respectiv, primăvara cu simbolistica de inocenţă, frumuseţe, puritate, dragoste, explică vârsta de aur a omenirii. Aşadar, primăvara este anotimpul care prefigurează persoanele care văd cu sufletul. În poezia „Daniela în groapa cu lei" această calitate li se atribuie leilor: „că era doar SUFLET... iară bieţii lei / nu ştiau – SUFLETUL – cum să-l mănânce?!".

Lumina melodică a unei emoţii de revelaţie se află în simbolul titlului „Lira de iarbă" ce include un peisaj de dimineaţă prin esenţa dezlegării de clişeul omniscient: „Deci, inventăm, mult mai curând / lira de iarbă, într-o zi / în mugure, în tot – pe când / e o beţie de a trăi". Atmosfera de reverie include un mister al existenţei, eul liric are întreaga lume în faţă, totul – lumina, iarba, pasărea, vântul îi sunt complici. Şi îşi determină pentru sine descoperirea: „Unica, harfa de iarbă / timpului scapă". Comunicarea orfică îi este dezvăluită prin această integritate de a fi în unison cu natura, constituie latura comprehensiunii şi acceptării luminii din exterior în interior şi invers. Lira de iarbă pare că este ascultată prin tăcerea ce cântă din „Lină lumină, – / harfă de dor". Comprehensiunea macrocosmosului se realizează în detaliu de cinematografie: „Eu pe o frunză citeam / destinul salcâmului". Paradisiacul de primăvară îşi păstrează amprentele şi în altă poezie din volumul „Cerul lăuntric" (1998): „*Pădurea din jurul satului meu – / prin ea s-a plimbat Dumnezeu. /* Ce vezi nu-s: izme albe, cicori albăstrui – / sunt urmele încălţărilor Lui // Undeva pe-aici, pe-o costişă de plai, / s-a oprit. Şi-a privit către rai" („Urmele lui Dumnezeu"). Cadrul naturii, relevat din amintirea pentru satul natal, constituie acea perspectivă de admiraţie dintr-o perspectivă ontologică. Senzaţia revelatorie se constituie pe negaţie care are funcţia de a surprinde mirarea, de a crea acea atmosferă printre lucrurile arhicunoscute – spectacolul dezvăluirii supreme.

Poezia din volumul de debut include o conotaţie orfică, care returnează la imaginea orbului Homer: „Toate lucrurile făcute cu ochii închişi / le duc la capăt cu el; un corb / bătrân, îl văd tânăr peste caişi / cu ochiul acesta, ochiul al treilea, care nu-i orb...". Perspectiva acelei viziuni consemnate de critica literară drept mistică (*a se vedea* Mihai Cimpoi, Alexandru Burlacu, Theodor Codreanu) explică arta percepută ca un mister de a elucida ceea ce altora nu le este dat. O privire care neagă timpul, care poseda forţă să-l returneze, să-l amplifice, să-l excludă.

Cuvântul artistic are forţa energetică de a coopera instinctele telurice în favoarea aspiraţiei de a percepe spiritualul.

Comuniunea poetului cu natura relevă încorporarea eului liric într-o necesitate spirituală: „Există o stare de dinaintea cuvintelor, pe care profeţii de azi / o-mpart ca pe-o bucată de pâine / să nu moară de foame". Orfismul în aceste versuri se conjugă cu pâinea din rugăciune, cu semnificaţie cristică. În acest context, acad. Mihai Cimpoi explică tendinţa pentru spiritualitate astfel: „Poet al unui univers al candorilor în care dispar materialitatea şi obiectivitatea, fiindcă totul se înfrăgezeşte, înfloreşte şi înmugureşte, el îmbrăţişează apoi registrul inspiraţiei naţionale şi sociale care implică, fireşte, hieratism, oracularitate, înverşunare polemică" [4, p.224].

Starea şi necesitatea sunt poziţionate nu dintr-o optică de cauză şi efect, apar într-o catalogare de inspiraţie. Viziunea poetică se opune macchiavellismului social, în prim-plan fiind o necesitate de a persevera la o înţelegere cu elementele primordiale: „El spune cuvinte ce declanşează fulgere / şi ploaia la vremuri / de secetă" („Dreptul la iluzie"). Poetul apare cu funcţia de sacerdot, de cel care mediază forţele cosmice şi emoţia oamenilor: „Ştie vorbele, ce fac cerul să bubuie / şi mugurii să exploreze-n / copaci". Celescul şi terestrul, astralul şi cotidianul sunt coordonate pe unda admiraţiei clipei de a savura ceea ce gândeşte cu o intenţie de a menţine. Viziunea orfică se îmbină cu cea eminesciană prin reverie: „Pentru visele lui / i-ar trebui altfel de somn – / încăpător ca o moarte". Imaginaţia sau, cum îi spune în versuri, „iluzia", apare ca o forţă vitală, dar care apare dintr-o nuntă a pietrelor, perspectiva lui Mircea Eliade, adică dintr-o perspectivă a timpului fără timp, o perspectivă din neant sau din lumea ideilor, după Platon. Viziunea ideatică este o plămădire a unei lumi poetice în care se poate reflecta toate vârstele. Totuşi, în unele texte, eul liric preia o poziţie de a reflecta dintr-un spaţiu virtual, ieşit din cotidian.

Criticul literar Theodor Codreanu îşi cercetează textul din perspectiva „complexului lui Orfeu", sintagmă care, subliniază cercetătorul, se găseşte în volumul lui Nicolae Dabija „Oul de piatră" (Bucureşti: Eminescu, 1995). Cercetătorul valorifică stratificat de la aspectele sociale actuale până la semnificaţiile ontologice: „În timpul mitic, cuţitele sunt Menadele care-l sfâşie pe Orfeu. Forţa poeziei lui Nicolae Dabija e de ordin arhetipal şi ea vine din ceea ce voi numi „complexul lui Orfeu". (...) e numele sub care se recunoaşte la Nicolae Dabija „complexul sfâşierii" la români, având rădăcini în tragism" [5, p.238].

Aspiraţia poetică va fi una orfică ce vine într-o continuitate cu viziunea dacică: „Să scrii un poem în care cuvintele / să se nască unele din altele / aşa cum se naşte-un ecou / din ecoul / altui ecou, / încât acel ce moare – /

ascultându-l – / să aibă impresia / că se naşte din nou" („Acel care moare", scrisă în 2002). Naşterea şi moartea, formând o structură ciclică a existenţei, este distinsă mitic: orice sfârşit semnifică un început. Din punct de vedere tehnicist, exegetul Alexandru Burlacu a observat exact particularitatea creaţiei lirice: „Esenţial pentru poetica lui Dabija rămâne şi astăzi caracterul paradoxal al imaginarului, al întregului său sistem poetic, al relaţiilor antinomice. Principii care se exclud reciproc la scara globală sunt relevate de paradoxurile imaginii locale, lumea poetului, a „cercului lăuntric", este finită şi infinită concomitent" [2, p.48].

Revenind la semnificaţie, poezia distruge frica de moarte, necunoaşterea stării persistă dintr-un cuvânt ce se vrea reţinut şi are forţa reverberaţiei. Selectarea cuvintelor constituie o temă importantă în creaţia lui Nicolae Dabija. Problema cuvântului nu este de a regăsi valenţele biblice, ele îşi doresc să fie cu conotaţii ce ar transforma realitatea, ar oferi curaj de a fi într-o demnitate în toate etapele vieţii. În acest context, nici moartea nu mai păstrează semnificaţia de defunct, de durere, de apăsare, de glorie, de doliu; starea devine una creativă: una de trecere într-o altă aspiraţie, alt mod de reînnoire „plutind în lacrima luminii / spre infinit..." („Peisaj", scrisă în 2001). Este o altă poziţionare a morţii, care face parte din lumina mântuirii.

Capsula timpului – o reverie teleologică a orficului inclusă şi în traseul lui Ulise

Perceperea unui timp în frontiera de milenii şi trecerea de la viziunea imperială impusă de URSS spre matricea naţională argumentată prin marile schimbări de trecere la grafie latină, prin schimbarea denumirilor străzilor, prin învăţarea preponderentă a limbii române în şcoli (în opoziţie cu perioada rusificării) constituie amprente de a stratifica poezia prin simboluri determinate din mai multe areale culturale, cum ar fi în volumul cu „Cercul de cretă" (1998): pe filiera antitezei apar imagini care respiră acest intermediar: „Am prea multe de spus / şi – nici un cuvânt" („Toamnă târzie"). Lupta pe care o duce publicistic în ziarul „Literatura şi arta" apare cu o altă faţetă în limbajul poetic. Condiţia eului liric, conotaţiile sociale pătrund astfel în versuri: „N-aveam nici timp, n-aveam nici vreme / să ne croim altfel de sorţi, / retraşi în imnuri şi poeme / eram, ca dincolo de morţi..." (*** „N-aveam timp…"). Contextul determină două ipostaze: una de implicare şi alta de izolare. Timpul aplică această implicare, eul liric se simte în tumultul evenimentelor, rolul cuvântului reflectă viziunea orfică „Şi doar poemele acele / de dragoste şi dor cumplit / opreau oştirile să intre / în ţara-n care ne-am iubit". Forţa cuvântului devine una maiestuoasă, cu conotaţii biblice. Cuvântul are forţa opunerii fiind superioară forţelor materiale. Forţa este determinată de lumea interioară, cea care ţine de izolarea eului liric. De a-şi purta în suflet acea credinţă în forţa primordială a dragostei, una dintre categoriile primordiale ale credinţei creştine. Imperfectul („n-aveam", „opreau") are o implicare stilistică ce valorifică o senzaţie împăturită în voalul timpului ce nu a fost încheiat.

Perceperea timpului în capsulă / clepsidră şi formatarea forţei divine care îmbină orfismul cu profeţia creştină izbucneşte dintr-un oximoron care se asociază cu acorduri muzicale puternice dintr-o partitură a lui Orfeu: „Linişte asurzitoare" – intensitatea pe care cronometrează eul liric în cuvinte apare vizionar: „Nisipul din clepsidră / e plin cu paşi de profeţi" („Clepsidră"). Timpul ce apare ca o *revelaţie* este reversul a ceea ce înseamnă în limba greacă Apocalipsa. Din acelaşi registru, ce pune accent pe puterea cuvântului, ca un instrument al artei, al comuniunii dintre timpul unui deontos – „ceea ce trebuie de făcut" cu amprente carteziene şi perseverenţă de fiinţare a lui Constantin Noica, se dezghiocă interpretativ poemul „Scriptură": „Pe filă zăboveşte / ochiu-mi trist: / CARTEA MĂ CITEŞTE – / E-x-i-s-t!". Se schimbă racursiul dintre text şi lectură, reminiscenţă a neoromanticilor. Textul nu aşteaptă să fie citit, după cum la romantici tabloul nu se lasă privit, el are forţa să privească (cum ar fi în nuvelele fantastice ale lui Théophile Gautier sau în „Sărmanul Dionis" de M.Eminescu). Această inversie transformă cititorul din obiect în subiect. Modificarea respectivă insistă şi la apariţia unui sens în timpul lecturii pe care îl oferă textul eului liric. Ideea de privire inversă din text spre exterior va fi utilizată ulterior şi de douămiistul Alexandru Cosmescu junior, proprie mai multor tineri din această generaţie. Există o diferenţă importantă: douămiiştii se recitesc în textele lor ca într-o oglindă în care încearcă să întrevadă propriul chip. Totuşi, în perceperea lui Nicolae Dabija textul de care se lasă citit este Scriptura, respectiv, domină monumentalul, eternul, care nu este perceput ca o secvenţă implicit interioară fără corespondenţe decât la singularul propriu. În cazul şaptezecistului perspectiva „ochiului al treilea" îi distinge o revelaţie de a-şi găsi esenţa primordială poetică. Majusculele şi minusculele selectate explică emoţia de a subjuga oboseala, tristeţea într-un cadru al filei cărţii sfinte. Monumentalul se întrevede prin siguranţa, sinceritatea, pe care se întrevede cinematografic prin detalii. Conexiunea dintre existenţă şi lectură se valorifică prin perspectiva sufletului determinată de simbolistica cuvântului „ochi". Perceperea diferitor lumi: de la

realitate la reverie se înfăptuieşte prin-un traseu al reflecţiei, care poate fi găsit atât în poezia lui Grigore Vieru, cât şi în poezia lui Vasile Romanciuc.

O altă poezie care precede exclamaţia legată de verbul „a exista" succede în „Nausicaa" (din volumul *Mierla domesticită*, 1992). Probabil din acea fervoare, de altădată, când în centrul atenţiei se afla emblematicul Odiseu (cum consemnează Mihai Cimpoi, în anii '60-'70 au apărut peste 200 de poezii inspirate din poemul homeric), se iscă o analogie în timpul frământărilor interioare ale eului liric: „Cum călătorim pe o mare tot mai tristă / şi sub cer pe care de la o vreme numa-l ghiceşti / câteodată mă gândesc că pământul nici nu există". Dubiul de a se plasa într-un element primordial este explicat printr-un epicentru stihial, care are forţă de a dezechilibra, de a sufoca prin senzaţia de incertitudine. Apa apare ca un element distructiv imperialul, care nu permite să evadezi din capcana acestuia. Este anul când forţele proimperiale au iniţiat războiul de pe Nistru, odată ce Republica Moldova a fost admisă în ONU.

Lupta aceasta include o interioritate dintr-o enumeraţie repetitivă: „pe lume nu există numai peşti şi mare, numai mare şi peşti. / Tot mai tăcuţi, tot mai disperaţi, tot mai trişti, / legănaţi de ape, de moarte şi vânt". Perspectiva unui vârtej din care nu există scăpare dezvoltă atmosfera punctată prin sugestie cu semnificaţii devastatoare. Marea, în imensitatea ei, se transformă într-o capcană a unui flux ce trasează spaţii închise, care îşi menţine unicul obiectiv de a captura.

Salvarea vine din amintire, tumultul care se condensează în spaţiul deschis are, de fapt, o conotaţie inversă – de încarcerare, energia de a se opune acestor cataclisme sociale survine din lumea interioară, care, la prima vedere, este una iluzorie. Totuşi, forţa memoriei schimbă traseul determinat de dominantele stihiale: „Dar e de-ajuns, Nausicaa, să-mi amintesc că exişti / şi-atunci adeveresc fraţilor mei: există! Există pământ!". Nostalgia este înlocuită cu speranţa care dă certitudine. Nausicaa apare ca un fragment de istorie, important pentru mitul care trebuie transmis nu doar ca să nu fie uitat, dar care să explice un scop de înfrăţire.

Zidirea Anei şi umbra Euridicăi în lirica lui Nicolae Dabija

În creaţia lirică a lui Nicolae Dabija se resimte o conexiune dintre legendele Eladei şi mitul popular românesc „Monastirea Argeşului". Similitudinile dintre Orfeu şi Meşterul Manole constă în harul pe care-l au de a crea în numele frumosului. Domeniile de a atinge coardele sufletului sunt diferite: Orfeu – artistul cântecului divin, ce poate îmblânzi şi fiarele, Meşterul Manole – artistul ce cântă în piatră pentru a crea măreţia, aspiraţia, pentru a supune forţele malefice întru credinţă. Ambii sunt maeştri ai domeniului ce şi l-au ales. Ei sunt posesorii unui mister al percepţiei lumii în plan artistic. Vizionarismul lor e de a materializa această emoţie, făcând un transplant în lumea materială, fiind perceput de cei care ajung să se atingă de creaţia lor. Dar harul nu semnifica doar bucuria creaţiei, ambii sunt determinaţi de suferinţa de a-şi pierde fiinţa iubită. Poetul îi uneşte prin antiteza acţiunii în „Orfeu": „Umbra lui cade pe zid, şi zi- / dul / se / dă- / râ / mă / cu / zgomot!!!". Versurile, ce includ silabele, transformă cuvintele în ritmuri de pe strunele aedului. Zidul trasează frontiera dintre cei vii şi cei morţi, dintre lumea fiecăruia şi universul, dintre terestru şi divin, dintre materie şi spirit.

În Testamentul Nou se întâlneşte verbul „a zidi", raportat la lumea creştină – „dragostea zideşte" [1 Corinteni 8: 1, 199]. Vorbind despre o eternizare a cuvântului, la poetul Nicolae Dabija şi litera din element aerian se zideşte în vers: „... Pluteşte litera nescrisă / în aer, poate că s-ar vrea / şi ea pe undeva zidită" („Lira de iarbă"). Din perspectiva arhetipului orfic poetul este iniţiatul care organizează rudimentar fiind un sacerdot ce oferă formă şi sens sunetului pentru a deveni lumină.

O construcţie inversă include şi poezia „Baladă" care începe cu o mărturisire: „Pentru o zidire sfântă îmi trebuia o Ană". Omul între creaţie şi necesitate îşi figurează imaginaţia. Dorinţele în libertatea alegerii sunt investigate în Biblie la fel prin imaginea construcţiei: „Toate sunt îngăduite, dar nu toate sunt de folos. Toate sunt îngăduite, dar nu toate zidesc" [1 Corinteni 10: 23, 202]. Construcţia omului creştin este evidentă şi în ridicarea Monastirii Argeşului.

Procesul creaţiei rupe omul din timp, artistul trăieşte acea oprire de clipă în care pătrunde în spaţiile perceptibile şi imperceptibile. Finalitatea creaţiei condiţionează din nou revenirea în lumea calculată de trecerea timpului, de aici şi dorinţa: „Azi aş sfărma cetatea şi orice amintire: / S-o pot avea-nc-o dată, măcar pentr-o zidire".

Firul de legătură din lirica lui Nicolae Dabija va constitui anume raportul dintre Ana şi Euridice. Moartea acestora constituie sacrificiul destinului în favoarea creaţiei. Femeia iubită devine artă. Dezicerea de corpul fizic, fie şi forţată, impulsionează creaţia. În prezent, graţie versului lui Grigore Vieru, această „zidire" din poezia sa „Mica baladă" a primit şi o altă conotaţie – cântarea eternului feminin. Grigore Vieru i-a dedicat lui Marin Sorescu *Mica Baladă*. Impropriu versului vierean (dar propriu celui lui Marin Sorescu) începe cu nota sarcastică:

„Pe mine / mă iubeau toate femeile. / Mă simţeam puternic şi sigur. / Ca Meşterul Manole", ce continuă în enumerările: „Le-am chemat la mine / pe toate: / pe Maria, pe Ana, / pe Alexandra, pe Ioana... / Care întâi va ajunge, / pe-aceea-n perete o voi zidi". În lirica de dragoste, poetului nu-i este proprie avalanşa minulesciană de patimă şi pasiune. O particularitate poetică este unicitatea femeii iubite în lirica viereană, aici aceasta nu este proprie femeii iubite. Sacrificiul, ce demonstrează dragostea pură, este proprie numai mamei: „A venit una singură: / Mama. / – Tu nu m-ai strigat / Fiule?". Sinteza este uimitoare, imprevizibilă prin negaţia ce în limba română are valoarea afirmaţiei.

Şi Ana, şi Euridice semnifica dragostea, puritatea, suferinţa, dorinţa de a trăi, dragostea de viaţă, tinereţea, aspiraţia. Moartea prematură le fixează tragismul existenţial. Ana – sacrificiul în numele credinţei, iar Euridice, prin muşcătura de şarpe, mărgineşte hotarele dintre viaţă şi moarte. Devin conştiinţa bărbatului creator ce a cunoscut doar înălţimile artei şi a perceput căderea.

Sensibilitatea omului de artă şi sursa scrierii izvorăsc din confruntările lumii interioare: „(o, îndoieli atâtea cernu-l!) – / etern, din urma-i, cine vine: / Euridice sau Infernul?!". Această viziune se perindă în anii de creaţie şi în poezia din 2004 „O bezná flămândă mă caută". Bezna având o conotaţie de necunoscut, de tenebru, pe alocuri de malefic. În descifrarea textului repetiţia apare ca o respiraţie: „şi mările toate-s de ceaţă / şi-am să mor de prea multă iubire / şi-am să mor de prea multă iubire / şi-am să mor de prea multă iubire de viaţă". Reverberaţia transformă sensurile, printr-o inversie bezna primeşte o conotaţie cosmohaotică. Marea şi ceaţa, în acest context, îşi argumentează esenţa acvatică. Marea într-o continuă configurare, similar cu diformitatea ceţii, pune accent pe necunoscută. Acvaticul este conţinutul vasului; printr-o analogie, eul liric îşi simte corpul dominat de o emoţie a preaplinului. Iubirea, fiind motivaţia vieţii, dar care şi ea păstrând misterul, deci fiind o componentă a necunoaşterii, îi dezvăluie altă faţetă – moartea, din cauza multului determinat de lipsa măsurii. Respectiv, depăşirea limitei iscă o altă derivată. Respectiv, viaţa în plinătatea emoţiei se apropie de moarte, dar şi moartea în esenţa sa cunoaşte o transfigurare a vieţii.

Căutarea eului liric continuă pe axa ontologică: „Caut în dicţionare, naivul de mine, / acele cuvinte primordiale, / din vremurile când cuvintele declanşau lumi, când trăiau poeţi visaţi de cuvinte" („Precuvintele"). Raportul dintre artă şi creator se inversează, ceea ce include o atmosferă de reverie, de virtualitate, pentru că de acum cuvântul nu este un instrument mânuit de poet, dar poetul se lasă inventat de cuvânt. Nu întâmplător savantul Ion Ciocanu îşi intitulează articolul „Nicolae Dabija – scriitor „născocit de poeme"" [*a se vedea* 6, p.488]. Viziunea blagiană se întrevede în aceste rânduri. În „Trilogia culturii" Lucian Blaga include în cercetarea sa mitul indian, în care apare iniţial numele şi apoi zeul. Forţa cuvântului relevă şi condiţiile interpretării din monologul lui Faust al lui Goethe „La început era Cuvântul" cu variantele de traducere: cuvântul ce se valorifică în dinamica trecerii de la idee prin rostire spre faptă. Este un omagiu adus limbilor străvechi ce se caracterizau prin polisemie. Imaginea cosmogonică „declanşarea lumilor" îşi doreşte o percepere de a se iniţia în vorbirea adamică, de a fi într-o înţelegere cu lumea divină.

Solarul fiinţei umane vine din perspectiva pozitivă, constructivă de a vedea lumea. Dar nu este o viziune de extremă, constituie selectarea din piatră a inutilului, după cum menţiona Michelangelo. Pentru artist, în piatră sau în cuvânt, în muzică sau pictură, rafinamentul este percepţia de a extrage din mediul cotidianului imaginea care ar vorbi tuturor, ar comunica ceea ce se caută, dar nu se vede: „Din când în când / presimt o floare, / blând, veşnicia zădărând; / îs fericit din întâmplare, / mai sunt şi trist, / din când în când" (*Din când în când...*). Poetul distinge clipa fericirii din noianul de îndoieli. În poezia „Orfeu" verbul „a cerne", care are conotaţia de a alege, a selecta, include fenomenul de ploaie măruntă, omofonic se apropie cu adjectivul „cernit" – înnegrit, îndoliat. Cuvântul valorifică lupta interioară a eului liric, certitudinea oferă fericire, îndoiala îl leagă de cotidian, dar ea conţine miezul dorinţei de a dezlega clipa nefastă, până la distrugerea timpului: „Iubirea are gust de nemurire" (****De dragoste nu scapi nici după moarte...*). Armonia este coordonata pe care se construieşte catedrala poetică. Corespondenţa spre alegere („Euridice sau Infernul?!") este antitetică, dar valorificată şi la nivel de echivalenţă: aspiraţia sau disperarea, dragostea sau moartea, armonia sau suferinţa, credinţa sau indiferenţa. Dar atât prin intermediul imaginii Anei, cât şi prin al Euridice, poetul rămâne un mistuit al eternităţii.

Această percepţie se resimte şi în poezia *Clepsidra*, fracturată într-un mesaj ce cade în oglinda clepsidrei desenate în cuvinte. Cititorul trăieşte scurgerea timpului în care în loc de firele de nisip cronometru devin cuvintele „Vroiam să măsor cu o iubire vecia...". Eul liric preia ipostaza lui Orfeu de a coborî în lumea umbrelor de dragul iubitei. Unitatea de măsură în perceperea fenomenului de timp este una neordinară; or, pe cântar se pune eternitatea. Raţionalul cedează emoţiei, arta devine un randament al cunoaşterii din perspectiva sentimentului.

Concluzii

1. În literatura universală Homer este autorul epopeilor „Iliada" şi „Odiseea". Dar deja în perioada antică se pune baza problemei homerice, ceea ce a contribuit la o mitizare a acestui maestru al artei cuvântului. Nicolae Dabija nu este unic din generaţia sa în utilizarea imaginii lui Homer. Este esenţial să specificăm că Homer şi Orfeu devin imagini care proiectează menirea poetului, confruntarea cu realităţile, libertatea de a vedea nevăzutul, de a privi lumea cu ochiul interior. Respectiv, Homer constituie un simbol din mitul arhetipal al artistului, care nu acceptă constrângeri: depăşindu-le şi pe cele fizice, perseverând spre adevăr şi pledând pentru împărtăşirea a ceea ce cunoaşte. În creaţia lui Nicolae Dabija se pune accent pe orbirea fizică (de unde şi predilecţia sa pentru utilizarea cuvântului *aed*) ce apare în antiteză cu orbirea socială manipulatorie.
2. Orfeu este poetul căruia i s-a dezvăluit viaţa şi moartea. Având mai multe scrieri unde aminteşte de poetul ce se opune morţii, Nicolae Dabija specifică menirea artei cuvântului de a „amâna o moarte". Pledează pentru ca arta să contribuie la frumosul din om, la dezvăluirea energiei vitale, care se opune violenţei, urâtului, distrugerii. Mitul lui Orfeu cunoaşte conexiunea a două culturi: cea elină (pe linia muzei Caliope) şi cea tracă (pe linie paternă). Constă în îmbinarea a două concepte diferite existenţiale. Unicitatea constă în prerogativa artei faţă de gloria eroică a timpului prehomeric. Pentru Nicolae Dabija orfismul este veriga dintre elementele dacice şi cele creştine, o împăcare a diferitor concepte care pot fi văzute prin deosebiri, iar poetul preferă să le găsească punctele de tangenţă.
3. Imaginea lui Orfeu a fost valorificată individual. Critica literară (Alexandru Burlacu, Theodor Codreanu) a analizat simbolul orfic în creaţia lui Nicolae Dabija, referindu-se şi la contextul scrierii. Cercetarea noastră dezvăluie componentele conceptului artistic al lui Nicolae Dabija în baza poeziilor analizate. În centrul atenţiei se află şi atitudinea faţă de scris. Atelierul său pune accent pe cuvântul pus pe hârtie, ceea ce nu era valabil nici pentru Homer, nici pentru Orfeu. Scriitorul Nicolae Dabija vizează problema memoriei. Scrierea devine o verigă de legătură între generaţii. Cultura va aparţine celor care citesc.
4. Traseul orfic se împleteşte cu itinerarul eroului Ulise. Imaginea Nausicaa devine emblema existenţială de a nu se dezice de amintire, ea fiind o componentă a viului, a rezistenţei în timp.
5. Nicolae Dabija îmbină imaginea Euridicăi cu zidirea Anei. Sesizăm împletirea firului baladesc cu cel orfic. În versuri se remarcă nostalgia pentru revenirea la procesul creaţiei, de aceea construcţia este înlocuită prin distrugere, care are drept scop de a se întoarce în timp, de a retrăi momentul inspiraţiei. Imaginile legate de mitul lui Orfeu – lira, harpa, Euridica, drumul în lumea lui Hades, cântecul – sunt modificate, poeziile relevă alte senzaţii, actualizează importanţa creaţiei în timpul şi spaţiul nostru.

Referinţe:

1. FONARI, V. *The archetypology of the labyrinth: from methodological order (A. Losef) to the feeling of anguish (G. Bachelard).* In: Literature, Discourses and the Power of Multicultural Dialogue Arhipelag XXI Press. Iulian Boldea (Editor). Tîrgu Mureş, 2017. eISBN: 978-606-8624-12-9. [Accesat: 08.07.2020] Disponibil: https://old.upm.ro/ldmd/LDMD-05/Lit/Lit%2005%2019.pdf
2. BURLACU, Al. *Poeţii şi trandafirul.* Iaşi: Junimea, 2018. 227 p.
3. DOLGAN, M. *Poezia contemporană, mod de existenţă în Metaforă şi Idee*. Chişinău: Elan Poligraf, 2007. 658 p.
4. CIMPOI, M. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Chişinău: ARC, 1996. 397 p.
5. CODREANU, Th. *Basarabia sau drama sfâşierii*. Galaţi: Scorpion, 2003. 320 p.
6. CIOCANU, I. *Literatura română*. Chişinău: Prometeu, 2003. 512 p.

Date despre autor:
Victoria FONARI, doctor, conferenţiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: victoria_fonari@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0058-167X

Prezentat la 12.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.90-94

CZU: 821.135.1-3(478).09 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985004

TIPOLOGIA INTELECTUALULUI ÎN ROMANELE LUI AURELIU BUSUIOC

Emilia GRIGORAȘ
Universitatea de Stat din Moldova

Personajul intelectual este o trăsătură definitorie a romanelor lui Aureliu Busuioc. Dar, spre deosebire de alte personaje intelectuale din creația lui George Călinescu, Camil Petrescu, Liviu Rebreanu, ale lui Aureliu Busuioc sunt diferite. În romanul „Singur în fața dragostei" Radu Negrescu este valorificat ca un antierou de către criticii literari Anatol Gavrilov, Nicolae Bilețchi și ca nonconformist de către exegeta Victoria Fonari.

Vasile Iftime explică o corelație intelectuală în romanul „Lătrând la lună" dintre câinele Enrique și stăpânul său savantul filolog, ambii având ipostazele de scriitori, moraliști, dezamăgiți. În romanul „Pactizând cu diavolul" intelectualul este prezentat în situații extreme. Mihai Olteanu află că statul știe mai multe decât el, cum îl cheamă și cine este, iar ca să rămână om, va fi cel mai greu lucru pe care va trebui să-l facă.

Cuvinte-cheie: *personaj intelectual, antierou, nonconformist, alter ego, analiză psihologică, savant*.

THE INTELLECTUAL TYPOLOGY IN THE NOVELS OF AURELIU BUSUIOC

The intellectual character is a defining feature of the novels of Aureliu Busuioc but, unlike other intellectual characters from the works of George Calinescu, Camil Petrescu, Liviu Rebreanu, those of Aureliu Busuioc are different. In the novel "Alone in front of love" Radu Negrescu is portrayed as an anti-hero by the literary critics Anatol Gavrilov, Nicolae Biletchi and as a recusant by the exegete Victoria Fonari.

Vasile Iftimie explains an intellectual correlation in the novel "Barking at the Moon" between Enrique, the dog and his owner the philologist both being presented as writers, moralists,or as disappointed. In the novel "Making a Pact with the Devil" the intellectual is presented in extreme situations, Mihai Olteanu learns that the state knows more than he does, what his name is, who he is, and for him to stay human will be the hardest thing to do.

Keywords: *intellectual character, anti-hero, recusant, alter ego, physiologic analysis, scientis.*

Metodologia de cercetare aplicată în investigația dată este fundamentată pe documentarea teoretică care a constat în depistarea și lecturarea studiilor critice referitoare la romanele lui Aureliu Busuioc, în același rând a monografiilor consacrate autorului, precum și în îmbinarea analizelor criticii literare cu propria cercetare.

Introducere

Aureliu Busuioc își modelează personajele nu doar pentru a accentua o viziune a eului ca o noțiune teoretică pentru un exercițiu pur, ci pentru a sonda spațiul conştientizării propriei identități. Eroii săi sunt niște antieroi, niște nonconformiști ai societății ce se opun prin sine înșiși. Analiza psihologică a personajelor sale accentuează indivizi cu caractere puternice, care nu-și pierd eul propriu, deși nu întotdeauna reușesc să și-l impună.

Intelectualul în opera scriitorului este un nonconformist. Opoziția sa față de societate este determinată nu doar de dorința de a nu se identifica cu aceasta și de a se evidenția, ci și de a dezvălui moralul în social și individual, intelectualul fiind omul care vede societatea cu toate problemele sale; uneori societatea îi izolează pe eroi, nu-i acceptă.

Personajul – instanță *sine qua non* în opera narativă

„Intelectualul este o dimensiune a societății [1, p.67]. Este o parte binecuvântată a lucrurilor, o instanță fără de care lumea ar merge prost, este o instituție vitală într-o lume democratică.

Personajul literar este un tip uman semnificativ, o individualitate cu trăsături fizice şi morale distincte, pusă în lumină printr-un şir de întâmplări situate într-un anumit cadru temporal şi social. Acesta reprezintă o categorie principală a unei opere epice sau dramatice alături de acţiune, narator și cronotop.

Termenul „personaj" provine din limba franceză – *personnage*, prin filiera latină – *persona* – „mască de teatru", „rol". „Personajul este un individ sau un obiect implicat în raporturi intratextuale, pe care le determină şi pe fundaţia cărora se determină" [2, p.15].

Personajul este un factor structurant al povestirii, un fir conducător care creează posibilitatea unei bune înţelegeri a motivelor îngrămădite şi se constituie într-un mijloc auxiliar de clasificare şi ordonare a motivelor.

Cercetătorii și dicționarele au încercat să definească personajul ca fiind parte componentă a operei literare.

Personajul, ca semn central al operei literare narative, concentrează toate semnificaţiile majore ale acesteia. El este un factor structurant al povestirii, „un fir conducător care creează posibilitatea unei bune înţelegeri a motivelor îngrămădite şi se constituie într-un mijloc auxiliar de clasificare şi ordonare a motivelor" [3, p.25].

Ca instanță narativă principală, personajul reprezintă un element esențial în structura textului epic sau dramatic. Reprezentând oameni transfigurați artistic, ființe imaginate de scriitor, devenite actanți ai întâmplărilor narate sau prezentate ca acțiuni scenice, personajele au fost numite în chip diferit de teoreticienii artei litarare: „ființă de hârtie" (R.Barthes), „ființă ficțională" (Toma Pavel), „actant" (A.J. Greimas), „erou" (M.Bahtin), „actor" (J.Lintvelt).

De-a lungul istoriei literaturii, conceptul de personaj, la fel ca și oricare alt termen literar, a cunoscut o evoluție și nenumărate interpretări din partea celor care doreau să descopere opera literară împreună cu toate elementele ei, inclusiv personajul, concept fără de care orice operă epică sau dramatică nu poate exista.

Termenul își are originea în antichitate, în „Poetica" lui Aristotel. Potrivit lui Aristotel, personajul şi acţiunea reprezintă principale mijloace de realizare a textului narativ, ele aflându-se într-un raport de intercondiţionare, deci se completează reciproc și depind una de alta. „Dacă personajul este „imitaţia unor oameni", iar subiectul este „imitaţia unor acţiuni", în totalitate opera literară este considerată de poetica antică drept „imitaţie cu ajutorul cuvintelor" [4, p.89].

Prezența conceptului *sine qua non* în opera literară sub forma imaginii evidențiază umanizarea personajului, deoarece acesta este dublura omului sau a unei tipologii umane.

Personajul modern este o expresie a unei sensibilități. Acesta nu mai este neapărat o monstră a unei tipologii umane, ci devine un simbol. În realizarea lui nu mai sunt suficiente simple chipuri umane, astel că prin metode moderne, precum analiză şi autoanaliză, se sondează zonele cele mai ascunse ale trăirii şi ale gândirii personajelor, se caută răspunsuri la întrebările fiinţei. Acum, eroul suferă un proces al dezeroizării reflectat în planul vieţii interioare, el e capabil de acte gratuite şi refuză normele sociale, psihologia proprie fiind pe primul plan.

În procesul de evoluție a personajului putem observa că odată cu evoluția esenței acestei instanțe s-a modificat și relația acestuia dintre el și scriitor și, de asemenea, dintre personaj și narator.

Din acest punct de vedere, personajul literar trăieşte sub imperiul tutelar al viziunii artistului, care îi conduce destinul direct şi indirect. În proza clasică, romancierul nu-şi lasă eroul să se desfăşoare la voia întâmplării şi să gândească ce vrea el despre situaţiile în care e pus, ci îl obligă să exteriorizeze ceea ce gândeşte autorul.

Spre deosebire de acest timp, în proza modernă instanţa auctorială şi-a pierdut prestigiul, personajul devenind o instanţă liberă. De la eroul manevrat de autor se trece la personaj – narator. Mai apoi, protagonistul romanului colaborează cu autorul, transformându-se în conştiinţa centrală în personaj – reflector.

Personajul intelectual în creația prozastică a lui Aureliu Busuioc

Tipologia personajelor literare este definită ca reprezentare convențională a unei categorii umane întrupate într-un personaj literar, care concentrează anumite caracteristici stabile, permanente, definitorii. Diversitatea tipologică a eroilor literari are ca premisă diversitatea tipurilor umane, fiind, în același timp, motivată de opțiunile estetice diferite ale școlilor literare, ale fiecărui scriitor.

Tipologiile estetice vizează canonul impus de o școală literară, de un curent. Astfel, se poate vorbi despre personajul clasic tipologic, plat, static, despre personajul realist tipologic, rotund, dinamic ori despre cel modern individualizat, dilimatic, contradictoriu, relativizat.

În literatura secolului al XX-lea – literatura modernistă, existențialistă, literatura absurdului, neomodernistă, postmodernistă – eroii nu mai sunt construiți ca individualități coerente, având o identitate vagă, fiind surprinși în căutarea sinelui. Noile modele sunt personajele pulverizate în „voci" care își certifică existența numai prin actul de limbaj sau roluri/ măști, personajele contradictorii, „contrapunctice", cu dublă sau multiplă personalitate, „omul fără însușiri", ins absurd, nonerou, personaj „sucit", bufon, nebun, parodic. Identitatea textuală este conferită prin nominalizarea simbolică sau de „serie" ori prin absența numelui, prin raportare la propria existență, la limitele existențiale, la ideea de libertate. Personajul tipologic este un erou reprezentativ pentru o largă categorie umană sau estetică.

Romanul „Singur în fața dragostei" examinează lumea interioară a două personaje: Radu Negrescu și Viorica Vrabie.

Radu Negrescu reprezintă tipul intelectualului care este în așteptarea „Marelui Semnal", se teme, se controlează, se autoanalizează, îi lipsește punctul de spijin: „Pentru prima dată mă trezisem în mijlocul pustiului

din mine și pentru prima oară vedeam cât de întins e". Viorica Vrabie îl consideră un ins absurd care nu știe ce vrea, un om fără însușiri, un personaj sucit: „de n-ar fi Radu așa cu principii neacoperite de acțiune…".

Analiza psihologică a celor două personaje din roman accentuează indivizi cu caractere puternice, care nu-şi pierd *eul* propriu, nişte nonconformişti ai societății.

Viorica Vrabie reprezintă personalitatea cea mai puternică, știe ce vrea „și se ia de piept și cu dracu, dacă simte că are dreptate", în contrast cu fragilitatea sa „arată ca un fluturaș ce se bucură de soare și de flori". Fata constată că „intelectualii" satului au o gândire obtuză, înstrăinată de judecata sănătoasă a țăranilor simpli. Pentru ea la sat „intelectualul e un far", iar moda – un element de civilizație. Născută în Siberia, inteligentă, însetată de dreptate, a „căzut" în mijlocul colectivului de la Recea-Veche „ca o firmitură de drojdie gata să dospescă", însă cei din colectiv își dau seama că le va fi greu cu ea, dacă nu-i vor respecta principiile. Pentru ambele personaje refugiul la sat nu are rol în „iluminarea maselor", tipic pentru literatura sovietică și nicio motivare afectivă de revenire la baștină. Colectivul pestriț din școala din Recea-Veche reprezintă inițierea lor în lumea reală, aici dau testul de rezistență al vieții. Realitatea este dură. Comunismul și-a gravat amprenta asupra oamenilor, în special asupra intelectualilor ce au trecut proba insituțiilor de învățământ sovietic de după război.

Radu Negrescu este un egoist care trăiește doar pentru sine, un tip *neobișnuit de erou,* cum îl consideră criticul literar Anatol Gavrilov. „Antieroul este înzestrat cu o dezvoltată conștiință de sine și ia naștere de obicei în anumite momente de cotitură ale procesului literar" [5, p.36].

Radu Negrescu împreuna cu Viorica Vrabie nu sunt doar simple personaje în romanul lui Busuioc, ci acea „gură de aer", fir de intelectualism în acele timpuri totalitariste, perioadă seacă în personalități cu coloană vertebrală și spirit revoluționar. Cultura lor, modul de receptare și percepere a lucrurilor îi înalță, ei devenind din fond formă, fiind adevărate figuri intelectuale, care plac oamenilor simpli, dar și care „stau" în gât celor precum Spânu (tipul falsului intelectual) care nu au libertatea de a fi ei înșiși, ci mai degrabă de a spune și a face ceea ce alții așteaptă de la ei.

Radu Negrescu este intelectual nu doar prin diploma pe care o are, fiind profesor de științe exacte, dar și prin însăși esența lui, universul lui interior, care se revarsă asupra tuturor cu care acesta socializează. Acesta, sub masca voioșiei, a glumei și a observației joculare, spune adevăruri supărătoare.

De fapt, conținutul acestui roman vizează ironic multe neajunsuri în școală, în procesul de instruire și de educare, în viața spirituală a unor învățători. Încrâncenat împotriva ignoranței și a închistării în tipare stătute de viață și de lucru, Radu Negrescu adesea le demască.

În romanul „Lătrând la lună" autorul se amuză copios de sub pielea șoricarului. Prin acest roman Busuioc dezvoltă câteva parabole uzuale din literatura populară, cum ar fi: parabola puterii, parabola arborelui genealogic nobiliar, parabola intelectualului rupt de realitate și parabola iubirii imposibile. În roman, dubletele eului narator impun două paliere narative distincte. După ierarhizarea făcută de Vasile Iftime, Enrique, animalul de companie al grăsanului, are propriile concepte de viață, propriile principii exprimate din puncte de vedere diferite: câine vânător de vulpi, câine nobil, după cum îl recomandă arborele genealogic, câine intelectual, căci biblioteca grăsanului nu-i este străină, câine scriitor, este convins că scrie mai bine decât stăpânul său, câine cap de familie și câine de casă.

Grăsanul, stăpânul casei, academician, filolog cu multe cărți scrise, sedentar, leneş, morocănos, neîndemânatic și naiv pe deasupra, reprezintă tipul intelectualului care are impresia că deține controlul, că este documentat, că știe totul despre lume și despre universul îngust al dobitocului sub blana căruia își încălzește picioarele.

Pentru a-și face auzită singurătatea, intelectualul basarabean „latră... la lună", acolo unde există un Dumnezeu ce îi va asculta suferințele și-i va veghea pașii prin hăurile vieții.

Dumnezeul lui Enrique, gândit ca un ochi de lumină deschis peste spiritul creator al patrupedului, veghează până dincolo de instincte, deoarece câinele scriitor nu consemnează jurnalul, el inventează propriul alfabet, apoi scrie chiar mai bine ca stăpânul său.

Enrique, animalul de companie, substituie autoritatea omului printr-un schimb treptat de roluri, ajungând la concluzia că acesta este de neînțeles. Romanul este scris în oglinda răsturnată a memoriei: Enrique își povestește zilele, este ochiul mereu deschis din preajma stăpânului, iar stăpânul percepe pe dos toate gesturile animalului.

Uneori societatea îi izolează pe eroi, nu-i acceptă, cazul savantului (Grăsanul).

Enrique este tipul intelectualului realist, individualizat, dinamic, ochiul treaz, critic, corector din familia Grăsanului, căruia nu-i scapă nimic pentru că este în măsură să discearnă, pentru că urăște minciuna, cu toate că singurul său handicap este neputința de a vorbi, dar această neputință o subsituie cu propria scriere.

Lumea Grăsanului este în cărți, studiile l-au captat într-atât încât nu mai este la zi cu viața. Trăiște într-o lume a ideilor precum personajele camilpetresciene. Autorul constată că nu condiția de câine este un impediment pentru a accede în societate, ci mai degrabă blestemul de a fi intelectual. Enrique crede că intelectualul anilor `90 nu știe să-și aleagă prietenii (Grăsanul nu știe să-și alegă prietenii sau cunoscuții), iar metoda spionajul e la modă: „cu ochii mei l-am văzut pe N cum a băgat ceva în aparatul telefonic". Grăsanul își dă seama că țara nu are nevoie de ideile sale, dar o să le ceară mai târziu și se pregătește de plecare spre altă lume care îi acceptă plusurile și minusurile.

Romanul „Pactizând cu diavolul" este o narațiune captivantă ce prezintă destinul intelectualului basarabean de la mijlocul secolului XX. Romanul este o dezbatere serioasă a câtorva aspecte dureroase ale realității basarabene imediat postbelice. Acesta prezintă atmosfera absurdă, kafkaniană a comunismului. Lumea sovietică, dominată când de proști, când de ticăloși, reușește sa frângă definitiv destinul personajului intelectual.

Mihai Olteanu, student în anul II la Agronomie, se repatriază în „lumea nouă", unde nu-și găsește locul. Acesta află că „Aici trăiesc moldoveni, românii au murit!..", iar el trebuie să se supună noilor legi, să accepte calvarul întoarcerii acasă și intrarea într-o realitate de groază, într-o altă țară decât cea pe care a cunoscut-o. Contele S. îl avertizase în lagăr: „Mihai, te duci în altă țară, nu! În altă lume. Politizată la culme, unde legea există doar pe hârtie. Unde omul nu înseamnă nimic" [6, p.164]. Tânărului intelectual i se stâlcește întâi numele (Mihail Alexeevici Oltianu, observă că pașaportul nu-i aparține), apoi biografia, iubirea, prietenii, serviciul, studiile. I se oferă viza de reședință, pe care Mihai o consideră „o prelungire a statutului de iobag". Hotărăște să se înscrie la Universitate la Filologie, iar tema examenului „Chipul colhoznicului în literatura de astăzi" îl surprinde. Este admis, dar află că pe dosarul său scria FDN (fiu de dușman al norodului). Nota 5 primită la examen era înainte pentru băiat o rușine, acum e nota maximă. Sistemul rusificase nu doar instituțiile statului, ci și inimile oamenilor. Condiția intelectualului de după război este destul de afectată, alfabetul este rusificat (găsește un neam vorbind o altă limbă), iar oamenii satului sunt deportați în Siberia, precum mama împreună și surorile sale.

Moțoca îi propune să fie corector la ziar, dar și corectorul său „deoarece stăm rău cu limba, în lupta pentru socialism am uitat cu totul de dânsa". I se propune să fie informator KGB, la care refuză inițial. Nu este de acord cu principiul „Denunță primul!" după care mergea societatea, însă e nevoit să-l accepte mai târziu, să încheie *un pact cu diavolul*, doar așa va putea ajunge înger.

Oteanu reprezintă tipul intelectualului revoltat, află că-i sunt cotrobăite lucrurile – sufletul (precum buzunarele băiatului din romanul „Singur în fața dragostei"), simțindu-se învârtit ca într-o mașinărie.

Boala ce bântuie țara îl pune pe gânduri, aceasta caută sensuri ascunse în orice cuvânt și lipește etichete pe fiece frunte pentru a nu radia de fericire. După părerea sa, progromurile rusești sunt o tradiție ridicată la practică de stat, la fel ca la evrei. Supărat pe regimul impus de Stalin, acesta scrie o scrisoare partidului în care își prezintă nemulțumirea de spionajul printre prieteni și cunoscuți și de discreditarea sovietelor. Considerând că acest capitol l-a încheiat cu ei, nu-și dă seama că nu va putea scăpa niciodată de ghearele KGB-ului. Eroul sfârșește tragic, iar memoriile sale rămân mărturie.

Concluzii

„Opera lui Aureliu Busuioc conjugă în mod fericit elemetele intelectual și sentimental în întreaga lui creație, de multe ori intelectualizând sentimentalul și, dimpotrivă, sentimentalizând intelectualul, în dependență de genul cultivat: poezie, proză, dramaturgie, publicistică" [5, p.7]. Proza marelui scriitor în frunte cu romanul ***Singur în fața dragostei*** se identifică cu acești termeni, astfel că aceste două substraturi reprezintă elemente definitorii în realizarea personajelor.

Protagoniștii lui Aureliu Busuioc divizează într-un fel anume aceste concepte, deoarece făcând în opera sa o conexiune cu timpul social-istoric de atunci, aceasta fiind perioada totalitaristă, delimitează intelectualul veritabil, înnăscut (Radu Negrescu, Mihai Oltenu, Grăsanul) și intelectualul fabricat, confecționat de către sistem, conform unor principii și valori impuse și cu niște scopuri bine definite (Spânu, Pablo, Moțoca).

Prin utilizarea tehnicii de narare la persoana întâi autorul nu a făcut altceva decât să transforme personajul în personaj-narator, asta însemnând interiorizarea personajului. Trecerea de la macrounivers la microunivers se realizează din două motive extrem de importante.

Personajul-narator al lui A. Busuioc trăiește și percepe viața prin prisma sentimentalului, a emoției, aceasta fiind o dominantă a spiritului personajului. Complexitatea și farmecul acestui personaj constă din viața launtrică a acestuia, univers în care dăinuie emoția.

Antieroul creat de Aureliu Busuioc este o „imagine răsturnată", o oglindă deformată în care se văd mai bine lacunele unui optimism limitat.

Referințe:

1. BERNARD-HENRY, L. *Elogiu intelectualilor*. București: Albatros, 1992, p.67.
2. ENCIU, V. *Introducere în teoria literaturii*. Curs universitar, p.15.
3. TOMAȘEVSKI, B. *Teoria literaturii. Poetica*. București, 1983, p.25.
4. ARISTOTEL. *Poetica*. București: Editura Științifică, 1957, p.89.
5. FONARI, V. *Factorii intelectual și sentimental în opera lui Aureliu Busuioc*. Chișinău, 2003, p.7.
6. BUSUIOC, A. *Singur în fața dragostei.* Chișinău: Cartier Popular, 2012, p.164.
7. BUSUIOC, A. *Lătrând la lună.* Chișinău: Cartier Popular, 2012.
8. BUSUIOC, A. *Pactizând cu diavolul.* Chișinău: Cartier Popular, 2012.

Date despre autor:
***Emilia GRIGORAȘ*,** doctorandă, Școala doctorală *Studii Lingvistice și Literare*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: emiliagrigoras75@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1488-521X

Prezentat la 11.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.95-101

CZU: 821.135.1-1(478).09

POEZIA LUI ANDREI ȚURCANU, SUB SEMNUL DIALOGULUI ONTOLOGIZAT CU *ODĂ (ÎN METRU ANTIC)* DE MIHAI EMINESCU

Dorina ROTARI
Universitatea de Stat din Moldova

Poezia lui Andrei Ţurcanu ilustrează, dincolo de amalgamul aparent eclectic de elemente circumscrise postmodernismului (reale, mitice, livreşti, autobiografice etc.), imaginea unui creator animat de provocările interogative eterne privind fiinţa şi fiinţarea. Meditaţia ontologică şi tentaţia de a depăşi ruptura existenţială prin asumarea ei plenară implică o raportare *sui-generis* la ritualul iniţiatic al „învăţării morţii" din *Odă (în metru antic)*, iar, prin extensiune, la dimensiunea fiinţială a creaţiei lui Mihai Eminescu, ca temei al unor reconfigurări de substanţă.

Rescrierea scenariului tragic eminescian se îmbină cu un registru variat de mituri/miteme, experienţe livreşti şi reale, sugestive pentru aventura ontologică de (re)alcătuire a sinelui. Astfel, în creația lui Andrei Țurcanu se remarcă un revizionism poetic subtil manifestat prin „completarea" poemului precursor/ a textelor precursoare și răstălmăcirea semnificațiilor acestora în consens cu viziunea creatorului contemporan.

Cuvinte-cheie: *relație intrapoetică, rescriere, dialog ontologizat, revizionism, experiență tragică etc.*

ANDREI ȚURCANU'S POETRY, INTERPRETED ONTOLOGICALLY AS A RESPONSE TO MIHAI EMINESCU'S POEM *AN ODE (IN CLASSICAL METER)*

Beyond the seemingly eclectic amalgam of elements circumscribed to postmodernism (real, mythical, bookish, autobiographical, etc.), Andrei Ţurcanu's poetry shines a light on the the image of a creator animated by interrogative challenges to both eternal being and incorporalization. Andrei Ţurcanu's poems' use of an ontological meditation on the temptation to overcome an existential rupture by converting it to an unquestioned absolute creates a sui-generis relation to the initiatory rites of "learning from death" in Eminescu's *An Ode (in Classical Meter).* Ţurcanu's poems also reconfigure the core elements of An Ode in order to reach the existential dimension at its heart.

This reinterpretation of Eminescu's tragic scenario uses various recombinations of myths, academic interpretations, and real-life experiences to ontologically suggest an adventure of the soul reinventing itself. Andrei Țurcanu's works can thus by seen as a response to An Ode, one that subtly strives to "complete" Eminescu's poem by applying a modern lens to the symbolic visions of the original text.

Keywords: *intrapoetic relationships, ontological dialogue, reinterpretation, revisionism, tragic experience, etc.*

Volumul *Cămaşa lui Nessos* de Andrei Ţurcanu (1988, ed. a II-a 1996, reluat şi în noua antologie lirică a poetului *Zăpezi în august,* 2015 [1]) instituie un dialog ontologizat cu *Oda* eminesciană pe coordonatele viziunii tragice, dezvăluind aventura fiinţei care şi-a asumat lecţia efemerităţii şi risipirea sinelui, aspirând să redobândească echilibrul existenţial. Deşi are o arhitectonică voit complicată, determinată de varietatea referinţelor mitice/culturale, precum şi de nenumăratele reluări şi aprofundări, acest ciclu poetic ilustrează un traseu ontologic asemănător celui din textul eminescian (scindarea fiinţei şi pierderea androginităţii primare; asumarea condiţiei mundane tragice; efortul (re)dobândirii identităţii), conturând imaginea unui eu spectator al propriei agonii fiinţiale.

Corespondenţele vizionare cu opera precursorului au fost semnalate şi de cercetătoarea Aliona Grati, care susţine, pertinent, că volumul dat „se vrea o rescriere a aventurii gnoseologice a sinelui eminescian din *Odă în metru antic*", dezvăluind progresiv „o structură asemănătoare cu cea a celebrului poem, care este fără doar şi poate o excelentă expresie a spiritului prăpăstios al omului modern, a fiinţei lui neliniştite" [2, p.189], idee valabilă, potrivit exegetei, pentru întregul univers al *Zăpezilor* ce „fortifică structura labirintică de periplu iniţiatic" [*Ibidem,* p.188].

Rescrierea modelului eminescian nu se limitează, evident, la (re)configurări formale sau la jocul literar tipic postmodernist, ci implică mutaţii de viziune şi (re)proiectări de noi sensuri. Este o „o rea-citire a poetului înaintaş" (pe linia „infidelităţilor creatoare" semnalate de Harold Bloom), „un act de corecţie creatoare, care e în fapt şi cu necesitate o interpretare greşită, o răstălmăcire" [3, p.76]. Totodată, autorul contemporan generalizează unicitatea operei anterioare, ilustrând un revizonism de tip *Demonizare* (sau *Contra-Sublimul*, în termi-

nologie bloomiană), prin care „poetul urmaş se deschide pe sine înspre ceea ce el crede a fi o putere a poemului-părinte care nu-i aparţine părintelui însuşi, ci unui nivel al fiinţei imediat dincolo de precursor" [*Ibidem,* p.61]. În contextul dat, rescrierea *Odei (în metru antic)* şi actualizarea scenariului mitic al morţii reciproce a lui Nessos şi Hercule (ca model radiant pentru ambii poeţi) relevă asumarea condiţiei ontologice tragice şi acceptarea lucidă a morţii în rugul mistuitor, ca unică modalitate de transcendere a suferinţei.

Prin urmare, în volumul lui Andrei Ţurcanu se profilează imaginea unui Heracle modern, care trăieşte dilema ireconciliabilă a fiinţei: pe de o parte, tensiunea spre transcendent, dictată de impulsul gnoseologic şi de nostalgia condiţiei paradisiace, iar, pe de altă parte, descoperirea unei „transcendenţe goale", în termenii lui Hugo Friedrich [4, p.45]. Acest fapt generează, ca şi la Eminescu, coexistenţa tensionată a două viziuni poetice ce figurează retoric două atitudini existenţiale: situarea fiinţei în sfera eşecului ontologic şi aspiraţia de (re)unificare a fiinţei, de împlinire a ei.

Alături de modelul eminescian, se descoperă sub ceaţa densă a scriiturii lui Andrei Ţurcanu multiple ecouri din mitologia antică şi cea românească (*Meşterul Manole, Mioriţa*), din *Biblie,* filosofie, literatura română şi cea universală, toate dezvăluind experienţe tragice ale fiinţei surprinse între angoasele existenţiale şi aspiraţia deschiderii spre absolut (care rămâne totdeauna o himeră), între asumarea limitelor lumeşti şi dobândirea conşiinţei de sine în profunzimea abisalului. Interferenţele mitice şi literare complexe creează o structură labirintică, cu o dialectică sinuoasă a semnificaţiilor ce converg spre afirmarea unei viziuni tragice asupra existenţei ca odisee perpetuă de căutare a sinelui şi a propriei esenţe.

Modelul labirintic este ilustrat şi de spectacolul ontologic proiectat de autor, realizat sub forma unui pretins „jurnal de călătorie", atribuit lui Simplicimus (una dintre instanţele lirice din volum). „Căruntţii pelerini ai sorţii" angajaţi în acest periplu iniţiatic formează un cumul de voci lirice care se suprapun sau se completează reciproc: Simplicimus reactualizează traseul dramatic al eroului lui Grimmelhausen, încheiat printr-o repliere plină de dezamăgiri într-o solitudine absolută; Chiron păstrează simbolismul arhetipal al centaurului care şi-a depăşit limitele impuse de condiţia sa, ajungând, prin coborârea în infern şi asumarea morţii, la antidotul pentru propria suferinţă; Momos îşi revendică statutul de „zeu cândva venerat, apoi alungat din Ţara Păcii Eterne"; Don Quijote ilustrează călătoria prăpăstioasă într-un univers ambiguizat de lipsa unor puncte reale de reper sau de interpretarea lor halucinantă; Harap Alb reia traseul emblematic al devenirii şi al afirmării sale; Abélard, „disperatul îndrăgostit", îşi asumă dramatic mutilarea şi suferinţa, ajungând la conştiinţa superioară a sinelui etc.

Deşi fiecare dintre „pelerini" evocă propria experienţă ontologică, vocile lor consună în afirmarea aceluiaşi scenariu tragic, reiterat continuu, pe care eul liric din poezia lui Andrei Ţurcanu şi-l asumă în totalitate. Multiplicarea perspectivei lirice generează, prin urmare, „o expresivă *polifonie a tragicului*" [2, p.190], dezvăluind mai pregnant dialectica identităţii şi alterităţii, dialogul celor două voci ale conştiinţei: luciditatea tragică, ce semnalează vidul existenţial („Un gol imens în vidul pur". *Punctul terminus*) şi vizionarismul compensator, apt să asigure concilierea Sinelui (lumea fantasmelor mirifice, de genul *Fetei Morgane*).

Conştiinţa tragică a condiţiei ontologice (şi creatoare) a eului este surprinsă în textul inaugural *Ars poetica* („Otravă rumenă mi-e fructul / ce l-am dat luminii"), în care actul creator este perceput, deopotrivă, ca moarte a creatorului (prin „otrava" generatoare de suferinţă) şi transcendere a morţii („moarte şi-nviere"). Este o manifestare a scindării fiinţei („cuţite împlântă adânc / în trupuri androgine") şi a tragicei „scrieri cu sine" (în sens stănescian), ca asumare a rupturii şi alterităţii („ispitele feline", „măşti frumoase", „grimase"), ilustrând efortul rămânerii în fiinţă şi, simultan, contopirea cu fiinţa operei.

Registrul „teatral", circumscris viziunii integratoare *theatrum mundi*, este relevant pentru „jurnalul" improvizat de călătorie, care începe, aparent paradoxal, cu *Punctul terminus* (*Din notiţele lui Simplicimus adăugate mai târziu la „Jurnal de călătorie"*), marcând angajarea plenară în ritualul tragic al „învăţării morţii": căderea în mundan („lunecăm ca nişte umbre prin oraşul fantomatic") şi situarea fiinţei în cercul ontologic („un gol imens în vidul pur"), sub semnul repetitivităţii („Totul ne pare cunoscut, dintr-o viaţă pe care am mai trăit-o cândva") şi al singurătăţii într-o lume anonimă, dezumanizată („Roboţi cu fălci proeminente", „Furnicarul de pe stradă" etc.). Până şi iluzia idealităţii este înterţinută artificial („Monitorul din faţa tribunei arată modelul unui oraş ideal", realizat „după Modelul Unic"), sugerând statutul de copie în miniatură a universului contingent (raportul macrolume – microlume) şi caracterul său iluzoriu (în consens cu teza lui Eminescu: „Căci e vis al Nefiinţei Universul cel himeric").

Reminiscenţele memoriale („dintr-o viaţă pe care am mai trăit-o cândva") relevă conştiinţa scindării fiinţei (*rătăcirea* ei vremelnică în contingent), dar şi perspectiva „eternei reîntoarceri", percepută, în spirit eminescian,

ca o condamnare la existenţă repetată, ca o „fenomenologie sisifică funestă fără ieşire", marcă a „tragicului suprem" [5, p.13]. Singura cale de atenuare a dramei ontologice devine „vaccinul *Hipnos* cu un efect verificat şi sigur", ca mod de ieşire din contingent.

Drept liman existenţial apare *marea* (unde „Pelerinajul nostru a luat sfârşit"), care vindecă fiinţa suferindă („Ne oprim pe plaja răvăşită: tăcuţi, palizi, suferinzi...") şi asigură dezmărginirea ei, inducându-i o stare de contemplaţie superioară şi presentimentul întâlnirii cu infinitul („Sunt absent. Abandonat purei contemplaţii. Sau poate somnului care va să vină"). Nostalgica reunificare a sinelui (râvnită şi de eul eminescian: „pe mine mie redă-mă") devine posibilă prin asumarea „*focului de apoi*" (mistuitor şi purificator), care mediază trecerea fiinţei în nefiinţă. Călătoria existenţială din acest poem se încheie cu ruga pentru „*omul modern*" de a se sustrage lucidităţii tragice în favoarea fantasmelor compensatorii, mirajului altei lumi: „Feţe în gri, vorbe pe dos / Bodogăneli de minte orfană / Zvâcnet în cerc gelatinos / Zid de beton. / Fata Morgana...".

Izvodul anonim transpune meditaţia ontologizată asupra fiinţei într-o zonă mitică, proiectând o fază aurorală, sustrasă încă tragicului existenţial (corespondentă ipostazei prefiinţiale din prima strofă a *Odei*): „soarele tânăr"; „Bivoli de mir / zburdă prin ora / marsupială" etc. Registrul se schimbă însă prin confruntarea, inocentă, cu moartea („Sunt azi toreadorul – / copil privind / uimit / tăişul spadei cum sloboade / floare"), urmată de asumarea ei instinctivă, cu „voluptate" („ca-ntr-un mit / ling taurii basmale roşii sfidătoare").

Comentariul lui Chiron Centaurul la izvodul anonim (*Et ego in Arcadia fui...*) stăruie asupra condiţiei paradisiace a fiinţei, ca experienţă superioară de cunoaştere („Trupul meu tânăr nu ştia ce-i măsura"), extaz dionisiac („O ţineam într-un trap"), conştiinţă a sinelui etern („Rămâne-voi veşnic în plin răsărit") etc. Unitatea şi armonia originară („o necontenită uitare de sine, o nesfârşită contopire cu floarea de măr, cu izvorul, cu zbenguiala mieilor, cu cântecul dulce al ţărânei fecunde...") sunt refulate anamnezic de fiinţa mundană după căderea ei în timp, generând o necurmată nostalgie după spiritul arcadic: „– Cling! Cling! – îmi răsună şi acum în auz tropotul de atunci / al copitei de argint".

Secvenţa poetică intitulată sugestiv *Exodul* relevă căderea arhetipală a fiinţei, reeditată necontenit şi perpetuând tragicul existenţial (corespondentă versului eminescian „Când deodată tu răsărişi în cale-mi, / Suferinţă tu, dureros de dulce"). În consens cu această viziune, este ilustrată ieşirea din spaţiul aurolar al eternităţii redat prin începutul „imaculat" al zilei şi asumarea condiţiei mundane tragice, sub semnul omniprezenţei morţii: „...până sub streaşina casei văzui / spânzurat / leşul cela de miel / încă aburind" (*Majorat*).

Dislocând traseul ontologic consacrat de *Odă (în metru antic)*, care presupune, în continuare, asumarea cu „voluptate" a experienţei thanatice, Andrei Ţurcanu inserează, anticipativ, o *Invocaţie* ce exprimă „ruga colectivă" de a potoli combustia fiinţei: „Picură, stropule răcoritor, / peste furnicul fierbinte pândit de harpoane" (prin analogie cu ipostaza eminesciană „Focul meu a-l stinge nu pot cu toate apele mării"), dezvăluind „setea de repaos" a fiinţei şi speranţa renaşterii din propria cenuşă: „Tandră stihie, / pajura tânără irumpe în slăvi".

Elegia lui Harap-Alb (sau *Întâiul cântat al cocoşilor*) vine să suplinească elipsa din scenariul invocat mai sus, ilustrând confruntarea directă cu experienţa thanatică, prin asumarea morţii tatălui, ca parte a fiinţei sale („Luna / un scalpel, nebuna / împlântă în tata"), şi a traseului ontologic al acestuia, ca aspiraţie de împlinire a destinului („Simt: sfârcul e-aproape / smulg jungherul tatei. / Ştiu: spânul aşteaptă / şi ornicul bate"). Bătaia ornicului marchează, în acest sens, nu doar scurgerea timpului ce măsoară dramatic existenţa, ci şi prevestirea unei mutaţii ontologice pe cale să se producă. Aceasta este surprinsă în poemul *Holocaust* prin imaginea sacrificiului, extrapolat din Olimpul solitar, unde avea semnificaţia transcenderii în eternitate, în spaţiul terestru, unde capătă dimensiuni tragice, asemeni sacrificiului christic („Rătăcindă prin zodii coroana / din moarte calcă pre moarte"). Naşterea lui Iisus se impune omului modern ca un moment de cumpănă a gândirii divine („cumpăna lumii se clatină: / stele-n eclipsă / ieslea e ninsă") sau „apus de zeitate ş-asfinţire de idei", în formula eminesciană din *Memento mori*, păstrând totuşi, nostalgic, sensul unei ascensiuni spirituale râvnită de fiinţa umană: „valea cu dealul se-nsoară… / Sau veşnicia cu rana?...".

Viziunile profetului (din textul *Destin*) stăruie asupra condiţiei umane efemere, cuprinsă simbolic între răsărit şi apus („Oglinda lacului ... înghite nufărul palid al lunii"; „lacul vomită-n extaz / o lună de jar / sângerie"), existenţa fiind o scurtă chemare *întru fiinţă*, o clipă suspendată între două eternităţi, ademenită de revenirea în *patria cosmică* şi recăpătarea androginităţii primare („Din grotele nopţii ne pândeşte / androginul superb"). Cu toate acestea, dorul de fiinţă pare irezistibil, cum probează experienţele ontologice ale „pelerinilor" atraşi de un „neîndurător dor de ducă" („un dor nemărginit", în termenii lui Eminescu). Plecarea lor (în poemul omonim) relevă spiritul rebel al acestora (Simplicimus apare „cutreierat de zbuciumul unor seve rebele", Chiron „era

un ghem de nervi", Momos „şuieră fără să vrea în templele sfinte", cuvintele Profetului „ardeau ca acidul" etc.), dar şi tentaţia unei trăiri intense a fatalităţii, cu toate convulsiile pe care le implică.

Secvenţa poetică *Naufragii* amplifică tragismul spectacolului existenţial prin viziuni crepusculare şi decor apocaliptic. Reeditarea nunţii cosmice din *Mioriţa*, ca alegorie a morţii („pe o gură de rai nunta începe"), are loc în atmosfera funestă a apusului („cenuşa apusului", „nourii dospesc un gri fără capăt"), dominată de „cocoşi răguşiţi", „păuni fără coadă", „invizibilul vierme", ce vestesc apropierea sfârşitului (*Sara pe deal*). Durerea ia proporţii cosmice („nuna moare"), anulând orice speranţă (*„Vai, nădejdea e o gafă!"*) şi clamând supremaţia morţii (*Interior în roşu aprins*). Până şi „lupta cu fantasmele dragostei" este plasată în registrul incertitudinii, sugerând căutarea disperată a unui sens suprem al iubirii („În apa zilei ce se scurge-n Lethe / vom fi un sfeşnic fumegând, nisip, vom fi ruină / crini singuratici, spumă? Crezi, la Cină / vom trece peste moarte c-un burete?". *Răspunde!*).

Omniprezenţa tragicului generează, ca şi la Eminescu, starea de *melancolie*, ca „sentiment existenţial" (George Gană) specific unui eu cugetător ce trăieşte interiorizat drama limitelor (*Din tânguirile lui Abélard*). Iluzia atenuării lui prin gesturi compensatorii („pasărea nopţii culege din cuib puii de cuc / şi-i devoră, muindu-le carnea amară în mierea / din florile unui tei visător". *Melancolie*) sau prin tentaţia izolării sinelui („Azi – liber-liber! – mă-nfăşoară / un curcubeu. În trena lui / sunt rege falnic". *Iluzii*) este spulberată de conştiinţa finitudinii ontologice („şi-n faţă porţile-s închise?") şi a imposibilităţii de a sustrage tragicului înscris în condiţia umană („De ce în iesle / soldaţii lui Irod învaţă, / iubind, să spintece mirese?". *Iluzii*).

Spectacolul existenţial se proiectează astfel într-un spaţiu ostil, *theatrum mundi* eminescian devenind o *junglă* ce impune primatul legilor ei intrinseci (devorarea şi lupta pentru supravieţuire), pe care fiinţa umană le acceptă tacit sau cu „voluptate": „te voi lăsa pradă ciorilor hrăpăreţe / şacalilor / şi lupilor cu colţii de fier..."; „deveneam comestibili / încât singuri ne-am fi oferit / acelor jivine lacome..." (*Al treilea cântat al cocoşilor*). Ameninţarea *fiarelor* se răsfrânge şi asupra Divinităţii, care se retrage în transcendent („De fiare încolţit un zeu / se strânge-n albul Unu"), instituind o barieră ontologică pentru fiinţa umană, condamnată să oscileze între certitudine şi tăgadă („Un ochi îmi lacrimă mereu / altu-i de sticlă, hunul". *Horă*), între aspiraţia spre înalt şi replierea neputincioasă („Mâinile mi se întind nesăţioase / spre porţi invizibile / apoi / brusc / revin obosite / lângă ostenitul meu suflet". *Motiv de romanţă*).

Condamnarea fiinţei umane, prin situarea ei într-un abis ontologic („iată-ne încătuşaţi / şi ţintuiţi de fundul oceanului / umilinţei umane"), sub semnul limitei gnoseologice şi existenţiale („Ne mai rămâne doar / prin căştile de scafandru / să ne uităm unul la altul"), generează o atitudine ironică circumscrisă tentativei de relativizare a tragicului resimţit cu acuitate („să visăm la ramura de zarzăr înflorit / pe care ne-o propuse cândva contrabandistul cela / cu piciorul de ţap / şi la multe altele ştiute numai de noi". *Sentiment submarin*). Imposibilitatea de a se sustrage acestei condiţii culminează cu sentimentul înfrângerii şi al solitudinii absolute ce provoacă, continuu, suferinţă: „Tot mai departe de mâine / învins, mă-nconjor de zăbrele / din sufletu-acesta rămâne / o unghie-ascunsă sub piele" (*Solitudine*).

Traseul existenţial se situează, tot mai evident, sub semnul *eclipsei totale* (în secvenţa poetică omonimă), relevând conştiinţa modernă a „morţii lui Dumnezeu": „În prescură / strangulat e Sfântul Duh. / Zei ceacâri goniţi de ură / se-mpreună în văzduh ... // Galben Dumnezeu ca ceara / dus pe dric e cătinel / stă să-Î rupă subsuoara / globul – pui de rândunel" (*Secol în derivă*). Resimţind acest gol ontologic, provocat de „moartea divinităţii", fiinţa umană se lasă pradă unei „autosugestii colective", complăcându-se în gloria efemeră şi fericirea iluzorie, care urmează a fi plătite cu moartea: „Suflăm până ne crapă bojocii / în spuma de slavă / în care sfârcul tânăr se dizolvă banal / şi ne bucurăm de baloanele / ce ne gâdilă umerii, fruntea / uitând că de mult nu mai suntem copii..."/ Iată-ne-n sfârşit / fericiţi, fericiţi dansăm tarantela / după cântul distrat al cucuvelei sătule" (*Autosugestie colectivă*).

În spirit eminescian, Andrei Ţurcanu valorifică diada *viaţă – vis*, conferind existenţei reale conotaţii tragice („Sub paşii moi e ziua o povară. /.../ Într-o sferă plină cu mercur mă scald"), iar oniricului valenţe compensatorii, mediind râvnita transcendere în spaţiul originar („spre tărâmuri roşii, prin somn chemat de goarne / păşesc sau zbor, plutesc târât de-un fluviu". *Elegia Cavalerului Tristei Figuri*). Visul devine o prefigurare a morţii (ca în *Cugetările Sărmanului Dionis*: „Vino somn – ori vino moarte. Pentru mine e totuna"), prin care se realizează ieşirea din timp şi redobândirea „veşnicului repaos". *Rugăciunea de mai* exprimă, în acest sens, tocmai aspiraţia spre „liniştea binefăcătoare", fiinţa dăruindu-se cu voluptate „pământului primitor" într-o osmoză eliberatoare cu elementele universului („Primeşte-mă acum, ploiţă de mai / în dansul tău inocent şi risipeşte-mă /

ca să dispar / să dispar / în ora fecundă a Învierii"), ce prezintă corespondenţe evidente cu ruga de reintegrare a sinelui din *Odă (în metru antic)* sau *Mai am un singur dor*.

O ascensiune eliberatoare pare să aducă şi iubirea, care îşi revendică valoare ontologică prin faptul că poate suplini vidul existenţial, oferind speranţa redobândirii unităţii primordiale prin reunirea diadei: „E trupul meu trecător / sfâşiat de-ndoială / ori fragedul tău sân / risipeşte lumină / în grotele pustii ale memoriei laşe?..." (*Ghioc*). Astfel, poezia iubirii apare, ca şi la Eminescu, în corelaţie cu cea a morţii şi a legăturii cu transcendentul, relevând fenomenologia dramatică prin se încearcă acea *unio mystica* („« Vino, femeie, şi mă îmbrăţişează / lipeşte-ţi obrazul tău palid / de ghimpii mei mătăsoşi / respiră adânc duhul meu verde / până te vei simţi foarte bogată... »") sau proiectând străfulgerarea unei mutatii ontologice („– Iubito, rostesc delirând / fă-ţi palmele căuş / pentru ca porumbelul ce se roteşte / de dimineaţă / în jurul punctului / unde luceafărul s-a stins / să-şi găsească, în sfârşit, un culcuş / în care să depună oul de aur / al suferinţei". *Triptic*).

Alteori, dragostea e vis, viziune pură proiectată în absolut (*Pasăre bălaie, vedenie lunară*), exprimând (asemeni *florii albastre* eminesciene) sentimentul infinitului, dorul irezistibil de transcendere a efemerului şi de împlinire spirituală: „Dar un jar, o vâlvătaie / m-a cuprins, m-a smuls din clipă. / Era Pasărea bălaie – / apă vie pe aripă. // Sufletu-mi sorbi cu-ardoare / bântuit de umbre lungi / stropul de cuminecare. / – Pasăre, rămâi! Te duci?...". Fantasma iubirii absolute, după care râvneşte fiinţa umană în speranţa de a compensa tragicul ontologic, nu-şi găseşte însă realizare în contingent, amplificând astfel tristeţea metafizică: „Peste burg, în noapte, clară / fâlfâia ca o batistă / o vedenie lunară: / ochii verzi, privirea tristă" (*Vis*).

Se resimte mai acut şi senzaţia de captivitate a fiinţei în cercul existenţial, supusă trecerii iremediabile şi agoniei continue pe care şi-o asumă ca fatalitate: „Agonie în cerc. Gâturi însângerate – / supliciul cadenţei / în muta plictiseală a calcarului" (*Captivitate*). Calvarul „învăţării morţii" în rugul mistuitor este surprins de Chiron (evocând suferinţele lui Simplicimus), prin proiectarea unui spectacol tragic al combustiei eliberatoare („În sobor de flăcări, pal / cu jăraticul pe limbă / pare-un mag dintr-un calvar"), care suscită, implicit, interogaţii privind sensul existenţei („Pentru cine marş funebru? / Şi de ce atâta grabă? *Febră*). Întrebările sunt reluate obsedant („Pentru ce mă chinui şi de ce mă zbat ...?"), dezvăluind condiţia tragică a fiinţei „rănită într-un orb ghioc" şi ameninţată în permanenţă de „aripa morţii" (*Fără tine aproape...*), revendicându-şi o atotputernicie iluzorie („şi noi înăuntru – / atotputernice făpturi / cu dinţii mărunţi / de rozătoare flămânde". *Implacabile categorii filozofice*) şi o glorie deşartă („Un pat de spital / şi-o glorie-n pustiu, iluzorie". *Veşnic în pierdere*). „Opţiunea" existenţială, deşi tragică şi „inutilă", relevă forţa irezistibilă a vieţii care „ne mai ţine legaţi de drapelul unei frunze de ulm" şi efortul ultim disperat al omului de a se lăsa pradă hazardului existenţial: „Gonaş în hazard ori gornist sideral – / a c u m e t o t u n a" (*Opţiune inutilă*).

Confruntarea directă (sfidătoare) cu moartea, ca parte a traseului iniţiatic, este ilustrată în secvenţa lirică *Tauromahia*. Se conturează, iniţial, aşteptarea înfiorată a sfârşitului („Cârduri de cioroi deasupra mea / se rotesc / învârtejiţi într-o disperată / aşteptare....) şi ezitarea fiinţei în încercarea ei de a se sustrage acestei experienţe („eu, somnambul, mă agăţ / de aburii nimbului ce mă-nconjoară / dar mă scutură frigurile / şi mă retrag înapoi / în cochilia lichidă / în care îşi face de cap / bravul cela / minusculul fir de nisip". *Convalescenţă*). Treptat însă presentimentul morţii se amplifică, amintind de „mugetul blând / al vitei mânate / la abator" sau de „zvâcnetul inimii / nestăvilit / frământarea fără rost / a nisipului" (*Din rugile profetului*). Asumarea propriei morţi, înscrisă în condiţia umană, este prefigurată de o parabolă cu rezonanţe biblice (*Scrisă de mâna lui Momos*) ce evocă sacrificiul cristic şi dialectica Moarte-Înviere („E Vinerea Seacă"; „Din umbre se-arată / în togă Pilat – / un idol castrat. / Plâng îngeri în ţeapă"; „lumina se varsă / puhoaie"; „Alarmă, alarmă / alarmă-n cavouri...").

Asumarea morţii ca transcendere dincolo implică, imperativ, întrebarea recurentă: „Ce-i dincolo oare de flacăra clipei acestea?; De scrumul clipei acestea, Doamne, ce-i mai departe?" (*Elan*), care dezvăluie, concomitent, spaima fiinţei de neant şi tentaţia ispititoare a acestuia. Ultimele confesiuni ale „pelerinilor" dezvăluie voluptatea neantului, asociat cu „setea de ruină" (*Ultima confesiune a lui Momos*), cu „uitarea deplină de sine" (*Diptic perpetuu*) sau cu starea prefiinţială („flămând sunt de mine – / în mamă neîncarnatul". *Ultima rugă a Cavalerului de la Mancha don Quijote cel Bun*). Odiseea lor iniţiatică se încheie cu metamorfoza fiinţei în *rugul mistuitor*, echivalentă cu (re)alcătuirea Sinelui şi redobândirea stării paradisiace. Sugestivă, în acest sens, este „Schimbarea la Faţă" a Centaurului Chiron (din „ciolănosul bătrân" într-un „mânz hohotind fericit c-un soare în coamă". *Punctul terminus*) sau „plânsul fericit" al lui Simplicimus, care şi-a încheiat povestea existenţială („...şi plâng fericit / ca de o poveste citită demult undeva". *A doua strigare. Şi ultima în Stramonia*).

Punctul de convergenţă al traiectelor existenţiale ilustrate de eroi este caracterul lor iniţiatic, asumarea şi depăşirea propriei condiţii prin efort şi sacrificiu, urmată de conştientizarea esenţei ontologice (valenţe proprii şi traseului eminescian al „învăţării morţii"). Cumularea „punctelor de vedere" marchează, în acest sens, tentativa eului de a depăşi criza ontologică prin asumarea unor perspective/experienţe complementare, care ar media (re)descoperirea unui sens al existenţei şi (re)dobândirea unităţii interioare. În acelaşi context, referinţele la pretinse izvoade anonime şi la copiile unor manuscrise mitice relevă permanenţa scenariului prestabilit pentru fiinţa umană şi recurenţa aceloraşi experienţe tragice de-a lungul timpului.

Secvenţa poetică *Acasă* dezvăluie regăsirea spaţiului de repliere şi redobândirea identităţii (în consens cu aspiraţia eminesciană: „pe mine mie redă-mă"). „Rana în aşteptare", care definea condiţia eului angajat în tragicul ritual, devine „rană-ndulcită", marcând alchimia fiinţei ce a oscilat dramatic între luciditate şi incertitudine, între viaţă şi moarte, ajungând, în cele din urmă, la revelaţia ontologică a propriului sine. Accesul râvnit la echilibrul existenţial şi la reintegrarea fiinţei este proiectat prin coborârea în interioritate („Bucură-te, suflete / prietenul meu zbuciumat / azi / vom avea, în sfârşit / un repaus"); prin întoarcerea la rădăcini, ca spaţiu compensator ce îl apropie de esenţele primordiale şi îl vindecă, cel puţin temporar, de boala de „azur" („Mama îmi aduce / o cană de lapte aburind / şi un fagure proaspăt / iar tata / cu o mână îmi mângâie / rănile, în care zace sămânţa / bolnavă de-azur". *Acasă în doi*); prin tentativa de a se sustrage marii treceri („Flautul nopţii-n reflux – / anahoretul orchestrei – / înmoaie copita de-argint / a timpului prins în căpestre. *Principiul fecund*); prin redescoperirea puterii actului creator („Murmur treaz / înfioară trupul harpei / sigilat în cald topaz". *Logodnă*); prin reluarea unui „ritm primordial" indus de iubire, generând armonie şi linişte interioară („Ninge domol, ninge măşcat / Doamne, ce zi! Şi tu ce frumoasă!". *Ritm primordial*).

Inserarea tripticului cu titlu sugestiv *Râul, ramul...* marchează viabilitatea tragicului scenariu ontologic (de sorginte mitică, livrescă) în viaţa reală, prin evocarea unor destine dramatice care şi-au asumat „cămaşa lui Nessos" şi „învăţarea morţii" în rugul mistuitor al existenţei: unchiul Petre Erizanu, cerşind îndurare după „trei decenii între vii şi cei morţi"; Vasile Coroban, „înţeleptul şi atotştiutorul" Moşneag, despre care s-a crezut „că va muri doar otrăvit / din muşcătura propriei limbi"; şi tatăl poetului, făcând parte din „claca lui Dumnezeu" la Odra şi călcând tremurat „din moarte pre moarte".

Tragica odisee a eului se încheie cu un *Adagio final* ce relevă situarea fiinţei la un nou hotar (*Hotar II*), intrinsec dialecticii existenţiale şi conturând dramatica dilemă în faţa alternativelor sorţii („De vei merge înainte / vei ajunge pe malul unei mări / singur cu o desagă goală în spate / în care va sufla vântul / unei vieţi trăite-n deşert / la dreapta, drumeţule, te paşte / o stea cu gâtul de seceră / iar la stânga, de vei lua-o, / nisip se va alege din tine"). Opţiunea eului vădeşte dorinţa de a se sustrage zbuciumului existenţial în favoarea „uitării de sine" şi a „somnului a t o a t e i e r t ă t o r u l" (a *morţii liniştite*, în sens eminescian). Parabola *morţii lupului* este sugestivă în acest sens, dezvăluind vindecarea, de criză existenţială, a fiinţei (bolnavă în permanenţă „de o neînţeleasă ancestrală chemare") prin remediul thanatic ce asigură râvnita împăcare cu sine („în sfârşit / pare liniştit şi împăcat") şi accesul la conştiinţa arheică, la androginitatea primară aflată sub zodia „departelui" („iar pe culme / departe, departe / lupoaica roşcată din vise / de-o veşnicie aleargă–aleargă–aleargă / prin–noaptea–străină–şi–rece"). Astfel, întregul traseu ontologic configurat în *Cămaşa lui Nessos* relevă hybrisul fiinţei care, asumându-şi tragica „învăţare a morţii", păstrează totuşi, anamnezic, spiritul arcadic, clamat cu nostalgie.

Remarcăm, **în concluzie**, că rescrierea modelului eminescian se îmbină cu un registru variat de mituri/miteme, experienţe livreşti şi reale, sugestive pentru aventura ontologică de (re)alcătuire a sinelui, mixate şi resemantizate în consens cu viziunea creatorului postmodern. Revizionismul poetic subtil se manifestă prin „completarea" poemului precursor (a textelor precursoare), răstălmăcind şi amplificând viziunea acestora, fapt ce corespunde *demonizării* (în accepţie bloomiană): „Unde era *eul* tatălui meu poetic, acolo va fi şi *acesta* (*id-ul*), sau, şi mai bine spus, „acolo e *eul* meu, vârtos amestecat cu *id-ul*" [3, p.156]. Contrar fenomenului de desacralizare mitică în postmodernism şi de reiterare ludică/parodică a tradiţiei livreşti, asistăm în poezia lui Andrei Ţurcanu la un proces de remitizare şi reinterpretare a unor experienţe arhetipale, generând un text al „urmelor" mitologice şi literare, care impune, la rândul său, un mit personal al autorului.

Referințe:

1. ŢURCANU, A. *Zăpezi în august: Poezii*. Chişinău: Gunivas, 2015. 380 p. ISBN 978-9975-4467-7-8
2. GRATI, A. Andrei Ţurcanu cu „simţurile dezgolite" în zăpada cuvintelor. În: *Cronici în rețea: metaliteratura.net*. Iași: Junimea, 2016, p.187-201. ISBN 978-973- 37-1969- 4

3. BLOOM, H. *Anxietatea influenţei. O teorie a poeziei* / Traducere şi note de Rareş Moldovan. Piteşti: Paralela 45, 2008. 205 p. ISBN 978-973-47-0342-5
4. FRIEDRICH, H. *Structura liricii moderne* / Traducere de Dietter Fuhrmann. Postfaţă de Mircea Martin. Bucureşti: Univers, 1998. 357 p. ISBN 973-34-0523-X
5. POPA, G. *In principio fuit Eminescu*. Iaşi: Panfilius, 2013. 193 p.

Date despre autor:
Dorina ROTARI, doctor, lector universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: danabalmus@yahoo.fr

Prezentat la 13.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.102-108

CZU: 821.161.1-82(478).09 DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985012

МУЗЫКАЛЬНЫЕ ТЕМЫ, ОБРАЗЫ И МОТИВЫ В СБОРНИКЕ «ГОРЬКИЙ ЦВЕТ» ЛЕОНА ДОНИЧА-ДОБРОНРАВОВА

Полина ТАБУРЧАНУ

Тираспольский государственный университет

În articol sunt abordate subiecte precum: originalitatea scriitorului Leon Donici-Dobronravov în dezvăluirea temelor, motivelor, imaginilor muzicale în culegerea „Floare amară"; crearea chipului artistic al muzicantului; elucidarea rolului muzicii în existența umană, prin capacitatea de a influența și de a induce omului diferite sentimente, emoții. Astfel, în baza analizei efectuate, se poate afirma că muzica este unul dintre cele mai puternice mijloace de expresie în nuvelele lui Leon Donici-Dobronravov.
Cuvinte-cheie*: muzică, artă, temă, motiv, imagine artistică, muzicant, operă, patriotism.*

THEMES, PATTERNS, MUSICAL IMAGES IN THE COLLECTION "BITTER FLOWER" BY LEON DONICI-DOBRONRAVOV

The article investigates: the originality of the writer Leon Donici-Dobronravov in revealing the themes, motives, musical images in the collection "Bitter Flower"; creating the artistic face of the musician; elucidating the role of music in human existence, through the ability to influence and induce different feelings, emotions. Thus, based on the analysis performed, it can be stated that music is one of the most powerful means of expression in Leon Donici-Dobronravov's short stories.
Keywords*: music, art, theme, motif, artistic image, musician, opera, patriotism.*

Введение

Добронравов Леонид Михайлович (Леон Донич-Добронравов, 1887-1926) – русский, румынский, французский прозаик, драматург, публицист, журналист, актёр, певец, режиссёр и пианист. Родился в Кишинёве, в семье губернского секретаря, но отец его умер, когда ему было 10 лет. Мать вновь вышла замуж за высокопоставленного чиновника из администрации патриархии православной церкви. Семья переехала в Петербург, где юноша завершил учебу в духовной семинарии, начатую еще в Кишиневе, а с 1907 года – учится на юридических факультетах Юрьевского (1907-1908) и Петербургского (1908-1912) университетов [5, с.238]. Первый рассказ писателя, «В поисках правды вечной», был опубликован в 1909 г. в журнале «Русский паломник» (№ 45).

Исследователи отмечают разносторонние художнические наклонности Леона Донича-Добронравова. Он увлекался музыкой, пением, литературой, театром. Был близким другом Ф.И. Шаляпина, которому посвятил в 1916 году очерк «Ты царь – живи один!» – «Аргус», а также был знаком с известным гитаристом и музыкантом-исполнителем П.И. Исаковым, которому посвятил рассказ «Горюн-песня». Художественной системе Добронравова близки музыкальные образы, так как именно музыка способна передать движение чувств и эмоций, а также тончайшие нюансы человеческой души. Музыкальная тема является чаще всего основным носителем музыкального образа.

Изложение основного материала

Тема художника и искусства занимает значительное место в сборнике рассказов «Горький цвет» (1915). В данной книге появляются образы студента консерватории Филатова, известного пианиста Шеина, гитариста-виртуоза, оперного певца Батурина. Писатель наделил особым даром музыкальной восприимчивости, любовью к музыке любимых героев своих художественных произведений. Народные песни звучат в рассказах «Горюн-песня», «Профессор богословия», но автор был поклонником и симфонической музыки.

В рассказе «Пляска мёртвых» автор размышляет о трагической обречённости мира. Главным героем рассказа является Александр Филатов – талантливый музыкант, страстно любящий искусство, мучительно страдающий от пошлости и равнодушия окружающих. По восемь часов он играл на рояле в консерватории, потом шёл в кинотеатр «Мельпомена», где должен был „*заработать пятьдесят рублей в месяц, чтобы нанимать дрянненькую комнатёнку, пить, есть и брать напрокат пианино. Но каждый вечер, ожидая трескучего звонка перед началом сеанса, он испытывал острый стыд, глубоко в душе скрытый.*

Хотелось, чтобы в зале поскорее стало темно, чтобы поскорее зашипел аппарат, ибо минуты ожидания были унылы, тягостны и бесконечны" [1, с.112]. В названии кинотеатра скрыта определённая ирония, так как богиня Мельпомена в Древней Греции была покровительницей музыки, но музыка здесь служит просто фоном для зрителей. В этом и трагедия Филатова, так как его музыку не слышат и не чувствуют. Тема музыки связана с мотивами тоски, отчаяния, порождённых противостоянием героя с обществом. Он одинок в равнодушном мире, где люди не понимали и не хотели понимать друг друга, где даже самые близкие родственники были чужими. Герой вспоминает Мавру Ивановну, жену хозяина кинотеатра, с её материнским горем, с её мукой материнской, над которой подсмеиваются её племянницы. Она страдает из-за разрыва с сыном, Васенькой, которого забрали на войну. Мимо героя, мимо его жизни без конца проходят незнакомые, чужие, холодные люди, и никому не интересно, никому нет дела до него, до его тяжёлой тоски и унылого одиночества. „*Холодно и страшно и невыносимо жить одному в громадном городе, одному среди тысяч равнодушных людей. Жестокая жизнь*" [1, с.114]. Казалось, музыка должна была спасти героя, развеять его мрачные мысли. Начался сеанс, и Филатов „*положил пальцы на влажные, словно покрытые холодной слизью клавиши и заиграл медленный, нежный певучий вальс. С первым же звуком исчезло ощущение неловкости. Тяжелее налегла, надавила тоска. Мысли тёмные, томящие стали цепляться одна за другую, как в вальсе, такт за тактом*" [1, с.113]. А на экране появились люди, которые ходили, размахивали руками, объяснялись в любви, выходили на улицу, садились в автомобиль и мчались по широкой улице… Молодой пианист всё играл и играл, а звуки сплетались в „*бесконечный, волнистый мотив. В зале кто-то вздыхал, глядя на экран, кто-то растроганно сморкался*" [1, с.113]. После антракта вновь потянулись картины, графы, виконты, светские дамы из «Рокового обаяния», виды Австралии, охота на тигров в Бенгальском заливе. „*Зачем, зачем это всё? - думал Филатов, играя. – Зачем так создано, что один человек не понимает другого, как не понимает Дора и Фаня Мавру Ивановну, как его не понимает Мавра Ивановна, как он сам не понимает тех, которые сидят позади в зале, чьё дыхание он чувствует и чей одобрительный шёпот заставляет сжиматься, точно от острой, отточенной боли. Зачем*?" [1, с.116]. В зале засмеялись, и героя словно осенило: им нужно, чтобы на головах ходили, чтобы весело падали с третьего этажа на головы прохожих, чтобы садились на чужие шляпы… Руки его задрожали, он остановился на мгновенье: надо было играть весёлую, задорную польку, „*но Филатов словно озарён был в эту минуту неожиданно блеснувшим светом, и пальцы его стали медленно отбивать таинственный, полуночный звон часов. Он заиграл «Danse macabre» Сен-Санса*" [1, с.116-117]. «Пляска смерти» (1874) – симфоническая поэма французского композитора Шарля-Ками́ля Сен-Са́нса, воплощающая образ пляшущих в полночь скелетов. Тема смерти имеет своё музыкальное оформление. Необычное звучание создаётся благодаря искусной гармонизации, а не использованию средств оркестра, хотя большая роль в данной поэме отводится ксилофону: его звучание позволяет представить, как гремят кости мертвецов. При помощи музыки создаются страшные картины: „*Забытое кладбище, осиянное зелёным и зелёным печальным и жутким светом луны; из могил поднимаются покойники и в бешеном, бурном танце, мелькая белыми погребальными саванами, носятся между полуразвалившимися памятниками и обломками крестов. А над ними чёрные тени старых, развесистых деревьев, страшные тени, в которых прячется и смеётся зубатая курносая, для всех неизбежная, для всех неизменная, вечная, всегда одна и та же… Дикая, страшная музыка вызывала новые и новые призраки, оживлявшие молчаливую ночь танцем скелетов, стуком костей о мёртвые кости…*" [1, с.117]. Звучащая музыка даже мёртвых способна призвать в мир живых, но в зале раздался дружный хохот зрителей, женщины восхищённо повизгивали. „*Филатову было страшно. Он чувствовал, как вихрь холодный проносился в музыке, подхватывал его и кружил вместе с загробными тенями, плясавшими в ночном заброшенном кладбище, среди забытых, покинутых могил… Мысли метались, освещённые страшным, молниеносным светом, и среди них носилась одна несознаваемая, неясная, мелькавшая то там, то тут мысль-отгадка, мысль-ответ: «Неужели они не понимают? Неужели им весело? Ведь это они пляшут, они, они!...*»" [1, с.117]. Никто не чувствует музыку по-настоящему и не понимает, что происходит в душе музыканта. Он трагически одинок, потому что за невосприимчивостью к музыке кроется глухое безразличие ко всем человеческим страданиям. Мотив смерти связан с бездуховностью окружающих. Большое искусство недоступно зрителям кинотеатра; им непонятен и настоящий художник, который посвятил себя музыке. Цель музыки в таком обществе – развлечь, доставить удовольствие. Филатова останавливает духовно ограниченная Фаня, которая го-

ворит ему, что он сыграл „*хорошенькую полечку, очень даже симпатичную*", но он ничего не ответил и вышел на улицу: „*По дороге, в освещённой полутьме ночных улиц его обгоняли люди-тени и тени-люди, и ему было страшно*" [1, с.118]. Люди-тени и тени-люди воплощают в себе все то темное и бесчеловечное, которое окружает талантливого пианиста – подлинного художника, человека с богатой и глубокой душой.

Марш из оперы «Тангейзер» композитора Вагнера звучит в третьей части рассказа «Особняк», в котором Леон Донич-Добронравов описывает упадок богатой семьи Гронских. Тема гибели семьи, тема смерти переплетается с темой музыки. Покойник (глава семейства) лежит на длинном и узком столе в салоне дома. По краям стола видны высокие церковные серебряные подсвечники с толстыми свечами из воска. Зеркала в позолоченных рамах покрыты простынями. В углу зала было задвинуто пианино. Запах цветов и разлагающегося тела… В одиночестве монахиня читает молитвы. В зал входят Павлин Егорович, сын покойного, и его внук, Константин. Они отсылают монахиню, служанка приносит им коньяк с мятными конфетами. Наследник дома, Павлин Егорович, в разговоре с сыном Константином высказывает мысль о том, что не только его отец умер, но и они являются живыми мертвецами, так как пороки привели членов семьи к последней черте. Внезапно отец просит сына, чтобы он сыграл что-то на пианино: „*Константин тихо поднял крышку пианино, посмотрел на покойника, положил руки на клавиши, задумался, затем повернулся к отцу:*

– Не могу.

– Прихоти… От чего не можешь?Страшно? (…) Сыграй марш из «Тангейзера». Знаешь его?" [2, с.328].

Необычно, ужасающе, нелепо зазвучал торжественный марш в комнате с покойником. Павлин Егорович стал срывать простыни с зеркал. Застывшие тела мёртвых отражались в них: пугающие, отталкивающие, омерзительные. Пьяные, с сверкающими и безумными глазами, отец и сын стали рассматривать комнаты особняка, останавливаясь перед старинными портретами, мебелью, рассуждая о бессмысленности жизни. Герои вышли в сад, блуждая между деревьями, которые стонали из-за сильного ветра. Была тёмная ночь, только три окна особняка светились. Константин заговорил о том, что было, наверное, очень красиво тогда, когда сад был освещён. О красоте сада и о прекрасной музыке, которая звучала в прежние времена, вспомнил и отец. Но музыка не звучит, отсутствие духовных ценностей, определённых целей, пристрастие к выпивке приводят представителей семейства Гронских к полной деградации. В финале рассказа безумные герои подожгли особняк – символ старинного рода. Огонь, символ очищения, кроваво освещает ночную бездну.

Мотив очищения через огонь (огонь войны) встречается и в рассказе «Василь Васильич» („Василь Василичъ", изд. 1915 года). Л. Донич-Добронравов раскрывает историю жизни знаменитого певца В.В. Батурина, закончившего университет в Харькове, затем Московскую филармонию. Дубчак с уважением называет Батурина «оперным генералом»: „известное на всю Россию имя, полторы тысячи в месяц, бенефис; в Скале итальянской пел (театр «Ла Скала»), в Америку ездил, со всякими графами-маркизами за ручку; в Императорские театры звали, но не пошёл, не захотел". Василь Васильич – простой, скромный, редкий, добрый, великодушный человек. Он ценит неблагодарный труд маленького человека, оперного суфлёра Дубчака, не гнушается знакомством с ним. Батурин приглашает его в дом, знакомит с женой, Варварой Сергеевной. Осип Лаврентьевич Дубчак, который является в произведении и рассказчиком, отмечает внешнюю красоту героини: „*Красивая – очень даже! Прямо фигуральная красивая. Глаза, не глаза, можете представить глазища, как пуговицы. Не фигура, а бюст! Одно слово!*", но „*злющая, такая злющая – не доведи Господи! Губы – ровно пиявки, так и шевелятся; вот, думаешь, сейчас начнут кровь из тебя пить. Голос сладкий, но с шипом. Будто змейка у неё в горле сидит и пощипывает*" [1, с.8]. Варвара Сергеевна – эгоистичная, капризная женщина. Она не ценит, не понимает чувств своего талантливого мужа. И когда появляется в театре и в её жизни Пряженцов, Варвара Сергеевна бросает своего мужа. Дубчак отмечает, что новый баритон, Пряженцов, имеет „*паршивенький голосишко, пукалка, а не баритон*", но внешне он „*красивый мужчина, видный из себя… Из публики все дамы сбесились. Как поёт Пряженцов – в антрактах перед рампой – ни дать, ни взять – кошачий концерт! Ти-ти-ти-ти! И цветы, и букеты, и записочки*" [1, с.9]. Героиня, в сущности, далека от всего настоящего: от настоящего искусства, настоящей любви. И „*крепкий дуб*" дрогнул. Дубчак замечает, что в один из вечеров Василий Васильевич исполнял арию в «Демоне» „*Стоит он на скале, а голос*

дрожит, неприметно дрожит… И не только что дрожит голос, а треснувши будто". Батурин с горечью говорит суфлёру:

„ – *Сегодня ровно пятнадцать лет, как в опере пою. Пора и честь знать!*

– Что вы! – только и мог сказать.

– Заметили, голос у меня треснул? Заметили?

Заметить-то я заметил, а как скажешь? Хуже смерти это для певца. Молчу" [1, c.11].

Обыкновенный человек, незаменимый работник сцены понимает всю трагедию оперного певца: „*Вся жизнь – для голоса, ради голоса, вся жизнь – для театра, - а как голос сдал, что такое жизнь? По-новому жить? Для чего? И какая тут новая жизнь? Какая для меня может быть другая жизнь? (…) Я когда в университете учился, много мог всяких хороших слов сказать о жизни, об искусстве, о всяком таком. А как жизнь эту самую в лицо увидел – язык немой стал*" [1, c.12-13]. Батурин признаётся, что хотя стал большим артистом, он ничего не добился в жизни: у него нет своего угла, нет дома, а „*на душе пусто, так пусто, как в поле*". Голос певца имел магическую силу только тогда, когда сердце было согрето любовью. Любви не стало, голос потерял былую силу и постепенно „*вместо него всё Пряженцов поёт: и Онегина, и Томского, и Валентина, - и сам себя, паршивец, нахваливает: не хуже Василия Васильевича*".

Началась первая мировая война, объявили мобилизацию. В театр зашёл в мундире офицер Батурин: „*Помолодел будто, лицом посветлел. Бравый такой, ну, вот прямо статуя командора из «Дон-Жуана» Моцарта*". На вопрос суфлёра „*Как же мы без вас будем?*", просветлённый певец только засмеялся: „*Обойдётесь. Там музыка почище нашей*". Можно отметить патриотизм главного героя. В своё время он не принял приглашения в Императорские театры, не смог покинуть родную страну, а когда родина оказалась в опасности, Василий Васильевич решил быть рядом с народом. „*Жизнь не удалась – отдадим за других. Очищение мне нужно, омыть свою жизнь нужно, кровью омыть! Поганая она!*" [1, c.16]. Самое ценное, самое дорогое, что было у него, он завещает чужому человеку – свёрток с разными «штуками» со времён молодости. Осип Лаврентьевич в финале рассказа обращается к читателю, размышляя о судьбе Батурина, но и о своей судьбе: „*Надо кому-нибудь рассказать про Василия Васильевича. Воюет, сердечный! Да, кому на войне помереть, кому – в будке. У всякого человека, как говорится, свой фатализм*". Рассказчик рассуждает о неизбежности всего происходящего в жизни человека. В античной культуре фатализм вырастает из мифологических представлений о роке, таким образом судьбу нельзя изменить, можно лишь мужественно принять свою участь. Прометей, из трилогии древнегреческого драматурга Эсхила, утверждает: „*Свою судьбу переносить легко:/ Нельзя преодолеть необходимость…*". Батурин и Дубчак, как титан Прометей, принимают то, что случается в их жизни, как неизбежное. Не случайно эти два героя, такие разные, нашли друг друга. Автор сравнивает оперного певца с „*крепким дубом*", а у самого рассказчика фамилия Дубчак (в основу фамилии легло прозвище Дуб, которым нарекали сильного, крепкого, честного, мудрого человека, обладающего твердым характером) [4]. Оперный суфлёр часто вспоминал певца Батурина, который ушёл на войну для того, чтобы отдать жизнь за других, утверждая, что ему нужно очищение – „*омыть свою жизнь нужно, кровью омыть*".

Название рассказа «Горюн-песня» включает в себя музыкальную тему. Слово «песня» относится к музыкальной терминологии, а о значении слова «горюн» существуют разные мнения. Древние горюнские тексты появились, как считают некоторые учёные, еще до разделения на русский и украинский языки, чуть ли не во времена написания «Слова о полку Игореве». Горюны, по мнению этнографов, – маленький загадочный народ, живущий у реки Сейм, потомки летописных северян – восточнославянского союза племен, обитавших в IX-X вв. по рекам Десна, Сейм и Сула. Обычно этноним горюны связывают со словом горевать. Отсюда горюны – это «горемыки». Краевед В.Дырбов считает: «Ниже Хабарного на берегу Урала есть скала с загадочным названием Горюн. Название местности дали наши предки. По преданию, русское население в дни поминовения родителей выходило сюда и, глядя на казахскую сторону Урала, горевало о родственниках, взятых в плен и томящихся в Орде» [3]. Исследователь С.М. Стрельников также связывает происхождение топонима с преданиями о людях, терпевших бедствие или испытывавших несчастье [9]. Одна из удобных переправ через Яик находилась недалеко от двух стекающих с гор студёных ручьёв, соединяющихся недалеко от реки. На их берегах лили слёзы, горевали о судьбе своей русские, башкирские, казахские пленники и пленницы. И стали ручьи эти называться среди русских Горюнками, а вся прилегающая здесь к Уралу местность – Горюном. Известный русский

писатель, этнограф, собиратель фольклора В.И. Даль утверждал в русской пословице: „*Научит горюна чужая сторона, и вымучит, и выучит*." В названии «Горюн-песня» слово «горюн» означает горе, скорбь русских людей, которые воевали в далёком прошлом во время татаро-монгольского ига, но и в первую мировую войну. Заглавие рассказа перекликается с названием сборника «Горький цвет», в котором автор говорит о горечи жизни.

Известный пианист Шеин был приглашён участвовать в концерте для раненых в госпитале. Герой, „*утомленный и занятиями, и успехами, и учениками, и встречами с людьми, с неинтересными, чуждыми и которым не было до него надобности, он равнодушно принял приглашение и также равнодушно согласился*" [1, c.84]. Пианист делил публику, которая его слушала, на две категории: к первой он относил тех, которые понимали музыку, и для них он исполнял серьёзный репертуар, а ко второй – людей, далёких от музыки, для которых всё равно было что играть, Бетховена или «Весёлую вдову». Но перед ранеными солдатами он никогда не играл, поэтому накануне концерта он забеспокоился: играть Бетховена – не поймут, Шопена – неинтересно. Во время раздумий в кабинете зазвонил телефон. Приятель Шеина, художник Арцыховский, попросил его послушать «горюн-песню» в исполнении гитариста. Шеин сел в кресло и приготовился слушать, плотно прижав к уху телефонную трубку: „*В трубке сначала раздался быстрый поток звенящих звуков, потом стало тихо и после недолгого молчания зазвучали глухо струны, словно чей-то скрытый, далёкий плач, раздался плач, похожий на стон. Да, это плакали. Плакало много людей о чём-то утраченном, о чём-то минувшем, о самом заветном, что есть у человека. Тихими голосами струны стонали протяжную песню горя. Но в ней сквозь безнадёжность пробивалась понемногу крепнущая сила, большая, несокрушимая, опрокидывающая все преграды*" [1, c.85]. Песня заворожила пианиста – это и была «горюн-песня», которая была сложена русским народом более тысячи лет назад во время татарского нашествия. Она вобрала в себя и горечь, и боль, и надежду. Шеин решил сыграть на рояле прослушанную мелодию, выходило что-то блестящее, оригинальное, но это было не то, что запало в душу. Тогда он решил сыграть солдатам известный романс «Жаворонок» Глинки в транскрипции Лядова, так как это „*и доступно, и хорошо, и что-то своё, родное*" [1, c.86].

На другой день вечером Шеин подъехал к лазарету и, войдя в широкий белый вестибюль, увидел сестёр милосердия, нескольких раненых. Герой как будто попал в какой-то особенный, новый, непонятный для него мир.

Пианист должен был выступить с знакомым оперным певцом, „*известным в широких кругах громадным голосом и непомерной глупостью*", с драматическим актёром – „*«любимцем» публики*", певицей, актрисой опереточного театра „*с напудренным жирным декольте*". Перед своим выступлением он попросил сестру милосердия, чтобы она показала ему раненых: в первой палате Шеин увидел раненого и медсестру, которая писала под его диктовку письмо, в следующей герой встретился с глазами лежащего солдата, который был ранен в ногу. „*Шеин мгновенно постарался представить бой, в котором был ранен этот солдат, разорвавшийся снаряд, и почему-то раннее, серое утро без солнца… сердцем почувствовал, что этот солдат ранен врагом на войне, ранен за всех, за самого Шеина, за эту сестру. За самого себя, за то, что он пошёл отдавать жизнь свою за своих ближних*" [1, c.88-89]. А на эстраде драматический актёр рассказывал анекдоты из купеческого быта, изображал пьяную речь, икал, заплетал языком и Шеину казалось, что этого вовсе не надо делать именно здесь, что выступление актёра большое бесстыдство. Он понимает, что не может играть то, что исполнял другим: „*Не зная, что будет играть, Шеин вдруг левой рукой сильно ударил клавиши басового регистра. Несколько раз он повторял это, и один за другим, густо и тяжело плыли протяжные набатные звоны. Будто молния резким зигзагом блеснула в мозгу Шеина и бело-голубым светом затопила широкую равнину, бревенчатые, тёмные, высокие стены старого города, бойницы и островерхие башни и под стенами – группу белобородых старцев. «Горе, горе – поют тихо старцы – горе-горькое, татары-вороги лихо навели на землю. – Умолкнул бранный клич, шелом и меч лежат изломаны кровавым полукругом, там слышен топот, гул и звон, дрожит земля, там – все, кто мог, поднялись на защиту родной земли. Тянут старцы «горе», но песня их мешается уже со звоном бранной непогоды; родные силы, как полноводный поток идут. «Горюн, горюн, земля родная!» - поёт в душе Шеина, он не чувствует ничего, кроме родной и песни, стонущей горьким плачем и угрозами звенящей, и с той поры нашла печаль на землю нашу…» Поют старцы, опустив к земле белые, снегом долгих лет покрытые головы, но там, вдали, где алая*

заря легла" [1, с.90-91]. Тяжкие набатные звоны – это звуки страдания, и они созвучны скорби всего русского народа, который встал на защиту великой родины.

Автор зримо описывает процесс рождения музыки. Он оживил все те чувства, которые не раз охватывали его самого, очертания и краски исторического прошлого и окружающего мира начинали превращаться для него в звуки: „*Пальцы быстро перебегали по клавишам, и чёрное, мёртвое тело рояля, оживлённое, громко, широко пело о былом и настоящем; и все, кто сидел и слушал в этом зале, задумался о чём-то таком, чего никогда, никому не рассказать*!" [1, с.91]. В данном произведении музыка становится средством единения людей: Шеина и раненых солдат, медсестёр, врачей. Незаурядный пианист и только истинный музыкант мог так зримо описать звучание музыки, что присутствующие увидели „*белые, робкие берёзки-соседки*", о которых тихо и грустно рассказывал рояль, деревушку, потерянную в просторе родной земли, серых, стойких, молчаливых, незаметных защитников, „*ушедших, как деды уходили в старину, на брань, в грозу и огонь, чтобы себя отдать за родину*" [1, с.91]. Через музыку Леон Донич-Добронравов показал действительное величие и скорбь русского народа в двух трагических эпохах: времён монголо-татарского нашествия и первой мировой войны.

Музыка способна тонко и волнующе выразить состояние героя: „*Слёзы текли по щекам Шеина и падали на клавиши, как роса на цветы. Душа его просила выхода, рвалась туда, в неведомое, о чём не печаталось в газетах, к тем, кто слышал грозный свист снарядов и пение пуль, и вбирала в себя и милосердную сестру, писавшую письмо раненому солдату, у крайнего окошка в палате, и привезённого из ченстоховской битвы, и стойкость до последнего. Торжественно гудят колокола, и в их тяжёлом, мирном гуле сияет светлая нездешняя радость; звенят колокола, поют о всех, кто пал со славою в бою и кто жив остался, а у околицы деревушки, потерянной среди полей, берёзки, белые соседки, шевелят листьями и шепчут старые, забытые слова: «Горюн, горюн, земля родная». В степях травы кланяются ветру, принёсшему весть из дальнего края, и небо голубое, ясное, чистое, ласковое всем людям*" [1, с.91-92]. «Горюн-песня» – народное музыкальное произведение, которое обладало уникальной способностью вести за собой людей, совершать поступки и вселять надежду. Она вобрала в себя и горечь, и боль, и любовь к родной земле…

Ни мастерство, ни внешний вид или качество инструмента, а только эмоции, которые могут помочь блестяще исполнить произведение, достойны интереса. Автор с помощью слова донёс до читателей звуки рояля, а также смог передать характер музыки, которая выступает в рассказе неисчерпаемым источником рефлексии и волнений, средством наблюдения за природой человека и окружающим миром. Музыка оказывает на людей очень сильное воздействие, так как она пробивается к самой душе человека, пробуждая в нем все самые сильные чувства, которые он способен испытывать, заставляет задуматься о самом важном, вселяя силу, стойкость для преодоления испытаний, выпавших на его долю.

Выводы

Таким образом, исключительную важность для творчества Леона Донича-Добронравова имеет музыка и образ музыканта, суммирующие философские, нравственные и эстетические усилия писателя в постижении смысла творчества, в разгадывании тайны творческой индивидуальности. Музыка проявляется в одухотворённости и искренности всех жизненных проявлений, чуткости, неравнодушии к чужой боли, чужому горю, остром неприятии безразличия и бездуховности.

Литература:

1. ДОБРОНРАВОВ, Л. *Горький цвет.* Петроград, 1915.
2. DONICI, L. *Scrieri*, vol. I. *Proza literară în volume.* Chișinău: Î.E.P. Știința, 2015. 536 p. ISBN 978-9975-67-992-3
3. ДЫРБОВ, В. «*Календарная гора служила хлеборобам*». В: Газета «Орская хроника» №18-19 (21066–067) от 22 января 2005 года. [Просмотрено: 12.07.2020].
4. Источник: http://orenkraeved.ru/biblioteka/publikatsii/orskaya-khronika/1508-dyrbov-v-kalendarnaya-gora-sluzhila-khleborobam.html
5. *Значение и происхождение фамилии Дубчак*. [Просмотрено: 12.07.2020]. Источник: http://names.neolove.ru/last_names/4/du/dubchak.html
6. *Литературное зарубежье России: Энцикл. справ.* / Гл. ред. и сост. Ю.В. Мухачев; под общ. ред. Е.П. Челышева, А.Я. Дегтярева. Москва: Издательство «Парад», 2006.

7. *Российское зарубежье во Франции 1919-2000. Биографический словарь*. Москва: Наука, 2008. 800 с. ISBN 978-5-02-036267-3
8. *Русские писатели 1800-1917. Биографический словарь*. Москва: Издательство «Большая Российская энциклопедия»., 1992. 639 с. ISBN: 5-852-70064-9
9. СЕРГЕЕВ-ЦЕНСКИЙ, С.Н. *Собр. соч. в 12-ти томах. Том 4. Моя переписка и знакомство с А.М. Горьким*. Москва: Издательство «Правда», 1967. [Просмотрено: 12.07.2020].
10. Источник: https://www.classic-book.ru/lib/al/book/1033
11. СТРЕЛЬНИКОВ, С.М. *Географические названия Оренбургской области: Топонимика слов*. Кувандык: Издательство «Стрельников», 2002. 173 с. ISBN 5-900802-18-3
12. ТАБУРЧАНУ, П. Роль музыки и музыканта в сборнике «Горький цвет» Леона Донича-Добронравова. În revista: *Filologie rusă XXXIV*. *Volum aniversar Mihaela Moraru,* 2018, nr.1. București: Editura Universității din București. ISSN-L 1224-2993 ISSN 2285-5882, p.445-454.

Данные автора:
Полина ТАБУРЧАНУ, доктор филологии, конф. унив.,Тираспольский государственный университет.
E-mail: ptaburceanu@mail.ru

Prezentat la 12.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.109-115

CZU: 902/904(478) DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985014

МАТЕРИАЛЫ К АРХЕОЛОГИЧЕСКОЙ КАРТЕ МОЛДАВСКОЙ ССР*

Ион ЕРЕМИЯ

Молдавский государственный университет

MATERIALELE HĂRȚII ARHEOLOGICE A RSSM

În rezultatul perieghezelor arheologice au fost descoperite 2 monumente atribuite culturii Noua, 3 monumente atribuite culturii Tripolije, 5 monumente atribuite culturii getice și 7 monumente atribuite culturii Cerneahov. Aceste materiale completează într-o oarecare măsură „Harta arheologică a RSS Moldovenești", editată între anii 1973 și 1976 și scot în câmpul de atenție a cercetătorilor câteva aspecte interesante.

Cuvinte-cheie: *eneolitic, epoca bronzului, epoca fierului, epoca migrațiilor, Ciuciuleni, Moara Domnească, Gherman, Dragușenii Noi, Mereni, Telenești, Corpaci, Zgurița, Macarovca, Climăuți.*

MATERIALS TO THE ARCHEOLOGICAL MAP OF THE MSSR

As a result of archaeological research were discovered 2 monuments attributed to the Noua culture, 3 monuments attributed to the Tripolije culture, 5 monuments attributed to the Getic culture and 7 attributed to the Cherneahov culture. These materials to some extent complete the "Archaeological Map of the Moldovan SSR", published between 1973-1976 and bring some interesting aspects to the attention of researchers.

Keywords: *eneolithic, Bronze Age, Iron Age, Migration Age, Ciuciuleni, Moara Domnească, Gherman, Dragușenii Noi, Mereni, Telenești, Corpaci, Zgurița, Macarovca, Climăuți.*

Введение

В последние годы в различных районах Молдавской ССР автором данной статьи и И.А. Борзияком были проведены археологические разведки, следствие чего был открыт ряд новых археологических памятников. На большинстве памятников собран значительный подъемный материал, который позволяет определить культурную принадлежность каждого памятника, его приблизительную топографию, степень сохранности культурного слоя. Ниже приводятся предварительные данные о вновь открытых памятниках. Описание открытых вновь материалов дается, по возможности, в хронологической последовательности – от центральных к северным районам МССР.

Бронзовый век

Энеолит

Чучулены I. Поселение находится в 4 км северо-западнее села Чучулены Ниспоренского района, в урочище с местным названием «Тэбучяска», на левом берегу озера под тем же названием, недалеко от истоков р. Когыльник, на небольшом мысе, обращенном на юго-восток. Площадь поселения около 150x50-70 м. На поселении обнаружены куски глиняной обожженной обмазки с примесью растительности. Собрана керамика – стенки, днища, венчики, ручки.

Керамика изготовлена ручным способом. По тесту можно выделить два вида керамики: с примесью крупного шамота и без шамота. Обжиг керамики сквозной, равномерный. Цвет – красно-розовый. Следы орнамента не прослеживаются. Поселение относится к трипольскому периоду. В настоящее время площадь поселения находится под садом.

---

* În urma cercetărilor de arhivă efectuate de către dr. Andrei Corobcean în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.14 „Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic: cercetare interdisciplinară și valorificare științifică", a fost identificat un manuscris al domnului Ion Eremia, nepublicat, care ar fi trebuit să vadă lumina tiparului în anul 1979, într-o perioadă în care Domnia sa activa în calitate de laborant superior în cadrul Secției de Arheologie a Institutului de Istorie al AȘM. Domnul Ion Eremia a activat în cadrul acestei instituții între anii 1977 și 1979. Odată cu plecarea de la instituția amintită mai sus, dumnealui și-a încheiat activitatea de arheolog, îmbrățișând specializarea în domeniul istoriei medievale. Din anumite cauze subiective, manuscrisul a fost exclus din planul editorial al Institutului și materialul nu a fost valorificat din punct de vedere științific. Parțial, materialele prezentate au fost publicate de către A.Zanoci într-un articol recent, bazat pe notițele și memoria domnului I.Eremia, manuscrisul fiind considerat pierdut (Zanoci 2019, 27). Regăsirea acestui articol nepublicat și necesitatea de a introduce în circuitul științific siturile necunoscute până acum, ne-a determinat să-l publicăm, cu acordul autorului, în forma sa originală, servind drept sursă primară în completarea repertoriilor arheologice din Republica Moldova.

Чучулены V. Поселение расположено в 200 м южнее села Чучулены Ниспоренского района, справа от реки Когыльник, и полевой дороги, идущей в село Старые Драгушены, на небольшом мысе, ориентированном Север-Юг. Площадь поселения 300x75-100 м. На площади поселения есть определенные места, где наблюдается наибольшая концентрация кусков обожженной глины с примесью растительности и отпечатками от деревянных конструкций; камни, кости животных, керамика.

Собран керамический материал – стенки от горшков и кубков, части от биноклевидных сосудов, фрагменты стенок больших сосудов толщиной в 2 см. Керамика изготовлена ручным способом, обжиг сквозной, равномерный, цвет красный с разными оттенками. На некоторых наблюдается расписной орнамент – темные линии на поверхности сосуда.

Найдено два индивидуальных предмета:
– кремневый отбойник диаметром в 4 см;
– сланцевый топорик (тесло) (рис.1/1) хорошо отшлифованный.

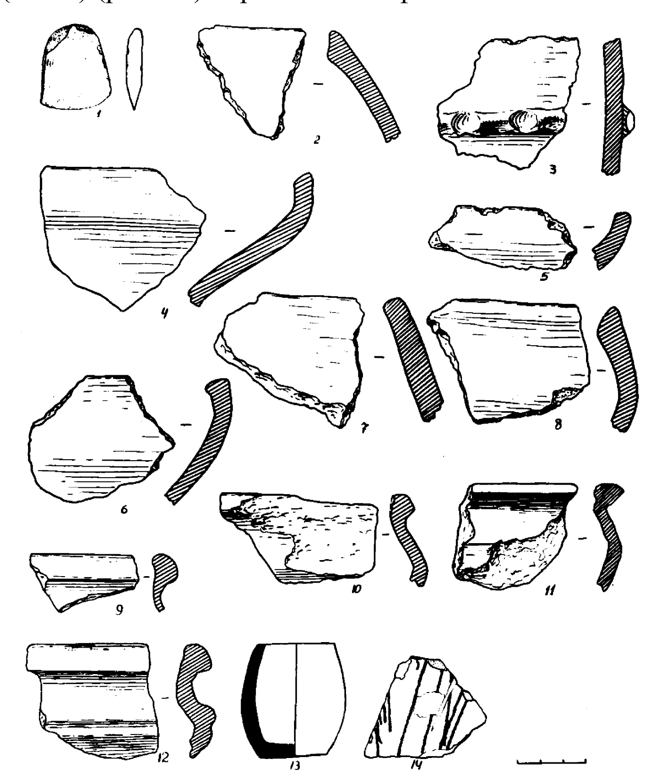

Рис.1. Сланцевый топорик (1), лепная керамика (2-8), гончарная керамика (9-12).

Судя по керамическому материалу поселение относится к трипольскому периоду. В настоящее время площадь поселения постоянно распахивается.

Герман. В 15 км южнее с.Герман, на мысе, образованном двумя балками, впадающими в р.Прут, на границе между Унгенским и Фалештским районами находится разрушенный курган. Сохранилась только одна половина кургана, другая снесена во время земляных работ. В том месте, где часть кургана снесена, были найдены фрагменты трипольской керамики (один фрагмент ошлакирован). Тщательные поиски керамики на площади вокруг кургана не дали никаких результатов. Видимо, эта керамика из разрушенной части кургана.

Памятники культуры Ноуа

Моара Домняскэ. Поселение расположено около села Моара Домняскэ, Глодянского района, в 50-70 м к юго-западу от дамбы озера. Обнаружены два «зольника». На площади поселения собрана керамика – стенки, венчики, днища. Изготовлена ручным способом из теста с примесью крупного и мелкого шамота. В большинстве своем толстостенная с гладкой поверхностью, даже сколько залощенной. Обжиг неравномерный, внешняя сторона черепка имеет светло-коричневый цвет, внутренняя – черный.

Один фрагмент орнаментирован. Орнамент представляет собой реберчатый выступ с редкими вдавлениями, расположенный вокруг сосуда, ниже венчика. Наличие «зольников» и керамический материал позволяют сделать вывод о принадлежности этого памятника культуре Ноуа.

Теленешты – очистные сооружения *

Железный век

Памятники гетской культуры

Чучулены II. Поселение находится в 1,5 км к западу от северо-западной окраины села Чучулены, Ниспоренского района, на высоком холме под местным названием «Дялул Поений – Пискул Нант». Площадь поселения пересекается полевой дорогой, идущей от тока к свиноферме, и высоковольтной линией электропередачи. Местность имеет легкий наклон к востоку. Поселение ориентировано Север-Юг и занимает площадь около 150-200х50-70 м.

На площади поселения встречаются куски глиняной обожженной обмазки с примесью растительности и отпечатками прутьев; кости животных, камни. Собрана керамика – венчики, стенки, днища, ручки-упоры и т.д. Изготовлена ручным способом из теста с примесью крупного и мелкого шамота. Обжиг неравномерный в изломе двух - или трехцветный. Поверхность гладкая, имеет разные оттенки – от черного до красно-коричневого. Некоторые фрагменты стенок орнаментированы налепным валиком с пальцевыми вдавлениями.

Гончарная керамика представлена только фрагментами греческих амфор – стенки, венчики.

Одной из наиболее интересных находок, найденных на поселении, является глиняная антропоморфная статуэтка (Рис.2/1). Изготовлена из теста с примесью шамота. Обжиг хороший. Выделены голова, руки, ноги (одна сломана). Глаза, рот, анальное отверстие обозначены круглыми углублениями. Нос обозначен щипком. Длина статуэтки 7 см. Наиболее близкие аналогии этой статуэтки известны на гетском поселении в с. Ханске [1]. Найдено также глиняное пряслице (Рис.2/2) диаметром 4 см, диаметр отверстий 1 см, высота пряслица 2 см. По форме пряслице биконическое и относится к первому типу гетских пряслиц, выделенных И.Т. Никулицэ [2].

Рис.2. Антропоморфная статуэтка (1), пряслица (2).

Найденные материалы позволяют отнести это поселение к гетскому времени – IV-III вв. до н.э. В настоящее время площадь поселения постоянно распахивается.

Чучулены III. Поселение находится в 2 км западнее центральной части села Чучулены, Ниспоренского района, справа от полевой дороги Чучулены-Секарены, в долине с местными названием «Валя Лакулуй», на правом берегу безымянного ручейка, который временами высыхает. Южнее поселения, в

* Описание материала ниже.

80-100 м находится колодец. Поселение ориентировано в направлении Север-Юг, длина около 200 м, ширина 30-50 м. На площади поселения обнаружены куски обожженной глины, кости животных, собрана керамика.

Керамика изготовлена ручным способом из теста с примесью мелкого и крупного шамота. Обжиг неравномерный, в изломе двух- или трехслойный. Один фрагмент орнаментирован налепным валиком с пальцевыми вдавлениями, расположенным вокруг сосуда, ниже венчика.

Керамический материал позволяет отнести поселение к гетскому времени – IV-III вв. до н. э.

В настоящее время площадь поселения постоянно распахивается.

Чучулены IV. Поселение расположено у истоков левого притока реки Когылник, в 100 м к северу от северной окраины села Чучулены, Ниспоренского района, слева от речки. Поселение тянется вдоль речки с севера на юг, на протяжении 800 м при ширине до 80-100 м. На площади поселения обнаружены куски обожженной обмазки с примесью растительности и с отпечатками от деревянных конструкции, кости животных, обожженные камни. Собран керамический материал – венчики, днища, стенки, ручки-упоры. По технике изготовления керамический материал представлен двумя видами – лепной и гончарный.

Лепная керамика изготовлена из теста с примесью мелкого и крупного шамота. Обжиг неравномерный, в изломе двух- или трехцветный. Поверхность сосудов мелкошероховатая, пористая. Толщина стенок от 0,5 до 1,5 см. Некоторые фрагменты орнаментированы налепным валиком с пальцевыми вдавлениями, который находится на различных уровнях от края венчика, или просто пальцевыми вдавлениями.

Гончарная керамика представлена тремя фрагментами: один фрагмент стенки красноглиняной амфоры и двумя фрагментами керамики, изготовленной из теста с примесью слюды. Поверхность гладкая, обжиг равномерный, цвет серый. В обрыве оврага были обнаружены профили двух ям. Керамический материал позволяет отнести поселение к гетскому времени – IV-III вв. до н.э.

В настоящее время часть памятника находится под плантацией акации, часть постоянно распахивается.

Ново-Драгушены. Поселение расположено на западной окраине центральной части села Ново-Драгушены Ниспоренского района, справа от дороги Чучулены-Лозова и слева от дороги, идущей в село Ново-Драгушены, возможно, даже она пересекает поселение. Поселение ориентировано с северо-запада на юго-восток и занимает площадь около 150х70 – 80 м.

На поселении после вспашки плантажным плугом были собраны крупные куски обожженной обмазки с примесью растительность и с отпечатками прутьев (размеры до 13,5х12х8 см), кости животных, фрагменты керамики. Керамический материал представлен фрагментами стенок, венчиков, ручками-упорами, днищами.

Керамика изготовлена ручным способом из теста с примесью крупного и мелкого шамота. Обжиг неравномерный, несквозной. Цвет от светло-коричневого до черного. Некоторые фрагменты орнаментированы налепным валиком с пальцевыми вдавлениями, расположенным вокруг сосуда, ниже края венчика. Найден также один фрагмент греческой амфоры. Керамический материал позволяет отнести поселение к гетскому времени – IV-III вв. до н.э.

В настоящее время площадь поселения находится под виноградниками.

Чучулены III*. Поселение расположено в 1,5 км западнее южной окраины села Чучулены Ниспоренского района, выше птицефермы, на высоком холме, который образует террасу под местным названием «Волоакэ». Поселение вытянуто с севера на юг и занимает площадь около 200х50 м. Поселение пересекает грунтовая дорога.

На площади поселения обнаружены куски обожженной обмазки с примесью растительности и остатками прутьев, плах или досок, обожженные камни, кости животных. Собран керамический материал: фрагменты венчиков, стенок, днищ. Керамика изготовлена лепным способом, из теста с примесью крупного и мелкого шамота. Обжиг неполный, неравномерный, поэтому в изломе керамика двух- или трехцветная. Поверхность сосудов пятнистая – от черного до красно-коричневого цвета. Некоторые фрагменты орнаментированы налепным валиком с пальцевыми вдавлениями.

По керамическому материалу поселение относится к гетскому времени – IV-III вв. до н.э.

В настоящее время площадь поселения находится под плантацией акаций и садом.

---

* Numerotarea acestui sit prezintă o eroare tehnică în textul original. Situl a fost notat *Ciuciuleni VII*, vezi articolul lui S.Matveev şi A.Corobcean din prezentul volum.

Памятники черняховской культуры

Чучулены VI. Поселение расположено на юго-западной окраине села Чучулены Ниспоренского района, в 300 м к юго-западу от тракторный бригады и в 50-70 м к юго-западу от дамбы озера. Поселение выявлено стратиграфически. В обрыве оврага, под слоем глины и песка толщиной 1,5-2 м, виден черноземный культурный слой толщиною 30-50 см, где собраны фрагменты серой гладкой керамики. Керамика изготовлена на гончарном круге, из хорошего теста, без примесей. Обжиг сквозной, равномерный. По керамическому материалу этот памятник можно отнести к черняховскому времени конца II-IV вв н.э.

Мерены-станция. Поселение расположено в 1,5 км южнее станции Мерены, Новоаненского района, на винограднике, на левом берегу реки Бык, на мысе, образованном долиной реки Бык и долиной небольшой речки, впадающей в Бык. Поселение вытянуто с запада на восток и занимает площадь около 150-200х80 м.

На площади поселения обнаружены куски обожженной глиняной обмазки, кости животных, собрана керамика – венчики, стенки, днища на кольцевом поддоне. Керамика изготовлена на гончарном круге из хорошо отмученного теста, без примесей. Обжиг сквозной, равномерный, цвет серый. Встречаются фрагменты лощеной керамики. Один из фрагментов орнаментирован двумя налепными валиками с пальцевыми вдавлениями, расположенными рядом вокруг сосуда. Был найден также кусок железного шлака, размерами 13,5х10х6см. По керамическому материалу этот памятник можно отнести к черняховскому времени конца II-IV вв. н.э.

Теленешты – очистные сооружения. Поселение находится в 1,5 км юго-западнее пос. Теленешты, на мысе образованном оврагом и долиной реки Большой Чулук, на левом склоне долины. Площадь поселения 170-200х70-150 м. Во время земляных работ в траншеях прослежены контуры ям, возможно землянок. В разрезах и на поверхности земли обнаружено большое количество кусков обожженной глины с отпечатками плах или досок, кости животных. Собрана керамика. Керамический материал представлен двумя видами: лепной и гончарной керамикой.

Лепная керамика изготовлена из теста с примесью крупного шамота. Обжиг неравномерный, в изломе прослеживаются два слоя: светло-коричневый и черный, что соответствует внешней и внутренней сторонам сосуда. Поверхность гладкая, сколько залощена. Возможно, эта керамика принадлежит культуре Ноуа.

Гончарная керамика изготовлена из теста без видимых примесей. Обжиг сквозной, равномерный, цвет серый, но есть отдельные фрагменты красного цвета. Были также найдены фрагменты профилированных римских светлоглинянных амфор. Эта керамика относится к черняховскому времени конца II-IV вв. н.э. Таким образом, на данном месте существовали два разновременных поселения – поселение культуры Ноуа и поселение черняховской культуры. В настоящее время территория памятника занята очистными сооружениями.

Корпач-Мыс. Поселение расположено на мысе, образованном долиной реки Прут и долиной реки Раковец, в 1,2 км севернее села Корпач, Единецкого района. Поселение выявлено в связи с проверкой степени сохранности палеолитической стоянки Корпач Мыс*.

Были заложены 5 разведывательных шурфов 2х1. Шурфы были ориентированы длиной стороной по линии север-юг. В одном из этих шурфов (№ 5) на гл. 120-160 см была выявлена нижеописанная керамика. Найденную керамику можно разделить на лепную (226 фр.) и гончарную (34 фр.). Лепная керамика (рис.2/2-8) представлена стенками, венчиками, днищами. Изготовлена из теста с примесью крупного и мелкого шамота, поверхность гладкая. Обжиг несквозной, неравномерный, поэтому черепки в изломе двух- или трехцветные. Поверхность черепков пятнистая – цвет от черного до красно-коричневого. На одном фрагменте сохранился орнамент в виде налепного валика с пальцевыми вдавлениями. Большинство венчиков от мисок. Венчики мисок по высоте варьируют от 1,5 до 3 см. У одних венчиков край срезан горизонтально, у других несколько утолщен и срезан вовнутрь, образуя слабовыраженный паз. Найдены пять фрагментов лепной керамики с сильношероховатой («хроповатой») поверхностью. Были найдены также фрагменты сильноотшлакированной керамики – судя по форме, возможно, это было днище сосуда. Толщина фрагментов лепной керамики – 0,8 х 1,2 см. Гончарная керамика (Рис.1/9-12) представлена стенками и венчиками. Толщина стенок сосудов от 0,2 до 0,9 см. Гончарная керамика

* Горизонт этого поселения выявлен И.А. Борзияком в 1975 г.

изготовлена из хорошо отмученной глины, без видимых примесей (не считая вкраплений известняка, которые содержатся в натуральной глине). Обжиг хороший, равномерный, цвет на поверхности черный или темно-коричневый.

Судя по фрагментам сохранившихся профилированных венчиков, можно предположить, что они от мисок. Поверхность гладкая, у одного фрагмента пористая.

Такая керамика, по определению Э.А. Рикмана, характерна для черняховской культуры [3].

Згурица-Озеро, Сорокский район. Поселение расположено у конца первого озера, на его левом берегу, в 300-400 м к юго-востоку от озера, справа от дороги Згурица – Сороки. Поселение занимает площадь около 150-200х80-100 м. На площади поселения собрана керамика – лепная и гончарная.

Лепная керамика изготовлена из теста и примесью шамота, гладкая на ощупь. Обжиг несквозной, неравномерный, поэтому в изломе черепки двух- или трехцветные. Эта керамика представлена мелкими фрагментами стенок и венчиком. Гончарная керамика представлена фрагментами стенок. Изготовлена из хорошо отмученного теста без примесей, поверхность гладкая. Обжиг сквозной, равномерный, цвет серый. Имеется также импортная керамика – фрагменты стенок красных амфор.

Этот памятник, судя по керамическому материалу, относится к черняховскому времени конца II-IV вв. н.э.

Макаровка-Згурица. Поселение находится в 0,5 км к юго-востоку от села Макаровка и в 0,5 км к северо-западу от села Згурица, Сорокоского района, на юго-западном склоне левого берега реки Кэйнарь. Поселение вытянуто с севера на юг и занимает площадь около 500х100 м.

На площади поселения обнаружены куски обожженной глиняной обмазки с примесью растительности и отпечатками плах или досок, мелкие куски железного шлака, кости; собрана серая гладкая керамика, серолощеная, серая шероховатая, красная шероховатая.

Серая гладкая керамика представлена фрагментами венчиков, стенок, днищ на кольцевом поддоне, профилированные ручки. Найден также фрагмент миниатюрного ленного сосуда – высота 5 см (Рис.1/13). Керамика изготовлена на гончарном круге из хорошо отмученного теста, без примесей. Обжиг сквозной, равномерный. Серолощеная керамика представлена фрагментами венчиков (в основном от мисок) и стенок. Изготовлена на гончарном круге из хорошо отмученного теста, без примесей, обжиг сквозной, равномерный.

Серая шероховатая керамика представлена фрагментами венчиков, стенок и днищ на кольцевом и плитчатом поддоне. Изготовлена на гончарном круге из теста с примесью известняка и толченого гранита (кремня), обжиг сквозной, равномерный. Красная шероховатая керамика представлена несколькими фрагментами тонкостенной керамики. Изготовлена из хорошо отмученного теста с примесью песка. Обжиг равномерный.

Найден также фрагмент точильного бруска размерами 10х5,5х2,1 см. Судя по керамическому материалу, поселение относится к черняховскому времени конца II-IV вв. н.э.

Климауцы. Поселение находится в 3 км юго-западнее села Климауцы Дондюшанского района, на правом склоне балки реки Чугур. Поселение занимает площадь около 800х300 м. На площади поселения обнаружены куски обожженной глины, кости животных, собрана керамика – стенки, венчики, днища, ручки.

Керамика изготовлена на гончарном круге из теста без примеси и с примесью шамота. Поверхность сосудов гладкая и шероховатая. Обжиг сквозной, равномерный, цвет серый и светло-коричневый.

На одном фрагменте (от миски) по краям имеются три сквозных отверстия – видимо, следы ремонта сосуда. Также найдены фрагменты римских светлоглиняных амфор – фрагмент профилированной ручки и фрагмент стенки.

Судя по керамическому материалу, поселение относится к черняховскому времени конца II-IV вв. н.э. В настоящее время почти вся площадь поселения занята животноводческим комплексом.

Выводы

Итак, обнаружены 2 памятника, относящиеся к культуре Ноуа, 3 памятника, относящиеся к трипольской культуре, 5 памятников, относящихся к гетской культуре, и 7 – относящихся к черняховской культуре. Эти материалы в какой-то мере дополняют «Археологические карты Молдавской ССР», вышедшие в свет в 1973-1976 гг., и вводят в поле зрения исследователей некоторые интересные материалы.

Литература:

1. НИКУЛИЦЭ, И.Т., РАФАЛОВИЧ, И.А. Жилища гетов и ранних славян у с. Ханска. В: сб. *Археологические исследования в Молдавии (1973).* Кишинев, 1974, с.82, рис.1/5.
2. *Там же*, с.84; НИКУЛИЦЭ, И.Т. *Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях*. Кишинев, 1977, с.93.
3. КЕТРАРУ, Н.А. *Отчет палеолитической экспедиции за 1976 г*. Кишинев, 1976, 23а.

Данные автора:
Ion EREMIA, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ioneremia2007@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2007-9233

Prezentat la 12.07.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.116-130

CZU: 94(470)"16/18" DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985016

RUSIA ÎNTRE MEDIEVAL ȘI MODERN

Problema genezei capitalismului

(mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea) (II)

Valentin TOMULEȚ

Universitatea de Stat din Moldova

În partea a doua a studiului[1] autorul pune în discuţie schimbările care au intervenit în structura socială a societății ruse, caracterizează procesul constituirii burgheziei şi acumulării iniţiale sau primitive a capitalului, analizează discuţiile duse pe parcursul anilor în istoriografia occidentală şi americană privind modelele de trecere de la medieval la modern, procesul de formare a pieţei naţionale ruse şi procesul controversat şi de durată de formare a relaţiilor capitaliste în diferite sfere economice ale Rusiei.

Autorul constată că între perioada de dispariţie a sistemului economic vechi – cel feudal-iobăgist (medieval) şi de statornicire a celui nou (modern/capitalist) există o perioadă de trecere, durata şi caracterul căreia depind, în fiecare ţară, de diferiţi factori şi condiţii concret-istorice. În perioada de trecere ambele sisteme nu sunt *pure, curate*, specifice formelor mature/clasice: ***a)*** sistemul medieval în dispariţie pierde din trăsăturile specifice perioadei clasice, ***b)*** iar capitalismului în proces de constituire nu-i sunt specifice formele capitalismului matur.

Cercetările de ultimă oră efectuate în Rusia atestă că formarea modelului capitalismului rus a fost influenţată de formele tardive ale relaţiilor feudale, care nu doar au contribuit la statornicirea relaţiilor capitaliste în perioada de până la reforma agrară (1861), dar au pus şi bazele instituţionale ale sistemului economic al Rusiei contemporane.

Cuvinte-cheie: *Rusia, medieval, modern, capitalism, manufactură, piaţă naţională, capital, burghezie.*

RUSSIA BETWEEN THE MEDIEVAL AND THE MODERN TIMES

The problem of the genesis of capitalism (mid-17th century - early 19th century) (II)

In the second part of the study[1], the author discusses the changes that have taken place in the social structure of the Russian society, characterizes the process of constituting of the bourgeoisie and the initial or primitive accumulation of capital, and the discussions in Western and American historiography on the models of transition from the medieval to modern times. Also the process of forming of the Russian national market and the discussions carried out over the years on this issue, and the controversial and lasting process of the genesis of capitalist relations in different economic spheres of Russia is scrutinized.

The author ascertains that between the period of disappearance of the fading feudal-serfdom (medieval) economic system – and the new (modern/capitalist) period, there is a period of transition, the duration and character of which depends, in each country, on different factors and concrete-historical conditions. During the transition period, both systems are not pure, clean, and specific to the mature/classical forms: a. the disappearing medieval system loses from the specific features of the classical period, b. and the capitalism in the process of establishment doesn't comprise the specific forms of the mature capitalism.

Recent research in Russia shows that the formation of the Russian capitalism model was influenced by the late forms of feudal relations, which contributed not only to the establishment of capitalist relations during the period until the agrarian reform (1861), but also laid the institutional basis of the economic system of the contemporary Russia.

Keywords: *Russia, medieval, modern, capitalism, manufacturing, national market, capital, bourgeoisie.*

3. Schimbări în structura socială

Pentru a înţelege schimbările structurale care s-au produs în cadrul societăţii ruse în secolele XVII-XVIII, iar în ţările din Vestul Europei cu un secol mai devreme, urmează să constatăm că perioada respectivă este numită ***perioada modernă timpurie***. Trăsăturile sale distincte au fost trasate destul de explicit de istoricul german Rudolf Vierhaus: „[...] persistenţa unui peisaj dominat de agricultură şi de viaţa rurală, cu unele regiuni meşteşugăreşti şi cu o lentă îndesire a reţelei de oraşe şi căi de comunicaţie; un mod de viaţă determinat

---

[1] Partea întâi a studiului *a se vedea*: Valentin Tomuleţ. Rusia între medieval şi modern. Problema genezei capitalismului (mijlocul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea) I. În: *Studia Universitatis Moldaviae,* 2019, nr.10(130), p.149-162. ISSN 1811-2668

de hrana limitată, recolte ratate, epidemii şi războaie; dominaţia socială a proprietăţii funciare, dominaţia politică a nobilimii, ascensiunea economică a unor părţi ale burgheziei urbane şi ascensiunea profesională a elitelor burgheze funcţionale; afirmarea suveranităţii statale faţă de exterior şi a monopolului exercitării violenţei în interior în cazul statelor monarhice, care însă, chiar şi atunci când reuşesc să limiteze puterea politică a stărilor privilegiate, îngăduie păstrarea drepturilor speciale şi a instituţiilor regionale şi de stări, menţinând astfel armătura societăţii privilegiilor de stări; raportul dintre orientarea spirituală şi cea lumească este determinat de Biserica de stat, formarea confesiunilor şi a sectelor, tensiunea dintre disciplina ecleziastică şi pioşenia populară, monopolul educaţional al Bisericii, critica ştiinţifică şi mişcările de reformă în interiorul Bisericii; expansiunea transoceanică a puterilor europene, geneza comerţului mondial şi a unor conflicte militare globale, formarea diplomaţiei internaţionale, a unui drept codificat al popoarelor şi a unui practicat *ius publicum europaeum*; înflorirea ştiinţei moderne, a criticii filosofice, istorice şi literare, şi a teoriilor raţiunii de stat; crescânda alfabetizare şi apariţia spaţiului public de comunicare" [1]. Cercetătorul român Bogdan Murgescu constată că alături de aceste caracteristici „din punctul de vedere al istoriei economice, ar trebui neapărat amintite sporirea ponderii schimburilor în raport cu autoconsumul, afirmarea unui set de instituţii specifice economiei de piaţă, precum şi lenta, dar totuşi reala creştere a stocului de bunuri economice durabile pe cap de locuitor" [2]. Marea majoritate din aceste caracteristici le vom regăsi caracterizând schimbările ce vor interveni în viaţa economică şi structura socială a Rusiei în această perioadă de timp.

Schimbările din viaţa economică a Rusiei, desăvârşirea procesului de formare a dreptului de iobăgie, răspândirea relaţiilor marfă-bani, iar pe baza lor şi a genezei capitalismului, contribuiau nu doar la modificarea vechilor structuri sociale, ci şi la apariţia unor categorii sociale care ieşeau din cadrul structurilor sociale medievale. În pofida acestui fapt, pentru perioada cronologică examinată, categoriile de bază în Rusia erau ***feudalii*** şi ***ţăranii***. O situaţie intermediară ocupau orăşenii – ***negustorii*** şi ***micii meseriaşi*** care, pe parcursul acestei perioade, nu s-au format în noua clasă a burgheziei.

În sec. al XVII-lea exista o ierarhie destul de complicată a diferitor „ranguri" din care era alcătuită clasa feudalilor. *Boierii, ocolnicii, stolnicii, streapcii,* alături de *dvoreni de dumă* şi *dvorenimea moscovită,* alcătuiau *pătura superioară* a feudalilor laici. Treapta inferioară a celor *„slujitori după origine"* o constituiau *dvorenimea provincială* şi *copiii de boieri*. Pătura „slujitoare" era mai largă decât cea a feudalilor, deoarece ea includea şi slujitorii: *cazacii, streliţii, puşcaşii etc.*

Situaţia dominantă şi privilegiată a dvorenimii a fost fixată în Codul de legi *Sobornoe Ulojenie* din 1649 şi confirmată prin ucazul din 18 februarie 1762 [3].

Însă, ierarhia socială din cadrul clasei dominante nu rămâne neschimbată. În urma reformei lui Petru I, sistemul „rangurilor" se transformă într-o organizaţie cu mult mai stabilă, în baza consolidării boierimii şi dvorenimii într-o stare socială unitară. De fapt, *Tabelul rangurilor*, instituit de Petru cel Mare, a avut rolul de a înlocui statutul familial cu meritul apreciat prin educaţie, realizări şi experienţă, ca principal criteriu al promovării. Iar scopul Ţarului nu a fost de a submina elita existentă, ci de a o revitaliza prin pregătire, exemplu străin şi experienţă în muncă [4]. Sistemul de vasalitate feudală este lichidat, iar dvorenimea a fost nevoită să încadreze în rândurile sale feudalii şi aristocraţia feudalizată de pe teritoriile anexate în sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea. O anumită evoluţie suportă şi dreptul de imunitate al feudalilor, îndeosebi se reduc drepturile feudalilor în comerţ, fără plata taxei vamale etc. Apar, cei drept mai mult la periferii, ţărani care îşi administrau gospodăria individual, numiţi în popor *chiaburi*, fiind în opoziţie cu obştile săteşti patriarhale. Începe să se formeze categoria „liberilor", care nu erau legaţi cu nimic de feudal, numiţi oameni hoinari, mulţi dintre care se vor încadra în rândurile căzăcimii. Însă, cum constată istoricul G.G. Popov, reformele lui Petru cel Mare au întrerupt procesul spontan de trecere a societăţii ruse de la medieval la modern, au înăsprit divizarea societăţii în stări sociale şi au pus în mişcare mecanismul de introducere în ţară a capitalismului de stat, sau, mai corect spus, a pseudo-capitalismului, unde întreprinzătorul este inclus în sistemul de relaţii putere-proprietate [5].

În acelaşi timp, în sec. al XVIII-lea dvorenimea obţine dreptul de monopol asupra pământului şi ţăranilor iobagi, asupra tuturor bogăţiilor naturale, pădurilor şi apelor, dreptul de a fabrica băuturi spirtoase etc. Dvorenii au fost scutiţi de capitaţie şi de orice alte impozite şi plăţi, de încartiruirea militarilor, de întreţinerea drumurilor, precum şi de alte prestaţii.

La sfârşitul sec. al XVIII-lea, dvorenii constituiau circa 1% din populaţia ţării. Drepturile dvorenilor au fost fixate în hrisovul de danie din 1785, care a definitivat procesul de legalizare a regimului feudal-iobăgist, bazat

pe stări sociale. Astfel, prin *Hrisovul despre drepturile, libertăţile şi privilegiile dvorenimii,* acordat acestei stări sociale la 21 aprilie 1785 [6] de împărăteasa Ecaterina a II-a, nobleţea devine o distincţie ereditară rezultată din calităţile şi virtuţile unor oameni remarcabili din trecut [7], iar nobilimea rusă[2] a obţinut un şir de privilegii: drepturi personale (apărarea integrităţii corporale, dreptul la deţinerea blazoanelor proprii etc.); drepturi la proprietate (dreptul la deţinerea proprietăţi funciare şi a ţăranilor şerbi, scutirea de toate taxele şi impozitele, dreptul de a se ocupa cu activitatea industrială şi comercială, dreptul la crearea unui organ al nobilimii – Adunarea Nobilimii) [9] etc.

Aceste reforme reflectă dependenţa dvorenimii de putere, de împărat, criteriul principal al nobleţei în Imperiul Rus fiind serviciul exercitat cu credinţă faţă de administraţia ţaristă. După cum afirma nobilul basarabean D.C. Moruzi, „[...] baza aristocraţiei, pătura conducătoare a popoarelor, nu era, ca în alte ţări, naşterea, ci serviciile aduse Imperiului. Orice treaptă socială putea ajunge la nobleţe, servind pe Ţar; iar nobilul, oricât de veche i-ar fi fost originea, de nu intra personal în serviciul Statului, pierdea titlurile şi privilegiile sale" [10]. Interesul major al administraţiei imperiale pentru dvorenime, conform opiniei cercetătoarei Antoneta Olteanu, se explică prin faptul că „aceasta (dvorenimea – *V.T.*) era principalul susţinător al Imperiului, ea domina la Curte şi în cancelarii, la popotele regimentelor, în saloane şi săli de bal, la teatru şi în sălile de conferinţe, purtând hainele Imperiului şi vorbind limba acestuia" [11].

Funcţia administraţiei de stat devine tor mai mult prerogativa acelei stări ce avea o genealogie socială cu mult mai largă decât dvorenimea. *Birocraţia* în formare capătă o importanţă tot mai mare în viaţa ţării. Îndeplinind rolul de instrument al politicii nobiliare, birocraţia se stratifică în acelaşi timp de la o pătură dominantă, obţinând trăsături ale unei grupe sociale ce beneficiază de o anumită independenţă. E vorba nu atât de elitele aristocratice, strâns legate de sistemul politic, cât de pătura obişnuită a slujitorilor instituţiilor de stat – *diecii, uricarii* şi *conţopiştii.*

Spre anul 1764, în Imperiul Rus aparatul birocratic depăşea 16 000 de persoane, iar spre mijlocul sec. al XIX-lea număra aproximativ 100 000 de persoane [12]. Pentru a stimula dezvoltarea economiei în noile condiţii, guvernul ţarist adesea practica includerea în categoria dvorenilor a antreprenorilor din rândurile negustorilor şi orăşenilor; avea loc, de fapt, înnobilarea acestor sări sociale de factură nouă – burgheză. Destul de răspândit a fost acest proces în sec. al XVIII-lea. Deja în 1816, în rândurile nobililor personali mai mult de 44% alcătuiau parveniţii din stările sociale neprivilegiate [13].

Din categoria populaţiei birnice, *ţăranii moşiereşti* constituiau starea socială cea mai numeroasă. Ei nu dispuneau de pământ personal şi erau forţaţi să utilizeze pământul moşieresc în posesiune vremelnică, fiind impuşi să efectueze prestaţii în folosul statului (impozitul pe suflet şi recruţi) şi al moşierilor (boierescul şi zeciuiala). Mărimea prestaţiilor de stat o stabileau instituţiile de stat, prestaţiile în folosul moşierului nu erau fixate legislativ şi depindeau în întregime de samavolnicia acestuia.

Pe parcursul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XIX-lea, situaţia juridică a *ţăranilor moşiereşti* se înrăutăţeşte. Dependenţa iobăgistă atinge apogeul. Amestecul moşierului în toate sferele vieţii ţăranului iobag devine o normă obişnuită. Juridic, moşierul avea dreptul asupra întregii averi mobile şi imobile a ţăranului. Legea interzicea ţăranului iobag să aibă în proprietate personală pământ şi prăvălii fără permisiunea moşierului, să ia cu împrumut bani, să plece de pe ocină, să se înscrie în categoria negustorilor etc. Recensământul din 1794 - 1796 atestă creşterea numărului şerbilor: aceştia constituiau 53,1% din întreaga ţărănime şi 49% din întreaga populaţie a ţării [14].

O altă categorie a ţărănimii dependente erau *ţăranii de stat,* care spre sfârşitul sec. al XVIII-lea numărau aproximativ 5,5 mil. de persoane. Din punct de vedere juridic, ţăranii de stat erau personal liberi, posedau pământul care, formal, aparţinea statului şi prestau în folosul statului capitaţia şi zeciuiala, puneau la dispoziţie recruţi, îndeplineau un şir de prestaţii naturale [15].

În regiunile ce şi-au pierdut importanţa de altădată, de apărare (mai la sud de Oka), foştii slujitori şi o parte dintre copiii de boieri au format o categorie destul de numeroasă a *ţăranilor-odnodvorţi.* Ei beneficiau de un şir de libertăţi: dispuneau de loturi de pământ, puteau chiar parţial să folosească munca iobagilor etc.

---

[2] Nobilimea se împărţea în două categorii: **ereditară/de neam** *(потомственные дворяне)* şi **personală** *(личные дворяне). Nobilimea de neam* era alcătuită din şase categorii de bază, iar fiecărei categorii îi corespundea o parte specială din Cartea genealogică gubernială. Titlul de *nobil personal* nu putea fi transmis prin ereditate, nu dădea dreptul de a moşteni moşiile părinţilor împreună cu ţăranii aflaţi pe aceste pământuri, de a se înscrie în societăţi nobiliare şi de a participa la adunările nobiliare. Începând cu 1832, copiii de nobili personali au primit drepturi onorabile cetăţeneşti de moştenire. *A se vedea* detaliat despre drorenimea rusă: [8].

Un element important în dezvoltarea socială a ţărănimii este legat de secularizarea pământurilor bisericeşti. Prima etapă a avut loc pe timpul lui Petru I, iar cea finală în 1764. În deceniul şapte, aproximativ 2 mil. de ţărani de pe pământurile secularizate, care după situaţia lor se apropiau de cea a ţăranilor de stat, au format categoria *ţăranilor economici,* supuşi ai aşa-numitului Colegiu al Economiei [16].

Din categoria ţăranilor de stat mai făceau parte cca un milion de ţărani *cernosoşnici* din Nordul ţării, ţinuturile naţionale ale Volgăi, parţial din Siberia, Sudul ţării şi din alte regiuni, care erau supuşi unei exploatări crude din partea statului, nu doar sub forma numeroaselor impozite şi dări, dar şi a amestecului direct al organelor administrativ-poliţieneşti ale statului în treburile „plaselor negre".

Un grup separat îl formau *ţăranii repartizaţi la întreprinderile de stat* – îndeosebi la cele din Ural, Siberia şi Karelia. Înscrişi la uzinele de stat, aceşti ţărani, după situaţia lor juridică, erau consideraţi o categorie a ţăranilor de stat. Conform ocupaţiei, specificul muncii industriale care uneori devine ereditară şi slab legată de gospodăria sătească, formei băneşti a retribuţiei, ei nu mai pot fi consideraţi ţărani, ci *muncitori cu lot.* În sec. al XVIII-lea numărul lor constituia deja câteva sute de mii [17].

O categorie a ţăranilor de stat o alcătuiau şi *iasacii*, populaţie în special nerusă din ţinuturile Volgăi, Kamei şi Siberiei.

Destul de numeroşi erau *ţăranii de la curte*. Pe parcursul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea în această categorie intervin schimbări esenţiale ce îi apropie foarte mult de situaţia ţăranilor iobagi. Dar, păstrarea unui şir de drepturi îi ataşează pe aceşti ţărani de categoria ţăranilor de stat.

În această perioadă se aprofundează procesul de diferenţiere în rândurile tuturor categoriilor de ţărani. Unii istorici consideră că diferenţierea ţărănimii în sec. al XVII-lea constituie începutul diferenţierii burgheze şi demonstrează apariţia relaţiilor capitaliste la sat. Alţi cercetători, dimpotrivă, explică această diferenţiere prin intensificarea exploatării – impozitelor grele din partea statului şi a moşierilor.

Dintre categoriile orăşeneşti un rol important revenea *negustorilor* şi *micii burghezii (мещане)*, care ocupau o situaţie intermediară între dvorenime şi ţărănime. Pe timpul domniei lui Petru cel Mare, unităţile vechi corporative ale negustorilor au fost lichidate. Ulterior, apar ghildele (breslele) negustoreşti. Drepturile şi privilegiile negustorilor şi ale micii burghezii au fost fixate în hrisovul de danie al oraşelor din 21 aprilie 1785 [18]. Grupa cea mai privilegiată o constituiau negustorii, împărţiţi în trei ghilde, conform sumei capitalului comercial declarat şi anumitor drepturi asupra diverselor forme de comerţ: cu ridicata, cu amănuntul, local şi de tranzit. Negustorii primelor două ghilde prestau impozitul conform capitalului declarat, erau scutiţi de pedeapsa corporală şi de serviciile grele de stat, aveau dreptul de a se răscumpăra de sistemul de recrutare. Negustorii aveau dreptul de a participa la autoadministrarea orăşenească. Spre sfârşitul sec. al XVIII-lea, categoria negustorimii de ghildă nu era numeroasă şi constituia 0,5% din populaţia ţării.

Un rol aparte în constituirea unei societăţi moderne revine burgheziei.

Pentru a înţelege complexitatea problemei puse în discuţie, este necesar de a exemplificăm câteva forme ale conceptului de burghezie în principalele idiomuri contemporane.

Limba franceză întrebuinţează un termen unic pentru toate componentele acestui grup numit *„bourgeoisie"*, neutilizând vreun procedeu special pentru a face careva distincţie între ele. Şi limba engleză foloseşte pentru a numi clasa respectivă un singur cuvânt – *middle class(es).* În vocabularul românesc, ca urmare a unei transliterări din franceză, s-a păstrat până astăzi un singur cuvânt: *burghezie,* folosit alternativ cu *clase/pături/stări mijlocii*, dar fără distincţiile de sens care s-ar impune.

Istoricul francez François Pierre Guillaume Guizot (1787-1874) scria la timpul său că „burghezia s-a format în mod succesiv din elemente foarte diverse. În general, nu s-a ţinut seama, în istoria ei, nici de succesiune, nici de diversitate. Ori de câte ori s-a vorbit de burghezie, s-a bănuit că în toate epocile ea a fost compusă din aceleaşi elemente. Absurdă supoziţie! Poate tocmai în diversitatea compoziţiei sale în diferite perioade trebuie căutat secretul destinului ei" [19]. Iar René Johannet (1884-1972) accentua: „Numesc burghez pe orice om căruia regimul proprietăţii îi oferă măcar un rudiment de independenţă şi care, bucurându-se de un anumit răgaz, îşi consacră activitatea fie agriculturii, fie comerţului, fie industriei, fie carierelor liberale, inclusiv armatei. Burghezul se defineşte prin părinţii săi, prin felul în care mănâncă, bea, locuieşte, se îmbracă, prin natura veniturilor sale, prin educaţia primită…, prin copiii care-i are, prin felul cum îşi întrebuinţează timpul şi, mai ales, prin timpul liber egal cu capacitatea de a se dedica unor ocupaţii dezinteresate" [20].

Termenul „burghezie" este destul de ambiguu, fapt determinat de numărul celor care îl întrebuinţează şi de sensurile ce i se impun. Cercetătorul român Alexandru-Florin Platon, în lucrarea dedicată genezei burgheziei

în Principatele Române, analizând burgheziile europene, prezintă o serie de aprecieri vizavi de fenomenul descris mai sus, şi anume: *cameleonismul* termenului „burghezie" [21].

Istoriografia contemporană determină următoarele clase burgheze care urmau să se constituie în Rusia în această perioadă [22]:

1. Tendinţele şi efectele modernizării şi raţionalizării relaţiilor sociale manifestate în Imperiul Rus pe parcursul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea, atât în centru, cât şi la periferiile naţionale, au impus în prim-plan formarea aşa-numitei *„burghezii economice"* (comercială, cămătărească, manufacturieră etc.). Ea cuprindea toţi angajaţii în activităţi economice – marii negustori (de primele două ghilde), cămătarii, patronii diferitor întreprinderi comercial-industriale etc., care se deosebeau între ei nu atât din punctul de vedere al originii şi al locului pe care îl ocupau în societate, cât mai ales după interese şi nivelul de avere.

2. O altă categorie, deşi necorelată direct primei, o formau *funcţionarii de stat*, care pe parcurs a crescut numeric şi a devenit o componentă activă a societăţii moderne.

3. O categorie aparte o forma pătura *„intelectuală"*, care integra o gamă destul de largă şi variată de subiecţi – profesori de toate gradele, medici, avocaţi, procurori, ingineri etc. Caracterizându-se printr-un nivel diferit de salarizare şi, respectiv, al venitului, această pătură era tot atât de variată ca şi celelalte şi se deosebea doar prin pregătirea intelectuală şi calificarea profesională.

4. Pe treapta cea mai de jos se afla *„mica burghezie" (мещане)*, ce reunea un număr destul de larg şi variat de profesiuni – negustori mărunţi (de ghilda a treia), meşteşugari de diferite specializări, proprietari de băcănii, hanuri, cafenele şi restaurante, farmacişti, măcelari, mici angajaţi etc. [23]. Mica burghezie (meşceane) era supusă capitaţiei, sistemului de recrutare şi altor prestaţii suplimentare. Ea dispunea de un şir de drepturi: inviolabilitatea averii mobile şi imobile, schimbarea locului de trai, trecerea în categoria negustorilor etc. Deosebirea radicală dintre mica burghezie şi situaţia ţăranilor de stat consta în faptul că orăşenii nu puteau fi trecuţi în dependenţă faţă de feudal.

Este destul de dificil a defini burghezia din Rusia. Dificultatea constă în caracterul volatil al unei realităţi sociale prea diversă şi fragmentată spre a fi convenabil rezumată prin câteva formule clare. A vorbi despre burghezia din Rusia, cu cuvintele şi prin conceptele uzuale în asemenea împrejurări, este, cum constată Alexandru-Florin Platon, ca şi cum ai vrea să prinzi o urmă care îţi scapă mereu. Problema este una de limbaj, de terminologie: pe timpul lui Petru I – *grajdane* şi *grajdanstvo*, până la reformele Ecaterinei a II-a – *posadskie (liudi), posadskaia obşcina*, iar după – *meşceane*, respectiv *meşceanstvo* [24].

Categoria denumită *meşceane*, scrie Alexandru-Florin Platon (aşa-zisa stare a treia, potrivit organizării din timpul Ecaterinei a II-a) ar putea fi, la limită, identificată cu *„mica burghezie"*, dacă ţinem neapărat să găsim o analogie cu nomenclatorul „clasic" vest-european. Apropierea rămâne însă pur convenţională şi urmează a fi făcută cu mare prudenţă, câtă vreme criteriile de diferenţiere a grupului erau altele în Rusia decât pe continent. Dacă în restul Europei toţi cei ce se reuneau sub emblema micii burghezii aveau un statut identic sau asemănător şi promovau, în general, aceleaşi ocupaţii, într-o cu totul altă limită se înfăţişau lucrurile în Imperiul ţarist, unde această stare socială era extrem de eterogenă prin provenienţă. Şerbi eliberaţi, mici negustori, ţărani liberi, cler mărunt, militari reformaţi, evrei convertiţi etc. – toţi aceştia constituiau o componentă diversă şi fluctuantă, niciodată unificată prin ocupaţii, statut şi interese comune [25].

Destul de pestriţă etnic era, în special, burghezia comercială din Rusia, specific ce a influenţat direct procesul de geneză şi evoluţie a capitalismului în această ţară. Cunoscutul economist francez Michel Beaud, profesor la universităţile din Lille, Paris VIII şi Paris VII, caracterizând formarea unui capitalism naţional scria în această privinţă că acesta „[...] înseamnă, simultan, constituirea unei clase muncitoreşti şi ascensiunea unei noi clase conducătoare. Mari familii din lumea finanţelor şi a negoţului internaţional, comercianţi, fabricanţi, armatori, bancheri dar şi parlamentari, jurişti, oameni ai legii; sau, încă, familii din aristocraţie şi din *gentry* care, prin anumite ramuri ale lor, se orientează înspre afaceri. Legăturile ce se ţes acum sunt de diverse naturi: legături prin căsătorie sau de rudenie, educaţie comună, întreprinderi conduse în comun, interese convergente; şi chiar dacă grupurile rămân distincte, ele tind – prin adoptarea unei concepţii relativ omogene asupra vieţii şi societăţii, prin atitudinea lor în momentul marilor confruntări sociale, prin influenţa pe care o au în privinţa diverselor aspecte ale vieţii naţiunii – să se impună drept clasă conducătoare a societăţii capitaliste: *burghezia*" [26]. În Rusia, burghezia, ca stare socială nu era omogenă, fiind formată, în fond, din elemente alogene, fapt ce a îngreunat şansa întregului grup de a atinge o minimă coerenţă: dacă englezii şi germanii dominau în regiunea nordică – la St-Petersburg şi Riga, grecii şi italienii deţineau poziţiile-cheie la Odesa şi în porturile de litoral

ale Marii Negre, armenilor, tătarilor şi persanilor revenindu-le, în schimb, Orientul, iar evreilor – traficul din Răsărit, dintre Ucraina, Belarus şi Europa Centrală şi de Apus [27]. Constituirea în Rusia a burgheziei ca stare socială se datorează nu atât proceselor interne – economice şi sociale, nu atât naşterii – genezei şi evoluţiei sale, ci mai mult deciziilor administraţiei imperiale. Prin urmare, burghezia rusă s-a constituit nu ca o categorie economică, obiectivă, ci mai mult ca una fiscală şi juridică.

Prin urmare, analiza evoluţiei relaţiilor sociale din Rusia în această perioadă de timp demonstrează, cu lux de amănunte, că această direcţie era strâns legată de deciziile şi evoluţia aparatului administrativ, se intersecta cu aceasta şi constituia un proces unic. Formarea stărilor sociale are loc sub influenţa directă a statului, iar instituţiile administrative existau graţie faptului că asigurau funcţionarea acestei orânduiri sociale. În rezultat, stările sociale şi statul se împletesc, depind una de alta, ceea ce îşi găseşte expresie în formarea unui tip specific de stat – a statului bazat pe stări sociale. Avea dreptate cunoscutul istoric, filosof, jurist şi publicist rus B.N. Cicerin (1828-1904), care scria că „toţi supuşii sunt uniţi şi sunt dependenţi de locul de trai, de serviciu şi toţi au ca scop servirea societăţii. Şi asupra lor domina guvernul cu puterea lui nelimitată" [28]. Societatea şi statul, în acest caz, sunt greu de a-i despărţi: fiecare stare socială, pătură, grupă îndeplineşte anumite funcţii de serviciu, ocupă un loc stabilit special în structura ierarhică, confirmată legislativ în calitate de funcţie birocratică. Ca rezultat, această situaţie permite consolidarea şi creşterea ***birocraţiei*** ca o stare socială deosebită, strâns legată de putere, de stat, de monarh, punctul culminant atingându-l anume în perioada examinată de noi – între medieval şi modern sau, altfel spus, perioada modernă timpurie (premodernă), pregătind premisele instituirii absolutismului în perioada de domnie a lui Petru I şi a Ecaterinei a II-a.

4. Discuţiile din istoriografia rusă privind geneza şi evoluţia relaţiilor capitaliste

Înainte de a pune în discuţie problema genezei relaţiilor capitaliste în Rusia, la început să analizăm cauzele apariţiei capitalismului ca sistem, izvoarele acestei forme de producţie socială, cum s-a manifestat el în diferite ţări ale lumii şi care a fost opinia cercetătorilor privind această problemă. Întrebarea dată i-a preocupat pe mulţi cercetători timp de peste o sută de ani, dar un răspuns clar şi recunoscut de majoritatea cercetătorilor nu-l avem nici până în prezent.

Vom expune succint doar două concepte răspândite mai mult în istoriografia contemporană cu privire la definirea capitalismului ca sistem: ***1.*** capitalismul este un sistem economic, în care deciziile în sfera producţiei sunt controlate de acei care au investit capital în afacerile proprii; ***2.*** capitalismul este un sistem de producţie şi de distribuire social, bazat pe proprietatea privată, o libertate şi egalitate formală (juridică) a subiecţilor implicaţi în sistemul de gospodărire.

În istoriografia vest-europeană capitalismul se reduce, în fond, la trei practici instituţionale de gospodărire: **capitalismul = producţia de mărfuri + concurenţa liberă + munca salariată**. Dar sunt posibile şi alte variante când există numai **producţia de mărfuri + liberul schimb**, sau numai **munca salariată şi producţia de mărfuri** [29].

Să analizăm doar câteva concepte expuse în istoriografia vest-europeană şi americană, care ne vor permite să înţelegem mai profund specificul genezei capitalismului în Rusia.

O sinteză laconică a acestor concepte o face istoricul rus G.G. Popov într-un studiu publicat în 2008 în revista de cercetări istorice şi economice a Universităţii de Stat Baikal din Irkutsk. Acesta constată că termenul ***capitalism*** a fost introdus în circuitul ştiinţific la începutul secolului trecut, de economistul, sociologul şi istoricul german Werner Zombart (1863-1941). În lucrarea *Evreii şi capitalismul contemporan* publicată în 1911 Zombart afirma că răspândirea „spiritului" capitalist după epoca inchiziţiei[3] a fost determinată de aşezarea cu traiul a evreilor în ţările Europei de Nord, care au adus cu ei o nouă morală, o nouă concepţie/viziune asupra relaţiilor juridice, privind şi spiritul ingeniozităţii/iniţiativei comerciale. Din multitudinea de idei expuse de Zombart putem deduce una principală: capitalismul este rezultatul transformării mentalităţii economice în unele regiuni ale Europei, care s-a produs sub influenţa anumitor schimbări genetice [31].

Conform viziunii lui Zombart, capitalismul a apărut datorită mutaţiei genetice, care, de regulă, a avut loc în regiunile unde s-a produs amestec de popoare. Această viziune poate fi expusă prin următoarea schemă simplă: **schimbări genetice → apariţia unei noi mentalităţi economice → apariţia gospodăriei capitaliste.**

[3] ***Inchiziţia*** (din latină *inquirere*, a cerceta; *inquisitio*, cercetare) – un grup de instituţii/tribunale ecleziastice din cadrul sistemului Bisericii Catolice create pentru a combate public erezia comisă de creştini botezaţi. A debutat în secolul al XII-lea în Franţa. Iniţiatorul creării ei a fost Papa Inocenţiu al III-lea (1198-1216) (Mai detaliat *a se vedea*: [30]

În Rusia acest punct de vedere a fost expus de L.H. Gumiliov în lucrările sale timpurii. În prezent acest punct de vedere, care „miroase" a rasism, nu se bucură de popularitate [32].

Un alt punct de vedere a fost expus de cunoscutul sociolog, filosof, istoric şi economist german Max Weber (1864-1920), care, spre deosebire de Zombart, a pornit nu de la material, ci de la spiritual, de la „etica gospodărească protestantă". Concepţia lui Weber privind geneza capitalismului poate fi exprimată prin următoarea formulă: **noua religie → noua etică → noua mentalitate economică → geneza capitalismului** [33]. Totodată, concentrarea capitalurilor în mâini private, constata M.Weber, nu poate servi ca factor ce a condiţionat schimbările cardinale structurale în viaţa economică. Exemplu concret în acest sens au servit Spania şi Portugalia, care după descoperirile geografice au beneficiat de enorme bogăţii, dar care n-au adus la dezvoltarea rapidă a relaţiilor capitaliste. Sau exemplul cunoscuţilor întreprinzători germani *Fugger*, ale căror capitaluri în sec. XV-XVII au fost folosite în calitate de credite acordate bisericii şi feudalilor laici, ceea ce nu a apropiat, dar a îndepărtat această ţară de victoria capitalismului [34].

Max Weber stabileşte factorii care au dat naştere capitalismului: **activitatea economică consecvent raţională → contabilitatea raţională → tehnologia raţională → legile stabile raţionale**. Ceilalţi factori obligatorii erau: ***1.*** spiritul raţionalist; ***2.*** raţionalizarea întregului mod de viaţă şi ***3.*** o etică economică raţională [35]. În plus, Max Weber identifică şase factori-cheie care trebuie să existe împreună înainte ca sistemul capitalist să se poată dezvolta şi înstăpâni: ***1.*** persoanele private să poată deţine în mod legal dreptul de proprietate asupra mijloacelor de producţie; ***2.*** indivizii să poată face în mod liber comerţ fără să se simtă „iraţional" stingheriţi de propriul comportament; ***3.*** tehnologia să se dezvolte în mod raţional prin mecanizarea proceselor de producţie; ***4.*** să fie dezvoltat un sistem formal de legi care să facă posibile o administrare publică şi o instanţă judecătorească stabile şi guvernate exclusiv de legi; ***5.*** întreprinzătorii individuali să fie din punct de vedere legal liberi, iar din punct de vedere economic convingători pentru a-şi vinde marfa fără restricţii şi ***6.*** activitatea economică să aibă drept de comercializare, aceluia care a oferit credit sau capital în avans recunoscându-i-se dreptul de a cere dobândă [36].

În ce priveşte limitele cronologice ale procesului de geneză a relaţiilor capitaliste, Max Weber considera, ca şi Karl Marx, că capitalismul în Europa de Vest a apărut în sec. XV-XVIII. Aceeaşi părere referitor la victoria capitalismului avea şi Zombart, deşi acest sistem economic a existat, local, cum constată autorul, încă în Imperiul Roman.

O concepţie originală, dar deosebită de cele relatate *supra*, a fost expusă de economistul, antropologul şi sociologul american şi canadian, de origine maghiară, Karl Polanyi, a cărui concepţie în multe privinţe este apropiată de cea a lui Karl Marx [37]. După părerea acestui cercetător, capitalismul s-a născut în urma trecerii de la munca manuală la cea mecanizată, ceea ce a iniţiat procesul de urbanizare. Ideea conceptuală a lui Karl Polanyi poate fi exprimată în următoarea formulă: **apariţia producţiei mecanizate → noile relaţii de producţie şi structuri sociale → victoria capitalismului.** Conform viziunii lui Polanyi, capitalismul ca sistem poate exista doar fiind cumulate două condiţii de bază: imposibilitatea unei părţi din populaţie de a se hrăni pe sine, doar în baza muncii salariate, şi posibilitatea capitalismului de a obţine beneficiu [38].

O interpretare, sub aspect psihologic, a genezei capitalismului a fost expusă de economistul, sociologul şi istoricul austruo-american Joseph Alois Schumpeter (1883-1950). Acesta atribuia Raţionalismului[4] rolul de bază în transformarea sistemului economic medieval în unul capitalist. Al doilea factor al genezei capitalismului Schumpeter îl vedea în posibilitatea autoafirmării, pe care o acorda gospodăria capitalistă – adică, gospodăria bazată pe principiul obţinerii profitului/beneficiului. Acele ramuri economice care dădeau posibilitatea de a obţine venit atrăgeau cele mai avansate elemente ale societăţii. Prin urmare, geneza capitalismului urma să fie precedată de apariţia unor condiţii speciale în anumite segmente ale producţiei. Ca urmare, ideea expusă de Schumpeter poate fi exprimată în formula: **noile tehnologii în organizarea producţiei → crearea posibilităţii pentru obţinerea beneficiului → respectiv, crearea condiţiilor favorabile pentru apariţia producţiei capitaliste** [39].

O viziune originală, deşi apropiată de cea a lui Joseph Schumpeter şi a lui Werner Zombart, a fost expusă de economistul american Douglass Cecil North (1920-2015), care considera că geneza capitalismului a avut loc graţie a trei tipuri de metodici inovaţionale de efectuare a afacerilor, apărute încă în Evul mediu: **inovaţiile**

---

[4] ***Raţionalism*** **–** doctrină filosofică care afirmă că *adevărul* trebuie căutat în forţa raţiunii şi nu în credinţă sau dogme religioase. Cuvântul *raţionalism* provine din limba latină, *raţio* însemnând „raţiune". Raţionaliştii susţin că raţiunea este sursa *întregii* cunoaşteri umane.

ce ridică mobilitatea capitalului → inovaţiile ce reduc riscul → şi inovaţiile ce reduc cheltuielile informaţionale. În rezultatul introducerii în practică a unor şir de inovaţii (spre exemplu, a *cambiei* sau asigurarea riscurilor) Europa Catolică a intrat într-o nouă epocă istorică, efectuând în sec. XV-XVII un salt în dezvoltarea economică. Introducerea acestor inovaţii în mediul de afaceri şi anularea interdicţiilor puse, la timpul său, de Biserica Catolică în sfera cămătăriei a contribuit la mobilizarea capitalului şi la apariţia formelor colective de proprietate privată, la apariţia băncilor şi la extinderea creditului. Toate acestea au dat un impuls dezvoltării capitalismului, Europa păşind pe o cale principial nouă de dezvoltare economică. Un factor important al succesului Europei în dezvoltarea capitalismului Douglass North îl vede în prezenţa concurenţei organizaţiilor politice care a permis institutelor inovaţionale să se întărească în sistemul economic al statelor europene şi să le înlăture pe cele vechi patriarhale [40].

O altă viziune, spre deosebire de cele expuse anterior, este cea a sociologului, politologului şi filosofului american Immanuel Maurice Wallerstein (1930-2019)[5]. Conform acestei viziuni, capitalismul s-a format la început ca un sistem unic de legături pe scară mondială. Forma capitalistă de gospodărie/economie a luat fiinţă în cadrul sistemului comerţului mondial. Prin aceasta şi se lămureşte că, la început, capitalismul a fost prezent în Evul mediu în oraşele-republici italiene, care au fost atrase plenar în comerţul mondial. Wallerstein consideră că capitalismul contemporan s-a născut în sec. al XVI-lea, când, graţie anumitor circumstanţe, în Europa de Vest economiile-univers feudale au fost înlocuite cu economiile-univers capitaliste, bazate pe comerţ. Ulterior, **economia-univers capitalistă europeană** a supus, în urma expansiunii coloniale, **celelalte economii-univers şi economii-imperii** şi le-a transformat în una singură – **economie-univers mondială** [42].

Sociologul englez Peter Saunders (profesor de sociologie la *University of Sussex*), consideră că, deşi capitalismul ia forme diferite în locuri diferite şi în vremuri diferite, este posibilă identificarea anumitor elemente-cheie care împreună pot ajuta la definirea lui ca sistem distinct. Autorul stabileşte trei factori care par să fie fundamentali în găsirea componentelor esenţiale/cheie, comune tuturor sistemelor de acelaşi tip. Împreună aceşti trei factori constituie, în viziunea lui Peter Saunders, următoarea formulă: **dreptul asupra proprietăţii private → schimbul de mărfuri în funcţie de preţul pieţei → obţinerea sistematică şi în interes propriu a profitului** [43]. Prin *dreptul asupra proprietăţii private* înţelegându-se: terenurile, fabricile şi materiile prime care sunt prelucrate în vederea obţinerii producţiei şi ofertei de bunuri şi servicii necesare populaţiei. Acest drept, în opinia autorului, presupune, la rândul său, trei drepturi cruciale care pot fi impuse în faţa comunităţii: ***1.*** dreptul exclusiv de a folosi şi a dispune de proprietate; ***2.*** dreptul exclusiv de a beneficia de pe urma exploatării ei şi ***3.*** dreptul deţinătorului de a lichida proprietatea după cum el crede de cuviinţă. A doua componentă a capitalismului o constituie faptul că activitatea economică este organizată în jurul *obţinerii sistematice şi în interesul propriu a profitului*. Autorul consideră că acesta este motivul de bază pentru care dreptul asupra proprietăţii private este fundamental în funcţionarea sistemului capitalist, deoarece *motivaţia profitului* acţionează ca factor principal al activităţii economice doar atunci când titlurile de proprietate sunt deţinute de către persoane individuale şi când drepturile asupra beneficiilor rezultate din exploatarea proprietăţii îi sunt garantate individului de către lege. Cel de-al treilea element-cheie al capitalismului este acela că *bunurile şi serviciile se negociază în funcţie de preţul pieţei*. Capitalismul, constată autorul, este un sistem bazat pe bani, în care valoarea oricăror bunuri sau servicii pot fi exprimate în termenii echivalenţi ai monedei curente. Anume sistemul monetar a permis capitalismului să se extindă dincolo de limitele geografice şi să-şi diversifice oferta de bunuri şi servicii [44].

Peter Saunders defineşte capitalismul ca un sistem în care indivizii sau asociaţii de indivizi se află în ***competiţie reciprocă*** încercând ***să acumuleze avuţie*** prin obţinerea dreptului de ***a exploata terenuri, forţă de muncă şi capital*** pentru ***a produce bunuri***, cu intenţia de a le vinde apoi pe piaţă ***şi a obţine profit*** [45].

Aceste caracteristici date capitalismului de diverşi cercetători europeni şi americani, recunoscuţi specialişti în domeniu, ne permit să înţelegem mult mai profund şi mai adecvat specificul genezei capitalismului în Rusia.

În istoriografia sovietică problema privind geneza relaţiilor capitaliste în Rusia s-a aflat permanent în atenţia cercetătorilor, deşi cercetările s-au efectuat în baza paradigmei marxiste [46]. Este de subliniat că în foarte multe lucrări era înaintată concepţia dezvoltării timpurii şi chiar destul de timpurii a relaţiilor capitaliste. În special mult s-a greşit în studierea şi aprecierea sec. al XVII-lea în evoluţia relaţiilor capitaliste. În Europa de Vest geneza capitalismului a fost dictată de perioada înfloririi industriei manufacturiere şi dezvoltării oraşelor.

[5] Mai detaliat despre viziunile lui Immanuel Wallerstein *a se vedea*: [41].

O altă situaţie era într-o ţară agrară, cum era Rusia, unde din anii '60 ai sec. al XVI-lea aveau loc, cu anumite pauze, mari valuri de tulburări sociale, care au cauzat prejudicii serioase economiei ţării. Ca rezultat, Rusia se pomeneşte într-o criză adâncă, decade agricultura, brusc scade numărul populaţiei, în special al ţărănimii, fapt confirmat în multe izvoare de epocă.

În pofida acestui fapt, deja pentru anii '40 ai sec. al XVII-lea, majoritatea istoricilor estimau prognoze optimiste cu referire la starea dezvoltării societăţii ruse, înaintau versiunea despre dezvoltarea relaţiilor capitaliste şi ipoteza despre dezvoltarea treptei manufacturiere a industriei ruse şi începutul formării pieţei naţionale ruse.

În realitate, decăderea profundă care s-a produs în agricultură, reducerea substanţială a populaţiei agricole s-au răsfrânt direct asupra dezvoltării oraşelor. Procesele legate de diviziunea socială a muncii erau în treapta lor embrionară, din simplul considerent că acest proces era legat de restabilirea agriculturii, creşterea densităţii populaţiei, crearea condiţiilor pentru apariţia plusprodusului în ramura agricolă şi zootehnică, creşterea numărului populaţiei rurale şi transferarea acestui surplus de populaţie în alte domenii economice ale ţării. Doar intensitatea acestor procese putea da naştere marii producţii şi diviziunii sociale în cadrul acestor ramuri. Cercetările actuale demonstrează că în prima jumătate a sec. al XVII-lea în Rusia nu existau asemenea premise natural-istorice nici pentru apariţia manufacturii, nici pentru dezvoltarea rapidă a meşteşugurilor [47].

În pofida acestui fapt, guvernul, temându-se de repetarea situaţiei de la începutul sec. al XVII-lea, întreprinde diverse măsuri pentru consolidarea capacităţii militare a ţării, asigurarea armatei cu armament, muniţii, provizii etc. Drept rezultat, observăm o politică financiară dură şi presiunea fiscului asupra oraşelor. Ca rezultat, creşte numărul răscoalelor orăşeneşti, îndreptate împotriva acestui sistem neechivalent de impozitare. Situaţia dată a generat un proces de migraţie masivă a populaţiei din regiunile centrale ale Rusiei, unde predomina ***proprietatea de pământ ereditară, ocina feudală şi boierescul***, la periferiile ţării, unde predomina ***proprietatea de pământ condiţionată, moşia şi sistemul de iobăgie era mai slab,*** şi de la oraş la sat, proces care în majoritatea ţărilor europene s-a petrecut invers – de la periferii la centru şi de la sat la oraş.

Abia către mijlocul sec. al XVII-lea începe treptat să se restabilească economia feudală a ţării, deşi asemenea procese, pentru unele regiuni, pot fi observate încă din anii '20. Însă, aceste schimbări nu puteau compensa decăderea economică generală a ţării.

În plus, observăm şi un alt fenomen. În împrejurările specifice Rusiei, când de la 6 până la 8 luni în an populaţia era liberă de ocupaţiile cotidiene legate de agricultură, masa de bază a ţărănimii se ocupa tradiţional cu meşteşugul casnic/artizanatul. Diversitatea acestor ocupaţii şi, principalul, comercializarea acestor produse pe piaţă era un fenomen nu mai puţin important în dezvoltarea procesului de diviziune socială a muncii, decât cel legat de procesul similar ce avea loc în ramurile industriale urbane (anume în aceasta şi constă una dintre particularităţile de bază ale dezvoltării economice a Rusiei comparativ cu economia ţărilor Europei Apusene).

Însă, restabilirea economiei nu confirmă că spre sfârşitul sec. al XVII-lea în sistemul diviziunii sociale a muncii s-au produs schimbări calitative noi, deşi tendinţa de dezvoltare a unor oraşe din anumite regiuni demonstrează că meşteşugul urban se transformă în mica producţie de mărfuri. În plus, mai ştim că capitalul se manifestă doar atunci când pentru aceasta sunt create condiţii speciale, în forma marii producţii de mărfuri, cum au fost, spre exemplu, cele care s-au creat la sfârşitul sec. al XV-lea – începutul sec. al XVI-lea în unele ţări din Europa Apuseană. Acolo, unde aceste condiţii au lipsit, apariţia capitalului este legată de destrămarea lentă a acestor ramuri meşteşugăreşti şi dezvoltarea micii producţii de mărfuri. Anume un asemenea caracter, posibil, a fost specific Rusiei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea.

Capitalismul rus pe parcursul secolelor de existenţă a prezentat, cum constată unii cercetători, un fenomen complicat şi neordinar. În plus, concepţiile legate de caracteristica capitalismului rus s-au născut în condiţiile schimbărilor permanente ale doctrinelor politice, schimbărilor permanente în realităţile social-economice şi politice. Faptul dat şi-a găsit reflectare în pluralismul de concepţii metodologice şi aprecieri privind capitalismul rus şi locul lui în lume. În plus, urmează să ţinem cont de faptul că ştiinţa economică şi istorică se dezvoltă în permanenţă, considerent din care fiecare concepţie ştiinţifică, în afară de descrierea fenomenului supus analizei, scoate în evidenţă şi modalitatea de gândire specifică timpului apariţiei ei [48].

Cercetările contemporane demonstrează că istoriografia modernă ce s-a ocupat de geneza capitalismului în Rusia a mers pe două direcţii paralele. *Pe prima cale,* cea clasică, au mers acei cercetători care s-au aflat în fruntea gândirii economice, fie că erau pe poziţiile mercantilismului (I.T. Posoşkov), fie ale economiei politice clasice (A.C. Ştorh, N.A. Nekrasov ş.a.). Lucrările lor se editau în permanenţă şi în baza lor erau ţinute cursuri universitare, iar conceptele expuse în ele se aflau în albia doctrinelor oficiale imperiale privind

calea de dezvoltare a Rusiei în acea perioadă de timp: alegerea direcţiei naţionale a dezvoltării economice a ţării (P.A. Stolâpin, D.I. Mendeleev) sau a celei orientate la cerinţele pieţei (M.M. Speranski). *A doua direcţie* a „crescut" din animatorii creaţiei lui K.Marx şi F.Engels. În perioada sovietică anume această parte a istoriei economiei politice a fost analizată detaliat, în special în lucrările lui V.I. Lenin, transformate, în cele din urmă, în dogmă, pierzându-şi, în aşa fel, valoarea lor ştiinţifică [49].

Dacă am încerca să sumăm diversele opinii legate de problema privind descompunerea feudalismului şi geneza capitalismului, atunci le-am putea împărţi convenţional în două grupe. În *prima grupă* pot fi incluși autorii care vorbesc despre geneza relaţiilor capitaliste şi descompunerea feudalismului către începutul sec. al XVII-lea şi chiar în sec. al XVI-lea. Din *a doua grupă* fac parte acei istorici care susțin că aceste procese au avut loc în mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[6].

Argumentarea teoretică a concepţiei genezei relaţiilor capitaliste în Rusia, începând cu sec. al XVI-lea, este expusă în lucrările lui S.G. Strumilin. Autorul pune în prim-plan mica producţie de mărfuri în care proprietatea asupra mijloacelor de producţie se află în mâinile producătorului direct, iar exploatarea muncii se înfăptuieşte prin metoda constrângerii extraeconomice. Încadrarea relaţiilor marfă-bani în gospodăria feudală este considerată ca momentul iniţial în dezvoltarea relaţiilor capitaliste. Reieşind din considerentul că mulţi cercetători constată înviorarea relaţiilor marfă-bani la sfârşitul sec. al XV-lea – sec. al XVI-lea, S.G. Strumilin consideră această perioadă momentul de trecere de la treapta de dezvoltare ascendentă la treapta de dezvoltare descendentă a feudalismului şi începutul genezei relaţiilor capitaliste [51]. Însă, această părere nu a fost acceptată de majoritatea istoricilor.

O etapă importantă în studierea procesului de geneză a relaţiilor capitaliste în Rusia este legată de investigaţiile realizate de academicianul N.M. Drujinin. Autorul determină în acest proces trei etape distincte: ***1.*** apariţia germenilor noului sistem economic – element sporadic şi instabil al noului; ***2.*** sistemul capitalist, ce prezintă suma elementelor nou- constituite, care descompun vechiul sistem economic feudal şi ***3.*** sistemul capitalist deja constituit şi dominant, dar care încă păstrează trăsături ale sistemului economic vechi [52]. Începutul genezei capitalismului în Rusia N.M. Drujinin îl atribuie sec. al XVII-lea.

Ideile expuse de academicianul N.M. Drujinin au fost continuate de istoricul V.C. Iaţunski. Recunoscând apariţia germenilor relaţiilor capitaliste în secolul al XVII-lea, V.C. Iaţunski considera totuşi că procesul de formare a sistemului capitalist a luat sfârşit nu către anii '60 ai secolului al XVIII-lea, cum considera N.M. Drujinin, dar către ultima treime a acestui secol [53], ceea ce, în viziunea mai multor cercetători, este puţin probabil, în condiţiile în care sistemul iobăgist în Rusia a existat până la reforma agrară din 1861.

Idei interesante despre dezvoltarea concomitentă pe calea dezvoltării ascendente a capitalismului şi feudalismului au fost expuse de E.I. Zaozerskaia. Conform cercetătoarei, perioada de trecere de la medieval la modern poare fi datată nu mai târziu de a doua treime a sec. al XVII-lea şi corespunde, de fapt, cu cele două direcţii de dezvoltare din cadrul societăţii: predominarea relaţiilor feudale şi dezvoltarea în interiorul lor a „relaţiilor capitaliste" [54]. Autoarea consideră că în prima etapă relaţiile capitaliste se dezvoltă în forma producţiei de mărfuri. Trăsătura de bază a acestei etape ce corespunde cronologic cu sfârşitul anilor '20-'30 ai sec. al XVII-lea şi începutul sec. al XVIII-lea constă în creşterea producţiei de mărfuri simple şi extinderea schimbului dintre diferite regiuni. Secolul al XVIII-lea era privit de E.I. Zaozerskaia ca perioada transformării producţiei de mărfuri simple în producţie de mărfuri capitalistă.

La sfârşitul anilor '50 ai sec. al XX-lea în literatura istorică din URSS s-a discutat mult şi în controversă concepţia propusă de academiciana M.V. Necikina în articolul *Despre treapta ascendentă şi descendentă a feudalismului*. Autoarea datează perioada de ascensiune a feudalismului cu secolul IX şi până la hotare cu sec. XVI-XVII, iar cea de-a doua – cu sec. al XVII-lea şi până la reforma agrară din 1861. În articolul dat M.V. Necikina a încercat să demonstreze că procesul de geneză a capitalismului este organic legat de procesul de descompunere a feudalismului, care urmează a fi studiate concomitent şi care sunt specifice Rusei din sec. al XVII-lea [55].

Însă, majoritatea istoricilor au pus la îndoială aceste afirmaţii. Autorii referatului colectiv, pregătit de I.Ghindin, L.Danilova, I.Kovalcenko, L.Milov, A.Novoselţev, N.Pavlenko, M.Rojkova şi P.Rîndziunski, pus la discuţia unională din 1965, punând la îndoială tezele expuse de M.V. Necikina, au prezentat un şir de

[6] *A se vedea* mai detaliat referatul colectiv, pregătit de I.Ghindin, L.Danilova, I.Kovalcenko, L.Milov, A.Novoselţev, N.Pavlenko, M.Rojkova şi P.Rîndziunski expus la discuţia din 1965, dedicată trecerii Rusiei de la feudalism la capitalism: [50].

argumente, în special ce ţin de instituirea dreptului de iobăgie prin *Ulojenia* din 1649, dezvoltarea sistemului de iobăgie în larg şi în profunzime pe timpul domniei lui Petru cel Mare şi în anii ulteriori; astfel, ei de fapt, scot perioada de apogeu a sistemului iobăgist din limitele treptei de ascendenţă a sistemului feudal. Participanţii la discuţie au indicat corect, deşi prin formulă politizată, că tezele expuse de M.V. Necikina cu privire la necorespunderea dintre forţele de producţie şi relaţiile de producţie nu pot fi referite la sec. al XVIII-lea, şi cu atât mai mult la sec. al XVII-lea, dar numai la prima jumătate a sec. al XIX-lea [56].

Autorii constată că perioada de trecere de la medieval la modern poate fi începută nu mai devreme de anii '60 ai sec. al XVIII-lea. Anume în această perioadă se observă procesul de descompunere a sistemului vechi feudal-iobăgist şi statornicirea celui nou modern capitalist, nu în formă embrionară, ca în sec. al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea, dar în formă de proces stabil, deşi frânat de sistemul vechi în dispariţie [57].

În tendinţa de a depista procesul de geneză a relaţiilor capitaliste destul de timpuriu, similar ţărilor din Europa Apuseană, unii autori au ajuns chiar la absurdităţi. Cel mai evident aceste tendinţe pot fi observate în lucrarea istoricului D.P. Makovski, care scria că rolul Rusiei în comerţul mondial, în special cu Răsăritul, era mult mai însemnat ca cel al Angliei, că Moscova în sec. al XVI-lea s-a transformat într-un mare centru comercial din lume şi că este puţin probabil ca circuitul comercial al iarmaroacelor cărorva din ţări să-l depăşească pe al celor ruse [58]. Însă, părerea istoricului D.P. Makovski a fost respinsă de majoritatea istoricilor.

În discuţiile purtate în diferite cercuri ştiinţifice la începutul anilor '50-'70 ai secolului trecut în ştiinţa istorică sovietică a fost pusă şi problema timpului şi formelor acumulării iniţiale sau primitive a capitalului. *O parte* din specialişti legau acest proces de aşa-numita noua perioadă în istoria statului rus, pe care o datau cu sec. al XVII-lea (concept expus de V.I. Lenin). *Alţi cercetători* şi-au concentrat atenţia asupra ritmului lent al acumulării iniţiale de capital în Rusia. Aceştia subliniau că creşterea producţiei de mărfuri şi antreprenoriatul în Rusia, stimulat nu doar de condiţiile interne dictate de diviziunea socială a muncii, dar şi de influenţa capitalismului vest-european, depăşea extinderea pieţei forţei de muncă (proces frânat de intensificarea sistemului de iobăgie), strict necesară procesului de dezvoltare a relaţiilor noi capitaliste.

De la sfârşitul anilor '50 s-a statornicit concepţia conform căreia în sec. XVII-XVIII se observă o direcţie unică de dezvoltare istorică a ţării, determinată de procesul de geneză a relaţiilor capitaliste, ce a cuprins nu doar mediul urban, dat şi cel rural. Aceştia îşi argumentau punctul de vedere expus prin diferenţierea în masă a ţărănimii, proces observat nu doar în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, dar şi în sec. al XVII-lea. Conform constatărilor acestor cercetători, procesul de diferenţiere a atins un aşa nivel, încât la un pol treptat ce concentrează stările sociale sărace, care şi-au pierdut mijloacele de producţie (în fond pământul), iar la celălalt – ***pătura înstărită comercial-întreprinzătoare*** (şi tendinţa de *înnobilare* a acesteia) şi ***agricolă*** (în încercarea de *burghezare* a acesteia), ce dispunea de mijloace băneşti şi folosea pe larg munca salariată şi, ca rezultat, avea loc procesul de diferenţiere burgheză. Credem că şi aici se exagera destul de mult, din simplul considerent că procesul de diferenţiere s-a produs nu atât datorită genezei relaţiilor capitaliste, cât din cauza procesului de exploatare destul de intens şi de sărăcire în masă a populaţiei ce a avut loc în această perioadă de timp. Diferenţierea burgheză, cum constată mai mulţi cercetători, va fi observată ceva mai târziu şi va lua proporţii mari deja după reforma agrară din 1861.

Problema trecerii Rusiei de la medieval la modern (de la feudalism la capitalism) a devenit obiectul discuţiei unionale în 1965, la care au participat un număr impunător de istorici (cca 300) din toate centrele ştiinţifice din URSS. În cadrul discuţiei s-au conturat două concepţii diametral opuse. La baza *unei concepţii* a stat punctul de vedere că sec. al XVII-lea şi în mare măsură sec. al XVIII-lea a fost perioada de ascensiune a sistemului feudal ce şi-a găsit expresie în creşterea masivă a proprietăţii funciare moşiereşti, extinderea drepturilor şi privilegiilor dvorenimii, intensificarea dependenţei şi exploatării populaţiei, statornicirea absolutismului şi dictaturii moşierilor-iobăgişti. Anumite elemente incipiente ale capitalismului şi aşa-numitele fenomene noi ce au apărut la începutul sec. al XVII-lea ocupau un loc neesenţial în sistemul feudal-iobăgist dominant, influenţau asupra lui, dar pentru apariţia şi statornicirea sistemului capitalist, care ar lichida sistemul vechi, nu erau, la acel moment, forţe suficiente şi stabile.

Părtaşii *celeilalte concepţii* afirmau că începând, aproximativ, cu sec. al XVII-lea în Rusia au apărut germenii relaţiilor capitaliste în sfera producţiei, care au servit ca bază pentru formarea pieţei interne unice ruse. Anume acest fenomen – dezvoltarea micii producţii de mărfuri şi a relaţiilor marfă-bani, folosirea muncii salariate, plecarea ţăranilor la munci sezoniere etc. – a determinat procesul istoric în Rusia în această perioadă [59].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.116-130

Cele relatate *supra* ne permit să concluzionăm că în prezent nu există un punct de vedere comun cu privire la problema genezei relaţiilor capitaliste în Rusia. În centrul discuţiilor purtate în ultimele decenii stă întrebarea privind începutul genezei relaţiilor capitaliste. Dar şi acum nu există unitate de păreri, conturându-se trei puncte de vedere distincte. *O grupă de istorici* – părtaşi ai datării timpurii – consideră că acest proces se atribuie către sec. al XVI-lea. Drept argument în favoarea acestei ipoteze servind teza despre creşterea producţiei de mărfuri în mediul rural, raionarea economică etc. *Alţi specialişti* datează geneza relaţiilor capitaliste cu începutul sec. al XVII-lea, legând acest proces de schimbările care au avut loc în dezvoltarea social-economică a Rusiei: extinderea relaţiilor marfă-bani în legătură cu creşterea pieţei interne şi ieşirea la pieţele externe; continuarea procesului de diferenţiere de avere şi socială în mediul urban şi în cel rural; dezvoltarea antreprenoriatului şi a manufacturii, începutul formării pieţei unice/naţionale ruse etc. Însă, aceste schimbări aveau loc în limitele relaţiilor precapitaliste (feudale), din simplul considerent că concomitent are loc creşterea proprietăţii funciare, extinderea şi adâncirea formelor de dependenţă precapitaliste, confirmarea juridică a dreptului de iobăgie etc. *Al treilea punct de vedere* atribuie procesul de geneză a relaţiilor capitaliste către sfârşitul (sau a doua jumătate) a sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea. Conform părerilor acestor cercetători, în sec. al XVIII-lea are loc doar continuarea proceselor legate de dezvoltarea relaţiilor feudale, iar apariţia anumitor indici (dezvoltarea relaţiilor marfă-bani, a relaţiilor de piaţă, creşterea numărului de manufacturi), după părerea lor, nu serveşte ca argument al prezenţei relaţiilor capitaliste. Mai mult ca atât. Cercetătorul rus A.B. Kamenski, analizând limitele cronologie ale procesului de trecere a Rusiei de la medieval la modern, prin prisma modelului european, constată că acestea pot fi datate cu sec. al XVIII-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea. Caracterisicile de bază ale capitalismului, cum ar fi: libertatea proprietăţii private, relaţiile libere de piaţă, libertatea personalităţii şi a noilor tehnologii, autorul le observă abia după reformele liberale din anii '60-'70 ai sec. al XIX-lea [60].

Concluzii generale

Problema trecerii Rusiei de la medieval la modern este o problemă complicată şi destul de controversată. Procesele istorice ce au avut loc în ţările din Europa de Vest nicidecum nu pot fi comparate cu cele care s-au desfăşurat în Rusia, din simplul considerent că ele s-au derulat în condiţiile şi sub influenţa directă a sistemului de iobăgie, pe când *„la apus de Elba"* sistemul capitalist s-a statornicit când dreptul de şerbie a fost demult lichidat. În plus, trecerea Rusiei de la medieval la modern a fost generată şi de diversitatea condiţiilor natural-geografice şi social-economice ale teritoriului imens al statului şi a mentalităţii populaţiei, în special a proprietarilor funciari care nu vroiau să schimbe forma veche de gospodărire. Procesul mai era frânat şi de diversitatea formelor de gestiune a economiei ruse, de diversitatea largă de relaţii prefeudale şi feudal-patriarhale prezente în teritoriu.

Vorbind despre etapele de dezvoltare a capitalismului în Rusia, este necesar să evidenţiem următoarele particularităţi specifice:

1. Nivelul înalt al centralizării puterii ce şi-a găsit reflectare în faptul că statul se prezenta ca subiect principal al dezvoltării social-economice, implicându-se permanent în procesele obiective de dezvoltare a ţării, respectiv, dându-i forme specifice.

2. Rusia a împrumutat doar parţial anumite elemente/scheme ale sistemului capitalist/modern din ţările Europei Occidentale, evitând, de cele mai multe ori, modelele clasice, aplicarea cărora ar fi fost imposibilă din cauza prezenţei sistemului de iobăgie.

3. Rusiei îi era specifică dezvoltarea asincronică, ce consta în statornicirea capitalismului şi, concomitent, intensificarea sistemului de iobăgie, proces ce poate fi urmărit pe durata sec. al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea, dar poate şi mai târziu.

4. Procesul de geneză şi evoluţie a relaţiilor capitaliste a fost puternic influenţat şi de rolul reacţionar al politicii economice şi social-politice a dvorenimii ruse, care s-a orientat cu greu la noile relaţii ce apăreau în societate, opunându-se procesului de modernizare şi europenizare a ţării.

5. Prezenţa contradicţiilor sociale, diverse şi multiple, care au influenţat direct asupra specificului dezvoltării ţării.

6. Ca rezultat, analiza proceselor examinate *supra* ne permite să conchidem că procesul de geneză a capitalismului rus avea nevoie de libertăţi civile şi democratice, ceea ce era imposibil a obţine în perioada regimului ţarist, la acel moment deja învechit şi incapabil de a reacţiona adecvat la cerinţele realităţilor economice din

acei ani. Avea dreptate Eric F. Wolf care scria în 1983, deşi nereferindu-se la Rusia, că „înainte ca relaţiile capitaliste să ajungă să domine producţia industrială, era necesar un set de schimbări legate între ele pentru a garanta noua ordine. Statul trebuia transformat dintr-o structură tributară într-o structură de sprijin al întreprinderii capitaliste" [61].

7. Între perioada de dispariţie a sistemului economic feudal-iobăgist (medieval) şi de statornicire a celui nou (modern/capitalist) există o perioadă de trecere, durata şi caracterul căreia depind, în fiecare ţară, de condiţiile concret-istorice, pe care convenţional o numim *perioada între medieval şi modern* sau *perioada premodernă – modernă timpurie*.

8. În perioada de trecere ambele sisteme nu sunt *pure, curate*, specifice formelor mature/clasice: ***a)*** feudalismul în dispariţie pierde din trăsăturile specifice perioadei medievale clasice, iar ***b)*** capitalismului în proces de constituire nu-i sunt specifice formele capitalismului matur.

9. Sosirea epocii moderne o demonstrează diviziunea socială a muncii, raionarea economică şi producţia de mărfuri orientată spre cerinţele pieţei, bazată pe munca salariată, schimbările în structura socială a societăţii, apariţia manufacturii (elementul de trecere de la mica producţie de mărfuri la fabrică), procesul de acumulare iniţială sau primitivă a capitalului, începutul formării pieţei naţionale, schimbările care au loc în mentalitate etc.

10. Prin urmare, avea dreptate cercetătoarea Ellen Meiksins Wood [62], care afirmă că există două modernităţi – una capitalistă şi una democratică (care o însoţeşte de la bun început pe cea dintâi), chiar dacă aspiraţiile modernităţii democratice aşteaptă în continuare să fie împlinite. Exemplul Rusiei demonstrează acest lucru.

11. **Şi cel din urmă moment.** Cercetările de ultimă oră din Rusia atestă că la formarea modelului capitalismului rus au influenţat formele tardive ale relaţiilor feudale, care nu doar au contribuit la statornicirea relaţiilor capitaliste în perioada de până la reforma agrară (1861), dar au și pus bazele instituţionale ale sistemului economic al Rusiei contemporane [63].

Referinţe:

1. *Apud:* MURGESCU, B. *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010).* Iaşi, 2010, p.23.
2. *Ibidem.*
3. ПСЗРИ, Собр. I, том XV, 1758 – 28 июня 1762, №11444, СПб., 1830, с.912-915.
4. HOSKING, G. *Rusia – popor şi imperiu. 1552-1917*. Iaşi, 2001, p.117-118.
5. ПОПОВ, Г.Г. Дискуссионные вопросы генезиса капитализма и экономического развития Европы в новое время. В: *Историко-экономические исследования*, 2008, том 9, №1, с.154-155.
6. Conţinutul hrisovului *a se vedea* mai detaliat: ПСЗРИ, Собр. I, том XXII, 1784-1788, №16187, СПб., 1830, с.344-357.
7. OLTEANU, A. *Rusia imperială. O istorie culturală a secolului al XIX-lea*. Bucureşti, 2011, p.63.
8. TOMULEŢ, V. *Basarabia în epoca modernă (Instituţii, termeni, noţiune) (1812-1918).* Iaşi, 2013, p.428-429.
9. ПСЗРИ, Собр. I, том XXII, 1785, №6187, СПб., 1830, с.344-358.
10. MORUZI, D.C. *Basarabia şi viitorul ei. 1812-1905*. Bucureşti, 1905, p.4.
11. HOSKING, G. *Rusia – popor şi imperiu. 1552-1917*. Iaşi, 2001, p.117.
12. БУГАНОВ, В.И., ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А., ТИХОНОВ, Ю.А. *Эволюция феодализма в России. Социально-экономические проблемы*. Москва, 1980, с.246-247.
13. *Ibidem*, p.247-248.
14. RIASANOVSKY, N.V. *O istorie a Rusiei* / Traducere de Areta Voroniuc. Iaşi, 2001, p.278.
15. БУГАНОВ, В.И., ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А., ТИХОНОВ, Ю.А. *Эволюция феодализма в России. Социально-экономические проблемы*. Москва, 1980, с.253.
16. RIASANOVSKY, N.V. *O istorie a Rusiei* / Traducere de Areta Voroniuc. Iaşi, 2001, p.278.
17. БУГАНОВ, В.И., ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А., ТИХОНОВ, Ю.А. *Эволюция феодализма в России. Социально-экономические проблемы*. Москва, 1980, с.256-256.
18. ПСЗРИ, Собр. I, т. XXII, 1784-1788, №16187, СПб., 1830, с.358-384.
19. *Apud:* PLATON, A.-F. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*. Iaşi, 1997, p.6.
20. *Ibidem*, p.66.
21. *Ibidem*, p.56-57.
22. *Ibidem*, p.47-83.
23. TOMULEŢ, V. Unele consideraţii de ansamblu privind tipologia burgheziei basarabene în perioada modernă. În: *Symposia professorum. Seria Istorie*, 1999. Chişinău, 1999, p.39-40.

24. PLATON, A.-F. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, p.177-178.
25. *Ibidem*, p.183.
26. BEAUD, M. *Istoria capitalismului. De la 1500 până la 2000* / Traducere din franceză de Claudiu Constantinescu. Chişinău, 2001, p.120-121.
27. PLATON, A.-F. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*, p.187.
28. Apud: *Наше отечество. Опыт политической истории*. Том I. Москва, 1991, c.53.
29. ПОПОВ, Г.Г. Дискуссионные вопросы генезиса капитализма и экономического развития Европы в новое время. В: *Историко-экономические исследования*, 2008, том 9, №1, c.149.
30. COCÂRLĂ, P. *Dicţionar explicativ de istorie medievală.* Vol.II. Chişinău, 2010, p.12-13.
31. *A se vedea* detaliat: ЗОМБАРТ, В. *Буржуа: Этюды по истории духовного развития современного экономического человека* / Пер. с нем.; изд. подгот. Ю. Н. Давыдов, В. В. Сапов. Москва, 1994; ЗОМБАРТ, В. Собрание сочинений в 3-х томах. Том 1-2., СПб., 2005; ЗОМБАРТ, В. Буржуа: к истории духовного развития современного экономического человека. Торгаши и герои. Евреи и экономика. Москва, 2005.
32. ПОПОВ, Г.Г. *Дискуссионные вопросы генезиса капитализма и экономического развития Европы в новое время. Историко-экономические исследования*, 2008, том 9, №1, c.150.
33. *A se vedea* detaliat: ВЕБЕР, М. *Протестантская этика и дух капитализма. Избранные произведения* / Перевод с немецкого и общая редакция: Ю. Н. Давыдов. Москва: Прогресс, 1990, c.44-271, 272-305; ПОПОВ, Г.Г. *Дискуссионные вопросы генезиса капитализма и экономического развития Европы в новое время,* c.150.
34. ПОПОВ, Г.Г. *Дискуссионные вопросы генезиса капитализма и экономического развития Европы в новое время.* c.150-151.
35. *Ibidem*.
36. *Apud:* SAUNDERS, P. *Capitalismul: un bilanţ social* / Traducere din engleză şi introducere la ediţia română de Felix-Gabriel Lefter. Bucureşti, 1998, p.40.
37. ПОЛАНЬИ, К. *Великая трансформация: Политические и экономические истоки нашего времени* / Пер. с англ. А.Васильева и А.Шурбелева, под общ. ред. С.Е. Федорова. СПб, 2002.
38. ПОПОВ, Г.Г. *Дискуссионные вопросы генезиса капитализма и экономического развития Европы в новое время,* c.151.
39. *Ibidem,* p.151-152.
40. *Ibidem,* p.152.
41. ВАЛЛЕРСТАЙН, И. *Анализ мировых систем и ситуация в современном мире*. СПб., 2001; ВАЛЛЕРСТАЙН, И. *Конец знакомого мира: Социология XXI в*. Москва, 2003.
42. ПОПОВ, Г.Г. *Дискуссионные вопросы генезиса капитализма и экономического развития Европы в новое время,* c.153.
43. SAUNDERS, P. *Capitalismul: un bilanţ social* / Traducere din engleză şi introducere la ediţia română de Felix-Gabriel Lefter. Bucureşti, 1998, p.23, 31.
44. *Ibidem*, p.25-28.
45. *Ibidem*, p.31.
46. СКАЗКИН, С.Д. К вопросу о генезисе капитализма в сельском хозяйстве Западной Европы. В: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*. 1959. Москва, 1961, c.3-54; ДРУЖИНИН, Н.И. О периодизации истории капиталистических отношений (к итогам дискуссии). В: *Вопросы истории*, 1951, №1, c.56-85; ДРУЖИНИН, Н.М. Генезис капитализма в России. В: *Десятый международный конгресс историков в Риме* (доклад советской делегации). Москва, 1956; КАФЕНГАУЗ, Б.Б. Некоторые вопросы генезиса капитализма в России. В: *Вопросы генезиса капитализма в России*. Сб. статей. Ленинград, 1960, c.7; ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А., ТИХОНОВ, Ю.А. *Итоги изучения начального этапа складывания всероссийского рынка (XVII в.).* В: *Вопросы истории*, 1961, №4, c.80-109; БУЛЫГИН, И.И., ИНДОВА, Е.И., ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А., ТИХОНОВ, Ю.А., ТРОИЦКИЙ, С.М. Начальный этап генезиса капитализма в России. В: *Вопросы истории*, 1966, №10, c.65-90; ПАВЛЕНКО, И.И. Спорные вопросы генезиса капитализма в России. В: *Вопросы истории,* 1969, №11, c.81-102; ДРУЖИНИН, Н.М. Особенности генезиса капитализма в России в сравнении со странами Западной Европы и США. В: *Новая и новейшая история*, 1972, №4, c.14-35, №5, c.59-65; ГУТНОВА, Е.В. О движущих силах перехода от феодализма к капитализму. В: *Вопросы истории*, 1983, №9, c.160-165; НАУМОВ, Е.П. Об особенностях перехода от феодализма к капитализму в Юго-Восточной Европе. В: Новая и новейшая история, 1986, №6, c.87-91; МИЛОВ, Л.В. О российском типе генезиса капитализма. В: *Новая и новейшая история*, 1987, №2, c.78-95; ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, А.А. XVII столетие и генезис капиталистических отношений в России. В: *Новая и новейшая история,* 1989, №2, c.108-117; БАРГ, М.А., ЧЕРНЯК, Е.Б. Революции европейского масштаба в процессе перехода от феодализма к капитализму (XVI-

XIX вв.). В: *Новая и новейшая история*, 1989, №2, с.56-77; ФОГЛЕР, Г. (ГДР) Единство и многообразие в процессе перехода от феодализма к капитализму. В: *Новая и новейшая история*, 1990, №3, с.189-198.
47. БАРХАТОВ, В.И., ПЛЕТНЕВ, Д.А., АРБАЧАУСКАС, В.О. Природа и эволюция российского капитализма. В: *Вестник Челябинского государственного университета*. Серия *Экономические науки*, 2017, №2(398). Вып. 56, с.5-18.
48. *Ibidem*, p.5.
49. *Ibidem*, p.6.
50. *Переход от феодализма к капитализму в России*. *Материалы Всесоюзной дискуссии*. Москва, 1969, с.52-240.
51. СТРУМИЛИН, С.Г. К вопросу о генезисе капитализма в России. В: *Вопросы истории*, 1961, №9, с.58; *Переход от феодализма к капитализму в России*. *Материалы Всесоюзной дискуссии*, Москва, 1969, с.10.
52. ДРУЖИНИН, Н.М. Генезис капитализма в России. В: *Десятый международный конгресс историков в Риме (доклад советской делегации).* Москва, 1956, passim; *Переход от феодализма к капитализму в России*. *Материалы Всесоюзной дискуссии*, с.11.
53. ЯЦУНСКИЙ, В.К. Основные этапы генезиса капитализма в России. В: *История СССР*, 1958, №9, с.59.
54. ЗАОЗЕРСКАЯ, Е.И. К вопросу о сущности и основных этапах «нового периода» в истории России. В: *Вопросы истории*, 1951, №12, с.89.
55. НЕЧКИНА, М.В. К итогам дискуссии о „восходящей" и „нисходящей" стадиях феодализма. В: *Вопросы истории*, 1963, №12, с.42.
56. *Переход от феодализма к капитализму в России*. *Материалы Всесоюзной дискуссии*. Москва, 1969, с.13.
57. *Ibidem*, p.35-36.
58. МАКОВСКИЙ, Д.П. *Развитие товарно-денежных отношений в сельском хозяйстве Русского государства*. Смоленск, 1963, с.45, 77.
59. *A se vedea* detaliat: *Переход от феодализма к капитализму в России*. *Материалы Всесоюзной дискуссии*. Москва, 1969, *passim*.
60. КАМЕНСКИЙ, А.Б. "Средневековье" и "Новое время": границы понятий в контексте русской истории. В: *Историк во времени*. Третьи Зиминские чтения. Доклады и сообщения научной конференции. Москва, 2000, с.43-60. [Accesat: 20.10.2019]. Disponibil: http://annales.info/rus/zimin/zimin3.htm#1861
61. WOLF, E.F. *Europa şi populaţiile fără istorie*. Chişinău: ARC, 2001, p.259.
62. WOOD, E.M. *Originea capitalismului*. *O perspectivă mai largă* / Traducere şi prefaţă Veronica Lazăr, Cluj-Napoca: Tact, 2015. Recenzia la această lucrare *a se vedea*: RACU, A. *Patru perspective asupra modernităţii. Pe marginea Originii capitalismului de Ellen Meiksins Wood* [Accesat: 12.01.2019]. Disponibil: http://www.criticatac.ro/patru-perspective-asupra-modernitii-pe-marginea-originii-capitalismului-de-ellen-meiksins-wood/.
63. БАРХАТОВ, В.И., ПЛЕТНЕВ, Д.А., АРБАЧАУСКАС, В.О. Природа и эволюция российского капитализма. В: *Вестник Челябинского государственного университета*. Экономические науки, 2017, №2 (398). Вып.56, с.9.

Date despre autor:
Valentin TOMULEŢ, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro
ORCID: 0000-0003-4696-2064

Prezentat la 11.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.131-140

CZU: 94(=1.495:478)"1812/1828" DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985020

STATUTUL POPULAŢIEI GRECEŞTI DIN BASARABIA ÎN PRIMELE DECENII DUPĂ ANEXARE (1812-1828)

Valeriu HARABARA

Universitatea de Stat din Moldova

În primele decenii după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, etnicii greci s-au bucurat de un statut privilegiat pe acest teritoriu. Statutul de etnie privilegiată a fost confirmat de ,,Regulamentul privind instituirea administraţiei provizorii a Basarabiei din 1812" şi de „Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818" – documente care ofereau Basarabiei o autonomie limitată şi provizorie în cadrul Imperiului şi păstrau privilegiile obţinute de greci în perioada anterioară. Aplicarea Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825 şi, începând cu anul 1831, a Regulamentului ghildelor, a stimulat prezenţa elementelor alogene, printre care şi a celor greceşti în viaţa economică a Basarabiei. Statutul privilegiat al grecilor a fost determinat şi de interesele geopolitice ale Imperiului Rus în Sud-Estul Europei, prin folosirea comunităţii greceşti ca un instrument în promovarea politicii sale în Balcani.
Cuvinte-cheie: *Basarabia, Imperiul Rus, imigranţi greci, interese geopolitice.*

GREEK POPULATION STATUS IN BESSARABIA IN THE FIRST DECADES AFTER ANNEXATION (1812-1828)
In the first decades after the annexation of Bessarabia to the Russian Empire, the Greek ethnic groups enjoyed a privileged status on this territory. The privileged ethnic status was confirmed by the "Regulation regarding the establishment of the provisional administration of Bessarabia in 1812" and the "Regulation of the administrative organization of Bessarabia from April 29, 1818". The documents gave Bessarabia limited and provisional autonomy within the Empire and kept the privileges obtained by the Greeks in the previous period. The application of the "Regulations on Trade with Bessarabia of February 17, 1825" and the "Guild Regulations of 1824" stimulated the presence of allogeneic elements, including the Greek one in the economic life of Bessarabia. The privileged status of the Greeks was also determined by the geopolitical interests of the Russian Empire in the South-Eastern Europe, by using the Greek community as a tool in promoting its policy in the Balkans.
Keywords: *Bessarabia, Russian Empire, Greek immigrants, geopolitical interests.*

Introducere

Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus s-a răsfrânt asupra comunităţilor etnice din regiune. Statutul acestora a fost determinat, în mare măsură, de politica promovată de autorităţile imperiale la periferiile naţionale, având repercusiuni şi asupra comunităţii greceşti, care a reuşit să se încadreze plenar în ierarhia politico-militară şi economică a Basarabiei, graţie privilegiilor acordate de autorităţile ruse, dar şi capacităţilor antreprenoriale şi negustoreşti de care dispunea această etnie.

Cadrul cronologic al investigaţiei are ca limită inferioară anul 1812, când s-a produs anexarea spaţiului Prutonistrean la Imperiul Rus. Însă, pentru explicarea unor aspecte cu referire la statutul grecilor din Basarabia limita cronologică a fost coborâtă la sfârşitul secolului al XVIII-lea, când au fost adoptate o serie de acte normative care stabileau statutul politico-juridic al imigranţilor greci pe teritoriul Imperiului Rus şi au evidenţiat particularităţile suzeranităţii otomane pentru Principatele Române, care şi-au lăsat amprenta asupra statutului etnicilor greci. Limita superioară o constituie anul 1828 marcat de promulgarea de către împăratul Nicolae I a Regulamentului privind administrarea regiunii Basarabia, prin care a fost abolită autonomia limitată şi provizorie acordată provinciei în baza Regulamentelor din 1812 şi 1818.

Actualitatea ştiinţifică a temei investigate este determinată de lipsa unei lucrări speciale dedicate acestei probleme. Subiectul pus în discuţie a fost abordat doar tangenţial în lucrările de sinteză dedicate dezvoltării social-economice a Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea [1-3], unele studii cu referire la instituţiile administrative a Basarabiei [4-6] sau în materialele cu referire la istoria nobilimii basarabene [7-9].

Rezultate şi discuţii

Statutul grecilor în societatea basarabeană este confirmat de izvoarele de epocă. Spre exemplu, în instrucţiunile amiralului P.V. Ciciagov adresate la 23 iulie 1812 guvernatorului civil al Basarabiei Scarlat Sturdza

se menţiona antrenarea în comerţul regiunii a negustorilor străini, îndeosebi a celor bogaţi greci, acordându-li-se diverse înlesniri şi privilegii [10] Promovarea elementelor alogene de către administraţia ţaristă este confirmată de mărturiile funcţionarului rus Loghinov adresate contelui V.S. Voronţov la 7 iunie 1823. Descriind activitatea guvernatorului A.N. Bahmetev şi fărădelegile comise de funcţionarii ruşi din Basarabia, acesta menţiona: „Un om atât de slab ca A.N. Bahmetev a devenit aproape un complice criminal al tuturor acestor poloni, greci, armeni, cu care dânsul a populat oraşul Chişinău şi tribunalele din gubernia sa" [11].

Urmează de menţionat că nu există niciun act normativ al legislaţiei ruse care ar reda expres statutul politico-juridic al comunităţii greceşti pe teritoriul Basarabiei. În acest context, pentru a răspunde la acest subiect au fost utilizate următoarele categorii indirecte de documente: ***1.*** documente cu referire la statutul Basarabiei în componenţa Imperiului Rus; ***2.*** documente cu referire la politica comercial-vamală promovată de administraţia rusă în Basarabia; ***3.*** acte ce scot în vizor statutul coloniştilor din regiunea nou-anexată; ***4.*** acte ale autorităţilor ţariste cu referire la refugiaţii de origine greacă în Basarabia sau în guberniile ucrainene şi ruse.

Statutul Basarabiei în componenţa Imperiului Rus a fost confirmată prin adoptarea la 2 august 1812 a Regulamentului privind instituirea administraţiei provizorii a Basarabiei [12] şi a Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabiei din 29 aprilie 1818 [13]. Aceste acte confereau Basarabiei o autonomie limitată şi provizorie, fiind confirmate juridic drepturile, privilegiile şi obligaţiile diferitor categorii sociale ale locuitorilor acestei regiuni. Scopul acordării acestor privilegii a fost formulat de împăratul Alexandru I în Regulamentul semnat la 2 august 1812, în care se stipula că *„Basarabia trebuie să devină model pentru popoarele vecine"* [14]. Promovarea unei asemenea politici avea ca scop consolidarea poziţiei Rusiei în Balcani, iar pe plan intern – crearea unui sprijin social în persoana populaţiei alogene din Basarabia. Oferirea cetăţeniei ruse oricărui locuitor al Basarabiei, inclusiv persoanelor ce urmau să se stabilească pe teritoriul provinciei, sau acordarea facilităţilor fiscale: „scutirea pe o peroadă de trei ani de plata impozitului general şi a celui agricol către stat" [15], inclusiv scutirea de serviciu militar s-au răsfrânt şi asupra comunităţii greceşti. Regulamentul organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818 confirma în Basarabia următoarele categorii sociale: *clerul, nobilimea, boiernaşii, mazilii, ruptaşii, negustorii şi mica burghezie, ţăranii* sau *coloniştii agricoli, ţiganii* (care aparţineau statului şi moşierilor) şi *evreii* [16]. Cele mai însemnate privilegii au fost acordate clerului, care a fost egalat în drepturi cu clerul rus, fiindu-i păstrate privilegiile obţinute de la domnii Moldovei. De un statut special s-a bucurat şi nobilimea care de asemenea a fost egalată în drepturi cu nobilimea rusă, păstrându-şi concomitent drepturile şi privilegiile confirmate de obiceiurile locale. De asemenea, nobilimea a obţinut dreptul de a constitui propria Adunare Regională a nobilimii pentru a putea alege funcţionari în instituţiile administrative regionale [17]. Ponderea semnificativă a grecilor în rândul nobilimii ne-a determinat să analizăm specificul politicii promovate de autorităţile imperiale faţă de această pătură socială. Ne ataşăm poziţiei cercetătoarei Cristina Gherasim care menţionează despre statutul dualist al boierimii basarabene după anul 1818. Acesta se caracterizează prin obţinerea drepturilor şi privilegiilor specifice nobilimii ruse, iar, pe de altă parte, păstrându-i-se şi statului social deţinut până la anexare [18]. În acest context, pentru a înţelege statutul boierimii greceşti urmează să evidenţiem statutul acesteia în ajunul anexării Basarabiei la Rusia. Tradiţiile dictate de specificul suzeranităţii otomane impuse Principatului Moldovei la începutul secolului al XVIII-lea s-au răsfrânt în mod direct asupra comunităţii greceşti şi asupra elitei sale nobiliare. Desemnarea domnilor în Principatele Române din rândul etnicilor greci în perioada fanariotă a determinat faptul ca comunitatea greacă să devină privilegiată; ca urmare, grecii veniţi în ţară au ocupat funcţii importante şi rangurile de boierie corespunzătoare. Grecii izbutesc să înscrie în unele hatişerifuri ale sultanului posibilitatea de a fi chemaţi în slujbe ca şi boierii pământeni. Astfel, hatişeriful pentru pronomiile Moldovei adresat de Poartă domnului Grigore Ghica la 4 noiembrie 1774 stipula că „pentru cinurile boieriilor a domnului Ţării Româneşti şi a Moldovei care erau obişnuite a se da la o obraze credincioase şi vrednici din boieri pământeni şi greci aşa să se urmeze de acum înainte" [19].

Realităţile respective au fost surprinse evident de contemporani. În acest sens evidenţiem pasajul lui Ion Budai Deleanu care menţiona: „Grecii joacă în Moldova rolul cel mai mare pentru că principii sunt greci. Grecii dau tonul aici şi limba lor este limba de curte. Îndată ce a ajuns la domnie, el ia cu sine o ceată întreagă de greci cărora le dă posturile cele mai rentabile" [20].

Creşterea numărului grecilor în perioada fanariotă a fost determinată de tradiţia, prin care, în urma învestirii la Constantinopol, domnii fanarioţi veneau în scaunul domnesc, însoţiţi de o numeroasă suită de rude, prieteni, precum şi de creditori, dintre care o bună parte erau greci, care acordau sumele necesare pentru obţinerea

domniei [21], realităţi ce au fost exprimate în cronicile timpului care menţionau numărul mare de greci: „Sosind umplut-au curtea domnească şi prin târg şi pre la gazde" [22].

Numărul important de dregători greci în Principate a fost sesizat şi de autorităţile otomane. În acest sens destul de semnificativ este firmanul sultanului Selim al III-lea, prin care se porunceşte domnului Moldovei M.Şuţu (1792-1795) să dispună ca posturile celor două Principate să fie acordate „celor mai aleşi dintre boierii greci, celor capabili de conducere şi celor de înaltă încredere" [23]. Acest fapt a determinat ca grecii să fie prezenţi în ierarhia politică, economică şi religioasă a statului. Pe parcursul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea Ţara Moldovei a fost guvernată de opt familii fanariote – Mavrocordat, Ghica, Ipsilanti, Şuţu, Moruzi, Caragea, Hangerli şi Mavrogheni, la care se adaugă două familii româneşti în parte grecizate – Racoviţă şi Callimachi şi două domnii ale familiei Rosseti de origine greacă dar românizate în secolele anterioare [24].

Din cele expuse sesizăm că etnicii greci au deţinut un statut privilegiat în Ţara Moldovei, iar păstrarea unei poziţii privilegiate în Basarabia a fost determinată şi de politica promovată de autorităţile ruse faţă de etnicii greci la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Un argument în acest sens serveşte decretul Ecaterinei a II-a din 28 martie 1775, prin care migraţii greci se eliberau de impozite pe o perioadă de 30 de ani. De asemenea, autorităţile ţariste au întreprins mai multe acţiuni pentru a stimula dezvoltarea manufacturilor, prin acordarea unor credite avantajoase, iar meşteşugarilor străini li se acorda o susţinere financiară pentru procurarea inventarului de lucru [25].

În această ordine de idei menţionăm că în anul 1785 Ecaterina a II-a i-a eliberat pe grecii din Nejin (care în marea lor majoritate erau negustori) de impozite. De asemenea, este creată magistratura din Nejin ce avea drept scop eliberarea paşapoartelor pentru greci în călătoriile lor de serviciu în interiorul Imperiului, astfel negustorilor greci facilitându-li-se o mai mare libertate de mişcare [26]. Susţinerea de către Ecaterina a II-a a migraţiei greceşti urma să atingă următoarele scopuri: valorificarea potenţialului regiunilor slab populate din sudul Rusiei; promovarea unor proiecte de extindere a influenţei ruse (cum ar fi, de exemplu, proiectul grecesc)[1]. Această politică urma să creeze impresia că împăratul rus cu adevărat are grijă de poporul grec, urmărindu-se şi scopul creării unei elite intelectuale greceşti proruse, pentru a-i folosi pe reprezentanții acesteia ca diplomaţi, militari sau spioni [28].

În acest scop se promovează crearea unor instituţii de învăţământ pentru bejenarii greci. Astfel, în anul 1775 în Odesa a fost creat gimnaziul grecesc, unde erau instruiţi copii cu vârste cuprinse între 12 și 16 ani. După absolvire aceştia erau antrenaţi în serviciul instituţiilor de forţă ale Imperiului Rus [29].

Atragerea grecilor în Novorosia se efectua şi din Ţara Moldovei. Istoricul G.S. Grosul a stabilit pe baza rapoartelor consulare că pe parcursul anilor 1792-1793 din Ţara Moldovei s-au stabilit cu traiul în Imperiul Rus 48 familii de boieri [30]. Procesul respectiv a fost determinat, iarăşi, de privilegiile acordate de autorităţile ruse, precum şi de perspectivele de a se încadra în ierarhia nobiliară rusă. O mare parte din ei erau simpatizanţi ai Rusiei din timpul războaielor ruso-turce din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, mulţi refugiindu-se din frica represiunilor din partea autorităţilor otomane. Printre refugiaţi era şi un număr mare de comercianţi, atraşi de perspectiva de a-şi mări averile. Promovarea boierimii din Principatele Române şi a celei greceşti de către autorităţile ruse se efectua cu scopuri politice, în intenția de a-şi crea o bază socială în promovarea intereselor imperiale ruse.

Stimularea migraţiei o sesizăm prin oferirea grecilor a dreptului de a imigra în Rusia timp de un an de zile, conform Tratatului de la Kuciuc Kainargi din 1774 sau timp de 14 luni, conform Tratatului de Pace ruso-otoman de la Iaşi din 1791 [31]. De beneficii considerabile s-au bucurat boierii refugiaţi prin actul imperial din 13 ianuarie 1792, autorităţile ruse acordându-le terenuri arabile, titluri nobiliare, dreptul de a ocupa terenuri pustii etc. Se încuraja, de asemenea, acordarea domeniilor apropiate de graniţele Ţării Moldovei, cu scopul ca boierii să-şi aducă ţăranii de pe moşiile lor. Grecii refugiaţi în Rusia sau în Basarabia beneficiau de dreptul de a participa în viaţa politică a Rusiei, prin ocuparea diverselor funcţii în stat, de a fi înrolaţi în armată cu perspectiva unei cariere militare. Acordarea acestor beneficii se făcea diferenţiat în dependenţă de statutul social pe care l-a ocupat boierul în Principate şi de meritele sale în susţinerea poziţiei ţariste [32]. De aceste oportunităţi s-au folosit şi grecii românizaţi. Un exemplu elocvent în acest sens este cel al grecului Matei Cantacuzino, care a primit o moşie în gubernia Poloţk şi 2187 de suflete de ţărani iobagi [33]. În această ordine de idei menţionăm

[1] Proiect înaintat de Ecaterina I în anul 1780. Reflecta viziunea geopolitică a problemei Orientale, prin dezmembrarea Imperiului Otoman şi renaşterea Imperiului Bizantin sub autoritatea Imperiului Rus. A se vedea detaliat [27].

şi pe boierul grec Ilie Catargiu (1747-1822), fiul lui Apostol Catargiu, căsătorit cu domniţa Elena Ghica, fiica lui Grigore al III-lea Ghica, care emigrează în anul 1792 în Transnistria, primind titlul de general, iar între anii 1806 şi 1812 fiind împuternicit cu conducerea comisiei „afacerilor hotarnice" în Moldova [34].

Această politică binevoitoare a autorităţilor ruse faţă de imigranţii greci a facilitat înrolarea lor în flota comercială rusă sau în cadrul forţelor armatei ţariste, mulţi dintre ei reuşind să se manifeste în cariera lor politico-militară, exemplu în acest sen servind acelaşi Matei Cantacuzino. Meritele sale au fost recunoscute de autorităţile ruse. Evidenţiem, în acest sens, demersul oficialului A.Bezborotko din 12 noiembrie 1791 către Ecaterina a II-a cu privire la trecerea lui Matei Cantacuzino sub oblăduirea Rusiei, cu oferirea de proprietăţi funciare din partea guvernului rus [35].

În istoriografia ucraineană de asemenea s-a conturat problema prezenţei greceşti în ierarhia politică rusă, evidenţiindu-se faptul că o mare parte din greci au pătruns pe teritoriul Imperiului prin filiera Principatelor Române. Istoricul V.V. Tomazov în cercetările sale a trasat locul dinastiei Mavrocordat în ierarhia politică rusă, menționând că Alexandru Mavrocordat a fost susţinut financiar de autorităţile ruse. Acesta a primit o locuinţă în Moscova şi aşezarea Lepino din suburbia Moscovei [36]. Pe teritoriul Imperiului Rus s-a refugiat şi sora lui, Ecaterina Mavrocordat, precum şi principesa Ralu Mavrocordat căsătorită Moruzi [37].

Problema privind evoluţia numerică şi structura etnică a nobilimii din regiunile de sud ale Ucrainei este abordată şi în lucrările cercetătoarei L.F. Ţiganenko, care ajunge la concluzia că în regiunea Novorosiei procesul consolidării păturii nobiliare şi creşterii numărului de nobili are loc în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, fapt determinat de politica autorităţilor ruse în această regiune. Printre familiile de origine greacă care s-au stabilit în Novorosia enumerăm familiile: Ipsilanti, Catacazi, Moruzi, Arkasiev etc. [38]. Un număr important de greci s-a încadrat în forţele armate ale Imperiului Rus, cum ar fi: V.D. Alopius, O.M. Liders, O.S. Popandopolo, F.F. Radeţki ş.a. Promovarea acestor acţiuni avea un scop politic ce viza consolidarea poziţiei Imperiul Rus în Sud-Estul Europei, prin simpatia demonstrată faţă de elita grecească şi traducerea în viaţă a proiectului grecesc al Ecaterinei a II-a [39].

Promovarea statutului de privilegiat a fost determinat de politica prorusă manifestată de mai mulţi greci, inclusiv de domni fanarioţi. În acest sens evidenţiem lucrările semnate de istoricul V.Mischevca, în care autorul demonstrează ataşamentul domnului fanariot Constantin Ipsilanti faţă de autorităţile ruse. Domnii fanarioţi erau folosiţi ca unelte în promovarea politicii ruse în zona Balcanică. Acest fapt ne este sugerat şi de trimisul împăratului Alexandru I la Istanbul, V.S. Tamara, în anul 1801, prin care Constantin Ipsilanti era apreciat ca „principalul instrument al strânsei alianţe dintre Rusia şi Imperiul Otoman" [40].

Reprezentanţi ai etniei greceşti îi regăsim preponderent în sfera comercială. Prin urmare, adoptarea diferitor legi şi dispoziţii cu referire la reglementarea activităţii comerciale a Basarabiei a influenţat în mod direct asupra comunităţii greceşti. În urma semnării Tratatului de Pace de la Bucureşti din 16(28) mai 1812 activitatea comercială a supuşilor străini, inclusiv a grecilor, se desfăşura conform tradiţiilor confirmate de capitulaţiile otomane. Beneficiile de care s-au bucurat negustorii greci le sesizăm în Manifestul din 1 ianuarie 1807 „Privind acordarea noilor beneficii şi avantaje şi noile modalităţi de răspândire a întreprinderilor comerciale". Documentul cuprinde patru compartimente, unul dintre care se referă la drepturile străinilor de a desfăşura activitate comercială pe teritoriul Imperiului Rus. Printre cerinţe era acceptarea supuşeniei ruse, aceasta oferindu-le posibilitatea de a adera la ghildele comerciale. Legea stabilea categoriile de „oaspete" şi de „negustor străin" pentru antreprenorii străini, a căror activitate comercială era limitată geografic [41]. Unul dintre aceste teritorii era Novorosia, iar după 1812 şi Basarabia, unde autorităţile preconizau stimularea relaţiilor comerciale. Printre beneficii străinii primeau o scutire în primele 6 luni de plata impozitelor, după care în următoarele 6 luni urmau să se înscrie în categoria oaspeţilor sau să părăsească teritoriul Rusiei. Este de menţionat că acestor categorii de negustori li se permitea comerţul angro, fiind restricţionat comerţul cu amănuntul [42].

Statutul privilegiat al grecilor este confirmat de decretul imperial din 3 aprilie 1806, cu referire la regulamentul acordării patentelor de utilizare a drapelului Imperial în navigaţie de către străinii care s-au stabilit cu traiul în Novorosia. Articolele acestui document au fost rectificate şi explicate în baza instrucţiunilor adoptate la 12 noiembrie 1809. Faptul că acest document se referea primordial la greci este confirmat de primul articol al instrucţiunilor intitulat „Emigranţii greci şi de alte naţionalităţi" [43], care urmau să beneficieze de scutiri şi facilităţi. În baza documentului sesizăm că dreptul comerţului maritim sub pavilion rusesc era condiţionat de următoarele obligaţii: acceptarea supuşeniei ruse şi încadrarea în ghildele negustoreşti prin investiţii de

capital fix în valoare minimă de 5000 de ruble. Stimularea activităţii negustoreşti este stipulată în articolul 2, care exclude gajul de 3000 de ruble ce urma a fi oferit în urma obţinerii patentei. Prevederea se referă la străinii care au locuit împreună cu familiile lor pe teritoriul Rusiei cel puţin doi ani, familia devenind garantul revenirii negustorului. În plus, articolul 4 modifică ponderea obligatorie a supuşilor ruşi marinari în echipajul navei: de la cel puţin jumătate în legislaţia precedentă, la posibilitatea angajării străinilor după „necesităţile" stăpânului navei [44]. Prevederile date s-au răsfrânt şi asupra Basarabiei, fapt confirmat de registrele navale din Ismail în 1821. Fiind sub pavilion rusesc, mai multe nave aveau întregul echipaj supuşi turci de origine greacă [45]. Un rol important l-a jucat eliminarea barierelor în libera circulaţie a negustorilor străini. Articolul 5 oferea grecilor şi armenilor înscrişi în rândul negustorilor sau al mic-burghezilor posibilitatea[2] să primească paşaport de plecare peste hotare, până la expirarea termenului obligatoriu de 3 ani locuiţi în Imperiul Rus [47].

Stimularea elementelor alogene în comerţul basarabean de către autorităţile ruse s-a efectuat prin restricţionarea activităţii comerciale a autohtonilor. Drept exemplu serveşte Regulamentul ghildelor din 1824 [48] sau Regulamentul cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825 [49] şi Regulamentul ghildelor din 30 septembrie 1830 [50]. Prin adoptarea acestor documente s-a limitat exportul celor mai importante mărfuri din Basarabia în guberniile interne ale Imperiului Rus. Regulamentele prevedeau dreptul de a face comerţ pe întreg teritoriul Imperiului doar de către negustorii primelor două ghilde, pe când negustorii basarabeni, până la adoptarea Regulamentului din 26 septembrie 1830, nu erau stratificaţi încă în ghilde comerciale [51]. Anume nestratificarea negustorilor în ghilde reprezintă, în viziunea cercetătorului Andrei Emilciuc, cauza primordială a creşterii numărului de negustori străini în oraşele basarabene. Negustorii au fost atraşi de perspectiva evitării obligaţiunilor fiscale [52].

Politica autorităţilor ruse faţă de străini, inclusiv greci, se încadrează în sistemul autocratic al guvernării imperiale. Aceasta s-a manifestat prin acţiuni de monitorizare a străinilor [53]. Politică ce a fost promovată şi în Basarabia, unde orice negustor străin urma să deţină următoarele documente. ***1.*** Certificat de şedere în Rusia, eliberat din partea autorităţilor centrale al căror supus este negustorul. Documentul urmează să conţină informaţii cu referire la durata şi scopul vizitei. ***2.*** Paşaport de călătorie confirmat de autorităţile ruse prin avizul instituţiei de securitate din localitatea în care dorea să se stabilească negustorul [54].

Pe lângă monitorizarea străinilor, autorităţile ruse au întreprins acţiuni de promovare a acestora. Aceste acţiuni pot fi explicate prin interesele geopolitice ale Imperiului Rus în Basarabia, care şi-a propus ca scop diminuarea elementului autohton şi promovarea celui alogen. Proces demonstrat de cercetătorul Andrei Emilciuc, prin enumerarea deciziilor luate de guvernatorul A.N. Bahmetev, care a oferit mai multor negustori străini (printre care unii erau greci) posibilitatea de a se înscrie în tagma orăşenească din Chişinău [55].

Pentru a atrage negustori ruşi şi alogeni de ghilda II-a şi a III-a în Basarabia, autorităţile ţariste acordau noi privilegii, confirmate prin decrete şi legi. Spre exemplu, prin decretul Comitetului de Miniştri din 30 septembrie 1825, intitulat „Permisiunea străinilor de a efectua negoţul cu amănuntul în oraşele privilegiate ale regiunii Novorosia" [56], unii negustori greci şi-au ales ca centre de comerţ aceste oraşe. Prin actul normativ aprobat în 1827 aceleaşi categorii de negustori au obţinut scutiri de impozite în decurs de un an de zile [57]. Urmează să menţionăm că obţinerea acestei facilităţi a fost condiţionată de obligaţia de a se aşeza cu traiul, prin procurarea bunurilor imobile, în oraşele din Basarabia şi din Novorosia [58]. Printre străini se aflau mulţi meşteşugari, iar ca factor de stimulare a acestora a fost decizia Comitetului de Miniştri din 30 septembrie 1825, prin care meşteşugarii străini au fost echivalaţi în drepturi cu cei ruşi, oferindu-li-se oportunitatea de a se ocupa cu meşteşugăritul în toate oraşele Imperiului Rus [59].

Dreptul grecilor de a se încadra în instituţiile administrative şi municipale din Basarabia a fost confirmat legal în baza *hrisovului din 21 aprilie 1785* cu privire la drepturile şi avantajele oraşelor din Imperiul Rus. Documentul prevedea că în localităţile unde exista o comunitate mare de supuşi străini aceştia puteau să-şi înainteze reprezentanţii lor în administraţia orăşenească [60]. Participarea grecilor la administrarea oraşelor din Basarabia este confirmată prin prezenţa acestora în componenţa Dumei orăşeneşti din Ismail, prin activi-

---

[2] *Mic-burghezi* – categorie socială formată în cea mai mare parte din mici producători şi mici comercianţi (cunoscuţi în Ţările Române ca târgoveţi), care era răspândită în Rusia sub denumirea generică meşciane şi care formau al treilea grup social (după intelectualitate şi negustori) în care era împărţită populaţia urbană din Imperiu. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populaţiei urbane, instituit în Basarabia conform Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, supus impozitului pe cap de locuitor (capitaţiei), prestaţiilor şi recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariaţi, să practice meşteşugăritul şi comerţul cu amănuntul. A se vedea detaliat [46].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.131-140

tatea în Dumă, în 1815, a lui Sterio Papandopulo şi a lui Ivan Gheorgandopulo [61], sau prin informaţiile privind alegerile în Duma orăşenească din Chişinău din anul 1825, la care au participat 42 de alegători greci [62].

Supuşii străini erau stimulaţi prin dreptul la proprietate funciară pe teritoriul Novorosiei. Spre exemplu, la 1 martie 1804 a fost legiferată propunerea ministrului de Interne cu referire la dreptul supuşilor străini de a procura loturi de pământ în această regiune. Prevederile acestui document s-au extins şi în Basarabia după 1812. Documentul compus din patru articole stabilea echivalarea în drepturi a străinilor care au procurat proprietăţi funciare cu cele ale coloniştilor, fiind menţionat riscul de a pierde pământul în cazul părăsirii definitive a Imperiului. În acest caz se recomanda ca proprietăţile funciare să fie vândute supuşilor ruşi [63]. Pentru a apăra interesele supuşilor ruşi, în legislaţia rusă au fost fixate o serie de restricţii care vizează dreptul supuşilor străini la proprietate. Acestea se referă la imposibilitatea de a deţine în proprietate pământuri cu sate (doar posesiuni nelocuite), precum şi ţărani aserviţi [64]. Deşi nu sunt menţionaţi expres în documente, considerăm că cele mai importante beneficii au fost oferite etnicilor greci. Această teză se fundamentează pe politica de promovare a etnicilor greci din Basarabia. În primii ani după anexarea Basarabiei mai mulţi reprezentanţi ai dinastiilor greceşti au primit proprietăţi funciare, printre care Principesa Maria Suţu, Dimitrie Moruzi, Principesa Ralu Moruzi, Eufrosinia Moruzi, Elena Ypsilanti, Principesa Ruxanda Mavrogheni, Eufrosinia Plaghino [65]. Statutul specific privilegiat a fost acoperit printr-un suport juridic, care prevedea utilizarea în legislaţia rusă a formulării „se permite prin privilegii deosebite” [66].

Interesul autorităţilor ruse faţă de greci a fost determinat şi prin intenţia de a atrage capital străin, însă o barieră în acest sens a constituit-o tendinţa multor negustori şi meseriaşi greci de a evita obţinerea supuşeniei ruse. Acest fapt a determinat autorităţile să aprobe iniţiativa legislativă din decembrie 1827, care prevedea ca străinilor care nu s-au înscris în categoria „oaspete străin”, dar care doreau să transfere în Rusia „capitalul şi talentul lor”, să li se permită crearea fabricilor în oraşele Imperiului Rus. Solicitanţii aveau posibilitatea de a se înscrie, pe o perioadă de zece ani, în ghildele comerciale cu permisiunea gubernatorului civil, fără a deţine statutul de supus rus. După expirarea acestui termen urma să se decidă dacă activează ca supuşi ruşi sau urmează să-şi vândă afacerea lor [67].

Politica privilegiată a autorităţilor ruse faţă de greci este confirmată şi de informaţia cu privire la familia Persiani, a cărei activitate profesională şi viaţă familială are tangenţe cu Basarabia[3]. E.Persiani era grec, originar din Constantinopol, care şi-a făcut cariera în Principatele Române ocupând mai multe dregătorii la curtea lui C.Ypsilanti. În urma războiului ruso-turc din 1806-1812 se refugiază în Imperiul Rus, unde autorităţile i-au oferit următoarele privilegii: ***1.*** suport de ordin juridic. Prin filiera reprezentanţei diplomatice ruseşti din Constantinopol s-a încercat remedierea juridică cu referire la bunurile materiale confiscate de autorităţile turce în urma războiului ruso-turc; ***2.*** oferirea unui suport financiar, prin acordarea în 1822 a unei pensii de 2000 ruble; ***3.*** încadrarea în instituţiile politico-administrative ale Imperiului prin echivalarea funcţiei solicitate cu cea ocupată înainte de refugiu[4].

Prezenţa etnicilor greci în rândul emigranţilor transdanubieni a determinat posibilitatea acestei categorii de refugiaţi de a obţine un şir de privilegii. Susţinerea emigranţilor transdanubieni se încadrează în politica de colonizare a acestei regiuni, ca scop urmărindu-se crearea unui suport social în susţinerea autorităţilor imperiale. Este de menţionat că numărul etnicilor greci în această categorie de emigranţi era foarte redus, iar privilegiile obţinute se datorează inclusiv multiplelor petiţii adresate autorităţilor ruse. Spre exemplu, 185 de greci sunt menţionaţi a fi printre beneficiarii autonomiei faţă de autorităţile ţariste solicitate în 1815 de emigranţii transdanubieni [70]. În raportul adresat generalului A.N. Bahmetev, datat cu 13 iulie 1816, se menţionează existenţa a 330 de greci în rândul transdanubienilor [71]. Privilegiile obţinute de emigranţii transdanubieni sunt confirmate de decretul din 29 decembrie 1819 al împăratului Alexandru I, în care se prevedea scutirea de orice dare şi prestaţie către stat pe o perioadă de la 3 la 7 ani, dreptul de aşezare şi de muncă pe pământurile statului, dreptul de a-şi transfera sau a-şi vinde averea care le aparţine [72]. De asemenea, decretul oferea

---

[3] În 1825 grecul I.Persiani se căsătoreşte cu R.Moruzi din Basarabia şi devine proprietar a 3 mii desetine de pământ în ţinutul Bender. A se vedea detaliat [68].

[4] Acest principiu a fost enunţat în scrisoarea de recomandare oferită grecului Persiani, semnată de domnul fanariot C.Ypsilanti în 1816. Cercetătoarea O.Petrunina analizând subiectul dat ajunge la concluzia că nu există un act normativ ce ar confirma acest principiu, însă recunoaşte că mulţi străini, îndeosebi greci, au beneficiat de aceste privilegii. Explicaţia survine prin filiera politică. În 1827, C.V. Nesselrode face următoarea explicaţie: „Oferirea funcţiilor publice străinilor se efectuează ca recunoştinţă a devotamentului demonstrat, a aptitudinilor profesionale şi a statutului social ocupat în patrie”. A se vedea detaliat [69].

posibilitatea obţinerii unui lot de pământ de până la 60 de desetine, eliberarea de serviciul militar pe pe o perioadă de 50 de ani etc.[73].

Politica educaţională a autorităţilor ruse confirmă statutul privilegiat al grecilor. Această politică s-a manifestat prin: ***1.*** posibilitatea deschiderii şcolilor greceşti; ***2.*** publicarea lucrărilor în limba greacă; ***3.*** crearea centrelor spiritual-culturale pentru comunitatea greacă.

Spre exemplu, în 1817 în Nejin şi Odesa au fost înfiinţate instituţii de învăţământ greceşti. Pe lângă programul de studii obligatoriu impus de autorităţile ruse, se studia limba greacă, inclusiv istoria şi cultura greacă [74]. Subiectul privind circulaţia literaturii greceşti pe teritoriul Imperiului Rus a fost analizat de istoricul A.Caratanasis, care a identificat trei categorii tematice de publicaţii greceşti tolerate de cenzura rusă: religie, educaţie şi cultură, economie [75].

În ce priveşte Basarabia, în limitele cronologice analizate nu au fost atestate şcoli greceşti, însă avem menţiuni despre dascăli de origine greacă, a căror activitate profesională a fost acceptată de autorităţile imperiale [76]. Publicaţiile în limba străină pe teritoriul Imperiului Rus au fost sub monitorizarea Comitetului de Cenzură. Însă, comunitatea greacă s-a bucurat de o susţinere din partea autorităţilor; prin urmare, la 24 iunie 1819 Comitetul de cenzură oferă permisiunea ca în Odesa să fie deschisă o tipografie în care să se editeze cărţi în limba greacă [77].

Statutul etnicilor greci a fost influenţat de conjunctura geopolitică. În acest context, demararea, în 1821, a mişcării eteriste a determinat autorităţile ruse să manifeste o atitudine grijulie faţă de grecii refugiaţi în urma represiunilor otomane. Confirmare serveşte iniţiativa cneazului Goliţîn din 24 iulie 1821 cu referire la susţinerea financiară a refugiaţilor greci care suferiseră în urma represiunilor turceşti [78]. În această ordine de idei se înscrie şi dispoziţia din 23 septembrie 1821 a guvernatorului I.N. Inzov cu referire la colectarea resurselor financiare pentru refugiaţii greci [79]. Prin intermediul autorităţilor ruse, în 1821 a fost creată Comisia grecească, care a oferit refugiaţilor greci suport financiar. De asemenea, autorităţile ruse au susţinut refugiaţii greci prin suport juridic, prin remedierea problemelor cu referire la spaţiul locativ, înaintând recomandări privind plasarea în câmpul muncii [80].

O preocupare a autorităţilor ruse din Basarabia consta în lichidarea particularităţilor locale în sistemul administrativ. Fapt materializat prin promulgarea la 29 februarie 1828 a ,,Regulamentului privind administrarea regiunii Basarabia", prin care au fost extinse prevederile legislaţiei ruse referitoare la gubernii. Prin noul Regulament s-au schimbat înseşi principiile de constituire a administraţiei. Principiul eligibilităţii a fost înlocuit cu principiul numirii funcţionarilor în posturi, iar cel al colegialităţii în cadrul instituţiilor administrative a fost substituit cu principiul centralismului administrativ [81]. Lichidarea autonomiei Basarabiei a determinat anularea vechilor privilegii de care se bucurau supuşii străini, pe teritoriul provinciei au fost implementate prevederile legislaţiei fiscale ruse. Modificările date s-au răsfrânt asupra grecilor românizaţi care reuşise să se încadreze în sistemul administrativ al Basarabiei. În acest context trebuie să recunoaştem că statutul privilegiat al grecilor a fost în continuare promovat de autorităţile ruse după 1828. Însă, odată cu lichidarea autonomiei Basarabiei, grecii pierd interesul faţă de această regiune, elementul grec diminuându-se în deceniile ulterioare.

Concluzii

În primele decenii după anexare comunitatea greacă din Basarabia s-a bucurat de o serie de privilegii. Acest fapt a fost determinat de următorii factori:

1. Autonomia Basarabiei în componenţa Imperiului Rus până în anul 1828, confirmată de Regulamentul privind instituirea administraţiei provizorii a Basarabiei din 1812 sau de Aşezământul de organizare administrativă a Basarabiei din 29 aprilie 1818. Prin aceste documente a fost confirmat statutul privilegiat al grecilor constituit în perioada turco-fanariotă.

2. Adoptarea Regulamentului ghildelor din 1824, aplicat în Basarabia începând cu 1831, sau a Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825, care prevedeau că doar negustorii primelor două ghilde au dreptul de a face comerţ pe întreg teritoriul Imperiului, pe când negustorii basarabeni, până la adoptarea Regulamentului din 26 septembrie 1830, nu erau stratificaţi încă în ghilde. Acest fapt a stimulat prezenţa elementelor alogene, printre care şi a celor greceşti, în viaţa economică a Basarabiei. Printre beneficiile obţinute de negustorii greci putem enumera acordarea patentelor de utilizare a drapelului Imperial în navigaţie sau facilităţile de ordin fiscal.

3. Factorul politic s-a manifestat prin politica expansionistă a Imperiului Rus în Sud-Estul Europei, susţinerea elementului grec devenind o pârghie în consolidarea poziţiei Rusiei în Balcani. Autorităţile ruse şi-au format o imagine pozitivă în faţa grecilor prin promovarea acestora în instituţiile administrative ale Imperiului. În acelaşi timp, comunităţilor greceşti li s-a oferit posibilitatea de a-şi promova cultura şi tradiţiile naţionale.

Referinţe:

1. TOMULEŢ, V. Geneza burgheziei basarabene sau cum au fost ratate posibilităţile constituirii unei burghezii comercial-industriale naţionale în Basarabia (1812-1868). În: *Akademos, Revista de ştiinţă, inovare, cultură şi artă*, nr.3. Chişinău, 2015, p.107-114.
2. TOMULEŢ, V. *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Chişinău, 2015.
3. МУНТЕАН, М. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В: *Ученые записки Кишиневского ун-та*. Кишинев, 1971. Том 117 (Ист.), с.3-385.
4. AGACHI, A. Aşezământul de organizare administrativă a Basarabiei din 29 aprilie 1818. În: *Akademos, Revista de ştiinţă, inovare, cultură şi artă* (Chişinău), 2014, nr.3, p.127-137.
5. CORNEA, S. Instituirea forţată a sistemului de administrare provizorie a Basarabiei în primii ani ai ocupaţiei ruseşti (1812-1816). În: *200 ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Ţarist: Consecinţele raptului teritorial pentru românii basarabeni.* Materialele Simpozionului ştiinţific internaţional, Cahul, 2012, p.102-129.
6. EMILCIUC, A. Statutul negustorilor fără reşedinţă în oraşele Basarabiei şi în Odesa (1812-1861). În: *Tyragetia*. Serie nouă, 2009, nr.2(18), p.39-60.
7. BEZVIKONI, Gh. *Boierimea între Prut şi Nistru*. Bucureşti, 1943.
8. GHERASIM, C. *Evoluţia nobilimii din Basarabia sub dominaţie ţaristă: statutul social-economic şi mentalităţi colective (1812-1873):* Autoreferat al tezei de doctor în istorie. Chişinău, 2018.
9. ЦИГАНЕНКО, Л.Ф. До питання про етнічний склад дворянства Півдня України (кінець XVIII-XIX ст.). В: *Український історичний журнал*, 2009, №4, с.67-83.
10. TOMULEŢ, V. *Geneza burgheziei basarabene...*, p.108.
11. CRIHAN, A. *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse ruseşti*. Bucureşti: Eminescu, 1995, p.82.
12. TOMULEŢ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni*. Vol.3. Chişinău, 2012, p.85-88.
13. *Ibidem*, p.69-80.
14. POŞTARENCU, D. *O istorie a Basarabiei în date şi documente (1812-1940).* Chişinău, 1998, p.67.
15. CRIHAN, A. *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse ruseşti.* Bucureşti: Eminescu, 1995, p.115.
16. *Устав образования Бессарабской области 1818 г*. Кишинев, 1818, с.16.
17. AGACHI, A. Aşezământul de organizare administrativă a Basarabiei din 29 aprilie 1818. În: *Akademos, Revista de ştiinţă, inovare, cultură şi artă* (Chişinău), 2014, nr.3, p.134.
18. GHERASIM, C. *Evoluţia nobilimii din Basarabia sub dominaţie ţaristă: statutul social-economic şi mentalităţi colective (1812-1873):*Autoreferat al tezei de doctor în istorie. Chişinău, 2018, p.12.
19. CONDURACHI, D. *Câteva cuvinte asupra condiţiei juridice a străinilor în Moldova şi Ţara Românească până la Regulamentul Organic*. Bucureşti, 1918, p.209.
20. IACOBESCU, M. Bucovina în viziunea lui Ioan Budai-Deleanu. În: *Anuarul Muzeului Bucovinei Suceava XX*. Iaşi-Rădăuţi: Glasul Bucovinei, 1993, p.209.
21. BERINDEI, D. *Domni fanarioţi şi înalţi dregători în Principatele Române. Extras din: Românii şi Europa: Istorie, societate, cultură.* Vol.1. Secolele XVIII-XIX. Bucureşti, 1991, p.508-510.
22. MUSTE, N. *Letopiseţul Ţării Moldovei*. Cronicile României, vol.III. Bucureşti, 1874, p.40.
23. Documente turceşti privind istoria României. Întocmit de Mehmed M. Vol.III (1871-1812). Bucureşti, 1986, p.14.
24. BERINDEI, D. *Domni fanarioţi şi înalţi dregători în Principatele Române. Extras din: Românii şi Europa: Istorie, societate, cultură.* Vol.1, Secolele XVIII-XIX. Bucureşti, 1991, p.6.
25. ДРУЖИНИНА, Е. *Северное Причерноморье в 1775-1800 гг*. Москва, 1959, с.61.
26. АРШ, Г. *Этеристское движение в России: освободительная борьба греческого народа в начале XIX в. и русско-греческие связи*. Москва, 1970, с.130.
27. BOICU, L. *Principatele Române în raporturile politice internaţionale în secolul al XVIII-lea.* Bucureşti, 1986, p.112.
28. АРШ, Г. *Этеристское движение в России…*, с.133.
29. ПРЯХИН, Ю. *Греки в истории России XVIII-XIX веков: исторические очерки*. Серия Новогреческие исследования. Москва, 2008. с.121
30. ГРОСУЛ, Г. *Дунайские княжества в политике России 1774-1806*. Кишинев, 1975, с.27.

31. СЕМЕНОВА, Л. Е. Переселенцы из Дунайских княжеств в Россию в конце XVIII в. В: *Les relations de la Russie avec les Roumains et avec les sud-est de l′ Europe du XVIII-e au XX e siècle*. Actes du Collogue international, Bucarest, le 14 septembre, 2010. Bucureşti, 2011, c.85.
32. ГРОСУЛ, Г. *Дунайские княжества в политике России 1774-1806*. Кишинев, 1975, с.27.
33. Ibidem, p.28.
34. BEZVIKONI, Gh. *Boierimea între Prut şi Nistru*. Bucureşti, 1943, p.27.
35. EŞANU, A. Din istoria familiei Cantacuzino. În: *Revista de istorie a Moldovei* (Chişinău), 1995, nr.3-4, p.38.
36. ТОМАЗОВ. В.В Між Оттоманською Портою і Російською імперією: історія династії Маврокордато. В: *Українська орієнталістика*, 2009-2010, Вип.3-4, с.123.
37. *Ibidem*, p.124.
38. ЦИГАНЕНКО, Л.Ф. До питання про етнічний склад дворянства Півдня України (кінець XVIII-XIX ст.). В: *Український історичний журнал*, 2009, №4, с.80.
39. АРШ, Г. Греческая эмиграция в Россию в конце XVIII – начале XIX в. В: *Советская этнография*, 1969, №3, с.87.
40. MISCHEVCA, V. *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*. Chişinău, 1999, p.35.
41. УЛЬЯНОВА, Г.Н. Законодательное регулирование торговли в Российской империи (от Городового положения 1785 г. до Гильдейской реформы Е.Ф. Канкрина 1824 г.). В: *Tractus aevorum (Путь веков): эволюция социо-культурных и политических пространств*, 2018, №1(5), с.57
42. TOMULEŢ, V. Geneza burgheziei basarabene sau cum au fost ratate posibilităţile constituirii unei burghezii comercial-industriale naţionale în Basarabia (1812-1868). În: *Akademos. Revista de ştiinţă, inovare, cultură şi artă* (Chişinău), 2015, nr.3, p.108.
43. *Basarabia în colecţia completă a legilor Imperiului Rus*. Vol.I. Documente extrase din colecţia I (1649-1825). Chişinău, 2017, p.481.
44. *Ibidem*.
45. ANRM, F.17, inv.1, d.160, f.65.
46. TOMULEŢ,V *Ţinutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Chișinău, 2018, p.69.
47. *Basarabia în colecţia completă a legilor Imperiului Rus*. Vol.I. Documente extrase din colecţia I (1649-1825). Chişinău, 2017, p.482
48. TOMULEŢ, V. *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Chişinău, 2015, p.242.
49. *Ibidem*, p.127.
50. TOMULEŢ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918). Instituţii, regulamente, termeni.* Vol.3. Chişinău, 2012, p.41.
51. TOMULEŢ, V. Geneza burgheziei basarabene sau cum au fost ratate posibilităţile constituirii unei burghezii comercial-industriale naţionale în Basarabia (1812-1868). În: *Akademos. Revista de ştiinţă, inovare, cultură şi artă* (Chişinău), 2015, nr.3, p.109.
52. EMILCIUC, A. Statutul negustorilor fără reşedinţă în oraşele Basarabiei şi în Odesa (1812-1861). În: *Tyragetia*. Serie nouă, 2009, nr.2(18), p.50.
53. ТИХОНОВА, А.В. *Надзор за иностранцами в Российской империи (1801-1861 гг.):* Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Брянск, 2014, с.14.
54. ANRM, F.17, inv.1, d.65, f.862.
55. EMILCIUC, A. Statutul negustorilor fără reşedinţă în oraşele Basarabiei şi în Odesa (1812-1861). În: *Tyragetia*. Serie nouă, 2009, nr.2(18), p.47.
56. *Полное собрание законов Российской империи* (în continuare – ПСЗРИ.) Собр. I, т.XL, 1825, СПб., 1830, №30520. с.511.
57. ПСЗРИ. Собр.II, т.II, 1827. СПб., 1830, №1623, с.1079.
58. *Ibidem*, c.1079.
59. *Basarabia în colecţia completă a legilor Imperiului Rus*. Vol.I. Documente extrase din colecţia I (1649-1825). Chişinău, 2017, p.737.
60. Грамота на права и выгоды городам Российской империи. В: *Российское законодательство X-XX вв*. т.5. Законодательство периода расцвета абсолютизма / Отв.ред. Е.И. Индова. Москва, 1987, с.120.
61. ANRM, F.2, inv.1, d.245, f.124.
62. ANRM, F.75, inv.1, d.222, f.146-147v.
63. ПСЗРИ. Собр. I, т.XXLIII, 1804. СПб., 1830, №21192, с.177.
64. *Свод законов Российской империи*. Том IX – Свод законов о состоянии людей в государстве СПб., 1835, с.272.
65. TOMULEŢ, V. Schimbări în structura socială şi impunerea fiscală a populaţiei din Basarabia în primele decenii după anexarea ei la Imperiul Rus. În: *Promemoria. Revista Institutului de Istorie Socială* (Chişinău), 2012, vol.II, nr.3., p.12.
66. *Свод законов Российской империи*. Том IX – Свод законов о состоянии людей в государстве. СПб., 1835, с.272.

67. *Ibidem*, p.273.
68. ПЕТРУНИНА, О. 50 лет на службе России: портрет российского дипломата XIX в. И.Э. Персиани. В: *Вестник Московского университета.* Серия 21, c.89.
69. *Ibidem*, p.84-96.
70. DUMINICA, I. *Coloniile bulgarilor în Basarabia (1774-1856).* Chişinău, 2017, p.91.
71. ANRM, F.17, inv.1, d.17, f.167.
72. ПСЗРИ. Собр. I, т. XXXVI, 1819. СПб.,1830, № 28054, с.518.
73. *История Молдавии: Документы и материалы.* Том 3: *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы):* Сб. документов: Ч. 2. Кишинев, 1969, с.602.
74. ПЯТИГОРСКИЙ, Г.М. Александровское греческое училище в Нежине (1817-1919 гг.) В: *Греческая культура в России XVII–XX вв*. Москва, 1999, с.51-72.
75. КАРАТАНАСИС, А. Духовная жизнь греков в России в XIX в. В: *Балканские исследования*: Сб. ст. Вып.11. Москва, 1989, с.10.
76. АРШ, Г. Греческий ученый Д.Гобделос в России. В: *Балканские исследования*: Сб. ст. Вып.6. Культура народов Балкан в новое время. Москва, 1980, с.168.
77. ПСЗРИ. Собр. II, т.II, 1827. СПб.,1830, №1229, с.592.
78. ANRM, F.5, inv.3, d.244, f.2.
79. *Ibidem*, f.4v.
80. ХАЛИППА, И. Восточные святители, нашедшие пристанище в пределах Кишиневской епархии среди смут греческого восстания 1821-1828 гг. В: *Труды Бессарабской Губернской Ученой комиссии*. Том 1. Кишинев, 1900, с.41.
81. CORNEA, S. Dimensiunea administrativă a expansionismului rusesc din Basarabia. În: *Miscellanea Historica et Archaeological in honorem Professoris Ionel Cândea* (Bucureşti), 2019, p.749.

Date despre autor:
Valeriu HARABARA, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie, Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: vharabara@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8339-1400

Prezentat la 18.03.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.141-152

CZU: 94-054.72(=1.478:479)"18" **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985024**

EMIGRAŢIA POPULAŢIEI DIN BASARABIA ÎN CAUCAZ, CRIMEEA ŞI ÎN NORDUL MĂRII NEGRE (ANII '40-'80 AI SECOLULUI AL XIX-LEA)

Viorel BOLDUMA

Universitatea de Stat din Moldova

În acest articol, în baza izvoarelor inedite de arhivă, autorul pune în discuţie problema emigraţiei populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi în nordul Mării Negre în anii '40-'80 ai secolului al XIX-lea. Izvoarele puse în circuitul ştiinţific îi permit autorului să constate că Războiul Crimeii (1853-1856), epidemiile, anii secetoşi, politica de colonizare şi de deznaţionalizare dusă de autorităţile ţariste şi consecinţele reformei agrare din Basarabia din 14 iulie 1868 au constituit cauzele principale ale emigraţiei populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi în nordul Mării Negre în anii '40-'80 ai secolului al XIX-lea. Acest proces a afectat categoriile sociale de bază ale populaţiei din Basarabia: ţăranii răzeşi, populaţia oraşelor, ţăranii de stat şi coloniştii.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, Crimeea, Caucaz, Kuban, nordul Mării Negre, Chişinău, Orhei, Akkerman, Iaşi, emigraţie, ţăran, răzeşi, mic-burghezi, colonişti.*

EMIGRATION OF POPULATION FROM BESSARABIA THE CAUCASUS, CRIMEEA AND THE NORTH OF THE BLACK SEA (40s-80s OF THE 19th CENTURY)

In this article, based on unique archival sources, the author discusses the problems of emigration of the population from Bessarabia to the Caucasus, Crimea and the North of the Black Sea in the 40s-80s of the 19th century. The sources put in the scientific circuit allow the author to find out that the Crimean war (1853-1856), the epidemics, the drought years, the policy of colonization and de-nationalization of the Tsarist authorities and the consequences of the agrarian reform in Bessarabia on July 14, 1868, were the main causes of emigration of the population of Bessarabia to the Caucasus, Crimea and the North of the Black Sea in the 40s-80s of the 19th century. The basic social categories of the population of Bessarabia were affected by this process: the peasants, the population of the cities, the state peasants and the colonists.

Keywords: *Bessarabia, Crimea, the Caucasus, Kuban, the North Black Sea, Chisinau, Orhei, Akkerman, Iasi, emigration, peasant, petty-bourgeois, colonist.*

Introducere

Din momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, în 1812, interesul pentru istoria provinciei, în general, şi pentru problemele majore ce ţin de politica social-economică a ţarismului promovată în periferiile naţionale ale Imperiului, în special, constituie un subiect actual şi necesar de cercetare.

Subiectul pus în discuţie are tangenţă cu înţelegerea problemelor majore legate de aplicarea în Basarabia a politicii de colonizare, a reformei agrare din 14 iulie 1868 şi efectele ei asupra diferitor categorii de ţărani din Basarabia. Prin prisma acestor aspecte, vom analiza migraţia populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi în nordul Mării Negre, luând ca bază documente care nu au fost puse în circuitul ştiinţific până în prezent.

Astfel, după anexarea Basarabiei de către Rusia, la 1812, o parte din populaţie a fost forţată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării ţăranilor liberi în ţărani iobagi [1]. Situaţia economică a ţăranilor s-a înrăutăţit şi mai mult odată cu implementarea politicii de colonizare, cu populaţie alogenă (bulgari, găgăuzi, germani, elveţieni, evrei etc.), care s-a bucurat de diverse privilegii din partea autorităţilor imperiale la începutul secolului al XIX-lea.

Problema privind emigraţia[1] populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi în nordul Mării Negre, în perioada de timp studiată, a fost elucidată sporadic atât în literatura de specialitate din perioada ţaristă [3] şi

[1] *Migraţiune/emigraţiune de populaţie* – deplasarea în masă, de pe un teritoriu pe altul, dintr-o regiune în alta, a unor popoare sau a unor grupuri de populaţie, determinată de diverşi factori: economici, sociali, politici, confesionali etc. În legătură cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, pot fi delimitate mai multe tipuri de migraţie: 1. migraţia spontană a populaţiei, care avea loc în taină, fără acordul şi susţinerea instituţiilor guvernamentale; 2. migraţia organizată, susţinută de administraţia imperială sau regională; 3. migraţia, sau colonizarea, moşierească [2].

sovietică rusă şi moldovenească [4], cât şi în literatura de specialitate din Republica Moldova după obţinerea independenţei [5].

În pofida acestui fapt, mai multe aspecte ale subiectului pus în discuţie au continuat să rămână neelucidate (antecedentele şi consecinţele reformelor agrare din 1868, procesele sociale din satul basarabean după reformă, migrările populaţiei în afara guberniei etc.), necesitând o abordare specială şi detaliată, iar altele au fost cercetate tendenţios şi unilateral (tulburările ţărăneşti în anii implementării reformelor agrare şi în perioada post-reformă), sub impactul factorilor ideologici, necesitând o reexaminare, o abordare critică şi obiectivă, în baza unor noi izvoare inedite, ceea ce ne permite să punem în discuţie tema dată.

Legislaţia privind emigraţia şi primele tentative de strămutare a populaţiei

Documentele depozitate în Arhiva Naţională a Republicii Moldova (Fondul 2, Cancelaria gubernatorului Basarabiei, şi Fondul 8, Oficiul gubernial pe probleme ţărăneşti din Basarabia) ne oferă posibilitatea să afirmăm că primele manifestări ale emigraţiei populaţiei din Basarabia s-au produs încă în anii '40 ai secolului XIX, atunci când sunt atestate primele cereri ale populaţiei din provincie de a emigra în Crimeea şi Caucaz.

În acest context, sunt concludente circularele expediate de către Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei către guvernatorul Basarabiei şi Administraţia proprietăţilor statului din Basarabia, în perioada 27 ianuarie 1833 – 31 ianuarie 1833, referitoare la interzicerea strămutărilor „samavolnice" ale ţăranilor de stat în gubernia Orenburg [6] şi în alte gubernii ale Rusiei, fără a avea pentru aceasta permisiunea organelor administraţiei regionale sau guberniale [7]. Prin urmare, putem deduce că au existat încercări de emigrare şi în anii precedenţi.

La 18 ianuarie 1833, şeful Administraţiei regionale a Caucazului, cu reşedinţa în oraşul Stavropol, s-a adresat guvernatorului Basarabiei cu indicaţia de a interzice evreilor să emigreze în regiunile caucaziene. În adresare, autorităţile caucaziene au făcut referinţă la Legea din 3 februarie 1825, emisă de Ministerul de Interne al Rusiei, prin care li se interzicea evreilor să se stabilească cu traiul în localităţile unde există secte ale subotnicilor şi iudeilor. Întrucât astfel de secte existau în Caucaz, pentru a nu mări numărul lor, aceşti evreii nu au primit dreptul să se stabilească în această regiune. Totodată, se menţiona că evreii ajunşi în Caucaz vor fi deportaţi în localităţile din care au plecat. Respectiv, în perioada următoare, guvernatorul Basarabiei a emis o circulară adresată administraţiei regionale şi judeţene, prin care cerea să nu permită asemenea strămutări [8]. Menţionăm aici şi circularele emise în perioada 23 aprilie 1833 – 11 iunie 1833 de către Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei, adresate Administraţiei proprietăţilor statului din Basarabia, prin care se cerea întreprinderea de măsuri în vederea interzicerii populaţiei evreieşti de a emigra în guberniile siberiene chiar şi temporar [9].

La 5 iunie anul 1848, Administraţia Regională a Basarabiei aduce la cunoştinţă gubernatorului Basarabiei că au fost acceptate cererile de strămutare, de bunăvoie, a 9 mic-burghezi[2] [10] din Bender (6 cu vârsta cuprinsă între 59 şi 72 de ani şi 3 cu vârsta de 39-43 de ani) în oraşul Anapa, regiunea Caucaz a Mării Negre [11]. Ajunşi la destinaţie, aceştia erau obligaţi să se înregistreze la administraţia locală a oraşului Anapa. Persoanele în cauză erau, probabil, rascolnici, deoarece încă la 5 august 1842 gubernatorul Basarabiei primise o circulară de la Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei, prin care se solicita să fie deportaţi în regiunea indicată toţi rascolnicii, fie de bunăvoie sau siliţi [12].

Un an mai târziu, la 19 mai 1849, Ministerul Afacerilor Interne adresa Administraţiei proprietăţilor statului din Basarabia o notă, în care se stipula că aceasta nu trebuie să pună piedici ţăranilor de stat din Basarabia care doresc să se stabilească în oraşele caucaziene Anapa, Novorosiisk şi Suhum-Kale, deoarece Ministerul de Interne permite o asemenea strămutare, căci interdicţia anunţată anul trecut de autorităţile imperiale nu se referă la oraşele indicate *supra* [13]. Ulterior, la 19 ianuarie 1850, într-o scrisoare primită de către Administraţia proprietăţilor statului din Basarabia de la şeful districtului Mării Negre se stipulau condiţiile pe care urmau să

---

[2] *Mic-burghezi* – categorie socială formată în cea mai mare parte din mici producători şi mici comercianţi (cunoscuţi în Ţările Române ca târgoveţi), care era răspândită [în Rusia] cu denumirea generică meşciane (rus. мещане) şi care formau al treilea grup social (după intelectualitate şi negustori) în care era împărţită populaţia urbană din Rusia. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populaţiei urbane, instituit în Basarabia conform Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, supus impozitului pe cap de locuitor (capitaţiei), prestaţiilor şi recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariaţi, să practice meşteşugăritul şi comerţul cu amănuntul. Alexandru Boldur numeşte simplu această categorie socială burghezi. În documentele de epocă, termenul meşcianin era identic cu termenul târgoveţ, dar, cum constată istoricul V.Tomuleţ, analogia este una pur convenţională, deoarece ea se referă la perioada medievală (prin orăşeni şi târgoveţi se subînţeleg locuitorii oraşelor şi târgurilor), şi nu la cea modernă, în care se afla Basarabia la acel moment. După aplicarea, la 26 septembrie 1830, a Regulamentului ghildelor, stările sociale burgheze din Basarabia au fost legiferate juridic şi includeau negustorii de 3 ghilde (burghezia comercială), mica burghezie (мещане), ţărănimea comercială de patru categorii şi vânzătorii de două clase [10].

le îndeplinească ţăranii de stat, pentru a primi permisiunea de a se stabili în oraşele caucaziene Anapa, Novorosiisk şi Suhum-Kale. Astfel, după cum remarca şeful districtului Mării Negre, cu toate că dispoziţia din 15 decembrie 1846, emisă de autorităţile imperiale cu privire la popularea regiunii respective, se referea doar la muncitori şi mici-burghezi, au parvenit multiple cereri de strămutare aici şi de la ţăranii de stat. Prin urmare, se solicita ca acestor persoane să li se acorde permisiunea de emigrare doar după ce vor fi informate că nu au teren agricol şi datorii faţă de autorităţi (obşte, moşier etc.). Totodată, se menţiona că permisiunea de a veni în aceste oraşe o au doar persoanele care deţin abilităţile necesare pentru a se ocupa cu comerţul şi de a se încadra la muncă în uzine/fabrici [14].

Cauzele emigraţiei

Una dintre cauzele migraţiei populaţiei Basarabiei în Crimeea şi Caucaz a fost şi izbucnirea la 4/16 octombrie 1853 a unui nou război ruso-turc, cunoscut ca Războiul Crimeii. Prin decretul imperial din 19 noiembrie 1853, în Basarabia, alături de guberniile Taurida şi Herson, a fost instituită starea de război, care a cauzat diverse prejudicii serioase populaţiei din regiune[15]. Potrivit calculelor istoricului Valentin Tomuleţ, pe durata Războiului Crimeii populaţia Basarabiei a asigurat armata rusă cu 1.287.853 de lucrători, 711.340 de care, 25.656 de cai şi 144 de bărci. Una dintre cele mai grele prestaţii a constituit-o asigurarea cu forţă de muncă pentru repararea drumurilor, a podurilor şi a cetăţilor, care, după durata timpului de muncă, varia de la 1:4 până la 1:15 zile. În medie, locuitorii Basarabiei au pierdut 2.932.385 de zile-muncă; însă, dacă ţinem cont de faptul că războiul a fost îndelungat şi destul de greu, iar Rusia a suferit înfrângere, constatăm că locuitorii Basarabiei au îndeplinit nu un număr mediu de zile-muncă, ci unul maxim – mai mult de 5 milioane de zile-muncă. Cifra vizează numai sus-numita categorie de prestaţii, în care au fost încadraţi ceva mai mult de jumătate (52,3%) din numărul total al lucrătorilor. Dacă însă vom lua în calcul şi ceilalţi 614.127 de lucrători, constatăm că locuitorii Basarabiei au pierdut, în total, în timpul războiului, având în vedere doar acest sistem de prestaţii, cca 10-11 milioane de zile-muncă. În afară de aceasta, pe parcursul întregii perioade de război, pentru magazinul mobil de provizii al armatei ruse locuitorii Basarabiei au pus la dispoziţie până la 600 de care cu căruţaşi, boi şi celelalte necesare [16]. Prin urmare, doar acest exemplu denotă că ţăranii au fost distraşi de la muncile lor agricole cotidiene, pierzând mai multe milioane zile-muncă, a fost istovită forţa de tracţiune, au scăzut veniturile şi a sporit sărăcia, care, în rezultat, au determinat nemulţumirile şi revoltele ţăranilor.

Starea de război din Basarabia şi Taurida a fost ridicată prin decretul imperial din 7 august 1856. Abia după aceasta, la 27 noiembrie 1856 a fost aprobată de împărat hotărârea Comitetului de Miniştri cu privire la eliberarea gratuită a paşapoartelor de deplasare în afara localităţilor pentru populaţia Basarabiei şi Novorosiei, cu termenul de până la 1 noiembrie 1857. Guvernatorul Novorosiei şi Basarabiei urma să stabilească localităţile în care, din cauza războiului, locuitorii au sărăcit într-atât, încât nu-şi puteau permite achitarea acestor paşapoarte [17].

În legătură cu situaţia dezastruoasă în care s-au aflat locuitorii provinciei în decursul Războiului Crimeii, contele A.G. Stroganov, guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei, în adresarea din 14 mai 1856 expediată mareşalului nobilimii din Basarabia, Gh.A. Balş, menţiona: „Excelenţa Voastră ştie că în cursul războiului, care, acum, mulţumită Domnului, s-a încheiat cu pace, această regiune, ce a servit drept teatru al acţiunilor militare, a fost supusă nu numai devastării – consecinţă inseparabilă a acestor acţiuni, dar a fost lovită de tifos şi alte boli contagioase" [18]. Dificultăţile cu care se confrunta populaţia în perioada respectivă erau remarcate şi de către guvernatorul militar al Basarabiei, M. Fonton de Verrayon, în raportul din anul 1861, prezentat împăratului, în care acesta scria: „Veniturile orăşeneşti nu sporesc, deoarece circumstanţele apărute, nefavorabile pentru locuitorii provinciei, se poate spune, în 1854, când aici a fost cantonată Armata de Sud, şi care se manifestă în permanenţă – ba din cauza recoltelor proaste, ba din cauza lăcustelor –, împiedică orăşenii să dezvolte industria, care constituie cea mai importantă sursă de venit pentru oraşe". Lăcustele pricinuiau daune atât sătenilor, cât şi orăşenilor. Organul oficial al administraţiei din Basarabia, *Buletinul provinciei Basarabia,* informa cititorii: „La 3 iulie 1860, prin intermediul telegrafului, s-a dat de ştire din Bender că nori mari de lăcuste au zburat peste Nistru şi s-au aşezat pe câmpurile de lângă satele Varniţa şi Gura Bâcului. Pe data de 4 iulie, la est de Chişinău, a fost văzută o masă mişcătoare de lăcuste, cu o lungime de vreo 5 verste[3] şi mai mult, care zbura spre nord, iar în zilele de 6 şi 7 iulie au apărut deasupra Chişinăului nori de lăcuste, o parte dintre care au poposit peste noapte pe malurile râului Bâc, iar altă parte – pe câmpurile de la Râşcani şi grădinile orăşeneşti" [19].

[3] Verstă – unitate de măsură rusească pentru distanţe, folosită în trecut în Rusia, egală cu 1,067 km.

În decursul perioadei 1857-1877 Basarabia a cunoscut o mortalitate înaltă. Cele mai numeroase decese au fost înregistrate în anii 1860 (27.165 de morţi), 1863-1867 (cu indicele maximal în 1866 – 34.500) şi 1872-1877 (îndeosebi în anii 1872 şi 1877 – respectiv, 44.975 şi 44.446 de persoane decedate) [20].

Criza mortalității din 1866 a fost cauzată și de recoltele proaste din anii precedenţi, care au diminuat puterea de rezistenţă a populației, dar, mai cu seamă, epidemia de holeră care a bântuit în Basarabia de la 4 aprilie 1866 până la sfârşitul lunii octombrie 1866 şi care a secerat 6836 de vieţi, inclusiv 2885 de locuitori ai oraşelor (187 – în Hotin, 626 – în Bender, 251 – în Bălţi, 937 – în Chişinău, 678 – în Akkerman şi 206 – în Soroca). Condiţiile de trai dificile sunt prezentate în felul următor în paginile *Buletinului provinciei Basarabia* din 27 aprilie 1868: „Viaţa în oraşul Chişinău devine din zi în zi tot mai scumpă şi nu se ştie când va înceta această creştere progresivă a preţurilor la produsele de necesitate vitală. Legumele, carnea şi pâinea costă extrem de scump. […] Din toate părţile, mai ales de la persoanele sosite din judeţe, se aud vorbe despre situaţia dezastruoasă a locuitorilor, în special a celor din judeţul Bender" [21].

Fenomenul mortalităţii din 1872 a fost influenţat de epidemia de holeră, din luna mai a aceluiaşi an, dezlănţuită în oraşul Hotin. Aşa cum se menţionează în raportul guvernatorului Basarabiei, epidemia de holeră „[…] a făcut ravagii considerabile în oraşe şi sate. După datele oficiale incomplete, de holeră s-au îmbolnăvit 13.284 de oameni, dintre care 4765 au decedat. Anul 1873 s-a dovedit a fi neroditor în Basarabia, mai cu seamă în zona de sud a provinciei, fapt despre care o sursă a vremii relatează: „Vreo trei ani deja este slabă rodnicia în sudul Basarabiei, dar o aşa recoltă proastă, ca în 1873, încă nu a fost, ceea ce ameninţă judeţele Akkerman şi Bender cu un mare dezastru" [22].

Dintre bolile epidemice, cea mai răspândită şi cauzatoare de decese continua să rămână difteria, care deja 5 ani consecutivi secera populaţia provinciei şi în faţa căreia medicina era deocamdată neputincioasă. Majorarea numărului de decese, în 1877, a fost cauzată de efectele nocive ale Războiului ruso-româno-turc din 1877-1878, când pe teritoriul Basarabiei au fost concentrate numeroase trupe ruseşti, din cauza cărora, dar şi a difteriei, au suferit îndeosebi judeţele Hotin, Iaşi şi Soroca [23].

Prin urmare, la scurt timp după încheierea Războiului Crimeii şi în anii ce au urmat, din cauza politicii de colonizare, prezenţei armatei ruse în provincie, sărăciei, epidemiilor, secetelor, atestăm un flux de cereri ale ţăranilor din judeţele Hotin, Iaşi, Bender, Chişinău, Akkerman etc. de a li se permite emigrarea în Crimeea, Caucaz şi în nordul Mării Negre.

Zvonuri despre permisiunea de emigrare a populaţiei

Astfel, ţărani şi răzeşi din satul Cimişeni, plasa Mereni, judeţul Chişinău, printr-o adresare către M. Fonton de Verrayon, guvernatorul Basarabiei, din 10 decembrie 1860, cer să se concretizeze dacă este adevărat că există permisiunea din partea autorităţilor centrale imperiale de a se strămuta în Crimeea. O cerere asemănătoare a parvenit la 5 ianuarie 1861 şi din partea unui grup de 30 de familii de ţărani şi răzeşi din satul Ţânţăreni, judeţul Bender, care cer confirmarea zvonului şi întreabă care sunt condiţiile pentru a emigra în Crimeea şi Caucaz, pe pământul statului, în locurile ramase libere după expulzarea tătarilor. La 9 ianuarie 1861, o cerere similară este înaintată de alţi 28 de ţărani din satul Malotogatin, plasa Mereni, judeţul Chişinău [24]. Ca urmare, la 11 ianuarie 1861, gubernatorul Basarabiei, M. Fonton de Verrayon, emite o circulară prin care recunoaşte că a primit mai multe cereri de la ţărani din diverse judeţe ale Basarabiei, pentru a se strămuta în Crimeea, Georgia şi Caucaz, dar a respins aceste solicitări, deoarece argumenta că sunt doar zvonuri. În circulara emisă, guvernatorul a dispus ispravnicilor de judeţe să infirme aceste zvonuri şi să identifice cine provoacă populaţia să emigreze [25]. Prin urmare, zvonurile răspândite în timpul şi după încheierea războiului Crimeii au provocat o parte din ţărani şi orăşeni să emigreze pe pământurile statului, sperând la o viaţă mai bună.

Într-un raport din 28 ianuarie 1861, adresat guvernatorului şi ispravnicului judeţului Chişinău, asesorul Suvak scria că mai mulţi locuitori ai satelor Nemţeni şi Călimăneşti şi-au manifestat dorinţa de a se strămuta în Crimeea şi Caucaz. Drept motiv al solicitării a servit lansarea zvonului că ţăranii care vor emigra în Crimeea şi Caucaz vor primi, pentru fiecare gospodărie, câte 60 de desetine de pământ, utilaj agricol, animale, inclusiv pentru tracţiune, scutiri de impozite pentru 25 de ani şi că în perioada indicată nu se vor supune niciunui moşier. Desigur, aceste promisiuni, în contextul în care criza de pământ arabil era evidentă, îi determinau pe ţărani să vândă toată averea, să distrugă viţa-de-vie, să lase loturile nelucrate, în aşteptarea permisiunii pentru a emigra în Caucaz şi Crimeea [26]. Amintim că de privilegii asemănătoare s-au bucurat, în mare măsură, coloniştii germani, bulgari, găgăuzi sosiţi în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Ca răspuns la solicitarea gubernatorului din 11 ianuarie 1861, ispravnicul judeţului Chişinău, Botean, raporta, la 23 februarie 1861, că printre locuitorii plasei Hânceşti (satele Logăneşti, Pulbereni, Stolniceni, Spărieţi) este lansat zvonul precum că guvernul ţarist îndeamnă ţăranii la emigrare în Crimeea, Caucaz şi în regiunea Amur. Menţionează că acest zvon este lansat de fostul funcţionar de birou Evsevi Hrşjonstovski, stabilit la Chişinău din gubernia Podolia. În raport se mai menţiona că grupuri numeroase de ţărani veneau la Chişinău, la apartamentul acestuia, cerându-i să fie înscrişi în listele întocmite, în schimbul anumitor taxe, care variau între 5 şi 80 de ruble. Totodată, ispravnicul menţiona că însuşi Hrşjonstovscki se deplasa prin sate, pentru a întocmi astfel de liste. Ca urmare, ispravnicii din judeţele Bender, Orhei, Hotin şi Chişinău au primit indicaţii să se deplaseze în satele ai căror ţărani au fost provocaţi să emigreze în Crimeea şi Caucaz, pentru a convoca adunări de obşte şi a infirma aceste zvonuri, ca ţăranii să nu-şi vândă averea, să nu lase pământurile pârloagă, să lucreze pământul moşierilor deţinut în arendă [27]. Totodată, un ex-funcţionar rus din oraşul Hotin, Kubarkin, este învinuit că instigă, prin promisiuni false, ţăranii satelor Babin, Rucşin, judeţul Hotin, să-şi vândă averea şi să emigreze în Crimeea, Amur şi în Extremul Orient [28].

Subliniem că în anii 1868-1872 în Basarabia au avut loc 87 de tulburări ţărăneşti, 41 dintre acestea fiind înăbuşite cu ajutorul forţei armate [29].

Din cauza conflictelor cu moşierii, dar şi a impozitelor mari, a lipsei acute de pământ, pentru mulţi ţărani din judeţele Basarabiei unica ieşire din situaţia precară în care s-au pomenit era emigrarea în Crimeea şi Caucaz. Astfel, ţăranii din satele Logăneşti, Stolniceni, Pulbereni, din cauza conflictului cu moşierii, au înaintat cereri de strămutare în Crimeea şi Caucaz. O cerere asemănătoare a parvenit şi de la ţăranii satului Băneşti, judeţul Orhei, care au refuzat să-şi onoreze obligaţiile către moşierul A.Feodosiu. La 28 aprilie 1861, ţăranii satului Călimăneşti, judeţul Chişinău, din cauza conflictului cu moşierul Bodescu, s-au adresat guvernatorului Basarabiei pentru a li se permite emigrarea în Crimeea [30].

Din raportul Administraţiei proprietăţilor statului din Basarabia, din 10 noiembrie 1861, adresat gubernatorului Basarabiei, aflăm că răzeşilor din judeţele Chişinău şi Bender li se interzicea să se strămute în Crimeea, din cauza insuficienţei de pământ. În dispoziţie se menţiona că o asemenea permisiune au doar ţăranii de stat din Imperiu, bulgarii, în general, populaţia de origine slavă, şi nu ţăranii răzeşi din Basarabia, care nu intră în categoria ţăranilor cărora li se permite strămutarea în Crimeea. În total, în lista respinsă se regăsesc 177 de ţărani răzeşi din judeţele Chişinău şi Bender [31]. Lipsa pământului liber disponibil pentru a fi repartizat ţăranilor în Basarabia este menţionată şi în răspunsul autorităţilor regionale din 30 octombrie 1861, la solicitarea turcului Panait Mitro din oraşul Bender de a i se permite să se stabilească în una dintre coloniile bulgare şi de a fi înzestrat cu teren agricol. În răspunsul lor, autorităţile regionale subliniau faptul că nu-i pot accepta cererea, deoarece în Basarabia nu există terenuri agricole libere, din care cauză înşişi coloniştii bulgari se adresează cu cereri pentru a li se permite să se strămute în Crimeea, din cauza insuficienţei de pământ [32]. Prin urmare, problema privind insuficienţa de pământ apare şi în rândurile coloniştilor bulgari.

Zvonurile respective nu erau lipsite de adevăr. Aceasta se explică prin faptul că autorităţile ţariste, după ce s-a terminat Războiul Crimeii (1856), au desfăşurat un amplu proces de strămutare a populaţiei, în special de origine slavă, din guberniile imperiale, inclusiv a bulgarilor din Balcani, pentru a-i strămuta în Crimeea şi Caucaz, în detrimentul populaţiei băştinaşe [33]. Scopul autorităţilor era să-şi creeze o bază socială solidă, formată din populaţie alogenă, la fel cum au făcut prin colonizarea Basarabiei, după anexarea acesteia în 1812, şi să valorifice aceste pământuri bogate sudice.

Începutul emigraţiei populaţiei

Analiza documentelor edite, supuse reevaluării, şi a celor inedite, de arhivă, ne permite să constatăm că odată cu aplicarea în Basarabia a reformei agrare din 14 iulie 1868, care a agravat şi mai mult situaţia economică a ţărănimii, insuficienţa de pământ, dar şi secetele frecvente, creşterea impozitelor au constituit cauzele principale care au generat emigrarea populaţiei din Basarabia în Caucaz, Crimeea şi în nordul Mării Negre.

Acest proces a fost reglementat prin circulara nr.5347 din 24 mai 1868, emisă de guvernatorul Basarabiei, care stabilea regulile de emigrare a populaţiei din Basarabia. În conformitate cu aceasta, ţăranii care doreau să emigreze trebuiau să aibă permisiunea obştii ţărăneşti, a autorităţilor centrale, să nu aibă datorii şi să dispună de permisiunea administraţiei locale/regionale din regiunile unde urmau să emigreze. Ispravnicii de judeţe şi administraţia locală erau obligaţi să explice această circulară ţăranilor care manifestau dorinţa să emigreze [34].

Prin circulara nr.5079 din 10 iulie 1868, emisă de gubernatorul Basarabiei, adresată administraţiei locale, se stabilea modalitatea de emigrare a ţăranilor de stat, a răzeşilor şi mici-burghezilor care au primit permisiunea

să emigreze în Caucaz şi în districtul de nord al Mării Negre. Conform acesteia, emigranţii trebuiau să respecte un traseu bine stabilit de autorităţi. Astfel, ei urmau să se deplaseze în Caucaz sau în nordul Mării Negre pe traseul Herson – Ekaterinoslav – pământurile Armatei căzăceşti pe Don şi regiunea Kuban, până la destinaţie. Cei care alegeau să se deplaseze pe cale maritimă, trebuiau să ajungă la Odesa, de unde, cu vaporul, urmau să parcurgă calea până la Novorosiisk, în districtul Mării Negre. Ţăranii erau obligaţi să se asigure cu suficiente alimente sau bani pentru hrană. În circulară se menţiona că, ţinând cont de faptul că au de parcurs un drum lung până la destinaţie, ţăranilor li se recomanda să pornească la drum nu mai târziu de 1 august, ca până la sosirea iernii să reuşească să se aranjeze la locurile noi de trai. În document se mai stipula interzicerea pentru ţărani de a emigra de pe domeniile mănăstireşti şi cele moşiereşti [35].

Remarcăm faptul că în perioada 1868-1877 un număr mare de cereri ale ţăranilor de a emigra în Caucaz, Crimeea şi în nordul Mării Negre parvin din judeţele Bender, Akkerman, Chişinău, Orhei şi Soroca. Aceasta se explică prin faptul că, în urma aplicării reformei agrare din 14 iulie 1868, mai mulţi ţărani au primit mai puţin pământ decât aveau în folosinţă până la reformă, ceea ce a agravat situaţia lor materială.

La 31 ianuarie 1871, administraţia plasei Tatarbunar, judeţul Akkerman, anunţă guvernatorul general al Basarabiei despre dorinţa a 27 de familii de ţărani de stat (72 de persoane de sex masculin şi 67 de sex feminin) din satul Taşlâc de a se strămuta în Caucaz, unde urmau să fie înscrişi în categoria socială a mic-burghezilor din oraşul Novorosiisk [36]. Se cerea şi permisiunea ca aceştia să poată vinde averea ce le aparţinea şi ca în primăvara aceluiaşi an să se poată deplasa la noua destinaţie. În document se indică toate actele necesare pentru strămutare, inclusiv permisiunea obştii săteşti, acceptul din partea autorităţilor oraşului Novorosiisk etc. Remarcăm că în document, iniţial, sunt indicate 45 de familii, iar în liste au fost înscrise numai 27 de familii [37]. Probabil, ceilalţi ţărani s-au dezis de a se strămuta sau nu au primit permisiunea.

La 11 februarie 1872, locuitorii satului Mileşti, plasa Ialoveni, judeţul Chişinău, Dumitru Mâţă, Vasile şi Ion Ţurcan şi Isaia Popov, au adresat o cerere autorităţilor locale, în care scriau că „[…] arendează pământ de la moşierul satului în care locuiesc, achită câte 12 ruble pentru o falce[4], iar venitul obţinut în urma prelucrării acestui lot abia de le mai ajunge pentru întreţinerea familiilor şi plata impozitelor; prin urmare, starea lor materială este destul de precară; din motivele invocate, roagă să li se permită să se strămute în regiunea Caucaz, unde vor locui cu fraţii lor şi cu alte rude care au emigrat acolo ceva timp înainte" [39]. Aşadar, acest demers denotă că până la acel moment din satul Mileşti au mai emigrat în Caucaz şi alte familii, cu ceva ani în urmă.

La 14 martie 1875, ţăranul Dănilă Pârov, din numele mai multor ţărani, cere şefului districtului Cernomorsk să fie acceptaţi să se strămute în această regiune, împreună cu încă 24 de familii de ţărani (în total, 86 de persoane), locuitori ai satelor moldoveneşti Lăpuşna, Cărpineni şi Şişcani, judeţul Chişinău, cu vârste destul de tinere, inclusiv copii minori [40]. Totodată, în adresare se subliniază că au primit toate actele necesare încă la 24 martie 1871 – permisiunea obştilor săteşti şi a administraţiei centrale, dar au fost împiedicaţi să emigreze, din cauza datoriilor faţă de moşierul local [41]. Însă, cererea ţăranilor nu a fost satisfăcută. La 30 martie 1875, şeful districtului Cernomorsk înştiinţează guvernatorul Basarabiei că terenul agricol rezervat anterior pentru 100 de familii de ţărani basarabeni, din cauza întârzierii sosirii acestora cu 4 ani în urmă, a fost repartizat altor persoane, dar confirmă că terenuri agricole libere, pentru noii-veniţi, sunt numai în zona montană, greu accesibilă, din care cauză cheamă delegaţii lor să se deplaseze acolo, pentru a lua cunoştinţă de terenurile agricole destinate lor [42]. Prin urmare, din această scrisoare aflăm că se preconiza emigrarea în perioada indicată a 100 de familii de ţărani din diverse judeţe ale Basarabiei.

Un demers asemănător a fost prezentat şi de la ţăranii din satele Topala şi Beştemac din judeţul Bender, datat cu 26 iunie 1875. În raportul ispravnicului judeţean, adresat guvernatorului Basarabiei, se menţionează că în urma deplasării în satele menţionate, la 27 iunie, s-a constatat că cel care îndeamnă ţăranii şi răzeşii să emigreze în Caucaz este ţăranul Ivan Reabâi din satul Beştemac. În raport se menţiona că Ivan Reabâi, cu 7 ani în urmă, a fost în Caucaz şi a încercat să se stabilească acolo fără permisiunea autorităţilor, din care cauză a şi fost întors înapoi şi întemniţat pentru 4 luni. Din discuţia purtată de funcţionari cu ţăranul Reabâi, ultimul a relatat că nu a instigat pe nimeni să emigreze în Caucaz, că locuieşte pe moşia Beştemac, în care a primit în folosinţă 11 desetine de pământ, că averea sa este compusă dintr-o casă, câţiva boi şi 7 oi, având la întreţinere soţia şi 4 copii. Din cauza insuficienţei de pământ agricol, Ivan Reabâi sublinia că doreşte să se strămute în Caucaz şi va depune cerere pentru aceasta numai în cazul în care va primi permisiunea obştii şi a autorităţilor.

---

[4] *Falce* – veche unitate de măsură a suprafeţelor, echivalând cu aproximativ 1½ hectar sau 3 pogoane. După alte surse, falcea este o unitate obişnuită de măsură moldovenească, folosită la măsurarea pământului. În Basarabia, 3 fălci constituiau 4 desetine domneşti [38].

Totodată, mici-burghezii din Chişinău, care locuiau în satul Topala – Gheorghe Postolachi, Tudor Niculescu, Tudor Baranov, Constantin Pleşca, Roman Pleşca, Ivan Mihailov Kamerzan, Tudor Lungu şi Tudose Gudumac – scriau că din cauza insuficienţei de pământ, după ce vor strânge recolta, vor depune demersurile necesare pentru a primi permisiunea autorităţilor locale de a emigra în Caucaz, invocând ca argument faptul că unii dintre ei anterior deja au fost în acele locuri şi au identificat pământuri libere pentru agricultură [43].

Într-o altă scrisoare, din 25 iulie 1875, adresată autorităţilor guberniale, semnată de Vasilie Grigorie Manică, din partea a 56 de familii de ţărani din satul Bălceana, judeţul Chişinău, se cere ca autorităţile să le permită să-şi vândă averea şi să emigreze în districtul Mării Negre [44]. O cerere similară de a emigra în ţinutul Novorosia sau Caucaz, districtul Cernomorsk, a parvenit, la 23 august 1875, din partea întregii obşti a ţăranilor din satul Bocani, plasa Corneşti, judeţul Iaşi, semnată de către Ion Procopciuc şi Vasile Bulancea. Drept motiv pentru emigrare este invocată insuficienţa de terenuri agricole şi fertilitatea proastă a solului aflat în proprietate [45]. Ca urmare, la 25 iulie 1876, şeful districtului Cernomorsk anunţă autorităţile guberniale din Basarabia că 64 de familii din satele Bocani şi Negureni, judeţul Chişinău, au obţinut permisiunea din partea autorităţilor să se strămute în districtul Cernomorsk, unde au şi primit teren agricol [46]. La 20 august 1876, un alt grup de ţărani din satul Ciolacu, judeţul Iaşi, a primit de la autorităţi permisiunea să emigreze în districtul Cernomorsk [47]. Existau cazuri când ţăranii ajunşi la noua destinaţie, din cauza condiţiilor proaste, se întorceau înapoi. Astfel, printr-o scrisoare din 30 septembrie 1876, şeful districtului Cernomorsk anunţă guvernatorul Basarabiei despre cererea din partea a 5 familii din satul Bocani şi a unei alteia, din satul Chişcăreni, judeţul Iaşi, să li se permită să se întoarcă la baştină, cerere ce a fost satisfăcută de autorităţi [48].

Într-o altă adresare, ţăranii Ivan Şoltoian, Eremia Şoltoian, Ştefan Şoltoian, Simion Maximciuc, Grigorie Râmbu, Pintilie Cojocari, Tudor Solomon, din satul Sărata-Galbenă, judeţul Bender, cer permisiunea ca să se strămute, împreună cu familiile lor, în Caucaz [49].

În perioada de referinţă atestăm un număr mare de cereri ale populaţiei din Basarabia de emigrare în regiunea Kuban. Astfel, în scrisoarea şefului regiunii Kuban, adresată *Administraţiei proprietăţilor statului din Basarabia,* se menţionează că în 1868 au sosit în Caucaz 33 de familii de ţărani din satul Ciuciuleni, judeţul Chişinău, iar în 1871 încă 10 familii de ţărani din acelaşi sat. Primii s-au stabilit cu traiul în regiunea situată între râurile Ghecepsin şi Kudako, iar ultimii – lângă râul Mahadâr [50].

La 2 februarie 1872, răzeşul Alexandru Bumbu, împreună cu familia sa (2 persoane de sex masculin şi 2 de sex feminin), din satul Căinari, judeţul Bender, a primit permisiunea să se strămute între râurile Ghecepsin şi Kudako, fiind împroprietăriţi cu câte 5 desetine de pământ pentru fiecare cap de familie şi supuşi, ca şi ceilalţi locuitori, să achite toate impozitele cuvenite, cerând să fie excluşi deja din lista obştii săteşti din Basarabia [51]. Şeful regiunii Kuban informa *Administraţia proprietăţilor statului din Basarabia* că la 27 mai 1872 au fost acceptate cererile răzeşilor Ivan Constantin Pisica, Ion Fiodor Pisica, Gheorghie Ivanov Dolghier, Manolache Sidorov, Ivan Morar, Simion Sava din judeţul Chişinău, plasa Văsieni, satul Bardar, iar din plasa Costeşti, satul Pojăreni a fost acceptată şi cererea lui Trofim Filip Coliţa, care, împreună cu familiile lor (11 persoane de sex masculin şi 15 persoane de sex feminin), urmau să se stabilească cu traiul, începând cu 1 ianuarie 1873, între râurile Kudako şi Ghecepsin, fiind împroprietăriţi, la fel, cu câte 5 desetine de pământ pentru fiecare cap de familie şi egalaţi în drepturi şi supuşi la plata impozitelor, de rând cu ceilalţi ţărani din gubernia Stavropol. Totodată, s-a cerut ca familiile date să fie excluse din lista obştilor săteşti din Basarabia [52].

Ulterior, administraţia regiunii Kuban aduce la cunoştinţa autorităţilor regionale din Basarabia că la 8, 15, 26 iunie şi 12 august 1872 au fost acceptate cererile răzeşilor din satele Costeşti, judeţul Chişinău (Nicolai Stepanov Miron cu familia, compusă din 5 persoane de sex masculin şi 2 de sex feminin) [53]; Hânceşti, plasa Hânceşti, judeţul Chişinău (5 familii) [54], Spărieţi, plasa Hânceşti, judeţul Chişinău (27 de familii) [55]; Dahnovici şi Ulmu, judeţul Chişinău; Ruseşti [56], plasa Văsieni, judeţul Chişinău; Olăneşti (Toma Stoian), plasa Palanca, judeţul Akkerman [57]. În perioada 1871-1873, alţi ţărani din judeţul Chişinău: din satul Buţeni (8 familii), plasa Costeşti, din satul Ruseşti (13 familii), plasa Văsieni, din satul Manoileşti (3 familii), plasa Văsieni, din satul Drăguşenii Noi (5 familii), din satul Cărpineni (30 de familii), din satul Chicera (2 familii), plasa Lăpuşna, din satul Ialoveni (2 familii), din satul Mileşti (2 familii), plasa Ialoveni, din satul Nimoreni (1 familie), din satul Vărzăreşti (3 familii), plasa Nisporeni [58], din satul Grozeşti (32 de familii), din satul Marinici (7 familii), plasa Zberoaia, au fost acceptaţi pentru strămutare în regiunea Kuban, stabilindu-le, de asemenea, câte 5 desetine de pământ pentru fiecare cap de familie [59]. Din aceste cereri putem observa că ţăranii care emigrau primeau numai 5 desetine de pământ la noua destinaţie. Prin urmare, în Basarabia aceştia deţineau cu mult mai puţin pământ, insuficient pentru întreţinerea familiilor şi achitarea impozitelor.

La 8 martie 1875, 23 de ţărani din satul Cărpineni, judeţul Chişinău (lista include numai bărbaţi; prin urmare, putem presupune că fiecare a emigrat împreună cu familia, respectiv numărul era cu mult mai mare) cereau permisiunea gubernatorului Basarabiei de a se stabili cu traiul în Caucaz, regiunea Kuban [60]. Ca urmare, la 9 aprilie 1875, şeful regiunii Kuban a expediat guvernatorului Basarabiei o adresare, prin care accepta strămutarea acestor ţărani, specificând că terenuri agricole libere sunt numai în zona montană, greu accesibilă şi cu fertilitate proastă. Din acest motiv, sunt greu de lucrat; totodată, clima nu este favorabilă. Se mai menţiona că toţi cei care au primit anterior acolo teren agricol peste un timp au plecat din acele locuri. Din acest motiv, solicită ca, înainte de emigrare, să vină delegaţi ai ţăranilor, să vadă terenurile agricole destinate emigranţilor, apoi să se decidă la emigrare [61].

Pe cursul superior al râului Psebe, unde anterior a staţionat regimentul cazacilor din Kuban, s-au aşezat, iniţial, ţărani din Basarabia, apoi, ulterior, soseau încontinuu ţărani şi foşti soldaţi din diverse regiuni ale Rusiei. Deja în adresarea din 22 decembrie 1877 a şefului regiunii Kuban către guvernatorul Basarabiei se menţiona că dacă la 12 august 1869 în regiune erau doar 16 familii, la 30 septembrie a aceluiaşi an – 56 de familii, apoi în anul 1874 numărul familiilor venite din diverse regiuni, atât ale Basarabiei, cât şi ale Rusiei, a ajuns la 119 familii [62]. Subliniem faptul că o parte dintre acestea au obţinut anterior permisiunea autorităţilor din Basarabia să se strămute în districtul Cernomorsk al Mării Negre, dar s-au aşezat în mod samavolnic pe cursul superior al râului Psebe. Încercările autorităţilor de a-i alunga pe ţăranii care au ocupat abuziv acest pământ au fost zadarnice. Ei nu se supuneau autorităţilor, nu doreau să achite impozitele şi alte dări către stat; cei apţi se eschivau şi de la serviciul militar, ducând un mod de viaţă dezordonat. Totodată, se menţionează că unii dintre ei au încercat să se întoarcă la baştină, dar, ţinând cont de faptul că au fost excluşi din obştile săteşti, atunci când au plecat, nu li s-a mai acceptat să se întoarcă înapoi. În astfel de condiţii, pentru soluţionarea problemei date, autorităţile locale au propus ca aceştia să fie repartizaţi în alte locurile libere din regiunea Kuban, eliberându-li-se pentru aceasta actele necesare. Acţiunea dată, după cum se sublinia în document, era în interesul statului, deoarece urma să se ţină o evidenţă a acestor persoane, impuse să achite impozitele de stat şi supuse serviciului militar. În vederea realizării acestui obiectiv, au fost întocmite liste ale persoanelor aşezate în regiunea Kuban. Listele au fost expediate autorităţilor din localităţile din care au emigrat ţăranii, pentru a fi verificaţi dacă nu au datorii faţă de obştile săteşti şi pentru a li se elibera noi permisiuni [63]. Astfel către anul 1879 în regiunea Kuban, pe cursul superior al râului Psebe, erau stabiliţi ţărani, răzeşi şi mic-burghezi din judeţele Basarabiei: Chişinău – 24 de familii (110 persoane) [64], la care se mai adaugă încă 3 familii de mic-burghezi (13 persoane) din oraşul Chişinău [65], Orhei – 14 (72 de persoane) [66], Bender – 5 (22 de persoane) [67], Akkerman – 19 (101 persoane) [68]. Numărul total al celor veniţi din Basarabia constituia 65 de familii (318 persoane). O parte dintre ţărani nu a primit permisiunea de a pleca, din cauza datoriilor. Spre exemplu, la 26 de familii din plasa Ialoveni, satele Ialoveni şi Mileşti, li s-a interzis eliberarea permisiunilor până la achitarea datoriilor faţă de obşte (443 de ruble) [69].

La data de 20 februarie 1880, *Administraţia proprietăţilor statului din Stavropol,* într-o adresare către guvernatorul Basarabiei, solicită acordarea permisiunii coloniştilor germani din satele Topliţa şi Arţiz, judeţul Akkerman (14 persoane), de a se stabili în aşezarea *Michelfeld,* localitate întemeiată de ei în judeţul Temriukovsk, regiunea Kuban, pe pământul acordat de autorităţi. *Administraţia proprietăţilor statului din Stavropol,* în adresarea sa către guvernatorul Basarabiei, menţiona că nu vede nicio piedică pentru emigrarea acestor persoane, că acestea au achitat, la începutul anului 1880, toate restanţele la impozit pentru anul 1879 [70]. Cereri similare de emigrare a coloniştilor germani din Basarabia în regiunea Stavropol au parvenit şi în anii 1883-1884 din coloniile Sarata și Tarutino [71].

Din acest document putem deduce că lipsa de pământ a apărut şi la coloniştii germani cărora li s-au acordat anterior loturi destul de mari de pământ şi mari privilegii din partea autorităţilor imperiale/guberniale. Aceasta se mai explică şi prin faptul că, începând cu anul 1874, când Basarabia devine o simplă gubernie rusească[5], aceştia şi-au pierdut privilegiile de altădată.

Menţionăm că şi un număr mare de ţărani şi răzeşi din judeţul Orhei şi-au manifestat dorinţa de a emigra în Caucaz. Despre aceasta ne relatează ispravnicul judeţului, în raportul său către guvernatorul Basarabiei din

[5] La 22 noiembrie 1873, ministrul de Interne înaintează în Senatul Guvernant raportul despre lichidarea Consiliului regional al Basarabiei şi transformarea regiunii în gubernie rusească, propunere susţinută de Consiliul de Stat al Rusiei şi aprobată la 7 decembrie 1873 de împăratul Alexandru al II-lea [72]

15 martie 1883. Cauzele invocate erau diverse: lipsurile pe care le suportau răzeşii, insuficienţa terenurilor agricole primite în proprietate etc. [73]. Totodată, după cum au constatat autorităţile, ţăranii stabiliţi anterior în Caucaz îi ademeneau pe aceştia să emigreze. Unul dintre ei era Vasile Gherman, din satul Sloboda-Horghineşti, stabilit în Caucaz şi întors după 3 ani, să-şi ia şi familia, care îi invita pe ţărani să se strămute în Caucaz. Ca urmare, această informaţie s-a răspândit în satele limitrofe. Ca rezultat, unele familii de răzeşi îşi vindeau, cât mai rapid, averea la un preţ mic, pentru a acumula banii necesari pentru strămutarea în Caucaz [74]. Unele date ne vorbesc despre numărul de familii care doreau să plece în Caucaz şi despre averea vândută: din satul Bravicea – 12 familii, din satul Răciula – 3, din satul Brăviceni – 3, din satul Mândra – 3, din satul Frumoasa – 5, din satele Sloboda şi Horghineşti – 15, din satul Onişcani – 5, din satul Dereneu – 1, din satul Bularda – 1, din satul Hirova – 3, din satul Ghermăneşti – 1, din satul Ciocâlteni – 1 [75], ceea ce constituia, în total, 53 de familii [76].

Ţăranii plecaţi în Caucaz care nu deţineau actele necesare acordate de autorităţile locale erau siliţi să se întoarcă în Basarabia pentru a obţine permisiunile necesare. Astfel, ţăranii Manoilă Fărâmă şi Vasile Mereuţă din satul Ţibirica, judeţul Orhei, s-au întors din regiunea Suhumi, unde au emigrat fără acte, pentru a obţine permisiunile necesare din partea obştii săteşti şi a autorităţilor centrale [77].

În data de 19 martie 1883, 94 de familii din diverse judeţe ale Basarabiei, care se porniseră spre Caucaz, neavând actele necesare, au fost reţinute de autorităţi la Chişinău [78]. Poliţmaistrul oraşului Chişinău raporta la 25 martie 1883 că din judeţele Soroca, Iaşi şi Orhei au sosit, cu trenul, 42 de familii care au fost expediate în Caucaz, însoţite de un funcţionar al poliţiei, alte 14 familii urmau să fie expediate mai târziu, iar 11 familii au fost reţinute la Chişinău, deoarece nu deţineau toate actele necesare [79]. Dumitru Stratu şi Andrei Căldare, care reprezentau 18 familii din satul Bravicea şi care anterior au încercat să emigreze în mod ilegal în Caucaz şi fuseseră întoarse înapoi, au cerut şi au primit la 2 aprilie 1883 permisiunea autorităţilor centrale să se deplaseze în Caucaz, pentru a identifica teren agricol, unde mai apoi urmau să se strămute [80]. Într-o telegramă adresată guvernatorului Basarabiei se menţiona că 82 de familii care se îndreptau spre oraşul caucazian Suhumi au avut aceeaşi soartă – au fost reţinute şi trimise înapoi în Basarabia [81]. După cum observăm, autorităţile ţariste se străduiau să împiedice emigrările neautorizate de administraţia regională şi de cea gubernială. Totodată, se cerea ca, înainte de a porni la drum, cei care vor să emigreze să deţină toate actele necesare, permisiunile autorităţilor centrale şi locale ale Basarabiei, precum şi acceptul autorităţilor din localităţile în care doreau să se stabilească.

La 1 februarie anul 1885, prin adresarea către gubernatorul Basarabiei, răzeşii Sebastian Tudor Ştirbu şi Luca Simion Cebotarenco, din satul Ciocâlteni, judeţul Orhei, delegaţi ai 21 de familii, roagă ca, din cauza insuficienţei de pământ agricol, din care motiv nu-şi pot întreţine familiile, să li se acorde permisiunea de a emigra în Caucaz, Novorosia, solicitând să fie incluşi în categoria mic-burghezilor [82]. Ei au primit acordul şefului districtului Cernomorsk (Mării Negre) ca până la finele anului să se stabilească cu traiul în această regiune, cu condiţia că vor achita toate datoriile acumulate pe numele lor în Basarabia, lista datornicilor fiind anexată [83]. Totodată, printr-o altă scrisoare, aceştia rugau să fie anunţaţi dacă vor fi înscrişi în rândurile mic-burghezilor din Novorosiisk, fără a primi vreo indemnizaţie din partea vistieriei statului şi fără a li se repartiza teren agricol gratis [84].

Cereri de emigrare în districtul Cernomorsk, în care erau invocate motive similare, au depus, la 1 martie 1885, răzeşii Ivan Vasilie Grec, reprezentant a 33 de familii din satul Chiştelniţa, şi Andrei Laşco, din partea a 11 familii din satul Scorţeni, judeţul Orhei. Totodată, aceştia cereau să fie înscrişi în categoria mic-burghezilor din Novorosiisk, cerere satisfăcută de autorităţi, cu condiţia achitării unei taxe de 10 ruble de fiecare familie, pentru a fi înregistraţi în registru. Ca şi ceilalţi mic-burghezi locali, ei au fost informaţi că nu se vor bucura de niciun privilegiu din partea statului şi că nu vor fi înzestraţi cu teren agricol gratis, se mai specifică în document [85]. Cereri pentru strămutare în regiunea Kuban au mai depus şi ţărani din satele Ţareuca şi Ţahnăuţi, plasa Rezina, judeţul Orhei [86].

Din raportul ispravnicului judeţului Orhei către gubernatorul Basarabiei aflăm că la 14 februarie 1885 ţăranii din satul Beeşti, judeţul Orhei, Ion Nicolaev, Dumitru Todiţa şi Vasile Gacina, reprezentând 30 de familii, au depus cerere pentru a li se permite emigrarea în localitatea Dikii Hutor, gubernia Herson, unde, în 1876, au mai emigrat 13 familii de ţărani din acest sat. Din spusele ţăranilor stabiliţi anterior, acolo există mult pământ liber, la un preţ de 2 ruble desetina [87].

Numărul mare de cereri pentru emigrare, depuse în special de răzeşi, în afară de cauzele expuse mai sus, se mai explică şi prin consecinţele Regulamentului din 4 februarie 1875 [88].

Concluzii

După anexarea în 1812 a Basarabiei la Rusia, o parte a populaţiei a fost forţată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării ţăranilor liberi în ţărani iobagi. Situaţia economică a ţăranilor s-a înrăutăţit şi mai mult odată cu implementarea politicii de colonizare şi de deznaţionalizare, pe parcursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, cu populaţie alogenă (ruşi, ucraineni, bulgari, găgăuzi, germani, elveţieni, evrei etc.), care a beneficiat de anumite privilegii din partea autorităţilor imperiale.

Cauza principală a emigraţiei populaţiei din Basarabia, în anii '40-'80 ai secolului al XIX-lea, urmează a fi identificată în procesele demografice care s-au produs în provincie în prima jumătate a secolului, în politica de colonizare şi de deznaţionalizare promovată de administraţia colonială rusă, în consecinţele reformei agrare din 1868, care a înrăutăţit situaţia populaţiei din mediul rural şi cel urban.

Primele manifestări ale emigraţiei populaţiei din Basarabia s-au remarcat încă în anii '40 ai secolului XIX, atunci când sunt atestate primele cereri ale ţăranilor din regiune de a emigra în Crimeea şi Caucaz. Asemenea cereri au urmat să parvină în anii 1860 şi 1861 de la ţăranii din judeţele Hotin, Bălţi şi Chişinău.

După aplicarea în Basarabia a reformei agrare din 14 iulie 1868, procesul de emigrare se intensifică. Majoritatea ţăranilor au rămas decepţionaţi de modul în care a fost pusă în aplicare reforma agrară. Astfel, în perioada 1868-1885 se înregistrează un număr mare de cereri ale ţăranilor din judeţele Akkerman, Chişinău, Bender, Orhei şi Soroca de a emigra în Caucaz, Crimeea şi în nordul Mării Negre.

Analiza documentelor de arhivă ne permite să constatăm că, din cauza insuficienţei de pământ, ţăranii acceptau să emigreze chiar şi pentru 5 desetine de pământ. În procesul de emigrare au fost implicate majoritatea categoriilor sociale din mediul rural şi urban: ţărani răzeşi, ţărani de stat, mic-burghezi şi colonişti.

Alegerea Crimeii, Caucazului şi a nordului Mării Negre, în calitate de destinaţie de emigrare a populaţiei din Basarabia, nu era întâmplătoare. După Războiul Crimeii, autorităţile ţariste au iniţiat o campanie de populare a acestor regiuni cu populaţie alogenă din Imperiu şi din alte state, în detrimentul etniilor băştinaşe. Prin urmare, Basarabia era inclusă şi ea în acest circuit, împreună cu celelalte gubernii.

Autorităţile imperiale, practic, nu puneau piedici în vederea acordării permisiunii pentru emigrarea populaţiei. Condiţia principală era să se respecte circularele şi regulamentele emise, conform cărora era permisă emigrarea.

Referinţe:

1. A consulta, în acest sens: POŞTARENCU, D. Exodul populaţiei peste Prut după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus. În: *Revista de istorie a Moldovei* (Chişinău), 2003, nr.1-2, p.93-99; TOMULEŢ, V. Exodul populaţiei din Basarabia în Moldova de peste Prut (anii 1812-1828). În: *Revista de Istorie a Moldovei* (Chişinău), 2012, nr.2, p.55-78.
2. ЗЕЛЕНЧУК, В. *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы).* Кишинев, 1979, p.114-115.
3. БАТЮШКОВ, П. *Бессарабия. Историческое описание.* СПб., 1892, с.15-161; КРУШЕВАН, П. *Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный справочник.* Москва, 1903, с.41-47; ЛАШКОВ, Н. *Бессарабия – к столетию присоединения к России.* 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края. Кишинев, 1912, с.2-63.
4. *Istoria RSS Moldoveneşti din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. Chişinău, 1984, p.208-235; АНЦУПОВ, И. *Государственная деревня Бессарабии* (1812-1870). Кишинев, 1966, passim; ГРОСУЛ, Я. Крестьянская реформа 1868 г. и ее особенности. В: *Ученные Записки Кишиневского государственного университета*, том II, 1949, с.79-115; ГРОСУЛ, Я., БУДАК, И. *Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии*. Кишинев, 1956, с.330-350; ГРОСУЛ, Я., БУДАК, И. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии* (1861-1905). Кишинев, 1972, с.92-96; ЗЕЛЕНЧУК, В. *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.* (*Этнические и социально-демографические процессы*). Кишинев, 1979, с.121; МУНТЕАН, М. Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. В: *Ученые записки Кишиневского ун-та*. Кишинев, 1971, т.117 (Ист.), с.3-385.
5. CIUBOTARU, N. Fenomenul migraţiei ţăranilor basarabeni în regiunile îndepărtate ale Rusiei în secolul XIX – încep. secolului XX. În: *Probleme ale ştiinţelor socio-umane şi modernizării învăţământului*. Vol.3. Chişinău, 2012, p.58-64; JARCUŢCHI, I. Unele considerente privind migrarea ţăranilor din judeţul Tiraspol în Siberia la finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. În: *Revista de Istorie a Moldovei* (Chişinău), 2005, nr.4. p.96-109; POŞTARENCU, D. Mişcarea natural a populaţiei basarabene în perioada ţaristă. În: *Revista de Istorie a Moldovei* (Chişinău), 2013, nr.4, p.7-34; POŞTARENCU, D. *Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei*, I. Chişinău, 2005; POŞTARENCU, D. *Contribuţii la istoria modernă a Basarabiei*, II. Chişinău, 2009; SCUTELNIC, V. Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începu-

tul secolului al XX-lea). În: *Destin Românesc* (Chişinău), 2007, nr.3-4, p.115-132; TOMULEŢ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918)* (*Instituţii, regulamente, termeni*). Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2014, passim.
6. ANRM F.2, inv.1, d.1860, f.1.
7. *Ibidem*, f.3-6.
8. *Ibidem*, d.1841, f.1-24.
9. *Ibidem*, d.1840, f.1-7.
10. TOMULEŢ, V. *Ţinutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea*. Chişinău, 2018, p.69.
11. ANRM, F.2, inv.1, d.5096, f 1-3, 4-5; SCUTELNIC, V. Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea). În: *Destin Românesc* (Chişinău), 2007, nr.3-4, p.118.
12. ANRM, F.2, inv.1, d.5096, f.6-9.
13. ANRM, F.2, inv.1, d.5303, f.3-4, f.7-7 verso; SUTELNIC, V. *Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), p.118.
14. ANRM, F.2, inv.1, d.5476, f.1-3 verso.
15. EMILCIUC, A. Restricţionarea administrativă a activităţilor comerciale din Basarabia în perioadele de război şi epidemii (1806-1856). În: *Studia Universitatis Moldaviae* (Chişinău). Seria „*Ştiinţe umanistice*", 2019, nr.4(124), p.166.
16. TOMULEŢ, V. *Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale*. Ediţia a II-a. Chişinău, 2015, p.308.
17. EMILCIUC, A. *Restricţionarea administrativă a activităţilor comerciale din Basarabia în perioadele de război şi epidemii* (1806-1856), p.166.
18. POŞTARENCU, D. Mişcarea naturală a populaţiei basarabene în perioada ţaristă. În: *Revista de Istorie a Moldovei* (Chişinău), 2013, nr.4, p.15-16.
19. *Ibidem*, p.17.
20. *Ibidem*, p.16.
21. *Ibidem*, p.17.
22. *Ibidem*, p.18.
23. *Ibidem*, p.19.
24. ANRM, F.2, inv.1, d.7142, f.5, f.6-7, f.9-10.
25. *История Молдавии*. Документы и материалы. Том 4: Положение крестьян и общественное движение в Бессарабии (1861-1895 годы) / Сост.: І.Г. Будак; Под ред.: Я.Г. Гросула (отв. ред.) и др. Кишинев, 1964, с.17.
26. ANRM, F.2, inv.1, d.7142, f.14-15.
27. *История Молдавии*. Документы и материалы. Том 4: Положение крестьян и общественное движение в Бессарабии (1861-1895 годы), с.18-20.
28. *Ibidem*, p.20.
29. MORARU, A. *Istoria Basarabiei şi Transnistriei* (1812-1993). Chişinău, 1995, p.51.
30. *История Молдавии*. Документы и материалы. Том 4: Положение крестьян и общественное движение в Бессарабии (1861-1895 годы), с.21-27.
31. *Ibidem*, p.37-38; ANRM, F.2, inv.1, d.7142, f.287-291, f.308-310.
32. *Ibidem*, f.296.
33. ЗЕЙНАЛОВА, С. Формирование европейских этнических общин на Кавказе (XIX – первая половина XX вв.), Баку, 2010, с.33-134. http://elibrary.bsu.az/yenii/ebookspdf/ formirovaniya. pdf (Accesat: 10.02.2020)
34. ANRM, F.2, inv.1, d.8148, f.9-12.
35. *Ibidem*, d.8388. f.22-22 verso.
36. *Ibidem*, d.8148, f.1-1verso, 11; SCUTELNIC, V. *Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), p.119.
37. ANRM, F.2, inv.1, d.8148, f.9-10 verso, 13-16.
38. TOMULEŢ, V. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni*). Ediţia a III-a, revăzută şi adăugită. Iaşi, 2014, p.304.
39. ANRM, F.8, inv.1, d.496, f.1-3; SCUTELNIC, V. *Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), p.119.
40. ANRM, F.2, inv.1, d.8332, f.1 verso-3 verso; SCUTELNIC, V. *Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), p.119.
41. ANRM, F.2, inv.1, d.8332, f.5-5 verso.
42. *Ibidem*, f.6-6 verso, f.7.
43. *Ibidem*, d.8333, f.1-3 verso.
44. *Ibidem*, d.937, f.1-2.
45. ANRM F.8, inv.1. d.959, inv.1, f.1-10.

46. ARNM, F.2, inv.1, d.8388, f.19-21.
47. *Ibidem*, f.24.
48. *Ibidem*, f.26-27.
49. ANRM, F.8, inv.1, d.960, f.1-5.
50. *Ibidem*, d.533, f.3, 88; SCUTELNIC, V. *Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), p.120.
51. ANRM, F.8, inv.1, d.533, f.5, 5 verso, 8.
52. *Ibidem*, p.f.6, 6 verso, 88.
53. *Ibidem*, f.10-10 verso.
54. *Ibidem*, f.11, 78.
55. *Ibidem*, f.12-19, 35, 63, 71.
56. *Ibidem*, f.81-83.
57. *Ibidem*, f.88, 90.
58. *Ibidem*, f.89.
59. *Ibidem*, f.103.
60. ANRM, F.2, inv.1, d.8334, f.1- 2 verso.
61. *Ibidem*, f.4-5 verso.
62. ANRM, F.8, inv.1, d.1116, f.1.
63. *Ibidem*, f.1-2.
64. *Ibidem*, f.51-53, 60, 65.
65. *Ibidem*, f.102-103.
66. *Ibidem*, f.81-82.
67. *Ibidem*, f.37.
68. *Ibidem*, f.3-14.
69. *Ibidem*, f.67.
70. *Ibidem*, d.1432, f.1, 5, 12.
71. *Ibidem*, d.1782, f.1-7, 18, 19.
72. ПОЛНОЕ Собрание Законов Российской Империи. Собр. II, том XLVIII, 1873, отд. второе, №52721, СПб., 1876, с.370.
73. ANRM, F.2, inv.1, d. 8633, f.13, 15-16, 28; SCUTELNIC, V. *Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), p.121.
74. ANRM, F.2, inv1, d.8633, f.26-27 verso.
75. *Ibidem*, f.13, 15-16, 28.
76. SCUTELNIC, V. *Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), p.121.
77. ANRM, F.2, inv1, d.8633, f.18-18 verso.
78. *Ibidem*, f.21.
79. *Ibidem*, f.45.
80. *Ibidem*, f.65-65 verso.
81. *Ibidem*, f.69; SCUTELNIC, V. *Migraţiunea ţăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia şi Extremul Orient* (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea), p.121.
82. ANRM, F.2, inv.1, d.8662, f.1-3, f.18-27, f.34v-36.
83. *Ibidem*, f.8, 14-15.
84. *Ibidem*, f.11-11 verso.
85. *Ibidem*, f.16-16 verso.
86. *Ibidem*, f.44-48.
87. *Ibidem*, f.51-52.
88. Despre rezultatele împroprietăririi diferitor categorii de ţărani, a se vedea: ГРОСУЛ, Я., БУДАК, И. *Крестьянская реформа 60-70-х годов XIX века в Бессарабии*. Кишинев, 1956, с.37-104; SCUTELNIC, V. Regulamentul despre relaţiile agrare ale ţăranilor regiunii Basarabia. În: *Revista de istorie a Moldovei* (Chişinău), 2007, nr.1, p.60-78.

Date despre autor:
Viorel BOLDUMA, doctorand, Şcoala doctorală *Istorie, Arheologie şi Filosofie,* Universitatea de Stat din Moldova, lector universitar, Universitatea Prdagogică de Stat „Ion Creangă” din Chişinău.
E-mail: bviorel@yandex.ru
ORCID: 0000-0003-2111-3701

Prezentat la 11.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.153-160

CZU: 94-054.73(=1.478:498)"1940/1941" DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985028

ASPECTE PRIVITOARE LA REFUGIAȚII BASARABENI ÎN JUDEȚUL FĂGĂRAȘ, PÂNĂ LA INTRAREA ROMÂNIEI ÎN RĂZBOI (21 IUNIE 1941)

Constantin BĂJENARU

Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat" (România)

Evoluția evenimentelor anilor 1939 și 1940 a surprins România, la nivel european, într-o situație critică, prin prisma faptului că Germania se afla în plină expansiune teritorială în detrimentul aliaților tradiționali ai țării noastre, fiind nevoită să intre curând în sfera de interese ale germanilor. În aceste împrejurări, România a fost confruntată rapid cu revendicări teritoriale importante, venite, pe de o parte, dinspre Rusia Sovietică, iar, pe de alta, dinspre Ungaria și Bulgaria, care erau aliate ale Germaniei naziste. Având în vedere problematica cercetării noastre, ne vom concentra atenția exclusiv asupra urmărilor primeia dintre revendicările teritoriale în privința populației.

Astfel, la 26 iunie 1940, URSS dădea un ultimatum țării noastre pentru cedarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, act în forță pe care România a fost obligată să-l accepte, în situația dată neavând niciun sprijin extern. Drept consecință, două zile mai târziu, la 28 iunie, a început evacuarea populației românești din aceste două provincii. Așa a început calvarul românilor basarabeni și bucovineni, dar care au găsit totuși alinare în zonele în care au reușit să se așeze provizoriu.

Pe de altă parte, statul român a fost nevoit să ia o serie de măsuri necesare reorganizării în noi locații a instituțiilor evacuate, precum și pentru rezolvarea multiplelor probleme sociale, economice, culturale, juridice și de altă natură ale populației evacuate. O parte dintre refugiații din Basarabia a primit găzduire pe teritoriul județului Făgăraș, numărul acestora ridicându-se, conform cercetărilor noastre preliminare (în perioada 1940-1945), undeva între 1.500 și 2.000 de refugiați. Conform titlului lucrării, ne vom îndrepta atenția asupra unora dintre aspectele ridicate de problematica unui fenomen social de o atât de mare importanță și pe alocuri marcat de tragism, la nivelul uneia dintre jurisdicțiile administrative ale României de atunci.

Cuvinte-cheie: *refugiați basarabeni, aspecte, județul Făgăraș, 1940-1941, cedări teritoriale, economic, social, statul român.*

ASPECTS REGARDING THE BASARABIAN REFUGEES IN FAGARAS COUNTY, BEFORE THE ENTRANCE OF ROMANIA IN THE WAR (21 JUNE 1941)

The evolution of the events between 1939 and 1940 found Romania, at the European level, in a critical situation because of the fact that Germany was in a period of full territorial expansion to the detriment of the traditional allies of our country, Romania being forced to enter the German's sphere of interest. In these circumstances, Romania was confronted rapidly with important territorial claims, on the one hand coming from the Soviet Russia, and on the other hand coming from Hungary and Bulgaria which were allies of the Nazi Germany. Considering the subject of our research, we will focus exclusively on the first territorial claim.

Thereby, on 26th of June 1940, USSR gave an ultimatum to our country for the concession of Bessarabia and northern Bucovina, act which Romania was forced to accept, in the given situation it lacking an external support. As a consequence, twoo days later, on 28th of June the eviction of the Romanian population in these 2 provinces began. So began the ordeal of the Romanians from Bessarabia and Bucovina, which however found relief in the areas where they succeeded to provisionally settle.

On the other hand, the Romanian State was constrained to take a series of measures necessary to the reorganization at the new locations of the evicted institutions, as well as for solving multiple social, economic, cultural, juridical and other various issues of the evicted population. A part of the refugees from Bessarabia were accommodated on the territory of the Făgăraș county, their number rising, according to our preliminary research, somewhere between 1.500 and 2.000 refugees. According to the title of the paper, we will focus our attention on some of the aspects raised by the issues of a highly important social phenomenon and here and there marked by dramatism, at the level of one of the Romanian administrative jurisdictions from that period.

Keywords: *Bessarabian refugees, aspects, Fagaras County, 1940-1941, territorial claims, Soviet Russia, measures, social, economic, Romania.*

„Vom pricepe, măcar acum, că adevărata valoare și adevărata realitate o constituie nu granițele politice, ci națiunea vie, puterea, sănătatea și conștiința ei. Granițele sunt țărmuri de râu, mai mult ori mai puțin artificiale, pe care însă apa mereu curgătoare le sapă, le lărgește, le mută după trebuințele și mărimea ei. De acum înainte, prin urmare, grija noastră supremă, mai mare chiar decât gândul reîntregirii hotarelor sfărâmate, trebuie să fie nația românească de pretutindeni. Oriunde se găsesc frați de ai noștri, acolo suntem acasă. Pe toți trebuie să-i cuprindem în egală solicitudine, pe toți să-i sprijinim în măsura nevoilor lor. În toți să aprindem conștiința clară a aparținerii la unica și marea familie românească".

(În: *Cultura Creștină* (Blaj), 1940, nr.7-9, p.516)

Introducere

Evoluția evenimentelor politico-diplomatice și militare din anii 1939-1940 a surprins România într-o situație critică, îndeosebi în condițiile în care Germania nazistă se afla în plină expansiune teritorială în detrimentul aliaților tradiționali ai statului român. Ca urmare a acestei situații, pentru poporul român anul 1940 a constituit momentul cel mai dramatic al istoriei sale contemporane, rând pe rând fiindu-i smulse părți din trup și răpite de la țară prin forța armelor și anexiune. Mai întâi, în urma ultimatumului sovietic din 26 iunie, Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța au fost anexate de către Uniunea Sovietică, armata română fiind silită să evacueze rapid aceste teritorii strămoșești. Deși URSS ceruse cedarea întregii Bucovine, Germania a convins-o să-și limiteze revendicarea la nordul acesteia, „lăsând partea de sud în mâinile României" [1, p.68]. La 28 iunie, Guvernul român transmitea prin Gheorghe Davidescu, ambasador la Moscova, răspunsul său oficial: „Guvernul român, pentru a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forță și deschiderea ostilităților (...), se vede silit să primească condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic" [2, p.279]. Prin cedarea fără opunere a acestor teritorii, România pierdea o suprafață de 50.762 km^2, cu o populație de 3.915.000 de locuitori [3, p.93].

Referindu-se la acest episod și exprimând indignarea și revolta tuturor românilor, Nicolae Iorga releva: „Printr-o nedreptate fără pereche i s-a luat țării noastre toată Moldova de peste Prut, unele sate bucovinene curat românești și un colț din județul Dorohoi. La această sărăcie a noastră, cu atâta greutate întregită, s-a lăcomit Rusia cea nesfârșit de mare, întinsă până în adâncurile Asiei. Încă o dată lăcomia celui dăruit cu de toate s-a aruncat la puținul avut al celui care a primit un colț de pământ pe care l-a apărat în trecut cu unghiile și cu dinții. E păcat de atâta lume românească din nou căzută pradă străinului dușman (...). Dar orice dreptate învie și orice muncă cere răsplata. Și noi ne așteptăm iarăși ceasul, curând sau mai târziu" [4, p.1].

A urmat Ardealul de Nord, cedat către Ungaria horthystă prin Dictatul de la Viena din 30 august 1940, însumând o suprafață de 43.500 km^2, cu o populație estimată atunci la puțin peste 2.600.000 de locuitori.

În final, Cadrilaterul, cedat către Bulgaria prin Tratatul de la Craiova, din 7 septembrie același an; în acest caz România pierdea două județe (însumând 7.695 km^2) și peste 100.000 de români, care au fost nevoiți să se refugieze, în locul lor venind 60.000 de bulgari.

În urma acestor pierderi teritoriale, la 5 septembrie 1940 a fost numit la președinția Consiliului de Miniștri generalul Ion Antonescu, fiind însărcinat cu formarea unui nou guvern. În aceeași zi, prin decrete regale era suspendată Constituția din 1938, erau dizolvate corpurile legiuitoare și lui Ion Antonescu i se acordau puteri depline în conducerea statului. O altă consecință a situației existente a constituit-o abdicarea forțată a regelui Carol al II-lea și succedarea la tron a regelui Mihai I, însă puterea deplină rămânând tot în mâinile generalului.

Noul guvern a fost nevoit să ia o serie întreagă de decizii în privința reorganizării în alte locații a instituțiilor evacuate din teritoriile cedate, în primul rând a celor judecătorești (tribunale și judecătorii), coroborat cu strămutarea personalului și a arhivelor. De asemenea, la nivel administrativ o problemă extrem de serioasă și inerentă a constituit-o rezolvarea complexului de probleme – economice, sociale, juridice, culturale și de altă natură – ale populației refugiate. Prin urmare, au fost create instituții specializate pentru rezolvarea acestora: Comisariatul Refugiaților din Basarabia și Bucovina de Nord și Comisariatul General al Refugiaților din Ardealul de Nord; ulterior, la 18 martie 1941, cele două au fost contopite în Comisariatul General al Refugiaților [5, p.1349].

În aceeași zi în care Guvernul României a decis să cedeze pretențiilor sovieticilor, forțele Armatei Roșii au ocupat orașele Chișinău, Cetatea Albă și Cernăuți, în timp ce autoritățile comuniste au început arestările în masă ale funcționarilor administrației românești; de asemenea, în cursul retragerii din zilele următoare, mulți militari români au fost dezarmați și reținuți de către sovietici.

Tăvălugul sovietic i-a silit și pe numeroși cetățeni ai celor două provincii să se refugieze în România de după raptul săvârșit de URSS. Îndeosebi în primele zile, căci ulterior posibilitățile le-au fost aproape anulate,

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.153-160*

încă din 3 iulie 1940 autoritățile sovietice închizând toate punctele de trecere a noii frontiere. Din ansamblul problematicii refugiaților basarabeni, în special din perioada 1940-1945, în județul Făgăraș, am ales să analizăm, pe baza documentelor avute la dispoziție, prima perioadă a fenomenului – „primul val" cum mai este uneori denumit în istoriografie –, cea de până la intrarea României în război, la 21 iunie 1941. De altfel, valul principal de migrație din perioada enunțată a fost concentrat în perioada 28 iunie-3 iulie 1940, ulterior venind în România mult mai puțini refugiați, fie trecând clandestin granița, fie având acordul sovieticilor.

Numărul total al refugiaților din anul 1940 a fost evaluat diferit de către cei care au fost implicați în evenimentele de atunci ori care s-au ocupat ulterior de cercetarea problemei, limitele încadrându-se undeva între 30.000 și 300.000 de persoane, ultima cifră fiind declarată de Ion Antonescu. Personal, consider că cifra cea mai apropiată de realitate este aceea avansată de istoricul George Ciorănescu, de aproximativ 50.000 de persoane [6, p.198].

Imediat după ocuparea Basarabiei și a Bucovinei de Nord, regimul sovietic de la Moscova a dezlănțuit teroarea, folosind ca mijloace de intimidare maltratările și deportările, și având ca scop înfricoșarea populației și zdrobirea oricăror încercări de rezistență. Consecința anexării teritoriilor românești și a acestei terori a constituit-o exodul de populație, reprezentat de zeci de mii de refugiați din cele două provincii – intelectuali și țărani deopotrivă, funcționari, polițiști, juriști etc. –, „mulți dintre ei plecând de la serviciu direct la gară" [7, p.124].

Abia la începutul lunii septembrie 1940, Prefectura județului Făgăraș primea o adresă de la „Serviciul pentru reglementarea trecerii în țară a locuitorilor din Basarabia și Bucovina", din cadrul Ministerului de Interne, prin care i se aducea la cunoștință că Marele Stat Major, prin generalul Aldea, delegatul României în Comisiunea Mixtă Româno-Rusă de la Odesa, solicită a se lua declarații de la cei refugiați din provinciile amintite, în care să relateze „asupra tratamentului ce au avut de suferit cât au stat în acele teritorii, dacă li s-a permis să ia bagaje, cantitatea în kilograme, dacă li s-au reținut bani, bijuterii sau alte obiecte și dacă li s-au dat chitanțe de sumele luate". De asemenea, se solicita ca prefecturile să întocmească tabele cu cei aflați în situația din urmă, precizând sumele de bani, și să trimită tabelele în copie la minister [8, f.46].

Câteva zile mai târziu, la 17 septembrie 1940, prefectul județului, colonelul Mihail Papadopol, raporta Serviciului pentru reglementare că pe raza județului Făgăraș nu existau persoane refugiate aflate în situația specificată [8, f.51].

Printre documentele avute la dispoziție se regăsesc și câteva (ce-i drept, puține) declarații-cereri sau declarații simple ale refugiaților basarabeni, asupra cărora ne vom referi în rândurile ce urmează. Una dintre ele, întocmită în 25 august 1940, are doi semnatari – Ioan I. Rusu și Anatolie A. Gudevici –, refugiați încă din primele zile la Iași. Aceștia veniseră cu două perechi de cai și o căruță, pe care, neavând posibilități de întreținere și necunoscând destinația finală, au fost nevoiți să-i predea, pe bază de procese-verbale, astfel: primul, I.I. Rusu – Camerei Agricole a județului Iași, iar celălalt – arendașului moșiei prințului Sturdza din satul Coada Stâncii.

Stabilindu-se în cele din urmă în Arpașu de Jos, județul Făgăraș, dar neavând în continuare surse de venit pentru a se întreține, în afara alocațiilor zilnice acordate de statul român, solicitau prefectului să le înlesnească recuperarea cailor și a căruței, cu care se puteau ajuta pentru a avea o situație materială mai bună prin „diferite cărăușii și transporturi de pasageri și mărfuri". Doreau să primească gratuitate pe CFR, pentru un vagon cu care să-și transporte de la Iași caii și atelajul [8, f.52].

Într-o altă declarație-cerere, purtând aceeași dată, Alexandru Alexandrovki, în vârstă de 61 de ani și fost locotenent-colonel în armata rusă în timpul Primului Război Mondial, informa prefectul din Făgăraș că se refugiase din Basarabia la Iași „fără niciun mijloc de existență". Ulterior a fost repartizat în județul Bacău, unde a primit zilnic suma de 50 de lei din fondul special al Prefecturii de acolo, pentru ca în cele din urmă să i se acorde domiciliu în satul Nou Român-Făgăraș. Având aceeași stare materială ca la începutul refugiului, solicita prefectului să-i acorde același ajutor financiar pe care îl avusese la domiciliul anterior. Se simțea totuși jenat de situația de a se întreține doar din ajutorul statului român, transmițând că este „capabil de muncă" și dorește, pe cât era de posibil, să fie aplicat într-un serviciu, „fie la stat, fie particular, unde cu siguranță îmi voi face datoria" [8, f.53].

Alt document relevă un caz și mai special prin prisma grelei situații sociale. Este vorba despre învățătorul Mihail Covaliu, originar din Chișinău și stabilit în satul Rucăr din județul Făgăraș. Spre a fi cât mai elocvent tragismul situației în vremurile de atunci, redăm în mare parte documentul său: „Sunt aci într-o situație foarte grea, sunt lipsit de mijloace. Eu până voi primi numirea în învățământ și voi avea salariu, nici nu știu cum să

trăiesc. Eu am fost un timp fără serviciu pe caz de boală și acu n-am salariu, așa că vă rog din suflet să-mi dați un ajutor bănesc până voi fi aranjat cu serviciul. După ce voi primi numirea nu voi supăra, căci atunci voi avea salariul meu.

Totodată vă rog să fie trecuți cu ajutor și copiii mei, care astăzi sunt la Iași, dar trebuie să vină la mine, căci trebuie să-i dau la liceu. După toate, sunt și bolnav. Vă rog și de niște lucruri de iarnă, căci n-am adus nimic cu mine.

Respectuos rog Bunătatea D[umneavoa]stră să mă ajute acum la așa greu. Am lăsat la Chișinău avere multă, dar n-am putut sta de dușmanii de ruși. A trebuit să vin aci la frații mei" [8, f.54-55].

Un alt caz: Evdochia Donea Zemlinschi, agricultoare refugiată la Rodbav din satul Cornești, jud. Lăpușna, în 28 iunie 1940, a lăsat în urmă: 1 ha pământ arabil, evaluat la 30.000 lei și haine în valoare de 5.000 lei [9, f.7].

Situații parțiale cu numărul refugiaților

Un raport al Legiunii de Jandarmi Rurali Făgăraș, din 15 iulie 1940, indica prezența în teritoriul de competență a unui număr de nouă refugiați din Basarabia și Bucovina, printre aceștia aflându-se doi funcționari de stat, un militar pensionar și șase femei și copii [10, f.44].

Un document datat 25 septembrie 1940 indică faptul că în localitatea Beclean se aflau trei refugiați (familia Ioan Grama, notar comunal – soț, soție, fiu), iar în satul Luța două (Maria Isopescu și fiul de patru ani) [10, f.n.].

Din 16 octombrie 1940 ne parvine un tablou detaliat întocmit de pretorul Plasei Arpaș. În total erau refugiați și domiciliați în această plasă 35 de persoane, provenind atât din Basarabia și Bucovina de Nord, cât și din Ardealul de Nord și Cadrilater. Printre aceștia, descoperim faptul că șapte erau refugiați basarabeni și trei bucovineni, cu vârste cuprinse între 28 și 59 de ani. Dintre basarabeni, câte doi proveneau din Bădiceni și Gura Camenca[1], județul Soroca, unul din Bălți și altul din Copeni (?), județul Cahul, iar ultimul era originar din Cetatea Albă. Ca profesii figurează ca agricultori, foști ofițeri sau funcționari, agent de urmărire; femeile erau casnice. Din rubrica „Unde dorește să fie plasat" ca loc de muncă aflăm că doi își doreau să fie administratori de moșie, altul vânzător sau supraveghetor, lucrător în fabrică, o femeie că vrea să lucreze împreună cu soțul, în timp ce doi nu au specificat. Pe de altă parte, doi locuiau în Arpașu de Jos, trei în Nou Român, unul în Porumbacu de Sus și altul în Viștea de Jos [10, f.15].

În aceeași zi, pretorul din Cincu raporta și el situația din plasa pe care o administra, din care document reieșea prezența a 40 de refugiați, printre care se aflau 26 de basarabeni. Zece dintre ei formau o familie (Bercaru), tatăl fiind avocat, provenind din localitatea Felești (?)-Bălți; domiciliau în Cincșor, dar urmau să plece definitiv la București. De altfel, documentele cercetate atestă nenumărate cazuri de mutări în alte județe, precum și invers. O altă familie (Ciobanu), formată din patru membri, se refugiase din localitatea Moara de Piatră (?), județul Bălți, fiind domiciliată în satul Merghindeal. Ceilalți erau originari din Râuțel (?)-Bălți, Vidrescu (?)-Soroca, alți șapte din orașul Bălți și doi din localitățile Tapor (?) și Tărpeneni (?), jud. Lăpușna. Domiciliile le aveau în localitățile făgărășene Seliștat și Cincu [10, f.17].

La rândul său, pretorul din Șercaia raporta Prefecturii prezența în plasa omonimă a unui număr de 71 de refugiați, printre ei neaflându-se, însă, niciun basarabean sau bucovinean [10, f.20].

Asistența socială

Cum era și firesc, refugierea între granițele României de după cedările teritoriale ale zecilor de mii de basarabeni și bucovineni a creat o problemă complexă pentru statul român. Sentimentul solidarității naționale și umane cu românii refugiați a trebuit să se concretizeze cât mai curând în ajutor material și financiar atât la nivel central, cât și local, în toate județele care i-au găzduit. Cel mai impresionant a rămas efortul conjugat al românilor din toate zonele țării, ca și al oficialităților și instituțiilor locale, de a fi cu totul alături de ei, de a-i consola și alina cât mai mult suferințele, prin nenumăratele măsuri și acțiuni cu rolul de a le veni în ajutor. Notă discordantă n-au făcut nici românii din județul Făgăraș, dovadă că basarabenii și bucovinenii s-au simțit ca și acasă, unii dintre ei stabilindu-se definitiv aici. De altfel, mărturiile documentare din arhive pe care le-am cercetat sunt edificatoare, conferind clar caracterul de național al solidarității românilor de aici cu românii nevoiți să se refugieze.

De pildă, pe 28 septembrie 1940 Secretariatul de Stat al Colonizării și Populației Evacuate emitea o adresă către prefecturi prin care le solicita ca, în vederea „simplificării și ușurării operațiunilor de ajutorare a refu-

[1] Localitate neidentificată pe harta interbelică a județului Soroca.

giaților", să dispună ca toate fondurile care au fost colectate de diferitele instituții din județul respectiv în acest scop să fie direcționate către asistența, ajutorul și plasarea refugiaților [10, f.51].

La 10 octombrie 1940, prefectul legionar de atunci, Virgil Mateiaș, convoca la o întrunire comună, în scopul stabilirii „operei de ajutorare și plasare a refugiaților" aflați în județ, mai multe instituții: Societatea Crucea Roșie-Făgăraș, Societatea Femeilor Ortodoxe, Societatea Femeilor Greco-Catolice, Societatea „Principele Mircea", Protopopiatul ortodox, Vicariatul greco-catolic, Poliția și Primăria orașului Făgăraș, Garnizoana militară [10, f.89].

Ajutoare importante au fost direcționate și către elevii refugiați în județul Făgăraș, care urmau cursurile atât ale școlilor de aici, cât și din apropiere, elocvent fiind cazul pe care îl aducem în cele ce urmează. Conducerea Liceului Industrial de Fete din Sibiu comunica, la 12 februarie 1941, Biroului Refugiaților din Făgăraș despre ajutoarele primite de eleva Zenovia Preadca, refugiată din Cetatea Albă în județul Făgăraș (satul Voila), arătând că aceasta primea, începând cu 1 octombrie 1940, bursă de la ministerul de profil. Apoi, Crucea Roșie din Sibiu îi plătea de la începutul anului 1941 suma de 1.500 de lei lunar cheltuieli de întreținere și îi mai pusese la dispoziție un palton, o rochie și prosoape; nu în ultimul rând, Prefectura Făgăraș îi oferise un ajutor în valoare de 1.000 de lei [9, f.23]. Documentul constituia urmarea unei cereri înaintate de tânără cu câteva săptămâni mai devreme prefectului din Făgăraș, prin care, recunoscând primirea celor două ajutoare din urmă, cerea să fie sprijinită mai mult, deoarece numai din salariul surorii sale, cu care locuia în Voila, nu se puteau întreține amândouă [9, f.24].

La 2 octombrie 1940, Prefectura aducea la cunoștința Societății Crucea Roșie-Făgăraș că localul destinat pentru cantina refugiaților se va organiza în proprietatea unui sas din oraș, cu care urma să se încheie „o învoială prescrisă de lege" între cele două părți. De asemenea, căminul refugiaților urma să fie instalat într-o parte a localului Primăriei, unde anterior își avusese sediul Poliția [10, f.111]. Răspunsul venea în urma unei adrese în acest sens a Crucii Roșii.

În aceeași zi, Oficiul de închiriere din cadrul Prefecturii solicita Poliției orașului să întocmească un tablou cu toate locuințele disponibile din oraș, cu specificarea încăperilor mobilate, pentru cazarea refugiaților [10, f.110].

Locuri de muncă

În prima jumătate a aceleiași luni, Fabrica de Explozivi din Făgăraș solicita, prin Prefectura județului, Secretariatului Colonizării și Evacuării „zidari refugiați de origine etnică români", inclusiv din alte județe în care aceștia se stabiliseră [10, f.117]. În adresa directă către Prefectură se preciza că fabrica avea urgentă nevoie de 15-20 meseriași zidari, pentru „executarea construcțiilor în curs", al căror termen de finalizare era 1 ianuarie 1941; de această dată se solicitau inclusiv meseriași de origine germană [10, f.88].

Mai târziu, la 6 februarie 1941, Subsecretariatul de Stat al Colonizării și Populației Evacuate, din subordinea Ministerului Economiei Naționale, expedia prefecturilor o adresă cu solicitarea de a lua urgent unele măsuri în privința refugiaților din provinciile ocupate. Măsurile respective erau:

1. Să se treacă energic la plasarea refugiaților a căror situație încă nu putuse fi rezolvată. Birourile de plasare să fie îndrumate spre accelerarea activității în domeniu.
2. Refugiații cărora li se oferise plasament și nu l-au acceptat „să fie considerați plasați și în consecință să li se refuze orice alt ajutor ce ar mai solicita (masă, casă, etc.)".
3. Refugiații care la data de 15 februarie 1941 se aflau de 90 de zile în țară nu mai puteau primi niciun fel de asistență decât în cazul dovedirii demersurilor pentru a fi plasați, dar nu reușiseră.
4. Refugiații plasați și cei cu mijloace de întreținere trebuiau excluși de la orice ajutor [9, f.13].

Dintr-un referat întocmit la 28 februarie 1941, de către șeful Biroului Refugiaților din Făgăraș, suntem informați că pe raza județului se afla un „număr mare" de refugiați, dar și faptul că aceștia se aflau într-o stare „deplorabilă", opinând că pentru rezolvarea situației o soluție viabilă o constituia angajarea, pe cât era posibil, a cât mai mulți dintre ei în diversele stabilimente economice din județ, dar și la muncile câmpului [9, f.14].

În privința propunerii din urmă, aceasta s-a dovedit a fi mai greu de pus în aplicare, după cum certifică și un document din 12 martie, adresat Prefecturii de către pretorul Plasei Făgăraș, care raporta că în zona sa de competență locuitorii satelor „nu au nevoie de lucrători pentru muncile agricole", textul citat fiind subliniat [9, f.15]. La rândul său, Leonid Bozdarevici, pretorul Plasei Arpașu de Jos, raporta că în satele din această zonă era nevoie de doar șapte persoane pentru muncile câmpului: șase în Ucea de Sus și una în Ucea de Jos [9, f.16].

Pe de altă parte, Primăria Făgăraș solicita Prefecturii să dispună repartizarea a 3-5 refugiați, care să fie angajați la serviciul salubrității ca măturători [9, f.20]. Alte locuri de muncă fuseseră puse la dispoziția refu-

giaților, pe lângă cele de la Fabrica de Explozivi și Nitramonia-Făgăraș, de către Secția de Construcții Ucea de Jos, din cadrul Regiei Autonome CFR, Secția de transport a aceleiași Regii, fermele statului și oficiile silvice din județ; de asemenea, în măsura deficitului de personal, au fost aplicați în învățământ, notariate și în alte oficii locale.

Problema repatrierilor

Un ultim aspect al problematicii în discuție pe care l-am considerat interesant în contextul dat este acela privind repatrierea unora dintre basarabeni curând după refugiere. Astfel, într-o telegramă a ministrului de Interne către prefecți, din 3 iulie 1940, se arăta că „toți basarabenii și ucrainenii, care vor să treacă în Basarabia, se vor adresa prefecturilor", fiindu-le permis să plece atât civililor, cât și celor care aveau ordine de concentrare. Repatrierea urma să se facă în grupuri, pe baza unei adeverințe comune și având asupra lor hrana rece necesară pe drum pentru cinci zile, fiind orientate către punctele de trecere Bârlad-Zorleni, Crasna-Huși și apoi pe jos la Albița [8, f.8], doar refugiații ucraineni urmând a fi îndreptați către zona Burdujeni-Adâncata [8, f.9].

De asemenea, un ordin telegrafic din 4 iulie comunica prefecților că guvernul sovietic fixase locurile de trecere pentru cei care doreau să „se ducă" în Basarabia și Bucovina de Nord în următoarele puncte: unul în localitatea Băhrinești, situată pe linia Suceava-Cernăuți, lângă orașul Siret, al doilea la Ungheni, al treilea la Reni și al patrulea la Ismail. Prin urmare, a doua zi ministrul de Interne, generalul David Popescu, cerea prefecturilor să întocmească tabele cu grupele ce doresc „să treacă în interiorul sovietic", telegrafiind pentru primul punct de trecere Armatei a 3-a, iar pentru celelalte Armatei a 4-a, grupele de repatriați urmând a fi dirijate pe rutele cele mai scurte, evitând total Capitala [8, f.6-7].

Prin telegrama ministrului de Interne din 10 iulie 1940, prefectului județului i se cerea să-i înainteze de urgență o situație numerică cu toți cei originari din Basarabia, indiferent de originea etnică, care doreau „să se reîntoarcă". Punctele de trecere erau cele comunicate cu câteva zile mai devreme, iar prefectul trebuia să stabilească „grupuri după posibilități de trecere prin aceste puncte" [8, f.5]. Luând notă, prefectul județului, col. Mihail Papadopol, cerea, pentru centralizarea datelor, informațiile necesare de la pretorii de plasă (Făgăraș, Șercaia, Cincu și Arpașu de Jos), precum și de la primarul și șeful Poliției orașului Făgăraș [8, f.10].

Ca urmare a dispoziției prefectului, dintr-un tabel întocmit de Prefectura Făgăraș la 16 iulie 1940 rezultă că 17 basarabeni, toți tineri cu vârsta de până la 20 de ani, doreau repatrierea prin punctul de trecere a frontierei Galați-Reni, dintre care 14 erau români, doi germani și unul de origine rusă. Treisprezece proveneau din județul Cahul (Alexandrești, satul Burlacu-Alexandrești și Coștangalia), trei din județul Cetatea Albă (orașul Cetatea Albă și satul Tarutino), iar unul din județul Tighina (satul Șerpeni) [8, f.4]. Dintr-o „Adeverință colectivă de transport" emisă în aceeași zi de către Serviciul administrativ al Prefecturii aflăm numele altor 12 tineri basarabeni care doreau să se repatrieze prin punctul de trecere Brăila-Ismail. Toți proveneau din județul Ismail, 11 fiind originari din localitatea Cuza Vodă, iar unul din satul Frecăței [8, f.42].

La rândul său, Biroul Siguranței din cadrul Poliției Făgăraș înainta un tablou cu șase basarabeni (un medic evreu și cinci români) – găzduiți în Ticușu Vechi (primul) și Beclean (ceilalți) –, care solicitaseră repatrierea. Medicul dorea să meargă în Bălți, trei în localitatea Alexandrești (jud. Cahul), iar ultimii doi în comuna Cuza Vodă, județul Ismail [8, f.12].

Pe de altă parte, au fost și răspunsuri negative, precum cel al primarului din Făgăraș, din 11 iulie, care informa Prefectura că niciun refugiat de aici nu și-a manifestat dorința de repatriere și nici nu are cunoștință în privința acestui fenomen [8, f.11]. Peste patru zile, însă, aceeași instituție notifica prefectului că la sediul său nu se mai prezentase niciun refugiat „care să-și manifeste dorința de a pleca în aceste regiuni ocupate"; la fel se prezenta situația, după cum denotă o notă marginală, și în Plasa Șercaia [8, f.28].

În aceeași zi de 11 iulie, pretura Arpașu de Jos comunica prefectului existența a doi doritori de a se repatria. Unul dintre ei, tânărul Vladimir Stretan, refugiat în satul Corbi din localitatea Nișani (?) (jud. Lăpușna) și aplicat ca muncitor la șantierul CFR de pe teritoriul Ucei de Jos [8, f.44]. Cealaltă, Maria Mureș, având același domiciliu și refugiată din Mateuți (jud. Orhei), cu soțul concentrat sub arme, ambii fiind însă doritori de repatriere. De asemenea, Pretura Cincu informa că pe teritoriul său exista o singură cerere de repatriere – cea a unui ucenic de fierar, Vasile Morariu, refugiat din Șerpeni, jud. Tighina [8, f.13, 29].

O zi mai târziu, pretorul Plasei Făgăraș înainta și el un tabel, în care arăta că din comunele arondate cercului său de competență existau 27 de cereri de repatriere, toți fiind născuți după anul 1919. Cei mai mulți, aproximativ jumătate, doreau să se întoarcă în județul Cahul (Alexandrești, Coștangalia și Burlacu), apoi în județele Ismail (Cuza Vodă și Trecătu (?)), Hotin (Corjeuți) și Cetatea Albă (Cetatea Albă) [8, f.15]. Dintr-o schiță de

răspuns, telegrafiată apoi Ministerului de Interne și Comandamentului Armatei a 4-a de către prefect, aflăm că din Plasa Șercaia erau 31 de refugiați basarabeni doritori de repatriere, aceasta urmând să se realizeze prin punctele de frontieră Băhrinești (o persoană), Ungheni (2), Reni (15) și Ismail (13) [8, f.16-18]. În ziua următoare i se elibera adeverință de călătorie până la Băhrinești-Siret femeii Varvara Bărdui, refugiată în localitatea Sâmbăta de Jos din județul Hotin, satul Corjeuți [8, f.45].

Ceva mai târziu, Ministerul de Interne venea cu precizarea, către prefecturi, asupra faptului ca tabelele pentru repatriere să fie completate exclusiv cu persoane originare din Basarabia și Bucovina, „deoarece autoritățile rusești refuză primirea locuitorilor care nu sunt băştinaşi din ținuturile menționate" [8, f.24]. Peste două zile pretorul din Cincu îi comunica prefectului că alți trei basarabeni au cerut repatrierea – doi de origine germană, din Tarutino, jud. Cetatea Albă, și un român originar din Șerpeni, jud. Tighina [8, f.31-32].

Legiunea de Jandarmi Făgăraș înștiința și ea Prefectura că patru tineri români găzduiți în satul Hurez, minori și neînsoțiți de nimeni, doreau să plece în localitatea Burlacu din jud. Cahul, solicitând Legiunea a i se comunica modalitatea de transport și data când pot pleca; de asemenea, alți șase români basarabeni de pe raza de competență își manifestaseră aceeași doleanță [8, f.36].

Pentru transportul până la punctele de trecere a graniței al acestor persoane care ceruseră repatrierea, un ordin din 16 iulie al Ministerului de Interne hotăra ca grupurile stabilite de fiecare județ să fie însoțite, în cazul nostru de la stația CFR Făgăraș până la punctele de trecere, de câte doi gardieni publici din cadrul serviciului Poliției. Un alt ordin aducea la cunoștința prefecților că persoanele care cereau repatrierea aveau dreptul de a lua cu ele, pe lângă efectele de îmbrăcăminte, suma de două mii de lei de persoană, în bilete emise de Banca Națională Română; totodată, era interzisă trecerea peste graniță cu monede de aur și bijuterii sau orice alte valori de stat. În acest sens, procedura de trecere necesita percheziții, dar care trebuiau făcute „în mod civilizat, pentru a se evita conflicte" [8, f.38-39].

Comisia repatrierii, din cadrul Ministerului de Interne, era din 16 iulie, cea care primea corespondența referitoare la problematica repatrierilor, totodată comunicându-se prefecturilor că „în urma intervenției Legației germane din București minoritarii germani din Basarabia și Bucovina de Nord nu se evacuează în teritoriile cedate" [8, f.n.].

Într-o adresă din 22 iulie 1940, pretorul Plasei Arpașu de Jos, Leonid Bozdarevici, îl înștiința pe prefectul județului despre intenția familiei basarabene Stanislavciuc (formată din șase persoane), de origine rusă, de a se repatria. Acesta primise găzduire în localitatea Olteț și fusese aplicat în serviciul de cantonier CFR la cantonul de aici [8, f.1]. După luna iulie, fenomenul repatrierii s-a diminuat considerabil, refugiații aflând veștile despre tratamentul groaznic la care erau supuși basarabenii de către autoritățile civile și militare sovietice.

Pentru moment, demersul asupra complexei problematici a refugiaților basarabeni, susținut prin cercetarea celor câteva sute de documente aflate în arhivele brașovene, se oprește aici. Sper ca în viitorul apropiat să am răgazul necesar pentru continuarea cercetării și analizării acestei problematici, care să lămurească și mai clar fenomenul refugierii românilor basarabeni în județul Făgăraș, relevând și alte aspecte importante, precum evacuarea unor instituții școlare, evidențe complete ale refugiaților, declarațiile multiple de refuz al repatrierii în toamna anului 1945, repatrierile din 1945 ș.a. Arhivele așteaptă să ștergem colbul de pe alte peste 3.000 de documente.

Referințe:

1. SOLONARI, V. *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940-1944*. Iași: POLIROM, 422 p. ISBN: 973-46-5266-2
2. MOISUC, V. *Istoria relațiilor internaționale până la mijlocul secolului al XX-lea*. Ediția I. București: Editura Fundației „România de Mâine", 2002. 319 p. ISBN: 973-582-520-1
3. CONSTANTINIU, F. *Între Hitler și Stalin. România și Pactul Ribbentrop-Molotov*. București: Danubius, 1991. 130 p. ISBN: 973-9067-03-4
4. IORGA N., Păcat de munca noastră. În: „*Neamul Românesc*", 15 iulie 1940.
5. „*Monitorul Oficial*" (București), Partea I, nr.65/18 martie 1941.
6. CIORĂNESCU, G. *Bessarabia. Disputed land between East and West*. Munich: Ion Dumitru Verlag, 1985. 234 p.
7. HALIPA, N.P., NISTREANU, P.N., NISTREANU, N.V. *Calvarul românilor basarabeni și bucovineni*. Editura Scrisul Prahovean-Cerașu, 2001.
8. Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura Județului Făgăraș. Serviciul Administrativ*, Dos. nr.829/1940.

9. Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura Județului Făgăraș. Serviciul Administrativ*, Dos. nr.891/1941.
10. Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, Fond *Prefectura Județului Făgăraș. Serviciul Administrativ*, Dos. nr.874/1940.

Date despre autor:
Constantin BĂJENARU, doctor în istorie, *Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat" (România).*
E-mail: bjnrcosti@yahoo.com

Prezentat la 01.11.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.161-174

CZU: 378.124:61(478-25)"1945/1991" **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985034**

CADRELE ȘTIINȚIFICO-DIDACTICE ALE INSTITUTULUI DE STAT DE MEDICINĂ DIN CHIȘINĂU (1945–1991)

***Ion Valer XENOFONTOV, Lidia PRISAC**[*]*

Universitatea de Stat din Moldova
[*]Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării

Studiul de față a fost elaborat în baza materialelor de arhivă, a izvoarelor orale (interviuri cu martorii direcți), a sugestiilor specialiștilor consacrați din domeniul istoriei, medicinei și farmaciei, a presei timpului, a literaturii științifice naționale și internaționale. Fondarea unei instituții de învățământ superior, specializată în domeniul medicinei, a reprezentat o avanpremieră pentru spațiul pruto-nistrean. Prin instituirea acestuia se miza pe instruirea și educarea viitorilor medici, pe efectuarea cercetărilor științifice în perimetrul medicinei curative și profilactice, pe administrarea științifico-metodologică a instituțiilor specializate, pe asigurarea cu ajutor practic acordat organelor și instituțiilor medicale, pe formarea profesională continuă etc. În comparație cu alte instituții de învățământ superior create în Moldova sovietică, cea din domeniul medical a avut particularități specifice, fiind instituită în baza cărturarilor cu înaltă experiență pedagogică și științifică din centre științifico-didactice și clinice prestigioase, fiind, astfel, perpetuată tradiția unor importante școli științifice medicale din Imperiul Rus și din Uniunea Sovietică.
Cuvinte-cheie: *Institutului de Stat de Medicină din Chișinău, cadre științifico-didactice, politică de cadre, RSS Moldovenească, 1945–1991.*

SCIENTIFIC-TEACHING STAFF OF CHISINAU STATE INSTITUTE OF MEDICINE (1945–1991)

This study was elaborated based on archival materials, oral sources (interviews with direct witnesses), on the suggestions of well-known specialists in the field of history, medicine and pharmacy, on the press of the time, on national and international scientific literature. The founding of a higher education institution, specialized in the field of medicine, was a preview for the Prut-Dniester area. By establishing it, it was relied on the training and education of future doctors, on conducting scientific research in the perimeter of curative and prophylactic medicine, on the scientific-methodological administration of specialized institutions, on providing practical help to medical bodies and institutions, on continuous professional training, etc. In comparison with other higher education institutions created in Soviet Moldova, the one in the medical field had specific features. It was founded on the basis of scholars with a high pedagogical and scientific experience from prestigious scientific-didactic and clinical centers, being, thus, perpetuated the tradition of important medical scientific schools from the Russian Empire and Soviet Union.
Keywords: *Chișinău State Institute of Medicine, scientific and teaching staff, staff policy, Moldavian SSR, 1945–1991.*

Introducere

Institutului de Stat de Medicină din Chișinău (ISMC) și-a început activitatea la 20 octombrie 1945, incluzând o singură facultate – Medicină Generală. Ulterior au fost create mai multe facultăți: în 1954 – Pediatrie; în 1959 – Stomatologie; în 1963 – Medicină Preventivă, iar în anul 1964 – Facultatea de Farmacie. În anul 1962 a fost inaugurată Facultatea de Perfecţionare a Medicilor (în prezent, Departamentul de Educație Medicală Continuă). Pentru desfăşurarea activităţii ştiinţifice, în acelaşi an a fost creat Laboratorul Central de Cercetări Ştiinţifice.

Fondarea unei instituții de învățământ superior, specializată în domeniul medicinei, a reprezentat o avanpremieră pentru spațiul pruto-nistrean. Prin instituirea acestuia se miza pe instruirea și educarea viitorilor medici, pe efectuarea cercetărilor științifice în perimetrul medicinei curative și profilactice, pe administrarea științifico-metodologică a instituțiilor specializate, pe asigurarea cu ajutor practic acordat organelor și instituțiilor medicale, pe formarea profesională continuă etc.

Spre deosebire de alte instituții de învățământ superior create în RSS Moldovenească, cea din domeniul medical a avut particularități specifice, fiind fondată în baza cărturarilor cu o înaltă experiență pedagogică și științifică din centre științifico-didactice și clinice prestigioase, astfel fiind perpetuată tradiția unor importante școli științifice medicale din Imperiul Rus și din Uniunea Sovietică.

În 1965, instituția a fost calificată ca fiind de categorie întâia, fapt ce i-a permis să se mențină în topul primelor patru instituții de profil (după Moscova, Leningrad și Kiev), dintre cele 87 existente în Uniunea Sovie-

tică. Începând cu anul 1967, la instituție a fost introdusă internatura, care presupunea perfecționarea cunoștințelor absolvenților la specialitatea aleasă, pe parcursul unui an.

În anii 1960, Nicolae Testemițanu, rectorul ISMC (1959–1963), ministrul Ocrotirii Sănătății a RSSM (1963–1968), a fost acuzat de manifestări naționaliste, de promovarea cadrelor naționale, de introducerea limbii române în activitatea didactică, ulterior fiind persecutat ideologic și nedreptățit de autorități.

În 1990, ISMC i s-a conferit numele profesorului universitar Nicolae Testemițanu, savant și organizator al ocrotirii sănătății. La 28 iulie 1991 instituția a fost reorganizată în Universitatea de Stat de Medicină „Nicolae Testemițanu", iar la 18 decembrie 1996, prin Hotărârea Guvernului nr.705, în conformitate cu structura și obligațiunile ei, a fost denumită Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova.

Pe parcursul anilor, instituția a fost condusă de directorii/rectorii Ipatie Sorocean (1945–1948), Nicolae Harauzov (1948–1951), Leonid Ganul (1951–1953), Nicolae Starostenko (1953–1959), Nicolae Testemițanu (1959–1963), Vasile Anestiadi (1963–1986), Leonid Cobâleanschi (1986–1994).

Politica de cadre. În anii de formare a sistemului de învăţământ superior din RSSM (1944–1946), circa 1/3 din corpul didactico-ştiinţific angajat în şcolile de învăţământ superior era calificat cu stigmatul studiilor superioare obţinute în „şcoli burgheze" din afara Uniunii Sovietice [1, p.452-468]. Originea socială „sănătoasă" și loialitatea față de sistem au reprezentat principalii factori în criteriile de selecție a cadrelor pentru toate instituțiile din RSS Moldovenească, în detrimentul nivelului de pregătire și al competenței profesionale [2, p.239-260]. În anii 1940–1950, cadrele de origine rusă şi ucraineană sau persoanele din regiunea transnistreană au continuat să deţină posturile-cheie în ierarhia de partid şi de stat. Dintre toate republicile sovietice, în perioada 1955–1972, cea mai redusă pondere a populaţiei locale în eşaloanele puterii a fost înregistrată în RSS Moldovenească şi în RSS Kazahstan [3, p.371-397]. Această situaţie a fost recunoscută mai târziu şi de I.Bodiul, prim-secretar al PCM în anii 1961–1980, vicepreședinte al Sovietului de Miniștri al URSS (1980–1985), ca fiind una caracteristică nu doar pentru anii 1950, ci și pentru perioada anilor 1960–1970, specificând faptul că moldovenii au continuat să rămână minoritari în administrația republicii [4, p.69,84,103].

Amprenta trecutului, suspiciunea față de originea socială, legăturile de rudenie cu persoane aflate în emigrație, menținerea legăturilor cu persoane „burghezo-naționaliste" (toate aceste „pete negre" în biografie) aveau să marcheze profund activitatea corpului profesoral al ISMC. Pe fundalul excluderii, în 1948, a lui Ipatie Sorocean din administrație din cauza tăinuirii „originii sale sociale" nesănătoase, la ISMC a fost creată o comisie de verificare a corpului didactico-profesoral al instituției respective. Drept urmare a acestor campanii au avut de suferit profesorii din cadrele vechi ale Institutului de Medicină din Leningrad, evacuat la Kislovodsk, în perioada anilor 1942–1945. Astfel, șefii catedrelor de fiziologie și de neurologie, Anatolie Zubkov și Boris Șarapov, au fost supuși unei discreditări în cadrul ISMC și în cel al instituțiilor de învățământ superior, din punct de vedere ierarhic. Erau blamați ca specialiști și cadre didactice, fiind în centrul atenției la consiliile științifice, la adunările de partid etc. A.Zubkov, nefiind membru de partid, era convocat de secretarul organizației de partid a Institutului, Piotr Lecar, și avertizat că urmează să fie înlăturat din funcția de șef de catedră [5, f.18]. Drept urmare a acestor persecuții, au fost concediați profesorul Boris Șarapov, iar alte cadre didactice și-au manifestat dorința de a fi transferate în alte instituții de învățământ superior, cum a fost cazul profesorului Feodor Ageicenko, șeful Catedrei de Morfopatologie [6, p.53-54].

În anul 1951, după numirea lui L.Ganul în funcția de director al ISMC, profesorul Anatolie Zubkov a fost restabilit în funcția de șef de catedră. Fiziologul A.Zubkov[1], marginalizat de sistem, a fost totuși înalt apreciat

---

[1] O caracteristică exhaustivă a profilului de savant și a secvențelor din biografia privată a savantului Anatolie Zubkov (educat în perimetrul sistemului Montessori) ne-o oferă discipolul acestuia, academicianul Teodor Furdui: „Se evidențiază, în comparație cu alte figuri marcante din domeniul fiziologiei, nu numai prin erudiție, profunzimea opiniilor, spirit analitic, elocvență și agerime, capacități intelectuale remarcabile și calități morale excepționale, prin rafinamentul inteligenței, eleganța aspectului exterior și a comportamentului, prin cunoașterea multor limbi (inclusiv româna), prin măiestria de pianist și talentul de a compune versuri, dar și prin anvergura intereselor științifice, ingeniozitatea viziunilor și concepțiilor ce s-au soldat cu elaborarea unor ample teorii sintetice. Modest și ascet, simplu și sincer în comportarea sa, era ferm convins de posibilitățile fiziologiei și medicinei în crearea dirijată a sănătății". Provenea dintr-o familie vestită și înstărită. „Bunicul lui Anatolie Zubkov a făcut studii superioare tehnice în Germania și a fost proprietarul multor uzine și fabrici din orașul Ivano-Voznesensk... Bunelul său construise copia Palatului lui Petru din Sankt Petersburg, pentru a-l găzdui pe țarul rus în cazul unei eventuale vizite a acestuia la Ivano-Voznesensk. În 1967, când, împreună cu profesorul A.Zubkov, am participat la o conferință organizată de Institutul de Medicină din Ivanovo, în acest palat erau plasate Institutul de Medicină, Muzeul *Kirov*, Stația Sanitaro-Epidemiologică și alte instituții. În acea perioadă, adică în 1967, în uzinele, care până la revoluție aparțineau bunelului, mai funcționau mașini-unelte, procurate de dânsul în Germania încă la începutul secolului al XX-lea" [7, p.150-151].

în mediul academic drept savant cu contribuții substanțiale în domeniul de activitate. În memoria colectivă a rămas ca o personalitate cu caracter. S-a împotrivit teoriei lui T.Lâsenko și „a renunțat oficial să candideze la… membru al Academiei de Științe a RSS Moldovenești, manifestându-și, astfel, dezacordul față de deciziile neobiective ale Guvernului, care acorda titlul de membru al Academiei de Științe unor angajați nu din considerente științifice, ci din motive politice" [7, p.153].

Un alt cadru didactic luat în vizor de autorități a fost Fiodor Agheicenko. În februarie 1953, D.Gladki, prim-secretar al CC al PCM (1952–1954), a fost informat despre „originile nesănătoase" ale acestuia, care, deși provenea dintr-o familie de țărani înstăriți, a reușit se evite deschiaburirea, și-a ascuns originea socială atunci când a fost înscris în partid (1951). M.Korolkova, șeful adjunct al Secției administrative a CC al PCM, insista ca această faptă reprobabilă a lui Agheicenko să fie discutată la ședința organizației de partid a ISMC. Iar propunerea candidaturii lui în calitate de deputat al comitetului orășenesc executiv Chișinău o considera inadmisibilă. Organizația de partid a ISMC, pentru a se eschiva de la această responsabilitate politico-ideologică în privința cadrelor, s-a pronunțat pentru demiterea lor din funcții. Chiar dacă asemenea decizii au existat, fiind susținute de CC al PCM, cum a menționat E.Batalova, șefa Sectorului instituțiilor de învățământ superior din cadrul CC al PCM, aceste persoane au fost eliberate din funcție nu pentru mult timp. L.Ganul, directorul ISMC (1951–1953), susținut de Ministerul Ocrotirii Sănătății al RSSM, prin viceministrul Belousov*, reușea, totuși, să-i restabilească în funcții [6, p.55].

Pe parcursul anilor 1960, în RSS Moldovenească, pentru a avansa în carieră, nu era suficientă doar filiera socială „sănătoasă" și apartenența de partid, ci și obligativitatea de a avea diplomă de studii superioare. Printre cele mai importante instituții de învățământ superior în care s-a format o nouă generație de funcționari de stat și de partid se număra și ISMC. Începând cu anii 1960, cadrele băștinașe, conformate la noile condiții, au reușit să facă o carieră rapidă și spectaculoasă, fiind promovate în funcții de partid și de stat la cel mai înalt nivel.

În acest context, își face apariția o nouă generație de activiști locali. În acest sens sunt relevante numele unor personalități ca Nicolae Testemițanu, ministru al Ocrotirii Sănătății; Anatol Corobceanu, vicepreşedinte al Sovietului de Miniştri al RSS Moldoveneşti pentru problemele culturii, învăţământului, ştiinţei şi artei naţionale; Vasile Rusu, ministru al telecomunicaţiilor [8, p.70].

Cercetătoarea Lilia Crudu constată că în 1976, atunci când urma să fie numit un nou preşedinte al Academiei de Ştiinţe a RSSM, printre candidaţi erau transnistrianul Artiom Lazarev[2] şi doi etnici moldoveni din partea dreaptă a Nistrului – Nicolae Testemiţanu şi Sergiu Rădăuţanu[3]. „Chiar dacă a fost împotriva candidatului a cărui origine geografică îl îndreptăţea cel mai mult să ocupe postul vizat (A.Lazarev), acuzat că prea avea dezvoltat *spiritul de echipă*, I.Bodiul, prim-secretar al CC al PCM, a contestat şi candidaturile celor doi. Din perspectiva persoanei numărul unu a scenei politice moldoveneşti, N.Testemiţanu putea reprezenta un adevărat pericol pentru stabilitatea ierarhiei superioare de partid şi de stat din RSSM, inclusiv din cauza popularităţii de care se bucura. Pe de altă parte, candidatura lui Rădăuţanu a fost respinsă pe motiv că acesta şi-ar fi ascuns originea socială. În consecință, în fruntea Academiei de Ştiinţe a RSS Moldoveneşti a fost numit Aleksandr Jucenko[4], originar din Ucraina, care, ulterior, a fost contestat vehement de elita intelectuală moldovenească. Pentru a reuşi să stăpânească elanul elitei locale, tot mai active, s-a insistat mai ales pe identificarea unor date biografice compromiţătoare, care puteau anihila orice persoană incomodă" [3, p.373-399].

Cu alte cuvinte, politica de cadre la ISMC a rezonat cu politica Partidului Comunist al URSS în privința resurselor umane, a politicii naționale etc. Apariția în viața sociointelectuală a noii elite locale deranja reprezentanții conservatori ai sistemului. Totodată, la Institut se manifestau tot mai pregnant reprezentanții de frunte ai intelectualității autohtone.

Cadrele științifico-didactice. În cercetările recente referitoare la instituţiile de învăţământ superior din RSS Moldovenească s-a constatat faptul că pregătirea profesională a cadrelor didactico-științifice de la ISMC era

---

[2] Artiom Lazarev (30 octombrie 1914, or. Camenca – 14 aprilie 1999, Chişinău) – istoric, domeniul ştiinţific: istoria Moldovei, perioada contemporană. Doctor habilitat în ştiinţe istorice (1976), profesor universitar (1977). Membru corespondent (1970) şi membru titular (1976) al Academiei de Ştiinţe a Moldovei [9, p.120].

[3] Sergiu Rădăuţanu (17 iunie 1926, Chişinău – 6 martie 1998, Chişinău) – fizician, domeniul ştiinţific: fizica şi tehnologia materialelor semiconductoare. Doctor habilitat în ştiinţe tehnice (1966), profesor universitar (1967). Membru corespondent (1970) şi membru titular (1972) al Academiei de Ştiinţe a Moldovei [9, p.122-123].

[4] Aleksandr Jucenko (25 septembrie 1935, or. Esentuki, URSS – 1 iunie 2013, Federația Rusă) – agronom, domeniul ştiinţific: genetică ecologică, agroecologie, genetică specială şi ameliorarea plantelor. Doctor habilitat în ştiinţe biologice (1974), profesor universitar (1974). Membru titular al Academiei de Ştiinţe a Moldovei (1976) [9, p.119; 10, p.412-418].

net superioară celorlalte instituții. „Cu unele excepţii, cum a fost, de exemplu, cazul corpului profesoral al ISMC, creat exclusiv în baza Institutului de Medicină din Leningrad, de cele mai multe ori, persoanele delegate la Chişinău, Tiraspol sau Bălţi nu aveau calificarea necesară postului sau funcţiei pentru care veneau, nu deţineau titluri ştiinţifice şi deseori erau oportunişti, căci îşi câştigaseră numirea prin activităţi în organele de partid, armată sau serviciile secrete sovietice" [11, p.297]. Activitatea instituțiilor de învățământ era subordonată în mod direct organelor de partid și deciziilor congreselor PC al Uniunii Sovietice [12, p.15]. Pe întreg parcursul perioadei sovietice, sistemul de învățământ era, ca și alte domenii ale societății, unul puternic îndoctrinat [13, p.646-675].

Odată cu fondarea ISMC, s-a mizat pe valoarea contingentului de savanți veniți de la Kislovodsk. O bună parte din acești profesori erau discipoli ai celor mai bune școli științifice din Uniunea Sovietică. Numele profesorilor-fondatori ai Institutului este evocat în cele mai diverse contexte. Este vorba de profesori, experimentatori și clinicieni de vază, ca F.E. Agheicenco (morfopatolog), S.Blinkin (microbiolog) [14], M.Borzov (dermatovenerolog), A.N. Molohov (psihiatru) [15], N.Kornetov (internist), I.N. Kurlov (oftalmolog) [16], S.M. Rubașov (chirurg) [17], V.L. Stâricovici (pediatru), B.I. Șarapov (neurolog) [18], A.A. Zubkov (fiziolog) ș.a. Aceste cadre științifico-didactice au contribuit substanțial la constituirea unei orientări științifice originale în activitatea științifică, au asigurat pregătirea unui schimb științifico-didactic talentat [19, p.8]. În spațiul pruto-nistrean au fost transmise și plantate tradiţii didactico-științifice și clinice ale prestigioaselor școli medicale ruse, care, la rândul lor, au preluat experienţa multiseculară a școlilor medicale europene [20, p.5]. De menționat și perpetuarea unor tradiții de familie constituite inteligent, formate în spirit aristocratic. Profesorul universitar A.Zubkov provenea dintr-o familie bogată de fabricanți din Imperiul Rus, menționată în lucrările lui Lenin [21], iar soția profesorului, S.Rubașov, era absolventă a Facultății de Drept a Universității Sorbona din Paris [22].

Într-o etapă incipientă de activitate a ISMC se considera că dimensiunea pregătirii cadrelor era una „tenebră, multiproblematică" [23, f.163]. După reanexarea Basarabiei la URSS, o parte din cadrele didactice locale s-au refugiat în masă în România, pentru a evita persecuţiile staliniste. Potrivit unor estimări, în România s-au evacuat 7000 de profesori [24, p.40]. Medicilor rămași în Moldova sovietică deseori li se reproșa că aveau studii în România sau în țări burghezo-moșierești, că au activat în perioada administrației române [25, p.21]. Erau criticați pentru faptul că „urmează orbește" (*nizkopoklonstvo*) realizările din Occident și nu sunt la curent cu cele ale științei sovietice [26, p.98].

Din perspectiva autorităților, printre neajunsurile principale în activitatea științifico-didactică cu tineretul de la ISMC era faptul că studenții, la examenele de licență, făceau trimiteri la autori occidentali, dar nu puteau oferi un răspuns la cele mai simple întrebări referitor la „construcția sovietică". Această stare de lucruri era percepută de responsabilii de partid ca una inadmisibilă, deoarece echivala cu o atitudine de apreciere a savanților și a culturii occidentale. În opinia lui Ivan Zâkov, al doilea secretar al CC al PC(b)M, o atare situație se datora acelui număr mic de intelectuali autohtoni (re)încadrați în învățământul superior sovietic, dar educați de „școala burgheză românească": în conștiința lor „în continuare predominau influențele ideologiei burgheze și închinarea (*preklonenie*) față de cultura capitalistă" [6, p.45,49].

În contextul în care noua instituție nu reușea să acopere numărul necesar de cadre medicale pentru RSS Moldovenească, se recurgea la atragerea specialiştilor din afara republicii: Moscova, Odesa, Donețk, Dnepropetrovsk, Zaporojie, Samarkand ş.a. Au fost invitați să predea la ISMC profesorii Dmitri Bâtcenco, Issak Dobinski, Nicolai Gladârevski, Alexandr Gladcov, Vasilii Kuprianov, Aron Kocerghinski ş.a. Multe dintre aceste cadre invitate au fost promovate în funcții ierarhice, în calitate de șefi de catedre, de subdiviziuni etc. [27, p.88].

Grație nivelului intelectual înalt al profesorilor (mulți cu studii din perioada anterioară instaurării regimului sovietic), la Institut se instalase o atmosferă de creaţie, „plăcută, de înaltă cultură. Primul lucru care se observa era stima profesorilor față de studenți, stimă care genera dragostea, chiar venerația profesorilor de către studenți… fiecare se întreba: cu ce cunoştinţe voi veni eu în fața profesorilor?" [28, p.19]; „Cu multă pietate îmi aduc aminte de profesorii mei. Toţi au avut o atitudine binevoitoare față de studenţii lor" [29, p.4]; „În general, am avut parte de dascăli cu o ţinută aristocratică, având o pregătire temeinică în instituţiile din străinătate" [30, p.3]; „Acești profesori erau de o cultură și o inteligență deosebită, deoarece majoritatea dintre ei nu aveau o proveniență proletară, dar erau din familii inteligente – preoți, învățători, boieri, capitaliști și au absolvit facultatea în țări străine"[31, p.27]. Prelegerile profesorilor erau audiate cu interes de discipoli, acestea „servind ca o călăuză în viață" [32, f.4].

Profesorii au rămas în memoria studenților ca maeștri ai artei oratorice și pedagogice, prin argumentarea tezelor enunțate, prin gradul înalt de pregătire profesională și de cultură generală, prin nivelul cunoașterii limbii, aceștia manifestând activism civic, stimă și respect față de studenți. Tineretul studios era convins prin dovezi și argumente. Despre prelegerile lui A.P. Lavrentiev la disciplina *Anatomia Omului* se vorbea că „știința moartă" era presărată de el cu glume de bun gust, care înviorau publicul. Profesorul Savelie M. Rubașov era ascultat și de studenți de la alte instituții de învățământ. Prelegerea sa cu tema *Greșelile mele de chirurg* trezea la studenți un deosebit interes, rămânând impresionați de curajul profesorului. Nicolae A. Harauzov cucerea publicul prin experimentarea medicamentelor pe animale. La cursurile de *Psihiatrie* susținute de A.N. Molohov veneau și studenți de la psihologie, istorie ș.a. [28, p.19-20].

Profesionalismul, cultura generală, interesul față de disciplina predată și munca didactică demonstrată de fiecare dintre angajații catedrelor, dăruirea de sine și străduința de a face față cerințelor studenților, omenia, bunăvoința și comportamentul ireproșabil față de studenți au reprezentat trăsăturile acelui colectiv, unic în felul său. Un absolvent al anului 1951 mărturisește: „Se întâmpla, desigur, să mă prezint uneori nepregătit la lucrările practice, caz în care notele proaste erau binemeritate; or, în toți anii de facultate nu mi s-au făcut reproșuri și nici observații în vreo formă câtuși de puțin inadmisibilă. Sunt înclinat să cred că acest mod de comportare, ca și alte caracteristici ale corpului profesoral, menționate mai sus, se datorau faptului că toți acești oameni s-au format într-un mediu, în care atitudinea față de concetățeni era determinată de o civilizație, a cărei influență a dăinuit mult timp, în pofida evenimentelor tragice care au urmat după catastrofa socială din 1917" [33, p.32].

Profesorul universitar Gh. Baciu își amintește de lecțiile de limbă latină: „La anul întâi de studii am rămas fascinat de limba latină, pe care o studiam cu eminentul pedagog și enciclopedist în materie, Serghei Smirnov, care ne învăţa cu dăruire şi la care ţineau mult studenţii. Avea o pregătire profesională de excepţie, un comportament şi o ţinută deosebite. De la el învăţasem pe de rost expresii întregi în limba latină, pe care le foloseam ulterior pe parcursul multor ani, în cadrul seminarelor la disciplina *Medicina legală*. Doar mai târziu am aflat că renumitul pedagog S.Smirnov a studiat pe timpuri foarte temeinic disciplinele fundamentale la Bucureşti şi în alte oraşe din Europa, făcând parte din pleiada intelectualilor ruşi, care, după revoluţia din octombrie, s-au refugiat pe plaiurile noastre moldave. Nici nu-mi puteam imagina că el cunoştea mai multe limbi, inclusiv româna, pe care iniţial nu o vorbea" [33, p.92].

Unii profesori se remarcau prin gesturi captivante: „Dintre profesori, m-a impresionat un docent evreu, om simpatic, înalt, frumos, cu o barbă lungă neagră. Mergea cu un băţ lung prin auditoriu, unde noi, cei 250 de studenţi, îl ascultam cu nesaţ şi ne făceam notiţe. Făcea multe scamatorii cu noi – arunca bisturiul în sus și când îl prindea făcea o tăietură perfectă" [35, p.3].

Despre măiestria pedagogică a lui A.Zubkov circulau legende. Aulele unde își ținea prelegerile erau arhipline nu doar de studenți, ci și de conferențiari universitari, asistenți. Se zicea că în drumul spre aulele unde conferenția A.Zubkov „nu creștea niciodată iarba" [7, p.154]. Uneori apărea în emisiuni televizate, în care prezenta lecții de popularizare a științei.

Academicianul Mihail Popovici își amintește de lecțiile desprinse parcă din scenarii de film ale profesorului Nicolae Starostenko: „El ne ținea lecții la cursul de terapie facultativă și își prezenta prelegerile în mod deosebit. Eram captivat de acest mod de expunere, îl ascultam și aveam senzația că vizionez filmul *Семнадцать мгновений весны*. Impresionat, …mă gândeam: *– Doamne, cum aș putea și eu să pot analiza așa și să am talentul acesta de a cerceta!*" [36]. Principiile didactico-metodologice utilizate de N.Starostenko au fost următoarele: pacientul este principalul obiect de studiu la lecțiile practice; respectarea ordinii și a metodelor de examinare a pacientului; cunoașterea și înțelegerea etiologiei, patogeniei, semnificației pentru diagnostic a simptomelor, semnelor și sindroamelor și nu doar memorarea mecanică a acestora; dezvoltarea raționamentului clinic (elaborarea tuturor argumentelor de procedee de diagnostic și tratament individual); susținerea lucrului individual al studentului și includerea acestuia în cercetare; exigența față de activitatea studentului și respectarea demnității acestuia [37, p.38].

Profesorul Aron Kocerghinski, numit în martie 1948 în calitate de şef al Catedrei de Obstetrică și Ginecologie, nu obliga studenţii chiulangii să-i conspecteze prelegerile. Frecventarea orelor de curs era lăsată la discreția fiecărui student. În opinia lui A.Kocerghinski, scopul celui care conferențiază constă în îmbunătățirea calității orelor de curs, iar prin aceasta se putea asigura lejer și atractivitatea disciplinei predate. De profesor depinde ce materiale didactice va prezenta la ore. Prelegerile sale erau mai atractive și prin exemplele din activitatea clinică [38, p.36].

Profesorul universitar Natalia Gheorghiu a modelat parcursul profesional al mai multor discipoli, inclusiv pe cel al viitoarei academician Eva Gudumac [39, p.76]. Cuvintele Nataliei Gheorghiu de la prima prelegere călăuzitoare pentru generații de chirurgi pediatri: „Copiii sunt expresia valorii biologice a unui popor, starea sănătății lor și indicele mortalității infantile constituie unul dintre factorii ce caracterizează gradul de evoluţie și civilizație. Pediatria nu este o specialitate limitată la o parte a corpului, la o funcție organică, la o tehnică, la o boală sau la un grup de boli, ci o aplicare a medicinei generale la o întreagă perioadă a dezvoltării omului, deoarece copilul nu este nici pe departe un adult în miniatură" [40, p.116-117].

Profesorul universitar Constantin Ţâbârnă evidenţia probitatea şi deontologia profesională a dascălului său Moisei Ghehtman. „În calitate de student, l-am ascultat în anul 1949… avea lecţii practice la organizarea ocrotirii sănătăţii. M-a impresionat mult… un caz foarte neobişnuit în chirurgie. Profesoara noastră, Ana Abramovna Axelrod, îndeplinind direcţiile care erau pe atunci în spital şi în clinică, a transferat o femeie din Spitalul Republican nr.4. Femeia era într-o stare destul de satisfăcătoare. Peste opt ore a apărut tabloul clinic de hemoragie internă. Ea a fost operată, dar, diagnoza fiind pusă târziu, a decedat. S-a numit o expertiză, cu specialişti care veneau numai din Odesa şi Ana Abramovna a fost judecată, nefiind vinovată. Pe acele timpuri, profesorul universitar Ghehtman ne atenționa la lecţii că trebuie să fim atenţi şi obiectivi faţă de pacienţi când apreciem mişcările şi lucrul medicului. A înaintat demersuri la Sovietul de Miniştri şi peste câteva luni Ana Abramovna a fost eliberată. După aceea s-a dovedit că femeia care a decedat, pe lângă hemoragie, mai avea şi o patologie congenitală foarte pronunţată. Profesorul universitar M.Ghehtman era un om foarte cinstit, curajos şi binevoitor… În acea perioadă erau foarte multe situaţii ieşite din comun între medici, corpul didactic până astăzi caută să urmeze exemplul unui om care a găsit întotdeauna ieşire din orice situație prin consens, de a linişti oamenii şi de a-i pune să lucreze… A lăsat în viaţa lui o brazdă curată" [41, f.3-4].

În cazul academicianului Gheorghe Ghidirim, itinerarul profesional i-a fost direcţionat de distinsul chirurg Nicolae Anestiadi: „Profesorul şi chirurgul N.Anestiadi i-a fost un permanent exemplu în activitatea sa didactică, curativă şi ştiinţifică ulterioară şi marele *dascăl-ideal,* pe care l-a venerat cu pietate tot restul activităţii sale didactice, cultivând acelaşi sentiment de recunoştinţă numeroaselor generaţii de studenţi" [42, p.240].

Izvorul probității profesionale a lui Nicolae Testemițanu se explică prin setea de cunoaștere și prin responsabilitate: „El se pregătea pentru fiecare lecție, conferință publică atât de serios și scrupulos, cu toate că era unul dintre cei mai de vază specialiști din țară în disciplina sa; își prezenta ideile exact, laconic și clar, era sever și nepărtinitor. Studenții îl iubeau și îl răsplăteau cu atașament sincer și respectuos" [43, p.3].

Talentul nativ al pedagogilor de la ISMC a fost considerat o resursă compensatorie în condițiile de penurie în care se aflau unii studenți. Un exemplu extras din biografia lui Gheorghe Țâbârnă, viitor membru titular al AȘM, vine în confirmarea acestei idei: „Nu a avut niciodată mulți bani, haine frumoase, ba nici mâncare pe săturate (în afară de zilele când mergea acasă, la părinți), dar a avut parte de profesori, dascăli și îndrumători din cei mai buni, personalități de valoare ale medicinei autohtone: N.Testemițanu, N.Anestiadi, N.Gheorghiu, N.Fetisov, V.Titarev, C.Țâbârnă, E.Maloman, Gh.Ghidirim, A.Guțan, V.Melehov, I.Postolache, S.Sârbu, A.Robu și mulți alții, care erau oameni de o rară cultură și frumusețe sufletească" [44, p.18].

Ulterior, discipolii cadrelor științifico-didactice de la ISMC au preluat și perpetuat cu mult tact metodele pedagogice utilizate de mentorii lor: „Dacă n-ar fi fost ei, n-am fi fost nici noi astăzi profesori. Trebuie să ne închinăm acestor oameni, personalităţi celebre" [45, f.1-2]. „Abia peste ani am înţeles de câtă inteligenţă, indulgenţă şi omenie au dat dovadă dascălii noştri. Ei au fost ghizii care ne-au purtat prin vechea Eladă. Deseori ne repetau rugăciunea lui Maimonide: *Mare şi sublimă este căutarea care îşi propune să păstreze sănătatea şi viaţa tuturor creaturilor...* Devenind, la rândul nostru, medici şi profesori, deseori am repetat cu evlavie aceleaşi cuvinte pentru discipoli, procedând întocmai ca şi dascălii noştri, care au fost deschizători de drumuri în medicină, psihologi pasionaţi de tainele sufletului omenesc. Au avut o pregătire enciclopedică şi erau prezenţi la toate punctele cardinale ale ştiinţei medicale" [46, p.168]. „Am avut parte de profesori renumiți, cărora le datorăm mult pentru munca depusă, pentru a face din noi specialiști buni. Consider că este minunat când profesionalismul este asociat cu umanismul, îndeosebi în relațiile dintre pacient și personalul din sistemul de sănătate" [47, p.23]. Alți absolvenți ai ISMC au apreciat munca corpului profesoral-didactic drept una a „oamenilor îndrăgostiți de profesie" [48, p.3], ca o „cauză nobilă – să stai de veghe la sănătatea națiunii" [49, p.3], „un inestimabil tezaur transmis din generaţie în generaţie" [50, p.3].

La etapa incipientă de activitate a ISMC, laboranți și asistenți erau studenții din anul I veniți din orașul Kislovodsk. Printre obligațiunile funcționale ale acestora se numărau: întreținerea curățeniei în încăperi, în-

călzirea încăperilor cu ajutorul sobelor uriașe, pregătirea materialelor necesare pentru procesul de studii (cadavre, oase, componente). Focul pentru macerare era întreținut în permanență, de aceea studenții făceau de gardă pe ture. În primele luni de activitate, lectorii universitari lucrau și în zilele de duminică [51, p.26].

În septembrie 1946, în cadrul ISMC activau 21 de profesori cu grad de doctor habilitat în științe, 15 conferențiari universitari (docenți) cu grad științific de doctor (candidat) în științe. Situația era cu mult mai bună decât în alte instituții de învățământ superior din Chișinău. De exemplu, la Institutul Pedagogic Moldovenesc activau patru profesori cu grad de doctor habilitat în științe, 11 conferențiari (docenți), dintre care nouă cu grad științific de doctor (candidat) în științe. La Institutul Agricol – 15 profesori universitari, dintre care opt cu grad de doctori (habilitați) în științe, 20 conferențiari universitari (docenți), dintre care 16 cu grad științific de doctor (candidat) în științe. La Institutul de Arte – trei conferențiari universitari (docenți), fără grad științific [52, f.71-74]. Situația favorabilă a ISMC, comparativ cu alte instituții de învățământ superior, s-a menținut și în anul 1947 [53, f.21].

Pentru a soluţiona problema cadrelor, au fost iniţiate studiile de doctorat (două persoane) şi ordinatura (13 persoane) [54, p.178]. Însă, din cauza lipsei de spaţiu locativ, era foarte dificilă menţinerea la studiile de doctorat a persoanelor cu potenţial ştiinţific şi creativ înalt [55, f.53]. În 1949, „Ministerul Ocrotirii Sănătăţii din URSS a expediat de două ori persoane, care au absolvit aspirantura, să lucreze la Catedra de Igienă. În primul caz, tovarăşa Andreeva a plecat de la Chişinău peste trei zile, deoarece fostul director nu i-a acordat spaţiu locativ. În al doilea caz, tovarăşa Ceaşcina a lucrat la catedră timp de un an şi apoi a plecat din Institut. Deoarece a locuit la catedră pe parcursul întregului an, a refuzat să mai lucreze" [56, f.52-53].

Remunerarea era una diferenţiată. Pentru cadrele didactice din eşalonul superior (profesori universitari, decani, şefi de catedre) exista un salariu personal (nominal), în valoare de 2 500 de ruble [57, f.75-76]. Pentru asistenţii universitari începători retribuţia era însă una modică. C.Matcovschi își amintește că în anul 1959 (în ziua în care Chișinăul a fost vizitat de Nikita Hrușciov, secretar general al PC al URSS), Nicolae Testemițanu, noul rector al instituției, i-a propus să activeze la catedră. Mesajul lui N.Testemițanu nu era unul promițător din perspectiva asigurării materiale. Se punea însă accentul pe vocația profesională și pe patriotism: „În loc de casă, vei primi o odaie în cămin, în loc de salariu de doctor și specialist, îți ofer unul de asistent fără titlu științific. Hotărăște-te, dar acum pe loc, imediat. Vrei să lucrezi pentru salarii mari sau în numele pregătirii cadrelor pentru poporul nostru?" [58, p.453].

Începând cu anii 1950, se întreprind primii paşi în instruirea cadrelor didactice şi ştiinţifice din componenţa absolvenţilor ISMC, în special dintre reprezentanţii populaţiei locale. Din primele trei promoţii (1950, 1951, 1952) au fost recomandaţi şi promovaţi 85 de tineri, care ulterior au devenit şefi de catedre, doctori habilitaţi în medicină, profesori universitari, membri ai AȘM. Printre ei au fost Nicolae Testemiţanu, Valentina Halitov, Natalia Cherdivarenco, Pavel Bâtcă, Victor Belousov, Eugen Maloman, Tudor Chiticari, Victor Jiţa, Eugen Semeniuc, Victor Gheţeul, Roman Coşciug, Iurie Coşciug, Alexandru Diordiţa, Ion Vovc, Vasile Anestiadi, Gheorghe Paladi, Diomid Gherman, Constantin Ţâbârnă şi Alexandru Nacu [59, p.7; 60, p.176-177].

Pe 1 decembrie 1953, ISMC a înaintat cinci candidați, din componența profesorilor universitari, doctori habilitați în medicină, pentru suplinirea locurilor vacante de membri corespondenți ai Academiei de Științe Medicale a URSS: F.E. Agheicenko, N.A. Ilin, S.M. Rubașov, V.M. Cernov și N. Starostenko [61, f.174-176]. Însă, nicio candidatură din cele menționate n-a fost promovată.

Problema pregătirii cadrelor științifice era una recurentă și în anii 1950. În 1952 s-a instituit *Biroul metodic central*, centrul de coordonare a stagiilor de cercetare în centrele de învățământ superior din Uniunea Sovietică. În cadrul consfătuirii republicane a lucrătorilor instituțiilor de învățământ superior din RSSM din 27–28 august 1954, N.Starostenko, directorul ISMC, specifica faptul că „în ultimii ani la noi (în cadrul Institutului – *n.n.*) au fost susținute trei teze de doctor (habilitat) și 25 de doctor (candidat). Se constată o anumită tendință pozitivă. Însă, noi nici pe departe nu suntem mulțumiți de această situație. Avem 22 de doctori în științe medicale, însă constatăm și o situație nefavorabilă, atunci când asistenții nu dețin grade științifice în proporție de 65 la sută și cca 7 oameni (sic!) nu dețin gradul științific de doctor (habilitat) în științe medicale. Evident, această situație ne pune în dificultate în privința problemei pregătirii acestora în calitate de doctori în științe" [62, f.163-164]. Cadre didactico-științifice erau pregătite în mai multe orașe ale URSS (Moscova, Leningrad, Kiev, Donețk, Odesa, Harkov, Dnepropetrovsk, Zaporojie ș.a.).

Până în anul 1955, la ISMC au obținut titlul de profesor universitar 43 de persoane (2,5 la sută din cei 1304 absolvenți). Din componența primelor zece promoții (1946–1955) au făcut parte și cei zece profesori

universitari, participanți la a doua conflagrație mondială (Dumitru Bogaev, Elizar Coval, Vasile Ianov, Petru Lecari, Mark Lisakovici, Stepan Luțenko, Vasile Pavliuc, Iurie Placinda, Mihail Sandu, Serafim Stamatin). Schilodit în timpul războiului, Vasile Pavliuc a suportat peste 50 de operații reconstructive la cap [27, p.97].

În anumite situații, cadrele didactico-științifice de la ISMC erau solicitate pentru a activa în diverse centre științifice. De exemplu, la 3 septembrie 1960, Prezidiul Filialei Moldovenești a AȘ a URSS a adresat Consiliului de Coordonare a Activității Științifice a Academiilor Republicilor Unionale și a Filialelor AȘ a URSS solicitarea de a permite, cu titlu de excepție, șefului Catedrei de Farmacologie a ISMC, prof. univ. V.M. Cernov, să activeze, prin cumul, în Laboratorul de combinații naturale al Institutului de Chimie al Filialei. Administrația Institutului nu s-a împotrivit acestei angajări [63, f.6-7]. În decembrie 1949, profesorul S.A. Blinkin, evreu, doctor în medicină, absolventul Institutului de Medicină din Harkov (1932), șeful Catedrei de Microbiologie a Institutului de Stat de Medicină, a activat în calitate de conducător științific la Institutul Moldovenesc de Epidemiologie și Microbiologie al Ministerului Ocrotirii Sănătății al RSS Moldovenești (director I.Ejov) [64, f.221-222]. Situația era cauzată de penuria de cadre și de lipsa condițiilor de trai ale personalului angajat la noul institut de cercetări științifice, creat în anul 1946 [65, f.79].

În anii 1949–1961 a activat *Filiala Moldovenească a Academiei de Ştiințe a URSS*. Pe baza acestui organism științific a fost creată *Academia de Ştiințe a RSS Moldovenești* [66, p.236-242]. Filiala Moldovenească întâmpina dificultăți în realizarea planului de activitate, inclusiv în problema cadrelor. La 1 decembrie 1953, în cadrul Filialei Moldovenești activau doar 8 doctori (habilitați), 5 dintre aceștia fiind titulari și 3 – prin cumul. Dintre aceștia niciunul nu era doctor (habilitat) în medicină [67, f.47]. Situația era la fel și cu cei 46 de doctori în științe, niciunul dintre ei nu reprezenta științele medicale [68, f.49-51]. Niciun angajat al Filialei Moldovenești nu activa prin cumul la ISMC [69, f.31]. Din acest considerent, nu este deloc întâmplător că pentru a îmbunătăți activitatea de cercetări științifice în cadrul instituției se apela la ISMC, pentru a oferi candidați din rândurile populației locale, absolvenții anilor 1950–1953, selectați la studiile de doctorat în scopul completării cu cadre calificate în instituția academică [70, f.247-248].

Prezintă interes faptul că în proiectul de hotărâre din decembrie 1954 al Sovietului de Miniștri al URSS privind transformarea, spre sfârșitul anului 1956, a Filialei Moldovenești a AȘ a URSS în Academia de Științe a RSSM era prevăzută crearea *Institutului de Medicina Regională și Patologie*. Această structură urma să includă nouă secții: biologie generală cu anatomie comparativă și parazitologie medicinală; fiziologie generală; farmacologie și toxicologie; biochimie cu chimie organică și coloidală; igienă; chirurgie; neochirurgie, neuropatologie și psihiatrie; terapie; obstetrică, ginecologie și boli pentru copii [71, f.16-24]. Subiectul privind constituirea unui institut în domeniul medicinei, în cadrul Filialei Moldovenești, a fost abordat la 12 februarie 1960, la ședința extinsă a Consiliului pentru coordonarea activității științifice a instituțiilor de cercetări științifice și a celor de învățământ superior din RSS Moldovenească privind eficientizarea aplicării în practică a rezultatelor investigațiilor științifice. S-a ajuns la concluzia că în Moldova s-au constituit premisele necesare, din perspectiva cadrelor, pentru a fonda un institut de cercetări științifice în domeniul medicinei. Mai mult ca atât, s-a evocat experiența din alte republici sovietice: deși Uzbekistanul a fost specializat în recoltarea bumbacului, iar Azerbaidjanul era axat pe petrol, totuși niciuna din aceste republici nu a renunțat la știința medicală. Cu toate acestea, subiectul nu a găsit sprijin dintre partea celorlalți membri ai Consiliului pentru coordonarea activității științifice [72, f.162-163]. În proiectul de fondare a Academiei de Științe a RSS Moldovenești nu s-a regăsit niciun institut ce ar fi inclus în denumirea juridică vocabula *Medicină* [73, f.12-17,23-41,68-70].

În 1959, ISMC, alături de Institutul de Artă, Institutul Agricol și alte instituții de învățământ superior și mediu din republică, avea lacune serioase în ce privește practicarea cumulării funcțiilor în instituțiile de cercetări științifice și în cele de învățământ superior, angajații fiind supraîncărcați cu obligații publice [74, f.182-185]. Situația s-a repetat și în anul 1961, atunci când în lista angajaților Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, care dețineau mai mult de o funcție de serviciu și îndeplineau mai multe însărcinări publice, a fost inclus profesorul Anatoli Zubkov, doctor habilitat în medicină, fără apartenență de partid, rus, șeful Catedrei de Fiziologie [75, f.3-14].

În timp, s-au format dinastii științifico-didactice în domeniul medicinei. „Un exemplu elocvent este renumita familie Ţâbârnă" [76, p.46]. Ceea ce i-a unit pe aceștia a fost *setea de Carte* și urmarea unei profesii onorabile, a celei de medic. Academicianul Gheorghe Țâbârnă, originar din Sângereii Vechi [77, p.108], savant consacrat în domeniul oncologiei, are un postulat pe care îl respectă cu strictețe: „Jur să învăț toată viața". A ales să practice medicina fiind ghidat de exemplul fratelui mai mare, chirurgul Constantin Țâbârnă,

membru de onoare al AȘM, care fiind încă student era solicitat de pacienți: rude, vecini, localnici. Unora le oferea consultaţii, iar pe alţii îi ajuta să se interneze la vreun spital în capitală. Dacă tata îl vedea ca ajutor în gospodărie, mama își dorea copii învățați, de aceea îl povățuia: „Du-te după fratele Costică", iar fratelui mai mare îi zicea: „Ai grijă de Gheorghiță" [78, p.68; 79, p.50]. „Fiind influențat de succesele unchiului C.Țâbârnă, Ion Țâbârnă a luat admiterea la Institutul de Medicină; peste ani el a devenit medic internist de categorie superioară, doctor habilitat în medicină, profesor universitar, șeful Catedrei de Medicină Internă" [80, p.81; 81, p.46].

În 1967, la ISMC și la institutele de cercetări științifice din domeniul medicinei activau 32 de doctori habilitați (dintre aceștia 28 erau profesori universitari) și 183 de doctori în științe medicale [19, p.9]. Profesorii activau și în Societatea *Știința*, unde diseminau pentru publicul larg cunoştințe în domeniul medicinei [82, f.70].

Unele cadre științifico-didactice se evidențiau în corpul profesional din întreaga Uniune Sovietică. De exemplu, Gheorghe Paladi, șeful Catedrei de Obstetrică și Ginecologie, a fost cel mai tânăr profesor în domeniul obstetricii și ginecologiei din URSS [83, p.80].

În anii 1970 se punea accentul pe activitatea profesorilor cu studenții în afara orelor teoretice și practice [84, f.47]. În obligațiunile funcționale ale profesorilor universitari intra și vizitarea căminelor studențești. Discuţiile se purtau în *Colțișorul roșu* (odăi speciale amenajate în toate căminele), pe marginea unor subiecte de esență științifico-didactică și politizate, de genul: „Cum să lucrezi individual cu o monografie", „Despre Marele Război pentru Apărarea Patriei", „Despre activitatea conducătorilor de seamă ai Partidului Comunist", întâlniri cu foști participanți la război [84, f.48].

La ședințele de catedră se discutau probleme politico-ideologice. Un cuvânt greu de spus la aceste adunări aveau membrii PCM, adevărate notorietăți pe eșichierul social, care scoteau în evidență atât părțile pozitive, cât și cele negative în activitatea colectivului. Se planificau activități care aveau drept scop final anumite realizări, conectate la evenimentele istorico-militare. De exemplu, în 1975, activitatea politico-ideologică a corpului științifico-didactic a fost axată pe aniversarea a 30 de ani de la victoria împotriva fascismului și militarizării japoneze [85, f.52]. Studenții erau puși la curent cu deciziile partidului comunist de la plenarele congreselor. Totodată, în obligațiunile funcționale ale cadrelor didactice intra organizarea excursiilor cu destinație istorico-memoralistică.

La catedre activau profesori universitari implicaţi nemijlocit în activitatea politico-ideologică. Aceştia erau obligaţi să-şi perfecționeze cunoștințele frecventând lecții tematice şi conferinţe desfăşurate la Institut, mulţi dintre ei erau absolvenţi ai Institutului Marxism-Leninismului [86, f.139].

Ca forme pedagogice de transmitere a cunoștințelor (conţinuturilor) se utilizau activități teoretice și practice (fiecare student avea o fișă de evidență a fiecărui pacient), alături de metodele practice de transmitere a cunoștințelor se utilizau metodele audiovizuale (înregistrare la casetofon, filme, aparate de proiectat imagini cu diapozitive color). În vederea evaluării studenților, se prevedea simularea unor situații (ne)tipice, acțiuni prezentate și la examene, în afara tradiționalelor bilete, chestionări-expres etc. Pentru formarea componentelor instructiv-didactice ale studenților se prevedea instruirea lor la Catedra de Oftalmologie. Pe parcursul anilor, numărul abilităților practice pe care studenții urmau să le asimileze s-a mărit de la 17 la 25. De asemenea, era prevăzută pregătirea colectivă și individuală a studenților [87, f.141]. Angajații catedrelor recomandau literatură științifică suplimentară [88, f.169]. Pentru a asigura activitatea în afara programului de studii la catedre, profesorii făceau de serviciu, potrivit unui grafic bine stabilit [89, f.64].

În vederea perfecționării profesionale a cadrelor didactice, membrii catedrelor realizau cursuri în institutele de profil ale Uniunii Sovietice, numite „de bază" (*golovnâe*), care implementau dispozițiile conducerii supreme de stat și de partid în sistemul de cercetare [89, f.77].

La începutul anilor 1990, ISMC avea un colectiv științifico-didactic înalt calificat, cu o repartizare proporțională sub aspectul vârstei, al gradelor științifice și didactice. Astfel, pe 1 ianuarie 1991 corpul didactico-științific era constituit din 768 de angajați, inclusiv 251 femei. În instituție activau 62 doctori habilitați (nouă femei) și 404 doctori în științe (dintre care 131 femei). Rectorul, prorectorii pentru activitatea didactică, științifică și clinică dețineau gradul științific de doctor habilitat. Dintre cei 64 de șefi de catedre, 40 erau doctori habilitați și 22 – doctori în științe. La catedre activau 15 profesori universitari, 191 conferențiari universitari (docenți). Dintre cei 80 de lectori superiori, 46 erau doctori în științe, iar dintre cei 53 lectori unul era doctor în științe; dintre cei 20 de cercetători științifici superiori, 3 erau doctori habilitați, iar 11 erau doctori în științe; dintre cei 25 de cercetători științifici, 2 erau doctori în științe.

Prezintă interes și componența etnică a corpului didactico-științific. În cadrul instituției activau 600 moldoveni, dintre care 52 erau doctori habilitați și 329 doctori în științe; 91 ruși, dintre care 2 erau doctori habilitați și 42 – doctori în științe; 47 ucraineni, dintre care 2 erau doctori habilitați și 19 – doctori în științe; 9 români, dintre care 2 erau doctori în științe; 6 evrei, dintre care 5 erau doctori în științe; 5 bulgari, dintre care unul era doctor habilitat și 2 doctori în științe; 4 găgăuzi, dintre care 2 erau doctori în științe; 3 belaruși, dintre care unul era doctor în științe; un bulgar, doctor în științe; un grec, doctor în științe; un polonez.

Repartizarea conform vârstei se prezintă în felul următor: până la 29 de ani – 97 de persoane, inclusiv 2 doctori în științe; 30–40 de ani – 187 (un doctor habilitat și 81 doctori în științe, 3 conferențiari universitari); 41–50 de ani – 227 (16 doctori habilitați și 139 doctori în științe, 11 profesori universitari, 58 conferențiari universitari, un cercetător științific superior); 51–60 de ani – 224 (26 doctori habilitați și 169 doctori în științe, 22 profesori universitari, 91 conferențiari universitari, 3 cercetători științifici superiori); 61 de ani și peste această vârstă – 33 (19 doctori habilitați și 13 doctori în științe, un academician, 18 profesori universitari, 10 conferențiari universitari).

Repartizarea după stagiul de muncă se prezenta în felul următor: până la 5 ani de muncă – 219 persoane (44 doctori în științe); 5-10 ani – 82 de persoane (un doctor habilitat și 43 doctori în științe); 10-15 ani – 91 de persoane (53 doctori în științe); mai mult de 15 ani – 376 de persoane (61 doctori habilitați, 264 doctori în științe, un academician, 50 profesori universitari, 143 conferențiari universitari, 3 cercetători științifici superiori).

Cei mai mulți angajați activau în domeniul științelor medicale: 600 de persoane, din care 55 doctori habilitați (18 aveau vârsta de peste 60 de ani), 327 doctori în științe (14 aveau vârsta de peste 60 de ani). Numărul cel mai mic de angajați era din domeniul științelor militare – 3 persoane, fără grade științifice. În alte domenii de cercetare situația se prezenta în felul următor: 37 de persoane în domeniul științelor biologice, dintre care 3 doctori habilitați (2 aveau vârsta de peste 60 de ani) și 23 doctori în științe; 26 de persoane în domeniul științelor farmaceutice, dintre care 12 doctori habilitați și 11 doctori în științe; 24 de persoane în domeniul științelor biologice, dintre care 5 doctori în științe (unul avea vârsta de peste 60 de ani); 24 de persoane în domeniul științelor filologice, dintre care 5 doctori în științe (unul avea vârsta de peste 60 de ani); 19 persoane în domeniul științelor chimice, dintre care un doctor habilitat și 13 doctori în științe; 19 persoane în domeniul științelor pedagogice, fără grade științifice; 14 persoane în domeniul științelor filosofice, dintre care 10 doctori în științe (unul avea vârsta de peste 60 de ani); 5 persoane în domeniul științelor economice, dintre care 5 doctori în științe (unul avea vârsta de peste 60 de ani); 8 persoane în domeniul științelor istorice, dintre care un doctor habilitat și 4 doctori în științe [90, f.60-62].

Considerații finale. Politica de cadre a rezonat cu politica Partidului Comunist al URSS în privința resurselor umane, a politicii naționale etc. Apariția în viața sociointelectuală a noii elite locale deranja reprezentanții conservatori ai sistemului. Totodată, la Institut se manifestau tot mai pregnant reprezentanții de frunte ai intelectualității autohtone. Cel care s-a opus deschis și vehement politicilor de deznaționalizare și de rusificare în Moldova sovietică a fost Nicolae Testemițanu, ministrul Ocrotirii Sănătății al RSS Moldovenești, anterior rector al Institutului.

Activitatea complexă în domeniul clinic și didactic a decurs concomitent cu cea științifică, instituindu-se noi direcții științifico-medicale. Clinicile instituției de învățământ superior în domeniul medicinei s-au format ca platforme de coordonare a activității științifice, curative și metodologice, în domeniul serviciilor specializate.

Referințe:

1. ROTARU, L. Între intransigența ideologiei și pragmatismul ideologic. Angajarea absolvenților universităților europene în școala superioară din RSS Moldovenească (1940–1950), În: *In memoriam Gheorghe Palade. 1950–2016*. Chișinău: Bons Offices, 2018, p.452-468.
2. CRUDU, L. The Staff Policy in the Moldavian SSR's Government in 1940–1941/1944. In: Elites of the Modern Period in the Romanian Historical Research (18-th centuary to 1948)", *Anuarul Institutului de Istorie „G. Barițiu" al Academiei Române. Series Historica* /Edited by Iosif Marin Balog, Vlad Popovici, Cluj-Napoca, Ed. Academiei Române, 2016, p.239-260.
3. CRUDU, L. Politica de cadre și elitele din RSSM în anii 1944–1991. În: *Panorama comunismului în Moldova sovietică. Context, surse, interpretări* /Coordonator: Liliana Corobca. Iași: Polirom, 2019, p.371-397.
4. БОДЮЛ, И.И. *Дорогой жизни. Время, события, раздумья. Воспоминания*. Книга вторая. Кишинев: Изд-во „Кушнир и К", 2001, с.69,84,103.
5. Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), F.51, I.13, d.91.

6. CRUDU, L. Politica de cadre la Institutul de Stat de Medicină din Chișinău, în primul deceniu postbelic. În: *O istorie multidimensională a carierelor universitare: instituții, rețele sociale, biografi*i /Ed.: S. Musteață. Chișinău: ARC, 2017, p.45-55.
7. FURDUI, T. Profesorul universitar Anatolie Zubkov – savant, cetățean și patriot. În: *Buletinul Academiei de Științe a Moldovei. Științe Biologice, Chimice și Agricole*, 2001, nr.1 (286), p.150-154.
8. CRUDU, L. Considerații privind componența etnică a elitei politice din Moldova Sovietică. În: A.Zub, F.Solomon (ed.). *Basarabia, dilemele identității*. Iași: Dosoftei, 2001, p.70.
9. DRAGNEV, D., MANOLACHE, C., XENOFONTOV, I.V. *Republica Moldova – 25 ani. Repere istorice. Istoria ştiinţei*. Chişinău: Biblioteca Ştiinţifică Centrală, 2016.
10. MALCOCI, I., XENOFONTOV, I.V. Academicianul Aleksand Jucenko (1935–2013). Parcurs ideologic și profesional. În: *Acta Tirrae Fogarasiensis. VII*. Făgăraş: Editura Negru Vodă, 2018, p.412-418.
11. ROTARU, L. Leme şi dileme ale construcţiei şcolii superioare din RSS Moldovenească. În: *Identități etno-confesionale și reprezentări ale celuilalt în spațiul est-european: între stereotip și voința de cunoaștere* / Coord.: C.Preutu, G.Enache. Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2018, p.297.
12. CRĂCIUN, T. *Învăţământul public din RSSM în perioada dintre congresele XX şi XXII ale PCUS*. Chișinău, 1961, p.15.
13. MUSTEAŢĂ, S., NEGURĂ, P. Îndoctrinare, sovietizare şi rusificare prin învăţământ în RSSM. În: *Fără termen de prescripţie. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa* /coord. S.Musteaţă, I.Caşu. Chişinău: Cartier, 2011, p.646-675.
14. Arhiva Universității de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu" (AUSMF „Nicolae Testemițanu"), I.260, D.2, 104 f.
15. *Ibidem*, F.2, I.2, D.851, 72 f.
16. *Ibidem*, F.2, I.539, D.2.
17. *Ibidem*, I.481, 169 f.
18. *Ibidem*, F.2, I.2, D.984.
19. ANESTIADI, V.C. Dezvoltarea științei medicale în RSS Moldovenească. În: *Ocrotirea sănătății*, nr.2, 1974, p.8-9.
20. ABABII, I. Alma Mater la 70 de ani. În: *Revista de Ştiinţe ale Sănătăţii din Moldova*, 2015, nr.3, p.5.
21. ЗУБКОВ-ЖОРДАН, И. *Зубковы: 250 лет купечества, учености и авантюризма*. https://sites.google.com/site/zoubkoffs/ (Accesat: 03.06.2019).
22. ИОНКИС, Г. *Утраченный воздух*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2014, 324 с.
23. Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), F. 51, I. 13, D. 255.
24. PASAT, V. Politica conducerii RSS Moldoveneşti în domeniul învăţământului în perioada 1944–1953. „Şcoala nouă" de sorginte sovietică. În: *Akademos. Revistă de ştiinţă, inovare, cultură şi artă*, 2013, nr.1(28), p.40.
25. GROSSU, I. *Cronica meditativă a unei promoţii*. Chişinău: Medicina, 2001, p.21.
26. AOSPRM, F.51, I.5, D.295.
27. BACIU, Gh. *Istoricul medicinei și al învățământului medical pe plaiul basarabean*. Chișinău: Combinatul Poligrafic, 2016.
28. MATCOVSCHI, C. Alma materstudiorum medicorum Moldaviae. În: *Curierul Medical*, 2005, nr.2(287), p.19-20.
29. STRATAN, V. Pavel Bâtcă – ctitorul chirurgiei vasculare din Republica Moldova [Interviu]. În: *Medicus*, 2010, nr.1-2 (832-833), p.4.
30. MALOMAN, E. Răsfoind amintiri. În: *Medicus*, 2015, nr.1-3(878-880), p.3.
31. GHERMAN, D. *Așa a fost să fie*... Chișinău: Tipografia AȘM, 2008.
32. Arhiva curentă a Senatului USMF „Nicolae Testemițanu". Procesul-verbal nr.4 din 17 octombrie 2001 al ședinței Senatului USMF „Nicolae Testemițanu".
33. BÂRCĂ, P. O privire asupra trecutului. În: *Curierul Medical*, 2005, nr.2(287), p.32.
34. BACIU, Gh. *O viață de zbucium*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2009.
35. JIȚA, V. Răsfoind amintiri. În: Medicus, 2015, nr.1-3(878-880), p.3.
36. *Interviu realizat de Ion Valer Xenofontov cu acad. Mihail Popovici la 4 ianuarie 2018*.
37. ŞTEMBERG, M. *O pleiadă de glorie: Rectorii Universităţii de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu" (Schiţe biografice). Славная плеяда: Ректоры Государственного университета медицины и фармации им. Николае Тестемицану (Биографические очерки)*. Chişinău, 2009.
38. ШТЕМБЕРГ, М. *Минувших лет воспоминания*. Издание второе. Кишинев: Reclama, 2005.
39. ABABII, I. Gudumac Eva, 70 de ani. În: *Curierul Medical*, 2011, nr.2(320), p.76.
40. Membru coresponent Eva Gudumac. În: *Membrii Secției de Științe Medicale. Activitatea științifică și managerială: 60 de ani de la fondarea Academiei de Științe a Moldovei* /Red. resp.: Gheorghe Țâbârnă; col. red. Ion Ababii. Chișinău: Tipografia AȘM, 2006, p.116-117.
41. Arhiva curentă a Senatului USMF „Nicolae Testemițanu" (ACSUSMF). Procesul-verbal nr.4 din 17 octombrie 2001 al şedinţei Senatului.

42. ROJNOVEANU, Gh. Academicianul Gheorghe Ghidirim – creator de şcoală. În: *Buletinul Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Ştiinţe Medicale*, 2019, nr.2(62), p.240.
43. POPUȘOI, E., GROSU, I. Profesorul Nicolae Testemiţanu – medic-umanist, cetăţean şi patriot (65 de ani de la naştere). În: *Medicul*, 1992, nr.10-11(832-833), p.3.
44. ŢÂBÂRNA, R. Destinul şi harul (schiţă biografică). În: *Academicianul Gheorghe Ţâbârnă. Biobibliografie* /Red. şt.: C.Manolache. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2014, p.18.
45. ACSUSMF. Procesul-verbal nr.4 din 17 octombrie 2001 al ședinței Senatului.
46. EŢCO, C. Despre şcolile ştiinţifice din medicină. În: *Analele Ştiinţifice ale USMF „Nicolae Testemiţanu"*, 2013, nr.2(14), p.168.
47. BRÎNZAN, N. *La cumpăna dintre milenii*. Chişinău: Pontos, 2018.
48. SÂRBU, S. Oamenilor îndrăgostiți de profesie. În: *Moldova Suverană*. Seria a noua, 30 septembrie 2005.
49. ABABII, I. Cauză nobilă – să stai de veghe la sănătatea naţiunii. În: *Moldova Suverană*. Seria a noua, 30 septembrie 2005, p.3.
50. GHIDIRIM, Gh. Tradiţiile, experienţa, respectul şi onoarea – un inestimabil tezaur transmis din generaţie în generaţie. În: *Moldova Suverană*. Seria a noua, 30 septembrie 2005, p.3.
51. ВИЧЕНКО, Г.В. 60-летие кафедры анатомии человека и пути ее становления. În: *Curierul Medical*, 2005, nr.2(287), с.26.
52. AOSPRM, F.51, I.4, D.305.
53. ANRM, F.3186, I.1, D.12.
54. БЫРКА, Г. Восстановление и развитие сети высших учебных заведений в Молдавской ССР (1944–1946). В: *Из истории революционного движения и социалистического строительства в Молдавии*. Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1963, с.178.
55. ANRM, F.3059, I.1, D.58.
56. *Ibidem*, D.57.
57. ANRM, F.3059, I.1, D.59.
58. GROSSU, I. *Originea şi itinerarele unei promoţii*. Chișinău: Bioritm, 2002.
59. ABABII, I. 60 de ani ai învăţământului medical superior din Republica Moldova, În: *Buletinul Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Ştiinţe Medicale*, 2005, nr.2(2), p.7.
60. ABABII, I., CERNEȚCH, O. Personalitate marcantă a științei și practicii medicale. Academicianul Gheorghe Paladi la 90 de ani. În: *Akademos. Revistă de ştiinţă, inovare, cultură şi artă*, 2019, nr.2(53), p.176-177.
61. AOSPRM, F.51, I.12, D.337.
62. *Ibidem*, D.255.
63. ACAŞM, F.1, I.1/2, D.68.
64. AOSPRM, F.51, I.8, D.397.
65. *Ibidem*, I.11, D.319.
66. XENOFONTOV, I.V. Constituirea Filialei Moldovenești a Academiei de Ştiințe a URSS (1949–1950). În: *Studia Universitatis Moldaviae. Seria „Ştiințe umanistice"*, 2017, nr.10(110), p.236-242.
67. ACAŞM, F.1, I.1/3, D.23.
68. *Ibidem*, ff.49-51.
69. AOSPRM, F.51, I.13, D.279.
70. ANRM, F.P-2848, I.10, D.564.
71. ACAŞM, F.1, I.1/1, D.92.
72. *Ibidem*, I.1/2, D.41.
73. *Ibidem*, I.1/1, D.139.
74. AOSPRM, F.51, I.19, D.55.
75. *Ibidem*, I.21, D.250.
76. ABABII, I. Cuvânt despre un coleg de generație și camarad de breaslă. În: *Academicianul Gheorghe Țâbârnă. Biobibliografie* /Red. șt.: C.Manolache. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2014, p.46.
77. EREMIA, A., CIOBANU, V., FURTUNĂ, A. ș.a. *Sângerei: oameni, istorie, spiritualitate* / Resp. de ed.: C.Manolache. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2012.
78. VOLONTIR, V. Jur să învăț toată viața. În: *Academicianul Gheorghe Țâbârnă. Biobibliografie* / Red. șt.: C.Manolache. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2014, p.68.
79. XENOFONTOV, I.V. *Enciclopedia curiozităților. Trecut și prezent*. Vol.I. Iași: Lumen, 2016.
80. ABABII, I. Ion Ţâbârna, 70 ani. În: *Curierul Medical*, nr.6(330), 2012, p.81.
81. *Idem.* Cuvânt despre un coleg de generație și camarad de breaslă, În: *Academicianul Gheorghe Țâbârnă. Biobibliografie* / Red. șt.: C.Manolache. Chișinău: Institutul de Studii Enciclopedice, 2014, p.46.
82. AUSMF „Nicolae Testemițanu", I.1, D.663.

83. Academicianul Gheorghe Paladi. În: *Membrii Secției de Științe Medicale*. Activitatea științifică și managerială: 60 de ani de la fondarea Academiei de Științe a Moldovei /Red. resp.: Gheorghe Ţâbârnă; col. red. Ion Ababii. Chişinău: Tipografia AȘM, 2006, p.80.
84. AUSMF „Nicolae Testemițanu", I.1, D.709.
85. Ibidem, D.767.
86. Ibidem, D.1104.
87. Ibidem, f.145-146; D.1591.
88. Ibidem, D.1104.
89. Ibidem, D.1180.
90. Ibidem, D.2413.

Anexă. Imagini

Profesorul Boris Șarapov (1897–1969), ilustru savant, fondator al Școlii naționale de neurochirurgie

Profesorul Fiodor Agheicenko (al doilea din dreapta), împreună cu studenții, 1967

Prof. univ. Anatolie Zubkov (1900–1967)

Andrei Zorchin,
prorector pentru activitatea științifică (1963–1968) și didactică (1968–1986)

Profesorul Mihail Borzov,
decanul Facultății de Medicină Generală
(1947–1959),
fondator al Școlii de dermatovenerologie

Nicolae Testemiţanu felicită absolvenţii Facultăţii de Perfecţionare a Medicilor

Despre autori:
Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ionx2005@yahoo.com
Lidia PRISAC, doctor în istorie, cercetător științific superior, Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării.
E-mail: lidiaprisac@yahoo.com

Prezentat la 11.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.175-184*

CZU: 94(498.4)"1951/1964" **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985036**

ASPECTE PRIVIND ISTORIA RECENTĂ A ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI, INSTAURAREA REGIMULUI COMUNIST ÎN LOCALITATEA VAD, JUDEȚUL BRAȘOV (1951-1964)

Gheorghe FARAON

Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat" (România)

Din anul 1951 comuna Vad își pierde autonomia. Odată cu noua reorganizare după modelul sovietic, satul va intra ca element component al noii comune Șercaia. Trebuie să remarcăm că aceste schimbări și reorganizări s-au făcut în mod brutal fără vreun temei istoric. Astfel, dispare Districtul Făgărașului, lucru pe care nici stăpânirea de câteva sute de ani a maghiarilor și a austriecilor nu a reușit să-l realizeze.

Cuvinte-cheie: *autonomie, reorganizare, model sovietic, Districtul Făgăraș, stăpânire.*

ASPECTS REGARDING THE RECENT HISTORY OF FĂGĂRAŞ CONTY, THE INSTAURATION OF THE COMMUNIST REGIME IN VAD, BRAŞOV COUNTY (1951-1964)

Starting with 1951 the Vad country lost its autonomy because of the new organization in to Soviet model, the village being a component of the new country Şercaia. We must outline that these changes and reorganizations have been made in a brutal manner without any historical basis, thereby the District of Făgăraş disappears, fact that wasn't accomplished during the several hundred years of ruling of the Hungarians and Austrians.

Keywords: *autonomy, organization, soviet model, Distric of Făgăraş, ruling.*

Introducere

În perioada interbelică (1920-1940), viața politică din satul Vad s-a desfășurat normal sub aspectul manifestărilor politice. Găsim în sat organizații ale partidelor tradiționale, Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal și Partidul Poporului reprezentat de mareșalul Alexandru Averescu, însă apar și reprezentanți ai mișcărilor extremiste, precum cei ai legionarilor și ai comuniștilor. Ca prin minune, „au apărut în sat doi comuniști, ieșiți ca din pământ, cu ideii bolșevice nu se știe de unde câștigate, pe care însă nu le-au materializat prin propagandă fățișă" [1, f.1355]. Aceștia erau: Gheorghe Dăneţ de Peste Vale (zis Ghiţă a lui Coman) și Iacob Cosgarea de pe Prund. Prezenţa lor în sat, în această postură de comunişti, era semnalată de repetatele arestări, fiind ridicați periodic de jandarmi pentru cercetări. Nu au fost condamnați, întrucât nu și-au manifestat public opiniile.

Votul din luna noiembrie 1946, măsluit de guvernul procomunist condus de Dr. Petru Groza, a deschis calea Partidului Muncitoresc, care urma să se instaureze la cârma țării și să rămână suveran pe destinul său până la revoluția din anul 1989.

Secția de votare se afla la Șinca Veche, iar vădenii au fost duși la vot cu căruțele; se pare că au fost nemulțumiri care au dus la o bătaie între alegători [2].

Sub acest regim s-a făcut treptat trecerea de la economia agrară privată la cea de tip colectivist, conform doctrinei marxiste.

Instaurarea regimului comunist a început – în mod oficial – cu 30 decembrie 1947 [3, p.12]. Fenomenul a adus cu sine o serie întreagă de nedreptăți care s-au abătut și asupra locuitorilor din Țara Făgărașului. Noua politică dusă de autoritățile comuniste prevedea naționalizarea resurselor, industrializarea rapidă și colectivizarea agriculturii [4, p.75].

Printre măsurile luate de noua conducere a țării, la sfârșitul anului 1947, s-au numărat:

- interzicerea de a duce bucatele de la câmp acasă, țăranii erau obligați să le ducă la arie, pe prundul văii unde erau treierate;
- impunerea de cote obligatorii, din produsele agricole vegetale și animale, ce trebuiau predate la fondul de stat.

Factorii politici căutau să impună țărănimii schimbarea mentalității tradiționale și înlocuirea ei cu una comunistă, potrivit căreia progresul și bunăstarea în lumea satelor putea să provină numai din abolirea proprietății private asupra pământului și din munca în comun a acestuia, după modelul colhozului sovietic.

În acest scop, munca de lămurire în sat se desfășura intens, la ea participând obligatoriu organele administrației și ale puterii locale de stat, cadrele didactice și mulți activiști de partid.

Pentru a putea să-și atingă scopurile, Partidul Comunist Român (PCR) a alimentat și întreținut conflictul de clasă în mediul rural. Realizarea acestui scop a fost dificilă, pentru că în majoritatea zonelor rurale erau puțini țărani prosperi, iar în Țara Oltului nu erau decât o mână de asemenea gospodării, care să servească drept obiect al ostilității [4, p.76].

În condițiile date, trebuiau rupte legăturile dintre grupurile de țărani. Primul pas a fost împărțirea lor în două categorii: țăranii înstăriți numiți *chiaburi*, un termen peiorativ, sinonim cu termenul rusesc „kulak", termen special introdus pentru a sublinia diferența față de *țăranii săraci* [4, p.76]. Acești țărani au fost supuși la o serie întreagă de abuzuri, fiind denunțați, bătuți, întemnițați, pământurile fiindu-le confiscate, în încercarea de a-i stigmatiza și de a le slăbi autoritatea [5, p.14].

Punctul de plecare a procesului de colectivizare a agriculturii românești l-a constituit Decretul nr.83/1949 pentru completarea unor dispoziții din Legea nr.187 din 23 martie 1945 [6, p.2], acest decret fiind considerat de unii ultima reformă agrară [7, p.186], statul expropriind toate proprietățile mai mari de 50 ha. Punerea în aplicare a noului decret s-a făcut în condiții dure după confiscarea terenurilor, proprietarii acestora au fost ridicați din casele lor și deportați, uneori în toiul nopții, spre destinații necunoscute [8, p.XXI].

Noul regim din România și-a dat seama că pentru a ajunge la realizarea Gospodăriilor Agricole Colective, care reprezentau forma superioară de cooperare în producția agricolă socialistă [9, p.385], drumul este lent și anevoios. Astfel, a considerat oportun să se înființeze la început forme mai simple de muncă în comun, și anume – întovărășirile agricole. Asemenea forme s-au întâlnit și în celelalte state comuniste, precum: Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, Republica Democrată Germană.

Statutul întovărășirilor prevedea că scopul lor era dublu: de a se mări în mod permanent productivitatea culturilor agricole și de a permite lucrarea în comun a unor suprafețe de pământ cât mai întinse cu ajutorul tractoarelor. În ele intrau doar țăranii proprietari de pământ care aduceau în întovărășire tot pământul de care dispuneau. Pământul întovărășirii era comasat în unul sau mai multe corpuri rămânând însă în proprietatea particulară a fiecărui membru.

Principalele lucrări la culturile cerealiere păioase se făceau pe cât posibil cu ajutorul Stațiunilor de Mașini și Tractoare, deci în comun. În locurile unde nu erau SMT-uri sau unde ele nu dispuneau de un inventar suficient, lucrările se executau cu vitele și cu inventarul întovărășiților care rămânea în proprietatea lor.

În anul 1953 în Vad a fost înființată Întovărășirea Agricolă, formată la început, timp de 3 ani, numai din 30 de familii. După această perioadă, la ea aderă în următorii 9 ani, de voie sau de nevoie, din ce în ce mai multe familii, până ce întreg satul este întovărășit, cu excepția a 5 familii, în frunte cu Iacob Rotar. Între anii 1959 și 1961 președinte al întovărășirii a fost Ioan Strâmbu, iar secretar Nicolae Mărginean.

Întovărășirea a întrerupt procesul muncii particulare a pământului, interzicându-se treieratul în șuri sau gospodarii. Membrii acesteia erau obligați să-și aducă recolta direct la aria comunală care a fost amenajată pe Prundul Văii, în vederea treieratului în comun, acest lucru făcându-se cu pierderea unor mari cantități de boabe suportate tot de către producători.

În anul 1962 întovărășirea se transformă în colhoz sub denumirea de Gospodărie Agricolă Colectivă (GAC), primul președinte fiind Ioan Strâmbu și contabil-șef Nicolae Mărginean. Această gospodărie a funcționat doar un an la Vad, apoi în 1963 a fuzionat cu cea de la Șercaia. La Vad a rămas doar o brigadă agricolă condusă de brigadierul Nicolae Vulvară. Nicolae Mărginean a continuat să activeze ca contabil șef al gospodăriei din Șercaia până la pensionarea din 1977.

Pe plan propagandistic, despre activitatea depusă de plugarii din plasa Șercaia în anul 1948 găsim următoarele informații: plugarii din plasa Șercaia întâmpină alegerile cu mari realizări de folos obștesc prin muncă voluntară. Folosindu-se de timpul destul de frumos de până la începutul campaniei de însămânțări, plugarii din plasa Șercaia, pătrunși de spiritul nou de muncă ce a cuprins întreaga Republică Populară Română, au pornit voioși la muncă voluntară și în mii de ore de muncă voluntară au reușit să refacă poduri, șosele și să-și înfrumusețeze comunele. Astfel, prietenii din comuna Șercaia, împreună cu membrii Partidului Muncitoresc Român (PMR) și ai tineretului sătesc, au prestat 4000 ore de muncă voluntară pietruind drumul comunal Șercaia – Vad și Șercaia – Părău [10, p.7].

Se poate observa că noua politică dusă de autoritățile comuniste începe să dea roade, iar locuitorii zonei noastre au trebuit până la urmă să se adapteze și să urmeze noul drum.

Din același an mai avem o nouă mărturie legată de localitatea noastră – despre activitatea echipelor culturale sindicale. Astfel, echipa sindicatului Gaz Metan s-a deplasat la Vad, unde a prezentat programe compuse din

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.175-184*

scenete, recitări, coruri, dialoguri, ținând și o conferință în legătură cu construirea palatului cultural în orașul Făgăraș, pentru care întreg județul trebuie să-și dea partea lui de contribuție, fie bănească, fie prin muncă voluntară. Locuitorii au răsplătit munca depusă pentru pregătirea și prezentarea programelor dându-și în același timp și contribuția bănească [10, p.2].

Țăranii din Vad mai capabili și mai înstăriți au fost marginalizați și strâmtorați de noua administrație comunală constituită din elemente docile aflate la cheremul activiștilor de partid.

Din anul 1952 ne parvine un important document, o listă referitoare la chiaburii existenți în localitatea Vad. Ea include foști proprietari de terenuri agricole, imobile, ateliere, cârciumi, prăvălii sau mașini agricole, toate acestea fiind considerate mijloace de exploatare a oamenilor muncii [11, p.121].

Această listă cuprindea următoarele persoane:

Boldiș Iacob, nr.54, căsătorit, 3 copii, 1 casă, 3 camere, pământ 5,75 ha, arabil 4,80 ha, curte 0,14 ha, pământ lucrat cu familia, vite 1, oi 6, mașină de trierat, fost legionar, în prezent membru al Partidului Liberal (PL), cârciumă, chiabur.

Șulea Ioan, nr.86, căsătorit, 3 copii, 1 casă, 4 camere, pământ 13,80 ha, curte 0,7 ha, pământ lucrat cu familia și zilieri, 1 vacă, 3 boi, 2 viței, 2 cai, 1 porc, 14 stupi, 1 cazan țuică, exploatare cu cârciumă, prăvălie, mașină de treierat.

Morar Ioan, nr.180, căsătorit, 2 copii, 2 case, 6 camere, pământ 4 ha, curte 0,6 ha, pământ lucrat cu familia și zilieri, 2 bivoli, 2 viței, 1 cal, 10 oi, 4 porci, 1 moară, exploatare prin moară și diferite afaceri.

Pop Cornel, nr.155, căsătorit, 1 casă, 6 camere, pământ 10,12 ha, curte 0,14 ha, pământ lucrat cu familia și zilieri, 2 bivoli, 2 porci, liberal înfocat, exploatare prin moară.

Boeriu Irodion, nr.343, căsătorit, 6 copii, 1 casă, 3 camere, pământ 10,20 ha, curte 0,21 ha, pământ lucrat cu familia și zilieri, 2 boi, 3 bivoli, 2 viței, 15 oi, 2 porci, 1 mașină de trierat, exploatare prin mașină de treierat.

Boier Toma, nr.152, căsătorit, 1 casă, 3 camere, pământ 16,55 ha, curte 0,21 ha, grădină 0,28 ha, pământ lucrat cu familia și zilieri, 2 vaci, 2 bivoli, 1 vițel, 2 oi, 4 porci, exploatare prin camătă.

Cosgarea Sofron, nr.200, căsătorit, 4 copii, 2 case, 4 camere, pământ 9,92 ha, 1 țiglărie[1], pământ lucrat cu familia și zilieri, 2 vaci, 4 bivoli, 2 viței, 2 cai, 6 oi, 2 porci, exploatare prin munca salariată din țiglărie și gospodărie.

Băcilă Emil, nr.190, căsătorit, 2 copii, 3 case, 30 camere, una dintre ele în București, pământ 9,09 ha, curte 0,06 ha, liberal, a deschis prăvălie și vilă în sat, exploatare prin casa din București.

Borcea Ioan, nr.191, căsătorit, 2 copii, 1 casă, 6 camere, pământ 15,26 ha, 2 vaci, 10 stupi, pământ lucrat cu familia și zilieri, liberal, crescător de porci, stupărie, exploatare prin muncă salariată.

Moldovan Lucreția, nr.144, văduvă, 1 copil, 1 casă, 4 camere, pământ 12,20 ha, curte 0,10 ha, pământ lucrat cu familia și zilieri, 1 vacă, 2 bivoli, 2 viței, 3 oi, liberală, a avut un frate prefect de județ, exploatare prin servitori, angajați temporari, comerț clandestin.

Gabor Elisabeta, nr.38, căsătorită, 1 copil, 1 casă, 3 camere, 1,25 ha, curte 0,10 ha, deținea ½ din dreptul de moară și ½ dintr-un motor diesel, 1 vițel, 1 cal, liberală, exploatare prin motorul diesel și prin moară [2, fl.82].

Din 26 februarie 1955 găsim un nou tabel nominal cu chiaburi din Vad (*a se vedea* Anexa 1), de această dată sunt specificate doar numele și numărul de casă: **Boldiș Iacob** (nr.54), **Gabor Elisabeta** (nr.38), **Morar Ioan** (nr.180), **Moldovan Lucreția** (nr.144), **Șulea Ioan** (nr.86), **Pop Leonte** (nr.104), **Borcea Ioan** (nr.191) [2, fl.43]. Dacă facem o scurtă comparație cu lista anterioară, vedem că au dispărut **Pop Cornel, Boieru Irodion, Boer Toma, Cosgarea Sofron, Borcea Ioan și Băcilă Emil.** În schimb apare **Pop Leonte,** fiul lui Pop Cornel.

Ultima mențiune legată de chiaburii din Vad o avem datată cu 1 ianuarie 1960 (*a se vedea* Anexa 2). Față de lista din 1952 lipsesc **Cosgarea Sofron și Borcea Ioan**:

Boldiș Iacob, nr.54, pământ 5,75 ha, 1 batoză (mașină de trierat), cârciumă (?), 6 oi, 1casă.

Șulea Ioan, nr.86, pământ 14 ha, 1 batoză, 3 vaci, 2 cai, 2 viței, 1 porc, cârciumă, prăvălie, 1 casă.

Morar Ioan, nr.180, pământ 4 ha, 1 moară, 2 case, 2 vaci, 1 cal, 10 oi, 2 viței, 4 porci.

Pop Cornel, nr.155, 1 casă, pământ 10,12 ha, 2 vaci, 2 porci, 1 moară, servitori.

Boieriu Irodion, nr.243, 1 casă, pământ 10,12 ha, 2 boi, 3 vaci, 15 oi, 2 viței, 2 porci, batoză și țiglărie.

Boieriu Toma, nr.151, 1 casă, pământ 16,55 ha, servitori, 4 vaci, 4 oi, 1 vițel, 2 porci, președinte al băncii, dă bani cu camătă, lucrează prin dijmă.

---

[1] În anul 1907 are loc înființarea unei mori sistematice și a unei fabrici de țiglă și cărămidă, din partea unei societăți pe acțiuni ce va purta numele de Vădeana [12, p.5-6].

Băcilă Emil, nr.190, 3 case, pământ 9,09 ha, dijmă, servitori, casă în București și prăvălie.

Moldovan Lucreția, nr.144, 1 casă, pământ 12,20 ha, 3 vaci, 3 cai, comerț clandestin.

Gabor Elisabeta, nr.38, 1 casă, pământ 1,25 ha, servitori, 1 cal, 1 vițel, 1 moară, ½ motor diesel [2, fl.18-19].

Odată instaurat la conducerea țării, regimul comunist a nesocotit cu dezinvoltură drepturile omului, începând cu libertatea, care a fost prima strivită. Guvernând peste oameni, s-a străduit să-i transforme, să creeze omul nou sovietizat, tragic și grotesc, dresat să aplaude realizări inexistente sau să ovaționeze pe iubitul conducător.

Odiosul regim, temut de oameni încă de la început, a uzat de o serie întreagă de mijloace opresive și represive. Oprimarea s-a răsfrânt asupra celor care dispuneau de putere economică sau calități intelectuale și, deci, puteau să influențeze masele populare, ajungându-se până la reprimarea sau lichidarea fizică a celor care se pretau la manifestări anticomuniste sau dezavuau actele de guvernământ ale puterii.

Încă din anul 1946, după ce partidele istorice au pierdut alegerile, românii au început să se organizeze și să încerce să lupte împotriva comuniștilor, partid care le-a câștigat prin fraudă. În zona Făgărașului această luptă s-a realizat sub conducerea inginerului chimist Gheorghe Toader[2], iar printre membrii acestei organizații se numărau și funcționarul Vâjeu, profesorul Procopie Benția, preotul Comșa, studentul Nelu Muntean, croitorii Maier și Marhau, țăranii Dan din Mândra, Strâmbu din Vad, Ieronim din Bărcut, Gheorghe Arsu din Râușor [14, p.38].

În zona noastră, alături de chiaburi au mai existat și alte categorii de oameni care au avut de suferit din cauza regimului comunist: cei care s-au opus colectivizării, cei care au sprijinit pe diferite căi rezistența anticomunistă din Munții Făgărașului și partizanii care au făcut parte din grupul de rezistență.

Grupurile de rezistență au avut ca motivație a luptei lor, aproape fără excepție, în primul rând „răsturnarea regimului politic impus de sovietici în România" [15, p.12]. Între anii 1950 și 1951 au existat grupuri de rezistență aproape în toate regiunile țării. La biroul 314 (birou care se ocupa cu problema bandelor) figurau „39 de bande din care au fost dispersate 24, rămânând în urmărire 15" [*Ibidem*, p.13]. Una dintre aceste bande era cea din zona Munților Făgăraș, mai exact „pe versanții nordici ai Munților Făgăraș, pe Valea Pojortei" [16, p.9] condusă de Ioan Gavrilă Ogoranu, „considerată de conducerea securității ca fiind cea mai periculoasă la acel moment" [17, vol.II, f.207].

Nici satul nostru Vad nu a scăpat de furia organelor de partid, mai mulți vădeni având de suferit în această perioadă.

Badea **Ioan**, țăran din Vad, arestat pentru legături cu partizanii din Munții Făgărașului, a murit la 8 aprilie 1960 [18] în trenul morții Gherla – Bălțile Dunării din cauza condițiilor inumane de transport [19, p.91].

Dr. Bârsan A. Ioan, născut la 16 mai 1895 la Vad, Făgăraș, fiul lui Achim și Maria, fost prefect de Făgăraș în perioada 1930-1935, domiciliat în București pe calea Plevnei, nr.131, raionul Gheorghe Gheorghiu–Dej, absolvent al Academiei Comerciale și doctor în drept, a fost contabil, avocat la Șercaia și Făgăraș, funcționar în Ministerul Industriei Lemnului; avere 1/2 case, căsătorit cu Otilia Pop, au avut 2 copii, fost membru al PNȚ. A fost internat la Canal pe 19.08.1952, la Valea Neagră și la Poarta Albă (26.09.1953), condamnat de Tribunalul Orașului Stalin la un an închisoare pentru răspândire de știri false, internat la Codlea (20.10.1954), eliberat la 20.09.1954, frate cu Bârsan A. Nicolae.

Bârsan A. Nicolae, născut la 25 ianuarie 1897 la Vad, fiul lui Achim și Maria, domiciliat în Făgăraș, str. I.V. Stalin, nr.77, absolvent al Școlii de Comerț inferioare, al Școlii de Contabilitate, căsătorit cu Rea Silvia Strâmbu, au avut 4 copii, a fost contabil, avea 6 ha pământ, 12 iugăre, mijlocaș apolitic. Arestat pe data de 14.07.1949, condamnat de Tribunalul București (sentința II 485/1305.1950) la 7 ani corecționali și la 4000 lei amendă, pentru trecerea frauduloasă a frontierei. A vrut să treacă fraudulos frontiera ca să meargă la rude în America, trecând frontiera în Iugoslavia, de unde a fost extrădat de către regimul impus de Tito. A fost închis la: Jilava, Poarta Albă (20.05.1950), Valea Neagră, Văcărești (12.01.1951), Jilava (20.02.1951), Aiud (4.04.1951), Ocnele Mari (29.04.1953/373), Caransebeș (11.02.1954), Oradea (27.11.1954), eliberat pe 7.10.1955, amnistiat prin decretul 421.

---

[2] Gheorghe Toader, fost elev la L.R.N., inginer chimist, șef de promoție al Politehnicii București, șeful organizației legionare a Județului Făgăraș. Gheorghe Toader era orfan de părinți și a fost crescut de bunici. A urmat Liceul Radu Negru, fiind un elev foarte bun. A terminat Facultatea de Chimie București cu rezultate excepționale. În 1946 a revenit la Făgăraș pentru a conduce fabrica chimică, unde și-a organizat un laborator chimic. În mai 1948 a fost arestat și condamnat. Trece prin închisorile din Brașov, Pitești și din 1952 la Gherla, condusă de Goiciu. Moare de pneumonie după ce Goiciu l-a pus pe el și alți câtiva deținuți să golească un wc ce se înfundase, pe o ploaie cu lapoviță. Apoi l-a băgat la arest, la „neagra", unde a stat pe cimentul înghețat zile în șir [13, nr.1016, p.11].

Boeriu A. Aurel, născut la 24.06.1938 la Vad, Făgăraș, fiul lui Aurel și Eva, domiciliat în Vad, nr.357, plugar, pământ 2 ha/ mijlocaș, 7 clase, necăsătorit, arestat de Poliția Făgăraș?, Poliția Sibiu (13.08.1952), ridicat de securitate la 25.08.1952, penitenciarul Cluj nov. 1952, condamnat de Tribunalul Municipal Oradea la 3 ani corecționali pentru uneltire, omisiune denunț, favorizarea legionarului Boeriu Emil. A fost închis la: Jilava 9.04.1953, Galeșu (28.04.1953), Valea Neagră (31.08.1953), Poarta Albă (3.12.1954), eliberat la 27.04.1955. De menționat că toate acuzațiile aduse se referă la faptul că l-a protejat pe fratele său Boeriu A. Emil.

Dr. Boeriu A. Emil, născut în 27.04.1920 la Vad, Făgăraș, fiul lui Aurel și Eva, domiciliat Borșa, Maramureș, medic, asistent universitar fără avere, mijlocaș 3,7 ha, 4 copii, divorțat, cetățenia: maghiară, naționalitatea: maghiară, limba maternă: maghiară, apartenența politică: legionar, condamnat de Tribunalul Municipal Cluj (11/7.01.1949) la 20 ani muncă silnică pentru uneltire, organizație legionară, fugar din 1948 până în 1952 și la 10 ani pentru complicitate la înaltă trădare, Sibiu (10.04.1952), Dej/Cluj, ridicat de Securitatea din Cluj (30.12.1952), reprimit (17.01.1953), Aiud (22.04.1953), P. Satu Mare (18.04.1956), Aiud (19.06.1956), Gherla (27.03.1957), Aiud (30.03.1958), eliberat la 31.07.1964, decretul 411, dom. Cluj, Pietroasa.

Soția, **Boeriu S. Lucia,** născută la 12 octombrie 1922 la Tinca, Bihor, fiica lui Sever și Margareta, domiciliu în Borșa, fără avere, mic-burgheză (funcționar public), 6 clase liceu, divorțată Emil Boeriu, PMR, internată de Sec. Cluj la Mislea (8.10.1948), purtarea foarte bună, eliberată la 25.09.1951.

Boeriu Irodion, țăran fruntaș, nu și-a achitat cotele, s-a opus colectivizării, a fost închis în Cetatea Făgărașului.

Boeriu Mircea, economist, condamnat la închisoare pentru tentativă de trecere frauduloasă a frontierei cu Iugoslavia. A fost condamnat și închis la Dumbrăveni, unde a contractat o boală virotică din cauza proastei medicații, a decedat.

Borcea I. Iacob, născut la 18 decembrie 1906 la Vad, Făgăraș, fiul lui Iacob și Maria, preot, profesor la liceul Sf. Vasile din Blaj. S-a refugiat la Vad după desființarea cultului greco-catolic, de unde a fost prins de securitate și întemnițat patru luni la Făgăraș în Cetate, unde a stat fără judecată. A fost eliberat și a ocupat apoi funcția de paznic la Gay Metan în Blaj, pe sfârșitul carierei fiind reprimit în învățământ unde a activat ca profesor de Franceză la Veneția de Jos, apoi la Liceul din Şercaia, iar ultimi doi ani la Liceul Forestier din Blaj.

Comșa I. Lazăr, născut la 4 iunie 1914 la Mândra, Făgăraș, fiul lui Ilie și Maria, domiciliat în Vad, Făgăraș, agricultor, fără avere, mijlocaș, 7 clase, legionar, arestat la 19.12.1952, ridicat de Securitatea Făgăraș, trimis pentru 24 luni la Valea Neagră, matr. 17702, Borzești (29.08.1953), Onești (13.04.1953), eliberat la 21.05.954, Frate cu Comșa I. Gherasim. După discuțiile avute cu nepotul acesteia, Dl Colțea Radu din Brașov[3], am aflat că a fost turnat, arestat pe motiv că era rudă îndepărtată cu Horia Sima; nu a fost pronunțată nicio sentința în cazul său, așa că rămâne presupus legionar.

Dr. Cosgarea I. Emil, născut la 23 mai 1903 la Vad, Făgăraș, fiul lui Ioan și Maria, dom. or. Stalin, str. Col. Buzoianu, nr.47, funcționar, avocat, doctor în drept [21, p.23], ½ iugăre, mijlocaș (6 ha), căsătorit cu Lucia Osu? Membru al PNŢ, suferă cu stomacul, arestat de DRSS Stalin, ord. 103002, Poliția Orașului Stalin. A făcut parte din valul de arestări, de foști membri marcanți ai PNŢ, petrecut pe 15.08.1949, din care s-au constituit două loturi: unul la Brașov, altul la București. Printre componenții lotului brașovean a fost amintit și prof. Gheorghe Dragoș (dispărut). Erau acuzați de legături cu Ambasada Americană din București, furnizare de diferite informații de spionaj. Predat: DGSS (04.11.1952), Bragadiru (05.011953. matr. 19401), Popeşti Leordeni (01.03.1953), Rahova 3 (09.04.1953), Mogoșoaia (29.04.1953), Popeşti Leordeni (22.08.1953), Caransebeş (02.11.1953). Ridicat definitiv de organele de Miliţie pentru domiciliu obligatoriu în comuna Salcâmi, raionul Fetești, pe 12 luni; Cosgarea Emil, fruntaș PNŢ, candidat la alegerile din noiembrie 1946, a avut domiciliu obligatoriu în Bărăgan, aflat în domiciliu obligatoriu la Salcâmi, Fetești. I se deschidea acțiune de verificare pentru legături suspecte cu un alt fost penețist, de către Reg. MAI Constantă, decembrie 1954. După ispășirea pedepsei s-a stabilit în Vad, unde a fost în continuare supravegheat de securitate și privat de pensie. I-a fost naționalizată casa pe carea o deținea în Făgăraș, care a fost transformată în sediu de Securitate, astăzi găzduiește Parchetul Făgăraș [13, nr.1016, p.11].

Cosgarea N. Emil, născut la 18 iunie 1922 la Vad, Făgăraș, fiul lui Nicolae și Maria, domiciliat în or. Stalin, str. Gh.Lazăr, nr.21, inginer electromecanic, fără avere/mijlocaș (8 ha). A absolvit Politehnica. Căsătorit cu Veturia Sasu, membru al Frontulului Plugarilor, arestat pe 19.12.1952, P. or. Stalin (17.01.1953), prev. Parchetul, TM Oradea (16.02.1953) pentru *favorizarea legionarului Boeriu Emil*, condamnat de Tribunalul Militar la 1 an

[3] Discuții purtate pe data de 18 XI 2010 cu Dl Colțea Radu.

pentru omisiune denunţ, Jilava (30.04.1953), Oneşti (08.05.1953), eliberat pe 18.12.1953, în lotul cu Boeriu Emil, Boeriu Aurel, Cosgarea Emil, Olteanu Ilie ş.a.

Cosgarea Gh. Nicolae, născut la 15 aprilie 1886 la Vad, Făgăraş, fiul lui Gheorghe şi Eva, domiciliat în Vad, nr.327, plugar, 7 ha/chiabur, 4 clase, căsătorit cu Maria Păsărar, 2 copii, apolitic, arestat pe 24.07.1952, P. Făgăraş?, Sibiu (08.08.1952), predat MAI (25.12.1952), arestat pentru favorizare, a favorizat pe legionarul Boeriu Emil, PT Cluj, condamnat de TMT Oradea (143/14.03.1953) la 3 ani corecţie pentru favorizare, Gherla (19.04.1953), P. Albă (22.12.1954), eliberat la 23.07.1955 în lotul cu Boieriu Emil, Boeriu Aurel, Cosgarea Emil, Olteanu Ilie ş.a.

Cosma Gh. Augustin, născut la 13 iulie 1890 la Vad, Făgăraş, fiul lui Gheorghe (dascălul din Vad) şi Maria, domiciliat la Oradea, preot greco-catolic şi profesor de Limba Română, fără avere, căsătorit, PNŢ, arestat pe 16.08.1952 pentru 60 de luni CM, Peninsula, matr. 19029, predat MSS pe 27.05.1953. A fost arestat pentru că nu a renunţat la cultul greco-catolic, acesta având de suferit şi în 1916 când a fost arestat de maghiari.

Damian N. Valeriu, născut în 1921 la Vad, Făgăraş, fiul lui Nicolae şi Gherghina, domiciliat la Mediaş, str. Doja, mecanic, şofer, fără avere, părinţii ţărani săraci, 7 clase, căsătorit cu Letiţia Boeriu, PMR, arestat pe 14.03.1953, PT Cluj (13.04.1953) preventiv pentru favorizare, a ştiut de fugarul Boeriu Emil, condamnat pentru activitate legionară, Oradea, condamnat de TMT Oradea (345/53) la 6 luni corecţie, Jilava (10.06.1953), Oneşti (19.06.1953), Borzeşti, eliberat la 23.09.1953 în lotul cu Boeriu Emil, Boeriu Aurel, Cosgarea Nicolae, Cosgarea Emil ş. a.

Dăneţ Emilian a fost implicat în sprijinirea rezistenţei anticomuniste făgărăşene.

Langa N. Cristina, născută la 10 decembrie 1913 la Vad, Făgăraş, fiica lui Nicolae şi Maria, domiciliată în Bucureşti, bucătăreasă la Ambasada Americană din Bucureşti, urmărită de securitate.

Milea I. Ioan, născut la 1 aprilie 1888 la Vad, Făgăraş, reg. Stalin, fiul lui Ioan şi Reghina, agricultor, arestat pe 25.07.1952, detenţie la Ocnele Mari şi Gherla, decedat la 28 septembrie 1953, în timpul executării pedepsei. Cauza decesului: insuficienţă circulatorie. A fost arestat pentru găzduirea partizanilor din Munţii Făgăraşului şi a medicului Dr. Emil Boier.

Olteanu Gh. Ilie, născut la 2 noiembrie 1914 la Vad, Făgăraş, fiul lui Gheorghe şi Ana, inginer la Cluj, în lotul cu Boeriu Emil, Boeriu Aurel, Cosgarea Nicolae, Cosgarea Emil ş. a.

Pestrea A. Olimpia, născută Boeriu, la 27 martie 1924 la Vad, fiica lui Aurel şi Eva, contabilă, în lotul cu Boeriu Emil, Boeriu Aurel, Cosgarea Nicolae, Cosgarea Emil ş. a.

Petru, ţăran din Vad, a murit la gherla, în 1957 [19, p.106].

Popa I. Ioan, născut la 1 octombrie 1915 la Vad, fiul lui Ioan şi Gheorghina, domiciliat în Sebeş, str. Dr. Bagdasar, sergent miliţie, agent poliţie, 1,9 ha, mijlocaş (7 ha), 5 fraţi, 3 clase gimnaziu, căsătorit cu Eugenia Dan, 1 copil, PMR, 1949, penitenciar Făgăraş (1.04.1952), ord. 60341, 24 luni, D. 526/26.06.1952, Cernavodă 3, penitenciar Codlea (25.11.1954), prevenţie pentru ACCM, predat Reg. MAI Stalin (06.01.1956). Popa I. Ion, fost poliţist, în prevenţie pentru cercetări la Făgăraş (27.03.1952-21.02.1956); Popa I. Ion, fost plutonier de miliţie, jud. Făgăraş, PCR 1946, propus pentru excludere din miliţie la Bir. Pol. CC în martie 1950. În 1941 gardian la Făgăraş. În 1943 avansat agent. Un timp a lucrat şi la Siguranţă, culegea informaţii despre starea de spirit a muncitorilor. De la 23 august 1944 până în prezent a lucrat bine în cadrul Poliţiei. A descoperit şi arestat mai mulţi legionari evadaţi (deţinuţi politici).

Popa Emilian, născut la Vad, avocat, jurisconsult la Combinatul Chimic din Făgăraş, a fost acuzat de nereguli săvârşite în calitatea sa de jurisconsult şi a fost condamnat. A fost dus la canal, pentru că a refuzat să iasă la muncă, motivând că a fost condamnat la detenţie nu la muncă silnică.

Popa Nicolae, canonic din Blaj, directorul Şcolii Normale din Blaj, s-a refugiat la o rudă din Vad, de unde a fost luat de Securitate şi internat într-un azil, unde a decedat.

Pop Alexandru, născut la Vad, profesor în Timişoara, fiul comerciantului Victor Pop, a fost deportat în Bărăgan în anul 1951, unde a stat cinci ani în surghiun, în condiţii mizere, trăind într-un bordei improvizat.

Strâmbu I. Coriolan, născut la 18 ianuarie 1908 la Vad, Făgăraş, fiul lui Ioan şi Silvia, domiciliat la Făgăraş, profesor, învăţător, căsătorit, PNL, Frontul Plugarilor, arestat pe 15/16.08.1952, PV 8/1952, P. Făgăraş, internat pentru 18/60 de luni CM, Capu Midia, Oneşti (27.08.1953), eliberat la 01.11.953.

Strâmbu Şt. Eugen, avocat, născut la 27 mai 1920 la Vad, Făgăraş, fiul lui Stefan şi Silvia, condamnat de TM Bucureşti (277/9.09.1961), TM Regional II Bucureşti (822/28.10.1961) la 10 ani corecţionali pentru uneltire şi la 15 ani muncă silnică pentru delapidare, eliberat în aprilie 1964, decizia nr.176/64.

Strâmbu Matei, din Vad, avocat în Şercaia, mort, în condiții neelucidate, în Penitenciarul din Ocnele Mari. Se spune că a fost împuşcat într-o tentativă de evadare.

Urian Valeriu, născut la Vad, preot în Bucium, absolvent al Institutului Teologic de la Blaj, condamnat la 3 luni de închisoare pentru o presupusă instigare la dobândirea libertății religioase a cultului greco-catolic.

Urs Tiberiu, născut la Vad, preot greco–catolic din Vad, arestat de Securitate [19, p.111]. A fost reținut pentru că, fiind preot greco–catolic, în anul 1948 a refuzat trecerea la ortodoxism.

Au mai fost urmăriți de securitate următorii vădeni:

Victor Pop, comerciant din Vad, care avea casă în centrul satului, cu boltă și crâșmă; dispunea de capital, fiind principalul comerciant din Vad. Odată cu instaurarea noului regim, acesta a fost rapid anihilat, prin amenzi foarte mari și interdicții de tot felul, fiind nevoit să închidă prăvălia. Cu el în satul nostru a început practic oprimarea.

Boeriu Gheorghe, profesor pensionar, stabilit la Vad, i s-a oprit pensia și a fost supravegheat de Securitate multă vreme**.**

Silvia T. Ghircoiaş, născută la Vad, stabilită la București, a ascuns un preot greco-catolic, pentru care fapt a fost urmărită de Securitate.

Leonte Pop, profesor, fiul dascălului Cornel Pop, a fost urmărit de Securitate ca sabotor.

Gheorghe Strâmbu, învățător, a fost persecutat de Securitate ca aderent național țărănist, chiar dacă a fost simplu membru, fără a activa în vreun post din cadrul partidului.

În Vad a locuit pentru o vreme și tatăl disidentului anticomunist Paul Goma.

Pe lângă neajunsurile marcate de transformarea vieții sociale din localitatea noastă, instituirea noului regim a adus cu el și anumite beneficii. Tendințele de urbanizare a localității se pot observa cu ochiul liber. Stâlpii rețelei electrice ce se înălțau pe ulițele satului și covorul asfaltic sunt semne vădite ale acesteia. Electrificarea satului s-a realizat în anul 1960, primii stâlpi au fost din stejari aduși din Dumbrava Vadului, aceștia fiind înlocuiți în 1983 cu stâlpi de beton. Asfaltarea satului s-a realizat în 1965, odată cu modernizarea drumului Șercaia – Bran. Tot în acest an a fost construit și noul pod de beton armat peste Valea Șincii, la intrarea de sus a satului și tot din acel an satul beneficiază de Oficiu Poștal propriu.

Concluzii

Factorii politici căutau să impună țărănimii schimbarea mentalității tradiționale și înlocuirea ei cu una comunistă, potrivit căreia progresul și bunăstarea în lumea satelor putea să provină numai din abolirea proprietății private asupra pământului și din munca în comun a acestuia, după modelul colhozului sovietic.

Pentru realizarea acestui deziderat au fost folosite diferite metode de convingere: într-o primă fază, a fost dusă o puternică muncă de lămurire în satele Țării Făgărașului, pentru a-i convinge pe țărani să renunțe de bunăvoie la proprietatea privată și să-și strângă pământul într-o asociație denumită Întovărășire Agricolă. Metodele folosite nu au fost întotdeauna pașnice. Cei care se opuneau riscau să fie bătuți, arestați sau chiar deportați. Cu toate acestea, oameni au trebuit să se adapteze. Astfel, în anul 1953 în Vad a fost înființată Întovărășirea Agricolă, formată la început, timp de 3 ani, numai din 30 de familii. În următorii 9 ani la ea aderă, de voie sau de nevoie, din ce în ce mai multe familii, până ce întreg satul este întovărășit, cu excepția a 5 familii.

O altă metodă folosită a fost de a alimenta și întreține conflictul de clasă în mediul rural. Primul pas a fost împărțirea țăranilor în două categorii: țăranii înstăriți numiți *chiaburi*, un termen peiorativ, sinonim cu termenul rusesc „kulak", termen special introdus pentru a sublinia diferența față de *țăranii săraci*. Chiaburii erau în general cei mai harnici și înstăriți oameni din sate. Furia organelor de partid s-a răsfrânt mai ales asupra acestor familii, pe care, confiscându-le pământurile și averile, le-au distrus. Ei au fost și cei care s-au opus cel mai puternic noului regim. În localitatea noastră s-au păstrat mai multe liste cu chiaburi, după cum urmează: prima listă este realizată în anul 1952 și cuprinde 11 persoane, a doua listă, din 26 februarie 1955, cuprinde 7 persoane, iar ultima listă, din din 1 ianuarie 1960, cuprinde un număr de 9 persoane.

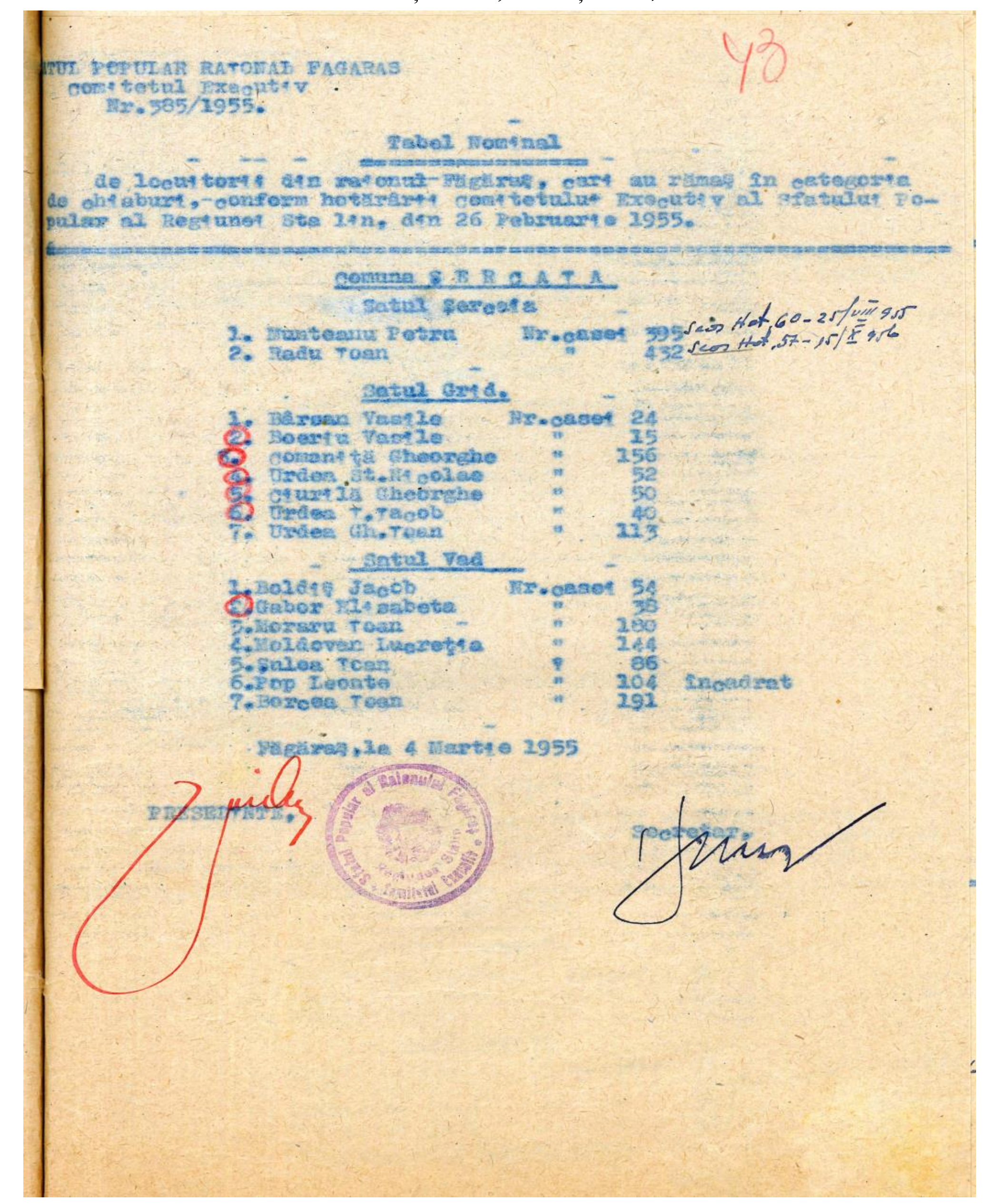
Au mai fost și alte categorii de persoane din sat care au avut de suferit pentru că s-au opus din diferite motive noului regim. Nu mai puțin de 36 de persoane au fost urmărite, cercetate, întemnițate de către acest regim, 4 persoane pierzându-și chiar viața în timpul anchetelor sau al detenției.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.175-184*

Anexe

Anexa 1

Listă chiaburilor din satele Șercaia, Grid și Vad, din 26 februarie 1955

[...]TUL POPULAR RAIONAL FAGARAS
Comitetul Executiv
Nr. 385/1955.

43

Tabel Nominal

de locuitorii din raionul Făgăraș, cari au rămas în categoria de chiaburi, conform hotărârii comitetului Executiv al Sfatului Popular al Regiunei Stalin, din 26 Februarie 1955.

Comuna Ș E R C A I A

Satul Șercaia

1.	Munteanu Petru	Nr. casei	395	Scos Hot. 60-25/VIII 955
2.	Radu Ioan	"	432	Scos Hot. 57-15/X 956

Satul Grid.

1.	Bârsan Vasile	Nr. casei	24	
2.	Boeriu Vasile	"	15	
3.	Comanița Gheorghe	"	156	
4.	Urdea St. Nicolae	"	52	
5.	Ciurilă Gheorghe	"	50	
6.	Urdea I. Iacob	"	40	
7.	Urdea Gh. Ioan	"	113	

Satul Vad

1.	Boldiș Iacob	Nr. casei	54	
2.	Gabor Elisabeta	"	38	
3.	Moraru Ioan	"	180	
4.	Moldovan Lucreția	"	144	
5.	Sulea Ioan	"	86	
6.	Pop Leonte	"	104	încadrat
7.	Borcea Ioan	"	191	

Făgăraș, la 4 Martie 1955

PRESEDINTE, Secretar,

Anexa 2

Situația gospodăriilor chiaburești din comuna Șercaia la 1 ianuarie 1960

RAIONUL FAGARAS
COMUNA SERCAIA

SITUAȚIA GOSPODĂRIILOR CHIABURESTI
din comuna Sercaia la 1 ianuarie 1960

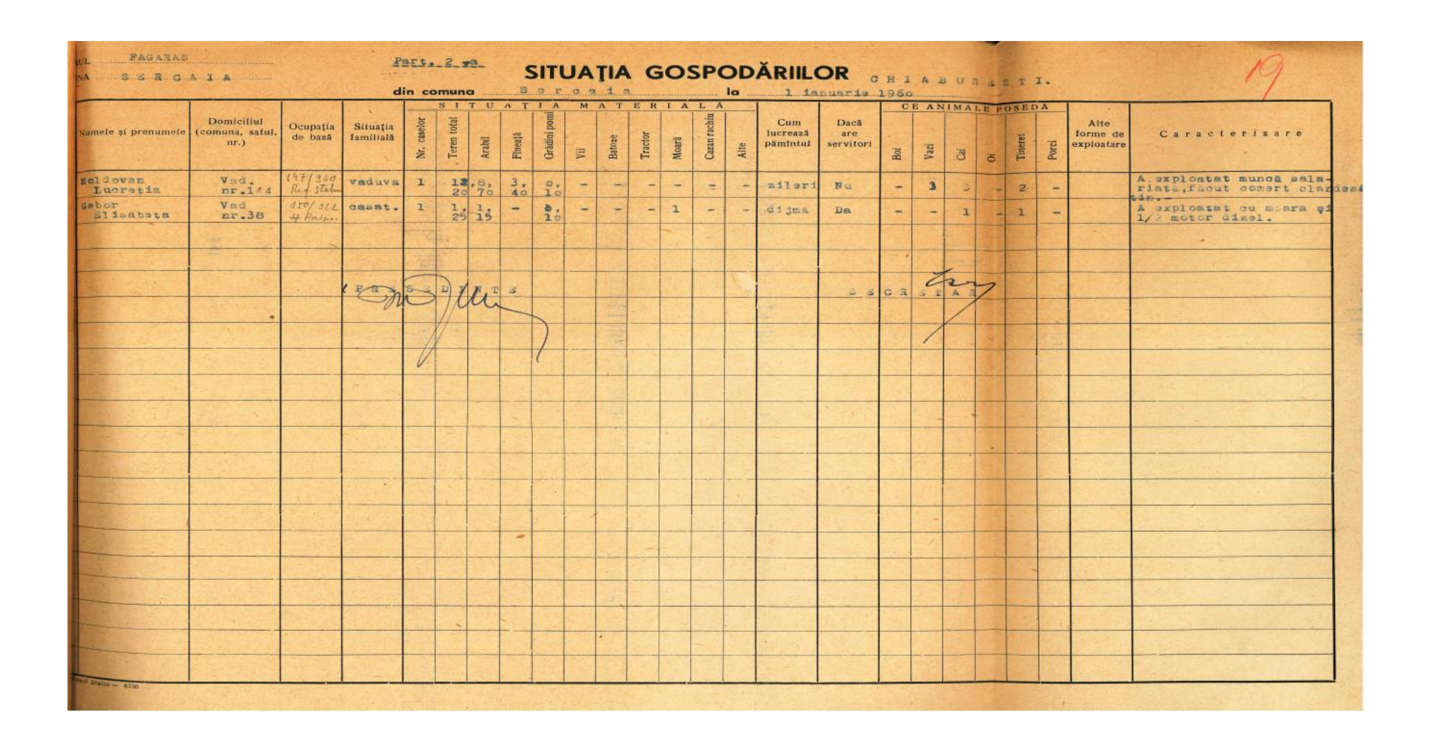
18

Numele și prenumele	Domiciliul (comuna, satul, nr.)	Ocupația de bază	Situația familială	SITUAȚIA MATERIALĂ: Nr. caselor	Teren total	Arabil	Fîneață	Grădini pomi	Vii	Batoze	Tractor	Moară	Cazan rachiu	Alte	Cum lucrează pămîntul	Dacă are servitori	CE ANIMALE POSEDĂ: Boi	Vaci	Cai	Oi	Tineret	Porci	Alte forme de exploatare	Caracterizare
Boldis Iacob	Sercaia Vad nr.54	529/961	casat.	1	5,74	4,80	0,80	0,14	–	‡	–	–	–	1	familia	Nu	–	1	–	6	–	–		A exploatat în trecut cu una cîrciumă.
Sulea Ioan	Vad.nr.86	647/960 Reg. Stalin	casat.	1	13,80	8,80	4,93	0,[illegible]7	–	1	–	–	–	1	familia zileri	Nu	[illegible]	3	2	–	2	1		A exploatat cu cîrciumă și prăvălie, garnitură de treer.-
Moraru Ioan	Vad nr.180	150/61	casat	2	4,00	4,00	–	–	–	–	–	1	–	–	familia zileri	Nu	–	2	1	16	2	4		Exploatează cu moara.-
FOSTI EXPLOATATORI.																								
Steinburg Walter	Sercaia 189		casat.	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1		În trecut a exploat. cu cîrciuma.
Munteanu Petru	Sercaia nr.395		casat.	2	8,93	6,90	1,73	0,30	–	–	–	–	–	–	familia	Nu	2	2	–	–	1	3		A avut cîrciumă în trecut și grădină cu pomi.-
Cocișeu Radu	Sercaia nr.395		casat.	–	3,50	3,50	–	–	–	–	–	–	–	–	Muncit. zileri	Da	–	1	–	–	–	2		A exploatat cu una fabrică de parfumuri.-
Paler Gheorghe	Sercaia nr.163		casat.	1	4,68	4,63	–	0,05	–	–	–	–	–	1	dijmă	Da	–	2	–	–	–	2		A făcut afaceri cu băutur[ă] și unaa mașină lux.-
Pop Cornel	Vad nr.155		casat	1	10,12	2,50	5,12	–	–	–	–	1	–	–	zileri dijma	Da	–	2	–	–	–	4		Moara în present dată zestre fiului său.-
Boieriu Irodion	Vad nr.243		casat.	1	10,20	6,20	3,39	0,21	–	1	–	–	–	1	familia zileri	Nu	2	3	–	15	2	2		Exploatat cu garnitură de treer și țiglărie.
Boieriu Toma	Vad nr.151		casat.	1	16,55	10,00	6,06	0,49	–	–	–	–	–	–	dijmă	Da	–	4	–	4	1	2		Est cămătar, presed. băncii, a dat bani cu cămătă
Băcilă Emil	Vad nr.190		casat.	3	9,09	9,03	–	0,06	–	–	–	–	–	1	dijmă	Da	–	–	–	–	–	–		A exploatat cu prăvăsie și casele în București.
Zilay Ioan	Halmeag nr.105		casat.	2	10,92	8,76	2,16	–	–	–	–	–	–	–	zileri	Nu	–	2	2	–	2	3		Exploatat cu turma de oi, și un camion.
Blaga Grigore	Halmeag nr.9		casat	2	21,60	9,95	11,48	0,17	–	–	–	–	–	1	zileri servit.	Da	–	1	–	–	–	–		Exploatat în trecut cu turme de oi și măcelărie
Gherab Ioan	Halmeag nr.151		casat	2	8,70	5,60	1,19	0,21	–	–	–	–	–	–	familia zileri	Nu	–	1	–	–	2	3		Fost neguțător de cai.
Chelement Gheorghe	Halmeag nr.123		casat.	1	10,14	6,83	3,16	0,15	–	–	–	1	–	1	zileri	Nu	–	1	x	5	2	3		Exploatat cu moara și un motor tăiat lemne.
Rojondoi Ioan	Halmeag nr.90		casat	1	13,72	8,72	5,50	0,10	–	–	–	–	–	–	zileri	Nu	–	2	–	10	4	3		A exploatat muncă salariată și făcut comert.
Grepaly Andrei	Halmeag nr.92		casat.	2	14,08	9,36	4,59	0,13	–	–	–	–	–	1	familia zileri	Nu	–	1	–	3	1	2		Exploatat cu una circiuma

Trec. conf. dec. 647/60, rămîne fost exploatator

PREȘEDINTE, SECRETAR,

...ul Stalin — 6730

RAIONUL FAGARAS
COMUNA SERCAIA

Part. 2-a

SITUAȚIA GOSPODĂRIILOR CHIABURESTI.
din comuna Sercaia la 1 ianuarie 1960

19

Numele și prenumele	Domiciliul (comuna, satul, nr.)	Ocupația de bază	Situația familială	SITUAȚIA MATERIALĂ: Nr. caselor	Teren total	Arabil	Fîneață	Grădini pomi	Vii	Batoze	Tractor	Moară	Cazan rachiu	Alte	Cum lucrează pămîntul	Dacă are servitori	CE ANIMALE POSEDĂ: Boi	Vaci	Cai	Oi	Tineret	Porci	Alte forme de exploatare	Caracterizare
Moldovan Lucreția	Vad. nr.144	647/960 Reg. Stalin	văduvă	1	12,20	8,70	3,40	0,10	–	–	–	–	–	–	zileri	Nu	–	3	[illegible]	–	2	–		A exploatat muncă salariată, făcut comerț clandestin.-
Gabor Elisabeta	Vad nr.38	410/961 [illegible]	casat.	1	1,25	1,15	–	0,10	–	–	–	1	–	–	dijma	Da	–	–	1	–	1	–		A exploatat cu moara și 1/2 motor dizel.

PREȘEDINTE, SECRETAR

...ul Stalin — 6730

Referințe:

1. BOERIU, E. *Cartea Vadului*, mss. 1600f.
2. ***Arhiva Fundației Culturale „Negru Vodă" Făgăraş, *Interviu realizat de Călin Gavriluță și Gh. Faraon, în 17.VII.2004, cu Boldiş Gheorghe, sat Vad, com. Şercaia, jud. Brașov născut la 19 decembrie 1935*; Dosar cu locuitorii chiaburi din Făgăraş, 1952, fl. 82; Dosar 26/II, 1955, Nnr.385/955, fl.43; Dosar 105/1960, nr.46. T.P.P. fl.18-19.
3. BĂJENARU, C., BĂJENARU, E. *Monografia localității Beclean*. Târgu Mureş, 2009. 92 p. ISBN 978-606-92180-2-0
4. KIDECKEL, A.D. *Colectivism și singurătate în satele românești. Țara Oltului în perioada comunistă și în primii ani după Revoluție*. Iași, 2006. 211 p. ISBN (10) 973-46-0271-3
5. ENUȚA, N. Chiabur: duşman de moarte al gospodăriei colective. În: *Știință și Cultură*, 1952, nr.8. 105 p.
6. *Buletinul Oficial al Republicii Populare Române*, 1949, nr.1, p.2.
7. IONESCU, Gh. *Comunism în România 1944–1962*. Londra, 1964. 409 p. ISBN 973-43-0173-X
8. IANCU, Gh., ȚÂRĂU, V., TRAȘCĂ, O. *Colectivizarea agriculturii în România. Aspecte legislative 1945–1962*. Cluj–Napoca, 2000. 483 p.
9. IANCU, Gh. Aspecte din procesul colectivizării agriculturii în România (1949-1960). În: *Anuarul Institutului de Istorie G. Bariț,* Cuj-Napoca, Tom XLIV, p.395, ISBN 978-973-1843-90-2
10. *Brazde Făgărășene*, anul III, nr.11, 21 martie 1948, p.7.
11. CIUPEA, I., OLTEANU Fl. „Chiaburii" din orașul Făgăraş. În: *Stat și viață privată în regimurile comuniste*, Iași, 2009, 254 p. ISBN 978-973-46-1652-7
12. *Olteanul*, 1907, anul I, nr.12.
13. *Monitorul de Făgăraș,* 28 mai 2019, anul XXI, nr.1016, p.11.
14. OGORANU, I.G. *Brazii se frâng dar nu se îndoiesc*. *Vol.I*. Timișoara, 1993, p.338. ISBN 973-95729-4-4
15. MOTRESCU, V., DOBRE, M. *Jurnale din rezistența anticomunistă.* Bucureşti, 2006. 240 p. ISBN/ISSN, 973-569-814-5
16. CRĂCANĂ, I. Rezistența anticomunistă din Munții Făgărașului între 1948–1955. Grupul Gavrilă. În: *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România, 1944 – 1962*. Bucureşti: Kullusys, 2003. 443 p. ISBN 973-86421-1-6
17. *** Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (A.C.N.S.A.S.), fond Informativ, dosar nr.3 948, vol.2, fila 207.
18. *Album Martiri* [Accesat: 03.04.2019]. Disponibil: http://www.procesulcomunismului.com/marturii/fonduri/ioanitoiu/album_martiri/docs/album_martiri_genocid_3_1.pdf.
19. PĂȘESCU, Gh. *Biografii încătușate brașovene*. Brașov, 2003. 420 p. ISBN 973-8528-0-7

Date despre autor:
Gheorghe FARAON, doctorand, Şcoala doctorală *Istorie*, Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu; muzeograf-conservator, șef secție, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat".
E-mail: geo.faraon@yahoo.com

Prezentat la 01.11.2019

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.185-200

CZU: 323.26-057.875(478-25)(091) DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985042

DEZGHEȚUL HRUȘCIOVIST ȘI „REZBELUL NAȚIONALIST" AL STUDENȚILOR-FILOLOGI DE LA UNIVERSITATE[1]

Liliana ROTARU

Universitatea de Stat din Moldova

Dispariția fizică a lui I.V. Stalin și raportul lui Hrușciov la Congresul al XX-lea al PCUS au reverberat în toată societatea sovietică și au stimulat o tendință de contestare a diferitor aspecte ale vieţii politice, sociale şi culturale în rândul intelectualităţii sovietice, inclusiv al celei din RSS Moldovenească. Rebeli din fire, studenţii din instituțiile de învățământ superior din Moldova sovietică au iniţiat acţiuni consonante contextului general de „destindere", mai ales că premisele create la mijlocul anilor '50 le-au încurajat și susținut demersurile și acțiunile contestatare. În baza unor documente inedite din arhivele naționale ale Republicii Moldova, autorul analizează în prezentul studiu caracterul și formele de manifestare a rezistenței naționale față de procesul de sovietizare, rusificare și deznaţionalizare a şcolii superioare, dar și a societății RSS Moldovenești în general, a studenților de la filologia „moldovenească" a Universității de Stat din Chișinău în a doua jumătate a anilor '50, precum și reacțiile autorităților universitare și de partid la așa-numitele „manifestări ale dispoziţiilor burghezo-naţionalste" ale acestor studenţi.

Cuvinte-cheie: *„dezgheț hrușciovist", Congresul al XX-lea al PCUS, Universitatea de Stat din Chișinău, studenți, rusificare, deznaționalizare, „moldovenism", rezistență națională.*

THE KHRUSHCHEV THAW AND THE "NATIONALIST REBELLION" OF PHILOLOGY STUDENTS FROM THE UNIVERSITY

The physical disappearance of I.V. Stalin and Khrushchev's report to the 20th Congress of the CPSU reverberated throughout Soviet society and stimulated a tendency to challenge various aspects of political, social, and cultural life among the Soviet intellectuals, including that from the Moldovan SSR. Naturally rebellious students from the higher education institutions of Soviet Moldova initiated some consonant actions in the general of "détente", due to the premises created in the mid-50s which encouraged and supported their national approaches and actions. Based on unpublished documents from the national archives of the Republic of Moldova, the author analyzes in this study the character and forms of manifestation of national resistance in the process of Sovietization, Russification and denationalization of high school, but also the Moldovan SSR society in general, the students at the "Moldovan" philology at the State University of Chisinau in the second half of the 1950s, as well as the reactions of the university and party authorities to the so-called "manifestations of the bourgeois-nationalist dispositions" of these students.

Keywords: *"Khrushchev Thaw", 20th Congress of the CPSU, Chisinau State University, students, Russification, denationalization, "Moldovanism", national resistance.*

Dispariția fizică a lui I.V. Stalin și critica „cultului personalității și a consecințelor sale" au avut un impact important asupra sistemului politic și asupra vieții sociale din Uniunea Sovietică. Istoriografia contemporană, preocupată de istoria regimului comunist sovietic, solidarizează asupra cadrului cronologic și aspectelor conținutale ale procesului destalinizării, majoritatea istoricilor recunoscând două etape, care împart și conferă specificitate destalinizării (1953-1964). În prima etapă (1953-1956), numită de istorici „primul dezgheț" [1, p.81-89], „prima destalinizare" [2, p.214-221] sau „destalinizarea catifelată"[2] [3, p.435], grupul conducător, fără să elaboreze vreo reflecție teoretică asupra sistemului stalinist, fără a recurge la vreo condamnare publică a lui I.V. Stalin sau revizuire a contribuției fostului lider sovietic la „construirea comunismului", a încercat să legitimeze sistemul bazat pe principiul unei conduceri colective și a inițiat amnistierea unor grupuri de deținuți din Gulag. Emergența noilor practici politice și începutul rupturii cu moștenirea stalinistă au fost însoțite de schimbări economice și sociale (redcerea prețurilor de desfacere, majorarea salariilor cu 3%, mărirea prețului de cumpărare de către stat a produselor agricole din colhozuri, începutul desțelinirii unor pământuri din Kazahstan și Siberia etc.), care, la rândul lor, au produs și o anumită „liberalizare" și relaxare în societate în general, dar mai ales în rândurile intelectualității sovietice.

---

[1] Studiul este realizat în cadrul proiectului de cercetare nr. 20.80009.1606.11 *Patrimoniul academic universitar din RSS Moldovenească: investigarea și valorificarea bunelor practice*, finanțat prin Programul de Stat 2020-2023.

[2] Traducerea termenului „мягкая десталинизация" ne aparține.

Deși în etapa „catifelată" a destalinizării au ținut întâietatea evenimentele și procesele politice, totuși anumite prefaceri ale conținutului presei și emisiunilor radio care au însoțit metamorfozele politice au germinat speranțe într-o posibilă umanizare a relațiilor din societatea sovietică, într-o așteptată democratizare a partidului însuși și într-o o viață mai bună [1, p.89]. Dar acea „spărtură în mentalitatea traumată a societății" [4, p.10] sovietice s-a produs abia după Congresul al XX-lea al PCUS și condamnarea cultului personalității lui Stalin. Recunoașterea abuzurilor puterii în raport cu societatea și întoarcerea la moștenirea ideologică și practicile pretinse neîntinate ale leninismului, o anume descentralizare juridico-administrativă a puterii în favoarea periferiilor naționale, admiterea dreptului fiecărei „națiuni socialiste" la o cale proprie, replierea pe pozițiile coexistenței pașnice cu Occidentul [4, p.9-10] și alte decizii ale forului PCUS, care și-a desfășurat lucrările în perioada 14-25 februarie 1956, au produs transformări importante și consecințe imediate și de durată atât în Uniunea Sovietică și în „lagărul socialist", cât și în relațiile acestora cu Occidentul.

„Discursul" lui Nichita Hrușciov, care trebuia să rămână secret, a reverberat cu o forță deosebită în toată societatea sovietică și a stimulat în rândul intelectualității sovietice, mai ales, o tendință de contestare a diferitor aspecte ale vieții politice, sociale și culturale ale regimului comunist. Și așa cum într-un sistem hipercentralizat forțele centrifuge sunt foarte puternice, „bătăile din aripi ale fluturelui" de la Kremlin s-au repercutat cu putere până la periferii, generând aici fenomene pe care nu le-au avut în vedere autorii destalinizării. Impresia unei deschideri cu tentă liberală din partea autorităților comuniste, care au dezvăluit adevăratele dimensiuni ale abuzurilor și nedreptăților regimului stalinist și au permis reabilitarea, uneori parțială, a milioane de victime ale acestui regim, au încurajat opinii și atitudini critice și contestatare și în rândurile intelectualității[3] din Moldova Sovietică, stimulându-i așteptările spre schimbare.

Ne propunem în acest studiu să urmărim atitudinile și reacțiile la procesele de liberalizare, declanșate de „dezghețul" lui Hrușciov, ale celei mai tinere componente a „stratului" intelectualității[4] din RSS Moldovenească – a studenților Universității de Stat din Chișinău, intenționând să stabilim factorii care i-au determinat să reanimeze niște tensiuni „înghețate" din interiorul societății „moldovenești", să identificăm formele și caracterul manifestării de atitudini de către studenții din Moldova Sovietică.

Pentru mai multă claritate, considerăm necesară aici o scurtă digresiune pentru a creiona cadrul sociodemografic al RSS Moldovenești la mijlocul anilor '50 cu ponderea intelectualității, inclusiv a celei universitare,

---

[3] În discursul sovietic, termenul „intelectualitate" este interpretat în sensul lui îngust – social-istoric, desemnând o categorie de specialiști cu studii superioare, calificarea profesională a cărora este certificată printr-o diplomă de studii medii de specialitate sau studii superioare. [5, p.17]. De fapt, termenul „intelectualitate" era omis deliberat din literatura sovietică de toate genurile. Chiar dacă oficial era recunoscută existența acestei „pături sociale", inclusiv rapoartele statistice ale Kremlinului ofereau informații foarte ambigue. De exemplu, într-o culegere statistică, elaborată de Departamentul Central de Statistică al URSS în 1956 cu ocazia aniversării a 40 de ani a revoluției bolșevice, autorii, punând în calitate de *motto* articolul din Constituția din 1936 „URSS este un stat socialist al muncitrolir și țăranilor", nu indică intelectualitatea în tabelul „Structura de clasă a populației URSS". Tabelul include clasele „muncitori și funcționari", „țărăni cooperați", „țărăni proprietari (cu excepția culăcilor) și meșteșugari", deși în subsolul tabelului se specifică faptul că în afara celor două clase „prietenoase" există și „intelectualitatea, care prin toate fibrele sale este legată de clasa muncitoare și țărănime". În altă parte, în aceeași culegere, în tabelul „Structura intelectualității sovietice" sunt enumerate categoriile de persoane care fac parte din această „pătură socială". Astfel, conform documentelor oficiale ale statului sovietic, intelectualitatea era alcătuită din: „1. Conducători de întreprinderi, șantiere, sovhozuri, colhozuri, stații de mașini și tractoare, instituții și organizații, precum și conducătorii tuturor substructurilor întreprinderilor, instituțiilor și organizațiilor; 2. Personalul tehnico-ingineresc (ingineri, inclusiv ingineri principali, superiori, arhitectori, tehnicieni, prorabi, maiștri, dispeceri, normatorii șefii stațiilor de cale ferată etc.); 3. Personalul din agronomie, zootehnie și domeniul cadastrului (agronomi, veterinari, zootehnicieni, specialiști cadastru, melioratori și alții); 4. Personalul din domeniul științei (profesori, cadre didactice din instituțiile de învățământ superior, personalul științific), cu excepția conducătorilor instituțiilor științifice și al instituțiilor de învățământ superior; 5. Învățătorii, profesorii și educatorii (inclusiv conducătorii școlilor și instituțiilor preșcolare); 6. Personalul din instituțiile de cultură și de iluminare în masă (inclusiv conducătorii de cluburi, biblioteci și redacții) și personalul din domeniul artelor; 7. Medici (cu excepția dentiștilor), inclusiv conducătorii instituțiilor medicale; 8. Personalul medical mediu (dentiști, felceri, moașe, surori medicale, laboranți, farmaceuți și alții); 9. Personalul antrenat în sfera de planificare economică și contabilitate; 10. Personalul antrenat în domeniul juridic; 11. Studenții din instituțiile de învățământ superior (cu excepția celor de la secțiile serală și cu frecvență redusă) și alte grupe de intelectuali" [6, p.11, 255].

[4] Și în anii '50 intelectualitatea rămânea un strat foarte subțire în societatea „moldovenească". Și dacă ținem cont de interpretarea sovietică a termenului „intelectualitate", confom statisticilor sovietice, în anul 1954 în economia națională a RSS Moldovenești erau angajați 10,5 mii specialiști cu studii superioare și medii de specialitate (inclusiv 3,7 mii de persoane cu studii superioare) [6, p.261]. În același timp, punem la îndoială corectitudinea statisticilor sovietice; or, în aceeași lucrare, la altă pagină, Biroul de Statistică prezintă datele pentru anul 1956, adică exact fixând deja în RSS Moldovenească un număr de 54 mii de specialiști cu studii superioare și medii de specialitate, o creștere cu 40 000 de persoane în doi ani de la primele informații. Punem la îndoială această creștere, din moment ce totalul numărului de studenți, care urmau studii în instituțiile de învățământ superior și mediu de specialitate în anul 1956, număr înregistrat de aceleași statistici, era de 49,8 mii de studenți la toate formele de organizare a studiilor [6, p.311-312].

având în vedere aici personalul științifico-didactic din instituțiile de învățământ superior și studenții acestor instituții. Avem îndoieli argumentate în ce privește statisticile sovietice cu referire la RSS Moldovenească, care au fost prezentate de Direcția Centrală de Statistică a Uniunii Sovietice. Însă, în lipsa altor informații la acest capitol, le vom exploata, pentru a stabili cadrul social și demografic în care și-au manifestat atitudinile și au acționat intelectualii „moldoveni", în general, și cei universitari, în special, în epoca destalinizării și a „dezghețului" hrușciovist. În așa mod, într-o compilare statistică publicată de CC al PCUS cu ocazia „pregătirilor pentru sărbătorirea a 40 de ani de la Marea Revoluție din Octombrie" se indica că în anul 1956 în economia RSS Moldovenești erau angajate 54 mii de persoane cu studii superioare și medii de specialitate – persoane care, conform dogmelor sovietice, alcătuiau intelectualitatea „moldovenească". Deși, în aceeași compilație, dar la alt capitol, statistica sovietică arată o cifra de 10,5 mii de persoane cu studii superioare și medii de specialitate (inclusiv 3,7 mii cu studii superioare), pentru anul 1954, adică cu 40 mii de „specialiști" mai puțin. Considerăm că cifra indicată pentru anul 1954 este mult mai aproape de realitățile RSS Moldovenești[5], iar cea raportată pentru anul 1956 era mult mistificată, așa cum se proceda, de obicei, în Uniunea Sovietică cu ocazia raportărilor aniversare.

Chiar dacă ținem cont de numărul de intelectuali arătat de Direcția Centrală de Statistică sovietică, „stratul" intelectualității „moldovenești" alcătuia doar 2% din populația de circa 2,7 milioane de locuitori [6, p.8] ai RSS Moldovenești. În ce privește intelectualitatea academică și universitară, aceasta era și mai subțire, numărul lor fiind în anul 1956 de puțin peste o mie de persoane, inclusiv 927 de cadre științifico-didactice [9, f. 23; 10, p. 23-24; 11, f. 1-3; 12, f. 30-47; 13, f. 3-4; 14, f. 19; 15, f. 1-18] angajate la instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească și încă 152 de cercetători științifici angajați la Filiala Moldovenească a Academiei de Științe a URSS [6, p.311-312]. Suntem constrânși să recunoaștem aici, în baza documentelor de arhivă, că o bună parte a angajaților Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS erau în același timp angajați și la catedrele școlilor superioare. Regretând că la Universitatea de Stat din Chișinău nu există o catedră de limbă și literatură „moldovenească" puternică, șeful catedrei A.T. Borșci susținea că nici „nu există șanse reale de a reduce numărul de cumularzi, or în republică sunt doar 7 doctori în științe − moldoveniști, inclusiv 5 activează în cadrul Institutului de Istorie, Limbă și Literatură. Toți aceștia sunt angajați în calitate de profesori la catedră" [16, f. 2]. Această situație de la catedra de limbă și literatură „moldovenească" de la Universitate era simptomatică și pentru alte domenii ale științelor, astfel că o cifră exactă a intelectualității academico-universitare poate fi doar probabilă. Cele circa o mie de cadre științifice și didactice erau responsabile de formarea profesională și educația a peste 11 mii de studenți care urmau studiile în instituțiile de învățământ superior „moldovenești" (date calculate pentru anul de învățământ 1955-1956 [17, f. 7; 18, f. 23; 19, f. 122; 20, f. 3-3 verso; 13, f. 6-7; 21, f. 4-5; 22, f. 8] și care vor fi în creștere stabilă, dar nu și spectaculoasă, în anii următori).

Puțina intelectualitate din RSS Moldovenească cu și mai puțini românofoni în structura acestei categorii (nu și clasă!), foarte pestriță din punct de vedere etnic, a avut reacții diferite față de evenimentele de la Moscova care au declanșat „dezghețul". Frica, inoculată și întipărită în anii regimului comunist, i-a făcut pe unii să-și piardă siguranța în modul de a acționa, deruta lor luând deseori forme verbale sau scrise în întrebarea frecventă a unor cadre didactice „Cum să mai discutăm acum cu studenții? I-am învățat una, iar acum trebuie să le spunem cu totul altceva?" [23, p.144]. Însă, altă parte a intelectualității a crezut, așa cum menționează în forme plastice istoricul Gheorghe Cojocaru, că „își poate relua în posesie trecutul", se poate întoarce la „rădăcinile naționale culturale" și își poate „regăsi fratele de peste Prut cu care a împărtășit același destin istoric, servind aceeași credință și adăpându-se din aceeași limbă, cultură și tradiții" [4, p.10-11], astfel găsind în „liberalizarea" hrușciovistă oportunitatea de a „îndrepta" unele lucruri distorsionate în primii ani de după restabilirea regimului comunist și a RSS Moldovenești. Mai ales că din anul 1954 și până în martie 1956 fusese reabilitate 7679 de persoane din RSS Moldovenească [23, p.142]. Acestea din urmă au repus în actualitate, cu mai mare cutezanță și vervă, problema limbii și istoriei locuitorilor RSS Moldovenești; or, la începutul anilor '50 se părea că „moldovenismul" câștiga bătălia cu adevărul istoric și cu bunul simț.

După moartea lui Stalin, unii cercetători de la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, scriitori și învățători, precum și profesori de la catedrele instituțiilor de învă-

---

[5] Direcția Statistică a RSS Moldovenești raporta președintelui Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești G.Ia. Rudi că în anul 1955 au absolvit școlile de învățământ superior 1223 de persoane și școlile medii de specialitate încă 3216 persoane;L [8, ff. 21-23]. În așa fel, acești 4439 de absolvenți ai instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate nu puteua asigura o crește cu 40 mii de intelectuali în doi ani, așa cum indică statisticile aniversare sovietice.

țământ superior somau pe „moldoveniști" să asculte „duhul timpului" și să renunțe să mai susțină „părerea despre existența a două limbi în sânul unei și aceleiași limbi", pentru că se discreditează și „ne facem de râs în fața purtătorului și făuritorului limbii – în fața norodului" [24, p.41-42; 23; 25; 26; 27]. Sesiunea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS din octombrie 1955 a acreditat teza latinității limbii și a unității lingvistice a populației de pe ambele maluri ale Prutului, care locuiau în cele „două state, două republici, una socialistă și alta populară" [24, p.41-43; 4, p.79-87]. Deși valorificarea moștenirii culturale, așa cum indica CC al PCM, trebuia sa se facă fără „ruperea de teoria marxist-leninistă" [4, p.84], indicând în așa mod intelectualilor limitele „dezghețului", de la mijlocul anilor '50 are loc o revenire ușoară și catifelată la o situație în care, fără a nega termenul „limba moldovenească", „moldovenismul" a fost învins: s-au editat operele scriitorilor români, numiți „clasici ai literaturii molodvenești", scriitorii și-au scris operele într-o limba aproape identică cu cea română (deși cu caractere chirilice), iar elevii și studenții au învățat o „limbă moldovenească" tot mai aproape de standardele limbii române.

Odată cu recunoașterea, chiar și neoficială, a „unității lingvistice moldo-române"[6] și a patrimoniului literar comun „moldo-român", se domolește și acel „război rece" purtat de autoritățile de stat și de partid ale Moldovei Sovietice împotriva României și a culturii românești în a doua jumătate a anilor '40. Strict limitate și supravegheate îndeaproape, relațiile culturale din RSS Moldovenească și România au cunoscut o intensificare după 1953 [28, p.83-86; 29, p.166-169 ș.a.]. La București a fost organizată o „decadă a culturii moldovenești", iar în următorii ani s-au organizat vizite reciproce „de prietenie" ale intelectualilor români în Moldova Sovietică și a delegațiilor moldovenești la București. Implicarea autorităților de la Moscova în „reconcilierea" disputelor moldo-române asupra patrimoniului cultural și alte acțiuni în acest sens au condus la abandonarea tabuurilor legate de România și de cultura românească și au dat speranțe intelectualității din RSS Moldovenească că situația poate reveni la ceea ce ei considerau normalitate.

Această deschidere, parcă permisă de regim, a fost confirmată în mod particular și la Universitatea de Stat din Chișinău. În primul rând, Universitatea a stabilit relații de colaborare cu instituții de învățământ și de cercetare din „țările democrațiilor populare" [30, f. 95-96], mai ales cu România, relații care se exprimau inclusiv prin schimbul de carte academică și didactică. Ziarul Universității „Stalineț" anunța cititorii aproape în fiecare număr din anul 1956 că „biblioteca noastră primește tot mai multe cărți de peste hotare", iar „într-un pachet foarte gros au venit ultimele ediții ale Academiei de Științe a Republicii Populare România. Pe o banderolă groasă stă sigiliul poștei olandeze, savanții Universității din Amsterdam ne-au expediat lucrările lor la matematică și fizică. Foarte multă literatură ne vine din țările democrațiilor populare – Polonia, Cehoslovacia, Ungaria, Bulgaria. Se mărește fluxul de corespondență științifico-tehnică din Anglia, Franța, Elveția" [31, f. 12]. Rectoratul Universității raporta în anul 1957 că „Biblioteca universității realizează un intens schimb de carte cu instituții științifice și de învățământ din țările democrațiilor populare, inclusiv cu Academia de Științe a Republicii Populare România, cu universitățile din București, Iași, Sofia, Praga și Varșovia. În perioada 1952-1957 Universitatea a primit prin schimbul de carte 1383 unități de carte" [30, f. 62].

De asemenea, s-au intensificat și schimburile academice – studenți de la diferite facultăți ale Universității mergeau în România, Germania Democratică și în Bulgaria pentru realizarea stagiilor de practică de producție. Aici nu este vorba doar despre studenții de la facultățile de științe reale și ale naturii, dar și despre studenți de la facultățile umaniste, inclusiv despre cei care își făceau studiile la secția de limbă și literatură „moldovenească" a Facultății de Istorie și Filologie. Printr-un ordin al Ministerului Învățământului Superior al URSS din 24 octombrie 1958, autoritatea unională dispunea delegarea unui grup de șapte studenți romånofoni ai Universității de Stat din Chișinău în România Populară pentru o practică de producție pe un termen de 45 de zile [32, f. 172]. Desigur, plecarea se realiza sub controlul vigilent al Ministerului Învățământului Superior al URSS și de la Moscova, dar această delegație din 27 octombrie 1958, care nu a fost singulară în acești ani, este importantă din perspectiva reluării relațiilor cu România, iar aflarea, deși scurtă, a studenților de la Chișinău într-un mediu lingvistic și cultural românesc contribuia la trezirea și menținerea conștiinței de neam și lărgea breșa „moldovenismului" pseudoștiințific.

---

[6] La sesiunea științifică a Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS din octombrie 1955, mai mulți cercetători (Gh.Bogaci, D.Mihalci, R.Budagov, chiar și I.C. Varticean și alții) și participanți la discuții (I.E. Tofan etc.) au afirmat că nu există argumente suficiente pentru a susține că limba „moldovenească" ar fi diferită de cea română, întrunirea savantă marcând în plan științific (și psihologic) eșecul teoretic al ideii creării unei noi limbi romanice literare. În anul 1956, lingviștii ruși Ruben Budagov și Serghei Bernștein, în articolul nepublicat „Cu privire la unitatea de limbă româno-moldovenească", argumentau faptul că limba vorbită pe teritoriul RSS Moldovenești era parte integrantă a limbii române, invocând inclusiv argumentele profesorului italian Carlo Tagliavini [24, p.41-43].

În aceeași ordine de idei, mai mulți absolvenți ai secției limbă și literatură „moldovenească" a Universității au fost trimiși pentru realizarea studiilor de doctorat în universități din România; astfel, cei doi absolvenți ai acestei secții – F.Țurcan și D.Russu – au fost recomandați în anul 1958 de catedra de limbă și literatură română pentru studii doctorale în România [33, f. 57 verso].

Totodată, de la începutul anului de învățământ 1951-1952 studenților care urmau studiile la specialitățile Limba și literatura „moldovenească" și Istorie li se ținea un curs obligatoriu de „Limba română" în volum de 36 de ore academice de lecții practice la anul III, de 44 de ore – la anul IV și de 72 de ore pentru cei de la anul III, istorie [34, f. 5, 9]. Cursul a fost încredințat lectorului Nicolae Pecec – cel mai tânăr membru al catedrei de limbă și literatură moldovenească a Universității de Stat din Chișinău. Proaspătul absolvent al studiilor de doctorat reușise într-un singur an să elaboreze și să propună catedrei la care fusese angajat un „prospect al cursului (note de curs) *Limba română contemporană*" [35, f. 73]. La catedra de limbă și literatură „moldovenească" se formase o tradiție – disciplina *Limbă română* să fie încredințată celui mai tânăr membru. Astfel, când Silviu Berejan a fost lăsat la catedră în 1955 după ce a încheiat doctoratul, desigur cursul i-a fost încredințat [36, f. 4; 34, f. 81]. Și Vasile Coroban, profesor la catedra de limbă și literatură „moldovenească", a propus și Consiliul Științific al Universității a aprobat un curs opțional de *Istorie a literaturii române* pentru studenții secției de filologice. Lectorul Vasile Coroban se bucura de o mare popularitate printre studenți pentru intransigența cu care apăra valorile literaturii românești și pentru proverbiala lui îndrăzneală de a ataca falsurile și nonvalorile, astfel că pe la mijlocul anilor '50 unii colegi de la catedră au înaintat problema „cursului periculos". Vasile Coroban, susținut de o parte din membrii catedrei, susținea însă că acest curs „trebuie de citit și nu trebuie de ignorat, cursul trebuie de lărgit da nu de înlăturat" [36, f. 83 verso; 37, p.8]. Viitorul istoric și critic literar nonconformist consemna în raportul „în privința lucrului înfăptuit [...] în anul de învățământ 1956-1957", că „la examinările seminariale s-a constatat că mulți studenți se interesează îndeaproape de literatură" [34, f. 81] și că au „manifestat un interes deosebit față de acest curs. Deși este facultativ, a fost frecventat în proporție de 100%. Studenții au citit literatura. Acest fapt a putut fi observat și constatat la colocviu, unde fiecare student aproape a răspuns foarte bine și complex la întrebările profesorului. Majoritatea studenților au demonstrat că pot analiza o operă literară a celor mai mari scriitori, precum I.L. Caragiale, M.Sadoveanu, L.Rebreanu, T.Arghezi. I.Slavici și alții, dar și a scriitorilor contemporani români" [34, f. 181].

Și în anii '50-'60 la Universitate lipsea cu desăvârșire cartea didactică și științifică de limbă română, iar cele câteva surse strict autorizate de autoritățile sovietice nu acopereau nevoile studenților nici ca număr, dar nici conținuturile nu corespundeau nevoilor de formare a învățătorilor de limbă și literatură și istorie. În aceste condiții, profesorii erau obligați să dicteze în timpul orelor, iar studenții să facă notițe după care învățau pentru susținerea examenelor. Conștienți de infantilizarea deliberată a studenților prin studierea științelor prin conspectele limitate și prin instruirea ideologică a literaturii accesibile, unii profesori de la catedra de limbă și literatură „moldovenească", cercetători în același timp la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură a Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS [38, f. 8], încurajau lectura operelor scriitorilor români și a altor lucrări ale culturii universale, pe care le deținea în colecțiile sale biblioteca Filialei Moldovenești. Profesorii-cercetători facilitau accesul studenților în bibliotecă sau le puneau la dispoziție literatură științifică în limba română și literatură artistică românească atât pentru pregătirea de seminare, cât și pentru elaborarea referatelor științifice, a tezelor de an , de diplomă și altele. Lectorul Vasile Coroban recunoștea la catedră că încurajează studenții să meargă la biblioteca Filialei din cauza că „biblioteca universitară este foarte săracă în literatură moldovenească și studenții nu au surse de unde să se pregătească în măsura în care ne dorim noi, nu mai spun nimic despre activitatea științifică" [35, f. 25].

Toate acestea, dar și multe alte stimulente ale rezistenței naționale a studenților de la Universitate în fața rusificării și deznaționalizării agresive a regimului sovietic, pe fundalul intensificării manifestărilor de antisovietism și naționalism ale locuitorilor RSS Moldovenești în anii '50 [39, p.343-346], pe de o parte, dar și a șovinismului rusofonilor (veniți după 1944 în Basarabia) revoltați și provocați de cererile de a fi expulzați din republică [23, p.144], au produs erupții „naționaliste"[7] în rândul studenților de la Universitatea de Stat din Chișinău. Mai ales că și contextul educațional etno-lingvistic rusesc [40, p.130-140], pe care l-au creat autoritățile de stat și de partid la Universitate, era favorabil și îndemna studenții românofoni să revendice repunerea drepturilor lor naționale într-o școală superioară pretinsă națională. Facultatea de Istorie și Filologie,

[7] Autoritățile sovietice catalogau acțiunile de rezistența ale studenților de la filologie drept „manifestări naționaliste".

una dintre facultățile fondatoare a Universității, fiind cea mai mare[8] și strategică în politica națională a regimului sovietic, era exploatată pe post de subiect de experimentare a strategiilor de deznaționalizare și rusificare, astfel că și peste zece ani de la fondare structura etnică a contingentului de studenți și a corpului didactic era una mult în favoarea elementului alogen-rus importat. În anul 1946, Universitatea de Stat din Chișinău își începuse activitatea cu un contingent alogen în proporție de circa 90 la sută [42, f. 59]. Spre mijlocul anilor '50 numărul studenților înscriși „moldoveni" crescuse nesemnificativ în comparație cu declarațiile autorităților și constituia puțin peste 30 la sută din contingentul studențesc constituit în anii 1955-1958 [43, f. 73-75; 41, f. 10-11] și chiar cu o reducere sub 30% în perioada următoare (1958-1961) [43, f. 3, 73-75; 44, f. 6, 103 verso]. În ceea ce privește structura corpului profesoral – majoritatea cadrelor didactico-științifice ale Universității erau importate din alte orașe universitare și regiuni ale Uniunii Sovietice și, fiind purtătoare de cultură și civilizație sovietică și rusă, asigurau o educație „internaţionalistă", în spiritul politicii naționale sovietice. Cotitatea elementului autohton a rămas de circa 16-18 la sută [45, f. 24 verso, 1-22; 46, f. 20-38] până la fuziunea Institutului Pedagogic din Chișinău cu Universitatea în anul 1960, când ponderea cadrelor didactico-științifice înscrise „moldoveni" s-a ridicat abia până la 27,6 la sută [47, f. 1-32].

Cunoscutul paradox deliberat al politicii naționale a statului sovietic în învățământul superior moldovenesc prin care se declara necesitatea și impetuozitatea creării unui învățământ superior „moldovenesc" și „pentru moldoveni" și practica sovietizării, rusificării și încercării nedisimulate de a remodela conştiința națională a studenților români nu ar fi putut rămâne în afara criticii în contextul liberalizator al „dezghețului" de după moartea lui Stalin. Evenimentele cu caracter anticomunist și antisovietic din Ungaria și Polonia din a doua jumătate a anului 1956, reflectate cu lux de amănunte de posturile de radio Europa Liberă, Vocea Americii și BBC în limbile română și rusă – limbi vorbite în RSS Moldovenească, au impulsionat manifestările opiniilor și atitudinilor critice și contestatare la adresa regimului.

Așa precum mai toate sistemele sociale nu pot evita naționalismul [48, p.447], dar nici nu și-l pot manifesta întotdeauna în mod deschis, studenții etnici români, care și-au făcut studiile în anii '50 la Universitatea de Stat din Chișinău, au manifestat permanent o anumită rezistență procesului de sovietizare și deznaționalizare la care erau supuși în „lupta pentru tineri" a sistemului sovietic. Studenții manifestau un fel de rezistență pasivă/non-activă procesului de rusificare și deznaționalizare – fie redactându-și conspectele în limba română cu grafie latină, inscripționând tot felul de lozinci cu caracter național pe copertile caietelor sau lecturând exclusiv și ostentativ literatură românească. Alții, indignați de faptul că „biblioteca universitară este foarte săracă în literatură moldovenească" și că „nu au surse de unde să se pregătească" de ore în măsura în care își doresc, dar mai ales pentru cercetarea științifică, își revendicau dreptul de acces în „despărțitura de limbă străină" a bibliotecii, unde era depozitată literatura română [35, f. 25], captură de război. Acest gen de manifestări nu era considerat la acel moment periculos de către autorități, mai ales că sovieticii au admis întotdeauna „expresiile naționale" controlate în calitate de supape pentru a asigura stabilitatea regimului. Cu toate acestea, ulterior același regim a făcut referire la aceste manifestări de rezistență pasivă pentru acuzațiile politice.

Primele manifestări ale opiniilor și atitudinilor critice ale studenților usemiști au fost înregistrate chiar într-un protocol al ședinței închise din 4 septembrie 1956 a organizației de partid a Universității. În discuțiile cu privire la atitudinile comunității universitare față de deciziile Congresului al XX-lea referitoare la cultul personalității lui Stalin, unul dintre raportori consemna faptul că în general „în universitatea noastră nu au avut loc manifestări sau discursuri antipartinice", totuși „studenții au avut niște discuții particulare [antipartinice – *n.n.*]", fără a oferi detalii despre caracterul acestor „discuții particulare", și s-a grăbit să anunțe că ele nu au fost decât „niște interpretări greșite determinate de insuficiența educației ideologice" [49, f. 72], invitând totodată comuniștii să intensifice educația politico-ideologică la toate facultățile Universității.

Universitarii au revenit la această problemă la sfârșitul anului 1956, într-o discuție (a câta oară!) asupra „activității politico-educative și culturale a studenților Universității și măsurile de îmbunătățire continuă" la ședința Consiliului Științific al Universității din 1 decembrie 1956, arătându-se impresionați (sau intimidați?) de „creșterea colosală a activismului politic al studenților în ultima vreme" [50, f. 139] și considerând-o drept o „creștere stihinică". Ei indicau că „[...] nu trebuie să oprim acest activism, dimpotrivă, trebuie să-l canalizăm în direcția corectă, în direcția care ne trebuie nouă" [50, f. 139-140]. Administrația universitară atenționa se-

[8] În anul de învățământ 1957-1958 la Universitatea de Stat din Moldova erau înmatriculați 1948 de studenți, inclusiv: 561 de studenți la Facultatea de Istorie și Filologie; 502 de studenți la facultatea de Fizică și Matematică; 365 de studenți la Facultatea de Biologie și Pedologie; 296 de studenți la facultatea de Economie și 224 de studenți la Facultatea de Chimie. [41, f. 9]

natorii că „cerințele culturale și politice ale studenților" au crescut și că studenții „[...] își doresc să afle cât mai multe și informații și mai calificate despre orientul mijlociu și apropiat, inclusiv despre situația în Canalul Suez, despre situația țărilor democrațiilor populare și mai ales despre situația din Ungaria, Iugoslavia, Polonia etc. De asemenea ei își doresc să se clarifice în problema cultului personalității. Toate aceste probleme interesează tinerii noștri". În același timp, universitarii erau avertizați că „vecinii capitaliști încearcă prin toate căile posibile să impună ideologia lor dușmănoasă comunismului în conștiința unei părți a tineretului sovietic, să otrăvească conștiința acestei părți a tinerilor noștri cu otrava unei ideologii reacționare" [50, f. 140]. Conducerea Universității s-a arătat alarmată de „atitudinile nesănătoase" ale unor studenți, care „se prind în undița dușmănoasă, reacționară și anticomunistă a propagandei anticomuniste", dar fără a oferi exemple, explicații și detalii despre aceste „atitudini". În spiritul vremii, însă, Consiliul Științific invita personalul științifico-didactic să meargă „în pas cu evenimentele", să nu rămână „pe dinafară, în coada evenimentelor", să satisfacă „setea lor [a studenților – *n.n.*] de cunoaștere" și să lupte „împotriva acestor atitudini nesănătoase [...] cu multă răbdare", fără a recurge „la metodele administrative, la ordine și ocară" [50, f. 140].

După Congresul al XX-lea al PCUS, studenții, revoluționari din fire, au inițiat acțiuni consonante contextului general de „destindere", radicalizându-și discursurile. Documentele la care avem acces sunt extrem de lapidar redactate, secretarii ședințelor înregistrând în procesele-verbale doar anumite crâmpeie din discursurile vorbitorilor, astfel că este uneori cu neputință o refacere chiar și a numelui complet al studenților[9] care au inițiat și participat la așa-zisul „răzbel naționalist al studenților filologi". Coroborarea surselor din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova și a celor din fondurile Arhivei Organizațiilor Social-Politice ale Republicii Moldova, pe care ne sprijinim aproape exclusiv prezenta analiză, ne-a permis reconstituirea evenimentelor desfășurate la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Chișinău în anul 1956, catalogate de autoritățile centrale de partid ale RSS Moldovenești drept manifestări ale „dispozițiilor burghezo-naționaliste" și care au avut ecou până după anul 1960, cazurile de „naționalism" studențesc fiind exploatate în calitate de exemplu negativ la mai multe ședințe ale Senatului universitar sau ale adunărilor de partid instituționale și republicane.

Studenții de la filologie au fost de mai multe ori critici față de realitățile didactice (lipsa suporturilor didactice și a literaturii științifice, perioada de studiere și conținuturile unor discipline etc.), față de mediul lingvistic rusesc de la Universitate, față de profesionalismul profesorilor lor și s-au implicat și în dezbaterile științifice, care au caracterizat perioada. În urma analizei documentelor de arhivă am constatat că există o evoluție cronologică și de conținut a „curajului" contestatar al studenților de la filologie de la mijlocul anilor '50. Așa cum am menționat mai sus, spiritul contestatar a fost specific studenților întotdeauna, documentele de arhivă înregistrând episodic și foarte voalat manifestările lor de naționalism, așa cum erau catalogate de alcătuitorii documentelor respective. Doar că până la mijlocul anilor '50, autorii rapoartelor, notelor informative examinate calificau aceste manifestări drept „eșecuri ale educației politico-ideologice" și încercau să le mușamalizeze și să le explice prin perpetuarea unor „„rămășițe ideologice naționale" [51, ff. 20 verso-25] a acestor tineri în școala românească. Faina Cojuhari, membru de partid și conferențiar la catedra de limbă și literatură moldovenească, insista că „[...] nu trebuie să uităm că majoritatea studenților moldoveni îs de pe malul drept al Nistrului, care până în anul 1940 a fost burghez. Și părinții multor dintre acești studenți sunt foștii intelectuali burghezi"[52, f. 9-10].

Începând însă cu anul academic 1956-1957, documentele emise de autoritățile universitare înregistrează o exteriorizare a „nemulțumirilor" naționale ale studenților de la filologia „moldovenească" a Universității de Stat din Moldova. După manifestările curajoase din primăvara anului 1957, „erupțiile" naționaliste ale studenților-filologi de la Universitate au încercat a fi sistate de către autoritățile de partid și cele universitare, prin eliminarea „factorilor perturbatori", asupra cărora vom reveni. Analiza informațiilor lapidare din fondurile accesibile ale arhivelor din Republica Moldova ne-a determinat să identificăm la filologia Universității de Stat trei generații de studenți consecutive, care s-au interpătruns și influențat, numiți de reprezentanții

[9] Numele sau prenumele unor studenți, care ulterior au absolvit Universitatea și au fost angajați la edituri sau/și instituții de învățământ sau de cultură din Chișinău și care au lăsat o urmă în știința sau literatura românească din Moldova Sovietică sau/și independentă au putut fi restabilite, inclusiv prin intervievarea unor foști absolvenți ai Universității de Stat din Chișinău. Pentru unii studenți, însă, se va utiliza în acest text doar numele, or prenumele nu s-a putut identifica, mai ales că dosarele lor personale nu s-au păstrat în Arhiva Universității de Stat din Moldova, din motive neidentificate.

puterii „naționaliști". Fiecare dintre aceste „generații" se deosebea prin amploarea declarațiilor și expresiilor rezistenței lor la procesul de rusificare și deznaționalizare.

Prima generație de contestatari au constituit-o studenții care își urmau studiile în anul terminal la secția de limbă și literatură „moldovenească" a Facultății de Istorie și Filologie și care și-au manifestat public atitudinile față de realitățile sovietice rusificatoare din învățământul superior sovietic în primăvara anului academic 1955-1956. Primele „nemulțumiri" ale studenților filologi au fost identificate și semnalate de către lectorul Ion Osadcenco în martie 1956. Tânărul profesor universitar Ion Osadcenco comunica colegilor de catedră că într-o convorbire personală cu studenții aceștia „au neplăceri că psihologia se citește în limba mold. da seminarile în limba rusă" [53, f. 48]. De asemenea, studenții s-au arătat foarte deranjați de faptul că „nu se citește istoria Moldovei [...]" [53, f. 48]. În martie 1956, studenții-filologi cer autorităților universitare să includă în orarul lecțiilor un curs de Istorie a Moldovei cel puțin la „dispărțitura limba și literatura moldovenească". Demersul studenților a fost susținut (dar probabil și instigat) de lectorul Vasile Coroban care, informând catedra despre solicitările studenților, invocă propriile argumente în favoarea introducerii unui curs de Istorie a Moldovei. Viitorul critic literar susținea că ajunge în mare dificultate când trebuie să țină cursurile de care este responsabil (Istoria literaturii „moldovenești", Istoria literaturii române etc.), fiind nevoit să „piardă timpul" explicând studenților probleme de istorie pe care aceștia din urmă nu le cunosc, deoarece această disciplină nu se studia nici în școala generală [36, f. 83 verso]. În spiritul indicațiilor Consiliului Științific al Universității „de a educa și reeduca studenții", catedra a lut cunoștință de demersul studenților și conferențiarul I.C. Varticean a înaintat o solicitare rectoratului „de a revedea planul de învățământ[10] al secției moldovenești și de a fi introdus cursul de Istorie a Moldovei, pentru că nici în școala medie nu se predă istoria Moldovei[11] și noi, când începem să predăm cursurile speciale, ne fură o mulțime din timp necesitatea de a explica anumite momente legate de istoria poporului moldovenesc" [36, f. 58].

Susținerea demersului cu privire la introducerea unui curs de Istorie a Moldovei, susținut de caracterul epocii pe care o trăiau, a stimulat și mai mult curajul contestatar al studenților. Deși în spatele unor pseudonime, studenții-filologi au publicat în decembrie 1956 și în ianuarie 1957 în ziarul republican „Tinerimea Moldovei" două articole în care criticau profesionalismul profesorilor lor de la facultate. Pe lângă unele pretenții față de comportamentul și atitudinea unor profesori, tinerii contestau și conținuturile cursurilor care se predau la filologia „moldovenească", pe care le considerau insuficiente pentru activitatea profesională. Constatăm că pe lângă exigențele față de caracterul pregătirii profesionale, studenții erau indignați de faptul că deși urmează studii la secția de limbă și literatură „moldovenească", însă „literatura ca literatură nici nu se prea învață" și că studiază totul „în afară de gramatica limb. mold." [53, f. 31-32]. Deși în textul protocolului ședinței de catedră în care s-au discutat cele două articole (13.I.1957) se indică asupra implicării studenților-autori într-o controversă dintre lectorii Ion Osadcenco și Vasile Coroban, subtilitățile textelor indică asupra unor revendicări cu caracter național, care au fost determinate, după cum explicau membrii catedrei, prin faptul că „a fost scoasă limba mold. din școlile ruse și în inst. [institute – *n.n.*], univ. [universitate – *n.n.*] și alt."[12] și că „nu se citește istoria Moldovei" [51, f. 22-23]. Autorii celor două articole – studenții Scutelnic și Danul/Danii (numele lor a fost identificat mai târziu, fără a se menționa și prenumele lor), nu erau singuri în demersurile lor. Or, lectorul Elion Trocin, fostul lor coleg, susținea mai târziu că „Elementele naționaliste s-au început din cursul nostru: Savin, Danul, Scutelnic, Ilarciuc și alții" și că „În grupa noastră a fost Savin, care a fost inițiatorul în prigătirea evenementului extraordinar a lui Scutelnic și Danul", care „au legătură cu unii scriitori tineri și lucrătorii editurilor, care anul trecut s-au dus la restoran și au cerut „ca masa să fie pregătită ca în vremurile lui Ștefan cel Mare", ei se numesc „luptătorii renașt. nației" [51, f. 20 verso-21]. Aflăm dintr-un raport al organizației de partid a Universității de Stat din Chișinău că biroul de partid a „soluționat corect problema comportamentul

[10] Este adevărat că planurile de învățământ pentru instituțiile de învățământ superior din toată Uniunea Sovietică erau elaborate de către Ministerul Învățământului Superior al URSS și erau general obligatorii pentru toate școlile superioare. Doar că pentru fiecare specialitate era rezervat un anumit număr de cursuri și ore care rămâneau la altitudinea universităților naționale și/sau regionale și care se predau ținându-se cont de specificul național sau/și regional.

[11] Disciplina *Istoria Moldovei* se va introduce ca obiect de studiu în școala generală din RSS Moldovenească începând cu anul de învățământ 1958-1959. Urma să se predee în 1958-1959 în clasa a VIII-a, cu extinderea în anii următori și în clasele a IX-a și a X-a. [54, f. 19].

[12] Prin Hotărârea Consiliului de Miniștri al URSS din 9 mai 1955, elevii școlilor primare, de șapte ani și medii din republicile naționale au fost scutiți de studierea limbi autohtone, dacă aceasta nu era limba lor maternă. Hotărârea s-a extins ulterior și asupra învățământului mediu de specialitate și a celui superior [7, f. 207-208] .

nedemn al studenților Danii și Scutelnic", cei doi fiind exmatriculați în primăvara anului 1957 de la facultate [55, f. 19].

Membrii catedrei au decis să publice programele analitice ale cursurilor de limbă și literatură pentru a demonta acuzațiile studenților-filologi cu privire la calitatea studiilor. Dar faptul că șeful catedrei lingvistul A.T. Borșci insista asupra organizării unor întâlniri cu studenții de la filologie care „încalcă disciplina", susținând că „nu putem limita educația studenților doar la orele de curs" [53, f. 45], ne determină să tragem concluzia că membrii catedrei de limbă și literatură au „observat tendințile naționale", așa cum menționa mai târziu Nicolae Corlăteanu [51, f. 21] și conștientizau că fenomenul le scapă de sub control. Deși au cerut rectoratului „să se iei măsuri aspre" și „de izolat pe așa studenți" [51, f. 21-22], soluția organizației de partid și absenteismul administrației Universității i-au determinat pe colaboratorii catedrei de limbă și literatură „moldovenească" să se preocupe ei înșiși de reeducarea studenților și să organizeze întâlniri cu studenții pentru a identifica cauza „nemulțumirilor" lor. Tocmai în cadrul acestor reuniuni educative s-au manifestat studenții din cea de a doua generație de „naționaliști". Prima „întâlnire", care urmărea „îmbunătățirea disciplinei și lucrului științific, academic la despărțitura de limbă și literatură", dar și „citirea referatelor științifice a studenților" a avut loc chiar pe data de 27 martie 1956. După o lungă tiradă de critici privind dezinteresul studenților față de studii și cercetarea științifică și că au fost văzuți în biblioteca Filialei citind „nu ceea ce se recomandă", protocolul ședinței catedrei înregistrează un început de ofensivă studențească. Mai întai studenții s-au disculpat prin „lipsa de texte", „de cărți în limba română", „lipsa de timp", că nu li se „citește un curs de Istoria Moldovei" și altele, apoi și-au citit referatele. De fapt, l-a citit doar studentul din anul II Nicolae Bătrânu[13]; or, în comunicarea cu titlul „Chipul lui Ștefan cel Mare în folclorul moldovenesc" studentul „a recurs la interpretări naționaliste și a recitat fragmente antirusești din creația lui Mihai Eminescu" [57, f. 18-20], care au scandalizat membrii catedrei, încât aceștia au trebuit să se retragă într-o ședință închisă. Profesorii de la catedră l-au acuzat pe colegul lor Vasile Coroban, cel care le permitea studenților să utilizeze lucrările din biblioteca Filialei, de faptul că studentul Bătrânu „citește literatură în care războaiele lui Ștefan cel Mare sunt apreciate incorect" [53, f. 47 - 53][14] și de faptul că stimulează spiritele naționaliste. De fapt, începând din martie 1956, studenții din anul II și III[15] – V. Andronache, Vasile Badiu[16], Nicolae Bătrânu, Ion Ababii[17], Alexandru Tecuci[18], Arhip Cibotaru[19], Sofia Bolduratu[20], Liviu Damian[21] și alții – au început „rezbelul naționalist" fățiș, fenomen care a avut ecouri la alte instituții de învățământ din RSS Moldovenească. Astfel, decanul Facultății de Istorie și Filologie a Institu-

---

[13] Studentul **Nicolae Bătrânu** (1938-2012) este viitorul piblicist, critic literar, de teatru și de film, muzicolog, traducător din Republica Moldova.[56, p. 8].

[14] *Notă:* Probabil, este vorba despre organizația antisovietică „Frontul Renașterii naționale din Basarabia", liderul căruia Victor Ciocârlan a revenit din exil în 1956 și a încercat să-și refacă relațiile.

[15] *Notă:* Planul de admitere la secția „limbă și literatură moldovenească" era de 25 studenți anual, dar o bună parte a celor admiși abandonau studiile chiar pe parcursul primului an de învățământ, astfel, încât, de exemplu, în anul 1954 au absolvit programul de „limba și literatura moldovenească" doar 17 studenți (34, f. 4). Mai mult, este bine cunoscut faaptul că la facultățile de filologie cota-parte a femeilor este mult mai mare decât a bărbaților, studentele antrenându-se mai moderat în activități revendicative. Menționăm că în prezentul studiu indicăm doar numele acelor studenți pe care le-au consemnat autoritățile universitate și de partid în procesele-verbale ale ședințelor în care s-a discutat „comportamentul" lor și am identificat în text numele și prenumele, așa cum au fost înscrise în documentele disponibile din arhive.

[16] Studentul **Vasile Badiu**, născut la 26 septembrie 1933 în s. Măgurele, județul Bălți, este viitorul critic și istoric literar. La absolvirea Facultății de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Moldova în anul 1959, deși fusese unul dintre cei mai buni studenți și, în pofida faptului că, de obicei, asemenea studenți erau recomandați la doctorat și lăsați la catedrele universitare, el este „exilat" prin repartizare în satul Borogani, raionul Cahul, unde va munci în calitate de director de școală timp de cinci ani. Este important că nu și-a părăsit convingerile și va înființa la Borogani un muzeu al satului. În 1964 a fost angajat la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a RSS Molfdovenești în calitate de colaborator științific, unde va munci până la sfârșitul vieții (1994).

[17] Studentul **Ion Ababii** (n. în 1935 sau1936 – m. ?) are cvâteva încercări literare fără succes, conform affirmației lui Andrei Strâmbeanu.

[18] Studentul **Alexandru Tecuci**, născut la Văleni, r. Cahul, este viitorul profesor la Universitatea de Stat „B.P. Hasdeu" din Cahul. După facultate a fost angajat la școala-internat din Cahul în calitate de educator și apoi de profesor de limbă și literatură și de director.

[19] Studentul **Arhip Cibotaru** (1935-2010) este viitorul om de cultură, dramaturg, editor și director de revistă, poet, prozator și scriitor român din Republica Moldova.

[20] Studenta **Sofia Bolduratu** (n.1939) este viitoarea lectoriță la Universitatea Pedagogică „Ion Creangă", a publicat circa 50 de lucrări științifice și manuale școlare.

[21] Studentul **Liviu Damian** (1935-1986) este viitorul eseist, jurnalist, poet, om de cultură, scriitor și traducător român din Republica Moldova, redactor-șef adjunct al revistei „Nistru" (1963-1968) și secretar al comitetului de conducere al Uniunii Scriitorilor din Moldova (1976-1986).

tului Pedagogic din Chișinău, filologul Avraam Penzul, menționa, avertizând-și totodată colegii de catedră, că „Între studenți sunt unele tendinți nesănătoase – am sâmțit, că unele înrâuriri sânt venite de la Universitatea de Stat din Chișinău. [...] Cu părere de rău și unii lectori sânt vinoveți într-aiasta" [58, f. 11 verso].

Prin urmare, constatând anumite elemente de continuitate – fapt potrivit aici cu regulile logicii, revendicările cu caracter național ale acestei generații de studenți-filologi au fost mai radicale decât ale predecesorilor lor. Câteva documente de arhivă ne permit să urmărim o evoluție a rezistenței naționale a studenților-filologi de la una cu caracter „local" – exprimată prin atitudini revendicative ale unor drepturi naționale în învățământul superior și cel general, până la un etnonaționalism general care revendica drepturi naționale și era asociat cu poziții antirusești clar exprimate. Totodată, constatăm că rezistența națională a studenților-filologi a fost însoțită și de declarații și luări de poziție cu caracter antisovietic clar.

Așa cum am mai menționat, studenții de la filologia „moldovenească" a Universității de Stat din Chișinău și-au reclamat continuu drepturile naționale, aceasta fiind o trăsătură persistentă a stării lor de spirit. Acest tip de „naționalism" se manifesta uneori destul de pueril: studenții provocau în timpul orelor profesorii prin întrebările malițioase vizavi de conținuturile predate și prin replicile astuțioase față de expresiile nereușite sau stângace ale profesorilor fără de școală românească. De multe ori însă aceste „atacuri puerile" luau forme tranșante și vizau profesionalismul profesorilor, caracterul materiilor pe care le predau, dar și al cercetărilor lor științifice. Spre exemplu, profesorul Varticean se lamenta colegilor că studentul Nicolae Bătrânu „manifestă ironie și sarcasm față de tot ce spunem noi de la catedră" și că studenții, în general, „ne consideră nişte nihiliști [...], observând că noi negăm realizările științei burgheze, dar nu creăm nimic nou și important" [53, f. 55 verso]. În aceeași ordine de idei se înscriu și declarațiile studenților despre cercetările istorice din RSS Moldovenească. Autoritățile comuniste îngrădeau în toate modurile posibile accesul studenților la istoria națională – nu se preda niciun curs de istorie națională, biblioteca Universității de Stat avea un fond de carte neimportant și preponderent rusesc și sovietic, încât și studenții se indignau că „[...] noi [Universitatea – *n.n.*] n-avem cărțile toate cele mai prețioase, care sânt din România – nu le găsim, fiindcă cărțile mai bune nu le găsim în biblioteca noastră" [53, f. 107]. Studentul Cibotaru reclama faptul că „Timp de trei ani noi nu putem primi din biblioteca universității literatură necesară, ce nu cerem spun că nu-i [...]. Poate, că și această literatură și este pe polițele bibliotecii, dar nu-i niciun lucrător, care ar cunoaște limba moldovenească, și de câte ori nu te adresezi, ele spun că nu-i" [51, f. 10-11]. Pe deasupra, studenții imputau profesorilor: „Nu ne dați voie să ne folosim de toată literatura Filialei, de știința adevărată [...]", dar în același timp își încredințau mentorii că „ – cine speră să cunoască adivărata știință găsește literatura asta și în afara filialei" [53, f. 71-72], pentru că „[...] ele [cărțile de istorie a Românilor – *n.n.*] pot fi găsite la orișice om întâmplător din orașul Chișinău [...]" [53, f. 107].

Accesul, deși îngrădit, al studenților la operele scriitorilor și la cele ale marilor istorici români, asociat fenomenelor din societate, i-a făcut pe studenți să declare „că toate istoriile unor istorici de până la 1940 sunt adevărate istorii despre români, iar celelalte nu sunt istorie" [53, f. 51 verso]. Evocându-l pe istoricul Nicolae Iorga, studentul Bătrânu chiar susținea că doar „teoriile burgheze sunt științe", pentru că doar acolo, susține acesta, „[...] – eu văd estetica critică, știință da nu fantazie", pe când „tot ce spun lectorii de la catedra noastră nu sunt decât presupuneri" [53, f. 56 verso]. Susținând că „[...] „Istoria Moldovei" sub. red. lui Ia. S. Grosul asta nu-i știință da-i fantazie" ei își argumentau opiniile prin faptul că „Grosul despre perioadele antice face un calapod după istoria rusă, dar nu după datele istoriei Moldovei" [53, f. 94], invitând în așa mod istoricii de la Chișinău să scrie o adevărată istoriei a Moldovei în baza surselor și a lucrărilor științifice. Nici insistențele profesorilor de a-i obliga pe studenți să accepte scrierea cu grafie chirilică nu aveau întotdeauna succes or, așa cum raporta lectorul Osadcenco catedrei de limbă și literatură „moldovenească" în octombrie 1957, „Cu Badiu am pierdut câteva ceasuri și altă dată și la urma urmei a prezentat referatul cu șriftul latin" [61, f. 13]

De asemenea, studenții solicitau profesorilor să revizuiască planurile de învățământ și programele analitice la disciplinele academice prin excluderea „tematicilor străine" literaturii și istoriei române, prin includerea mai multor teme care ar ține de literatura și cultura românească, prin introducerea unor discipline de specialitate și mărirea numărului de ore la unele discipline pe care le considerau importante pentru specialitata lor. În așa mod, studenții indignați de faptul „[...] că programele [la limba și literatura „moldovenească" – *n.n.*] îs la fel cu programa dispărțiturii ruse", că *Limba latină* se predă doar două ore pe săptămână, dar „noi avem nevoie de mai multe ceasuri" și, susținuți de doctorandul Anatol Ciobanu care insista că „Pentru a te specializa la limba moldovenească, trebuie să cunoști bine limba latină, mi se pare că 30 de ceasuri la limba latină [...]" [53, f. 13], le reproșau profesorilor că „ [...] – asta nu-i carte. Nu ne comparați cu rușii, noi n-avem comun nimic

cu rușii – de ce cantitatea ceasurilor la limba latină îi asemenea ca și la secția rusă" [53, f. 94]. Pe de altă parte, studenții A. Blanovschii și Dolgaia, exprimând opinia colegilor de facultate după ce au realizat practica pedagogică, criticau procesul de formare profesională și susțineau că „Noi nu prea avem cunoștinți din obiectele după specialitate [...]", opinând că „trebuie de citit spețcursuri [cursuri speciale – *n.n.*] pe V. Alecsandri, Eminescu, Creangă – și chiar mai multe ceasuri la lit. v. XIX. Un curs de limbă italiană și istoria artelor moldovenești" [53, f. 72].

Conținuturile pseudoștiințifice sau tendențioase asupra cărora insistau unii profesori de asemenea au fost atacate de studenții-filologi: „La lecțiile de „Istoria limbii moldovenești" ne citește numai gramote cu cuvinte slavonești", susținea studentul Druță despre docentul I.C. Varticean, dar „[...] cursul ista nu ne dă nimic, catedra trebuie sa-i controleze materialul lui I.C. Varticean, ce curs dumnealui ne citește" [53, f. 106]. Deși șeful catedrei, docentul A.T. Borșci, respingea acuzațiile studenților, indicând colegilor de catedră să răspundă la întrebările celor dintâi ceea „ce este necesar și nu ce au citit în publicațiile burgheze din România de până la 1944" [51, f. 20 verso-25], studentul Druță a fost susținut și completat de N. Bătrânu, care confirma că „Multe cuvinte despre numirile funcționarilor și numirea râurilor și familiile și toponimii, chiar numirea râului Siret - I.C.V. nu interpretează drept cuvintele. Eu am adus o pildă, dar în timpul lecției se întâlnesc și mai multe cuvinte neînțeleasă și I.C. nu ne lămurește" [53, f. 107].

Suntem siguri că studenții de la filologia „moldovenească" erau parte a mișcării naționale a intelectualității din RSS Moldovenească de după 1956; or, luările lor de poziție și unele revendicări și acțiuni cu caracter național ale acestora erau consonante celor ale altor intelectuali. Astfel, unii studenții își redactau conspectele în limba română cu grafie latină și, după cum se indigna profesorul I.C. Varticean la ședința catedrei, ei au declarat că „ne strică limba cu caracterele transnistrene" [53, f. 55 verso]. Mai mult, studentul V. Andronache (poate și alții) redacta manifeste și foi volante cu caractere latine de tipul „Jos alfabetul rusesc! Trăiască alfabetul nostru latin!", pe care le afișa în căminele Universității (poate și în altele), invitând astfel studenții să renunțe la alfabetul chirilic pentru limba română. Tot cu litere latine, susținea Evghenii Postovoi, primul secretar al Comitetului orășenesc Chișinău al PCM și fost ministru al învățământului, în discursul de acuzare a „expresiilor și tendințelor naționaliste din rândul unor intelectuali și studenți" rostit la Plenara a IX-a a CC al PCM din septembrie 1959, studenții distribuiau manifeste cu caracter național, redactau și înscriau pe copertile caietelor și ale cărților lozinci, cum ar fi: „Trăiască națiunea, Domnilor!", „Trăiască România în hotarele de altădată, jos ocupanții!" și altele [59, f. 115].

Alături de profesorul lor Vasile Coroban care contesta excesele unor „cercetători moldoveni" în elogierea și influența deosebită a culturii și limbii ruse asupra celei românești și care se pronunța deschis pe paginile revistei „Nistru" că „Pușkin nu l-a influențat nici într-un mod pe Mihai Eminescu" și „este foarte riscant să vorbim și despre influența lui Lermontov asupra lui Eminescu" [59, f. 114-115], studenții acuzau încercările unor profesori de la facultate de a înlocui „Eroul imajinat din creația lui V. Alecsandri [...] cu „Cotovschi al nostru" [53, f. 108]. În alt caz, Vasile Badiu spunea că Teatrul Moldovenesc de Stat de Operă și Balet „A.S. Pușkin" trebuie de să fie redenumit „Caragiale" [60. f. 19]. În alt caz, lectorul Ion Osadcenco povestea colegilor de catedră că studenții au pretenții că unii profesori evită să vorbească că unii istorici și oameni de cultură români au fost împotriva rușilor. Ion Osadcenco spunea că în timp ce încerca să explice studenților că ar trebui să conștientizeze „despre care Rusie vorbeau acei scriitori români, or despre acea Rusie au scris mai mulți și Belinski, și Cernîșevski, și Dobroliubov [...]", studentul Bătrânu îl ironiza și îi „interpreta demagogic" explicațiile [53, f. 55 verso]. Mai mult decât atât, Vasile Badiu, în calitatea lui de corector la gazeta „Кишиневский университет", a înlocuit termenul „Uniunea RSS" cu „Rosia" într-un articol publicat la 22 noiembrie 1957, care menționa referatul doc. I.C. Varticean „Literatura moldovenească în Uniunea RSS și peste graniță". Fiind întrebat de I.C. Varticean de ce a făcut această înlocuire, Vasile Badiu a declara că „Eu nu văd deosebire dintre URSS și Rosia" [61, f. 18].

O altă formă de manifestare a rezistenței naționale a studenților față de procesul de rusificare și deznaționalizare era lupta pentru utilizarea limbii române (deși îi ziceau „moldovenească" de cele mai deseori) în procesul didactic, în administrație și în general în comunicare, problemă aflată în raport direct cu selectarea și angajarea cadrelor naționale. Revendicările în acest sens, atât de firești ale studenților, vizau, în primul rând, elaborarea unor resurse educaționale în limba română; or, pretextau aceștia „Noi n-avem manuale de limba latină cu traduceri în limba moldovenească și noi trebuie să ne folosim de dicționarul ruso-moldovenesc și ruso-român. Manualele de limba franceză iarăși și în limba rusă da noi trebuie să răspundem în limba moldo-

venească" [53, f. 106]. La fel, studenţii cereau ca disciplinele să li se ţină în limba „moldvenească"; or, chiar şi „Cursul de „Istoria Moldovei" ni s-a citit jumătate în limba rusă", reclama studentul V. Ţopa la una dintre întâlnirile cu membrii catedrei, care au devenit periodice în anul 1957 [53, f. 72].

Conştientizarea faptului că lipsa resurselor educaţionale şi a literaturii ştiinţifice în limba română, educaţia în limba rusă, utilizarea terminologiei sovietice ruseşti produce o rusificare directă a populaţiei, l-a determinat pe studentul L. Damian să se indigneze şi să replice profesorilor de la catedra de limbă şi literatură că „În apartamentele din centrele raionale şi mai sus, nu mai întâlnim moldoveni, dar chiar şi în sate noi întâlnim în vorba colhoznicilor „молочная ферма". La ce vine limba noastră, cu ce terminologie ne îmbogăţim limba maternă? Chiar şi la şedinţi, la conferinţi nu mai auzim limba moldovenească" [53, f. 71-72]. Colegul Bolduratu îl susţine pe studentul Druţă, prevenind auditoriul că rusificarea satului moldovenesc se produce cu concursul conştient al celor „dela conducere, care nu cunosc limba moldovenească, da pe moldoveni care termină îi trimet pela ţelină" [53, f. 106]. Totodată, studenţii-filologi conştientizau că sunt trataţi cu dispreţ şi că vorbitorilor de limbă română li se inoculează un sentiment de inferioritate, iar „Republica noastră este din ţărani, noi floarea naţionalităţii noastre trebuie să învăţăm limba rusă, dar întorcându-ne acasă ne-i ruşine să vorbim în moldovenească" [53, f. 94].

Alături de colegii săi: L. Damian, Druţă, Vasile Bădiu, Bolduratu şi alţii, unul dintre cei mai intransigenţi luptători din această generaţie – Nicolae Bătrânu – a făcut o pledoarie foarte curajoasă limbii române în cadrul întâlnirilor dintre studenţii cu profesorii „despărţiturii limbă şi literatură moldovenească" din mai şi iunie 1957. Nicolae Bătrânu le-a declarat celor prezenţi la şedinţă că „Noi pierim ca naţie!" [53, f. 111] pentru că „avem toate drepturile, dar n-avem voie să ne ducem în instituţii, aşezăminte şi să vorbim limba noastră naţională" [53, f. 95], pentru că „[...] în zâua de az noi n-auzim limba moldovenească în aşezămintele noastre republicane, oare ce, nouă ne-i ruşine să vorbim în limba clasicilor moldoveni?" [53, f. 92-93]. Sfidând autorităţile, studentul Bătrânu declara că „Omul poate să fie în lanţuri şi se exprime gândurile sale", invitând colegii la acţiuni de apărare naţională pentru că „În zâua de az trebuie se înlăturăm organele estea, care ne amestică să ne exprimăm gândurile noastre. Înainte de a ne elibera, trebuie se ne apărăm naţionalitatea" [53, f. 94]. Studenţii evocau în argumentele lor faptele istorice, exemplele domnitorilor care au luptat pentru independenţa românilor, chiar şi în mod indirect alegându-şi temele pentru referatele şi comunicările ştiinţifice. Uneori, studenţii îi contraziceau pe profesori chiar cu armele celor din urmă. Astfel, fiind întrebat după prezentarea unui referat de către A.T. Borşci „Cum a fost preţuite K. Marx pe Ştefan cel Mare?", Nicolae Bătrânu a răspuns cu mândrie că şi „K. Marx şi F. Engels a spus că toată Europa era ocupată cu lupte între ei, da moldovenii o ţară aşa înapoiată îi in stare să se lupte cu aşa vrăjmaş" [53, f. 551].

Astfel, revendicările şi expresiile cu caracter naţional ale studenţilor-filologi depăşeau cadrul universitar şi interesele strict didactico-ştiinţifice şi studenţeşti, declaraţiile cu caracter naţional şi antisovietice ale studenţilor determinându-l pe profesorul de marxism-leninism P.A. Kovcegov să declare la o adunare de partid că „Este contrarevoluţie, tovarăşi!" [52, f. 108]. Replica lui Vasile Badiu „A căzut steaua lui Ştefan cel Mare! Cine o va mai ridica?" [53, f. 52] era o provocare şi o chemare la acţiuni, iar autorităţile universitare şi de partid aveau toate motivele să se alerteze, mai ales că dispoziţiile „revoluţionare" ale studenţilor Badiu şi Bătrânu nu au rămas singulare şi un alt coleg de al lui V. Andronache vorbea „despre tovarăşii ruşi, care muncesc în Moldova ca despre ocupanţi" [523, f. 108], „despre unirea Moldovei cu România" şi despre faptul că „Problema Basarabiei încă nu a fost soluţionată" [59, f. 115].

Declaraţiile, expuse delicat şi cu mare subtilitate de studenţii din prima generaţie şi care priveau în mod special domeniul studiilor lor universitare şi uneori activităţile de cercetare ştiinţifică din RSS Moldovenească, au fost preluate de studenţii din cea de a doua generaţie, care le-au conferit amploare şi le-au făcut să depăşească cadrul „local-universitar", transformându-l în unul profund românesc, antirusesc şi antisovietic. Abordând în mod deschis problema „neamului", a „cuibului neamului nostru", a „moşiei strămoşeşti", a opririi rusificării limbii române şi a revenirii la alfabetul latin, studenţii au produs un „război" la Universitate, autorităţile văzându-se nevoite să întreprindă măsuri de contracarare a acestui „cuib de naţionalism", aşa cum îl apreciau autorităţile; or, controlul şi măsurile educative nu mai erau eficiente la sfârşitul anilor '50, iar exemplul studenţilor-filologi era preluat şi de cei de la alte facultăţi ale Universităţii, dar şi de studenţii de la alte instituţii de învăţământ superior. Indignat de faptul că studenţii de la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic din Chişinău „solicită să li se aducă exemple doar din limba moldovenească şi nu din limba rusă" şi de pretenţiile lor că „se vorbeşte prea mult despre prioritatea limbii ruse şi a poporului rus", Consiliul Ştiinţific al Institutului a decis că „Momentele politico-educative trebuie să străbată ca un fir roşi toate lecţiile, fiecare seminar" [61, f. 99].

Subtilitățile textelor înregistrate ale protocoalelor ședințelor catedrei de limbă și literatură moldovenească de la Universitate ne determină să concluzionăm că unii membri ai catedrei solidarizau discret cu studenții lor rebeli, chiar dacă pentru protocol trebuiau să-i critice și să încerce să-i facă să gândească „corect". Fenomenul rezistenței naționale, antisovietic și antirusesc al studenților de la filologie, deși a fost calificat de Plenara a IX-a a CC al PCM din septembrie 1959 (care a pus capăt „dezghețului" intelectual) drept „fapt singular" (deși au fost înregistrate cazuri și la Institutele pedagogice din Chișinău și Bălți, fapt recunoscut chiar de participanții la plenară), membrii de partid, conducători de diferit rang și alți cointeresați au încercat să-l explice, invocând un cumul de cauze, inclusiv educația românească și burgheză a studenților sau/și a părinților lor [52, f. 9-10] și insuficienta vigilență a organelor de partid, prin faptul că „catedra de limbă și literatură moldovenească nu este completată cu cadre titulare" [52, f. 109-110] și prin faptul că organizația de partid a Facultății de Istorie și Filologie „nu a organizat eficient munca de educație politico-ideologică a studenților, dar nici a cadrelor didactice de la această facultate" [55, f. 18-19]. Dar ca „țap ispășitor" al acestui „război" al studenților a fost găsit profesorul Vasile Coroban, care a fost ulterior înlăturat de la catedră, iar numele lui blamat la multitudinea de adunări care i-au discutat cazul [37, p. 9, 284], deși, așa cum menționa Agripina Crăciun, Ministrul Învăță-mântului al RSS Moldovenești „[...] Coroban nu este singurul" [59, f. 179]. În ce privește studenții, fie participanți la „războiul naționalist", fie simpatizanți ai opiniilor celor dintâi, doar studentul Nicolae Bătrânu a fost exmatriculat de la Universitate. Dar deja în toamna anului 1957 biroul organizației de partid a Universității consemnează faptul că „au apărut câțiva care solicită restabilirea lui Bătrânu la universitate" și, deși raportorul se întreabă dacă „Nu este oare prea devreme să abordăm această chestiune?", membrii biroului admit că Nicolae Bătrânu ar putea fi restabilit la studii doar după ce se va „manifesta mai întâi prin muncă și abia apoi să se examineze posibilitatea restabilirii lui la universitate" [55, f. 18-19]. Ulterior, Nicolae Bătrânu a fost restab-ilit și a absolvit Facultatea de Istorie și Filologie a Universității de Stat din Moldova.

Ceilalți studenți și-au continuat studiile și au absolvit aceeași facultate, deși de mai multe ori li s-a impu-tat că au rămas „nepedepsiți". P.A. Kovcegov, amintind în Consiliul Științific al Universității despre cazul stu-dentului Andronache, susținea că a rămas nepedepsit pentru manifestările lui naționaliste și că a fost suficient să se scuze „pentru faptul că nu s-a exprimat corect și a fost eliberat", iar ulterior și-a luat chiar și diplomă de absolvire a Universității [52, f. 108]. Probabil, studenții au fost obligați să se „scuze" pentru a rămâne la facultate; or, peste câțiva ani (1959) profesorul Gheorghi Pelisov, conferențiar la catedra de limbă și litera-tură rusă, povestea comuniștilor de la Universitate „că studenții Ababii, Andronache și alții au jurat că își vor corecta greșelile lor naționaliste. Noi i-am crezut și le-am dat și diplome de absolvire a universității. Nu demult am discutat cu ei. Din câte am înțeles ei nu s-au dezis, ci dimpotrivă își susțin ideile vechi. Ei vorbesc despre faptul că moldovenii sunt asupriți și oprimați, că interesele moldovenilor sunt ignorate mai ales atunci când se fac promovări și avansări în posturi ș.a.m.d." [52, f. 109].

Mai mult decât atât, studenții din această generație de studenți-naționaliști au reușit să contamineze și stu-denții care i-au urmat, cei care, deși mai modești în expresii și manifeste, vor alcătui generația a treia. Sub pre-siunea „educației politico-ideologice", pentru că erau supuși acestei spălări de creier chiar din anul întâi de studii, li se amintea, la 1 septembrie anual, cazul studenților V. Andronache, V. Badiu, I, Ababii și alții, „care aveau greșeli politice naționale" și li se cerea „ [...] ca mai conștient să cercetați izvoarele literaturii clasice marxiste-leniniste. Noi trebuie să propovăduim nu naționalism da internaționalism" [51, f. 16]. Deși nu au mai fost cazuri de manifestare a aspirațiilor naționale atât de răsunătoare la Universitatea de Stat din Chișinău, studenții de la literele „moldovenești" au mai manifestat atitudini revendicative, încât și în octombrie 1959 (după Plenara a IX-a) profesorul Faina Cojuhari a trebuit din nou să avertizeze membrii catedrei de limbă și literatură că „rămășițele ideologice naționale încă nu sânt lichidate" și că „Noi avem și acuma stu-denți la anul III Codău și Herța, la anul IV Botezatu I. și Eșanu P. și alț. care nu se ocupă la lecții cu ceea ce se petrece la lecție" [51, f. 22]. De această dată însă, membrii catedrei, care au declarat că se vor conduce în activitatea lor de hotărârile Plenarei a IX-a a PC al Moldovei, au anticipat manifestările studenților, invitându-i imediat (24 octombrie 1959) la „convorbire" [51, f. 46], cerându-le studenților să explice cauza absențelor și absenteismului de la orele de curs și supunându-i unei ofensive educative. Dar temele, pe care membrii catedrei le-au indicat studenților pentru tezele lor de diplomă – „Chipul comunistului în literatura moldovenească" și „Prietenia noroadelor Uniunii Sovietice în oglinda literaturii sovietice" [51, f. 49] – ne determină să considerăm că acești studenți erau bănuiți nu doar de încălcarea disciplinei.

Plenara a IX-a a CC al PC al Moldovei din septembrie 1959, în consens cu fenomenele unionale, a pus în-ceputul sfârșitului „libertății" de expresie pe care a întrezărit-o intelectualitatea din Moldova Sovietică la în-

ceputul „dezghețului" hrușciovist. Indicațiile consfătuirii comuniștilor din Moldova Sovietică de a „reacționa operativ și în mod imperios la orice abatere de la principiile ideologice ale marxismului, de a nimici din fașă orice manifestare a naționalismului și de a nu permite nimănui să atenteze la „sfânta sfintelor" societății noastre – prietenia leninistă a popoarelor" [59, f. 224-225], au fost preluate în grabă de autoritățile universitare care, împreună cu cele de partid, au conștientizat că se lovește inevitabil de „legea" lui Tocqueville conform căreia un regim ce întreprinde reforme, chiar și din proprie inițiativă, se pune în pericol, fiindcă rupe echilibrul pe care i se sprijinea până atunci puterea.

Direcțiile în activitatea politico-educativă a Universității de Stat din Moldova au fost stabilite de organizația de partid a Universității la ședința închisă din 2 octombrie 1959. Participant la această adunare a comuniștilor universitari, Dmitri G. Tcaci, secretar al CC al PC al Moldovei, întreba acuzator: „Unde sunt catedrele de științe sociale, șefii de catedre tovarășii Șemeakov, Kovcegov, Sidorov? Noi am deraiat de pe calea cea dreaptă, manifestăm atitudini liberale față de expresii ale naționalismului. Andronache vorbește despre unirea Moldovei cu România. Trebuie să organizăm în așa mod activitatea politico-educativă încât să nu mai comitem pe viitor asemenea greșeli" [52, f. 109].

Secretarul CC, responsabil de ideologie în RSS Moldovenească, a indicat universitarilor că „[...] toate lecțiile trebuie să fie pătrunse de spiritul marxism-leninismului. Trebuie să consolidați lecțiile politice, să revedeți componența grupului de profesori care le realizează", le-a solicitat „[...] să aibă rigori serioase în selectarea cadrelor didactico-științifice ale universității. Cadrele didactice care nu corespund cerințelor noastre să fie demisionate. Trebuie să oprim accesul studenților la literatura interzisă". De asemenea, D.G. Tcaci, în numele partidului, a reiterat că „La Universitatea din Chișinău au dreptul să învețe toți cetățenii URSS. La Universitatea din Chișinău pot veni la studii persoane de la Vladivostok sau invers, persoane din Moldova pot merge la studii în școli superioare din Vladivostok. Problema teritoriilor Moldovei este decisă prin Constituție. Încetați discuțiile despre limbă! Românii au limba română și moldovenii au limba moldovenească !" [52, ff. 109-110]

Decizia adunării de partid a reflectat toate indicațiile secretarului CC al PC al Moldovei, stabilind drept obiectiv primordial al organizației de partid, a celei sindicale și comsomoliste, precum și a tuturor catedrelor universității „educare comunistă a studenților, cercetătorilor, funcționarilor și a tuturor angajaților universității" [52, ff. 112-113] cu „folosirea tuturor formelor de propagandă și orală, și scrisă, și ilustrativă" [52, f. 48].

Acest „rezbel naționalist" al studenților de la filologia Universității de Stat din Chișinău indică asupra faptului că, deși marcată de agasanta educație comunistă (cu metode diferite), intelectualitatea Moldovei Sovietice nu s-a desprins complet de românism și mai ales de valorile naționale românești. Nici nu se putea altfel. Memoria istorică colectivă, dar și apropierea geografică imediată de România au asigurat respingerea „moldovenismului" antiromânesc și chiar dacă au acceptat un anume fel de „moldovenism", acesta era unul înscris în tiparele lingvistice și culturale ale identității românești. Primul „dezgheț" al regimului, căruia i-a urmat readucerea în manuale și în spațiul public a clasicilor literaturii și cuturii românești, rabilitarea unor domnitori, scriitori și poeți, a unor simboluri naționale, a stimulat restabilirea unei forme a românismului. Studenții, conștienți de lipsa de legitimitate a „moldovenismului" antiromânesc, au revendicat abandonarea lui și perpetuarea valorior naționale. Și chiar dacă nu au fost suficient de mulți ca număr sau poate că presiunea lor asupra regimului nu a fost suficientă ca să schimbe esențial lucrurile, la mai bine de trei decenii de la ieșirea simbolică din captivitatea sovietică, acest „rezbel naționalist" al studenților-filologi este cu atât mai important cu cât urmările toxice ale acestui regim nu încetează să se manifeste nici astăzi în societatea Republicii Moldova. Acești studenți, precum și unii profesori care i-au călăuzit, au asigurat perpetuarea românismului în Basarabia comunistă și renașterea națională de după mijlocul anilor '80. Iar în prologul capitolului care s-a numit RSS Moldovenească (1991), românii din Basarabia au putut să-l dezmintă pe George Orwell și să-l încheie cu „Nu. Noi nu l-am iubit pe Fratele cel Mare".

Referințe:

1. АКСЮТИН, Ю.В. *Хрущевская оттепель и общественные настроения в СССР в 1953-1964 гг.* Москва, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010, c.81-89. ISBN 978-5-8243-1397-0
2. *Dicționarul comunismului*/Stephanie Courtois (coord.). Iași: Polirom, 2008, p.214-221. ISBN 978-973-46-1102-7
3. АРТЮКОВ, А.П. Процесс «Мягкой» десталинизации в СССР в 1953-1956 гг. В: *Известия Самарского научного центра Российской академии наук,* 2015, том 17, №3-2, c.435-438. [accesat: 03.05.2020]. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/protsess-myagkoy-destalinizatsii-v-sssr-v-1953-1956-gg

4. COJOCARU, G.E. *„Dezghețul" lui N. Hrușciov și problema Basarabiei*. Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2014. ISBN 978-606-537-188-0
5. ПОПОВ, Д.С. *Погружение в виртуальность. Трансформации российской интеллигенции рубежа XX—XXI веков*. Москва. Сообщество профессиональных социологов, 2009.
6. *Достижения Советской власти за 40 лет в цифрах (Статистический сборник)*. Москва: Государственное статистическое издательство, 1957.
7. Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 2848, inventar (inv.) 2, dosar (d.) 242, fila (f.) 21-23.
8. ANRM, F. 2848, inv. 2, d. 242.
9. ANRM, F. 1961, inv. 1, d. 180.
10. ANRM (Filiala Tiraspol), F. 225, inv. 1, d. 204.
11. ANRM, F. 3146, inv. 1, d. 160.
12. ANRM, F. R-1933, inv. 2, d. 321.
13. ANRM, F. 3059, inv. 1, d. 220.
14. ANRM, F. 3050, inv. 1a, d. 19.
15. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 216.
16. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 176.
17. ANRM, F. 1961, inv. 1, d. 256.
18. ANRM, F. 1961, inv. 1, d. 175.
19. ANRM (Filiala Tiraspol), F. 225, inv. 1, d. 244.
20. ANRM, F. 3143. inv.1, d. 147.
21. ANRM, F. 3050, inv.1, d. 290.
22. ANRM, F. 3186, inv.1, d. 241.
23. ȘEVCENCO, R. *Viața politică în RSS Moldovenească (1944-1961)*. Chișinău: Pontos, 2007. ISBN 978-9975-102-44-5
24. NEGRU, Gh. *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*. Chișinău: Prut Internațional, 2000. ISBN 9975-69-100-5
25. NEGURĂ, P. *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii molodveni și puterea sovietică în epoca stalinistă*. Chișinău: Cartier, 2014. ISBN 978-9975-79-903-4
26. BAHNARU, V. *Calvarul limbii române în timpul dominației sovietice (studiu și documente de arhivă)*. Chișinău: s.n., 2015. ISBN 978-9975-3250-4-2
27. ROTARU, L. „Eu îs de părere că fiinţază o sângură limbă!": controverse lingvistice la Institutul Pedagogic din Chișinău. În: *Tyragetia* s.n., 2020, vol.XIV, nr.2.
28. ŞEVCENCO, R. Relaţiile internaţionale ale RSS Moldoveneşti (1953-1955). În: *Studia Universitatis. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova*, 2011, nr.4(44), p.83-86. ISSN 1811-2668
29. ŞEVCENCO, R. Relaţiile moldo-române în perioada sovietică: anul 1956. În: *Studia Universitatis. Revistă științifică a Universității de Stat din Moldova*, 2011, nr.10(50), p.166-169. ISSN 1811-2668
30. ANRM, F.3186, inv. 1, d. 262, ff. 95-96.
31. Сталинец. Орган партбюро, ректората, комитета ЛКСММ, месткома и профкома Кишиневского Государственного Комитета, 1956, № 3 (179), f. 12.
32. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 183.
33. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 305.
34. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 176.
35. ANRM. F. 3186, inv. 1, d. 135.
36. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 231.
37. *Vasile Coroban: un arbitru într-o lume a arbitrarului*. / Coord. M. Cimpoi. Chișinău: Știința, 2010. ISBN 9789975672269
38. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 289.
39. *Panorama comunismului în Moldova Sovietică. Context, surse, interpretări* / Coord. Liliana Corobca. Iași: Polirom, 2019. ISBN: 978-973-46-7846-4
40. ROTARU, L. Construcția națională și socială a corpului studențesc postbelic al Universității de Stat din Moldova. În: *Studia Universitatis Moldaviae*, 2018, nr.4(114), p.130-140. ISSN 1811-2668
41. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 289.
42. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 10.
43. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 237.
44. ANMR, F. 3186, inv. 1, d. 369.
45. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 310.
46. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 320.
47. ANRM. F. 3186, inv. 1, d. 346.
48. ЧЕШКО, С. Роль этнонационализма в развале СССР. В: *Трагедия великой державы: национальный вопрос и распад Советского Союза: сборник*. Москва: Социально-политическая мысль, 2005. ISBN 5-902168-41-4

49. Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (AOSPRM), Fond (F.) 276, inventar (inv.) 127, dosar (d.) 18, fila (f.) 72.
50. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 244.
51. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 333.
52. AOSPRM, F. 276, inv. 127, d. 21.
53. ANRM, F. 3186, inv. 1, d. 259.
54. ANRM, F. 2991, inv. 1, d. 155.
55. AOSPRM, F. 276, inv. 127, d. 20.
56. GHEORGHIȚĂ, E. Nea Nae şi mizeria naţională: [In Memoriam Nicolae Bătrânu (1938-2012)]. În: *Literatura și arta*, 2012, 21 iunie, p.8.
57. AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 297.
58. ANRM, F. 1961, inv. 1, d. 155.
59. AOSPRM, F. 51, inv. 19, d. 13.
60. AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 297.
61. ANRM, F. 1961, inv. 1, d. 285.

Date despre autor:
Liliana ROTARU, doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: lilianaefrim@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3051-5721

Prezentat la 12.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.201-212*

CZU: 94(478):061.1(4-67 GUAM) **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985049**

REPUBLICA MOLDOVA ŞI ORGANIZAŢIA PENTRU DEMOCRAŢIE ŞI DEZVOLTARE ECONOMICĂ – GUAM

Marcel REVENCO
Universitatea de Stat din Moldova

Studiul atestă că Organizaţia pentru democraţie şi dezvoltare economică GUAM se prezintă ca unul dintre modelele de integrare a fostelor republici unionale. Caracteristic pentru statele din GUAM este că ele toate erau orientate spre integrare europeană şi promovau o politică îndreptată spre a minimaliza dependenţa de resursele energetice şi economia Rusiei**.** Actele adoptate pe parcursul anilor la summit-urile organizate în diferite oraşe denotă că participanţii au examinat o serie întreagă de proiecte social-economice şi comerciale, cum ar fi colaborarea comercial-economică dintre statele membre ale GUAM, elaborarea unor proiecte referitoare la îmbunătăţirea transportului, încercarea de a ieşi la resurse energetice alternative din Asia Centrală şi a diminua dependenţa de Rusia etc. Cu toate că colaborarea statelor membre ale GUAM nu a rezolvat încă cele mai importante probleme economice pe care le-a pus în faţa sa, revenirea în anul 2017 la Acordul privind comerţul liber semnat încă în anul 2002 ar indica la perspective pozitive pentru activitatea statelor din cadrul GUAM, inclusiv pentru Republica Moldova.
Cuvinte-cheie: *GUAM, Republica Moldova, integrarea statelor, integrare regională, resurse energetice, comerţ liber.*

THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND THE DEMOCRACY AND ECONOMIC DEVELOPMENT ORGANIZATION – GUAM
The study attests that the Organization for Democracy and Economic Development GUAM presents itself as one of the integration models of the former Union Republics. Characteristic for the GUAM states is that they were all oriented towards European integration and promoted a policy aimed at minimizing dependence on Russia's energy resources and economy. The documents adopted over the years at the summits organized in different cities indicate that the participants examined a whole series of social-economic and commercial projects, such as the commercial-economic collaboration between the GUAM Member States, the elaboration of projects regarding the improvement of the transport, the test to move to alternative energy resources in Central Asia and reduce dependence on Russia, etc. Although the collaboration of the GUAM member states has not yet solved the most important economic problems that it faced, the return in 2017 to the Free Trade Agreement signed in 2002 would indicate a positive outlook for the states activity from GUAM, including for the Republic of Moldova
Keywords: *GUAM, Republic of Moldova, state integration, regional integration, energy resources, free trade.*

Introducere

Dezintegrarea URSS şi situaţia complicată care s-a creat în fostele republici unionale, devenite state independente, le-a determinat să caute, pe lângă Comunitatea Statelor Independente (CSI) creată de Rusia, noi forme de integrare în grupuri mai mari sau mai mici de state. Organizaţia pentru democraţie şi dezvoltare economică GUAM (denumirea derivă de la prima literă a numelui statelor care au întemeiat-o – Gruzia, Ucraina, Azerbaidjan, Moldova) se prezintă ca unul dintre modelele de integrare a fostelor republici unionale. Caracteristic pentru statele din GUAM este că ele toate erau orientate spre integrare europeană [1, p.90] şi promovau o politică îndreptată spre a minimaliza dependenţa de resursele energetice şi economia Rusiei. Conform unor aprecieri, anume dorinţa de a ieşi din zona de crize social-economice a determinat atitudinea generală a populaţiei ţărilor GUAM spre integrarea europeană [2, p.12, 13]. Un capitol aparte în studierea problemei privind relaţiile economice externe ale Republicii Moldovaîl constituie studiile şi aprecierile făcute organizaţiei GUAM – cauzele apariţiei şi obiectivele care stau în faţa organizaţiei, însă este de remarcat că specialiştii din Republica Moldova prea puţin s-au adresat acestei probleme.

CUAM – constituire, scop, obiective

Întemeiată pe 10 octombrie 1997 ca o structură regională a patru state: Gruzia, Ucrauna, Azerbaidjan şi Moldova (de unde şi denumirea GUAM), la summit-ul de la Kiev care a avut loc între 22 şi 23 mai 2006 GUAM a fost reorganizată din structură regională în structură internaţională şi a început să se numească Organizaţia pentru Democraţie şi Dezvoltare Economică – GUAM. Sediul organizaţiei devine capitala Ucrainei, oraşul

Kiev [3, p.174; 4, p.138-140]. Organizaţia este apreciată şi ca un proiect de integrare alternativă a CSI în spaţiul post-sovietic [5, p. 112-119], unii specialişti mai adăugând că a fost creată cu sprijinul nemijlocit al SUA [6, p.240], iar în ultimul timp este susţinută şi de Uniunea Europeană [7, p.260], sau, într-o altă formulare, „în ultimii ani, UE şi SUA au ajutat ţările GUAM să obţină recunoaşterea internaţională" [2, p.10], fie, conform altei aprecieri, ar fi un sistem regional de securitate [8, p.316-331]. Z.Z. Bahturidze şi M.L. Lagutina [2, p.16] acceptă opinia lui V.Degoev [9, p.427], potrivit căreia statele care au creat GUAM s-au unit nu împotriva Rusiei, dar au făcut acest pas „în numele propriei salvări". Poziţia unuia dintre autori, Z.Z. Bahturidze, s-a modificat însă în teza de doctor habilitat susţinută la Sankt Petersburg în anul 2016, în care autoarea susţine că examinarea documentelor şi acordurilor statutare ale GUAM demonstrează în mod convingător modul în care, dintr-o uniune comercial-economică, organizaţia se transformă, în esenţă, într-o uniune politico-militară îndreptată spre cooperarea cu NATO [10, p.136]. Evident, concluzia pe care trebuie să o tragă cititorul este limpede; or, cooperarea cu NATO nicidecum nu este un act prietenesc faţă de Rusia.

Participarea Moldovei la întemeierea şi evoluţia GUAM este oglindită în articolul publicat în anul 2008 de magistranda Svetlana Pânzari, în care GUAM este apreciată, pe de o parte, ca o „uniune regională", iar, pe de altă parte, ca o „organizaţie transnaţională internaţională cu valoare deplină" [11, p.145]. Referindu-se la cauzele formării GUAM, autoarea întrevede şi factori economici, şi factori politici [*Ibidem*, p.146], iar principalele obiective ce determină participarea Moldovei la GUAM sunt parteneriatul politic şi economic, în acelaşi rând în energetică şi, de asemenea, integrarea europeană [*Ibidem*, p.148].

Nicu Popescu susţine că în anul 2002 „structurile GUUAM sunt aproape inexistente". GUAM este prezentată de autor drept „o organizaţie regională, care are la bază interesul statelor de a participa la tranzitul de hidrocarburi din regiunea Mării Caspice spre Europa, inclusiv în cadrul proiectelor Uniunii Europene – TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) şi INOGATE". În opinia sa, reuşita acestor proiecte ar duce la „diversificarea accesului la resurse energetice pentru Moldova şi, implicit, la creşterea securităţii economice a republicii", dar şi la „beneficiile economice directe de la includerea în căile de transport Asia-Caucaz-Europa, care vor aduce importante investiţii în infrastructură şi venituri din tranzit" [12]. În acelaşi timp, „dezvoltarea TRACECA este considerată un factor important pentru întărirea independenţei economice şi politice a statelor GUUAM prin diminuarea dependenţei unilaterale faţă de Rusia, în achiziţionarea sau tranzitul de hidrocarburi" [*Ibidem*]. GUUAM, opinează autorul, este „unica posibilitate de a lua parte la unul dintre cele mai de anvergură proiecte geoeconomice din Europa, care vizează conectarea pieţei europene la resursele energetice din Asia Centrală".

Un alt studiu în care era abordată problema GUAM este semnat de către Radu Săgeată. Autorul abordează crearea şi evoluţia GUAM, structura organizatorică, cooperarea în domeniul energetic şi al transportului de hidrocarburi, menţionând că „pentru Republica Moldova, GUAM este singura posibilitate de a lua parte la unul dintre cele mai mari proiecte geoeconomice din Europa, care vizează conectarea pieţei europene cu resursele energetice din Asia Centrală. Reuşita proiectului ar conduce la diversificarea accesului la resurse energetice pentru Moldova şi, implicit, la creşterea securităţii sale economice, plus beneficiile din tranzit. Toate acestea vor duce la diminuarea dependenţei unilaterale faţă de Rusia, în importurile sau tranzitul de hidrocarburi" [13].

Un studiu consacrat originii şi evoluţiei GUAM a apărut sub semnătura juristului Nicolae Osmochescu. Menţionând că Moldova este membru al unor puternice organizaţii internaţionale, autorul afirmă că ţara se pronunţă şi pentru crearea unor noi organisme internaţionale. GUAM este văzut ca una dintre iniţiativele Moldovei, organizaţie regională cu caracter internaţional, înfiinţată cu scopul creării „condiţiilor favorabile pentru dezvoltarea economică şi asigurarea securităţii internaţionale a regiunii". O atenţie deosebită se atrage sammit-ului de la Chişinău din anul 2005, când „statele membre îşi reconfirmă aspiraţia spre integrarea europeană şi aprofundarea relaţiilor de parteneriat cu Uniunea Europeană, OTAN şi SUA" [14, p.31-36].

Referindu-se la formarea GUAM, Victor Chirilă susţine că iniţiativa formării Grupului GUAM a aparţinut viceministrului de Externe al Azerbaidjanului Araz Azimov, opinie împărtăşită şi de Tedo Djaparidze [1, p.84]. V.Chirilă consideră că, *de facto*, „GUAM a fost creată în mai 1996 în contextul discuţiilor în cadrul OSCE referitor la implementarea Tratatului privind Forţele Armate Convenţionale în Europa (FACE), precum şi a negocierilor privind versiunea adaptată a Tratatului FACE, semnat în 1999 la Istanbul", în virtutea faptului că cele patru ţări, Gruzia, Ucrauna, Azerbaidjan şi Moldova, au avut interese comune, cum ar fi: „respectarea de către Rusia a angajamentelor sale de reducere a forţelor armate convenţionale în Europa, asumate prin Tratatul FACE; coordonarea poziţiilor lor în contextul negocierii versiunii adaptate a Tratatului FACE; respectarea şi

consolidarea suveranităţii, independenţei şi integrităţii lor; coordonarea poziţiilor lor cu privire la soluţionarea conflictelor îngheţate în cadrul organizaţiilor internaţionale (Consiliului Europei, Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE), Organizaţiei Naţiunilor Unite (ONU)); asigurarea securităţii lor energetice şi economice, prin dezvoltarea unor coridoare alternative de transport ce ar lega Europa de Caucaz şi Asia Centrală, ocolind Federaţia Rusă" [15]. Conform autorului, „agenda nedeclarată a majorităţii statelor GUAM a fost crearea unui pol de contrapondere pentru Rusia în cadrul Comunităţii Statelor Independente (CSI), precum şi conturarea unui centru de gravitaţie cu aspiraţii pro-occidentale în spaţiul post-sovietic". Autorul este ferm convins că Republica Moldova a aderat la GUAM, în primul rând, din considerente politice, „în particular, din necesitatea ca poziţia Chişinăului să fie auzită şi luată în calcul la masa negocierilor privind versiunea adaptată a Tratatului FACE, precum şi de imperativul contrabalansării influenţei Federaţiei Ruse în procesul de soluţionare a problemei transnistrene", iar „calculele economice au jucat un rol secundar în constituirea GUAM şi, mai ales, în adeziunea Republicii Moldova la acest for regional". „Raţiunile economice nu au fost hotărâtoare în convingerea Chişinăului de utilitatea practică a GUAM" [15], conchide autorul. Nu factorul economic, ci „dimensiunea politică" şi „factorul rusesc" au jucat rolul primordial în aderarea Republicii Moldova la GUAM, iar faptul că autorităţile de la Chişinău „au interpretat şi continuă să interpreteze GUAM ca reprezentând o asociaţie regională motivată în primul şi în primul rând de imperativul dezvoltării şi aprofundării cooperării economice între membrii săi" reflectă nu altceva decât faptul că „Chişinăul a sperat să menajeze şi atenueze susceptibilităţile Federaţiei Ruse vizavi de participarea sa la cooperarea politică în cadrul GUAM" [15].

Pe de altă parte, autorul amintit mai sus Nicu Popescu consideră că „GUUAM nu este o structură care ar putea servi, pe termen lung, interesele pur politice ale statelor membre. Priorităţile politice ale statelor GUUAM sunt prea diferite. Statele vor prefera rezolvarea intereselor lor în afara structurii regionale GUUAM. Moldova şi Ucraina, care îşi declară dorinţa de a se integra în structurile europene, vor prefera să poarte un dialog bilateral cu UE (Moldova mai are posibilitatea sa o facă şi în cadrul Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est)"[12].

Mult mai productivă în cercetarea motivelor şi consecinţelor constituirii GUAM este istoriografia din Federaţia Rusă. Un autor din Rusia, A.S. Koşeli, scrie că o parte din statele regiunii Euroasiatice se află sub influenţa puternică a SUA, Uniunii Europene, Poloniei, României şi a Turciei. Anume cu susţinerea SUA a fost creat GUAM, văzută de autor drept o „uniune economică a Georgiei, Armeniei, Azerbaidjanului, Ucrainei şi a Moldovei, pentru o dezvoltare comună, separată de Rusia". Aceste ţări urmăresc cursul de a se distanţa faţă de Moscova, iar evenimentele politice care au loc acolo atestă limpede că în viitorul apropiat aceste state nu intenţionează să se alăture Uniunii Euroasiatice [16, p.53].

N.A. Vasileva şi Iu.V. Kosov susțin că „contextul euroasiatic al formării spaţiului post-sovietic a contribuit la procesele dialectice de integrare şi dezintegrare, care s-a reflectat în instituţionalizarea multivectorială a uniunilor sale integratoare (de exemplu, Alianţa economică euroasiatică şi GUAM)" [17, p.106].

Problema GUAM este examinată şi în teza de doctor habilitat susţinută de Z.Z. Bahturidze la Sankt Petersburg în anul 2016. Autoarea consideră că formarea GUAM a fost legată, în primul rând, de căutarea unor scheme mai eficiente şi reciproc mai avantajoase pentru cooperarea regională în spaţiul post-sovietic [10, p.169]. Organizaţia a apărut în condiţiile slăbirii rolului organismelor internaţionale, cum ar fi OON, NATO. Anume în acest context a apărut noul model de cooperare regională, forumul politico-consultativ Organizaţia pentru Democraţie şi Dezvoltare Economică [10, p.176-177]. Autoarea acceptă opinia unui alt autor din Rusia, V.V. Degoev, care consideră că statele care au înfiinţat GUAM s-au unit nu împotriva Rusiei, ci în numele propriei salvări [9, p.425; 10, p.180]. În acelaşi timp, ea ţine să sublinieze că Comunitatea alegerii democratice (*Содружество демократического выбора*), în care intrau Ucraina, Moldova, Ţările Baltice, Slovenia, Macedonia, România, Gruzia şi GUAM, are ca scop limitarea influenţei Rusiei în Transcaucazia, precum şi în zonele Caspice şi din Marea Neagră; cu alte cuvinte, s-a creat ca o alternativă la proiectele pro-ruseşti, în special CSI [10, p.182]. Menţionând faptul că Azerbaidjanul şi Moldova sunt participante şi la CSI, şi la Comunitatea alegerii democratice, şi la GUAM, Z.Z. Bahturidze conchide că aceasta atestă politica externă multivectorială a acestor state, ceea ce, la rândul său, pune la îndoială afirmaţia privind incompatibilitatea poziţiilor blocurilor indicate [10, p.183].

Conform opiniei istoricului Van Chji Ţzuni din China, oficial, GUAM a fost întemeiat în calitate de uniune politică, economică şi strategică, chemată să consolideze suveranitatea Gruziei, Ucrainei, Azerbaidjanului şi a Moldovei. În cei zece ani de existenţă, organizaţia a devenit o structură importantă, care tinde spre consolidarea colaborării economice regionale pe calea dezvoltării coridorului de transport Europa-Caucaz-Asia. GUAM,

continuă autorul, este produsul căderii şi creşterii a două forţe geopolitice mari, rusă şi occidentală în frunte cu SUA, şi, de asemenea, dorinţa celor patru state de a reprezenta un nou actor geopolitic în regiune [18, p.196-197].

Pentru Djannathan Eivazov, apariţia GUAM este, pe de o parte, un rezultat obiectiv al procesului dezvoltării sferelor de securitate în spaţiul post-sovietic, iar, pe de altă parte, un rezultat al relaţiilor concurenţiale între Rusia şi centrele de forţe externe [8, p.317]. Referindu-se la interesele geopolitice ale ţărilor GUAM, autorul consideră că ele corespundeau întrutotul intereselor SUA, pe când, în opinia multor observatori, organizaţia era un „cordon sanitar" în jurul Rusiei, opinie consolidată după aderarea la organizaţie a Uzbekistanului, devenită GUUAM, ceea ce a neliniştit Moscova [8, p.322-323].

În opinia lui G.G. Maciavariani, GUAM a fost primul pas al SUA pentru exportul valorilor şi intereselor sale. În cadrul organizaţiei, Ucraina pleda mai mult pentru problemele economice, iar Gruzia – pentru problemele colaborării politico-militare [5, p.112]. Pentru Moldova, ca şi pentru Ucraina şi Gruzia, se profila perspectiva să aibă acces la surse alternative de energie şi să devină o legătură importantă în tranzitul lor spre Occident [5, p.113]. În spatele GUAM stau SUA, iar în ultimul timp şi Uniunea Europeană, scrie Constantin Sâroejkin [7, p.260].

Prin formarea GUAM, apreciată ca un model de integrare politică în spaţiul post-sovietic, apropierea de UE şi perspectiva apariţiei unor noi organizaţii, susțin Z.Z. Bahturidze şi M.L. Lagutina, se amplifică ruptura internă în spaţiul post-sovietic, ceea ce „erodează" formatul comun al CSI şi pune sub semnul întrebării existenţa Comunităţii Statelor Independente [2, p.10]. Autorii vorbesc şi despre tendinţa de a transforma GUAM într-o organizaţie pentru democraţie şi dezvoltare economică, numai că în rolul unei asemenea locomotive nu era organizaţia GUAM ca atare, ci doar unii membri ai ei, Ucraina şi Gruzia, iar Moldova comunistă în frunte cu Voronin şi Azerbaidjanul neo-monarhic în frunte cu Aliev, în mod evident, nu „trăgeau" la rolul de „semănători ai democraţiei" [2, p.12].

În acelaşi timp, într-un studiu publicat în anul 2008 de Alexandru Skakov, autor din Rusia, se afirma că statele din GUAM, care îşi îmbunătăţesc relaţiile cu Rusia, părăsesc organizaţia. Aşa s-a întâmplat cu Uzbekistanul, scrie el, pe această cale merge şi Moldova, care, *de facto,* şi-a restrâns simţitor participarea sa în GUAM. Alexandru Skakov afirmă că este necesar de atenţionat asupra „inelelor slabe" din GUAM, care sunt Uzbekistanul şi Moldova. În anumite condiţii, consideră autorul, ar fi raţională ieşirea Moldovei din GUAM, dar dacă ea nu va fi gata pentru acest pas, atunci ea poate fi folosită în calitate de „cal troian" în vederea diminuării eforturilor de consolidare a GUAM şi controlului asupra proceselor care au loc în această organizaţie. Fără a părăsi formal GUAM, scrie în continuare autorul, Moldova şi Uzbekistanul pot ignora participarea la forumurile organizate, statutul reprezentanţilor lor în această organizaţie fiind minimalizat la maximum, iar ţările să nu participe la proiectele acestei organizaţii [3, p.162-163].

Ar mai fi necesar de indicat şi faptul că unii experţi consideră că apartenenţa Moldovei la organizaţii de tipul CSI şi GUAM împiedică perceperea ţării în calitate de stat european [19, p.133].

Într-un studiu publicat în anul 2015, Z.Z. Bahturidze şi M.L. Lagutina afirmau că apropierea grupării statelor din spaţiul post-sovietic, GUAM de Uniunea Europeană şi perspectiva apariţiei unor noi organizaţii amplifică sciziunea internă în spaţiul post-sovietic şi chiar pune sub semnul întrebării însăşi existenţa Comunităţii Statelor Independente (CSI). Vectorul european al aspiraţiilor de integrare a statelor GUAM înseamnă, de fapt, consolidarea tendinţelor centrifuge în spaţiul post-sovietic [2, p.10].

Aşadar, specialiştii în problemă nu apreciază univoc locul şi rolul GUAM în sistemul relaţiilor comercial-economice şi politice actuale, dar nici cauzele esenţiale care au determinat cele patru state, Gruzia, Ucraina, Azerbaidjan şi Moldova, să înfiinţeze Organizaţia pentru Democraţie şi Dezvoltare Economică.

GUAM – o oportunitate pentru Republica Moldova

Cum s-a afirmat şi mai sus, pe 10 octombrie 1997, cu ocazia summit-ului de la Strasbourg, a fost creat forumul consultativ GUAM alcătuit din patru state, Georgia, Ucraina, Republica Azerbaidjan şi Republica Moldova, la care se mai adaugă Turcia şi Letonia în calitate de observatori. Cu acest prilej, a fost adoptat Comunicatul Comun al întrevederii preşedinţilor celor patru state menţionate, în care s-a subliniat necesitatea dezvoltării cooperării în vederea consolidării stabilităţii şi securităţii în Europa [20]. La baza activităţii GUAM au fost puse următoarele principii: respectarea suveranităţii, integritatea teritorială, inviolabilitatea frontierelor statului, respectarea democraţiei, supremaţia legii, respectarea drepturilor omului. Pe 23 mai 2006, în timpul summit-ului de la Kiev a avut loc instituţionalizarea organizaţiei cu denumirea Organizaţia pentru Democraţie şi Dezvoltare Economică – GUAM, obţinând statutul de organizaţie internaţională. După intrarea în organi-

zaţia respectivă a Uzbekistanului, pe 24 aprilie 1999, în timpul întâlnirii Consiliului Parteneriatului Euroatlantic la Washington, denumirea organizaţiei a fost modificată în GUUAM [14, p.31-36]. În Declaraţia comună a preşedinţilor celor cinci state s-a menţionat în mod deosebit că colaborarea în limitele GUUAM nu este îndreptată împotriva unor ţări terţe sau grupe de ţări [21].

La primul summit al şefilor de stat GUUAM de la Yalta din 7 iunie 2001 a fost instituţionalizat grupul de state respectiv (Gruzia, Ucraina, Uzbechistan, Azerbaidjan, Moldova) în calitate de organizaţie de cooperare regională şi a fost stabilită structura organizatorică, scopurile, principiile şi sferele de colaborare ale statelor membre [13, p.1-2]. Anume aici, în opinia lui Nicu Popescu, a fost instituţionalizat GUUAM-ul, după o perioada de 4 ani de cooperare informală [12]. Carta de la Yalta adoptată de statele participante pe 7 iunie 2001 prevedea, printre altele, lărgirea şi consolidarea legăturilor comercial-economice între statele membre GUUAM [22].

Ulterior formatul organizaţiei a fost modificat. Din anul 2002 Uzbekistanul, practic, şi-a întrerupt activitatea în GUUAM, iar din anul 2005 a părăsit organizaţia [13, p.1; 4, p.138]. Cauza părăsirii organizaţiei de către Uzbekistan a fost expusă de către preşedintele Islam Karimov (1938-2016), care a menţionat că organizaţia s-a abătut de la obiectivele ei iniţiale şi în activitatea sa se concentrează pe soluţionarea conflictelor îngheţate, formarea de blocuri armate comune şi pe revizuirea sistemelor de securitate existente. În această situaţie, a mai subliniat el, autoritățile uzbece au explicat că nu pot participa activ la aceste procese din cauza poziţiei geografice a ţării lor [23].

În anul 2002 statele membre GUAM au semnat şi ulterior au ratificat Acordul privind liberul schimb, dar, constata în anul 2008 autorul gruzin Tedo Djaparidze, invocând opiniile unor experţi, acest pas a rămas doar pe hârtie [1, p.92].

Referindu-se la oportunitatea intrării Republicii Moldova în GUAM, V.Chirilă consideră că „asocierea Republicii Moldova la Grupul GUAM a fost determinată, întâi de toate, de considerente politice, în particular, de necesitatea ca poziţia Chişinăului să fie auzită şi luată în calcul la masa negocierilor privind versiunea adaptată a Tratatului FACE, precum şi de imperativul contrabalansării influenţei Federaţiei Ruse în procesul de soluţionare a problemei transnistrene" [15]. Accentuând asupra intereselor politice ale Moldovei, acelaşi autor mai afirmă că, în general, „calculele economice au jucat un rol secundar în constituirea GUAM şi, mai ales, în adeziunea Republicii Moldova la acest for regional", iar „raţiunile economice nu au fost hotărâtoare în convingerea Chişinăului de utilitatea practică a GUAM". V.Chirilă îşi argumenta opinia prin aceea că în anul 1997, când a fost oficializat CUAM-ul, „exporturile Republicii Moldova în Azerbaidjan au constituit 0,17%, în Georgia 0,44%, iar în Ucraina 5,6% din totalul exporturilor sale". În acelaşi timp, „importurile Republicii Moldova în Azerbaidjan, Georgia şi Ucraina au constituit 0,30%, 0,02% şi, respectiv, 18% din totalul importurilor efectuate de ţara noastră în anul 1997" [15]. Desigur, apare întrebarea: în ce măsură datele invocate ar atesta faptul că Moldova nu a aderat la GUAM din considerente economice, dar din considerente politice?

Expertul Viorel Chivriga de la IDIS „Viitorul" a constatat în anul 2010 că „schimburile comerciale între statele membre ale GUAM sunt sub aşteptări" [24, p.8] şi că „cooperarea economică în cadrul GUAM este destul de modestă, datorită cadrului juridic limitat, Republica Moldova colaborând preponderent în plan bilateral cu statele membre ale acestei organizaţii" [24, p.9]. Acelaşi expert mai considera că pentru impulsionarea relaţiilor comerciale în cadrul GUAM „este oportună crearea unor platforme comune care să coopteze reprezentanţi ai instituţiilor de stat, sectoarele asociative şi ale comunităților de afaceri" [24, p.12].

În acelaşi timp, datele oferite de directorul Serviciului Vamal al Republicii Moldova în cadrul şedinţei Comitetului de conducere a Proiectului de facilitate a comerţului şi transportului în cadrul statelor membre ale GUAM (Odesa, 19-20 iunie 2017) demonstrează dinamizarea „relaţiilor comerciale dintre Republica Moldova şi statele partenere din cadrul GUAM". Referindu-se la Ucraina, s-a menţionat că „exporturile în această ţară au crescut faţă de 2016 cu 73%, importurile s-au majorat cu 50%", iar „valoarea mărfurilor exportate în Azerbaidjan a crescut cu 41%, a celor exportate în Georgia a crescut cu 6%" [25].

Conform opiniei lui Alexandru Skakov, Moldova de la bun început s-a pronunţat împotriva aspectului militar al organizaţiei, intenţionând să se limiteze doar la proiectele economice, şi anume – la problema transportări petrolului caspic prin Marea Neagră. Având o poziţie mai apropiată de Kiev, conchide autorul, Chişinăul trata această organizaţie ca o formă de consultaţii, nu ca o organizaţie cu structuri bine determinate [3, p.164]. Alexandru Skakov face şi o distincţie clară între obiectivele principale ale statelor membre GUAM. Conform lui, Ucraina punea în prim-plan problemele economice, în timp ce pentru Gruzia cele mai importante probleme erau problemele colaborării politico-militare [3, p.163]. În februarie 2001, reprezentantul Ucrainei s-a pronunţat

împotriva componentei militare a GUAM, iar la summit-ul din 6-7 iunie 2001 de la Yalta componenta militaro-politică a GUAM a fost redusă la zero. Ceea ce cimentează GUAM, conchide autorul din Rusia, a rămas doar proiectul coridorului de transport euroasiatic [3, p.166]. Cu atât mai mult, subliniază L.M. Grigorev şi M.R. Salihov, interesele economice ale Rusiei şi ale ţărilor GUAM nu se potrivesc exact, dar totuşi ele sunt apropiate [26, p.191]. Examinând evenimentele din anii 2005-2007, Alexandru Skakov ajunge la concluzia că, în perioada respectivă, alături de GUUAM mai apar încă două organizaţii similare: Comunitatea alegerii democratice şi Forumul Mării Negre pentru dialog şi parteneriat, care, în opinia autorului, aveau practic aceleaşi scopuri şi o componentă a participanţilor identică sau foarte apropiată. Funcţia lor principală, suține el, era crearea unui „cordon sanitar" de-a lungul hotarelor cu Rusia şi atragerea de partea lor a statelor din Asia Centrală, în primul rând a Kazahstanului [3, p.176].

Sammit-ul GUAM de la Chişinău din 22 aprilie 2005 a avut în calitate de observatori preşedinţii României şi Lituaniei. Rusia a rămas profund nemulţumită de faptul că nu a fost invitată la summit şi, prin intermediul ambasadorului ei de la Chişinău, a criticat dur acest gest. Dar Rusia nici nu putea fi invitată la summit din cauza contradicţiilor statelor GUUAM cu Moscova: anterior summit-ului de la Chişinău, în capitala Rusiei a avut loc o întâlnire a Consiliului de Miniştri al CSI, la care statele GUUAM au format un front comun, au condamnat restricţiile impuse de Moscova asupra importului produselor din aceste state şi au iniţiat discuţii privind conflictele îngheţate din Transnistria, Abhazia, Osetia de Sud şi Nagornâi-Karabah [13, p.2]. Tot la Chişinău a fost încheiată înţelegerea referitoare la colaborarea dintre Camerele de comerţ ale statelor membre GUAM în domeniul activităţii expoziţiilor cu vânzare [27, p.42].

Importanţa strategică a statelor GUAM este amplificată de „concurenţa dintre cele două viitoare coridoare pentru transport al hidrocarburilor caspice către Uniunea Europeană: Nabucco sprijinit de UE şi SUA şi Blue – Stream, cu capital rusesc. Azerbaidjanul, ca furnizor oficial de hidrocarburi pentru Nabucco (conform unui acord de furnizare a gazelor naturale deja semnat), dar şi prin legăturile sale privilegiate cu Turcia, un alt actor geopolitic vital în cazul ambelor coridoare (în virtutea pan-turcismului), în acelaşi rând cu Iranul, potenţial important furnizor, dar neagreat de Washington (în virtutea pan-şiismului), tinde să devină pionul strategic-cheie în această ecuaţie, în contextul în care cele două magistrale de gaze ocolesc Ucraina" [13, p.2]. Dar, în virtutea faptului că resursele sale sunt „insuficiente pentru a înlătura dependenţa energetică de Rusia", în această situaţie România ar putea interveni nu doar în calitate de stat de tranzit, „dar şi ca stat de aprovizionare prin resursele din platoul continental maritim, recent atribuit României prin decizia CIJ de la Haga (februarie 2009)" [*Ibidem*].

Radu Săgeată susține că „pentru Republica Moldova, GUAM este singura posibilitate de a lua parte la unul dintre cele mai mari proiecte geoeconomice din Europa, care vizează conectarea pieţei europene cu resursele energetice din Asia Centrală". În opinia autorului, realizarea practică a acestui proiect ar duce la diversificarea accesului la resurse energetice, la creşterea securităţii economice, la includerea în căile de transport Asia-Caucaz-Europa, ceea ce va aduce investiţii importante în infrastructură şi venituri din tranzit. Dezvoltarea acestei căi de transport este „considerată un important factor pentru creşterea independenţei economice şi politice a statelor GUAM prin diminuarea dependenţei unilaterale faţă de Rusia, în importurile sau tranzitul de hidrocarburi" [13, p.2-3].

Evident, toate acestea sunt destule motive pentru ca Rusia, apreciată drept „principalul perdant economic de pe urma cooperării în cadrul GUAM", să fie nemulţumită şi să aprecieze GUAM ca o organizaţie ostilă intereselor Moscovei [13, p.3].

Specialiştii au atenţionat şi asupra slabei eficienţe în activitatea GUAM. Apreciind politica guvernării comuniste faţă de GUAM, V.Chirilă menţiona că atât preşedintele Voronin, cât şi restul factorilor de decizie din Moldova „nu realizează că de ineficienţa cooperării în cadrul GUAM este de vină şi însuşi Chişinăul, care, începând cu primăvara lui 2001 şi până în prezent (2008 – *n.a.*), s-a remarcat, în mare parte, printr-o politică ambiguă, pasivă şi imprevizibilă în raport cu GUAM. De fapt, retorica şi acţiunile Republicii Moldova cu privire la GUAM suferă de câteva carenţe majore ce se repercutează negativ atât asupra imaginii Chişinăului de partener previzibil, precum şi asupra randamentului cooperării politice şi economice în cadrul GUAM" [15]. Subliniind că „Republica Moldova este dispusă să participe numai la proiectele cu caracter economic şi nu are interes pentru proiectele politice", V.Chirilă menţionează că „Republica Moldova nu a avut niciodată o strategie coerentă de dezvoltare a cooperării economice în cadrul GUAM. Chişinăul oficial s-a arătat mereu nemulţumit de rezultatele cooperării economice a GUAM". Dar, ţine să sublinieze autorul, atitudinea critică

a lui Voronin „este, însă, puţin credibilă în condiţiile în care Republica Moldova a dat dovadă de inconsistenţă şi lipsă de voinţă politică în vederea înlăturării impedimentelor existente în calea impulsionării cooperării economice" [*Ibidem*].

Statele membre ale GUUAM au semnat mai multe tratate referitoare la dezvoltarea transportului şi a relaţiilor comerciale între ele. Pe 8 septembrie 1998, la Baku, are loc semnarea Acordului Multilateral în domeniul Transportului Internaţional cu privire la dezvoltarea Coridorului de Transport Europa-Caucaz-Asia Centrală [15].

Referindu-se la cooperarea economică a statelor membre ale GUUAM, Nicu Popescu menţiona că „în prim-planul cooperării economice se află resursele energetice şi proiectele de infrastructură". Concomitent, dânsul prognoza că „este improbabil că se va lua o decizie privind instituirea unei zone de liber schimb GUUAM" [12]. În pofida acestui pronostic pesimist, este de amintit Acordul cu privire la crearea zonei de comerţ liber între statele membre ale GUUAM, semnat la Yalta pe 20 iulie 2002 şi intrat în vigoare pentru toate statele membre, inclusiv pentru Republica Moldova din 10 decembrie 2003, care prevedea, printre altele, şi cooperarea în desfăşurarea politicilor comerciale şi economice pentru atingerea obiectivelor prezentului acord în domeniul industriei, agriculturii, transporturilor, finanţelor, investiţiilor, sferei sociale, precum şi în dezvoltarea unei concurenţe loiale etc. Acordul respectiv mai prevedea o clauză foarte importantă, anume – armonizarea legislaţiei părţilor contractante în măsura necesară pentru funcţionarea corectă şi eficientă a comerţului liber [28]. În aceeaşi zi a fost semnat şi Acordul cu privire la crearea Consiliului de Afaceri al GUUAM, intrat imediat în vigoare pentru Republica Moldova. Şi tot pe 20 iulie la Yalta a fost semnată Hotărârea despre statutul observatorilor [29].

V.Chirilă consideră că „Decizia Republicii Moldova de a adera la Grupul GUAM nu are la originea sa nici ideea semnării unui eventual Acord de Liber Schimb între statele membre. După cum am arătat mai sus, atenţiona autorul, în anul constituirii GUAM, schimburile comerciale ale Republicii Moldova cu Azerbaidjan şi Georgia erau infime pentru a putea motiva la acea etapă crearea unei zone de comerţ liber cu respectivele state. În acelaşi timp, în anul 1997 relaţiile comercial-economice moldo-ucrainene beneficiau deja de un Acord de Liber Schimb semnat între Chişinău şi Kiev la 29 august 1995" [15].

În anul următor, pe 4 iulie 2003, la Yalta a fost semnat Acordul între guvernele statelor membre ale GUUAM privind asistenţa reciprocă şi colaborarea în domeniul vamal, dar pentru Republica Moldova el a intrat în vigoare abia pe 9 decembrie 2005. În aceeaşi zi, 4 iulie 2003, în scopul extinderii cooperării interstatale şi interdepartamentale, pentru a promova şi asigura securitatea comerţului şi a transporturilor, implementarea şi aplicarea principiilor generale de facilitare a comerţului şi a transporturilor, care sunt în conformitate cu standardele internaţionale, etc., Republica Moldova a semnat Memorandumul de înţelegere între statele participante la GUUAM privind facilitarea comerţului şi transportului [30]. Spre sfârşitul aceleiaşi luni, pe 28 iulie 2003, la Yalta a fost semnat Memorandumul de Înţelegere între ţările membre ale GUUAM privind asistenţa în domeniul comerţului şi transportului, intrat în vigoare pentru Republica Moldova din aceeaşi zi.

Republica Moldova a semnat cu GUAM şi două protocoale ce ţin de domeniul frontalier: primul – pe 4 iulie 2003, care este un Protocol de cooperare a instituţiilor de frontieră; cel de-al doilea – pe 22 mai 2006, care este un Protocol de cooperare a organelor operative ale instituţiilor de frontieră ale statelor-membre ale GUUAM. În cadrul întâlnirii de la Batumi din 14 iunie 2004, Republica Moldova a semnat Protocolul de aprobare a Strategiei regionale şi a Planului de acţiuni pentru realizarea Proiectului de facilitare a comerţului şi transportului al Programului-cadru GUUAM-SUA.

Despre importanţa pe care o acordau statele membre ale GUUAM dezvoltării relaţiilor comerciale vorbeşte şi faptul că pe 28 iunie 2004, în scopul consolidării cooperării şi creşterii comerţului dintre statele membre GUUAM, consolidării luptei împotriva contrabandei, încălcărilor vamale, combaterii corupţiei şi a altor tipuri de infracţiuni comise la trecerea frontierei, au semnat la Istanbul Decizia despre aprobarea Strategiei regionale şi a Planului de acţiune GUUAM pentru implementarea Proiectului de facilitare a comerţului şi transportului [31].

La 22 aprilie 2005, şefii de state membre ale GUUAM s-au întâlnit la Chişinău, unde au semnat Declaraţia de la Chişinău „În numele democraţiei, stabilităţii şi dezvoltării", intrată în vigoare pentru Republica Moldova chiar din ziua semnării. În Declaraţie se sublinia necesitatea punerii în aplicare cât mai rapidă a Acordului privind instituirea unei zone de comerţ liber [32]. Tot la Chişinău şi în aceeaşi zi a fost semnat, pe o perioadă nedeterminată, Acordul de cooperare între Camerele de comerţ şi industrie ale statelor membre ale GUUAM în domeniul expoziţiilor cu vânzare, care a intrat în vigoare pentru toate ţările membre ale GUAM chiar din ziua semnării [33].

În anul următor, reprezentanţii statelor GUUAM s-au întâlnit la Kiev, unde pe 22 mai 2006 au semnat Protocolul privind Regulile temporare de determinare a ţării de origine a mărfurilor statelor-membre ale GUAM în vederea realizării în continuare a Acordului cu privire la crearea zonei de comerţ liber între statele membre ale GUUAM, Protocol intrat în vigoare pentru Republica Moldova în aceeaşi zi [34]. În ziua următoare, 23 mai 2006, în cadrul aceleiaşi întrevederi de la Kiev statele GUUAM au semnat Statutul Organizaţiei pentru Democraţie şi Dezvoltare Economică – GUAM [35]. Articolul 1 al Statutului specifica limpede obiectivele principale ale organizaţiei: afirmarea valorilor democratice, asigurarea statului de drept şi respectarea drepturilor omului; asigurarea dezvoltării durabile; consolidarea securităţii şi stabilităţii internaţionale şi regionale; aprofundarea integrării europene pentru crearea unui spaţiu de securitate comun, precum şi extinderea cooperării economice şi umanitare; dezvoltarea potenţialului socioeconomic, de transport, de energie, tehnico-ştiinţific şi umanitar al părţilor; intensificarea interacţiunii politice şi a cooperării practice în domenii de interes reciproc. În aceeaşi zi, 23 mai 2006, tot la Kiev a fost semnat un alt document important: Decizia despre parteneriat, conform căruia GUAM îşi declara disponibilitatea de a stabili parteneriate cu alte state şi organizaţii internaţionale care îşi exprimă dorinţa de a dezvolta o cooperare strânsă cu GUAM prin participarea la dezvoltarea şi implementarea programelor şi proiectelor lor în oricare dintre domeniile de interes şi care împărtăşesc prevederile consacrate în Carta de la Yalta şi în Declaraţia de la Chişinău a şefilor de stat GUAM [35].

Referindu-se la summit-ul de la Kiev, doi autori din Rusia, L.M. Grigorev şi M.R. Salihov, menţionau că, în mod neaşteptat pentru ei, summit-ul de la Kiev a făcut foarte actuală problema esenţei economice a GUAM, cu toate că, subliniază autorii, „noi îl considerăm în temei o asociaţie politică". În opinia lor, asemănarea multor caracteristici ale economiilor acestor ţări în ultimii 15 ani nu face încă din GUAM un grup economic independent [26, p.10].

Întrunirea de la Baku din vara anului 2006 a fost chemată să rezolve problemele legate de transport. Cu ocazia negocierilor din capitala Azerbaidjanului, pe 19 iunie 2006 a fost încheiat Acordul între guvernele statelor membre ale Organizaţiei pentru Democraţie şi Dezvoltare Economică – GUAM în domeniul transportului internaţional multimodal de mărfuri [37]. Acordul a intrat în vigoare pentru Republica Moldova mult mai târziu, abia din 11 aprilie 2010. Tot pe 19 iunie 2007 a fost semnat Protocolul privind cooperarea în domeniul culturii statelor membre ale Organizaţiei pentru Democraţie şi Dezvoltare Economică – GUAM pentru anii 2007-2010, în care se sublinia că părţile vor face tot posibilul pentru a promova dezvoltarea multilaterală şi aprofundarea cooperării în domeniul culturii şi artei, vor contribui la organizarea şi desfăşurarea evenimentelor culturale, a proiectelor îndreptate spre susţinerea şi coordonarea cooperării asociaţiilor de stat, publice şi de creaţie în domeniul culturii, artei etc. [38].

La summit-urile GUAM ulterioare – de la Bacu din iunie 2007 şi de la Batumi din iulie 2008 – au fost discutate şi alte probleme importante, inclusiv elaborarea unor proiecte comune în domeniul asigurării securităţii energetice [15]. Spre exemplu, reprezentantul Moldovei la Bacu V.Tarlev a declarat că Moldova este gata să deschidă Case de comerţ la Bacu, Tbilisi şi Kiev şi, de asemenea, este gata să contribuie la deschiderea unor asemenea Case la Chişinău [39]. Pe 1 iulie 2008 la Batumi a fost semnat un Memorandum de înțelegere între GUAM şi Uniunea Internațională a Transporturilor Rutiere [40] şi Declaraţia care exprima disponibilitatea pentru aprofundarea cooperării comercial-economice bazate pe implementarea completă a acordurilor privind crearea unei zone de liber schimb [41].

Drept consecinţă a bunelor relaţii dintre statele GUAM şi Uniunea Europeană, ultima, în anii 2007-2010, a alocat GUAM o subvenţie financiară specială în valoare de peste 1,2 miliarde de dolari (915 milioane EUR). Principalele resurse financiare au fost alocate proiectelor legate de energie şi dezvoltarea infrastructurii de transport cu importanţă de tranzit (Asia Centrală – Caucazul de Sud – Europa, precum şi Asia Centrală – Caucazul de Sud – Ucraina – Moldova – Europa) [2, p.11].

Tedo Djaparidze constată că GUAM a devenit o organizaţie cu drepturi depline doar din anul 2007, dar, menţionează el, este un mare semn de întrebare dacă această organizaţie se va transforma în viitor într-o alianţă politică cu drepturi depline, aşa ca şi Uniunea Europeană [1, p.95].

La sammit-ul energetic de la Kiev din 22-23 mai 2008, preşedinţii Ucrainei, Azerbaidjanului, Georgiei, Poloniei, Lituaniei, Letoniei şi Estoniei au aprobat conceptul creării *Spaţiului de Tranzit al Energiei Marea Caspică, Marea Neagră şi Marea Baltică* [15]. Ideile expuse în documentele semnate au fost generalizate de reprezentantul Lituaniei Adamkus, care, printre alte solicitări, insista asupra încheierii negocierilor cu Turcia, Ucraina şi Moldova, astfel încât acestea să devină membri deplini ai comunităţii energetice şi să încurajeze extinderea acestei comunităţi în Transcaucasia [42].

Pe 13 februarie 2013 a fost adoptată Concepţia privind dezvoltarea coridorului de transport GUAM, care prevede mai multe direcţii, printre care şi direcţia Almaata – Baku – Tbilisi – Poti – Odesa – Chişinău, subliniindu-se că rutele Odesa – Chişinău şi Odesa – Kiev cu accesul ulterior la frontierele Uniunii Europene sunt de asemenea un segment de transport important pe teritoriile ţărilor GUAM. În acelaşi timp, se afirma că scopul dezvoltării acestui coridor de transport este de a creşte eficienţa transporturilor comerţului exterior şi de a garanta punerea lor în aplicare pe baza unor acorduri şi înţelegeri internaţionale care consolidează securitatea economică a ţărilor, precum și atragerea ţărilor terţe la tranzitarea mărfurilor pe căile interne, ceea ce va genera venituri suplimentare [43].

Z.Z. Bahturidze şi M.L. Lagutina consideră că punerea în aplicare a prevederilor acestui concept a prevăzut apropierea şi integrarea economiilor naţionale din ţările GUAM, îndreptate, în ultimă instanţă, spre crearea zonei de comerţ liber şi dezvoltarea în continuare a spaţiului economic, spre dezvoltarea cooperării în domeniul transporturilor, ceea ce este o condiţie necesară pentru formarea unui astfel de spaţiu. Datorită micşorării costurilor de transport, se va ridica competitivitatea coridorului GUAM, în aşa fel contribuţia transportului la rezolvarea problemelor economice se va extinde la consolidarea unităţii ţărilor GUAM [2, p.16].

Pe 4 aprilie 2014 Guvernul Republicii Moldova adoptă Hotărârea nr.259 pentru iniţierea negocierilor şi aprobarea semnării Protocolului dintre administraţiile vamale ale statelor membre ale GUAM cu privire la organizarea schimbului de informaţie prealabilă privind mărfurile şi mijloacele de transport deplasate peste frontierele de stat ale statelor membre ale GUAM: „Se aprobă semnarea Protocolului dintre administraţiile vamale ale statelor membre ale GUAM cu privire la organizarea schimbului de informaţie prealabilă privind mărfurile şi mijloacele de transport deplasate peste frontierele de stat ale statelor membre ale GUAM" [44].

La începutul lunii decembrie 2015 statele GUAM au semnat un program de colaborare cu Japonia. Partea japoneză şi-a reafirmat angajamentul de a sprijini suveranitatea şi integritatea teritorială a statelor membre ale GUAM. Părţile au identificat domeniile prioritare de cooperare: consolidarea securităţii energetice şi promovarea dezvoltării energiei regenerabile; promovarea unui produs turistic comun al ţărilor membre GUAM; prevenirea şi eliminarea consecinţelor dezastrelor naturale; gestionarea deşeurilor şi dezvoltarea medicinii. Programul de cooperare semnat între părţi vizează în principal dezvoltarea economică a regiunii ţărilor membre ale GUAM şi prevede dezvoltarea de proiecte sectoriale concrete [45]. Către 8 decembrie 2016 avusese loc o serie de întâlniri ale reprezentanţilor GUAM şi ai Japoniei [46].

În cadrul unei noi întâlniri de la Baku, pe 8 iulie 2015 a fost semnat Protocolul dintre administraţiile vamale ale statelor membre ale GUAM cu privire la organizarea schimbului de informaţie prealabilă privind mărfurile şi mijloacele de transport deplasate peste frontierele de stat ale statelor membre ale GUAM [47]. Protocolul a fost aprobat prin hotărârea Guvernului nr.698 din 2 iunie 2016 şi a fost publicată în Monitorul Oficial pe 10 iunie acelaşi an [48; 49].

După alegerea lui Igor Dodon în funcţia de preşedinte al Republicii Moldova (13 noiembrie 2016, investirea 23 decembrie 2016), s-a apreciat că Moldova în mod clar nu se mai încadrează în cadrul proiectelor anti-ruse, iar fără aceasta GUAM pierde nu doar ultima literă din denumirea sa, ci şi unul dintre cei doi participanţi europeni. Drept urmare, GUAM se transformă într-o uniune cu Ucraina a două republici transcaucaziene îndepărtate din punct de vedere geografic, ceea ce nu este suficient pentru a se transforma într-o asociaţie interstatală serioasă [50].

O mare atenţie părţile continuă să acorde creării zonei de liber schimb între statele membre GUAM. Pe 27 martie 2017 la Kiev a fost semnat Protocolul privind aprobarea Procedurii de constituire şi activitate a Grupului de lucru care coordonează acţiunile părţilor la Acordul privind instituirea unei zone de liber schimb între statele membre ale GUUAM din 20 iulie 2002, prin care se confirma că procedura de constituire şi activitate a acestui Corp de lucru face parte integrantă din prezentul protocol [51]. Şefii guvernelor statelor membre ale GUAM au semnat o Declaraţie comună în care a fost exprimată încrederea colaborării ulterioare în toate domeniile pentru a asigura o dezvoltare social-economică durabilă, bunăstarea şi fiabilitatea statelor membre ale GUAM, contribuind astfel la securitatea şi stabilitatea în spaţiul GUAM [52].

Concluzii

Examinarea problemei date atestă că treptat are loc o consolidare a relaţiilor economice dintre statele membre ale GUAM. Actele adoptate pe parcursul anilor la summit-ele organizate în diferite oraşe indică că participanţii au examinat o serie întreagă de proiecte social-economice şi comerciale, cum ar fi colaborarea comer-

cial-economică dintre statele membre ale GUAM, elaborarea unor proiecte referitoare la îmbunătăţirea transportului, încercarea de a ieşi la resurse energetice alternative din Asia Centrală şi a diminua dependenţa de Rusia etc. Cu toate că colaborarea statelor membre ale GUAM nu a rezolvat încă cele mai importante probleme economice pe care le-a pus în faţa sa, revenirea în anul 2017 la Acordul privind comerţul liber semnat încă în anul 2002 ar indica la perspective pozitive pentru activitatea statelor din cadrul GUAM, rămânând în continuare o oportunitate pentru ţările sare caută noi forme de colaborare comercial-economică şi noi regiuni pentru a se asigura cu resursele energetice necesare, inclusiv pentru Republica Moldova.

Referinţe:

1. ДЖАПАРИДЗЕ, Т. Организация за демократию и экономическое развитие – ГУАМ: «дорожная карта» продвижение к цели (Взгляд из Грузии с некоторыми личными раздумьями и выводами). В: *Центральная Азия и Кавказ* (Специальный выпуск), 2008, №3-4 (57-58). Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/rossiya-i-guam (Accesat: 24.01.2020)
2. БАХТУРИДЗЕ, З.З., ЛАГУТИНА, М.Л., Организация за демократию и экономическое развитие – ГУАМ как модель политической интеграции на постсоветском пространстве. В: *Научно-технические ведомости СПбГПУ*. Гуманитарные и общественные науки, 2015, №2 (220). Disponibil: https://www.academia.edu/19518696 (Accesat: 22.01. 2020)
3. СКАКОВ, А. Россия и ГУАМ. В: *Центральная Азия и Кавказ* (Специальный выпуск), 2008, №3-4(57-58). Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/rossiya-i-guam (Accesat: 24.11.2019)
4. РАССОХИН, И.С. История Организации за демократию и экономическое развитие (ГУАМ) как альтернативного объединения на постсоветском пространстве. В: *Вестник Воронежсcкого государственного университета.* Серия: *История. Политология. Социология,* 2013, №1. Disponibil: http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/history/2013/01/2013-01-25.pdf (Accesat: 24.11.2019)
5. МАЧАВАРИАНИ, Г.Г. *ГУАМ как проект альтернативной интеграции на постсоветском пространстве*. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/guam-kak-proekt-alternativnoy-integratsii-na-postsovetskom-prostranstve (Accesat: 02.12.2019)
6. ГРОЗИН, А. СНГ и ГУАМ. В: *Центральная Азия и Кавказ* (Специальный выпуск), 2008, №3-4. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/sng-i-guam (Accesat: 02.12.2019)
7. СЫРОЕЖКИН, К. ГУАМ – ШОС: сравнительный анализ. В: *Центральная Азия и Кавказ* (Специальный выпуск), 2008, №3-4. Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/guam-shos-sravnitelnyy-analiz (Accesat: 04.12.2019)
8. ЭЙВАЗОВ, Д. ГУАМ и система региональной безопасности на постсоветском пространстве. В: *Центральная Азия и Кавказ* (Специальный выпуск), 2008, №3-4(57-58). Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/guam-i-regionalnaya-sistema-bezopasnosti-na-postsovetskom-prostranstve) (Accesat: 15.01.2020)
9. ДЕГОЕВ, В. *Большая игра на Кавказе: история и современность*. Москва: Русская панорама, 2001.
10. БАХТУРИДЗЕ, З.З. *Внешняя политика Грузии в контексте развития международных отношений на постсоветском пространстве*: Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук. Специальность 23.00.04 – политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития. Санкт-Петербург, 2016. Disponibil: https://disser.spbu.ru/disser2/disser/Diser_Bakhturidze.pdf) (Accesat: 18.01.2020).
11. ПЫНЗАРЬ, С. Молдова – ГУАМ. В: *Центральная Азия и Кавквз* (Специальный выпуск), 2008, №3-4 (57-58). Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/moldova-guam (Accesat: 15.01.2020)
12. POPESCU, N. *GUUAM: agenda pentru 2002* (http://www.contrafort.md/old/2002/87-89/271.html) (Accesat: 15.12.2019)
13. SĂGEATĂ, R. G.U.A.M. *Organizaţie pentru democraţie şi cooperare economică, consideraţii de geopolitică aplicată.* Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/281965378_GUAM_Organizatie_pentru_democratie_si_cooperare_economica_Consideratii_de_geopolitica_aplicata) (Accesat: 15.12.2019)
14. OSMOCHESCU, N. Organizaţia pentru democraţie şi dezvoltare economică – GUAM: origine şi evoluţie. În: *Studia Universitatis.* Revistă Ştiinţifică a Universităţii de Stat din Moldova, 2007, nr.3.
15. CHIRILĂ, V. *Cooperarea Republicii Moldova în cadrul GUAM este lipsită de credibilitate*. Disponibil: http://www.ape.md/2008/09/cooperarea-republicii-moldova-a-n-cadrul-guam-este-lipsita-de-credibilitate-analiza-de-victor-chirila-ape/ (Accesat: 15.12.2019)
16. КОШЕЛЬ, А.С. Реализация концепции Евразийства в XXI веке. В: *Евразийская интеграция: экономика, право, политика*, 2014, №2 (16).
17. ВАСИЛЬЕВА, Н.А., КОСОВ, Ю.В. Терминологические аспекты исследования неоевразийской интеграции. В: *Евразийская интеграция: экономика, право, политика*, 2014, №2 (16).
18. ЧЗИЦЗУНЬ, Ван. ГУАМ и КНР. В: *Центральная Азия и Кавказ* (Специальный выпуск), 2008, №3-4 (57-58), Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/ukraina-v-sisteme-guam (Accesat: 15.12.2019)
19. ПАРАХОНСКИЙ, Б. Украина в системе ГУАМ. В: *Центральная Азия и Кавказ* (Специальный выпуск), 2008, №3-4 (57-58). Disponibil: https://cyberleninka.ru/article/n/ukraina-v-sisteme-guam (Accesat: 15.12.2019)

20. Совместное коммюнике встречи Президентов Азербайджана, Грузии, Молдовы и Украины в Страсбурге. Disponibil: https://guam-organization.org/sovmestnoe-kommyunike-vstrechi-prezidentov-azerbajdzhana-gruzii-moldovy-i-ukrainy-v-strasburge/ (Accesat: 18.01.2020)
21. Заявление Президентов Азербайджанской Республики, Грузии, Республики Молдова, Украины и Республики Узбекистан. Disponibil: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/888_005 (Accesat: 18.01.2020)
22. Ялтинская Хартия ГУУАМ. Disponibil: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/888_008?lang=ru) (Accesat: 17.01.2020)
23. ШЕСТАКОВ, Е. ГУУАМ потеряло букву. В: *Российская газета* (6 мая 2005). Disponibil: https://rg.ru/2005/05/06/uzbekistan-guuam.html) (Accesat: 18.01.2020)
24. CHIVRIGA, V. *Studiu de caz de îmbunătățire a relațiilor comerciale în cadrul GUAM* (valabil şi pentru CEFTA), 2010. Disponibil: http://www.viitorul.org/files/library/GUAM_RO.pdf (Accesat: 18.01.2020)
25. *Volumul schimburilor comerciale între Republica Moldova şi celelalte state membre ale GUAM, în continuă creştere*. Disponibil: https://customs.gov.md/ro/content/volumul-schimburilor-comerciale-intre-republica-moldova-si-celelalte-state-membre-ale-guam (Accesat: 03.12.2019)
26. ГРИГОРЬЕВ, Л.М., САЛИХОВ, М.Р. *ГУАМ — пятнадцать лет спустя: Сдвиги в экономике Азербайджана, Грузии, Молдавии и Украины, 1991–2006*. Москва: REGNUM, 2007.
27. МАМЕДОВ, А. ГУАМ и перспективы его эффективного функционирования. В: *Економіка та держава*, 2009, №3, с.42. Disponibil: http://www.economy.in.ua/pdf/3_2009/13.pdf (Accesat: 19.01.2020)
28. Соглашение о создании зоны свободной торговли между государствами-участниками ГУУАМ. Disponibil: https://guam-organization.org/soglashenie-o-sozdanii-zony-svobodnoj-torgovli-mezhdu-gosudarstvami-uchastnikami-guuam/ (Accesat: 26.01.2020)
29. Решение Глав государств-участников ГУУАМ о статусе наблюдателей в деятельности ГУУАМ. Disponibil: https://guam-organization.org/reshenie-glav-gosudarstv-uchastnikov-guuam-o-statuse-nablyudatelej-v-deyatelnosti-guuam/) (Accesat: 26.01.2020)
30. Меморандум о взаимопонимании между государствами-участниками ГУУАМ по содействию торговле и транспортировке. Disponibil: https://guam-organization.org/memorandum-o-vzaimoponimanii-mezhdu-gosudarstvami-uchastnikami-guuam-po-sodejstviyu-torgovle-i-transportirovke/ (Accesat: 25.01.2020)
31. Решение об утверждении Региональной Стратегии и Плана действий ГУУАМ по реализации Проекта по содействию торговле и транспортировке. Disponibil: https://guam-organization.org/reshenie-ob-utverzhdenii-regionalnoj-strategii-i-plana-dejstvij-guuam-po-realizatsii-proekta-po-sodejstviyu-torgovle-i-transportirovke/ (Accesat: 26.01.2020)
32. Declaraţia de la Chişinău a şefilor de state membre GUAM. Disponibil: https://viza.md/content/declara%C5% A3ia-de-la-chi%C5%9Fin%C4%83u-%C5%9Fefilor-de-state-membre-guam (Accesat: 26.01.2020)
33. Соглашение о сотрудничестве торгово-промышленных палат государств-участников ГУУАМ в области выставочно-ярмарочной деятельности. Disponibil: https://guam-organization.org/soglashenie-o-sotrudnichestve-torgovo-promyshlennyh-palat-gosudarstv-uchastnikov-guuam-v-oblasti-vystavochno-yarmarochnoj-deyatelnosti/ (Accesat: 26.01.2020)
34. Протокол о временных Правилах определения страны происхождения товаров государств-участников ГУАМ для последующей реализации Соглашения о создании зоны свободной торговли между государствами-участниками ГУУАМ. Disponibil: https://guam-organization.org/protokol-o-vremennyh-pravilah-opredeleniya-strany-proishozhdeniya-tovarov-gosudarstv-uchastnikov-guam-dlya-posleduyushhej-realizatsii-soglasheniya-o-sozdanii-zony-svobodnoj-torgovli-mezhdu-gosudarstva/ (Accesat: 26.01.2020)
35. Устав Организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ. Disponibil: https://guam-organization.org/ustav-organizatsii-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitie-guam/ (Accesat: 26.01.2020)
36. Решение о партнерстве. https://guam-organization.org/reshenie-o-partnerstve/) (Accesat: 26.01.2020)
37. Соглашение между правительствами государств-членов ГУАМ о международных мультимодальных перевозках грузов. Disponibil: https://guam-organization.org/soglashenie-mezhdu-pravitelstvami-gosudarstv-chlenov-guam-o-mezhdunarodnyh-multimodalnyh-perevozkah-gruzov/) (Accesat: 27.01.2020)
38. Протокол о сотрудничестве в области культуры государств-членов Организации за демократию и экономическое развитие – ГУАМ на 2007-2010 годы. Disponibil: https://guam-organization.org/protokol-o-sotrudnichestve-v-oblasti-kultury-gosudarstv-chlenov-organizatsii-za-demokratiyu-i-ekonomicheskoe-razvitie-guam-na-2007-2010-gody/ (Accesat: 27.01.2020)
39. Премьер-министр Молдавии призвал перейти от слов к делам в рамках ГУАМ. Disponibil: https://ria.ru/20070619/67439226.html (Accesat: 22.01.2020)
40. Меморандум о взаимопонимании между ГУАМ и Международным союзом автомобильного транспорта. Disponibil: (https://guam-organization.org/memorandum-o-vzaimoponimanii-mezhdu-guam-i-mezhdunarodnym-soyuzom-avtomobilnogo-transporta/ (Accesat: 22.01.2020)

41. Батумская декларация „ГУАМ – интегрируя Восток Европы". Disponibil: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/886_017 (Accesat: 17.01.2020)
42. ЖИЛЬЦОВ, С.С. *Ожидания от Киевского саммита*. Disponibil: http://www.ng.ru/energy/2008-06-10/21_sammit.html?print=Y (Accesat: 03.12.2019)
43. Концепция развития транспортного коридора ГУАМ. Disponibil: https://guam-organization.org/kontseptsiya-razvitiya-transportnogo-koridora-guam/ (Accesat: 22.01.2020)
44. Hotărâre pentru inițierea negocierilor și aprobarea semnării Protocolului dintre administrațiile vamale ale statelor membre ale GUAM cu privire la organizarea schimbului de informație prealabilă privind mărfurile și mijloacele de transport deplasate peste frontierele de stat ale statelor membre ale GUAM, (nr.259 din 4 aprilie 2014). În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2014, nr.87-91, art.285.
45. ГУАМ подписала программу сотрудничества с Японией – УНИАН, 03.12.2015. Disponibil: https://www.unian.net/politics/1202177-guam-podpisala-programmu-sotrudnichestva-s-yaponiey.html (Accesat: 02.12.2019)
46. Совместное заявление для прессы 4-й встречи Совета министров иностранных дел ГУАМ и Японии (in English) Disponibil: https://guam-organization.org/sovmestnoe-zayavlenie-dlya-pressy-4-j-vstrechi-soveta-ministrov-inostrannyh-del-guam-i-yaponii-in-english/ (Accesat: 02.12.2019)
47. Protocol dintre administrațiile vamale ale statelor membre ale GUAM cu privire la organizarea schimbului de informaţie prealabilă privind mărfurile şi mijloacele de transport deplasate peste frontierele de stat ale statelor membre ale GUAM. Baku, 8 iulie 2015. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr.157-162, art.767. Disponibil: http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=365279 (Accesat: 02.12.2019).
48. Hotărâre pentru aprobarea Protocolului dintre administrațiile vamale ale statelor-membre ale GUAM cu privire la organizarea schimbului de informaţie prealabilă privind mărfurile şi mijloacele de transport deplasate peste frontierele de stat ale statelor-membre ale GUAM, nr.698 din 02.06.2016. Baku, 8 iulie 2015. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr.157-162, art.767. Disponibil: http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=365279 (Accesat: 05.12.2019)
49. Protocol dintre administrațiile vamale ale statelor membre ale GUAM cu privire la organizarea schimbului de informaţie prealabilă privind mărfurile şi mijloacele de transport deplasate peste frontierele de stat ale statelor membre ale GUAM. Baku, 8 iulie 2015. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2016, nr.157-162, art.767. Disponibil: http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=365279 (Accesat: 05.12.2019)
50. СОКОВ, К. *ГУАМ как «санитарный кордон» против России вновь востребован*. Disponibil: https://www.ritmeurasia.org/news--2017-05-26--guam-kak-sanitarnyj-kordon-protiv-rossii-vnov-vostrebovan-30361?print=1 (Accesat: 04.12.2019)
51. Протокол об утверждении Порядка создания и деятельности Рабочего Органа, координирующего действия Сторон Соглашения о создании зоны свободной торговли между государствами-участниками ГУУАМ от 20 июля 2002 года. Disponibil: https://guam-organization.org/protokol-ob-utverzhdenii-poryadka-sozdaniya-i-deyatelnosti-rabochego-organa-koordiniruyushhego-dejstviya-soglasheniya-o-sozdanii-zony-svobodnoj-torgovli-mezhdu-gosudarstvami-uchastnikami-guuam-ot-20-i/ (Accesat: 02.12.2019)
52. Совместное заявление Глав Правительств государств-членов ГУАМ по итогам саммита в Киеве, 27 марта 2017 года, Киев. Украина. Disponibil: https://moldova.mfa.gov.ua/ru/press-center/news/55909-spilyna-zajava-glav-uryadiv-derzhavchleniv-organizaciji-za-demokratiju-ta-jekonomichnij-rozvitok-guam-za-pidsumkami-samitu-u-kijevi (Accesat: 02.12.2019)

Date despre autor:
Marcel REVENCO, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: marcelrevenco@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-9112-9528

Prezentat la 11.05.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.213-227*

CZU: 338(478-13)(091) **DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985055**

EVOLUȚIA ECONOMICĂ A REGIUNII DE SUD A REPUBLICII MOLDOVA ȘI REVENIREA LA PROPRIETATEA PRIVATĂ A TERENURILOR AGRICOLE

Adelina REVENCO
Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir"

În pofida parcurgerii unei perioade de independență de 29 de ani, Regiunea de Sud, la fel ca și întreaga republică, se confruntă cu numeroase provocări atât la nivel regional, cât și național. Nivelul redus de dezvoltare economică și de trai al populației, exodul masiv de forță aptă de muncă, îmbătrânirea și, într-o anumită măsură, degradarea națiunii sunt unele dintre problemele cu care se confruntă populația regiunii. În acest context este important să cunoaștem istoricul dezvoltării regiunii pentru a stabili factorii care au stimulat sau au stopat evoluția economiei, dar și pentru a identifica unele soluții de redresare a situației economice.
Cuvinte-cheie: *poziție geografică, invazii, structură etnică, orânduire de stat, industrie, agricultură, colhoz, sovhoz.*

THE ECONOMIC EVOLUTION OF THE SOUTH REGION OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA AND THE RETURN TO THE PRIVATE PROPERTY OF THE AGRICULTURAL LANDS

Despite the 29-year independence period, the Southern Region as well as the entire Republic is facing many challenges both regionally and nationally. The low level of economic development and that of the population living, the massive exodus of work force, aging and to a certain extent the degradation of the nation are some of the problems the population of the region is facing. In this context, it is important to know the history of the development of the region in order to identify the factors that have stimulated or stopped the evolution of the economy, but also to identify some solutions to recover the economic situation.
Keywords: *geographical position, invasions, ethnic structure, state planning, industry, agriculture, colhosis, sovhosis.*

Introducere

Poziția geografică a Republicii Moldova în cadrul zonei temperate, caracterizată de condițiile naturale favorabile, a determinat stabilirea populației cu traiul aici din cele mai vechi timpuri, dovadă fiind urmele de locuire umană din paleoliticul timpuriu (acum 2700 de ani) ale vânătorilor și culegătorilor ce viețuiau în peșteri și grote [1, p.61]. Paralel cu factorii naturali, un rol deosebit de important în popularea și dezvoltarea teritoriului studiat l-a avut factorul geopolitic. Poziția regiunii, ca *Poartă de trecere spre Balcani*, interesul Rusiei Țariste și apoi al succesorului său, au condus la stagnarea dezvoltării industriale a teritoriului, dar și la destabilizarea situației și crearea premiselor pentru conflictele etnice din regiune. Realizând o repercusiune istorică asupra dezvoltării regiunii, reieșind din evenimentele importante care au condiționat schimbările intervenite în agricultură, industrie, structura populației și procesul anevoios și îndelungat de împroprietărire cu pământ, putem delimita patru perioade istorice de dezvoltare a regiunii: *până la Marea Unire cu România (1918)*; *perioada când Basarabia era în componența României Mari (1918-1940)*; *perioada sovietică (1940-1991); perioada de după obținerea independenței (1991-2000).*

Perioada de până la Marea Unire cu România (1918)

Pe parcursul mai multor secole are loc formarea națiunii și a statului moldovenesc, acesta fiind supus unui șir de transformări, determinate de evenimentele istorice ce s-au derulat. Până în anul 1812, teritoriul cercetat este inclus în componența statului moldav, având multe afinități în ocupațiile populației cu întreg principatul, însă fiind caracterizat de o densitate mai redusă a populației. Numărul mai mic al populației era condiționat de factori naturali sau sociali, dintre care un impact mai mare l-au avut căderea cantităților mai mici de precipitații (îngreunează practicarea agriculturii), prezența formelor mai netede de relief (sporeau riscul distrugerilor în cazul invaziilor), lipsa unor orașe sau a fortărețelor în apropiere (care puteau servi ca adăpost și piață de realizare a mărfurilor) etc. Treptat, populația regiunii se adaptează la condițiile existente, astfel secole în șir cea mai răspândită ocupație era creșterea ovinelor, caprinelor, apicultura, cultivarea cerealelor (în special a porumbului), meiului, florii soarelui, viței de vie și a altor culturi agricole [2, p.219]. Un impact negativ vădit asupra dezvoltării regiunii la sfârșitul secolului a XVII-lea l-au avut birurile mari plătite sultanilor turci, dar și ravagiile devastatoare ale triburilor nomade de tătari.

A doua jumătate a secolului al XVIII-lea este caracterizată de creșterea ponderii culturii plantelor, a șeptelului de animale, precum și a productivității în agricultură, ceea ce contribuie la intensificarea dezvoltării economice a regiunii. În această perioadă sunt construite mai multe instalații hidraulice (pentru funcționarea morilor, oloinițelor ș.a.), apar primele manufacturi (însă cu mult mai puține decât în alte regiuni ale țării). Depărtarea de orașele mari, dar și poziția izolată de căile comerciale importante, determină populația să pună bazele confecționării produselor industriale, rolul principal revenind meșteșugarilor, care se preocupau de morărit, rotărit, olărit, fierărit etc. Dezvoltarea economică a regiunii în această perioadă este deseori paralizată, în mod special de războaiele devastatoare ruso-turce, care aduc pagube semnificative economiei regiunii.

Ca urmare a războiului ruso-turc, din anii 1806-1812, are loc subjugarea teritoriului regiunii de către Rusia Țaristă. Această schimbare politico-administrativă nu aduce modificări în caracterul ocupațiilor populației, ci prioritar în direcția de export al mărfurilor. Astfel, dacă până atunci țăranii din regiune livrau mărfurile lor la prețuri mici turcilor și tătarilor, apoi acum (în continuare, la fel la prețuri mici) le livrează rușilor. Schimbări mai mari apar în această perioadă în structura etnică a populației. În urma desfășurării reușite a acțiunilor militare de către armata rusească, guvernul țarist impune populația din Bugeac, formată din nogai, să părăsească acest teritoriu, strămutându-i în regiunea Caucazului și în unele gubernii din Novorusia [3, p.154-156]. La fel, odată cu ocuparea de către armatele rusești a cetății Bender au fost permutați cu traiul (preferențial în Crimeea) 12 mii de nogai, iar în anul 1806 încă 5000 de familii (ce constituiau circa 25 000 de persoane) silite să-și schimbe locația [4, p.8]. Drept rezultat, numărul reprezentanților acestei etnii scade semnificativ, iar, conform datelor publicate de geograful V.M. Karbuzan, în anul 1807 au fost forțați să-și schimbe locul de trai ultimii 11 000 de nogai [5, p.24]. Ca urmare a politicii promovate de guvernului țarist, are loc depopularea masivă a regiunii, iar autoritățile aplică măsuri de încurajare a atragerii pentru trai permanent în regiune a reprezentanților anumitor etnii (în mod special, a celor din familia slavă). În perioada anilor 1807-1811 aici s-au stabilit cu traiul circa 47 000 de persoane venite din mai multe gubernii ale Imperiul Țarist și din Ucraina, iar în anii 1806-1812 un flux mare de populație de origine bulgară s-a orientat spre teritoriul stepei Bugeacului, în teama de a fi pedepsită de turci pentru susținerea armatei ruse [6, p.12]. De menționat că localnicii au manifestat toleranță față de popoarele ce au emigrat aici conviețuind pașnic până la momentul actual. Exemple de localități cu populație mixtă sunt: Valea Perjei, Bașcalia – populate de bulgari și români; Fântâna Zânelor – populate de bulgari și ucraineni; Caracui – populate de albanezi și autohtoni români [7, p.21-24].

După anexarea Basarabiei la Rusia Țaristă, guvernul obligă populația regiunii să cultive anumite culturi agricole necesare pieței sale, ceea ce conduce la creșterea suprafețelor ocupate de viță de vie, tutun, porumb, dovlecei, castraveți, plante cultivate în special în văile râurilor. La fel, se impune practicarea sericiculturii, în special între anii 1840 și 1850, întrucât prețurile la mătasele naturale pe piață erau mari și nu satisfăceau cererea, care însă decade ca ramură din cauza imposibilității de a rezista concurenței mari din partea statelor asiatice cu tradiții milenare în acest sens.

O altă ramură importantă a agriculturii devine *pomicultura*, majoritatea producției pomicole fiind cultivată în gospodăriile țărănești, care realizau producția în stare proaspătă sau uscată. Viticultura era rentabilă în special pe proprietățile moșierești, însă către anul 1890 regiunea este mult afectată de filoxeră – un dăunător al viței de vie care invadează teritorii din ce în ce mai mari. În rezultatul luptei cu acest dăunător au fost puse bazele unei noi metode de cultivare a viței de vie, prin altoirea soiurilor franceze aduse în regiune, rezistente la filoxeră [8, p.338].

Din ramurile creșterii animalelor cea mai prezentă este oieritul, însă o răspândire tot mai mare capătă și creșterea porcinelor (determinată de tradițiile culinare ale populației care a migrat spre regiune).

Industria. Din cauza izolării de Principatul Moldovei și ~~a~~ reducerii posibilităților de a face comerț în mod independent cu statele europene, populația este nevoită să dezvolte mai intens meșteșugăritul. În gospodăriile sale localnicii produceau îmbrăcăminte, încălțăminte, obiecte de uz casnic, unelte agricole ș.a. Meșteșugurile erau mai dezvoltate în satele răzeșești, unde se produceau butoaie, roți (pentru căruțe), diverse vase pentru gospodărie etc. Controlul sever al importului și exportului de către băncile rusești și lipsa interesului țării metropole de a dezvolta industria și infrastructura în regiune, chiar în condițiile predominării exportului, nu se materializa în investiții vizibile în economie. Astfel, în cadrul regiunii nu se dezvoltă centre industriale, lipsesc centrele comerciale, iar drumurile se aflau într-o stare deplorabilă.

Începând cu anul 1840 cultura plantelor devine ramura de bază a agriculturii regiunii, iar volumele de roadă obținute sunt tot mai mari [9, p.43]. Creșterea productivității în agricultură servește ca premisă pentru dezvol-

tarea unor subramuri noi ale industriei, așa ca: producerea de vin, prelucrarea pieilor, producția de bere, de țigarete etc. Însă, întreprinderile construite nu reușesc să asigure prelucrarea totală a producții; astfel, o parte din aceasta era transportată pentru prelucrare în Rusia.

În această perioadă, cel mai important mijloc de transport pentru mărfuri continua să rămână cel fluvial (în special fiind practicat pe râul Prut). În anul 1871 a fost construit primul segment de cale ferată Tiraspol-Chișinău, care a conectat Chișinăul cu portul Odesa, prin care se efectuau majoritatea exporturilor de pe acest teritoriu.

Perioada în cadrul României Mari (1918-1940)

După Marea Unire, din 1918, statul român a depus eforturi considerabile în vederea redresării vieții economice din regiune. Obiectivele principale au fost axate pe integrarea regiunii economică în spațiul românesc, ținându-se cont de starea dezastruoasă a economiei cauzată de Primul război mondial, dar și de ocuparea teritoriului de către Rusia Țaristă. În această perioadă, un impact negativ asupra dezvoltării economice a regiunii l-a avut și criza economică mondială din 1929-1933, care a determinat scăderea însemnată a prețurilor la produsele agroalimentare, reducerea volumului exportului, creșterea prețurilor la produsele industriale importate, iar, în final, la scăderea nivelului de trai și emigrarea populației.

În perioada anilor 1918-1920 se realizează reforma agrară cu un important impact asupra agriculturii. Starea de haos rezultată din mișcarea țărăneasca și anarhia de până la Unire au determinat mai mulți țărani să preia terenurile agricole de la proprietarii mari și mijlocii. În rezultatul reformei, o parte din țărănimea deținătoare de suprafețe mici sau în genere lipsiți de pământ a fost împroprietărită, fiind redusă suprafața terenurilor luate de țărani de la moșieri. Deși noua lege prevedea ca țăranii lipsiți de pământ să fie împroprietăriți cu 6-8 ha, în funcție de calitatea terenurilor, iar cei care aveau în posesie terenuri mai mici decât această normă să primească un lot de completare, din cauza lipsei de terenuri disponibile, țăranilor li s-au dat loturi mult mai mici decât prevedea legea agrară (2-3 ha), iar mulți dintre ei au rămas fără pământ.

Reforma agrară nu s-a soldat cu rezultatele scontate, din cauza suprafețelor medii mici ale loturilor de pământ (cca 3,2 ha), ceea ce nu era suficient pentru a asigura un trai decent pentru o familie. Un impact negativ asupra reformei au exercitat și presiunile fiscale prea mari pentru gospodăriile agricole mici [10, p.36]. După anul 1929, odată cu adoptarea „legii Mihalache", care permitea libera comercializare a terenurilor agricole, o parte dintre țăranii săraci a vândut anumite părți din pământuri țăranilor mai înstăriți care încercau să stăpânească satele moldovenești.

Una dintre problemele cu care se confruntă proprietarii de terenuri în această perioadă este productivitatea mica în agricultură, cauzată de mai mulți factori: secetele puternice din anii 1921-1925 și 1928-1929; lipsa inventarului agricol; asigurarea insuficientă cu animale de tracțiune; conjunctura economico-politică internă și cea internațională defavorabilă – scăderea vehementă a volumului de mărfuri exportate și a prețurilor la produsele alimentare din cauza crizei economice mondiale din perioada anilor 1929-1933.

În pofida neajunsurilor, reforma agrară și-a adus contribuția la obținerea unei rentabilități mai mari în agricultură, la creșterea volumului producției animaliere, dar și la dezvoltarea relațiilor funciare proprii economiei de piață și la creșterea suprafețelor terenurilor cultivate (cca 70% din totalul terenurilor) [9, p.335].

Către anul 1918 industria se afla într-o stare deplorabilă. Pentru relansarea ramurii s-a încercat să se țină cont de potențialul economic local. Războiul mondial și Revoluția din Rusia au afectat capitalul fix, fabricile și uzinele au fost devastate; astfel, pentru restabilire erau necesare volume (sume) mari de capital. Băncile românești venite în regiune nu erau în stare să asigure necesitățile investiționale ale industriei, regiunea nefiind atractivă pentru investitorii din alte state, ceea ce stopa dezvoltarea regiunii.

Dezvoltarea industriei din regiune după Marea Unire este afectată și de capacitățile mici de producere a mărfurilor industriale destinate exportului, ceea ce nu putea asigura o rentabilitate înaltă a producției. Lipsa combustibililor și starea deplorabilă, iar în multe cazuri chiar lipsa drumurilor, influențează deosebit de negativ creșterea economică a regiunii. Astfel, ținând cont de faptul că zona era considerată de risc economic, puțini dintre investitori acceptau să investească bani în industria regiunii. În pofida acestor impedimente, odată cu depășirea crizei economice mondiale din anii 1929-1933, industria din regiune începe să se restabilească. Ramura principală rămâne a fi industria alimentară, în care numărul de întreprinderi mari crește în cea mai mare parte datorită morilor și fabricilor de ulei. Paralel se dezvoltă și subramurile industriei ușoare orientate spre satisfacerea necesităților populației cu încălțăminte și produse textile.

Sectorul construcțiilor se dezvoltă destul de anevoios în cadrul regiunii, unul dintre impedimente fiind lipsa materiilor prime. Spre exemplu, în anul 1924 existau doar două cariere private de extragere a argilei – una privată și una de stat de extracție a pietrei brute, și câte una de stat de extragere a pietrișului și nisipului [9, p.346-347].

Pentru a stimula dezvoltarea economică a regiunii, s-au efectuat lucrări de restabilire a căilor de comunicație distruse în timpul războiului, dar și de construcție a unor noi drumuri. Deși în perioada de dominare a Imperiului Rus au fost construite căi ferate, acestea aveau ecartament diferit, iar odată cu alipirea la România a fost evacuat în Rusia întreg parcul de locomotive și vagoane, ca urmare fiind necesare lucrări de restabilire a ecartamentului pentru a-l putea exploata. Astfel, până în anul 1940 au fost reparate sau pietruite drumurile județene și comunale, toate liniile de cale ferată au fost renovate și consolidate, iar toate podurile au fost reconstruite.

În pofida problemelor de ordin obiectiv sau subiectiv cu care se confrunta economia regiunii de sud a republicii în perioada interbelică, datorită reformelor și eforturilor depuse de autorități, către sfârșitul perioadei se atestă o creștere evidentă a nivelului de dezvoltare, în mod special a ramurilor care se axează pe materia primă locală. Dezvoltarea economică ulterioară este limitată de evenimentele politice care au urmat: ocuparea Basarabiei de către trupele sovietice și cel de al Doilea Război Mondial.

Perioada sovietică – 1940-1991

Începutul perioadei sovietice este caracterizată de schimbarea modului de organizare a economiei: naționalizarea, confiscarea și socializarea mijloacelor de producție, care în ultima instanță aduce prejudicii enorme economiei regiunii.

Cel mai mult, noua formă de organizare se răsfrânge asupra agriculturii. În anul 1940 se dă curs „reformei agrare sovietice", în rezultatul căreia mai întâi a fost confiscat pământul de la moșieri, mănăstiri și mari proprietari, iar apoi au fost solicitate „benevol" animalele de tracțiune și uneltele pentru lucrarea terenurilor agricole, ceea ce a condus la distrugerea gospodăriilor țăranilor înstăriți.

Una dintre măsurile realizare de către noul guvern este crearea unor gospodării țărănești comune de tip sovietic. Astfel, în luna iulie 1940 au fost create primele ferme agricole de stat, numite „sovhoz", iar în luna octombrie a aceluiași an guvernul a luat decizia de creare a fermelor agricole colective „colhoz". În scopul dezvoltării unei agriculturi de performanță, dar și ca punct de reper pentru construirea socialismului, guvernul sovietic amenaja stații de mașini și tractoare agricole (SMT), pentru deservirea cărora erau aduși tractoriști, mecanizatori și alt personal din republicile unioniste, în mod special din Federația Rusă și Ucraina. Utilizarea mijloacelor tehnice urma să sporească productivitatea muncii, însă acestea reprezentau un privilegiu pentru colhozuri, pe când proprietarii de terenuri particulare erau privați de dreptul de a-și procura mijloace de producție. Fiind impuși să încheie contracte de muncă cu SMT, țăranii trebuiau să achite serviciile în producție agricolă, în baza unor norme exagerat de mari stabilite de stat.

În același timp, primele colhozuri și sovhozuri au fost formate în baza deținătorilor de suprafețe mici de teren, iar pentru a mări suprafața ocupată de colhozuri regimul sovietic recurge la măsuri criminale – deportarea localnicilor. În total, pe parcursul anului 1941 din Basarabia au fost strămutate circa 100.000 de persoane, dintre care 97% erau români, iar toate averile acestora au fost naționalizate [11, p.141]. Către finele celui de al Doilea Război Mondial deportările au continuat, iar genocidul asupra populației autohtone s-a manifestat și prin crearea condițiilor artificiale pentru foametea din anii 1946-1947. În consecință, întreaga populație a conștientizat „necesitatea" de a se supune regimului sovietic pentru a rămâne în viață, astfel încât în anul 1951 erau colectivizate 97% din gospodării, iar colhozurile concentrau 99% din teritoriul regiunii.

De menționat că în raioanele din regiune procesul de colectivizare a decurs mai intens (Fig.1) decât în alte raioane ale republicii. Astfel, dacă la 01.01.1948 în medie pe republică cca 10,3% din gospodării erau colectivizate, atunci în regiunea de sud cota acestora era cu 15,68% mai mare și constituia cca 25,68%. Un decalaj mare (de 33,13%) între nivelul de colectivizare în medie pe republică și partea de sud se constată la data de 01.01.1949, când media pe republică constituia 19,5%, iar pentru raioanele de sud – cca 52,63% [12, p.245-246].

În următoarele nouă luni ale anului 1949 procesul de colectivizare capătă cea mai mare amploare. Astfel, la 01.09.1949 cca 78,4% din gospodăriile țărănești din republică au fost supuse procesului de colectivizare, ceea ce constituie cu 2,2% mai puțin decât media pentru regiunea de sud a țării (80,06%). În următorul an numărul de țărani care au aderat la gospodăriile colective a crescut, continuând să se păstreze tendința de creștere mai mare în cadrul regiunii de sud (ponderea este cu 2,86% mai mare decât media pe republică).

În următoarele opt luni, la nivel de republică se atestă o creștere mai mare a ponderii gospodăriilor supuse colectivizării (de 7% comparativ cu 4,92% în cadrul regiunii cercetate). Astfel, decalajul dintre media pe republică (97%) și media pe regiune (97,78%) se micșorează până la 0,78%.

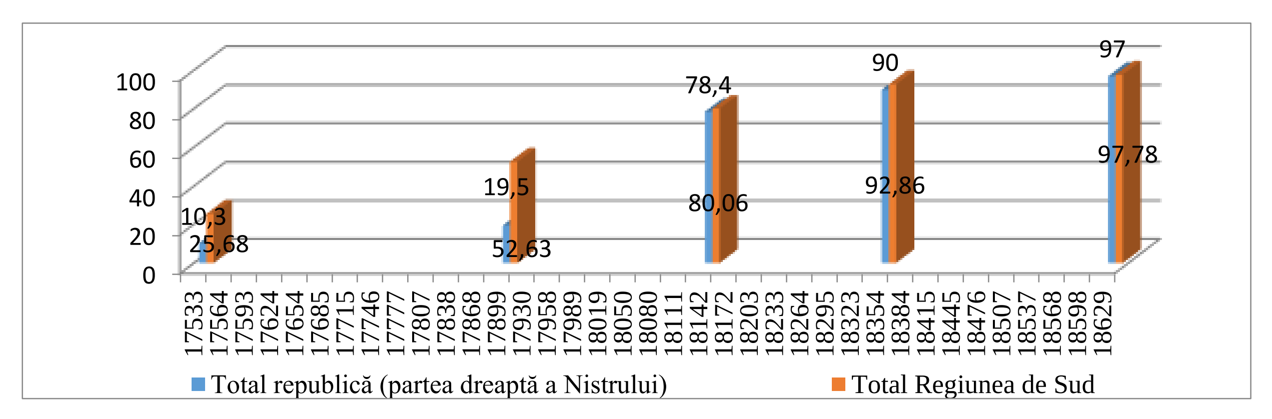

Fig.1. Ponderea gospodăriilor ţărăneşti care au acceptat colectivizarea în anii 1948-1951, %.

Sursa: Elaborată de autor în baza publicaţiei: M.K. Сытник. *Коллективизация сельского хозяйства и формирование класса колхозного крестьянства в Молдавии.* Кишинев: Штиинца, 1976, p.245-246

La nivel de unităţi administrative procesul de colectivizare are loc cu intensitate diferită. Astfel, ponderea gospodăriilor care au aderat 01.01.1948 la colhozuri varia de la 5,5% în raionul Leova la 67,5% în raionul Ciadâr-Lunga. Astfel, în perioada 01.01.1948 – 01.01.1951 intensitatea procesului de colectivizare este diferită. Spre exemplu, în raionul Ciadâr-Lunga, care la 01.01.1948 era caracterizat ca având cea mai mare pondere (67,5%) a gospodăriilor ce participau în cadrul gospodăriilor colective, la 01.01.1951 ponderea acestora constituie cu 28,9% mai mult (cca 96,4%) (Fig.2). Cel mai intens colectivizarea în această perioadă decurge în raionul Vulcăneşti, unde la 01.01.1948 cca 6,5% din gospodării erau parte componentă a colhozurilor, iar la 01.01.1951 – toate 100%. O creştere rapidă a ponderii gospodăriilor în cadrul colhozurilor în perioada vizată se atestă în raioanele Leova – de la 5,5% la 99,4%; Olăneşti – de la 6,7% la 98,2%; Căuşeni – de la 10,6% la 100%; Cimişlia – de la 11,5% la 95,5% [12, p.245-246].

Un rol important în procesul de colectivizare l-au avut dimensiunile parcelelor de teren. Astfel, un număr cu mult mai mare de ţărani aveau în posesie terenuri agricole de dimensiuni foarte mici, care nu le asigurau volumul necesar de produse alimentare pentru familie şi animalele din gospodărie, ei fiind uşor convinşi să adere la noua formă de proprietate. O bună parte din terenuri ajung în posesia statului ca urmare a procesului de emigrare a coloniştilor germani, care erau numeroşi în cadrul regiunii.

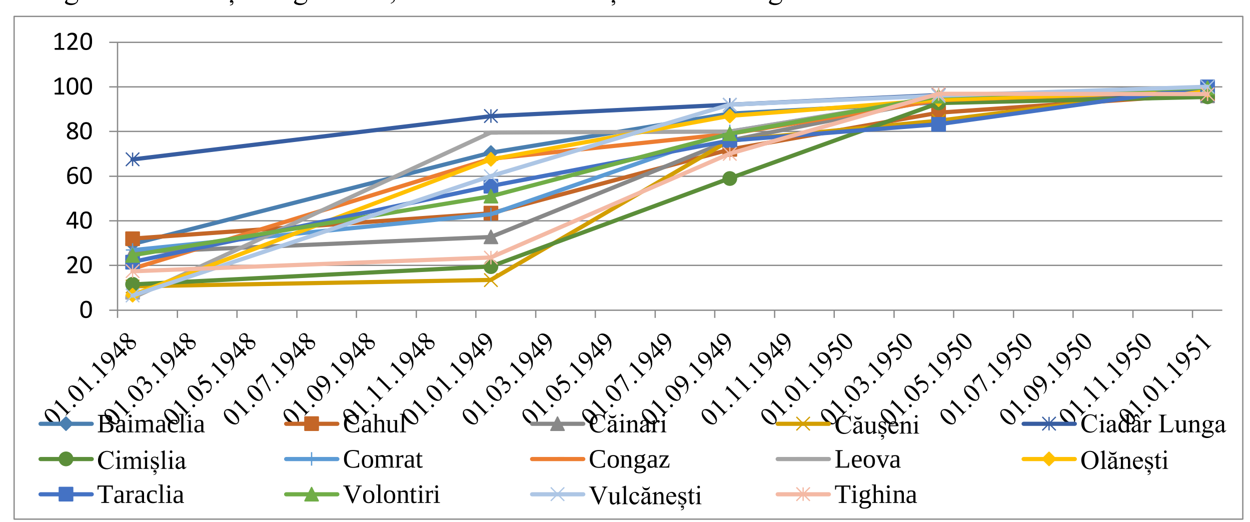

Fig.2. Evoluţia procesului de colectivizare în sudul Republicii Moldova în perioada anilor 1948-1951.

Sursa: Elaborată de autor în baza publicaţiei: M.K. Сытник. *Коллективизация сельского хозяйства и формирование класса колхозного крестьянства в Молдавии.* Кишинев: Штиинца, 1976, p.245-246.

Alt aspect care a influenţat intensitatea procesului de colectivizare a fost vulnerabilitatea mare a ţăranilor faţă de calamităţile naturale. Dat fiind faptului că regiunea de sud a republicii (comparativ cu celelalte regiuni

ale țării) este supusă mai frecvent secetelor, iar consecințele celei din anul 1945-1946 au fost mult mai drastice, gospodăriile au fost mult afectate, iar țăranii nu dispuneau de animale, ceea ce a făcut imposibilă lucrarea terenurilor și cultivarea plantelor cerealiere.

În scurt timp procesul de colectivizare se finalizează, iar sectorul agricol se dezvoltă după un model nou, cu participarea proprietății de stat în proporție de 100%, astfel încât și terenurile aflate în folosință individuală a locuitorilor din mediul rural aparțineau juridic statului.

În următoarele decenii are loc procesul de concentrare a producției agricole, întrucât specialiștii sovietici considerau că gospodăriile mari sunt mai rentabile. Prin urmare, începând cu anii 1950 are loc comasarea colhozurilor. Astfel, în perioada anilor 1951-1960 numărul acestora la nivel de țară a scăzut de la 1471 la 552. Principiul de concentrare a producției în agricultură a fost aplicat până la sfârșitul perioadei socialiste [13, p.275-276].

Potrivit statisticilor oficiale, numărul colhozurilor se află în descreștere – de la 551 în anul 1970 până la 368 în anul 1985, după care în următorii cinci ani numărul crește la 534. Aceeași tendință se păstrează și pentru numărul angajaților. Astfel, dacă într-un colhoz în anul 1970 în medie activau 1149 de persoane, atunci către anul 1990 numărul acestora scade până la 706 (Fig.3). De menționat că creșterea numărului de colhozuri nu influențează și asupra creșterii numărului de colhoznici, care continuă să se reducă până la sfârșitul perioadei de existență a acestora.

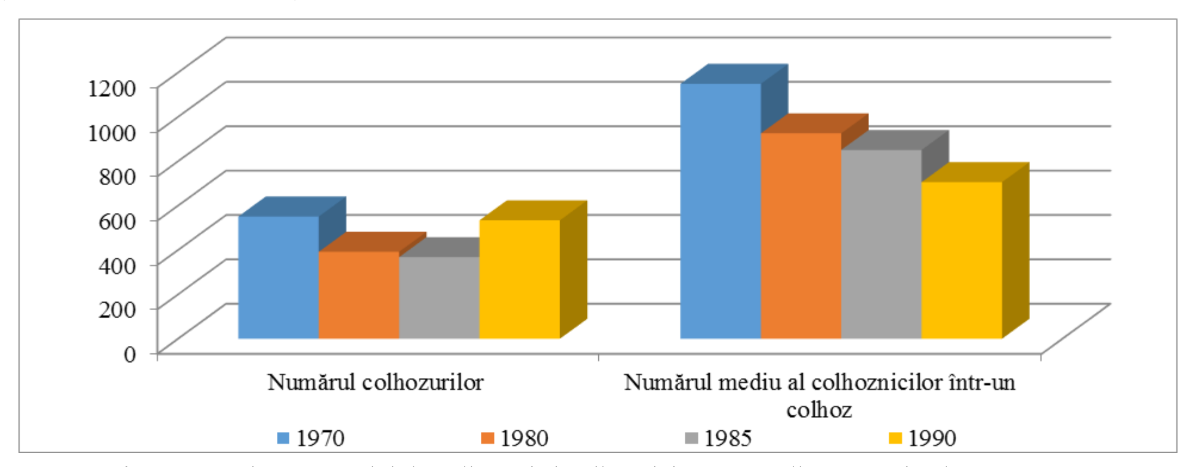

Fig.3. Dinamica numărului de colhozuri și colhoznici într-un colhoz în perioada 1970-1990.

Sursa: Economia națională a Republicii Moldova, anuar statistic 1990. Chișinău: Universitas, 1991, p.275-276.

Cauza principală care determină scăderea numărului mediu de colhoznici angajați într-un colhoz este emigrarea masivă a populației de la sat la oraș, în mod special a celei tinere, care se află în căutarea unui loc de muncă mai bine plătit, dar și a unor condiții de trai mai bune, care nu sunt asigurate în localitățile rurale. Printre alte motive se evidențiază creșterea nivelului de asigurare a colhozurilor cu mijloace tehnice, utilizarea pesticidelor și erbicidelor, fapt ce a condiționat eliberarea unui număr mare de forță de muncă.

Potrivit datelor statistice, în perioada anilor 1970-1990 venitul global al colhozurilor și beneficiile acestora sunt în creștere (Tab.1). Spre exemplu, dacă în anul 1970 venitul global al colhozurilor constituia 0,8 miliarde de ruble, în 1990 acestea cresc de cca 2,6 ori, constituind 2,1 miliarde de ruble (Tab.1). Aceleași tendințe de creștere sunt atestate și în cazul beneficiilor colhozurilor care cresc de 3,44 ori, de la 294,6 milioane de ruble în anul 1970 la 1015,0 milioane de ruble în anul 1990 [13, p.275-276].

Sporirea veniturilor și creșterea rentabilității gospodăriilor se face posibilă datorită investițiilor în procesul de mecanizare, chimizare și electrificare a agriculturii. Dovadă în acest sens servește creșterea parcului de tractoare – de la 49 mii bucăți în anul 1980 la 51,1 mii în 1990; a parcului de autocamioane cu 3 mii bucăți, în anul 1990 constituind 29,2 mii; de combine – de la 2,5 mii la 3,6 mii bucăți și altele. La fel, crește volumul îngrășămintelor organice folosite în agricultură. Astfel, dacă în anul 1980 în total în colhozuri, sovhozuri și întreprinderi agricole sunt utilizate cca 7,9 milioane de tone, atunci până în anul 1990 volumul acestora a crescut cu 1,8 milioane de tone. Procesul de electrificare a gospodăriilor agricole care s-a finisat către anul 1970, când practic toate localitățile au fost conectate la rețeaua electrică, a contribuit la creșterea numărului de utilaje agricole electrice întrebuințate în mod special în sectorul zootehnic [13, p.275].

Tabelul 1

Indicatorii de progres al colhozurilor în perioada anilor 1970-1990

Indicatorii	1970	1980	1985	1990
Numărul colhozurilor (la sfârşitul anului)	551	392	368	534
Terenuri agricole, mii ha	1968.7	1338,3	1210.4	1523,4
Numărul mediu anual al colhoznicilor, mii persoane	633,2	363,3	313,1	377,5
Producţia agricolă (în preţuri comparabile faţă de anul 1983), mld ruble	2,2	1,7	1,8	2,1
Venitul global al colhozurilor (în preţuri efective), mld ruble	0,8	0,6	0,9	2,1
Beneficiul, mil ruble	294,6	120,7	395,9	1015,0
Numărul de animale productive, mii capete:				
- *bovine*	603.4	676,8	732.6	681,4
- *inclusiv vaci*	209,9	234,3	219,2	218,2
- *porcine*	1014,4	1215,1	1384,3	1238,2
- *ovine şi caprine*	450,1	361,7	320,8	323,6

Sursa: Economia naţională a Republicii Moldova, anuar statistic 1990. Chişinău: Universitas, 1991, p.275-276.

În pofida datelor statistice optimiste, totuşi situaţia angajaţilor în colhozuri nu era tocmai cea mai bună. Cel mi mare impact îl au preţurile de cost mici la produsele agricole, dar şi faptul că în specializarea unională a agriculturii republicii predominau ramurile consumatoare de un număr mare de forţă de muncă (viticultura; pomicultura; cultivarea tutunului, a plantelor etero-oleaginoase etc.), ceea ce presupunea implicarea în munci agricole grele, inclusiv cu impact negativ asupra sănătăţii, dar şi obţinerea unor venituri nu prea mari şi, respectiv, imposibilitatea de a asigura condiţii de trai decente. În consecinţă, numărul de colhoznici se află în scădere continuă, iar vârsta acestora – în creştere, scăzând din calitatea şi randamentul forţelor de muncă şi impunând necesitatea identificării a unor soluţii.

Paralel cu organizarea colhozurilor în cadrul statului, la fel ca şi în toate republicile unionale, au fost întemeiate sovhozuri, scopul cărora era de a integra activitatea agricolă cu cea industrială. Aceasta fiind una dintre soluţiile de redresare a situaţiei precare în care se aflau ţăranii şi de a le oferi posibilitatea obţinerii unor venituri mai mari.

Această formă de gospodărire a permis îmbinarea ramurilor agriculturii cu ramurile industriale, astfel încât cel mai frecvent apar „sovhozuri-fabrică" cu o specializare îngustă în cele mai rentabile ramuri ale agriculturii: producerea conservelor din fructe şi legume; a sucurilor; vinurilor; de cultivare a tutunului etc.

Tabelul 2

Indicatorii de progres al sovhozurilor în perioada anilor 1970-1990

Indicatorii	1970	1980	1985	1990
Numărul sovhozurilor (la sfârşitul anului)	145	353	473	400
Terenuri agricole, mii ha	358.3	777.7	880.8	692.5
Numărul mediu anual al lucrătorilor, mii persoane	95.3	256,9	276,5	188,3
Beneficiul, mil ruble	32,1	68,4	174,4	561,2
Numărul de animale productive, mii capete:				
- *bovine*	105,5	249,1	287,3	181,2
- *inclusiv vaci*	36,8	95,3	110,8	76,1
- *porcine*	155,6	349,1	373,6	227,5
- *ovine şi caprine*	70,8	155,4	215,3	131,7

Sursa: *Economia naţională a Republicii Moldova, anuar statistic 1990.* Chişinău: Universitas, 1991, p.279-280.

Potrivit datelor statistice, în perioada anilor 1970-1985 numărul sovhozurilor creşte simţitor. Astfel, în anul 1970 în republică erau 145 de sovhozuri, iar în 1985 deja 473 unităţi (Tab.2). Cele mai multe dintre ele erau specializate în prelucrarea strugurilor şi producerea sucurilor/vinurilor. Astfel, dacă în anul 1965 în regiune erau 16 sovhozuri-fabrică vitivinicole, atunci în anul 1983 numărul acestora a ajuns la 219 [13, p.279-280].

Deşi prognozele pentru existenţa şi buna funcţionare a sovhozurilor în perioada de după anii 1970 erau destul de optimiste, după anul 1985 numărul acestora este în descreştere. Astfel, în timp ce această formă de organizare a gospodăriilor agricole era considerată productivă, în realitate buna ei funcţionare se bazează doar pe susţinerea financiară a statului. Astfel, odată cu începutul crizei economice şi slăbirea capacităţii de a oferi subsidii, numărul sovhozurilor se reduce de la 473 în 1985 la 400 în anul 1990 (Fig.4).

Analizând comparativ dinamica numărului de sovhozuri şi colhozuri, se observă că numărul colhozurilor este în descreştere în perioada 1970-1985, după care până în 1990 se atestă o uşoară creştere, pe când numărul de sovhozuri este în creştere în perioada 1970-1985, iar până la anul 1990 trendul este negativ. Descreşterea numărului de colhozuri şi creşterea numărului de sovhozuri sunt argumentate de politica promovată la nivel de stat. În acelaşi timp, odată cu începutul crizei politice de la mijlocul anilor 1980 se conturează şi începutul crizei economice, iar gospodăriile de tip sovhoz nu mai primesc subsidii de la stat şi o parte din ele se reorganizează sub formă de colhozuri.

Astfel, sovhozurile sunt primele gospodării ţărăneşti care nu rezistă schimbărilor din societate şi care la scurt timp sunt urmate de colhozuri. Dezvoltarea sectorului agricol nu corespunde cerinţelor economiei de piaţă, din motivul unei productivităţi a muncii scăzute, caracterului extensiv al agriculturii şi productivităţii reduse a muncii, veniturilor mici obţinute de către ţărani, dar şi din cauza lipsei de atitudine faţă de proprietatea colectivă manifestată de către ţărani.

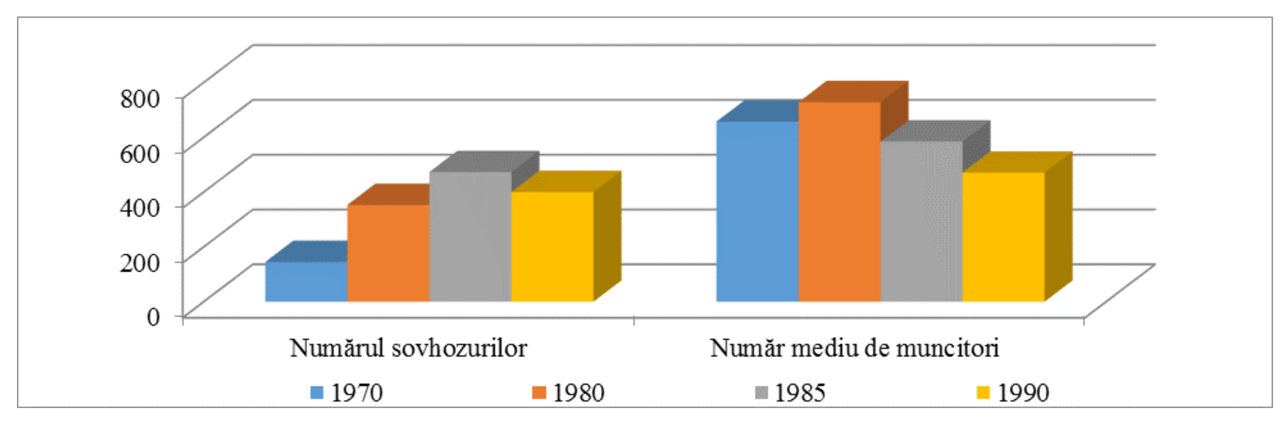

Fig.4. Dinamica numărului de sovhozuri şi de a numărului mediu de muncitori într-un sovhoz în perioada 1970-1990.

Sursa: Economia naţională a Republicii Moldova, anuar statistic 1990. Chişinău: Universitas, 1991, p.279-280.

Deşi statul promovează o politică limitativă vădită privind sectorul individual, totuşi eficienţa acestuia este superioară gospodăriilor publice. Spiritul de proprietate stimulează responsabilitatea şi interesul personal al ţăranului în obţinerea unor cantităţi mai mari de roadă. Spre exemplu, în anul 1965 sectorului individual îi aparţineau 5,7% din terenurile agricole şi 6,25 din terenurile arabile, dar acesta producea peste 21% din volumul producţiei agricole totale şi 38% din volumul celei animaliere. În majoritatea gospodăriilor individuale se cultivau produse agricole de primă necesitate. Astfel, în anii 1960-1990 ponderea cartofilor şi fasulelor recoltate în astfel de gospodării constituia cca 80-90% din cele cultivate, iar ponderea porumbului pentru boabe a crescut de la 15,7% în anii 1971-1980 până la 23,55 în anii 1981-1990. Ponderea produselor animaliere obţinute în gospodăriile individuale este şi mai mare [14, p.67].

Criza alimentară de la începutul anilor ′80 a determinat autorităţile să recunoască rolul important al gospodăriilor individuale, iar ulterior şi să reducă restricţiile aplicate acestui sector. De menţionat că gospodăriile individuale ofereau în anii 1950-1960 cca 30-40% din veniturile anuale ale familiilor de ţărani, scăzând până la 25-30% în anii 1980-1990, iar după anii ′90 au servit ca bază pentru noile gospodării particulare [14, p.68].

Întemeierea gospodăriilor agricole „comune" a condiţionat declinul agriculturii socialiste în pofida tuturor succeselor obţinute (creşterea nivelului de mecanizare şi chimizare, aplicarea realizărilor ştiinţei, creşterea productivităţii agricole etc.), motivul fiind faptul că noţiunea de proprietate îşi piede sensul şi creşte indiferenţa faţă de obiectul muncii – pământul.

În aceste condiţii urmează „*MICA PRIVATIZARE*", care reprezintă un prim pas spre modificarea formelor de proprietate asupra pământului şi îşi are începutul la finele anilor` 80 – începutul anilor`90.

Distanțarea țăranului de pământ, condiționată de proprietatea „comună” asupra pământului, a continuat să se manifeste, determinând reducerea volumului producției agricole, a efectivului de animale și a nivelului de asigurare a populației cu produse agricole. Pentru a diminua efectele crizei agriculturii și a asigura populația cu produse alimentare, guvernarea a decis asupra repartizării loturilor de pământ unor locuitori ai urbelor, membri ai cooperativelor pomicole și legumicole, astfel numărul proprietarilor de pământ mărindu-se de la 66,6 mii de familii la 244 mii în 1992 [14, p.69].

Măsurile întreprinse n-au soluționat pe deplin problema asigurării cu produse alimentare, de aceea în anul 1991 a fost adoptată Hotărârea „Cu privire la proiectul concepției reformei agrare și dezvoltarea social-economică a satului în R.S.S. Moldova” [15]. Conform acesteia, a fost aplicat programul „micii privatizări”, care prevedea: acordarea titlului de proprietate privată asupra terenurilor adiacente caselor cu o suprafață nu mai mare de 0,3 ha pentru o familie din mediul rural; extinderea acestor loturi până la 0,3 ha pentru fiecare familie, distribuirea suplimentară a câte 0,1 ha pentru o persoană familiilor cu trei și mai mulți copii (dar nu mai mult de 0,75 ha unei familii).

În urma acestor acțiuni au fost distribuite suplimentar populației 100,3 mii ha de terenuri; astfel, suprafața medie a loturilor de pământ de lângă casă a constituit 0,31 ha, iar suprafața totală a loturilor individuale (de lângă casă) a ajuns să constituie, la 01.01.1994, 12,8% din totalul terenurilor agricole [14, p.69].

La începutul colectivizării, industria este considerată o ramură mai puțin importantă, cu excepția subramurilor industriei alimentare care erau susținute de către autorități, deoarece produsele acestora erau necesare pe piața URSS. Prin urmare, ramurile de prelucrare a cărnii și producerea mezelurilor și conservelor din carne, de producere a conservelor din legume și fructe, vinificației, de fermentare a tutunului au fost trecute în categoria de *subordine unională,* ceea ce presupunea creșterea volumului de producție și orientarea produselor finite spre piața unională (prioritar cea a RSFS Ruse), fără a se investi sume mari de bani în aceste ramuri. Întrucât conform prevederilor planurilor cincinale elaborate la Kremlin industria rămâne una dintre ramurile secundare ale economiei RSSM, republica beneficiază în primii 10-15 ani doar de investiții modeste în domeniul industriei alimentare și, în unele cazuri, ale industriei ușoare. Un impediment în dezvoltarea industrială a republicii, în general, și a regiunii de sud, în mod particular, îl constituie lipsa drumurilor și a căilor ferate, distruse în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Din cauza lipsei investițiilor, dar și a materialelor de construcție, acestea sunt restabilite anevoios.

Primele întreprinderi industriale finanțate de către regimul sovietic încep să fie construite după anul 1945 și reprezintă fabrici de prelucrare primară a strugurilor și de producere a vinurilor localizate în Cimişlia, Vulcănești, de prelucrare a laptelui și de producere a cașcavalurilor în Leova, Cimișlia, Comrat, Ciadâr-Lunga, de pâine în Vulcănești. La fel, sunt construite fabrici noi de conserve în Căușeni, Cahul, de producere a uleiurilor în Căușeni, de prelucrare a tutunului în Ciadâr-Lunga. În anul 1961 a fost inițiată o tentativă de a soluționa problema aprovizionării cu materiale de construcție a regiunii prin construcția întreprinderii de producere a betonului armat și a pieselor din beton armat în orașul Cahul. Prin urmare, are loc un proces de diversificare a producției industriale, care este realizat în conformitate cu planurile de dezvoltare cincinală aprobate la Moscova.

Cea mai mare parte a întreprinderilor industriale construite aparțin subramurilor industriei alimentare, celelalte ramuri industriale sunt reprezentate de un număr mic de întreprinderi sau nu se regăsesc în general. Drept rezultat, regiunea cedează în ceea ce privește volumul producției industriale pe cap de locuitor în raport cu media pe republică. Spre exemplu, dacă în anul 1960, comparativ cu media pe republică Regiunii de Sud-Est îi revine 225,9%, Regiunii de Centru – 116,5%, apoi celei de Sud îi revin doar 57,0%. Aceeași situație se menține și în anul 1974, când ponderea producției industriale pe cap de locuitor în Regiunea de Sud față de media pe republică este mai mică și constituie 61,4%, comparativ cu 78,3% în Regiunea de Nord, 102,5% în Regiunea de Centru și 183,2% în cea de Sud-Est [16, p.33]. Un impediment în dezvoltarea industrială a regiunii îl constituie nivelul slab de asigurare cu transformatoare de înaltă tensiune de 35 kw și mai mult, deoarece dezvoltarea industrială este imposibilă fără o bună asigurare cu energie electrică, lipsa școlilor de meserii pentru pregătirea cadrelor, lipsa resurselor naturale, nivelul slab de dezvoltare a rețelelor de transport etc.

Aceleași tendințe de reținere în dezvoltarea economiei Regiunii de Sud se evidențiază și în urma analizei comparative a ponderii industriei în raport cu restul țării. În pofida tendințelor de creștere a nivelul de industrializare, aceasta cedează considerabil celorlaltor regiuni. Astfel, în anul 1960 Regiunea de Sud concentra 4,8% din totalul muncitorilor și 9,0% din totalul fondurilor fixe de producție ale republicii, pe când Regiunea de Centru concentra în același an 44,6% din totalul angajaților și 36,8% din fondurile fixe ale republicii. Deși se

constată un trend pozitiv de creștere a nivelului de industrializare a regiunii, către anul 1977 aceasta concentrează 7,3% din angajați și 10,1% din fondurile fixe ale țării. Eforturile depuse de autoritățile de la Moscova în scopul sporirii nivelului de industrializare a regiunii în perioada anului 1960-1975 se rezumă la construcția unor întreprinderi industriale ce aparțin subramurilor industriei ușoare. Astfel, către anul 1975 regiunea produce 11% din totalul producției industriale din țară și 17,2% din producția industriei alimentare a republicii. Cele mai dezvoltate ramuri sunt: industria vinicolă – 32,8% din totalul producției republicii; industria uleiurilor eterice – 59%; de conserve –10,6%; unt și brânzeturi – 14,1%; industria morăritului – 12,7% din totalul producției pe republică [1, p.286].

Tot în perioada anilor 1960-1975 sunt construite sau reconstruite o serie de întreprinderi ale industriei alimentare, printre care se remarcă fabricile de vinuri (prezente în toate raioanele). Cele mai renumite sunt „Purcari" din raionul Ștefan Vodă, „Ciumai" din raionul Vulcănești, dar și un număr mare (cca 24) de sovhozuri-fabrică care produceau produsul primar al ramurii vitivinicole, exportat ulterior în Federația Rusă pentru prelucrare finală și îmbuteliere. A crescut numărul fabricilor de conserve construite/reabilitate, cum ar fi cele din Cantemir [17, p.166], Cimișlia [18, p.339-340], Leova [19, p.68-69], Ștefan Vodă [20, p.297-298], de uleiuri eterice din Leova (orașul Leova, satele Cneazevca și Beștemac din cadrul raionului), Pervomaisc, raionul Căușeni [21, p.569], Căinari [21, p.561]. O răspândire largă capătă fabricile de unt și brânzeturi, amplasate în Cahul [21, p.240-242], Basarabeasca [22, p.364], Taraclia [20, p.349], Vulcănești [22, p.91-92], Căușeni, cele de bere – Cimișlia și Cahul, de pâine și produse de panificație prezente în toate centrele raionale.

Datele expuse mai sus reflectă prezența unui număr mare de întreprinderi ale industriei alimentare. Din numărul total de cca 60 de întreprinderi existente în regiune în anul 1975, doar în jur de 18% le constituie cele ce aparțin altor subramuri decât industriei alimentare. Industria ușoară este reprezentată de trei întreprinderi de producere a covoarelor (Comrat [21, p.363-364], Taraclia, Ciadâr-Lunga [18, p.290-291]) și o secție la Ștefan Vodă; mai funcționează o întreprindere de fermentare a tutunului la Ciadâr-Lunga; două întreprinderi de producere a articolelor din beton armat la Comrat și Cahul; de producere a cărămizii – la Comrat și Căușeni, Vulcănești; una de prelucrare a lemnului la Taraclia și câteva întreprinderi ale industriei constructoare de mașini: uzina mecanică din Taraclia, uzina de utilaj electrotermic și uzina experimentală din Ciadâr-Lunga.

În pofida faptului că dezvoltarea industriei în regiune, la fel ca și în ansamblu pe țară, este modestă, totuși urmărim tendința administrației de a amplasa întreprinderile mari, care pot oferi venituri mai importante, în regiunile în care predomină alte etnii decât românii. O altă măsură întreprinsă de autorități a fost „asigurarea" întreprinderilor industriale cu cadre „calificate" aduse prioritar din Ucraina și din Federația Rusă (pornind de la cadre administrative și terminând cu cele de deservire cu un nivel de calificare foarte jos).

La fel a fost evitată construcția întreprinderilor care asigură întreg ciclul producției în cadrul republicii și crearea legăturilor de producție cu întreprinderile industriale amplasate în alte republici unionale. Astfel, complexul industrial al regiunii este inclus în cadrul celui unional, iar cele mai mari întreprinderi sunt subordonate direct Moscovei. Prin urmare, constatăm caracterul politico-strategic al amplasării întreprinderilor industriale, fără a se ține cont de aspectul economic și de alți factori de amplasare.

În astfel de condiții dezvoltarea industrială a Regiunii de Sud are loc lent, iar dependența de piața Uniunii Sovietice în procurarea materiilor prime, energiei electrice, utilajelor și tehnicii necesare procesului de producere induce regiunea într-un colaps economic odată cu dezbinarea de la sistemului socialist.

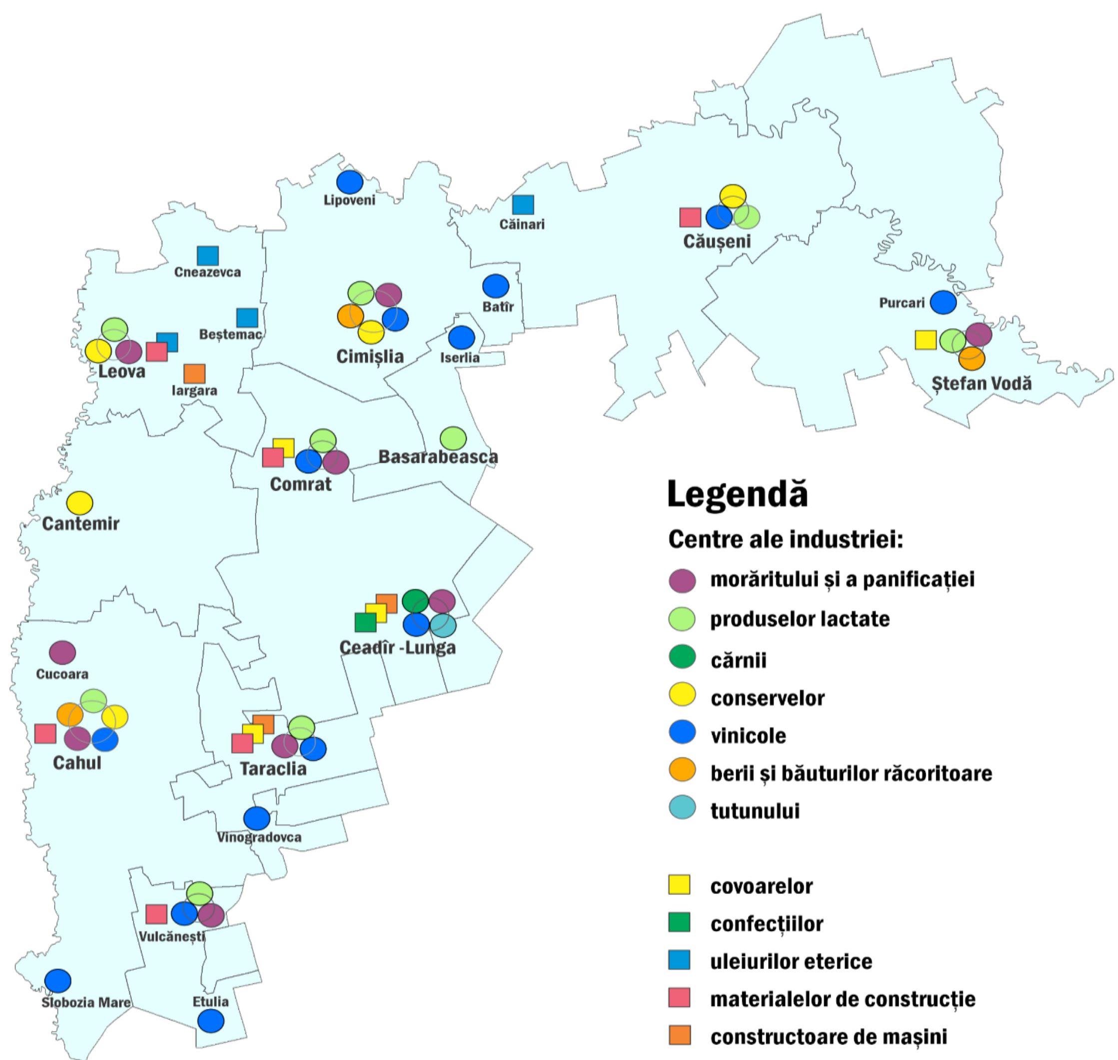
Un obiectiv important pentru autoritățile de la Moscova este dezvoltarea rețelelor de transport. Odată cu procesul de restabilire a statului după cel de al Doilea Război Mondial, reabilitarea și construcția noilor drumuri are loc destul de dinamic, fiind determinată de poziția geografică a regiunii (poartă de trecere spre Balcani) care corespunde intereselor geopolitice ale URSS.

În această perioadă sunt construite și reconstruite o serie de trasee rutiere de importanță locală, națională și internațională, cum ar fi: Chișinău – Cimișlia – Comrat – Vulcănești – Reni (Ucraina); Tighina – Căușeni – Cimișlia – Reni. A fost restabilită rețeaua de căi ferate și adaptată la standardele URSS (cu ecartament larg): Tighina – Basarabeasca – Etulia cu ieșire spre Ucraina; Basarabeasca – Iargara – Cantemir – Cahul cu ieșire spre România. În scopul diversificării mijloacelor de transport utilizate este construit aeroportul din Cahul și conducta de gaze naturale Chișinău – Odesa.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.213-227

Harta 1

Repartiția teritorială a întreprinderilor industriale în cadrul Regiunii de Sud în perioada 1945-1975

Sursa: Elaborată de autor în baza informației colectate din *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol.II, p.364; vol.III, p.240-242; 363-364; 561; 569; vol.IV, p.68-69; vol.VI, p.297-298; 349; vol.VII, p.290-291; 339-340) / Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. Chișinău, 1971-1977 și din *Ghidul orașelor din Republica Moldova*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2004, p.166.

Perioada de după obținerea independenței (1991-2000)

O importanță deosebită pentru diversificarea formelor de proprietate și gospodărire în agricultură are aprobarea la 25 decembrie 1991 a „Codului funciar" [23] prin Hotărârea Parlamentului nr.828-XII, care prevede legiferarea diferitor forme de proprietate (inclusiv privată); posibilitatea de a părăsi benevol gospodăriile colective de stat și interdicția de a repartiza în continuare terenuri pentru vile. În următoarea perioadă, forțele ostile procesului de împroprietărire a țăranilor au încercat să împiedice reformele, însă, în pofida tuturor greutăților, numărul țăranilor proprietari a continuat să crească. Astfel, de la 01.01.1992 până la 01.01.1995 cca 13 958 de gospodari au solicitat să lucreze individual loturile de teren.

Modificarea „Codului funciar" în anul 1995, care prevedea ca „*...suprafața de teren ce se atribuie întreprinderii agricole nou-înființate nu poate fi mai mica decât mărimea unui câmp din asolament conform proiectelor de organizare a teritoriului aprobate în modul stabilit...*" [24] (în Republica Moldova o solă are în medie 50-150 ha), împiedică retragerea în continuare a țăranilor din gospodăriile colective, întrucât o cotă de teren avea în medie dimensiunea de 1,7 ha. Astfel, în următorul an se creează de cinci ori mai puține gospodării

țărănești. Ca rezultat al acestor fărădelegi, țărani au înaintat revendicări obligând autoritățile să anuleze amendamentele care încălcau Constituția Republicii Moldova. În ianuarie 1996 Curtea Constituțională a abrogat prevederile care interziceau ieșirea liberă a țăranilor din gospodăriile colective și posibilitatea creării gospodăriilor particulare. Procesul de privatizare a terenurilor a luat o mai mare amploare începând cu anul 1998, odată cu lansarea programului Pământ raportat la nivel de stat (Tab.3). Astfel, la nivel de republică în perioada 1997-1999 numărul persoanelor împroprietărite crește cu 124115 (ce constituie 105,73% în raport cu anul 1997). De menționat că Regiunea de Sud se plasează pe locul doi printre celelalte regiuni după ponderea persoanelor împroprietărite din totalul persoanelor cu dreptul la cotă de teren, înregistrând în anul 1997 o pondere de 7,2%, iar în anul 1999 – 13,6% (fiind depășită de Regiunea de Centru, unde în anul 1997 sunt împroprietărite 26,9% din totalul populației cu drept la cotă de teren, iar în anul 1999 – 41,6%).

În anul 1999 procesul de privatizare ia o amploare mai mare în cadrul Regiunii de Nord, crescând de 4,6 ori comparativ cu anul 1997, pe când în Regiunea de Centru și în cea de Sud crește de cca 2 ori. Privatizarea mai rapidă în Zona de Centru a republicii este determinată de prezența municipiului Chișinău, care reprezintă cea mai dinamică piață pentru comercializarea producției agricole a republicii, profilul vitipomicol al agriculturii care nu necesită un volum mare de mijloace tehnice, suprafețele mici ale cotelor de teren, dar și de exprimarea mai accentuată a spiritului de proprietar.

Tabelul 3

Dinamica privatizării pământului în cadrul Republicii Moldova în perioada 1997 -1999

Unitățile administrativ teritoriale	Numărul de persoane cu dreptul la cotă de teren	Numărul de persoane împroprietărite cu teren la 01.01.1997	În % față de total persoane cu dreptul la cotă	Numărul de persoane împroprietărite cu teren la 01.01.1999	În % față de total persoane cu dreptul la cotă
Total republica	1017177	117002	11,6	241117	23,7
Regiunea de Nord	460164	12213	2,9	62330	13,5
Regiunea Centru	368058	86042	26,9	153099	41,6
Regiunea de Sud	188955	18747	7,2	25688	13,6

Sursa: Sochircă V. *Studiu economico-geografic al sectorului particular al agriculturii Republicii Moldova*: Teză de doctor. Iași, 1999, p.74.

Regiunile de Nord și de Sud sunt specializate preponderent în cultivarea plantelor cerealiere, culturilor tehnice și furajere, care necesită utilizarea tehnicii agricole. Astfel, lipsa tehnicii, a piețelor de realizare a mărfurilor, dar și existența unor gospodării agricole de stat și colective puternice în perioada sovietică erau un obstacol în calea împroprietăririi țăranilor.

În cadrul Regiunii de Sud procesul de împroprietărire decurge neuniform, fiind determinat de mai mulți factori. Analiza poziției geografice a unităților administrative și numărul de persoane cu dreptul la cotă de teren nu reflectă anumite legități.

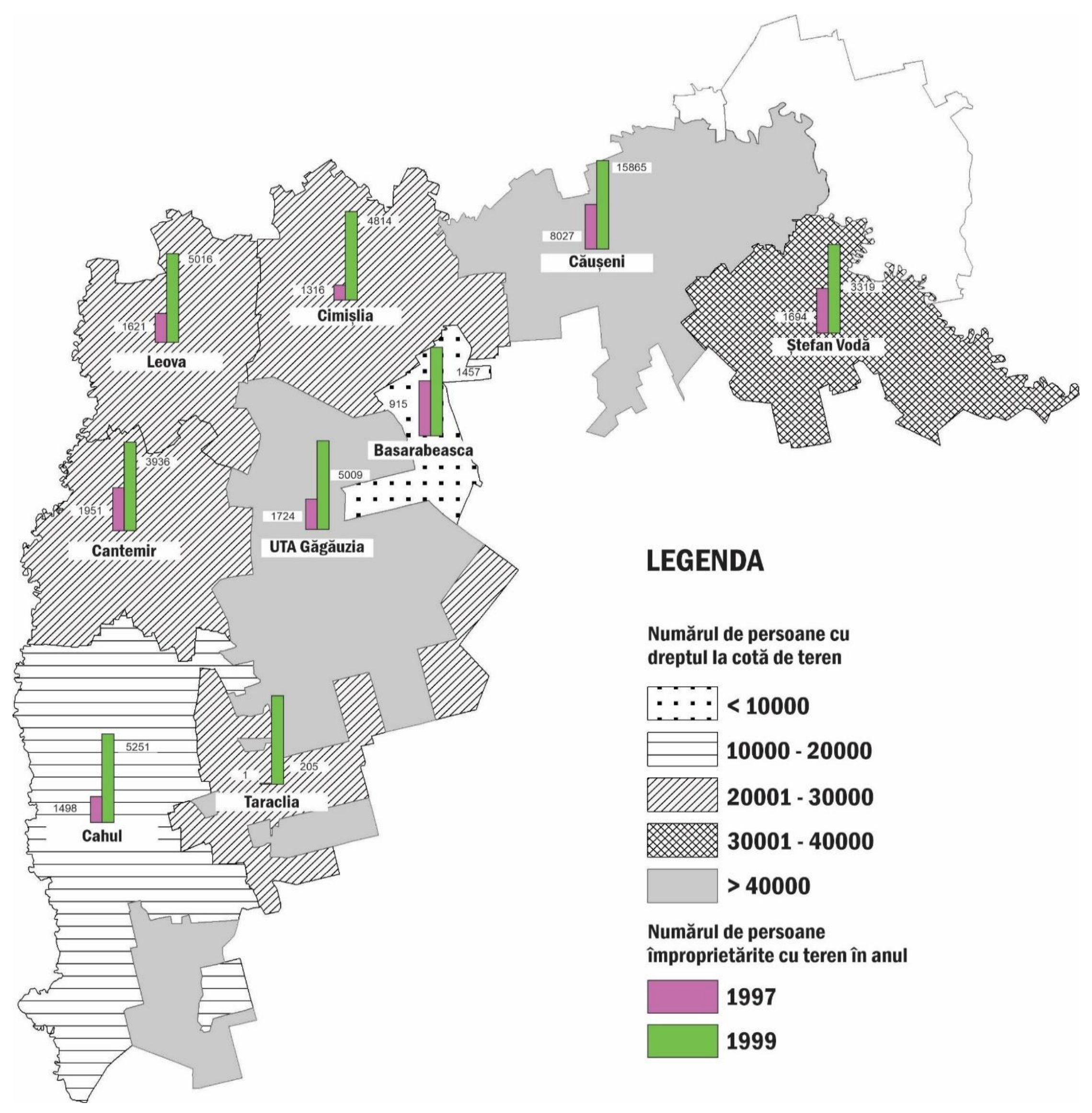
Astfel, deși raionul Cimișlia este poziționat mai favorabil în raport cu o altă piață de realizare a mărfurilor – municipiul Chișinău, numărul persoanelor împroprietărite cu pământ în anul 1997 constituie 1316 persoane, comparativ cu 1621 de persoane în Leova și 1951 în Cantemir, raioane situate la distanțe mai mari de municipiul Chișinău.

În același timp, constatăm că toate cele trei raioane menționate fac parte din aceeași categorie de unități administrative, cu un număr de persoane cu dreptul la cotă variabil între 20001 și 30000. Aceleași discordanțe se constată și în cazul raioanelor Ștefan Vodă și Taraclia, ambele având între 30001 și 40000 de proprietari, dar care se deosebesc considerabil după numărul persoanelor împroprietărite (Harta 2). Prin urmare, dacă în raionul Taraclia în anul 1997 doar un proprietar a solicitat să obțină dreptul de a lucra de sine stătător cota sa de teren, atunci în raionul Ștefan Vodă numărul acestora era de 1694, crescând în următorul an cu 204 persoane în raionul Taraclia și cu 1625 în raionul Ștefan Vodă.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.213-227*

Harta 2

Repartizarea numărului de persoane cu dreptul la cotă de teren și a numărului de persoane împroprietărite în cadrul Regiunii de Sud în perioada 1997-1999

Sursa: Elaborată de autor în baza datelor colectate din: Sochircă V. *Studiu economico-geografic al sectorului particular al agriculturii Republicii Moldova*: Teză de doctor. Iași, 1999, p.74.

Analiza poziției geografice constată prezența hotarului direct cu Ucraina în cazul ambelor raioane, pe când distanța până la centrele de realizare a mărfurilor este diferită, evidențiind apropierea raionului Ștefan Vodă de Chișinău, iar a raionului Taraclia de Odesa (de menționat perspectivele mai mari de realizare a mărfurilor agricole în Odesa datorită numărului mai mare al populației). Aceleași discrepanțe se constată și în cazul raionului Căușeni și UTAG, în care numărul persoanelor cu drept de proprietate depășește 40000. Dintre acestea, în anul 1997 în raionul Căușeni 8027 au solicitat să obțină titlul de proprietar, iar în UTAG doar 1724, crescând în următorul an cu 3285 în UTAG și cu 7838 în Căușeni. Prin urmare, se evidențiază alt factor care influențează intensitatea procesului de împroprietărire – componența etnică a unităților administrative.

Structura etnică a populației constituie unul dintre factorii care influențează procesul de împroprietărire cu teren agricol. Astfel, la 01.01.1999 în raioanele populate predominant de români gradul de privatizare a terenurilor este mai mare și constituie cca 29,8%, pe când în cele de ucraineni – cca 14,3%, de găgăuzi – 10,5%, de

bulgari – 9,3%, în rândul cărora s-a înrădăcinat mai tare obișnuința de a lucra în comun. Acest fapt este vizibil și în cadrul Regiunii de Sud, în care componența etnică este mai pestriță decât în restul republicii (Harta 2).

Un alt factor important în cadrul regiunii este prezența gospodăriilor mari incluse în fondul funciar de stat și care în anul 1999 nu erau supuse privatizării. Exemple de astfel de gospodării se întâlnesc în raionul Leova – localitățile Beștemac, Cazangic, Ceadâr, Cneazevca și altele; în raionul Cahul – localitățile Bucuria, Badîcul Moldovenesc, Larga Nouă, Roșu etc., în raionul Taraclia – localitățile Albota de Jos, Albota de Sus, Aluatu, Cealîc, Musaitu etc.

În anul 2000 procesul de împroprietărire cu terenuri agricole a luat sfârșit, însă întemeierea gospodăriei private în condițiile Republicii Moldova a exercitat o presiune mare asupra țăranilor din mai multe motive: suprafețelor mici de teren, insuficienței resurselor financiare, insuficienței tehnicii agricole, a produselor chimice, pieței de realizare a mărfurilor etc. Aceste impedimente rămân a fi nedepășite în totalitate până astăzi, în pofida faptului că au fost depuse mai multe eforturi de susținere a agricultorilor, de consolidare a terenurilor agricole, de creare a gospodăriilor productive și rezistente la necesitățile și provocările actuale.

Concluzii

Dezvoltarea economică reală a regiunii își ia începutul odată cu revenirea în componența României. Din cauza perioadei scurte de aflare în această componență, dar și din cauza crizei economice mondiale din perioada 1929-1933, nu au fost înregistrate rezultate notorii privind dezvoltarea economică a regiunii.

În perioada sovietică se stabilește caracterul agricol al economiei regiunii, la fel ca și al statului în general, condiționat de politica promovată de partidul comunist de susținere a subramurilor agriculturii și industriei alimentare (specifică majorității republicilor unionale).

Dezvoltarea ramurilor industriale poartă un caracter sporadic, cu tendințe vădite de modificare a componenței etnice a regiunii. În planurile de construcție a întreprinderilor industriale nu se ține cont de pregătirea specialiștilor în domeniul corespunzător și nici nu se depun eforturi în vederea soluționării acestei probleme, ci se aduc „specialiști" din alte republici.

Deși în perioada sovietică sunt construite/reconstruite un număr mare de întreprinderi industriale, nu este proiectată dezvoltarea întregii rețele de întreprinderi pentru a prelucra produsele agricole, iar întreprinderile create nu puteau să funcționeze fără intervenții din afara republicii, ceea ce nu a asigurat dezvoltarea durabilă a sectorului industrial.

O altă problemă creată de regimul sovietic este crearea unui sistem comun de asigurare cu resurse energetice și energie electrică, lipsa unor centrale electrice mari, în stare să asigure întreg teritoriul republicii cu energie electrică. Ca rezultat, întreprinderile industriale devin dependente de resursele energetice importate din alte republici unionale, iar odată cu destrămarea imperiului sovietic Republica Moldova s-a pomenit într-o criză energetică profundă.

Însă, cel mai mare prejudiciu perioada sovietică l-a adus mentalității populației, care a pierdut spiritul antreprenorial, al proprietății și al responsabilității personale. Drept consecință, procesul de împroprietărire a țăranilor a decurs anevoios, din varii motive nu toate terenurile agricole sunt lucrate, iar numărul doritorilor de a iniția o afacere proprie lasă de dorit, la fel ca și nivelul de trai al populației.

În pofida tuturor dificultăților create de regimul sovietic, în perioada acestuia a crescut numărul de întreprinderi industriale, suprafețele ocupate de drumuri naționale și internaționale, căi ferate, care au fost utilizate în anii ce au urmat.

Sectorul agricol a beneficiat în urma procesului de mecanizare, automatizare, utilizare a măsurilor de ameliorare etc., ceea ce a servit ca premisă pentru dezvoltarea sectorului particular al agriculturii.

Referințe:

1. *Enciclopedia Sovietică Moldovenească* (vol.VIII). Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. Chișinău, 1981.
2. *История народного хозяйства Моолдавской ССР* (с древнейших времён до 1812 года). Кишинев: Штиинца, 1976.
3. МОХОВ, Н. *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей,* Кишинев: Штиинца, 1961.
4. ЗЕЛЕНЧУК, В. *Население Молдавии.* Кишинев: Штиинца, 1973.
5. КАБУЗАН, В. *Народонаселение Бессарабии и области левобережных районов Приднестровья.* Кишинев: Штиинца, 1974.

6. NISTOR I. Așezările bulgare și găgăuze din Basarabia. În: *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice*. Seria III, tomul XXVI. București, 1944.
7. DUMINICA, I. Decretul Imperial din 29 decembrie 1819 și reglarea statutului coloniștilor bulgari în Basarabia. În: *Proprietatea funciară în Basarabia: tradiție, organizare și reglementare*. Chișinău, 2011.
8. CIOBANU, Ș. *Bsarabia*. Chișinau: Universitas, 1993.
9. *История народного хозяйства Моолдавской ССР* (1812-1917 года). Кишинев: Штиинца, 1977.
10. TURCANU, I. *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*. Chișinau: Universitas, 1991.
11. GRIBINCEA, M. *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1945-1950).* Cluj-Napoca: Dacia, 1995.
12. SÎTNIC, M. *Коллективизация сельского хозяйства и формирование класа колхозного крестьянства в Молдавии*. Кишинев: Штиинца, 1976.
13. *Economia națională a Republicii Moldova, anuar statistic 1990.* Chișinău: Universitas, 1991.
14. SOCHIRCĂ, V. *Studiu economico-geografic al sectorului particular al agriculturii Republicii Moldova*: Teză de doctor. Iași, 1999
15. Hotărârea Sovietului Suprem al RSSM nr.485 din 02.06.1991. În: *Monitorul Oficial*, 1991, nr.3-6, art.45.
16. *Териториальная система промышленности*. Кишинев: Штиинца, 1976.
17. *Ghidul orașelor din Republica Moldova*. Chișinău, Tipografia Centrală, 2004.
18. Enciclopedia Sovietică Moldovenească (vol.VII). Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. Chișinău, 1977.
19. Enciclopedia Sovietică Moldovenească (vol.IV). Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. Chișinău, 1974.
20. Enciclopedia Sovietică Moldovenească (vol.VI). Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. Chișinău, 1976.
21. Enciclopedia Sovietică Moldovenească (vol.III). Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. Chișinău, 1972.
22. Enciclopedia Sovietică Moldovenească (vol.II). Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești. Chișinău, 1971.
23. Codul funciar al Republicii Moldova nr. 828 din 25.12.1991. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2001, nr.107, art.817. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=86518&lang=ro
24. Legea pentru modificarea și completarea Codului funciar, nr.369 din 10.02.1995. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 1995, nr.13, art.133. https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=62468&lang=ro

Date despre autor:
Adelina REVENCO, asistent universitar, Universitatea de Stat „Dimitrie Cantemir”.
E-mail: revencoadelina@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-4446-3299

Prezentat la 07.04.2020

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2020, nr.4(134)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.228-235

CZU: 141.3:343.82(478) DOI: http://doi.org/10.5281/zenodo.3985057

RESOCIALIZAREA PERSOANELOR DEȚINUTE ÎN PENITENCIARELE DIN REPUBLICA MOLDOVA. ABORDARE ANTROPOLOGICO-FILOSOFICĂ

Tatiana MĂRGĂRINT

Universitatea de Stat din Moldova

Resocializarea deținuților reprezintă un segment al executării pedepselor care necesită o atenție sporită. Efortul comun al deținuților, al angajaților din penitenciare, al societății etc. poate oferi la finalul detenției persoane resocializate care se vor reintegra cu ușurință în societate. Angajații trebuie să facă tot posibilul pentru resocializarea celor care sunt în custodia statului, iar pentru aceasta e nevoie de calificare și dezvoltare de competențe. Profesionalismul angajaților îl înțelegem ca obligație de a îndeplini sarcinile de serviciu cu responsabilitate, corectitudine, pricepere, eficiență etc. Indispensabile pentru resocializarea deținutului sunt menținerea legăturilor cu lumea de dincolo de zidurile penitenciarului: familia, prietenii, ONG-urile etc.

Cuvinte-cheie: *resocializarea deținuților, strategii ale resocializării, Modelul Risc-Nevoie-Reactivitate, Modelul Good Lives.*

THE RESOCIALIZATION OF PRISONERS IN THE PENITENTIARY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA. AN ANTHROPOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL APPROACH

The resocialization of the prisoners is a segment of the execution of the punishments that needs more attention. The joint effort of prisoners, prison staff, society, etc., can finally provide resocialized people who will easily reintegrate into the society. Employees must do everything possible to resocialize the persons in state custody and for this purpose they need qualification and skill development. We understand the professionalism of the employees as an obligation to perform the service tasks with responsibility, fairness, competence, efficiency, etc. Important, for the resocialization of the prisoner, are maintaining the links with the world beyond the prison walls: family, friends, NGOs, etc.

Keywords: *the resocialization of a prisoners, the strategies of resocialization, The Risk Need Responsivity Model, Good Lives Model.*

Introducere

În Republica Moldova, scopul executării pedepsei privative de libertate este protejarea societății și mai puțin resocializarea condamnaților, care încurajează după executarea pedepsei adoptarea unui stil de viață conform normelor general acceptate. Resocializarea trebuie realizată prin educație, instruire, activități de muncă utile, activități de petrecere a timpului liber. Sistemul de executare a pedepselor trebuie să asigure, în funcție de posibilități, o trecere fără obstacole de la regimul de detenție spre libertate [1, p.73-74].

Rezultate obținute

În 2015, la unul dintre penitenciarele din Republica Moldova a fost realizată o cercetare, care și-a propus analiza programelor de resocializare a deținuților. În raportul cercetării, autoarea N.Canțer evidențiază o serie de dificultăți care împiedică acest proces. Despre o bună parte dintre acestea ne-au relatat deținuții și angajații în interviurile realizate de noi în anul 2016, în cadrul studiului *Violența în familie și femeile în penitenciarul de la Rusca: trecut, prezent, viitor. Studiu antropologic;* în timpul activității de teren a *Studiului privind subcultura criminală în sistemul penitenciar, 2017* – parte a proiectului aplicat de Consiliul Europei *Sprijin acordat reformelor justiției penale în Republica Moldova*. Dificultățile sunt:

– refuzul deținuților de a participa la diverse programe realizate în penitenciar. Cauzele sunt normele informale ale subculturii penitenciare care interzic de a lua parte la ele; neîncrederea în angajații care aplică aceste programe;
– suprapunerea multor programe și activități;
– imposibilitatea deținuților care muncesc de a participa la programe;
– deținuții au un spectru foarte larg de probleme: sănătate, relațiile cu membrii familiei, relațiile cu ceilalți deținuți, relațiile cu angajații, analfabetismul etc.;
– lipsa condițiilor și materialelor logistice pentru promovarea programelor;

- specialiștii au nevoie de formări în domeniul aplicării programelor de resocializare;
- lipsa colaborării cu alte sectoare şi servicii din cadrul penitenciarului care participă la implementarea unor module din programele de resocializare;
- realizarea tuturor programelor este dificilă din cauza numărului mare de deținuți [2].

În acest studiu se afirmă că, deși în penitenciar sunt realizate intervenții specializate de natură psihologică, socială și educațională, numărul recidiviștilor crește constant. Integrarea în sistemul de valori aparținând subculturii penitenciare este atât de puternică, încât „puține persoane private de libertate reușesc să-și refacă viața cu adevărat atunci când se reîntorc în societate" [2]. Întrebările care ni le punem sunt: Intervențiile specializate de natură psihologică, socială, educațională, programele pluridisciplinare existente în penitenciar, despre care vorbește N.Canțer, sunt ele cu adevărat eficiente și sunt ele aplicate tuturor deținuților? Cum a fost măsurat impactul acestor programe asupra deținuților? Cine și cum ajută persoanele eliberate să se reintegreze în societate? Autoarea vorbește despre suprapunerea multor programe și activități, însă în majoritatea penitenciarelor suprapunere nu poate fi, deoarece se face prea puțin la această componentă.

Experții în domeniu afirmă că noul *Cod de executare* şi actele privind *Statutul executării pedepsei de către condamnaţi* indică necesitatea schimbării metodelor de lucru ale serviciilor educative din penitenciare; semnalează că la baza executării pedepsei trebuie să stea reabilitarea celor care vin în penitenciare. Finalitățile procesului de planificare a executării pedepsei trebuie să fie: dezvoltarea sentimentului de responsabilitate la deţinuţi; înțelegerea importanței respectării normelor sociale pentru a deveni cetăţeni decenţi; adoptarea unui comportament prosocial [3, p.24]. Persoanele care și-au ispășit pedeapsa în diverse penitenciare afirmă în interviurile realizate de către noi că nu s-a lucrat cu ele în vederea resocializării sau s-a lucrat puțin. Deținutele de la Rusca, de exemplu, relatează despre diferite activități organizate în penitenciar, însă nu cunosc că acestea sunt parte a programului de resocializare.

Procesul de resocializare presupune necesitatea unui plan individual de executare a pedepsei care să conţină:
- aprecierea riscului de recidivă;
- măsuri necesare de tratament şi ajutor;
- evaluarea comportamentului în penitenciar;
- aprecierea atitudinii faţă de muncă;
- aprecierea atitudinii față de activitățile de instruire și educație în penitenciar etc.

Evaluarea dată trebuie să se facă atât la sosire, cât și pe întreaga perioadă a detenției. „Cunoscând trecutul şi prezentul persoanei condamnate, analizând relaţia ei cu pedeapsa, regimul, activitatea de muncă, relaţiile cu mediul social, psihologul poate prognoza comportamentul deţinuţilor şi după eliberare. Aceste pronosticuri trebuie reflectate în concluzii şi recomandări, fapt ce va facilita procesul de reabilitare a persoanei condamnate" [3, p.24-25].

Strategia de resocializare include activitățile de bază pe termen lung și își propune reintegrarea ulterioară a deținuților. Analiza situației inițiale a deținutului sau a grupurilor de deținuți este realizată în funcție de anumite criterii: starea sănătății fizice și psihice; consum de substanțe narcotice; atitudinea față de sine, față de ceilalți etc., apoi se oferă o serie de activități, programe, servicii orientate spre resocializarea, reintegrarea condamnaților. Din interviurile realizate de noi în cadrul diverselor cercetări înțelegem că activitățile de bază ale strategiei de resocializare nu sunt cunoscute de către deținuți și persoanele eliberate şi/sau nu sunt realizate așa cum este prevăzut în actele oficiale. Urmează relatări ale deținuților și ale persoanelor eliberate privind resocializarea în penitenciar:

Ce cunoașteți despre activitățile de resocializare?
Eu nu am auzit despre așa ceva.
Asistentul social, psihologul a lucrat cu voi?
Doar la sosire.
Pe mine m-au întrebat de unde am venit, mi-au arătat niște desene și gata.
Timp de jumătate de an v-ați adresat la psiholog, asistent social?
Nu.
Dar la eliberare v-au pregătit?
Eu m-am eliberat datorită amnistiei. (Persoană eliberată)
Vorbiți-ne despre activitățile, evenimentele organizate în penitenciar?

Au venit o dată cu fotbalul, din Leova, generația tânără. Au jucat fotbal cu deținuții. O singură dată, în timp de un an jumătate, au mers la Leova. Acolo am văzut cum deținuții au jucat în libertate, au jucat fotbal cu aceiași tineri.

Spectacole, concerte au fost organizate?

Aici (în penitenciarul de la Leova) eu nu am văzut, dar știu că la penitenciarul din Soroca au venit de la Chișinău și au organizat concerte. Pe parcursul a 3 ani cât am stat aici eu de două ori am văzut concert.

Anul Nou, Paștele cum îl sărbătoreați?

De Paște vine un preot la care pot să meargă să sfințească pasca cei care doresc, și gata.

De Anul Nou ne adunam toți împreună, aduceam produse și sărbătoream". (Persoană eliberată)

Care sunt activitățile de resocializare la care participați?

Eu mai am mulți ani de stat în penitenciar până merg la resocializare". (Deținută Rusca)

Explicația situației descrise mai sus am regăsit-o într-un raport în care experta în drepturile omului Ana Racu afirmă că personalul responsabil de elaborarea *Programelor individuale de executare a condamnaţilor* indică doar aspecte privind implicarea deținutului în câmpul muncii sau implicarea în programe educaționale. În acest *Program anual* evaluarea psihologului nu este luată în calcul și în cazuri rare sunt indicate activităţi desfăşurate de către psiholog. Aceasta semnalează „o lipsă de colaborare între specialişti, dar, cel mai grav, odată ce condamnatul ia cunoştinţă de activităţile programului şi printre ele nu sunt programe psihosociale, atunci el nu cunoaște că trebuie să participe la acestea" [3, p.33]. A.Racu confirmă presupunerile noastre că „la evaluarea iniţială a condamnatului în *Programul individual* nu sunt descrise acţiuni de pregătire pentru eliberare, acestea apar abia la finalul executării pedepsei, cu şase luni până la eliberarea din detenţie" [*Ibidem*, p.34]. Considerăm că obiectivele și termenele pe care le-au stabilit angajații privind resocializarea trebuie să fie revăzute pentru a cuprinde toate aspectele necesare și utile reintegrării deținuților în societate. Realizarea activităților de ocupare a timpului liber, printre care câteva educaționale și de creație, nu sunt suficiente.

A.Racu a observat elaborarea formală a programelor individuale. Cel mai des printre activităţile planificate sunt programele de educaţie fizică şi sport sau frecventarea bibliotecii, aproape niciodată nu sunt indicate programe psihosociale sau programe de tratament pentru consumatorii de droguri, de exemplu. Nu sunt planificate activităţi de pregătire pentru eliberare nici pentru deţinuţii care urmează să iasă la libertate [3, p.36].

Strategiile resocializării trebuie să pornească de la clarificarea misiunii, viziunii și a valorilor instituțiilor penitenciare. Aceste elemente oferă o bază solidă pentru deciziile privind resocializarea, rezultatul căreia este adaptarea individului la viața în societate.

Programele clasice de resocializare a deținuților conțin:

Instruire generală și formare vocațională. În penitenciare (penitenciarul pentru minori Goian, penitenciarul pentru femei de la Rusca și alte penitenciare) sunt organizate clase gimnaziale dar și cursuri de formare profesională în diverse meserii: frizer, bucătar, cizmar, lăcătuș auto, tencuitor. Clasele de instruire generală sunt afiliate instituției gimnaziale din apropierea penitenciarelor. Printre obiectivele instruirii generale se înscrie asigurarea accesului la o instruire calitativă, prin crearea condițiilor adecvate pentru persoanele deținute. Meseria însușită, instruirea generală în mediul penitenciar va permite ca la eliberare persoana să găsească mai rapid un loc de muncă și să se reintegreze ușor în societate.

Consiliere psihologică, filosofică și alte tipuri de consiliere. Scopul consilierii este de a contribui la funcționarea psihologică, emoțională, socială optimă a deținutului. Consilierea trebuie să fie realizată în funcție de personalitatea deținutului. Deținutul trebuie ghidat spre a gândi pozitiv, făcându-l să creadă în posibilitatea schimbării în bine. Este util pentru condamnat să se implice în programele fixate de profesioniști ca parte a planului individual de executare a pedepsei, să depună efort pentru a depăși stările de disconfort, să-și modifice comportamentele indezirabile social, să adopte un stil de viață sănătos etc. Diferite tipuri de consiliere în penitenciar sunt utile doar atunci când deținuții sunt motivați să apeleze la ele. Beneficiile consilierii: stare emoțională mai bună, conturare pozitivă a imaginii de sine, gestionare mai eficientă a situațiilor, probleme de relaționare minimalizate etc. Consilierea este indicată atunci când persoana vrea să fie ascultată, sprijinită, ajutată; când are nevoie de părerea și susținerea specialiștilor în diverse probleme.

Educație socială. Scopul educației este de a dezvolta personalitatea; de a responsabiliza social persoana; de a forma unele deprinderi în domenii cum ar fi desen, muzică, dans, sport; de a încuraja lectura; de a încuraja activitățile de muncă; de a valorifica, în scopul reeducării, serviciile de tip religios etc. Este important ca deținuții

să înțeleagă valoarea lor personală în societate, să conștientizeze responsabilitatea lor faţă de sine şi faţă de ceilalți. Activitățile ce țin de educație socială vor încuraja cooperarea pentru realizarea diverselor activități în penitenciar, asumarea unor valori şi norme sociale, civice general acceptate etc.

Tratament pentru consum de substanțe narcotice, alcool. Programele date sunt adresate persoanelor dependente de alcool sau de diverse tipuri de substanțe narcotice. Ele reprezintă o totalitate de măsuri sociale de prevenire, control, educație, tratament. Aceste programe își propun reabilitarea persoanelor din punct de vedere medical, psihologic. Scopul acestor măsuri trebuie să fie reducerea numărului de consumatori de alcool, droguri și a daunelor cauzate de consumul lor asupra vieții deținutului.

Resocializarea, cu toate acele componente analizate mai sus, trebuie să pună accentul pe prevenția comportamentelor de risc, pe adaptare socială etc. Importantă este pregătirea în domenii precum psihologia, asistența socială, sociologia, antropologia, criminologia etc. a specialiștilor care activează în penitenciare. Dacă este o singură persoană responsabilă de aceste programe, e dificil a atinge scopul resocializării. Considerăm că această sarcină ar trebui să stea în fața unei echipe multidisciplinare.

Conform noilor principii, elaborate de instituțiile penitenciare din diferite țări, la care au aderat cei din Administrația Națională a Penitenciarelor (ANP), resocializarea trebuie inițiată din prima zi a detenției prin implicarea persoanei în diverse activități. Acest proces trebuie să ia în calcul nevoile deținutului de educație, instruire, consiliere psihologică, activități de muncă etc. orientate spre reintegrarea cu succes în comunitate. Programul de resocializare trebuie să fie elaborat pentru întreaga durată a detenției, totodată să fie flexibil, pentru a-l adapta pe deținut altor necesități ce pot apărea la el.

A.Racu afirmă că, actualmente, programul individual de executare a pedepsei este implementat, în baza ordinului ANP, în toate penitenciarele. Acesta este perfectat pentru fiecare deţinut şi conţine secţiuni în care sunt prezente date social-demografice, informaţie despre antecedentele penale, despre aptitudinile pe care le are, indicii fizici, intervenţiile care sunt planificate cu deţinutul pe parcursul unui an, stimulările obţinute de deţinut sau sancţionările la care a fost supus, intervenţiile personalului specializat – psihologul şi asistentul social, care participă la activităţile de resocializare a acestuia. „De ce însă procesul de resocializare este unul anevoios? Este oare conţinutul secţiunilor corect, este relevantă informaţia inclusă în aceste secţiuni pentru schimbarea comportamentului infracţional? Iată încă o întrebare care apare atunci când analizăm acest proces" [3, p.30]. Această întrebare trebuie să și-o pună, în primul rând, cei din Administrația Națională a Penitenciarelor.

Modele de reabilitare a deținuților

Unul dintre modelele care permit o evaluare și tratare eficientă a infractorilor este Modelul Risk-Need-Responsivity sau Risc-Nevoie-Reactivitate (RNR), care a fost dezvoltat în Canada timp de aproximativ patru decenii, începând cu anii 1980. Autorii D.A. Andrews și J.Bonta susțin că RNR reprezintă principii de intervenție corectivă eficientă, în cadrul căreia poate fi utilizată o varietate mare de intervenții terapeutice. Autorii au delimitat trei principii de corecție eficiente denumite Risc, Nevoie și Reactivitate. Aceste principii au revoluționat practica de evaluare și tratare a populațiilor de infractori, în care factorii asociați cu RNR sunt clari, conciși și verificabili empiric.

Cu referire la conceptul de *risc,* D.A. Andrews și J.Bonta susțin că tratamentul ar trebui să fie rezervat grupurilor de infractori cu risc sporit, iar aprecierea stării de fapt să fie realizată prin instrumente de evaluare *actuariale*. Referitor la conceptul de *nevoie*, autorii se referă la nevoile criminogene care în literatura de specialitate sunt asociate cu recidiva în rândul populației criminale. Ei identifică opt factori centrali de risc/nevoie – „Marele Opt", care dezvoltă și întrețin comportamentul criminal:

1. Istoria comportamentului antisocial caracterizată prin implicarea timpurie într-un număr și varietate mare de activități antisociale. Este un punct forte atunci când este absentă implicarea în așa gen de activități.
2. Modelul de personalitate antisocială, caracterizat prin comportament impulsiv, aventuros, căutător de plăcere, comportamente agresive și nerespectarea celorlalți. Riscurile asociate constau în autocontrol slab, slabă gestionare a mâniei și aptitudini slabe de rezolvare a problemelor. Prin urmare, un obiectiv al tratamentului este de a îmbunătăți aceste abilități.
3. Gândire antisocială, inclusiv atitudini, valori, credințe și o identitate predispusă spre a comite crime.
4. Asocieri antisociale și izolarea relativă față de persoane prosociale care pot influența favorabil asupra individului.
5. Circumstanțe problematice în familie/căsătorie. Este cazul persoanelor din familii socialmente vulnerabile, din familii în care relațiile dintre membri sunt negative, violente.

6. Situații problematice la școală sau la locul de muncă unde sunt discriminați sau este manifestată violență de orice tip etc.
7. Puține, dacă există, activități de petrecere a timpului liber, așa cum se întâmplă în mediul rural etc.
8. Abuzul de substanțe (alcool, droguri) care afectează profund personalitatea [4].

Astfel, modelul RNR consideră factorii personali, interpersonali, sociali ca fiind decisivi în inițierea, începerea și întreținerea comportamentului criminal. D.A. Andrews și J.Bonta susțin că tratamentul ar trebui să se concentreze asupra nevoilor criminogene. Nevoile ne-criminogene, precum stima de sine scăzută și stresul personal, sunt privite ca terțiare, deci nu ar trebui să fie punctul central al tratamentului, cu excepția cazului în care acestea sunt relevante pentru al treilea principiu al tratamentului de corectare care este *reactivitatea*.

Principiul reactivității generale precizează că intervențiile eficiente tind să se bazeze pe teoriile *social cognitive* și *de învățare socială*. Teoria învăţării sociale, introdusă de Albert Bandura, consideră că atât comportamentul normal, cât şi cel deviant sunt învăţate. Abordarea lui A.Bandura ia în calcul formarea şi modificarea comportamentului sub influenţa factorilor sociali, accentuând că aproape orice tip de comportament poate fi învăţat prin imitaţie (învăţare vicariantă), observând comportamentul celorlalţi şi consecinţele acelor comportamente. El consideră că procesul de observare a celorlalţi ca şi mijloc de învăţare este mediat de factori cognitivi. A.Bandura nu se consideră un behaviorist, în ciuda celor care l-au încadrat în acest curent, deoarece abordarea lui trece de limitele acestuia, devenind social-cognitivă. În acest sens, teoria cognitivă socială este o teorie mult mai extinsă care captează o varietate de dimensiuni. Conform acestei teorii, în contextul social, învățarea are loc datorită interacțiunii continue a indivizilor, comportamentului lor și a mediului [5].

În anul 2000 C.Dowden și D.A. Andrews au analizat 35 de studii privind infractorii violenți și au constatat că programele care respectă principiile RNR au fost mai eficiente decât cele care nu au făcut-o. Mai exact, au observat că sancțiunile penale, în absența unui program de tratament, nu au avut niciun efect asupra recidivei. Programele care nu au ținut cont de nevoile infractorilor nu au produs o reducere semnificativă a recidivei, iar cele care au vizat nevoile criminogene au fost asociate cu un moderat efect asupra recidivei. La examinarea rezultatelor privind gradul de aderare la RNR s-a constatat că programele care au urmat toate cele trei principii au produs cele mai mari efecte. Ei au descoperit că un efect mai mare l-au avut programele care au pus sistematic accentul pe necesități criminogene, în timp ce rezultatele *iatrogene*, stări produse sau agravate ca urmare a unor manevre defectuoase, au fost obținute atunci când au fost vizate nevoi non-criminogene, cum ar fi stima scăzută de sine, probleme de sănătate mintală, depresie [4].

Modelul RNR a fost criticat în ultimii 15 ani, în special de către T.Ward, C.A.Stewart și alți cercetători. În 2003 T.Ward și colegii săi susțin că abordând doar nevoile criminogene ale infractorilor, a rămas în umbră viața lor. Ei consideră că modelul RNR abordează în termeni negativi tratamentul, reabilitarea, că accentul se pune pe reducerea distorsiunilor cognitive și pe suprimarea intereselor sexuale deviante. Autorii propun, în contrast, un model de factură antropologico-filosofică – Modelul Good Lives (GLM), care promovează consolidarea punctelor forte, deprinderilor și abilităților, dar nu diminuarea comportamentului negativ. În încercarea de a promova o „viață bună", T.Ward și C.A. Stewart remarcă, de asemenea, că modelul RNR nu valorifică rolul important al identității persoanei în procesul de schimbare.

GLM pledează pentru schimbare ce presupune o „reconstrucție holistică a „eului"" [4]. Acest model vede oamenii ca factori de decizie, practicieni care *formulează, planifică* și intenționat *modifică* mediul lor și pe ei înșiși ca să-și atingă obiectivele. Conform acestei perspective, reabilitarea corecțională ar trebui să se concentreze pe ajutorarea infractorilor să dobândească miezul competențelor care se constituie din activități valoroase, gestionarea stresului, autodeterminarea, dezvoltarea spirituală și altele. Mediul în care oamenii funcționează e format din aspecte sociale, culturale, biologice și fizice care furnizează resursele ce le sunt necesare pentru a-și implementa planurile.

T.Ward și colegii săi C.A. Stewart, W.L. Marshall, D.R. Laws susțin că decât să punem accent pe nevoile criminogene în reabilitare, mai bine ne-am concentra pe îmbunătățirea abilităților infractorilor de a obține bunuri primare umane (Primary Human Goods). Aceste bunuri, așa cum sunt descrise de T.Ward și S.Maruna în 2007, își au originea în natura umană, ele au evoluat pentru a ajuta oamenii să stabilească rețele sociale puternice, să supraviețuiască și să se reproducă. Ei susțin că în timpul reabilitării obiectivul ar trebui să fie de a oferi deținuților oportunitatea să dobândească o identitate personală. P.M. Yates și G.M. Willis (2011) enumeră cele unsprezece bunuri primare necesare omului:

1. Viața (inclusiv viață sănătoasă și funcționare fizică optimală, satisfacție sexuală)
2. Cunoașterea

3. Excelenţa în muncă
4. Excelenţa în joc
5. Autonomie şi autoorientare
6. Pacea interioară (liber de tulburări emoţionale şi stres)
7. Relaţii (inclusiv intime, romantice şi relaţii familiale)
8. Comunitatea
9. Spiritualitatea (în sensul larg de a găsi sensul şi scopul în viaţă)
10. Fericirea
11. Creativitatea.

Pentru dobândirea bunului primar sunt necesare mijloace numite de către autori bunuri secundare. De exemplu, pentru bunul primar *Cunoaşterea* bunurile secundare pot include: să meargă la şcoală, să participe la formări sau să aparţină unui grup de discuţii. Pentru bunul primar *Excelenţă în muncă* binele secundar este să fie angajat sau implicat în instruire profesională. Pentru bunul primar *Spiritualitatea* binele secundar este să aibă acces la consiliere religioasă sau filosofică. Astfel, din perspectiva GLM, negativ este atunci când o persoană încearcă să achiziţioneze un bun primar prin intermediul unui bun secundar antisocial sau necorespunzător. Din perspectiva GLM, nevoile criminogene sunt obstacole interne sau externe care frustrează şi blochează dobândirea de bunuri primare umane (T.Ward şi W.L. Marshall, 2004). Adică, crima se produce atunci când individul nu are capacitatea de a obţine un bun într-o manieră prosocială şi nu poate să gândească despre viaţa sa într-o manieră reflexivă.

Instituţiile penitenciare din Belgia, Singapore, Canada, Statele Unite ale Americii aplică cu succes acest model de reabilitare a deţinuţilor dezvoltat de T.Ward şi colegii săi. Acest model porneşte de la principiul etic conform căruia infractorii au obligaţia de a respecta dreptul la bunăstare şi libertate al altor oameni; acelaşi drept îl au şi ei, în special în cazul punerii în aplicare a iniţiativelor de pedeapsă şi reintegrare. Pornind de la acest principiu etic, obiectivele principale sunt îmbunătăţirea stării de bine a infractorilor şi reducerea riscului comiterii altor infracţiuni. Acest model ajută persoanele să adopte un stil de viaţă pozitiv, satisfăcător care le va permite integrarea socială.

Comportamentul criminal rezultă atunci când indivizii nu au resurse interne şi externe necesare pentru a dobândi bunurile folosind mijloace pro-sociale. Cu alte cuvinte, comportamentul infracţional reprezintă o încercare de a atinge valorile vieţii prin metode neacceptate. Conform GLM, toţi indivizii au aspiraţii şi nevoi similare, iar una dintre responsabilităţile principale ale părinţilor, profesorilor, comunităţii este de a ajuta ca fiecare persoană să dobândească instrumentele necesare pentru a-şi croi propriul drum în lume.

Consilierea filosofică a deţinuţilor în GLM

Bunurile primare ale GLM pot fi accesate de persoane mai uşor datorită diverselor tipuri de consiliere. În penitenciare poate fi oferită: consiliere informaţională prin intermediul căreia deţinutului i se pot prezenta diverse informaţii pe domenii; consiliere educaţională cu repere pentru urmarea modului sănătos de viaţă sau comportament în diferite situaţii etc.; consiliere privind dezvoltarea personală care va permite funcţionarea optimă a persoanei; consiliere suportivă cu oferire de sprijin emoţional, apreciativ, material; consiliere vocaţională care permite planificarea carierei; consiliere de criză care este destinată persoanelor în dificultate; consiliere pastorală sau consiliere religioasă care oferă redobândirea echilibrului şi împăcării cu sine. Considerăm că în spaţiul penitenciar este importantă şi valoroasă *consilierea filosofică* a deţinuţilor.

Asociaţia Europeană de Consiliere (2003) defineşte consilierea ca proces de învăţare interactivă ce are loc între consilier şi clienţi. Acest proces abordează holistic aspecte sociale, culturale, economice şi/sau emoţionale. Consilierea se adresează persoanelor care au necesitatea de a rezolva unele probleme specifice: luare de decizie; adaptare la situaţii de criză; îmbunătăţirea relaţiilor; analiza emoţiilor, gândurilor, percepţiilor, conflictelor interne sau externe etc. Clienţi putând fi indivizi, familii, grupuri sau instituţii [6].

Practicieni din domeniul filosofiei care au vorbit despre valoarea consilierii filosofice au fost Lou Marinoff, Stefano Zampieri, Neri Pollastri, Marc Sautet, Oscar Brenifier, Shlomit Schuster, Tim LeBon şi alţii. În consilierea filosofică se aplică numeroase tehnici de lucru în grup şi individual. Ea poate fi sub formă de dialog filosofic, dialog socratic, interviu derivat din dialogul filosofic, dezbateri filosofice, naraţiuni sau biografii, consiliere individuală desfăşurată online, consiliere individuală prin metoda PEACE enunţată de Lou Marinoff cu cei cinci paşi: problema, emoţia, analiza, contemplaţia şi echilibrul. Consilierul şi beneficiarul său se pot întâlni faţă în faţă sau chiar online.

Consilierea filosofică este o formă de intervenție care se adresează persoanelor care nu pot aprecia obiectiv realitatea aflându-se într-o situație critică în viața personală, viața de familie; nu pot decide ceva aflându-se într-un mediu anumit sau o nouă stare. Consilierul filosofic asistă persoana în găsirea de soluții. Consilierea filosofică este văzută ca dialog în care persoanele încearcă să ajungă la niște răspunsuri care liniștesc, eliberează persoana. Acest dialog îl ajută pe beneficiar „să se cunoască pe sine însuși", să se accepte, iar mai apoi să găsească răspunsuri. Scopul consilierii este de a atinge o stare emoțională stabilă, viață de calitate în măsura celor posibile etc. Consilierea filosofică lărgeşte orizontul, dezvoltă abilități de analiză, sinteză etc.

Cunoştințele necesare unui consilier filosofic sunt din diferite domenii: filosofie în primul rând, dar și psihologie, pedagogie, medicină, diverse activități profesionale etc. Consilierul trebuie să pornească în activitatea sa de la valorile umaniste, adică în a-i vedea pe oameni pozitiv: de încredere, dornici de schimbare, iubitori ai celorlalți dar și iubitori de înțelepciune etc. Ca specialist, el contribuie la schimbarea spre bine a persoanei, este interesat sincer de bunăstarea emoțională, de evoluția spirituală a celuilalt. Consilierul și beneficiarul sunt aliați, însă beneficiarul este cel care în rezultat trebuie să ia decizii, să se autoevalueze, să-și rezolve problemele.

Consilierea de grup poate fi făcută sub formă de: dialog socratic nelsonian, seminar de grup, dispută filosofică, comunitate de investigare sau explorare, cafenea filosofică, seară de filosofie, weekend filosofic, vacanțe sau călătorii filosofice, festival de filosofie, cină filosofică, plimbări filosofice etc. Fiecare dintre ele trebuie să respecte niște rigori ce permit desfășurarea cu success a acestor activități. Rigorile se referă la spațiul, ora la care se desfăşoară activitatea; numărul persoanelor invitate pentru consiliere; personalitatea, profesionalismul consilierului; respectarea regulilor de către toți participanții etc. Consilierea filosofică este utilă prin faptul că îl ajută pe om să găsească răspunsuri la întrebările existențiale care îl frământă.

Românii Claudiu Mesaroș, Marian Tătaru vorbesc în lucrările lor despre filosofia pentru deținuți, filosofia pentru grupuri vulnerabile sau defavorizate etc. [*7*]. Consilierea filosofică nu trebuie să aibă scop terapeutic; în cazul deținuților ea trebuie să-și propună un scop educațional. Această formă de intervenție permite înțelegerea problemelor personale ale beneficiarului, soluționarea lor prin explicarea funcționării lumii în care se află. Consilierea filosofică este în primul rând un dialog care permite părților implicate să ajungă, prin puterea gândului, acolo unde poți afla răspunsuri la cele mai profunde și intime întrebări.

Concluzii

Noțiunea de resocializare în sens larg este folosită când se vorbește despre transformarea individului. Necesitatea resocializării apare în cazuri neobișnuite, cum ar fi emigrarea, adoptarea unei noi religii, mobilitatea verticală ascendentă, spitalizarea prelungită etc., care presupun însuşirea unor noi valori, norme și atitudini. În sens restrâns, noțiunea de resocializare este folosită în psihologia penitenciară, în criminologie, ca proces de reeducare necesar în cazul comportamentului deviant și delincvent.

Resocializarea trebuie să înceapă din prima zi de executare a pedepsei, odată cu evaluarea caracteristicilor de personalitate, a carențelor educaționale și sociale. Filosofia resocializării conține ideea că oamenii sunt o valoare pentru societate, iar pedeapsa, fără efortul de reeducare a deținuților pentru a se simți necesari societății, este inutilă.

Procesul de resocializare a persoanelor deținute este posibil când este prezent efortul conjugat al deținuților, angajaților ANP, ONG-urilor, societății, instituțiilor statului, familiei etc. Programele de resocializare trebuie să răspundă necesităților deținuților sau persoanelor eliberate din detenție. Pentru o mai bună realizare a activităților de serviciu este necesar de a schimba atitudinea negativă a celor care lucrează cu persoane deținute/eliberate.

Munca în penitenciar este unul dintre factorii care contribuie la reintegrarea socială și la reducerea recidivei. Prin muncă persoana obține abilități, calificări profesionale, responsabilități sociale, experiență, bani etc. La eliberare persoanele pot să facă diferite lucruri utile în gospodărie, precum reparații electrice, reparații interior etc.

Menținerea relațiilor cu familia, iar acolo unde este cazul – îmbunătățirea relațiilor cu familia, este un obiectiv prioritar pentru reinserția socială a persoanei private de libertate. Familia este cea care poate oferi suportul necesar deținutului/persoanei eliberate. Încurajarea vizitelor membrilor familiei este un important pas în resocializarea și ulterior reintegrarea deținutului. Reintegrarea socială începe cu acceptarea de către familie, disponibilitatea familiei de a susține material și moral persoana condamnată/eliberată.

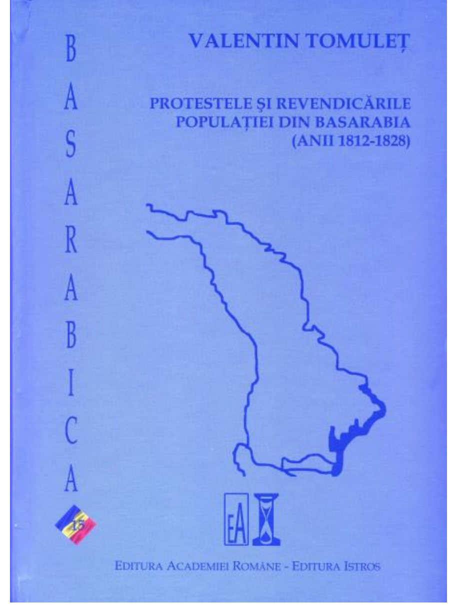
Referinţe:

1. PÁLVÖLGYI, A. Necesitatea participării societăţii la executarea pedepselor (resocializare, reintegrare). În: *Analele Universităţii de Vest din Timişoara*. Seria Drept, p.68-76. https://drept.uvt.ro/administrare/files/1481045738-pa--lvo--lgyi-a--kos.pdf (Accesat: 02.08.2019)
2. CANȚER, N. Analiza programelor de resocializare a deținuților în mediul penitenciar. În: *Preocupări contemporane ale ştiinţelor socio-umane*. Materialele Conferinţei ştiinţifice internaționale prilejuite aniversării a 15 ani de la fondarea Facultăţii de Psihologie, Ştiinţe ale Educaţiei şi Asistenţa Socială, ULIM. Ediția a VI-a. Vol. 2. *Mentalităţi ale societăţii în transformare*. Chișinău, 2016, p.28-35. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/28-35_0.pdf (Accesat: 02.08.2019)
3. RACU, A. *Individualizarea executării pedepsei penale privative de libertate: realități și perspective.* Chișinău, 2015. 72 p.
4. LOOMAN, J., ABRACEN, J. The Risk Need Responsivity Model of Offender Rehabilitation: Is There Really a Need For a Paradigm Shift? In: *International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, 2013, vol.8, nr.3-4, p.30-36. https://www.researchgate.net/publication/277630411_The_Risk_Need_Responsivity_Model_of_Offender_Rehabilitation_Is_There_Really_a_Need_For_a_Paradigm_Shift (Accesat: 27.07.2019)
5. BONCHIŞ, E., DRUGAŞ, M., TRIP, S., DINDELEGAN, C. *Introducere în Psihologia personalităţii*. Oradea: Universitatea din Oradea, 2009. 404 p.
6. *Training Standards, Accreditatiton and Ethical Charter*. Athens, 2003. http://eac.eu.com/standards-ethics/
7. *Consilierea filosofică și etică. Reflecții și practici în România.* București: Eikon, 2019. 220 p.

Date despre autor:
Tatiana MĂRGĂRINT, lector, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: margarinttatiana@yahoo.com

Prezentat la 08.02.2020

TOMULEȚ Valentin. *Protestele şi revendicările populaţiei din Basarabia (anii 1812-1828). Ediţia a II-a, revăzută şi adăugită*. Bucureşti-Brăila: Editura Academiei Române – Editura Istros, 2019, 610 p. (42,2 c.a.) ISBN 978-973-27-3116-1; ISBN 978-606-654-349-1.

S-au scurs deja 13 ani de la publicarea primei ediţii a acestei lucrări[1], semnate de istoricul Valentin Tomuleţ, profesor universitar la Departamentul Istoria Românilor, Universală şi Arheologie, Facultatea de Istorie şi Filozofie a Universității de Stat din Moldova. Cartea a devenit raritate chiar şi pentru unele biblioteci, iar necesitatea unei noi ediţii a fost dictată nu doar de numărul limitat, demult epuizat al tirajului, dar şi de însemnătatea incontestabilă a tematicii abordate de autor, în special dacă o privim prin prisma zilelor de astăzi, când am sărbătorit şi mai sărbătorim Centenarul unirii Basarabiei cu Patria Mamă şi formarea României întregite.

La sfârşitul anului 2019, Editura Academiei Române (Bucureşti) şi Editura Istros (Brăila) au scos de supt tipar, în cadrul prestigioasei colecţii *BASARABICA* (colecţie îngrijită de academicianul Victor Spinei şi profesorul Ionel Cândea, membru corespondent al Academiei Române) ce-a de-a doua ediţie, revăzută şi adăugită, a lucrării istoricului Valentin Tomuleţ ***Protestele şi revendicările populaţiei din Basarabia (anii 1812-1828)***, aceasta fiind a 15 lucrare publicată în cadrul acestei colecţii**.**

Spre deosebire de prima ediţie, lucrarea de faţă are un titlu mai concret, accent punându-se nu pe materialul documentar, care se regăseşte în partea a doua a lucrării, însă mai mult pe cel analitic – monografic, care a fost extins şi completat cu noi materiale preţioase de arhivă.

Lucrarea poartă un caracter polemic excesiv, autorul combătând cu vehemenţă, în baza unui vast material inedit documentar, depistat din mai multe fonduri de arhivă, mai multe teze expuse în istoriografia sovietică moldovenească. Caracterul conflictual, negat în istoriografia oficială sovietică, al relaţiilor dintre autorităţile imperiale ruse şi băştinaşi, nuanţat de autor în discursul său ştiinţific, reprezintă, de fapt, o abordare nouă în istoriografia din Republica Moldova, constatare argumentată prin faptul că în ultimele decenii nu au mai apărut lucrări ştiinţifice axate pe această tematică, ea fiind considerată epuizată.

Autorul a ales ca obiect al investigaţiei un segment cronologic extrem de important şi actual pentru istoria regiunii – perioada aşa-numitei autonomii limitate şi provizorii a Basarabiei în componenţa Imperiului Rus (1812-1828).

În lucrare este demonstrat caracterul tensionat al relaţiilor dintre noile autorităţi regionale şi imperiale şi populaţia băştinaşă a Basarabiei, autorul construindu-şi naraţiunea, în special în partea a doua a lucrării, ca pe o „cronică” a protestelor şi revendicărilor populaţiei din aceşti ani, punând, în acest scop, în circuitul ştiinţific 1502 documente inedite (6 publicate anterior) culese doar dintr-un singur fond al ANRM – Fondul 2 *(Cancelaria Guvernatorului Basarabiei / 1812-1917).*

Studiul monografic, bine gândit, este structurat în cinci capitole în care sunt supuse analizei remanierile administrative ale autorităţilor imperiale, tendinţele politicii fiscale şi sociale din provincie în primele decenii după anexare, precum şi stările sociale ale populaţiei din mediul rural, fiind evidenţiat raportul dintre statutul social al contribuabilului şi mărimea dărilor şi impozitelor la care acesta era impus.

În politica promovată de autorităţile imperiale în Basarabia, profesorul Valentin Tomuleţ distinge, convenţional, două perioade de bază.: 1812-1818 şi 1819-1828, ţinându-se cont de împărţirea administrativ-teritorială a Basarabiei de la 1818 şi de încercările administraţiei ţinutale de a reglementa relaţiile dintre moşieri şi ţărani în baza prevederilor Proiectului Regulamentului din 1819. Prima cuprinde intervalul de timp 1812-1818 – când regiunii i se acordă un statut preferenţial, cel de autonomie limitată şi provizorie, adoptat prin Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, caracterizat prin măsurile întreprinse de autorităţile imperiale în vederea înzestrării moşierilor străini, în special a celor alogeni, din

[1] Prima ediţie a lucrării *a se vedea*: Valentin Tomuleţ. *Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828*), Vol. I-II. Chişinău: CEP USM, 2007, 218+404 p.ISBN: 978-9975-70-452-6

guberniile ruse, dar şi a celor locali cu proprietăţi funciare, precum şi în scopul atragerii în regiune a negustorilor bogaţi din străinătate şi a coloniştilor străini, de diferite etnii, pentru a popula ţinuturile de sud ale provinciei. Cea de-a doua perioadă cuprinde anii 1818-1828, când, deşi Basarabia beneficia de statutul de autonomie, în provincie este pusă în aplicare legislaţia rusă şi se întreprind măsuri concrete în vederea rezolvării mai multor probleme de ordin social, inclusiv a celei ţărăneşti. Procesele şi evenimentele ce au derulat în această perioadă vin să argumenteze cele spuse de autor în Capitolul de bază (V) al lucrării – *Protestele şi revendicările populaţiei din Basarabia în anii 1812-1828*, în care este analizat în detaliu caracterul protestelor şi revendicărilor diferitor categorii sociale rurale şi urbane, dictate de fiscalitatea excesivă şi abuzurile moşierilor, ale administraţiei imperiale şi ale armatei ruse de ocupaţie. La o asemenea divizare s-a ţinut cont de împărţirea administrativ-teritorială a Basarabiei de la 1818 şi de încercările administraţiei ţinutale de a reglementa relaţiile dintre moşieri şi ţărani în baza prevederilor Proiectului Regulamentului din 1819. Această periodizare i-a permis autorului să analizeze protestele şi revendicările populaţiei pe ţinuturi, având la bază documentele care confirmă statutul juridic al diferitor categorii sociale din Basarabia în această perioadă de timp.

Ultimul capitol *(Mentalitatea moşierului şi a ţăranului basarabean în primele decenii după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Rusia)*, un interesant studiu de caz, reflectă conflictul dintre locuitorii târgului (satului) Lăpuşna şi moşierii Iordache şi Sandulache Tomuleţ, care au schimbat moşiile sale din Moldova de peste Prut cu moşii din Basarabia, inclusiv Lăpuşna, după care sătenii au fost impuşi unui nou sistem de impozitare. În cadrul conflictului se face tot mai evidentă diferenţa dintre mentalitatea acestor două stări sociale. Autorul descrie destul de ilustrativ modalitatea de contestare a impozitelor impuse locuitorilor de către proprietarii funciari – fraţii Tomuleţ, în special utilizarea vechiului drept moldovenesc de târgoveţ, oameni dependenţi de domnie.

Ideile de bază ale lucrării ce derivă din cele 1502 documente, publicate în Compartimentul doi al lucrării, vin să demonstreze, destul de convingător, că numărul mare de plângeri adresate de către locuitorii Basarabiei Guvernatorului civil al Basarabiei combat tezele expuse în istoriografia sovietică, potrivit cărora „jugul feudal în timpul dominaţiei otomane era mult mai greu" şi că protestele ţăranilor nu au avut un caracter naţional, ci unul social, fiind îndreptate împotriva boierimii locale. În plus, autorul evidenţiază unele modalităţi de triere şi selectare dubioasă a documentelor istorice în funcţie de interesele de moment, înainte de toate de ordin politic, expuse în istoriografia sovietică.

Partea a doua a lucrării conţine rezumatul celor 1502 documente, în fond inedite, depistate doar dintr-un singur fond arhivistic – Fondul 2 *(Cancelaria Guvernatorului Basarabiei / 1812-1917)* al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, care reflectă protestele şi revendicările populaţiei din Basarabia în perioada de timp cercetată.

Volumul se încheie cu mai multe anexe ce au menirea să ajute cititorul să înţeleagă schimbările de ordin administrativ ce au avut loc în regiune în această perioadă de timp, varietatea funcţionarilor publici din cele mai importante instituţii regionale şi imperiale, urmate de un indice antroponimic şi toponimic. Spre deosebire de prima ediţie, cea de-a doua ediţie a lucrării este destul de bine ilustrată, incluzând: hărţi de epocă, fotografii, cărţi poştale, sigilii şi pecete, diagrame (majoritatea fiind redate color), facsimile ale celor mai importante documentele etc.

Lucrarea a fost apreciată de specialiştii în domeniu chiar la apariţia ei, fapt atestat de cele câteva recenzii apărute pe parcursul anilor atât în Republica Moldova, cât şi în România[2].

În concluzie constatăm că monografia profesorului universitar Valentin Tomuleţ, unul dintre cei mai buni cunoscători ai istoriei Basarabiei sub stăpânirea Imperiului Rus, constituie o etapă importantă în relansarea studiilor privind istoria socială a Basarabiei în secolul al XIX-lea şi poate servi drept instrument de lucru atât pentru cercetători, studenţi, profesori, cât şi pentru cititorul simplu interesat de istoria locală.

Demir DRAGNEV, doctor habilitat, profesor universitar, membru corespondent al AŞM,
Institutul de Istorie, Ministerul Educaţiei, Culturii şi Cercetării

[2] Dinu Poştarencu. Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828) de Valentin Tomuleţ (Chişinău, 2007). În: *Destin Românesc (serie nouă). Revistă de istorie şi cultură* (Chişinău), 2008. An III (XIV), nr.1 (53), p.141-142; Ion Chirtoagă. O lucrare de valoare dedicată protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia. În: *Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova. X-XI.* 2007-2008 (Chişinău), 2008, p.242-245; Virgil Pâslariuc. Valentin Tomuleţ. *Cronica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia (1812-1828), vol. I, 218 p.; vol.II, 404 p.* Chişinău, CEP USM, 2007. În: *Pontes review of south east European studies. Vol.V*, Chişinău, 2009, p. 307-314; Mihai-Cristian Amăriuţei. O cronică a protestelor populaţiei din Basarabia la începutul secolului al XIX-lea. În: *Revista Română* (Iaşi), 2009, nr.1(55), p.43.